

André Malraux

Karşı Anılar

ÇEVİREN ÖMER LAÇİNER

iletışim

Fransız Kùltür Bakanlığı Ulusal Kitap Merkezi'nin katkılarıyla yayımlanmıştır.
Ouvrage publié avec le soutien du Centre national du Livre, Ministère français
chargé de la culture.

Antimémoires

© 1967 Éditions Gallimard

İletişim Yayınları 1627 • Çağdaş Dünya Edebiyatı 210

ISBN-13: 978-975-05-0919-3

© 2011 İletişim Yayıncılık A. ř.

1. BASKI 2011, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI André Malraux, 1959

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Ziya Osman Bangu

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANDRÉ MALRAUX

Belirsizlikler Aynası

Karşı Anılar

Antimémoires

ÇEVİREN Ömer Laçiner

İ İ E T İ Ş İ M

ANDRÉ MALRAUX (1901-1976) Fransız romancı, sanat tarihçisi ve devlet adamı. 1922'de bir Khmer tapınağını görmek amacıyla Kampuçya'ya gitti. Tapınağın kabartmalarını sökmek suçundan bir süre hapiste kaldı. Burası, Malraux'un sömürge karşıtı düşüncelerinin geliştiği yer oldu. Güneydoğu Asya'da *L'Indochine Enchaînée* adlı gazeteyi kurdu. Daha sonra Çin'e geçerek devrimci eylemlere katıldı. 1929'da Afganistan ve İran'da, 1934'te Arabistan Yarımadası'nda incelemelerde bulundu. 1945'ten sonra roman yazmayı bırakarak sanat tarihine yöneldi. 1958-1968 arasında kültür bakanı olarak görev yaptı. Çağın felsefi ve ideolojik yapısını sorgulayan Malraux'un yapıtlarında, burjuva toplumuyla ve bu toplumda yaşayan bireylerin varoluşsal sorunlarıyla bir hesaplaşma görürüz. Başlıca yapıtları: *La Tentation de l'Occident* (1926) [*Batı'nın İğvası*, çev. M. Hilmi Uçan, Hece Yayınları, 2002]; *Les Conquérants* (1928) [*Kanton'da İsyan*, çev. Atilla İlhan, Bilgi Yayınevi, 1993]; *La Voie Royale* (1930) [*Büyük Yol*, çev. Nazife Müren, Varlık Yayınevi, 1957]; *La Condition Humaine* (1933) [*İnsanlık Durumu*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2003]; *L'Espoir* (1937) [*Umut*, çev. Atilla İlhan, İletişim Yayınları, 1998]; *Les Noyers de l'Altenburg* (1943) [*Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, 1996]; *Esquisse d'une Psychologie du Cinéma* (1946); *La Création Artistique* (1948); *Saturne, Essai Sur Goya* (1950); *La Métamorphose* (1957); *Antimémoire* (1967) [*Karşı Anılar*, çev. Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, 2011]; *Oraisons Funèbres* (1971); *Les Chênes qu'on Abat* (1971); *Hôtes de Passage* (1975).

“Fil, bütün hayvanların en bilgisi, sadece o hatırlar önceki yaşamlarını; düşünceye dalarak uzun süre sessiz kalışı bu yüzdendir.”

Budist metin

1965

Girit açıkları

1940'ta, sonradan Vercors rahibi olacak bir arkadaşla esir kampından firar ettik. Kaçıştan kısa süre sonra, Drôme yönetim bölgesindeki kilisesinde Yahudilere tek bir koşulla, vaftiz olmaları koşuluyla –“Şöyle ya da böyle izi kalacaktır,” diyordu– kucak kucak eski tarihli vaftiz belgeleri dağıttığı köyde buluştuk.

Paris'e hiç gelmemiş; öğrenimini Lyon papaz okulunda tamamlamıştı. Köy gecesinin kokusu içinde, uzun süre sonra yeniden bir araya gelen kişilerin başı sonu olmayan cümleleriyle konuşuyorduk.

“Uzun süredir mi günah çıkarıyorsunuz?”

“On beş yıl kadar oldu...”

“Günah çıkarma insanlarla ilgili ne öğretti size?”

“Bakın, günah çıkarma hiçbir şey öğretmez; çünkü günah çıkardığında, bir başkasıdır artık insan, Tanrı affetmiştir, onu. Gene de şöyle diyebilirim... Önce, insanlar sanıldığından çok daha mutsuzdur... sonra da...”

Yıldızlarla dolu gecede bir oduncununkini andıran kollarını kaldırdı:

“Sonra da, her şeyin temeli, *büyük adamlar diye bir şey yoktur...*”

Glières de öldü o rahip.

Yaşam konusunda –ölümle yüzyüze yaşam konusunda– düşünmek, kişinin iç sorgulamasını derinleştirmekten başka şey değil kuşkusuz. Sözünü ettiğim o sıradan, cesur olma talihi- ne ermiş her kişi için hiçbir sorun oluşturmayan öldürülmek değil; insandan güçlü olan her şeyle, yaşlılıkla, hattâ toprağın başkalaşmasıyla (toprak, bin yıllık uyusukluğuyla olduğu gibi, başkalaşmasıyla da, başkalaşması insan eliyle gerçekleştirilmiş bile olsa ölümü akla getirir), özellikle de o çaresiz “bütün bunların ne anlama geldiğini asla bilmeyeceksin” sözleriyle örtüşen ölüm, sözünü ettiğim. Benden başkası için önemi olmayan kimin umurunda ki? sorusu karşısındaki ölüm. Tanıdığım aşağı yukarı bütün yazarlar, çocukluklarından sevgiyle söz ederler; bense nefret ederim benimkinden. Kişinin kendini yaratması, “yaşam” adı verilen bu geliş gidiş yolu bulunmayan hana uyum sağlamaksa, kendimi yaratmayı çok az ve kötü öğrendim ben. Kimi zaman harekete geçmeyi bildim ama, tarihsel boyutta yükselmedikçe, eylemin ilgi çekiciliği yapılarındadır, anlatılışında değil. Beni fazla ilgilendirmiyor. Yaşamımda büyük rol oynamış olan dostluk, merakla bağdaşamadı. Ve Glières rahibiyle aynı görüşteyim – ama onun büyük adam diye bir şey bulunmamasını yeğlemesi, çocukların kurtulmuş olmasındandı.

Geçmiş neden anımsayayım?

Çünkü, önce sanatçıların o belirsiz zekâ ve kurgu dünyasında, daha sonra da savaşın ve tarihin dünyasında, yirmi yaşımdayken, can çekişmesi bile Doğu'nun ne anlama geldiğini aydınlatan bir Asya'yı tanıdığım sırada, yaşamın temel bilmece- sinin her kişinin içinde, bir çocuk yüzüne bakan hemen her kadına, bir ölünün yüzüne bakan HEMEN her erkeğe görüldüğü biçimiyle görünmesini sağlayan o, kimi önemsiz, kimi parlak anlarla pek çok kez karşılaştım. Bizi sürükleyip götüren her şeyde, aşağılanmaya karşı savaştığını gördüğüm her şeyde, hattâ kişiye yeryüzünde ne işinin olduğunu düşündüren sakinlik, sende bile, yitip gitmiş dinlerin tanrılarına benzetilebilecek yaşam, bana bazen, bilinmez bir müziğin librettosu gibi gelir.

Gençliğim Doğuyu, Islâm'ın altilmesi olanaksız uykusu içinde eşeğine tünemiş yaşlı bir Arap'a benzer gibi tanıdığında,

iki yüz bin olan Kahire'nin nüfusu dört milyonu buldu; Bağdat'ta, Babil köylülerinin balık avladıkları sazdan sepetlerin yerini motorlu kanolar alıyor ve Tahran'ın çinilerle süslü kent kapıları, tıpkı Saint-Denis kapısı gibi, kentin içinde kayboluyor. Amerika mantar-kentlerle tanışalı uzun süre geçti – ama, onun mantar-kentleri başka bir uygarlığı örtmüyor, insanın başkalaşmasını simgelemiyordu.

Yeryüzünün (sadece yakıp yıkmalarla değil) bir yüzyıl içinde hiçbir zaman bu derece değişmemiş olduğunu herkes bilir. Palais-Royal'de tramvayları çeken atları bekleyen serçeler dönemini – ve utangaç, sevimli komutan Glenn'i onun uzaydan dönüşünü, Moskova'nın Tatar kentini ve Üniversitesinin sivri gökdelenini, eski Amerika'yı çağrıştıran Pennsylvania garındaki lâle biçimi bacalı, pırlıl pırlıl cilalı küçük treni ve yeni Amerika'dan bekleneni gösteren Pan-american gökdelenini gördüm. Büyük bir din dünyayı sarsmayalı kaç yüzyıl oldu? İşte bütün dünyayı fethedebilecek güçte, ama kendi tapınaklarını ve kendi mezarlarını yaratmaya gücü yetmeyen ilk uygarlık.

Eskiden Asya'ya gitmek, atbaşı giden mekânın ve zamanın içine yavaşça sokulmak, sızmak demektir. İslâm'dan sonra Hindistan, Hindistan'dan sonra Çin, Doğu'dan sonra Uzakdoğu; akşam çökerken Hindistan limanlarından birinin açığında terk edilmiş Sinbad'ın tekneleri ve Singapur'dan sonra, Çin denizi girişinde nöbetçiler gibi Çin yelkenlileri.

Doktorların izniyle, bu ağır sokuluşu bir kez daha yapıyorum ve –şimdi artık bir günlük uçuşla– okyanus ötesine varmadan önce *Milo Venüsü*'nü gönderdiğim Tokyo'ya, tanınmayacak duruma gelmiş Kyoto'ya, ateşe verilmiş tapınağına karşın el değmemiş gibi duran Nara'ya ve bir daha görmediğim Çin'e ve Asya'yı altüst ettiği gibi benim kanlı, nafile ve kibirli hayatımı da doldurmuş olan altüst oluşa bakıyorum. “*Ufuk çizgisine kadar, cam gibi, lakeli, kırıksız okyanus...*” Denizin karşısında ilk romanımın ilk cümlesini ve gemide, kırk yıl önce Asya'nın tarihe dönüşünü haber veren telgrafın –“*Kanton'da genel grev ilan edildi*”– asıldığı telgraf panosunu anımsıyorum.

O uykuya yatan tanrılara ve Şu uyanan kentlere, denizin sonu gelmez hıŐırtısıymıŐ gibi gelip yolcu gemisine vuran eylemlerin gürültüsüne, onca boşa gitmiş umuda ve öldürölmüŐ onca dostu ne yanıt verebilir ki yaŐamım? ÇaędaŐlarımın küçük öykülerini anlatmaya başladıkları zamandı o günler.

1934'te, Vieux-Colombier sokağında Paul Valéry, bir ara Gide'den söz ediyordu bana: "Yapıtlarını böylesine umursamıyorsunuz, *Bir Almanla Konuşmalar*'ı neden öylesine övdünüz?" diye sordum ona. "O da neymiş ki?" Anımsattım. "Ha, evet! Herhalde dilek Őart kipinin miŐli geçmişini baŐarıyla kullanmış olduğu içindi." Sonra, soylulara özgü argosuna karıŐtırdıęı öznel aęırbaŐlılıkla ekledi: "Aslında severim Gide'i. Ama nasıl olur da bir insan, düşündüklerini gençlerin yargılamasını kabul edebilir?.. hem zaten beni ilgilendiren berraklıktır, içtenlik değil. Ötesini boŐver gitsin." Yargıladığı fikirleri çoğunlukla böyle bitiriyordu. Wilde'm deyişiyle, "laf ola beri gele."

Ama Gide'in "gençlik" diye adlandırdığı Şey, her zaman gençlerle sınırlı değildi; tıpkı Hıristiyanlığın geniş anlamıyla, her zaman yalnızca inananlarıyla sınırlı olmadığı gibi. Şeytan, meclislerden çok, cemaatlardan hoşlanır; büyüklük de. Otuz yıl, açıksözlölük takıntısına kapılmış insanlar arasında yaşadım çünkü açıksözlölüğü yalanın karşıtı sayıyorlar ve aynı zamanda da (her biri yazar olduğu için de), açıksözlölüğü Rousseau'dan bu yana edebiyatın ayrıcalıklı konularından biri addediyorlardı. Buna o saldırgan "İki yüzlü okur, benzerim, kardeşim..." haklılaŐtırmasını da ekleyelim. Çünkü söz konusu olan, herhangi bir insanı tanımak değildir: Söz konusu olan daima, bir gizi açığa vurmak, *itiraf etmek*'tir. Hıristiyan itirafı baęıŐlanmanın bedeli, kefâretin yoluydu. Yetenek bir tanrı baęıŐı değildir; ama iŐleyiŐ tarzı aynı derinliktedir. *Stavrigin'in İtirafı*'nın, gerçekte Dostoyevski'nin itirafı olduğu varsayılırsa; korkunç olay trajediye, Dostoyevski de Stavrigin'e, bir kurgu kahramanına dönüŐtürölmüŐ –kahraman sözcüğünün harika biçimde anlatığı başkalaşma– olur. Olguları değiştirmek gereksizdir: Suçlu kurtulmuŐtur ama, bir yalanı kabul ettirdiği için değil, sanatın dünyası yaşamın dünyası olmadığı için. Rousseau'nun kibirli

utancı, Jean-Jacques'ın acıklı utancını ortadan kaldırmaz; ama ona bir ölümsüzlük vaadi getirir. Söz konusu başkalaşma, insanın yaratabileceği en derin şeylerden biri, katlanılan bir alınyazısının, egemen olunan bir alınyazısına dönüşmesidir.

“Anılar” dediğimiz itiraflara hayranımdır ama, ancak bir yere kadar etkilerler beni. Ne var ki, söz konusu olan büyük bir sanatçı ise üstümüzdeki etkisi dışında, birey analizi Valéry'yle o konuşmayı yaptığımız dönemde beni çok ilgilendiren bir zihinsel çabayı besler: Komedideki kendi payını en aza indirmek. Bu durumda söz konusu olan, bizi sarıp sarmalayan ve aslında kendimize ait olamayan romanlara özgü bir dünyası herkesçe fethedilmiş olur; öfke duyulan bu dünyanın sorgulanmasıdır; çünkü Molière'in kahramanlarının ve yaptıklarını gelip korkmadan krala anlatan Victor Hugo'nun kahramanının – bu kahraman Akdeniz ülkelerinin siyasetinde sürekli ve boşuna bir rol oynamıştır– yerini Labiche'in kahramanlarının aldıkları komedi tiyatrosu o sorgulama üzerine kurulmuştur. Ama komediye karşı savaşmak, zaafılara karşı savaşmaya benzer; oysa açıksözlülük takıntısı, bir gizin peşine düşmek gibidir.

Birey, Anılar'daki bilinen yerini, anılar İtiraflar'a dönüştüğünde almıştır. Aziz Augustinus'un anıları asla itiraflar değildir ve bir metafizik incelemesi olarak sona erer. Saint-Simon'un *Anılar*'ına itiraflar etiketini yapıştırmak kimsenin aklına gelmez: O kendinden söz ettiğinde, bunu kendisine hayran olunması için yapar. İnsan, büyük adamların büyük eylemlerinde ve bireylerin gizli eylemlerinde aranmıştır. (büyük eylemler çoğunlukla şiddet yüklü olduğu ve sıradan olaylar şiddeti sıradanlaştırdığı ölçüde.) XX. yüzyılın Anılar'ı iki çeşittir. Bir kısmı olaylarla ilgili tanıklıklar: Bunlar bazen General De Gaulle'ün *Savaş Anıları*'ndaki gibi, *Bilgeliğin Yedi Direği*'ndeki gibi, büyük bir amacın gerçekleştirilmesinin anlatılarıdır. Bir kısmı da, son ünlü temsilcisi Gide olan, insanı inceleme tarzında içebakış yapıtlarıdır. Ama *Ulyse* ve *Yitik Zamanın Peşinde* roman biçimindedir. İçebakış-itirafların doğası değişmiştir; çünkü psikanalitik keşiflerin –bunların sonuçlarını tartışma konusu edenlerin de– sunduğu canavarlar karşısında, en kışkırtıcı anı yaza-

rının itirafları bile çocukça kalır. Nevroz, giz avcılığından çok daha ileriye çok daha vurguyla sürükler bizi. *Stavrigin'in İtirafı* Freud'un *Fareli Adam*'ından çok daha az şaşırtır ve dâhice yazılmış olmasından başka değeri yoktur.

Eski Mısır resimlerinden kübist tabloları kadar otoportrelerin tek kaygısının modeli taklit etme olduğuna artık kimse inanmıyorsa da; edebi portrede bu inanış hâlâ sürdürülmektedir. Yani edebi portre benzerliği kadar iyi, aykırılığı kadar benzer olacak. Hemen her zaman idealleştirmelere karşı geliştirilmiş olan gerçekçiliklerin önerdikleri tanım budur. Ama eğer eski Yunan ve Rönesans idealleştirmesi Avrupa'nın en büyük sanatlarından biri ise edebi idealleştirme benzeri olduğu varsayılan, Leonardo ve Michelangelo'yla, yalnızca trajedi kahramanları aracılığıyla akrabadır. Bununla birlikte, Joinville'in Aziz Louis'si, Bossuet'nin portreleri, yazarları onların örnek olmalarını istemiş olmalarına karşın, kuşkusuz Goncourt kardeşlerin *Günlük*'ündeki kişiler kadar değerlidirler. Önce gerçek mi? Michelet'nin oldukça kötü *Napoléon* yergisinin, hayranlık uyandırıcı bir övgü olan *Jeanne d'Arc*'ından daha gerçek olduğundan kuşkuluyum. Stendhal'in "gerçek küçük olaylar" a ne kadar duyarlı olduğunu biliriz; neden büyük olaylara değil? Austerlitz'deki Napoléon'u anlatmak, onun Roma kralının yüzüne reçel sürme tuhaflığını göstermek kadar değerlidir. Ve Marengo zaferinin nedenlerinin doğası belki de, Joséphine'in onu aldatmasından farklıdır. Büyük olayları göstermek, sonra zaten bilindiğinden dolayı boşverip ardından yalnızca küçük olayları anlatmak... Bir insanın gerçeğinin, her şeyden önce sakladığı şey olduğu kabul ediliyor. Kahramanlarımdan birinin "İnsan yaptığı şeydir" cümlesi bana mal edilmiştir. Kuşkusuz yalnızca bundan ibaret değildir ve kitabımdaki kahraman, "İnsan dediğin nedir? Küçük, acınacak bir gizler yığını..." diyen başka bir kahramanıma yanıt veriyordu. Dedikodu, akıl dışı olandan beklenenin ucuz bir kabartmasını verir; ve bilinçaltı psikolojisinin de yardımıyla, insanın sakladığı ve çoğunlukla acınacak olan ile kendisi hakkında bilmediği şey keyifle karıştırılır. Ama Joinville, Aziz Louis'yle –ayrıca kendisiyle de– ilgi-

li her şeyi bildiğini ileri sürmeye kalkışmıyordu. Bossuet, belki de günahlarını dinlemiş olduğu büyük Condé'yle ilgili çok şey bilmekteydi; ölüm hakkında konuşurken, o dönemde zaaf diye adlandırılan şeyden pek az bahsediyordu. Tolstoy'dan söz ederken Gorki'nin yaptığı gibi.

Gorki gençliğinde, sonradan yapıtlarının birer kahramanına dönüştürmek için insanları gizlice izleme gereksinmesi duyardı (Balzac da öyle). Bu yüzden Tolstoy'u lyanaya Poliyana ormanında izlemişti. "Yaşlı adam ormandaki bir açıklıkta, üstünde kendisine bakan bir kertenkele bulunan pürüzsüz bir kayanın önünde durdu. "Kalbin çarpıyor" dedi kertenkeleye. "Ortalık günlük güneşlik. Mutlusun"; ve bir an durakladıktan sonra ekledi: "Ben değilim."

Küçük bir ağaç kesmiştik; Gorkilerin evinde öğlen yemeklerinden sonra bu tuhaf alışkanlık vardı. Gorki, başında Tatar takkesiyle, Karadeniz'in uçsuz bucaksız fonu önüne yerleşmiş ve ormanında, seksenlik bir Orpheus'muşcasına onu dinleyen hayvanların önünde, eski "Rus toprağının dehası"ndan söz etmekteydi.

Bu sayfalarda sık sık ratlanan toprağa yabancılaştık ya da yeniden yeryüzüne çıkmak duygusu çoğunlukla, ölümle bir söyleşiden doğmuş gibidir. Bir kurşuna dizilme aldatmacası yaşamış olmak, ihmal edilemez bir deneyimdir. Ama bu benzersiz eyleme ilişkin kimi zaman fiziksel duyguyu ben *her şeyden önce*, üzerimde etkili yüzyılların büyüleyici bilincine borçluyum. Bu bilinç sanatsal çalışmalarında daha kurnazca yansıtılıyor; çünkü her Düşsel Müze, aynı zamanda hem uygarlıkların ölümünü, hem de yapıtların yeniden canlanışını sunar. Beni daha sonra okuyacak insanlar için yazdığımı inandım daima. Bu kitaba güvendiğim için değil; ölüme ya da insanlığın anlaşılabilir yazgısı olan tarihe takıntım yüzünden de değil; bulutları gibi keyfi ve yerine başka şey koyulması olanaksız şiddetli bir sürükleniş duygusundan ötürü. Neden başkalarıyla değil de daha çok devlet başkanlarıyla görüşmelerimi not etmek? Çünkü Hindu dininin son bilgelerinden de olsa Hindu bir dostla hiçbir görüşme, Nehru'nun bana, "Gandhi şöyle düşünüyordu..." de-

yişinin yaptığı gibi zamana duyarlı kılmıyor beni. Bu insanları, toprakları ve mezarları birbirine karıştırıyorsam bunun nedeni, tümünün aynı biçimde, “akıp giden”i dile getiriyor olmaları. Elysée sarayındaki özel dairesinde General De Gaulle’ü son derece sıradan bir öğlen yemeğinde dinlerken, “bugün, 1960’a doğru...” diye düşünürdüm. Resmî kabul törenleri, Versailles’daki, Kremlin’deki, Habsburg sülalesinin son döneminde Viyana’daki kabul törenleri gelirdi aklıma. Lenin’in, sözlüklerin üstüne Darwinist bir Amerikalının armağan ettiği küçük tunç pithecanthropus’un yerleştirilmiş olduğu mütevazı bürosunda aklıma gelen, Tarihöncesi değil, bu kapıyı Lenin’in itmiş olduğu gündü – aşağıdaki avluda karların üstünde dansetmeye koyulup, gözlerine inanamayan Troçki’ye “Bugün Paris Komününden bir gün daha fazla yaşamayı becerdik” diye haykırdığı gün. Bugün... Fransa’nın silkinerek doğruluşu karşısında olduğu gibi zavallı, pithecanthropus’un karşısında da beni büyüleyen güneşin değişen ve titreyen parıltısıyla akan nehirdi, yüz yıllardı. Boné’deki* eldivencinin tabelası önünde ölüme doğru ilk gezintimden döndüğümde, tıpkı Gramat’da kurşuna dizilecekmişim gibi bir sedye üstünde taşındığımda olduğu gibi; tıpkı kedimin bir gölgeymişçesine sıvışvermesi karşısındaki gibi. Hindistan’da düşündüklerim, ne kadar çok kez aklıma geldi: 1938’de, 1944’te ya da 1968’de, İsa’dan Önce.

“İçtenlik” insanın her zaman asli amacı değildi. Bütün büyük dinlerde insan verili, belirlidir. İtiraf uzaklaştıkça, Anılar çoğalır. Chateaubriand ölümle, belki de Tanrı’yla –ama kuşkusuz İsa’yla değil– konuşur. İnsan bir ifşanın vahyin değil de –çünkü Tanrı’yı vahyeden her peygamber, insanı ifşa eder aynı zamanda– bir araştırmanın konusu olduğunda, onun içiğini ciciğini çıkarma eğilimi artar: Anılar ya da Günlük ne kadar kalınlaşırsa, insan o kadar daha iyi bilinmiş hale gelecektir. Ama insan, insanın derinliklerine ulaşamaz; edindiği bilgilerin uçsuz bucaksızlığında değil; sorduğu sorularda bulur kendi imgesini. Burada bulacağınız insan, dünyanın anlamı konusunda ölümlün sorduğu sorularla ilgilenen insandır.

(*) Cezayirde Akdeniz kıyısında bir kasaba – ç.n.

Bu anlam harap şehirlerin aksine değişmiş bir Mısır ya da Hindistan'ın karşısında olduğu kadar hiçbir yerde bu kadar yoğun sorgulamaz beni. Beyaz bayraklarla –pencerelelere asılmış çarşaf lar– örtülü ya da bombalarla bütünüyle yıkılmış Alman kentlerini; camileriyle, kalesiyle, uzaktaki ölümler kentiyle ve piramitleriyle, nüfusu 200.000'den 4 milyona çıkmış Kahire'yi ve şehir meydanı fark edilmeyecek derecede yıkılmış Nürnberg'i gördüm. Savaş ahmaklıkla sorgular, barışta gizemle. Ve mümkündür ki alinyazısı konusunda, insan yanıtlarından çok, sorularının derinleştirilmesiyle değer kazanıyor. Roman yaratımında savaşta gerçek ya da düşsel müzelerde, kültürde, belki de tarihte temel bir muamma buldum; rasgele hatıra –rastlantı veya değil– kendi akışı içinde bir hayat yaratmıyor. Görülemez bir güneşin aydınlattığı nebulalar doğuyor ve bilinmeyen bir takımyıldızını hazırlıyor gibidir. Bunların birkaçı düşgücüne, çoğu ise kimi zaman şimşek gibi ortaya çıkan geçmiş hatıralara aittir ya da sabırla yeniden keşfetmem gerekir – yaşamımın en derin anları bende durmaz; zaman zaman pençelerine alır beni, zaman zaman kaçıp giderler. Önemli değil. Bilinmeyen karşısında, düşlerimizin bazıları, en az anılarımız kadar anlamlıdır lar. O nedenle, geçmişte kurguya dönüştürdüğüm bazı anları burada yeniden ele alıyorum. Çoğunlukla karmakarışık bağlarla anıya bağlı olan bu anlar, oldukları halleriyle ve çok daha sarsıcı biçimde gelecekte de geliyor olabilirler. *Altenburg'un Cevizağaçları*'mn değiştirilmiş olan bundan sonraki bölüm, Gestapo'nun yeniden yazmamı gerektirecek kadar çok sayfasını yok ettiği bir romanın başlangıcıdır. *Melekle Mücadele* idi adı ve başka nasıl başlardım ki? Oradaki intihar babamın intihar dır; o büyükbaba benim büyükbabamdır, kuşkusuz aile folkloru tarafından değiştirilmiş biçimiyle. "*Büyük Yol*" adlı romanımın kahramanının büyükbabasını yaratmak için –her şeyden önce de yaşlı bir Viking gibi ölümünün– benzer yanlarını almış olduğum bir armatördü büyükbabam. Neredeyse tamamı denizde yok olan filosundan çok, fıçı ustası belgesiyle kıvanç duyardı, gençliğinin törelerini devam ettirirdi ve gelenek uyarınca son teknesinin pruvastaki oymayı simgesel olarak

koparıırken, iki yanı keskin bir baltayla kendi kafasını yarmıştı. Almanların ilk gaz saldırısı Vistül kıyılarında vuku, bulduğunda Dunkerqueli bu Flamand Alsaceli oldu. Bu saldırı 1914'te Alman ordusuna hizmet etmiş bir roman kahramanı empoze etti. Romanda, büyük çam tomrukları arasından palyaçoların geçtiği o hangarlar, yelkenlerin asılıp kurutulduğu hangarlardır; denizin yerini de orman aldı. Alsace'la ilgili hiçbir şey bilmiyordum. Strasbourg'da, Napoléon III'ün sarı boyalı kışlalalarında beş-altı hafta süvari birliğinde hizmet etmiştim ve ormanlarım, Sainte-Odile ya da Yukarı Königsberg'deki ormanların puslu anısından doğdu; roman kahramanlarımın soyadları Berger; çünkü bu ad, telaffuz edilmesine göre Fransızca ya da Almanca'dır. Ama iki yıl boyunca da benim adım oldu: Direniş'teki dostlarım bu kod adıyla anıyorlardı beni ve öyle de kaldı. Alsacelılar tarafından Alsace-Lorraine tugayına komuta etmeye çağrılmışım ve ikinci eşimin Brive'deki Alsace-Lorraine caddesindeki bir klinikte ölümünden birkaç gün sonra, Dannemarie'de çarpıştım. Üçüncü eşim de Toulouse'daki Alsace-Lorraine sokagında otururdu. Fransa'da bu adı taşıyan pek çok cadde vardır. Ayrıca Colmar yakınında Riquewihr'de yeniden evlendim.

Victor Hugo'nun *Marion Delorme*'u Juliette Drouet'yle tanışmadan yazmış olduğunu söylememe gerek yok, herkes bilir. Ama Victor Hugo'ya *Marion*'u yazdıran şey onu Juliette Drouet'nin yaşamına, daha duyarlı kılmış ve Hugo aktris metresi olan biri haline getirmemiştir kuşkusuz. Ancak bu kadar çok önseziye dayalı yaratım, T.E. Lawrence'ın doğruladığı üzere, "gündüz düşleri görenler"deki düş virüsünün eylemi de harekete geçirdiği fikriyle açıklanabilir mi? Ya eylem yok da, sadece Claudel'in içsıkıntısı içinde derlediği ve Baudelaire ile Verlaine'in felaketlerini haber verdikleri şu kehaneti andıran dizeler varsa: "Ruhum korkunç deniz kazalarına doğru yelken açıyor..."

General De Gaulle'le birlikte Marne savaş alanındaki mezarını görmeye gittiğim Péguy'yi düşünüyorum... "Ne mutlu haklı bir savaşta ölenlere!.." Rusya'dan dönüşünde, "Çıkınının dibinde yalnızca on yıl kaldığını" yazan ve bu kehaneti yalnızca bir ay farkla gerçekleşen Diderot'yu da. 1945 Mart'ında, "Ne

zaman ölmek isterdiniz?” sorusuna “Bir Paskalya günü” yanıtı veren ve 1955’te Paskalya günü ölen rahip Teilhard Chardin’i düşünüyorum. Bir kaza sonucu ölmesinden on yıl önce şunları yazan Albert Camus’yü de düşünüyorum: “Gün boyunca kuşların uçuşu hep amaçsızmış gibi gelse de, akşam hep, bir hedef bulmuşa benzerler. Bir şeye doğru uçarlar. İşte belki bunun gibi, yaşamın akşamı indiğinde de...”

“Yaşamın akşamı” diye bir şey gerçekten var mı acaba?

Sainte-Odile’i Almanlardan geri alan Alsace-Lorraine tugayı idi ve Haut Königsberg’in bodrumlarında, Grunewald’ın mihrap arkalığını albay Berger buldu... Bu satırları yazdığım teknenin adı *Le Cambodge; Küçümseme Zamanı (Temps du mépris)* adlı kitabımın kahramanının kaçıışı sırasında çektiği diş ağrısı, yedi yıl sonra kendi kaçışım sırasında ayağıma çok küçük gelen ayakkabılardan ötürü çektiğim ağrılara benzer. Kimsenin ilgilenmediği sıralarda, çok şey yazdım işkence üstüne; ve kıl payı atlattım kendim de işkence görmeyi. Hemingway, kendinden yaşlı bir kadına âşık delikanlıdan, kendinden genç bir kadına âşık bir erkeğe doğru gidip, –kimbilir ne kadar çok iktidarsızlık ve intihardan geçerek– bir genç kıza âşık altmışlık albayla biten eğri boyunca, hep almyazısını önceden haber verip durmuştur. Ya Chambert? Ya Maupassant? Ya Balzac? Nietzsche, *Neşeli Bilgi’nin* son satırını –“Trajedi burada başlıyor.”– Lou Salomé’yle karşılaşmasından birkaç ay önce yazmıştı. –Ya Zerdüş.

Lou Salomé’yle ben de karşılaştım bir gün. Torba gibi giysili yaşlı bir kadındı o sırada. “Çay mı, porto mu?” diye soran Mme Daniel Halévy’ye, “Bunlarla uğraşmak için gelmedim buraya!” demişti az önce. Salonun bir köşesinde başbaşa kaldık ve Nietzsche’yle ilgili kitabıyla, daha sonra da Nietzsche’yle ilgili sorular sordum ona; harika gözlerindeki bakış dalıp giderek ve Amerikalı bir dışının elinden çıkma çenesini ileri çıkararak şöyle yanıt verdi bana: “Onu hani şu Como gölünün yukarısındaki yolda öpüp öpmediğimi anımsamak isterdim doğrusu...”

Sıradan bir insanda ilgimi çeken, insanlık durumudur; büyük bir adamda, büyüklüğünün doğası ve araçları, bir azizde ise, kutsallığının niteliğidir. Ve dünyayla özel bir ilişkiden

çok şahsi bir karakteri ifade eden birkaç çizgi. Şöyle demişti Nietzsche: “bana psikolojiyle ilgili birkaç şey öğreten iki kişi var. Stendhal ve Dostoyevski.” Dostoyevski, tamam! Bir aşığılama tufanı, Rousseau’nun bu yüce mirasçısı, allak bullak etmek zorundaydı çağının en büyük akıldışıcasını. (*Yolcu ve Gölgesi*’ni yazan adamın son kitabına o ahmak kızkardeşi *Güç İstemi* diye uyduruk bir ad vermeseydi, olduğundan ne kadar daha iyi olurdu Nietzsche.) Ama Stendhal? Onun psikolojisine, “kristaller gibi kesin ve saydam bir zekâ”dan başka bir ad verilebilir mi?

Gide yetmiş yaşındayken, en büyük Fransız yazarı olduğunu yazıyorlardı. Günlüğü dahil, “mahrem” yazıları, bireyin kendisiyle ilgili ne aktarırlar bize peki? O dönemde ruhbilim ile edebiyat arasında bulanık bir ilişki vardı. Gide, sonradan Dreyfus davasına dönüşecek ateşli savaşa girmeye kararlı Bernard Lazare’in kendisini ziyaret edişini anlatmıştı bana: “Dehşete düşürmüştü beni: Bir şeyleri edebiyattan üstün tutan biriydi...” Gide’in Arafı, onun için tarih diye bir şey olmamasına çok şey borçludur. Tarih, kapalı olduğu kardeşlerime (ve daha pek çoklarına) onların gözünde ne olduğunu sorarak kendini hatırlatmaz.

Bilinirciler,* meleklerin her ölüye “Nerden geliyorsun? diye sorduklarına inanırlardı. Bu kitapta bulunacak olan –daha önce söylediğim gibi bazen gidip aramak koşuluyla– yaşamakta olmandır. Tanrılar trajediyle uğraşmanın verdiği yorgunluğu, yalnızca komediyle atarlar. *Iliada* ile *Odysseus* arasındaki, *Macbeth* ile *Bir Yaz Gecesi Rüyası* arasındaki bağ, trajik ile büyüsel ve efsanevi alan arasındaki bağdır. Dindar da, tanrıtanımaz da yalnızca görünüşte olanla tatmin olmadıklarından, zekâmız çizmeli kedilerini ve şafakta balkabağına dönüşen at arabasını yaratır. Bu kitaba “*Karşıyanılar*” adını veriyorum, çünkü Anılar’ın sormadıkları bir soruya yanıt veriyor; sorduklarını da yanıtız bırakıyor; bir de çünkü, çoğunlukla trajiğe bağlı

(*) Dinsel gizlerin tümünün bilinebileceğini insan zekâsının mutlağı kavrayabileceğini savunan felsefe öğretisini benimsemiş olanlar. “Gnostikler” de denir – ç.n.

olarak, gölgeler içinden geçen kedi gibi, görmezden gelinemez ama şöyle bir görünüveren bir kişiliği –adımı bilmeksizin dirildiğim kişiliği– içeriyor.

Psikanalizci Jung, bir görevle yeni Meksika Kızılderilileri arasında. Kızılderililer, klanının totem hayvanını sorarlar ona. İsviçre’de klanlar da, totemler de bulunmadığı yanıtını verir. Söylev sona erince, Kızılderililer salondan, bir ip merdivenle ayrılır, ip merdivenden bizim merdivenlerden inişimiz gibi, yani sırtları ip merdivenin basamaklarına dönük olarak inerler. Jung ise, ip merdivene yüzü dönük olarak iner. Aşağı vardığında, Kızılderililerin reisi, tek söz etmeksizin, konuğunun kısa ceketi üstüne işlenmiş Bern kentinin simgesi ayıyı işaret eder: Ayı, yüzü ağaç gövdesine –yani merdivene– dönük olarak inen tek hayvandır.

I

- 1 -

Alsace
1913

Babam İstanbul'dan döneli bir hafta bile olmamıştı. Çok erken bir saatte, perdeleri henüz açılmamış odanın yarı karanlığında kapı çalındı; hizmetçi kadının ayak seslerinin kapıya doğru gittiğini, durakladığını ve kapıyı çalan kişinin ağzından daha tek söz çıkmadan, hizmetçinin acıya boğulmuş sesiyle "Zavallı Jeanne'im... Zavallı Jeanne'im" diye haykırdığını işitti.

Jeanne, büyükbabamın hizmetçisiydi.

Bir anlık sessizlik: İki kadın kucaklaşıyor; babam şafakta uzaklaşan bir at arabasının giderek azalan gürültüsünü dinlerken, ne olduğunu daha söylenmeden biliyordu.

"Ölmemiş ya?" diye seslendi.

- Hastaneye kaldırmışlar beyefendi...

Babam, yarı beline kadar çukurda, güneşin sıcaklığında pembe kil kokuları içinde başını kaldırmış, amcalarımdan birinin "Haydi Franz, elini çabuk tut! Aileden biri o!" deyişine kulak kabartan Reichbach mezarcısını tarif ediyordu bana.

Kasabada yirmi kadar kuzenimiz vardı ve o mezar kazıcı da şaşılacak kadar benzerdi büyükbabama.

“İntihar konusunda pek çok saçmalık duydum,” diyordu babam; “ama kendini kararlılıkla öldüren biri karşısında saygıdan başka şey duyulduğunu görmedim hiç. İntiharın bir cesaret eylemi olup olmadığını bilmek, yalnızca kendini öldürmemiş olanların önündeki bir sorudur.”

Amcalarımın ve büyük amcalarımın çoğu, yıllardır görmemişlerdi birbirlerini: Onları birbirlerinden ayırmış olan, yaşamdan çok, Alman egemenliğini kabul edenler ile edemeyenler arasındaki anlaşmazlıktı – ama hiçbir zaman dargınlığa kadar varmamış bir anlaşmazlık. Birçoğu şimdi Fransa’da oturuyordu. Tümü, büyükbabama kereste fabrikasının yönetiminde yardım eden Mathias amcamın evinde yeniden bir araya gelmişti. Yalnız büyük amcam Walter gelmemişti. Birkaç aylığına yurt dışında olduğu doğru muydu acaba? On beş yıldır kardeşi Dietrich’le –büyükbabam– dargındı; ama ne kadar katı ve inatçı da dense, gelenekleri ölünceye kadar, kin tutmasına engeldi. Gene de yoktu işte ve yokluğu, her zaman adının çevresini kuşatmış olan, hâlâ kuşatan düşmanca itibarı artırıyordu: Büyükbabam, bütün öbür kardeşleri için olduğundan daha hınçla –aynı zamanda daha da çok ısrarla– söz etmişti ondan, ama vasiyetnamesinin uygulayıcısı olarak (babamla birlikte) onu da belirlemişti.

Babam tanııyordu onu. Hiçbir hoşgörüsü olmayan Walter, aile içinde kendisine kabilenin en yaşlı kişisine gösterilmesi gereken itaatin gösterilmediğini, nefret de edilmediğini ama kırk yıl boyunca hiç sarsılmadan uygulanan otorite tutkusuna bağlı saygıyla kuşatıldığını görmüyordu. Çocuğu olmadığından amcaoğullarımdan birini evlat edinmiş, ona sade ve katı bir tutkuyla bağlanmıştı: Çocuk henüz on iki yaşındayken, her sabah ona emir gibi öğütlerle dolu kısa notlar yazıyor ve okula gitme vaktinden önce bir yanıt istiyordu. Amcaoğlum yirmisine bastığında, kızın biri için yaptıkları bir tartışmadan sonra çekip gitmişti. Walter amca, eşinin kahrolmasına karşın, onun mektuplarına yanıt vermemişti. Onun yerini alacağını düşle-

yen amcaoğlu, basit bir ustabaşı oldu; Walter hiç söz etmiyordu ondan ve acı çektiğini pekâlâ bilen kardeşleri, Walter'in zerrece sahip olmadığı insanca davranışa saygı duyuyormuşçasına davranıyorlardı.

Gerçekten hepsi de, kardeşleri aşırı bir hoşgörüsüzlük gösterdiğinde, "Onunki gibi bir hastalıkla daha da beter olmaması bir mucize!" demeye hazırdılar. Bütün resimlerinde ayakta, koltuk değnekleri uzun bir paltoyla örtülü olarak görülmekteydi: İki bacağı da felçliydi.

Alabalık ve kerevitin ardından Alsace kazciğeri ve üstüne bolca ahududu likörüyle o cenaze yemeği, az kalsın bir şenlikle bitecekti. Binyıllar insanın ölüme bakmayı öğrenmesine yetmedi. Yaz pencerelerinden içeri dolan çam ve reçine kokuları, cilalı tahtadan bin türlü eşya, ailenin orman işletmesinde akıp gitmiş çocukluklarını, anılar ve gizlerden bir geçmişte birleştiriyor; ve büyükbabamdan söz eden herkeste bir kasaba belediye reisinin ölümünün verdiği koşulsuz dokunaklı saygıyla, hayatı gizlice taçlandırmışa benziyen açıklanamaz intiharına isyan birbirine karışıyordu.

Kilise, uygun bir bağış karşılığında Büyük Perhiz kurallarından bazılarının çiğnenmesine izin verdiğiğinde, daha o tarihte yaşı ilerlemiş olan büyükbabam, bunu –Reichbach belediye reisi olduğu için– koruması altındaki rahip nezdinde öfkeyle protesto etmişti (Ortaçağ'ın "Kutsal Orman"ının kalıntılarıyla dolu bu bölgede, kasabalarda hâlâ belediyeye ait çok geniş topraklar vardır; Reichbach'ın da dört bin hektar ormanı vardı ve belediye gelirlerinin en büyük bölümü oradan geliyordu. Büyükbabamın meslekî yetenekleri de tartışma götürmezdi) "Ama Reis bey, basit bir rahibin Roma'nın kararlarına boyun eğmesi gerekmez mi? –Öyleyse Roma'ya giderim ben de."

Kutsal Romaya yaya gitti. Çeşitli hayır kurumlarının başkanı olduğundan, papanın huzuruna kabul edilmeyi başarmış, Vatikan'ın salonlarından birinde, yirmi kadar dindarla birlikte bulmuştu kendini. Çekingen biri değildi ama, papa papaydı, o da bir Hıristiyan: Hep birlikte diz çökmüşler, papa önle-

rinden geçmiş, pantuflarını öpmüşler, sonra da kapının önüne konmuşlardı.

Çeşmelerin, kaldırımsız sokaklardaki kayıtsız gölgeliklerin, Antik sütunların ve duvarları kırmızı kadife kaplı pastanelerin kutsanmış halkının dansettiği Tiber'in öbür kıyısına döndüğünde dindarane bir gücenikliğe kapılan büyükbabam, koşup eşyalarını ite kaka valizlere doldurduktan sonra, ilk eksprese atlamıştı.

Döndüğünde, protestan ahbabları, mezhep değiştirmeye hazır olduğunu sanmışlardı.

“Benim yaşında din değiştirmeyen insan!”

O andan başlayarak kiliseden –ama İsa’dan değil– kopup, her pazar ayinine kilisenin dışında, çapraz sahnin ile sahnin birleştikleri köşelerden birinde, ısırgan otları ortasında katılıp, töreni kafasının içinde, Göğe Yükseliş’i bildiren ince çingirak sesini vitrayların ardından duymaya çalışarak izlemişti. Yavaş yavaş kulakları işitmez olmaya başlamış ve sonunda, çingirak sesini kaçıracağı korkusuyla, yazları ısırgan otları arasında, kışları da çamurlar içinde diz çökmüş olarak yirmi dakika geçirmeye başlamıştı. Rakipleri sağduyusunu yitirdiğini söylüyorlardı ama, sarsılmaz bir sebatı karalamak kolay değildir; ve yıllar boyu aynı yerde, aynı saatte, aynı nedenle şemsiyesi altında çamurlara diz çökmüş redingotlu ve kısa beyaz sakallı adam, herkesin gözünde kaçıkta çok, Tanrı’nın sevgili bir kulu olup çıkmıştı. Alsace inanca duyarlıdır ve o yıllarda sadakate de duyarlı olması için güçlü nedenleri vardı.

Gene de, Roma serüveninin sonuçlarını kabul ettirebilmesi için, fabrikasını yönetmekte gösterdiği o başarıya (mağlupların çılgınlığına özellikle inanılır) ve otoriteye ihtiyaç duymuştu. Kasabadaki musevi topluluğunun sinagog olarak kullanmak için kiraladığı evin kontratı sona ermiş, ev sahibi kontratı yenilemeyi reddetmiş, başka hiç kimse de kendi evini kiralamak istememişti. Büyükbabam, belediye meclisine, belediyenin yapılarından birinin kiraya verilmesini önermiş, kesin bir muhalefete toslamıştı.

“Baylar, kabul edin ki bu bir haksızlık!”

Kararlı sessizlik, onunkine denk Alsaceli inadı. Neredeyse bir Yahudi düşmanı olmasına karşın, daha o akşam hahamı çağırılmış, içinde şimdi amcalarımın şölenlerini tamamlamakta oldukları, Louis XIV üslubunda dev boyutlu demir kapısının arkasındaki gösterişli girişleri, tumturaklı sütunlarıyla bu evin bir kanadını, hiçbir kira istemeksizin kullanımlarına sunmuştu..

Belediye meclisinin konaklama izni vermediği bir sirkle de aynı serüven: Büyükbabam, evin arkasında uzanıp giden ahşap ambarlarda konaklamalarına izin vermişti.

Ve amcalarım, önlerinde ayaklı kadehleri ve ahududu likörleri yeniyetmeliklerindeki o ünlü gecenin anısıyla kardeşçe bir coşku içindeydiler. O gece hep birlikte hayvanları çözmeye gitmiş ve gizlice yağladıkları görkemli kapıyı Mathias açtığı anda, kimi marifetli eşeğe, kimi eğitilmiş ata, kimi deveye, babam da file binip çıkmışlardı. Hayvanlar yeni efendilerinin bağıra çağırarak verdikleri komutları umursamayıp ormana dalmış, Belediye reisinin baştan aşağı kabahatli çocuklarını geri getirmek için bütün kasabanın seferber olması gerekmişti.

Bu olaydan sonra, bir sonraki sirk geldiğinde, çocukları eve kilitleyip, aynı konukseverliği göstermişti.

Kapalı yaz odalarında Hindistan Şirketinden alınma bütün ıvır zıvırın bıçkılıhanelerin cırcır böceği gürültüsüyle uyukladığı bu koskoca evde, sirklerden biri yeşil bir papağan unutmuştu. Büyükbabam, belki de dalga geçmek için, üç sözcük öğretmiş ona: “Yapman gerekeni yap!” Çocuklardan biri cezalandırıldı mı, Casimir –papağan– kabahati tahmin edermiş sanki; çocuk tüneğinin yanından geçer geçmez, kanatlarını çırpa çırpa haykırırmış: “Yapman gerekeni yaaap!” Çocuk da etrafı gözeterek, papağanlar için zehir olan maydanoz toplamaya koşarmış. Papağan maydanozları yemiş, semirmiş ve sonunda pek hoşlanır olup çıkmış.

Kimbilir kaç yaz akşamı bu avlu, bıçkılıların yavaşlayan sesleri altında ve ısınmış odun kokuları içinde, Rembrandt’inkiler gibi sırmalı kumaşlara bürünmüş Yahudiler ürkekçe geçer, palyaçolar ayıları bağlar, bir kanguru üstüste yığılmış tomruklar arasından kaçarken, uykuya dalıp gitti... Büyükbabamın ce-

sedi buraya getirildiğinden beri, hâlâ sağ ve kafesinden bırakılmış olan papağan, karanlık odalar arasında ağır ağır kanat çırparak uçuyor ve ölünün ruhunu andırırcasına, sessizlik içinde haykırıp duruyordu: “Yapman gerekeni yaaap!”

Büyükbabam yanılmamıştı: Buyurgan sertliğinin mirasçısı, cenazeye gelmeyen kardeşi Walter’di. Sanayici ya da tüccar olan amcalarım ona, büyük bir profesör olduğundan saygı duyuyorlardı. (O sırada belki de yalnızca babam, onların gözünde aynı derecede saygıdeğerti.)

Walter tarihçi olarak iyi –Alsaceli olmasaydı parlak olurdu– bir meslek yaşamının ardından, Reichbach’ta cenaze yemeğini eğlenceli bir şölene çevirenlerin hiçbirinin çağrılmadığı ve toplumsal saygınlığını tümünün gözünde büyüttüğü “Altenburg Kollokyumları”nı örgütlemişti. İnatçı ve kuşkusuz kurnaz bir örgütçü olarak, Sainte-Odile’e birkaç kilometre uzaklıktaki tarihsel Altenburg manastırını satın almak için gerekli fonu bir araya getirmeyi başarmıştı. Her yıl ünlü meslektaşlarından bazılarını, her ülkeden on beş kadar aydını ve eski öğrencilerinden en yeteneklilerini bir araya getirmekteydi orada. Bu toplantılardan Max Weber’in, Stefan George’nin, Durkheim’in, Freud’un açıklamalı metinleri doğmuştu. Ayrıca Walter, eskiden Nietzsche’yle dostluk etmişti – ve bu babam için ilgi çekici, saygınlık sağlayıcı bir şeydi.

Nietzsche’nin anısı ile cenaze yemeğinde anlatılan öykülerin arasında tuhaf kişilik: Agadir’den sonra, “zekânın hizmetinde vatanlar” konulu bir söyleşi düzenlemeye cüret etmişti; ama kardeşlerinden her biri (daha da çok yeğenleri), onun daha küçük bir çocukken –1850 ile 1860 arasında– Alsace hâlâ Fransa’ya bağlıyken, büyüyünce ne olacağını soran bir meraklıya şöyle yanıt verdiğini anımsamaktaydı: “Fransız Akademisi’nde çalışacağım. –Yok yahu! Peki ne yapacaksın orada? –Hugo, Lamartine, Cuvier, Balzac da orada olacaklar. –Peki ya sen? –Ben kürsüde olacağım. –Peki ne halt edeceksin kürsünde? –Yeni-den yazın bana şunları, diyeceğim onlara...”

Babam Altenburg’un, yazık ki gerçekleşmemiş o eski düşten doğduğunu iddia etmekteydi.

Ertesi hafta bir mektup aldı Walter'den: Bir kollokyumu yönetmek için Altenburg'a dönmüş, onu da bekliyormuş.

Altenburg'un kitaplığı hayranlık uyandırıcıydı. Salonu yalnızca göz düzeyinin altına yerleştirilmiş elektrik ampulleriyle aydınlatıldığı için; ortadaki sütun, Ortaçağ'dan kalma kemerleri çok yukarılara, kitap raflarının içinde kayboldukları karanlığın içine itiyordu. Geniş bir pencerenin ardında gece, sağda solda gotik üslubunda birkaç heykelcik, Tolstoy ve Nietzsche'nin fotoğrafları, içinde Nietzsche'nin Walter amcaya gönderdiği mektuplar bulunan bir vitrin, Montaigne'in bir portresi, Pascal ve Beethoven'in maskaları, (şu aileden beyler, diye düşünmüştü babam). Amcası duvardaki büyük bir girintide, mutfak masası görünüşünde bir masanın arkasında bekliyordu onu; masa bilhassa salonun geri kalan bölümünden ayrılmış, konuşulan kişiye üstünlük sağlamak için bir basamak yüksekliğinde ahşap bir sekinin üstüne yerleştirilmişti; küçük odasının gururlu yoksulluğunda Phillippe II, Escorial'in gemisini böyle küçümsemişti.

Tren durduğunda, babam Walter'in peronda beklediğini görmüştü: Onu tanımasa bile, koltuk değneklerini tanıyordu. Amcası yanında iki öğrencisiyle dimdik durmuş, sakatlığın süslediği tuhaf hareketsizlikle, onun yaklaşımını seyretmekteydi; çok yüksek bir yaka ve küçük, siyah bir kravat, dizleri örten Byronvari hafif pelerinin altında çok daha dikkat çekici görünüyordu. –Uzun bir üniversite kariyerinin sonunda bir Michel-Ange'a benzeyen– Walter'in kırık burnu üstünde altın çerçeveli bir gözlük vardı. Bu gayet hoş karşılama üslubunu hemen bir, “Sabah sekizde kalkılır” izlemişti.

Babamı şaşırtarak, yaya yürümeye koyulmuşlardı; öğrenciler arkadan geliyorlardı; soğuk geçen bir yaz rüzgârı ile koyu bulut parçalarının sürüklendiği gökyüzünün altında, çamların görkemli çizgileri, atların ayak sesleri ve otomobilin sağırıştırıcı homurtusu, ucu lastikli koltuk değneklerinin sessiz ilerleyişiyle uyum içindeydi. Dört yüz metre kadar ileride, vadinin koyu çizgileriyle örtüşen ağırbaşlı ve masif güzelliğiyle manastır, nihayet görünmüştü. Sol koltuk değneği üstüne yaslanan Walter Berger,

sağ kolunu uzatmıştı: “İşte!” ve alçakgönüllülükle eklemişti, “Bir ambar, basit bir ambar. Tiziano da bir odun tüccarıydı.”

“Bir ambar işte,” diye yinelemişti, her yanıtı küçümsercesine. Ve sonunda binmişlerdi arabaya.

Walter, bu düşünce tapınağının babamı hayran bırakmasını beklemişcesine, belli belirsiz aydınlatılmış portrelere ve karanlığın içindeki kitap sıralarına bakıyordu. Işık yüzünü alttan aydınlatıyor, keskin çizgilerini daha da belirginleştiriyordu. Gözlüklerini çıkarmıştı ve hafif ışık, yüz çıkıntılarını aydınlatarak, ölü kardeşinin simasını ortaya çıkarıyordu. Büyükbabamın on beş yıl küskünlükten sonra vasiyetnamesinin uygulamacısı olmasını istediği, –babamın Doğu’daki görevinden söz eden dergileri ona göndermek için satın alan– adam buydu.

Sanki bir onur bağışlarmışcasına, ama belli belirsiz bir duygusallıkla, “Dietrich’i severdim” dedi Walter.

Sesinde, bakışında da olduğu gibi, bir şeyler eksikti – sanki sözlerinin onu bağlamasından çekiniyormuş ya da söyleyecekleri onu derin bir düşünceden ayıracakmış gibi. Gene de sordu:

“Bir zehir hazırlamış, dediler; veronal etkisini göstermezse diye mi?”

– Tabanca da, emniyet tetiği açık olarak yatağın altındaydı.

Onca yıl boyunca her hafta, aynı saatte, kilisenin dışındaki aynı yerde...

Walter bir cümleye başlar gibi olduysa da sustu; sonunda karar verdi:

“Dietrich’i bu... kazaya... iten nedenler konusunda beni –yalnızca beni diyorum– aydınlatabilecek durumda mısınız?”

– Hayır.

“Hattâ ‘tam tersine,’ demeliydim size. Ölümünden önceki gece birlikte yedik akşam yemeğini; tesadüfen Napoléon’dan söz ettik. Biraz da alaylıca sordu bana, ‘Kendine bir yaşam seçebilecek durumda olsaydın nasıl bir yaşam seçerdin? –Ya siz?’ dedim. Epeyce düşündü; sonra apansızın ciddi bir tonla yanıtladı: ‘Doğrusu, başıma ne gelecek olursa olsun, bir başka yaşam süreceğim olsaydım, Dietrich Berger’inkinden başka yaşam istemezdim...’”

– Dietrich Berger'ninkinden başka yaşam istemezdim, diye yineledi Walter kısık bir sesle.

“İnsan, yaşamdan kopmuş olduğunda bile hâlâ kendine büyük bir değer veriyor olabilir.”

Dışarıdan, yağmurlu bir akşamın taşıdığı şaşkın tavuk gıdıklamaları geldi. Walter elini babama doğru uzatarak sordu:

“Peki sizce, ertesi gün boyunca aklınıza gelmedi mi... bir olay?”

– İntihar “başıma ne gelecek olursa olsun”da gizliydi.

– Gene de, hiçbir şey sezmediniz mi? (Sezmediniz mi, diyorum yalnızca.)

– İntihardan söz edenlerin kendilerini öldürmeyeceklerine inanıyordum.

“Herhangi bir başarımın dünyada en çok sevinç ya da kıvanç verdiği adam...” diye düşünüyordu babam acı acı.

Walter bir anımsama tonuyla, ağzının hareketsizliği yetersiz ışıkta daha çok belirginleşmiş olarak mırıldandı:

“Oysa daha önce sık sık kapıyı çalmışsa, ölümü tanır insan...”

– Sevdüğim birinin can çekişmesini hiç görmemiştim.

– Ama şu Doğu... Şiddet yüklü, çalkantılı...

– Orta Asya'dan geliyorum ben. Müslümanların yaşamı, evrensel alinyazısının içinde bir rastlantıdır: İntihar etmezler. Pek çoğunun ölümünü gördüm ama, ölürken gördüklerim dostlarım değildi.

Dışarıda damlalar, taflanların yayvan yaprakları üstünde düzenli aralıklarla bir kâğıda düşüyormuşçasına tıpırdıyorlardı; saçaktan düşen daha ağır bir damla, tınladı.

“Çocukluğumda,” dedi Walter kısık bir sesle; “çok korkardım ölümden. Beni ona yaklaştıran her yıl, ona karşı kayıtsızlığa yaklaştırdı beni... ‘Yaşamın akşamı, lambasını yanında getirir,’ demiş sanırım Joubert.”

Babam Walter'in yalan söylediğine emindi: İç bunaltısıyla dolup taşığını hissediyordu.

“Dietrich neden dinsel törenle gömülmek istemiş?” diye sordu Walter. “Garip bu –yalnızca garip, diyorum– ve intiharla çok güç bağdaştırılabilir. Kilisenin intihar edenlere dinsel tören

yapılmasına... sorumsuzluklarını kabul ettiği ölçüde izin verdiğini Walter bilirdi.”

Kardeşinin kararlılıkla ölmüş olmasını kıskanıyor –aynı zamanda da kıvanç duyuyor– gibiydi.

“Sorumsuzluk ona yakışır bir şey değildi,” dedi babam. “Ama her şey bir yana, kiliseydi istediği, dinsel tören değil.”

Bir an duraksayıp, sürdürdü:

“Sanırım olup bitenler çok acı verici. Vasiyetnamenin zarfa konup mühürlenmiş olduğunu biliyorsunuz. ‘Kesin isteğim dine uygun biçimde gömülmek,’ cümlesi ayrı bir kâğıda yazılıp, üstünde strikninin bulunduğu komodine bırakılmış; ama önce ‘Kesin isteğim dine uygun gömülmemek,’ yazılmış. Veronal’i almasından sonra; ‘gömülmemek’teki ‘me’lerden birinin üstü birkaç kez çizilmiş. Kâğıdı yırtıp yenisini yazacak gücü kalmamış kuşkusuz.”

– Korku mu?

– Ya da başkaldırının sonu: *Alçakgönüllülük...*

– Zaten kesinlikle bildiğimiz nedir ki? Temelde, insan gizlediği şeydir...

Walter omuzlarını silkip, ıslak kumda kale yapmak isteyen çocuklar gibi birbirine yaklaştırdı ellerini:

“Acınacak, küçük bir gizler yığını...”

– İnsan yaptığı şeydir, dedi babam.

Giz-psikolojisi dediği şey –yankesicilik de derdi– mizacıdan ötürü öfkelendirirdi onu. Büyükbabamın intiharının bir “nedeni” olabileceği varsayılsa bile, bu neden, en sıradan şey ya da, en hüzün verici giz de olsa, zehirle ve tabancayla, ölmeyi –yaşamına benzeyen bir ölüm– seçme kararından daha az anlamlıydı.

Daha yumuşak bir sesle sürdürdü sözlerini.

“Gizin gölgesinde, insanlar biraz kolay yoldan eşittirler.”

– Evet, sanırım siz bir eylem adamı dediklerindensiniz...

– İnsanın, sizin dediğiniz gibi, temelde gizlerinin ötesinde olduğunu anlamamı sağlamış olan şey, eylem değil.

– Evet... Biliyorum. Öğretmenlik yaptınız. Bizimki gibi bir uygarlıkta, öğretmenlik ve rahiplik, düşüncenin hizmetinde ol-

mak ya da “Tanrı” diye adlandırılanın hizmetinde olmak, insanın elinde kalmış son soylu etkinliklerdir.

Ölünün odasından ayrıldığından beri, cesedi alıp götüreren hastane görevlilerinin altüst edip, Jeanne’ın korka korka düzeltmeye çalıştığı yatak, uyuyan bir kişinin bıraktığına benzeyen çukurluğuyla gözlerinin önünden gitmiyordu babamın; sanki hiç kimse –kendisi de– perdeleri açarak ölümü dışarı atmaya cesaret edememiş gibi, elektrik hâlâ yanmaktaydı. Yarı aralık dolapta, birçok küçük mumuyla, küçük bir *noel çamı* vardı. Komodinin üstüne bir kül tablası konmuştu. İçinde üç sigara izmariti: Büyükbabam ya veronali almadan önce ya da uykuya dalmadan önce, sigara içmişti. Tablanın kenarında bir karınca hızla ilerliyordu. Yoluna dosdoğru devam edip, oraya bırakılmış tabancanın üstüne tırmandı. Uzaklardan gelen bir otomobil kornası ve sokaktan geçen bir at arabasının “klop klop”u dışında, babamın tek duyduğu, henüz durdurulmamış yolculuk saatinin kayıtsız tıkırtısıydı. Bütün yer yüzünde gizemli insanî özgürlüğün altında o tıkırtı gibi mekanik ve canlı olarak böcek topluluklarının düzeni yayılmaktaydı. Ölüm oradaydı; perdelerin gerisinde gün ışığı sezildiğinde sıkıntı veren elektrik ampullerinin ışığıyla ve cesetleri alıp götürülenlerin arkalarında bıraktıkları belli belirsiz izle. Yaşayanlar tarafından ise kornanın sürekli gürültüsü, uzaklaşan nal sesleri, sabah kuşlarının çığlıkları, –boğuk, tuhaf– insan sesleri gelmekteydi. O saatte eşek kervanları, nal sesleri, kamçı sesleri, İslâm’ın can sıkıntısı içinde yitip giderek Kâbil’e, Semerkand’a doğru yol almaktaydılar.

İnsanın serüveni, toprak. Ve bütün bunlar, babasının sona ermiş alınyazısı gibi, bambaşka olabilirdi... Yavaş yavaş, tanıdık olmayan bir duygunun içini kaplamakta olduğunu hissediyordu; tıpkı Asya’nın yüksek kesimlerinde geceleri, çevresinde küçük kum baykuşları sessizce kanat çırparken, kutsalın varlığının içini kaplayışında olduğu gibi. Ağır bir sigara ve absent kokusu içinde kayıp giden gölgelere baktığı o Marsilya gecesinde çok daha derinden duyduğu iç daraltıcı özgürlüktü bu – ki orada Avrupa ona öylesine yabancıydı ki ona tıpkı zamandan kur-

tulmuş da, uzak geçmişin bir saati bütün o garip kortejiyle ağır ağır kayıp gidiyormuş gibi bakmıştı. Şimdi, bütün yaşamın tuhaflaştığını hissediyordu; ve bir anda ondan kurtulmuş buluyordu kendini – gizemli biçimde yeryüzüne yabancı ve onun tarafından şaşırtılmış halde, tıpkı yeniden karışlaştığı kendi soyundan insanların ağır ağır yeşil otlarında yürüdükleri şu sokakta olduğu gibi.

Sonunda çekip açmıştı perdeleri. Geniş demir kapının klasik süsleme kıvrımlarının ötesinde, yapraklar yaz başının canlı yeşiliydiler; biraz daha aşağıda koyu renk yapraklar başlıyor, neredeyse siyah renkli çamlara kadar uzanıyorlardı. Bu sıradan manzaranın sonsuz çeşitliliğini seyretmiş, uyanmakta olan Reichbach'ın uzun fisiltısını dinlemiş ve tıpkı çocukluğunda yaptığı gibi, takımyıldızlar arkasındaki giderek küçülen yıldızlara gözleri bitkin düşene kadar bakmıştı. Sabah güneşi altında oradan aceleyle geçen, yapraklar gibi birbirine benzer ve farklı insanlar, yalnızca sırtlarında pusuda bekleyen ölümden kaynaklanmayan, ölümden çok hayatın kendisinde olan bir gize, –insan ölümsüz olsa bile daha az dokunaklı olmayacak bir gize– ilgisiz görünüyorlardı.

“O duyguyu hissetmişim ben,” dedi Walter; “ve yeniden hissedeceğim gibi geliyor, yaşlandığımda...”

Babam “yaşlandığımda...” diyen bu yetmiş beş yaşındaki adama bakıyordu. Walter bakışlarını onunkilere dikip elini kaldırdı:

“Eskiden şu... Türklerin yanında olduğunuz sırada, derslerinizden birini dostum Friedrich Nietzsche'ye ayırdığınızı söylediler bana. Torino'da –tesadüfen Torino'da– olduğum sırada, onun çıldırmış olduğunu duydum. Görüşmemiştik henüz, yeni gelmişim. Geldiğimi haber alan Overbeck, Basel'den deyim yerindeyse kopup geldi evime: Zavallıyı hemen götürmesi gerekiyormuş ve yolculuk biletlerini alacak parası bile yokmuş. Her zamanki gibi! Siz... tanırırsınız Nietzsche'nin yüzünü (Walter, arkasındaki portreyi işaret ediyordu); ama fotoğraflar bakışları aktaramıyor: Kadınsı bir yumuşaklıktaydı bakışları, o... umacı bıyıklarına karşın. O bakışlar artık yoktu...”

Başı hâlâ hareketsiz, sesi hâlâ derinden geliyordu – sanki babam için değil de loşluktaki kitaplar ve ünlülerin fotoğrafları için konuşuyormuş gibi, sanki hiçbir dinleyici onu dinlemeye tam anlamıyla layık değilmiş gibi; ya da daha doğrusu, söyleyeceği şeyi anlayabilecek dinleyicilerin tümü başka bir çağdanmış gibi, sanki günümüzde hiç kimse onu anlamayı kabul etmeyecekmiş gibi, yalnızca kibarlıktan, bıkkınlıktan ve görev duygusundan ötürü konuşuyormuş gibi. Bütün tavrından, yükseltilmiş masasının dile getirdiği mağrur alçakgönüllülük yükseliyordu.

“Allak bullak olmuş Overbeck ‘Friedrich’ diye haykırınca, talihsiz adam sarılıp öpmüş onu; hemen ardından da dalgın bir sesle sormuş: ‘Friedrich Nietzsche’den söz edildiğini duydunuz mu?’ Overbeck, beceriksizce onu işaret etmiş. ‘Ben mi? Hayır, ben bir hayvanım.’”

Walter elini kaldırmış, Overbeck’in hareketini taklit ediyordu. Nietzsche, babamın en sevdiği yazardı. Verdiği öğütlerden ötürü değil, onda kıyaslanamaz bir zekâ verimliliği bulunduğu için. Babam huzursuz, dinliyordu.

“Sonra Friedrich, kendisi için hazırlanmakta olan görkemli törenlerden söz etmiş. Yazık ki, yalnızca biz götürdük onu. Overbeck’in dostlarından birine, delilere alışkın bir dışçıye rastladık neyse ki. El altında pek param yoktu; üçüncü sınıf bilet almak zorunda kaldık...Torino’dan Basel’e yolculuk uzundu. Tren neredeyse tıka basa yoksullarla, İtalyan işçilerle doluydu. Nietzsche’nin ev sahipleri, öfke nöbetlerine kapılabileceğini söylemişlerdi bize. Sonunda üç yer bulduk. Ben koridor da ayakta durdum; Overbeck, Friedrich’in soluna oturdu, dışçı Miescher de sağına; onun yanında bir köylü kadın oturuyordu. Yüzü Overbeck’inkine benziyordu, aynı anneanne suratı... Sepetinden durmadan bir tavuk başını çıkarıyor, kadın da yeniden içeri tıkiyordu onu. Çıldırıcı bir durumdu – çıldırıcı diyorum. Kimbilir nasıl geliyordu bir... hastaya! Üzücü bir olay çıkmasını bekliyordum.

“Tren yeni tamamlanmış Saint-Gotthard tüneline daldı. O dönemde otuz beş dakika –otuz beş dakika– sürüyordu tüneli

aşması ve üçüncü sınıf vagonlar aydınlatılmıyordu. Trenin çıkardığı demir gürültüsüne karşın, tavuğun saz sepete vurduğu gaga darbelerini duyuyor ve bekliyordum. Bu karanlıkta başlayacak bir nöbet karşısında ne yapılabilirdi?”

Belli belirsiz kıpırdayan düz dudaklar dışında, tiyatroya özgü aydınlıkta bütün yüzü hareketsizdi Walter'in; ama kiremitlerden düşen damlalarla noktalanan sesinde biraz acıma varsa da alttan alta, bir öc alma duygusuyla yüklüdü.

“Ve ansızın –Friedrich'in birçok metninin o dönemde henüz yayımlanmamış olduğunu bilirsiniz– karanlıkta bir ses, dingillerin takırtılarını bastırarak yükselmeye başladı. Şarkı söylüyordu Friedrich –konuşurken kekeleyiği halde normal bir telaffuzla– bilmediğimiz bir şiirini okuyordu; son bestelediği şiiri *Venedik*'ti söylediği. Hiç sevmem Friedrich'in müziğini. Ortalamanın üstüne çıkmaz. Ama bu şarkı şeydi... nasıl desem Tanrım!... yüceydi.

“Tünelden çıkmamızdan çok önce bitirmişti. Karanlıktan çıktığımızda her şey eskisi gibiydi. Eskisi gibi. Bütün her şey öylesine... beklenmedikti ki. Ve Friedrich bir cesetten daha tedirgin ediciydi. Yaşamdı bu – yalnızca: Yaşam. Tuhaf bir olay olup bitmişti. Şarkı yaşam kadar güçlüydü. Bir şey keşfetmiştim. Önemli bir şey. Pascal'ın sözünü ettiği cezaevinde, insanlar bizzat kendilerinden hareketle deyim yerindeyse ölümsüzlüğü kaplayan bir yanıtı eriştiler; içlerinden en değerli olanlardı bunlar. Ve o vagona...”

İlk kez geniş bir hareket yaptı; eliyle değil de, bir karatahtayı süngerle silercesine yumruğuyla.

“Ve o vagona, daha sonra da birkaç kez –bakınız yalnızca birkaç kez diyorum– olduğu gibi, bana insan yıldızla dolu gökyüzünü silikleştirmiş gibi geldi, nasıl yıldızlı gökyüzü bizim zavallı alın yazılarımızı silikleştiriyorsa öyle...”

Bakışlarını babama dikmeyi bırakmıştı ve görünüşte dalgın, bu apansız belagat, üstelik ailemizde hiç de rastlanmadığından, tedirgin etmişti babamı. Ama Walter hemen, babamın arkasındaki görünmeyen bir dinleyiciye yöneltmiş gibi gelen o küçümseme tonuna dönmüştü yine:

“Sırlısıklam âşıklar –sırlısıklam denir değil mi?– ölümün karşısına aşkı çıkarırlar. Benim başıma gelmedi bu. Ama bazı yapıtların, ölümlerimize, yıldızlı gökyüzüne, tarihe bakıldığında doğan başdönmesine direndiklerini biliyorum. Burada var birkaç tane onlardan. Hayır, şu gotik üslupta olanlar değil; Akropolis müzesindeki delikanlı başını görmüş müydünüz? Bir insan yüzünün canlandırılmış olduğu ilk heykel; yalnızca bir insan yüzü, canavarlardan... ölümden... tanrılardan kurtarılmış. O gün, insan da insanı yaratmış kilden... Şu fotoğraf, şu arkamızdaki. Bir mikroskoba uzun uzun baktıktan sonra, onu hayranlıkla seyrettiğim olmuştur. Maddenin gizi, ona erişemiyor.”

Dışarıdan, giderek incelen yağmurun yapraklar üstündeki, yanan kâğıdın kıvrılışında çıkan sese benzer belli belirsiz ve yayvan hışırtısı geliyordu; büyük damlalar şekillenmeye düzenli olarak bir su birikintisine düşerek tınlamaya devam ediyordu. Walter’in sesi daha da kısıklaşmıştı:

“En büyük giz, maddenin ve yıldızların ummanına rastlantıyla fırlatılmış olmamız değil; bu hapisanede, bizatihi kendimizden hiçliğimizi yadsımamıza yetecek kadar güçlü imgeler çıkarıyor olmamız. Ve yalnızca imgeler değil. Nasıl desem... anlıyorsunuz...”

Hâlâ sıcak gecenin içinde sırlısıklam ağaçların mantar kokusu, ormanın sessizliğinin hışırtısıyla birlikte tavan pencerelerinden içeri giriyor, karanlığa boğulmuş kitaplıktaki ciltlerinin kokusuna karışıyordu. Babamın kafasında, tekerleklerin taktırtısını bastıran Nietzsche’nin şarkısı, perdeleri çekilmiş odada ölümü bekleyen yaşlı Reichbachlı, cenaze yemeği –omuzlarda götürülen tabutun metal kulplarının tıkırtısı– birbirine karışmıştı.

Walter’in sözünü ettiği o ayrıcalık – onun gökyüzü karşısında, acının karşısında olduğundan çok daha güçlü olduğu!– belki de ölü bir insanın yüzünü görmenin üstesinden gelmeyi başarabilirdi, o yüz sevilen bir yüz olmasaydı. Walter için insan, hareketsiz yüzünü karanlığın derinliklerine kadar çevreleyen şu yapıtları beslemek için yaratılmış bir “acınacak gizler yığını”ydı; babam içinse, yıldızlarla dolu bütün gökyüzü,

bir yaratığa, acı dolu bir yaşamın sonunda, şimdiden ölüm isteği içine yerleşmişken, “bir başka yaşam seçmem gerekseydi kendiminkini seçerdim” dedirtmiş olan duygunun içine hap-solmuştu.

Walter parmaklarıyla, elinin altındaki kitabı tıkırdatıyordu. Babam, intiharın yalnızca içe işleyen bir sükûnetle, ölümün iç daraltıcı gençliğiyle damgasını vurduğu, kırışıkları silinmiş o yüzü yeniden görüyordu...Ve karşısındaki neredeyse aynı denilecek benzerlikteki yüze, hareketsiz cam gibi gözlere ve masanın üstündeki, ışığın tam altında duran Walter'in kıpırdayan ellerine –kendininkilerle aynı, ama daha güçlü ellere, Reichbachlı Bergerlerin kılları ağarmış oduncu ellerine– bakıyordu.

Babam yarı nezaket gereği, yarı meraktan, öğleden sonraki kollokyumun bir bölümüne katılacak ve akşam geri dönecekti. Sabah, kuzenlerimden biri –manastır koridorlarında neşeli bir top gibi sıçrayan, papyon kravatlı, hafif göbekli–, Walter'in kâhyası amcasının Nietzsche'yle ilişkilerini merak eden babama şu yanıtı vermiş: “Sanırım Walter, Nietzsche'nin yanında, belki tam olarak onun yanında değil de o tür ortamlarda, faydalı bir kafa ütöleyici rolü oynuyordu: Oldukça zengin, bir makam ya da bir ödenek için aracılık edebilebilecek biri. Cimri, ama aynı zamanda da cömerttir (yalnızca o değil böyle olan...)”

“Onu Basel'e geri getirmiş olmakla övünür; ama bu gibi durumlarda, kapıcısı da getirebilir insanı. Nietzsche'den aldığı, kitaplığının gururu olan ve sana asla okutmayacağı mektuplar-sa dostum, azarlamalarla dolu.”

Kollokyum başladığında, babam aydınların ne derece farklı bir ırk oluşturduklarını unutmuş olduğunu fark etti. Düşünceleri sınanmaya değil, katılmaya yönelik olduğu için; deneyden çok kitaplığa başvurdukları için; ama her şeyden önce, kitaplık, yaşamdan daha soylu ve daha az gevezedir... Altı gün sürecek olan kollokyumun konusu, uygarlıklar boyunca insanın sürekliliği idi. Bütün ideoloji tartışmaları gibi gereksiz ve birbirini izleyen monologlardan ibaret olan tartışmadan babamın aklında

belli belirsiz birkaç parıltı kalmıştı. Yün yumağı içinde bir ke-di patisine benzeyen, bembeyaz perçemleri altında adeta kay-bolmuş, kısa boylu, diken gibi sakallı biri şöyle demişti: “Dün-yanın yeniden fethinin üç büyük romanından birinin bir köle –Cervantes–, öbürünün eski bir kürek mahkûmu –Dostoyevski–, üçüncüsünün de direğe bağlanıp teşhir edilmek cezasına çarptırılmış eski bir hükümlü –Daniel Defoe– olduğuna dikkat-lerinizi çekerim.” Profesör Möllberg’in konuşması ise, gerçek-ten ilgisini uyandırmıştı.

Unvanına karşın profesör Möllberg, uzun süredir artık et-noloji dersleri vermiyordu. Alman Güneydoğu Afrikası’ndan, Türklerin denetimindeki Garamantlar* ülkesindeki üç yıllık bir görevden yeni dönmüştü. Babam onun görevini kolaylaştır-ma fırsatı bulmuş, ama hiç karşılaşmamışlardı. Çıkıntılı kafa-tası, biri öbüründen aşağıda gözleri, sivri kulaklarıyla, masallar krallığından yeni bir giysiyle gelmiş Alman romantizminin bir vampirine benziyordu. Prehistorya ile ilgili çalışmalarından ba-zılarını özetlediğinde, yoğun bir ilgi uyandırmıştı.

“Rahip-yöneticilerin üstünde, kral yer almış; gücü Ay’ın hali ile orantılı imiş; önceleri görünmezken, hilal belirdiğinde o da kendini göstermeye başlar, önemsiz rütbeler dağıtmış. So-nunda, dolunay onu gerçek kral, yaşamın ve ölümün efendisi yapmış. O zaman boyanır veya altın yaldızlar sürünüp (kuş-kusuz Kolomb öncesi kralların görüntüsüyle), krallık hazine-sinin mücevherleriyle süslenir, yüksek bir yatağa yatırılır, kut-sal sularla yıkanır, rahipler tarafından kutsanmış. Adalet sağ-lar, halka yiyecek dağıtır, yıldızlara krallığın tumturaklı duası-nı edermiş. Mükemmel!

“Ay küçülmeye başladığında, sarayına kapanmış. Sonunda Ay’sız geceler dönemi geldiğinde, artık kimseye onunla konuş-ma hakkı tanınmazmış. Krallığın her yanında adını anmak ya-saklanmış. Yok edilme! Gün yüzü görmesi yasakmış. Kraliçe de dahil herkesten uzak, karanlıklara gizlenir, kral yetkilerini yitirmiş. Artık emir veremez; armağanlar alıp, göndermezmiş. O kutsal inzivasından başka korunacak hiçbir şeyi kalmamış.

(*) Eskiden Libya’da yaşayan halk – ç.n.

Bütün halk için hasat, evlenme, doğum bu olaylara bağlıymış.

“Ay’sız günlerde doğan çocuklar, doğar doğmaz öldürülürmüş.”

Kulakları gibi sivri, kuru bir parmağı havaya kaldırmıştı.

“Kral ile kraliçenin –daima kızkardeşiydi, daima!– düğünü bir kulede yapılırdı; kral ile öbür eşlerinin cinsel ilişkileri, yıldızların hareketine bağlıydı. Kralın yaşamının Ay’a bağlı olduğu gibi, kraliçeninki de Venüs’e –gezegen Venüs’e kuşkusuz!– bağlıydı.

“Şimdi dikkat! Venüs akşam yıldızı konumundan sabah yıldızı konumuna geçerken, bütün müneccimler gözkulak kesilirlermiş. Eğer bir Ay tutulması dönemine rastlarsa bu olay, kral ile kraliçe dağdaki bir mağaraya götürülür.

“Ve boğularak öldürülürlermiş.

“Kanserin nasıl sonuçlanacağını bilmeyen bir kanser hekiminin durumundaydılar. Gökyüzüne bağlıydılar, biz nasıl virüslere bağlıysak. Krallığın bütün ileri gelenleri de onları izlerlerdi ölümden. Biz nasıl damar tıkanmasından ötürü ölüyorsak, onlar da kralın ölümünden ötürü ölüyorlardı.

“Kralın cesedine, o hilalle birlikte yeni bir kral biçiminde dirilinceye kadar çok büyük bir sevecenlikle davranılırdı.

“Ve her şey yeniden başlardı.

“Hepsi bu.”

Tavana kadar kitaplarla dolu o salonda Afrika, yüksek sesle düşünmekteydi sanki.

“Ve bütün bunlar, tarihin çeşitli dönemlerinde yeniden belirir: Babil’in büyük meydanında, yeni yılın doğumu için kralın bir temsilcisinin törenle boğulduğunu bilirsiniz; o süre içinde de gerçek, Kadir-i Mutlak Kral, krallığın uzak bir köşesinde çırılçıplak soyulur, aşağılanır, dövülürdü...

“Bu kralın bir tanrıyla da, bir kahramanla da bir tutulması söz konusu değildir. Termitler kraliçesi nasıl bir kraliçeyse, öyle kraldı. Bu uygarlık mutlak bir alinyazısına inanırılık içinde yaşar. Kral bir Ay-Tanrı’ya kurban edilmez: Aynı zamanda hem kendisi, hem de Ay’dır, Sudan’daki panter adamların aynı zamanda hem kendileri, hem panter olmaları gibi – ya da da-

ha basitçe, çocukların hem kendileri, hem d'Artagnan olmalarını gibi.

“Kozmik bir alandayız, dinlerden önceki bir alanda. Dünyanın yaratılması düşüncesi belki de henüz tasarlanmamış bile. Sonsuzluk içinde öldürüyor insanlar. Tanrılar doğmamışlar.”

Ve ona göre birbirini izleyişleri insanlığın serüvenini oluşturan “büyük zihnî yapıları” özetledikten sonra, sözünü şöyle bağlamıştı:

“İster o toplumlardaki evrenle bağ, ister uygarlıklardaki Tanrıyla bağ söz konusu olsun, her zihnî yapı hayatı düzenleyen, mutlak, saldırılmaz özgül bir gerçekliği savunur ve onuz insan ne düşünebilir, ne de harekete geçebilir. Bu gerçekliğin insana en iyi yaşamı sağlaması zorunlu değildir; elbette kuvvetle muhtemeldir ki yıkıma da götürebilir. Balık için içinde yüzdüğü akvaryum neyse o gerçekçilik de insan için odur. Zihinden doğmamıştır. Gerçeğin araştırılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. O insanı kavrar ve içine işler; insan ona hiçbir zaman bütünüyle sahip olamaz. Ama belki de zihnî yapılar, plesiosaurus* gibi bir daha dönmemecesine yitip gidiyorlar; belki de uygarlıklar insanı, Danaos kızlarının** dipsiz küpüne atmak için birbirlerini izlemekten başka işe yaramıyorlar; belki de insanlık serüveni, amansız bir başkalaşma pahasına ayakta durmayı başarıyor; o zaman, insanların kavramlarını ve tekniklerini birkaç yüzyıl birbirlerine aktarmalarının pek önemi yok: Çünkü insan bir rastlantıdır ve temelinde, dünya, unutulmuşluktan yaratılmıştır.”

Omuzlarını silkip, bir yankı gibi yineledi:

“Unutulmuşluktan...”

“Aslı insan, aydınların köylülerle ilgili bir düşüdüdür. Aslı işçiyi bir düşünün hele biraz! Köylü için dünyanın unutulmuşluktan yaratılmış olmamasını mı istiyorsunuz? Hiçbir şey öğrenmemiş olanların unutacak hiçbir şeyleri yoktur. Bilge bir köy-

(*) Plesiosaurus: bir dinazor türü – ç.n.

(**) Danaos kızları: Yunan mitolojisindeki Kral Danaos'un elli kızı. Amcalarının elli oğluyla evlendirildikleri gece onları öldürdükleri için Cehennem'e gönderilir ve dipsiz bir küpü doldurmakla cezalandırılırlar – ç.n.

lünün ne olduğunu bilirim ben: Kesinlikle aslı insan değildir! Düşündüğü ve inandığı şey çağlara göre yükselen bir aslı insan yoktur: Düşünen ve inanan insan vardır ya da hiçbir şey yoktur. Bakın!”

Ana duvarda, eskiden kuşkusuz bir haçın durduğu yerdeki özenle cilalanmış pruva heykelini –gemi heykellerinin beceriksizce ve iri üslubuyla yapılmış bir erkek bedeni– ve altındaki, aynı renk koyu ağaçtan yapılmış gotik üslupta iki aziz heykelciğini gösteriyordu.

“Şu gotik üslupta iki heykelcik ve şu pruva heykeli, biliyorsunuz aynı ağaçtan yapılmışlar. Ama bu biçimlerin altında aslı ceviz ağacı değil, odun var.

“Düşüncenin dışında, ister bir köpek olsun, ister bir kaplan ya da isterseniz bir aslan, elinizdeki hep bir hayvandır. İnsanlar düş görmeden uyuduklarında, tek ortak noktaları vardır, uymak – ve ölü olmak. En iyilerin canla başla çabalamaları bile yalnızca en geçici, en ölümlü olana erişebiliyorsa, hiçliğin sürekli olmasının ne önemi var?”

Walter, “Hiç değilse o gayret sürekli sevgili profesör”, demişti; “insanda –düşünen insanda– ebedî bir şeyler kalmıştır, onun tanrısal yanı diye adlandırabileceğim bir şey: Dünyayı sorgulamak yeteneğidir bu...”

– Sisyphos* da ebedîdir!

Konuşma bitince, uzun koridorda biri, Möllberg’e el yazması notlarının ne zaman basılacağını sormuştu.

“Hiçbir zaman. Aslında Afrika’yla bir savaştı o. Sayfaları Zengibar ile Büyük Sahra arasındaki ağaçların alçak dallarından sarkıyor. Gelenek uyarınca, savaşı kazanan, yenilenin ganimetlerine sahip olur.”

Babam tarlalarda yürüyüşe çıkmıştı. Şimdi, artık çok yükseklerdeki kadar saydam, hemen dağılıveren bulutların kayıp gittiği gökyüzü ile aynı mavilikte yabancı hindiba parıltılarıyla benekli tarlalar, manastırın arkasında, iki orman kümesi arasında uzanıp gidiyordu. Yerden yükselen her şey ışıl ışıl bir sakinlik-

(*) Sisyphos: Yunan mitolojisinde her defasında aşağı yuvarlanan bir kayayı tepeye çıkarmaya mahkûm edilen kişi – ç.n.

te dinleniyor, günbatımı başlangıcının aydınlığında yıkıyor-
du; otlardan ve çalılıklardan yükselen son serin esintilerin ür-
perten havasında, yapraklar hâlâ pırıl pırıldı. Kâbil’de, Konia-
ch’ta, başka şeyden söz edilemez diye düşünüyordu babam. Af-
ganistan’da, kimbilir kaç kez düşünmüştü en çok kavuşmak is-
teyeceği şeyin ne olduğunu. Trenlerin dumanını, güneş altın-
daki asfaltı, akşam vakti kafelerinin kokusunu, bacalar üstün-
deki gri gökyüzünü, banyo küvetlerini! Görünmez develerin
sisler arasından ses verdiği Pamir’den inip, dikenli çalılar için-
deki kerevitten daha büyük cırcır böceklerinin kervanlar geç-
tiğinde şövalye tolgası gibi kafalarının üstündeki duyargalarını
diktikleri Güney çöllere varıp, kemik yığını renginde bir ken-
te ulaşmıştı. Merteklerin kirpi dikenini gibi çıktıkları kil kapının
altında, bacakları üzengide gerili, paçavralara bürünmüş bini-
ciler düşlere dalmıştı. Kadınlar gibi kendilerini gözlerden sak-
lamış konutların eteğinde birkaç at kafatası, iki yanında pence-
resiz duvarların yükseldiği sokakların kumunda da mikalaşmış
balık kılçıkları parlıyordu. Ne dışarıda tek bir yaprak, ne de içe-
ride bir tek mobilya: Duvarlar, gökyüzü ve Tanrı. Orta Asya’da
Afgan atlarının sırtında dörtnala bitmek bilmez birkaç ay geçir-
dikten sonra rengârenk, afişlerle donanmış tahta duvarlar ya da
Hollandalı ressamların tablolarındaki dükkânlar gibi tavanlara
kadar tablolarla dolu, gezmekle sonu gelmez müzeler görüyor-
du rüyalarında. Ama, Ren’den yükselene benzer mavi bir toz
bulutunun içindeki Marsilya’ya döndüğü o akşam, Avrupa’nın,
mağaza vitrinleri olduğunu keşfetmişti...

Bazıları, tanıdık vitrinlerdi: Eczanelerin, kasapların, “bronz
sanat eşyası” dükkânlarının, bakkalların, manavların (ama et-
ler ne kadar kırmızı, şeftaliler ne kadar soluk ve küçüktü!) vit-
rinleri. Bazıları ise, birkaç dakika şaşırtıyorları onu: Pedikürcü-
nün, saatçinin, ortopedistin, çiçekçinin, korsecinin, o güne ka-
dar hiç görmediği bir tabela “takma topuzlar” taşıyan bir kadın
berberinin, bir cenaze çelenkçisinin... Büyük bir aynada, kadın-
lar gelip geçerken kendilerini süzüyorlardı. Şimdi onları ince-
leyecek vakti vardı babamın; kalça çalkalayışlarına, Avrupa’da
henüz görmediği ve İslâm’a yabancı bedene yapışık giysilerine

şaşıracak. Hışırtılı kloş etekleri anımsıyor ve pötikare pantolonların, hasır şapkaların, panama şapkaların altındaki potinlerin, bütün o potinlerin (!) arasında bere ya da geniş şapkalı, ayakları sakat edilmiş Çinli kadınlar gibi yürüyen, ayakları zincirli odalıkları yeniden görür gibi oluyordu. Hiçbir Müslüman kadın şapka giymez. Karnaval giysileri içindeki bu kadınların teklifsizliği, fark edilen her yüze, delilerin yüzünün sathi inançlılığını veriyordu. Oysa Avrupa, Müslüman peçesinin yokluğunda, yüzün görünümünde acılı bir saflık buluyordu. O yüzlere damgasını vuran şey çıplaklık değil, çalışmaydı, kaygıydı, kahkahaydı – örtüsünden sıyrılmış yaşamdı.

Modanın altı yıl içinde giysileri değiştirmiş olmasından mıydı bu; yoksa çöken akşam gevşekliğinin o içten içe acelesinden mi? Eskiden tanıdığı çevresindeki ahali bıyıklı kuklaları, tangoları ve uzaktaki savaş gemileriyle Eski limanın akşamını karmakarışık, anlaşılmaz hale getirmişken, yalnızca Avrupa'ya değil, zamana da geri dönmüş gibi geliyordu ona. Hiçliğin ya da sonsuzluğun kıyılarından birine fırlatılmış olarak, belli belirsiz akışını seyrediyordu zamanın, kendini Avrupa'dan da –Baktria ve Babil'in ilk sülalelerinin sokaklarında, Sessizlik Kuleleri'nin eteğindeki vahalarda unutulmuş iç sıkıntılarıyla ve yitip gitmiş öyküleriyle birlikte– akıp gitmiş olandan da, aynı derecede uzak düşmüş hissederek. Ev kadınları müziğin ve sıcak ekmek kokusunun içinden koltuk altlarında bir fileyle telaş içinde geçiyor, bir temizlik gereçleri satıcısı, son bir güneş ışınının üstünden ayrılmamakta direndiği kepenklerini takıyor; bir yolcu gemisinin düdüğü, gölgelerle dolu bir dükkânın içindeki, sırtında bir kukla taşıyan başı takkeli bir işçiyi çağırıyordu sanki –dünyada, İsa'dan sonra ikinci binyılın sonuna doğru...

Güneş Alsace'ın üstünde, ağaçlardaki kırmızı elmaları alevlendirerek alçalıyordu. Bu manastırın kemerleri altında, birbirini izleyen ne kadar çok soru aynı tutkuyla sorulmuştu kimbilir! Tıpkı güneş gibi iç sıkıntısının da aydınlattığı bitmez tükenmez yeniden doğuşların meyve bahçesi, nafile düşünce. Geçmişin, Asya'nın, Afrika'nın düşüncesi, – tıpkı Marsilya akşamındaki beyaz ırk veya ölü odasının penceresi arkasındaki

insan ırkı gibi, şafağın kaygılı aydınlığında yaşamın sıradan ve allak bullak edici gizemi gibi- o yağışlı ve ıslıl ıslıl güneşli yaz gününün düşüncesi de öylesine rastlantısal, öylesine alışılmamış, tuhaf...

Büyük ağaçlara ulaşmıştı: Her dikenin ucunda hâlâ saydam bir damlayla şimdiden geceyle dolmuş çamlar, serçelerle hışır hışır ıhlamur ağaçları. En güzelleri iki ceviz ağacıydı: Kitaplık-taki heykelcikleri anımsadı.

Yüzyıllık ağaçların dolu doluluğu, kütlelerinden kaynaklanıyordu; ama koskoca gövdelerinden eğri büğrü dalların çıkmasını sağlayan çaba, topraktan çıkıyormuş gibi değil de, toprağa gömülüyormuş gibi görünmelerine yol açacak kadar yaşlı ve ağır bu ağaçların karanlık yapraklarla yayılışları, aynı zamanda hem sonsuz bir başkalaşma, hem de sonsuz bir irade düşüncesini benimsetiyordu insana. Batı ovalarında öteki katedralleri çevreleyen onca farklı ağaç gövdeleri gibi çok uzakta, mutlu alacakaranlıkta Strasbourg katedralini çevreleyen bu iri ağaçların arasından tepeler, Ren'e kadar iniyordu. Ve duadan yoksun kalmışlığı içinde yükselen şu çan kulesi ve nehre kadar asma kütüğü sıraları halinde uzanıp giden bütün şu insan sabır ve emeği, yüzyıllardır serpilip gelişen canlı ormanın etrafında, toprağın güçlerini dallar halinde yaymak için çekip çıkaran iki gür ve budaklı filizden, bir akşam dekorundan başka şey değillerdi. İyice alçalmış güneş, onların gölgelerini vadinin öbür yanına kadar, iki koyu parıltıymişlar gibi uzatıyordu. Babam, sütun şeklinde oyulmuş iki aziz heykelini hiç unutmamıştı: Bu ceviz ağaçlarının gergin gövdesi, dünyanın yüküne destek olmak yerine, gökyüzünde parlayan yapraklarıyla ve neredeyse olgunlaşmış cevizleriyle, genç sürgünlerin geniş halkasının ve cansız kış cevizlerinin üstünde kütlelerinin tüm ihtişamı ile ebedî bir yaşama uzanıyordu. "Uygarlıklar veya hayvan, ağaç heykel veya odun gibi tıpkı..." Heykellerin ve odunların arasındaydı ağaçlar; ve onların yazgısı da yaşamınki gibi karanlıktı. Ve oyma sütun heykeller ve de azizlerin gotik tutkuyla harap olmuş yüzleri, bu yazgının içinde yitip gidiyorlardı, tıpkı düşünce gibi, babamın az önce duyumsadığı - toprağın güç-

lerinin kendiliğinden yonttuğu o bağışlayıcı heykelin gölgesine ve ufuklara kadar, insanın iç sıkıntısı üzerine yayılmış dalgalı tepelerdeki güneşe gömülü her şey gibi.

Avrupa savaş görmeyeli kırk yıl olmuştu.

- 2 -

1934-1950-1965

Burada sanat ve ölümü yeniden bulmaktan başka bir şey beklemiyorum.

Anılar'ın yazarın yaşamını kaplayan veya yönlendiren düşüncelerle ilk karşılaşmasını anlatmasına ender rastlanır. Gide, bir oğlancı olduğunun nasıl farkına vardığını açıklar bize ama, bir sanatçı olduğunun farkına nasıl vardığını bize anlatan, yaşamöyküsü yazarıdır. Oysa, aklımda –aydınların çoğunun da aklında– insanlarla karşılaşma kadar fikirlerle karşılaşma da var. Karşılaşma sözcüğünü bile bile kullanıyorum, çünkü üzerinde düşünme daha sonra yapılacak, daha sonra gelişecektir. Bununla birlikte eskiden “esin” dediğimiz bu düşüncelerin verimliliğini hemen hissederiz. Ve yıllar boyunca sanat üstüne düşünmeme yön veren bu fikirlerle ilk kez Mısır'da yüz yüze geldim.

İlkinin doğuşu Sfenks'ten ötürüdür. Henüz bütünüyle ortaya çıkarılmamıştı Sfenks. Artık 1934'te olduğu gibi gömülü değildi ama, arkeoloji alanlarına dönüşmekte olan harabelerin o büyük dilini konuşmaktaydı hâlâ. Şunları onun karşısında 1955'te yazmıştım:

“Bozulma, hatlarını biçimsizliğin sınırına iterek onlara şeytan kayalarının ve kutsal dağların yoğunluğunu veriyor. Başlığından dökülenler, barbar tolgalarının kanatları gibi, yaklaşan gecenin daha da silikleştirdiği geniş, yıpranmış yüzü çerçevelemekte. Kullanımında ustalaşmış en eski biçimlerin, bir zamanlar tanrıların konuşmuş oldukları yeri yeniden canlandırdıkları, uçsuz bucaksız biçimsizliği kovup, sanki yalnızca on-

ların çevresinde dönmek için gecenin içinden çıkmışa benzeyen takımyıldızlarını düzene soktukları saat bu. O halde kavranılamazlık paylarını ustalıklarla edinmiş bütün o formlar arasında, Ortaçağ'a özgü loşluğun sahinleri doldurduğu kudas ayını ile Mısır anıtlarının sonsuzluğu işaret eden mührü arasında ortak olan şey nedir? Tümü için –farklı derecelerde– görünüş-tü gerçek ve görünüş olmayan başka bir şey var ve her zaman “Tanrı” denmiyor ona. Ebedî olanla bağdaşma, egemen olduğu ve bilmedikleri ile birlikte, insandan türemiştir, güç ve anlam verir onlara: Sfenks'in köşeli başlığı, piramitlerle uyuşur; ama o dev biçimler hep birlikte, üstünü örttükleri küçük mezar odasından; sonsuzla birleştirmekle görevli oldukları mumyalanmış o kadavradan yükselirler.”

Otuz yıldır bir arada işittiğim iki dilin ayrı ayrı olduklarını o zaman ayırt ettim. Görünüşün dili, kuşkusuz Kahire'de gördüğüm halka benzeyen olan halkın dili: gelip geçici olanın dili; ve gerçeğin, ebedî ve kutsal olanın dili. Kuşkusuz Mısır da Hindu köylüleri gibi; insanda bilinmeyeni keşfeder, ama onun ebediliğinin simgesi, son düşmanının çiğnenmiş bedeni üstünde, takımyıldızlardaki kozmik dansına bir kez daha başlayan Şiva'nın bir rakibi değildir; Sfenks'tir.

Bir masal hayvanıdır Sfenks ve parçalarının kırılıp kopması ile dev boyutlu bir ölü kafası haline gelmiştir; bu onun gerçekdışılığını daha da artırır. Ama anlıyordum ki, katedraller, Hindistan'ın çile mağaraları ve Çin için de öyledir bu ve sanat gelip geçici halklara, onların evlerine mobilyalarına değil, her birinin sırayla yaratmış oldukları Hakikat'e bağımlıdır. Mezara değil, sonsuza bağımlıdır. Her kutsal sanat, ölüme karşıdır; çünkü ait olduğu uygarlığı süslemez ama onun en yüce değerine göre ifade eder. O sıralar henüz kutsal sözcüğünü, kasvetli bir tınıyla anlıyor değildim. Eski Yunan'm Zafer heykeli bana, bir sabah sfenksi gibi görünüyordu. Yalnızca öte dünya gerçeklikleri kalıcıdır ve anlıyordum ki, bütünüyle ele alındığında, modern sanat bile bir masal hayvanıdır. On yıl süresince keşfedecektim bunu...

O sıralarda Sfenks bir tepenin üzerinden, köye ve küçük tapınağa hâkim durumdaydı. Ayakları hâlâ toprağın altınday-

dı ve bu ona, heykel gibi yontulmuş dağların ruhunu kazandı-
rıyordu. Ama harabeler, göçük tapmakları Piranèse'in –devasa
fenerleri darağaçları üzerinde duran– terk edilmiş zindanları-
yla birleştiren gerçek harabeler, yavaş yavaş arkeoloji alanları-
na dönüşüyorlar. Toprağa gömülü kulaklarına Bonaparte'in ya
da Nelson'un askerlerinin tünediği Sfenks'i asla bir daha göre-
meyeceğiz; “yazık ki artık bir Arnavut köyünden başka şey ol-
mayan” Atina'yı da. Nübye çölüne boyunlarına kadar gömülü
sfenksleri de, kum rüzgârının kafasını en yaşlı zeytin ağaçları-
nın köklerine benzetecek kadar kemirdiği sfenksleri de, artık
uzun süre göremeyeceğiz...

Büyük Piramit'teki, firavunun mezar odasına, günümüzde
girilebiliyor.

Hitler'in, Nürnberg'deki stadyumda verdiği söylevlerden
önce kapanıp, tefekküre daldığı odayı, bu odadan esinlene-
rek yaptırdığı söylenir. Gerçekten de Nazi anıtının sütunları,
Sfenks'in önünde bulunan Granit tapınağının sütunlarına ben-
zer. Ama firavunun mezarına ulaştıran yolun, Nürnberg'in iki
yanına geometrik sütunlar dikilmiş yolu ile ortak hiçbir ya-
nı yoktur. Çünkü o yol her şeyden önce karmaşık bir labirent-
tir ve modern çağ yağmacıları, çılgın halifelerin hizmetindeki
Müslüman yağmacılar, özellikle de çıtırdayan meşalelerin ışık-
ğında elyordamıyla ölünün altına doğru ilerleyen Eskiçağ
yağmacıları tarafından açılmıştır. Tarih öncesinin taş geçitleri,
binlerce yılın şekilsizleştirdiği, kayalar üzerindeki silik bizon-
ların keşfedilmeyi beklediği Fout de Gaume'deki gibi bir şey-
dir; oysa yağmacıların yolu, sürünerek girilebilen firavuna has
çetin dehliz görüldüğünde birbirine yaklaşan taşlar arasındaki
dar aralıklardan oluşmuştur ve dosdoğru karanlığa açılır. Yu-
karı Mısır'da, bunlardan daha dar dehlizlerin sonunda, şişeler
gibi üst üste sıralanmış küçük timsah mumyaları gömülü çe-
perler arasında sıkışarak geri dönemeyen, mezar yağmacıları-
nın iskeletleri bulunmuştur...

Kader, bir körün el hareketleriyle krallık lahitlerinin kapak-
larını karıştırıp durmuştur. Şimdi olduğu gibi Teb'de de, XXII.
sülale döneminde, büyük Teb krallarının mumyaları, rahip-

ler tarafından yeniden sargılara sarılmış ve birkaç mezarda bir araya toplanmıştır. 19. yüzyıl sonunda “otuz üç kral, kraliçe, prens ve Amon başrahibi –ve daha az önemli on iki kişi–” keşfedildi. Firavunların yüklendiği bir tekne, yukarı Nil’e doğru yola çıktığında saç başı darmadağın kadınlar bir cenaze törenindeymişcesine bağrışıp ağlaştılar. Nakletme sırasında birçok ceset, kendilerine ait olmayan lahitlere konmuştu. Ve keşfedilen lahit kapakları arasında, Ramses’inki de vardı...

Geçen yıl, Versailles’daki terk edilmiş kalıntılar sahasını tefişe gittim: Büyük Kanal gondolcularının kaldığı Küçük Venedik; taştan hayvan heykelleri koleksiyonunun ve kurşundan masal yaratıklarıyla labirentin kalıntıları; Marie-Antoinette’in dostları önünde *Sevil Berberi*’ni oynadığı (ve oyundan sonra Beaumarchais yeniden Bastille zindanına götürülmüştü) küçücük Trianon tiyatrosu. Bu küçücük tiyatronun dekorlarına tahsis edilmiş depolar kocamandı. Kapılar sanki Devrim’den bu yana açılmamış gibiydi. Saçları dolgun boynuzlar gibi örgülü küçük bir kız, koskoca bir anahtar getirdi bize. İşçiler kapı kanatlarını aralamayı başardılar. Yerden yükselen bir toz bulutu, öksürük sesleri arasında, subay eşlerinin pencerelerde sardunyalar yetiştirdikleri avluyu kapladı; ve her yanından ölüm kadırgalarının yelkenleri gibi örümcek ağları sarkan bir araba oku döşeme taşları üstüne devrilip hindiler arasında gümüş kaplama kanatlı bir sürü siyah aşk heykelciğini, zıplattı.

“Elli yıldır Invalides’de arıyorlardı onu,” diye haykırdı müze yöneticisi. “Napoléon’un cenaze arabası bu!”

Temizlendi ve şimdi o otuz altı siyah koşumlu atın çektiği, önünde Berlioz’un uzun saçları kış rüzgârında savrulurken gittiği cenaze arabasına benziyor artık... Ve Bonaparte’in piramitlerinin yanbaşımda dosdoğru gecenin karanlığına açılan bu dehlizde, onun –beklediği gazetelerin yerine, yaşamını onunla paylaşmayı öneren kadınların aşk mektubu destelerini bulduğu– Sainte-Helene’e gelen ilk posta paketini açtığı günü düşünüyorum ben...

İşte, yüceliğini, mimariliğinin dâhice kesinliğinden – taşları Meksika anıtlarının taşları gibi, usturayla yontulmuşcasınadır– orantılarından ve mekânın uğursuz biçimde kapalı oluşundan

alan mezar odası. Uzun süredir tırmanmaktayız ve hava, atom sığınaklarında olduğu gibi azalıyor. Ama sığınak odaları, sonu gelmez sütunların Adem öncesi sivri kemer başlıklarının cehennemî bir karanlıkta kaybolduğu mağaraların dibinde, üzerinde beyaz eldivenli bir askerin olduğu duran bir otomobilin far ışığındayız. Burada, çevremizi kuşatan piramit, ölüm odasının ve ölümün arlığını, boğucu geometrisiyle yüceltiyor. Lahit kapağı daha önce tahrip edilmiş ya da çalınmış; onun harap lahit teknesi tarafından haykırılan yokluğu, bu bozulmaz duvarlarla, varlığından çok daha fazla uyuşmakta.

Bir hükümdarın, çok sevdiği eşinin ölümünün ardından, yıllar boyunca dünyanın en güzel anıt-mezarını yaptırdımın anlatıldığı Hint öyküsü geliyor insanın aklıma. Anıt tamamlanınca getirilen lahit, mezar odasının uyumunu bozar. “Kaldırın şunu...” der hükümdar da. Burada, mezar yeterli: Ölümün mezarı bu. Yontulmuş çakmaktaşlarıyla ve sapanlarıyla bizim mağaralarımız, insanın aleti icat ettiğini anımsatırlar bize; ama insanın mezarı icat etmiş olduğunu anımsatan, Mısır’dır.

Hitler’in odasına, sanırım gri mermerden sarmal bir merdivenle iniliyordu. Tanklarımızın ana meydanları bile bulamayacakları kadar taş taş üstünde bırakılmamış Nürnberg’i çevreleyen hâlâ ayakta surlara yakın, bir balkonda iskeletler karşılamıştı bizi: Bir güllenin vitrinlerini patlattığı Doğa Tarihi müzesinin iskeletleri. Stadyum yıkılmamıştı. Hitler konuşurken üzerlerinde ateşler yakılan, tribünler, hattâ Granit tapınağının kine benzeyen anıtsal koridor, hâlâ ayakta idi. Almanya şeytan ve tanrılarının daha dün yakıp yıktığı toprağa, alınlıktaki tunç kartalın eğri büğrü parçaları saçılmıştı; sanki Üçüncü Reich, ateşler yandığında ışın demetleriyle simsiyah gökyüzünü çarpazlama kesen ışıldaklarıyla birlikte sönmüş gibiydi. Öğleden sonra sessizliği, yerle bir edilmiş ve cesetleri gömülmüş kentlerin sessizliği. İçimizde buraların mayınlanmış olabileceğine dair belli belirsiz bir korkuyla, sarmal merdivenden inmeye başladık. Çok geçmeden elektrik fenerlerimize gerek kalmadı. Zayıf bir kızıl ışık geliyordu öteden. O küçük yangının sesiymiş gibi, hafif bir koro sesi yükseliyordu bize doğru.

Mahşerin Atlıları'nın ve Hitlerci anıların uğursuz kentinin toprağı, büyük felaketin, Stalingrad'a kadar Avrupa'yı yakıp yıkan ve Berlin'i hâlâ kavurmakta olan alevin kalıntısının yankısını korumak istemişti sanki: Hindu tanrılarının ayakları dibinde yakılan ateşleri andıran, on kilometreye yükselen siyah dumanlarıyla benzin depoları, karın gecenin fonuna yansıttığı yanan çiftlikler, fosforlu bombaların yağdığı kentler... Çok eski zamanlarda mecusî sunaklarının yükseldiğı İran dağlarının ıssızlığında gördüğüm o alevler gibi kutsal, hareketsiz ışığa doğru iniyorduk. Bu iniş bize, diktatörün neredeyse efsanevî çalışma odasına doğru değil de, sabırla Herkül'ü beklemiş odun yığını gibi diktatöre yıllar boyu eşlik etmiş bir ateş tapınağına iniyormuşuz gibi geliyordu. Alevlerin çıtırtısıyla değil, fırınının kızışmasına eşlik eden fısıltıyla şarkı söyleyerek beklemekteydi onu. Ve bu şarkı, uzaktan gelen bir kutsama gibi işliyordu içimize. Gereğinden çok tanıdığımız dehşet (imha kamplarını açmıştık kısa süre önce), çakıl yığınına dönüştürülmüş kentlerle ve büyük, tunç kartalın paramparça kalıntısıyla birlikte, stad-yumda kalmıştı. Burada, insansız bir alacakaranlık, toprağın derinliklerinde, Almanya'nın ölümüne açıklanması olanaksız ninnisini söylüyordu.

İniyorduk. Büyük, kızıl bir aynanın kalıntılarıyla kaplı gibi görünen son basamakların ötesinde – koyu kırmızı küçük sipirlikli elektrik fenerlerinin aydınlattığı sardalya kutuları yığını, Hitler'inkiler mi? İlk Amerikan birliğiyle gelmiş bir zenci asker topluluğı hayranlık verici bir tinsellikle ağızları kapalı mırıltıyla şarkı söyleyerek doğaçlama bir ayin dansı yapıyorlardı. Gün batımında plantasyonların şarkısı, geçmişte gemilerin kürekçilerini dinlerken güneyli kölelerin uyarladığı ve Granit tapınağının taklidi geometrik sütunlara vardığımızda hâlâ uzaklardan bize ulaşan tekdüze bir hüznün şarkısı.

Şuradaki Granit tapınaktır ya da daha doğrusu ebedî Mısır. Hitler'in yazgısı onu, çıldırmış bir yıldırım gibi delip geçiyor. *Erwache, Deutschland!* (Uyan, Almanya). 1940 Haziran'ında yıldız çiçekleri ve tozlar arasında yollarımızı aşan Hitlerci genç askerlerin şarkıları... "O gorille nasıl yatabildin?" sorusuna, "Ra-

hat bırak beni ahmak! Bütün aşıklarım arasında en matrağıydı o. Berchtesgaden’de saklambaç oynadığımız sırada eğlendiğim kadar, hiçbir zaman eğlenmedim ben!” diye yanıt veren Hitler’in İngiliz metresi. Leclerc tarafından getirilmiş ve ne yapacağımızı bilmediğimiz taş aslan – Louvre’un depolarından birinde dinleniyordur kuşkusuz. Almanya büyükelçisinin anlattığı öykü: İşlerin en ters gittiği günlerin birinde, Göbbels Rus cephesine hareket etmek üzere olan generallere bir söylev çekecektir ve Brandenburg mucizesini, intihara hazırlanan Friedrich’in, çarichenin ölümünü öğrenişini hatırlatır onlara. Generallerden biri “Çariçe nerede?” diye sorar. Göbbels bakanlığına döner, muhafızları girişte ellerinde meşalelerle beklemektedir: “Ne oluyor? – Başkan Roosevelt ölmüş.” Ve Kıyıcılığın anahtarını kendisine işkence yapıldığı sırada keşfettiğini ağzından kaçırın Hitler’in eski psikiyatristi, savaştan önce Greathuyen’de bize, Gide’e ve bana, “Hitler Hohenzollernlere takmış kafayı. Bana, ‘Savaşacağım. Yitireceğim savaşı. Ama ben onlar gibi gidip Doorn’da kereste biçmeyeceğim’ dedi” demişti. Son imparatorun rakibinin sonu: Sığındığı yeraltı odası Tiergarten’in yanibaşındaydı; öldüğü gün, paraşütle atılan yiyecekleri hayvanat bahçesinin bakıcılarından biri götürmüş ona... Varşova üstünde, Paris üstünde, Akropolis üstünde gamalı haç. Yüzlerce kilometre boyunca, bütün pence-relerinde çarşafardan yapılmış beyaz bayraklarla Alman kentleri... Nürnberg’in kızılımsı aydınlığı boyunca, piramitlerin kayıtsız loşluğu boyunca, yıldırım gibi birkaç yıl... İmparatorluk.

Mezar yağmacılarının dehlizinden çıktığımda, Nil ve kumla buluşuyorum yeniden; belleğim, balkonlara asılı iskeletlerin altında, çölü andıran Nürnberg’in taş yığınlarında gidonu leylak yüklü bisikletin üstünde sarsıla sarsıla tek başına gülümseyerek ilerleyen, iri yapılı kızı getiriyor gözlerimin önüne...

Kahire’de horozibikleri çiçek açmış. –Afyon kokusunun Çin’i anımsatması gibi– “Sıcak ülkeler”i hatırlatan bu rengi unutmuştum âdetâ; bu ülkeleri bu mevsimde hiç görmediğimi unuttuğum gibi. Pembe akasyalar, duvarlardan salkım saçak dökülen begonviller ve toprak bir avludaki nar ağacının ateş rengi üç çiçeği, İsfahan’daki gibi...

İşte müze. Otuz yıl önce önünde –çim yetiştirmede uzman olmalarına rağmen– İngilizlerin İslâm ülkelerine getirdiği o çölü andıran meydanlardan biri uzanıyordu. Kıpırtısız tozu, bir gece birbiri ardına gelip bana müstehcen resimler teklif eden gölgelere pek uygun düşüyordu. Carniglion’la birlikte Saba yıkıntılarını aradığımız günlerde, şafakta yeniden yollara düşmek için döndüğüm *Shepherd’s Hotel*’e pek uygun düştüğü gibi. Bu kadife ve toz toprak dünyasında duvarların Pompei’ye özgü kırmızısından Akhnaton’un dev heykelleri, uyurgezer bir halkın, eğlence düşkünü paşaların ve ölümler kentinin kenarında, tuhaf bir güçle beliriverirlerdi.

On yıl oluyor yine gelmiş; toz müzesini ve çölü andırır meydanı yeniden bulmuştum.

Artık Kurtuluş meydanı olmuştu. Yeni Kahire Horus’un iki atmacasının ağır ağır süzülüşündeki o Mısır’a özgülüğe aykırı düşen dev Hilton otelini ve güdük gökdelenlerini şiddetle yükseltiyordu çevremde. Fıskiyelerin oynadığı meydanın dibinde, insanlığın büyük yapıtlarından bir kısmını bir araya getirmemiş olsaydı taşraya ait etkisi uyandıracak bu salonları, aynı manevi varlık –o ve daha karmaşık bir şey– dolduruyor. 1900’e doğru, açılışı yapıldığında fesli ve redingotlu resmî görevlilerin, söylevi yarıda kesip kaçıştıklarını görmüştü gazeteciler: Ramses’in mumyası, beyaz perçemi rüzgârda uçuşan papağan başlı trajik büyücü, kolunu ağır ağır onlara doğru indiriyordu.

Mumyaya ulaşan ve eklemi gevşeten bir güneş ışını, az önce krallık esasını taşıyan ön kolu serbest bırakmıştı.

İçi samanla doldurulmuş kuşların değişmez ölüm danslarının dönüşünü seyrettiği İngiliz sömürge müzelerinden, kaptanların armatörlere sunduğu –büyükbabamın bana miras bıraktıklarına benzeyen– Breton gemi maketleri koleksiyonlarını toplamış olanlara kadar, eprimiş kadifeleri içinde terk edilmiş kaç müze gezdim kimbilir? Keltlerden kalma izlenimi uyandıracak kadar basit ve Sezar’ın kestirdiği kırk bin elin beslediği bir topraktan fıskırıyormuş gibi çiçek açmış akdikenler içindeki o adını unuttuğum o küçük Galya müzesi; çiçekli küçük taraçalara düşen sıkışık gölgeleriyle Ulu Hâkim’in unuttuğu bir

nihai Yargı'yı bekler gibi duran Volterra müzesinin Etrüsk halkı (dışarıda, pazaryerinin çığlıkları); ve herhalde gece kuşlarının toplanması için duvarlarında üçgen şapkalı kambur cüceler sallanan Sicilya villaları. Kyoto sarayının şu sadece sırttan görülen tören giysili samuraylarınm; mankenleri, imparatorun muhafızlarını uyarmak için ayarlanmış gıcirtılı döşeme üzerinde titriyordu. Ve Tahran'm kıyafet müzesi, yandaki çaycı daima kapalı duran pencerelerini birer birer açtığında o kadavra halleriyle karanlıktan sıyrılan balmumu şekiller... Sanki Gobineau'nun İran'ı, uzun takkeleriyle balmumundan çocukların asla bitiremeyecekleri halıları dokudukları o loşlukta bir fesat toplantısını sürdürüyormuş gibi.

Ve Mexico'daki eski müzenin iç avlusu: Genel valinin yaptırdığı yeni müzede istenmeyen, cezalı Aztek tanrılarının kemerlerin altında yüzleri duvara dönük yaban otları bürümüş bahçeyi çepeçevre kuşattığı Eski Para müzesi. Ve de Kahire'de, kafesli cumbalardaki sedirleriyle ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan miras kalmış başdöndürücü bir salonda cami biçiminde bir kafes içinde, adalardan getirilişi küçük bir akbaba gibi başının üstündeki tüyleri yoluk, bekçi yukarı çıktığında öten kuşuyla Giritli kadının evi...

Tuhaf müzeleri severim, ebediyetle oyun oynarlar çünkü. Ama hiçbirini çömelmiş çakmak yakan Habeşistan ikonalarının sergilendiği eski Trocadero'muzla –ya da daha doğrusu depolarıyla– boy ölçüşemez. Sanırım aşağıdaki akvaryum daha o zaman vardı; ve heykeller tavanarasının alacakaranlığında, hüzünlü balıklarmışçasına kayıp gidiyor gibiydiler. Başlıca parçaları (özellikle de Khmerlerden ve Kolomb öncesi dönemden kalanlar: Dakar-Cibuti misyonundan eski bir tarihteydi) fetiş tutkunu bir sömürge askeri kurtarmış ve söylentiye göre, Meksika başyapıtlarının altına öyle güzel bir yazıyla "Bröton sanatı" yazmıştı ki, kimse onları bu tıkabasa dolu salonlardan ayırmaya cüret edememişti (Bröton milletvekillerinin de yardımıyla mı?). Eskiden vahşi yerlilerin ya da mandarinlerin düşsel giysilerini taşımış mankenler köşelere tıkıştırılmıştı: Bir başın üstünde, tüylerden yapılmış gözalcı bir Hawa-

ii başlığı; ya da tahta bir elde yeşimtaşından bir kral asası. Cadiz'deki bir sarayınkinin saçma bir taklidi olan bu çatıkattında gerilmiş tellere, telgraf tellerindeki kırlangıçlar gibi sıralanmış mandallar arasında, toz içinde turkuaz ve mercan rengi tüylerin kalıntısı, Masal Kuşu'nun cesedi gibi sarkıyor ve altında, yaldızlı kâğıtla çerçevelenmiş tek bir etiket yer alıyordu: "Montezuma'nın tacı."

Kahire müzesi, bu hayaletli yerlerin kardeşidir. Tutankhamon'un altın kaplamalarına yer açabilmek için, lahitleri birbirine yaklaştırmak gerekmiştir. Etiketler sararmıştır. Başya-pıtlar, çarşı resimleri gibi sıralanmıştır. Ama işte üçgen şapka-lı kambur cücelere, şeker sıvalı, Meksika iskeletlerine, Montezuma'nın tacına eşlik edenler: Pembe kartondan lahitler, Helenistik Mısır'ın serpiştirildiği her tür malzemesi, kefenlerine hâlâ yapışık Antinoe başları ve Fayyum portreleri ıssız salon-larda üst üste yığılmıştır. Ey Selahattin Eyyubi'nin yabangülleri için ince su kanalları kazan İslâm askerleri, firavunları bulmak için kumulları kazan –ve rengârenk elbiseli bu Horusları, hip-notize edilmiş gözlü şu büyük mukavva figürleri çıkararak– Napoléon'un askerleri! Çılgına dönmüş bir prenses, kanalın Tatar gülü ağaçlarına erişebilmesi için Bengal mızraklı süvarilere has giysisinin kiraz pembesi pullarını kumlara fırlatıyor.

Turistler, raflar üzerine yığılmış timsahlara bir göz attıktan sonra, Tutankhamon'un odasını görmeye gidiyorlar. Altın yaldızlı, düzenli, iç burkucu mezar eşyasını çevreleyen, müze artık bir krallık mobilya deposundan başka şey değil.

Teb'deki gerçek mezarda, bütün bu üst üste yığılı eşyalara, biri öbürünün içine tıktırılmış şu altın yaldızlı lahitlere, ölümden çıkıp, ebedî geceye girdiği andaki kralı temsil eden ibret verici siyah Anubis gözkuşak oluyordu. Güneş'in maymunlarını sıralayan fresklerin yanında, çarçabuk yapılmış (genç firavunun öleceğini kimse önceden kestirememiştii) sarı zeminli, neredeyse halk sanatı özellikli freskler, mezar lahitinden çok farklı bir havadadırlar. İnanışa göre, bu mezarı bulan arkeologlar ya gizemli biçimde ölmüş ya da öldürülmüşlerdir; ama mezara insanlarla birlikte giren hayvanlar bol bol üremiş: Sa-

rı fresklerde, firavunun ebedî dostlarının artık ayakları yoktur, çünkü fareler gelip geçerken kemirmişlerdir. Müzedeki neredeyse sıradan, alçıtaşından kupa, dehlizin girişinde, yüzü Kral-lar Vadisi'ne dönük olarak bulunmuştur: “Yüzün seçmiş oldu-ğun Teb'e dönük olarak, sonsuza kadar içebilirsin...” Ama işte şurada, Tutankhamon'un mart ya da nisan ayında öldüğünün anlaşılmasını sağlayan kurutulmuş peygamber çiçekleri ve ço-cukken oyuncaklarını koyduğu kutu...

Ölüer için yemekler, bu sunular kadar özenle hazırlanmış etiketler. Şurada taştan kümes hayvanları, soğanlar ve üzüm-ler; orada konuksuz (Mısır, yemek sahnelerini yalnızca Ama-ri döneminde canlandırır) şölenler için güvercinler ve bildiri-cinlerle hazırlanmış yemekler. Burada özenli ve Japon tarzı bir mutfak sanatı, ama çok daha fazla da, toprağın nimetlerini son kez sunan görünmez eldir sezilen. Bütün bu hiçlik tozunun üstünden, çocukların mezarlarına oyuncaklar yerleştiren annele-rin özenli ve ölçülü el hareketi geçer. İşte ölüerlin üçgen ekme-ği ve dikildikleri zaman filizlendikleri söylenen tohumlar ile ar-tık kahverengi yapraklarını ayırt edemediğimiz şu “mumyalaş-mış çiçekler”. Bu yassı buketler neden böylesine dokunaklıdır? Çiçeklerin her yerde ölüere gelip geçici olanın kusursuzluğu-nu sunmasından, buradaysa ebediyet için hazırlanmış olmalara-ından mı acaba?

İşte pembe deriden bir köpek tasmaı, ölüerlin kalbinin ilahî yargıçlar önünde onu suçlamaması için göğsünün üstüne yer-leştirilen “kalp pislikböcekleri”; işte III'ncü Amenofis'in yüz iki aslanı yok etmesinin anısına yapılmış pislikböceği; işte ağzın-da balık taşıyan bir altın çakalla süslü kaşık; küçük bir prene-sin kuştüyü yastığı; kadınların boyunlarına astıkları, üstünde “Ayağa kalk ve baktığım kişiyi âşığım olması için bana bağla” yazılı küçük figür. Etiketinde: 1965, XII. *İmparatorluk*. Zaman-daki simetri, uzun süredir hayallere daldırıyor beni. İsa'dan ön-ce 1965'te neler olup bitmişti acaba? İşte kastanyetler ve da-ma tahtaları, kedibaşlı iğneler batırılmış tahta kaplumbağa, iş-te hayvan mumyaları: Kara leylekler, maymunlar, beş met-re uzunluğunda timsahlar ve Jarry'nin yaptıklarına benzeyen

*aha** balıkları; işte “XXI. sülaleden bir prensesin” ceylanının mumyası. Ve Trocadéro müzesindeki sömürge askerinin rakibi bir şair tarafından yazılmış etiketler: “Bir tahnitçinin zulasında bulunmuş tahta şişeler – çatal ağızlı görkemli alet, ne için kullanıldığı bilinmeyen eşyalar, XVII. Sülale döneminden en eski kısrak iskeleti, II. Ramses’in erkek kardeşlerinden birinin lahdi, ama içinde bulunan kemikler bir kamburundur, majestelerinin (hangisi?) çocukluğunda kullandığı küçük bir kutu, kraliçe Tyi’nin saç tokası: Bu büyük kraliçeden tek kalan şey budur.” Daha ötede, ölünün sürgüsünü çekmesinin ya da itmesinin gerektiği, yolculuklarında ya da dinlenirken kullandığı boyalı lahitler; ölülerin kendilerine baktıkları aynalar; ve sıradan bir vitrinde, kralın tabutunu çivilemede kullanılan altın çivi.

Mısır’da Doğu’ya özgü altın merakı vardır; ama müzeyi dol-duran malzeme çöl kumu fonu üstünde toprak, taş ve turkuaz rengindedir, İran kentleri gibi...

İşte şimdi de, ruhların görüntüsü olan insan başlı kuşlar. Sivri kulaklı Möllberg, Mısır’ın ruhu icat etmiş olduğunu söylerdi. Daha da kesin olan, sükûneti keşfetmiş olduğu. Çünkü burada hissettiğim duygu, ölüm duygusuyla karışık değil. Eskiden Teb’de hissettiğim, mezar sükûnetinin bulaşıcılığıyla bile karışık değil. Ölüm sözcüğü, gong gibi vuruşuyla rahatsız eder beni. Bir dinin ruhu, ondan hayatta kalanlarla aktarılabilir ancak – ama İslâm eski Doğu dinlerini, silip süpürmüştür. Antik Mısır konusundaki bilgisizliğim, hiç âşık olmamış birinin o konuda ne kadar okumuş olursa olsun aşkı bilemeyeceği kadar, her insanın ölüm denen şeyin ne olduğunu bilemeyeceği kadar, kesin. Bildiklerim, önlerinden hayranlıkla geçtiğim şu figürler... Avrupa onları bir cesetler halkına dönüştürdü; çünkü Bonaparte’m yanındakiler, içgüdüsel olarak Memfis heykelciklerini Michelangelo’yla, Canova ya da Praksiteles’le karşılaştırdılar; bense kutsal mağaralardaki rakipleriyle, her şeyden önce de bizim Romalı heykeltıraşlarımızla karşılaştırıyorum. Sütun-heykeltçilerimiz karşısında, *Ölüler Kitabı*’nın kanıtlar görüldüğü cesetlere özgü katılık ne hale gelir? Önlerinden geçtiğim *Çömelmiş*

(*) Aha: Eski Mısır mitolojisinin esirgeyici ruhu – ç.n.

Yazıcılar yaşamı taklit ediyor olsalardı, birer ceset olurlardı elbette. Yüzyıllardır incelemekte olduğumuz bu heykeli, ancak Cézanne döneminde *görebildik* biz. Beaudelaire bile hâlâ, Mısır'ın çocuksuluğundan söz ediyordu. Dağ yamacına oyulmuş ve bedenlerini bez şeritler gibi sıkı sıkı saran giysiler içine sokulmuş da olsalar, Mısır kraliçelerinin, Chartres katedralindeki Kraliçelerle ve Meryemlerle karşılaştırdıklarında, amforayı andıran kıvrımları vardır.

Mısır baroğu diye bir şey yoktur; Mısır üslubunun ayrışması vardır. Neredeyse tarihten etkilenmeksizin, bütün bir üç bin yıl boyunca, aynı ebedilik içinde birleştirdiği biçimler üstünde oynayan bir parıltı gibidir. Katılık, bir dildir. Kuşkusuz bu heykel sanatı estetik değil, büyüsel ve figürleri, ölümlü bedenlerin ayakta kalabilmelerini sağlamakla yükümlüdür. Ama onlara benzemeleriyle değil, tersine, bu onlara benzer kopyalar içinde, onlara benzememeleriyle. Bu heykellerin işlevi ölümden sonra yaşamayı sağlamaksa, *üsluplarının işlevi*, ölümlerin öbür dünyaya girebilmeleri için onları ölümlü görünüşünden uzaklaştırmaktır.

Tanrıları ve canavarları “gerçekçi” olarak canlandıran helelistik heykellerle karşılaşmıyorum burada. Anubis'in –bir tolganın üstündeki babacan çakal başı– “nefis bir dişilik”teki heykelini ne yaptılar acaba? Mısır, Anubis'i,* İskenderiye sanatının onu boş yere içine katmaya çalıştığı yaşayanların dünyasında *var olamayacağı* için yaratmıştı. İşte şuradaymış, merdivenin altında...

Söylentiye göre Anubis, eski imparatorlukların kraliçeleriyle, kuklaların birbirleriyle sohbet edişleri gibi sohbet edermiş; ama atmaca başlı tanrının Ramses'in eşi Nefertiti'yi öbür tanrılara götürdüğü sahne, sanatın doruk noktalarından biridir; Mozart'ın Don Juan'ı nasıl müzik dışında, eski Yunanlıların Zaferleri nasıl heykel sanatı dışında anlaşılabilirse üstüne firavun tacı yerleştirilmiş bu atmaca başı da Mısır üslubu dışında anlaşılabilir.

(*) Çakal ya da insan başlı çakal görünüşünde canlandırılan eski Mısır tanrısı. Osiris'in eşi tarafından tahnit edilmesine yardım ettiğine, ölümler tanrısı ve ruhların kılavuzu olduğuna inanılırdı – ç.n.

lamayacağı için. Kraliçeyi, eliyle –ama elini tutmaksızın– onları birleştiren üslubun günümüzde tek anlatımı olduğu bir dünyaya doğru götürür. Kraliçe, Ramses’in eşi olmaktan çok, ona karanlıkların görkemini kazandırmış olan tanrının eşidir. Yaratıcı çalışma, tıpkı Toscana dehasının Venüs’ü idealleştirmiş olduğu gibi, kraliçeyi yüceleştirir. Zaten bu üsluplaştırma, etkisini tek başına göstermez: Kraliçe onu *Samothraki Zaferi’ne*, *La Joconde’a*, Hindistan mağaralarındaki dev yüzlere, Batı müziğinin çağrıştırdığına –sanatta yalnızca sanatla açıklanamayan her şeye– bağlayan vurguyu yalnızca burada bulabilmiştir. Kralar Vadisi’nin karşısındaki yer yüzüne açılan mezarı şöyle böyle hatırlıyorum. O gün serçeler Ramasseum’da, yaz akşamları ıhlamur ağaçlarındaki gibi cıvıldaşıyordu ve ben mezar metinlerinde anlatılan, ölümlerin arılarının vızıldamalarını düşünüyordum. Kuşlar yuvalarını, kabartmalardaki kutsal şahinlerin kanatlarına yapmışlardı. Teb’de, güneş Sessizlik tanrıçasını aydınlatıyor ve Ebedî Geri Dönüş tanrıçasını yeraltı mezarlığının karanlığında titrek bir gri alev gibi yalıyordu. O harika biçimsizlikteki dev boyutlu Memnon heykellerinin üstünde, bir göçmen atmaca sürüsü dönüp duruyordu. Mezarı unuttum ama, ölüm sonrası yolculuğunda –tek başına bir satranç tahtasının başına oturmuş, görünmeyen bir tanrıyı simgeleyen boşluğun önünde, hiçlikte erimeye karşı, ölü bedenini oyuna sürdüğü sahneye kadar– duvardan duvara aynı ilahi haşmetle geçen kraliçeyi unutmadım...

Ve işte, cam kutular içinde, insan kalıntıları. Mine kaplı gözlerine rağmen, kabartmalarından ne kadar daha az anlamlılar... Ramses’in mumyası, müzenin açılışı sırasında kaçışmış olanları tehdit edemeyecek artık. Doksan altı yaşındaymış sanırım. Yanına, balmumu şırıngalanarak yanaklarının dolgunluğu korunmuş olduğu için öbürlerinden çok daha şaşırtıcı genç bir prenses yatırılmış; “Tatlılık”mış adı.

Görünümün ve kutsalın soluğunu ilk kez duyumsadığımda Sfenks’in karşısındaki kadar güçlü bir duygu hissetmiştim. Heykellerle derin ilişki, bana açıklayan mumyalardır. Mısır ağacından kayıkçılar, pişmiş topraktan genç kız heykelleri, çiniden

dansözler gibi yaşamın aşağı yukarı bütün küçük simgeleri mezar figürleridir ama, burada onları iskeletlerle birlikte sergilemiyorlar bize. Burada (başka nerede olabilir ki?), insanlar tarafından yaratılmış tanrılar ve tanrılar tarafından yaratılmış imparatorlar, yanyana yüzyılları aşmış gelmişler. Gerçek Ramses'e, lahitleri bulunamamış bütün firavunlara ne oldu acaba? Kamı az çok boşaltılmış bir beden, değerini az çok yitirmiş bir görkemdir; uzun süredir biliyoruz bunu. Gerçi birkaç yüzyıldan beri, "sitede yıkılmadan ayakta kalmış" sanat yapıtlarının ölümsüzlüğünün, tahnit edilmiş tanrıların hayatta kalışının zavallılığına karşıt olduğunu da biliyoruz; oysa bu ölüme mahkûm müzede fark ettiğim şey, sanat yapıtının sonraki yüzyıllara kalışının zayıflığı, karmaşık özelliği. Dünyanın her yanında en az üç bin yıl boyunca, Ramses dönemi sanatı, firavunun adı kadar unutulmuştu. Sonra, bir merak olarak yeniden ortaya çıktı; Kaldeliler sanatı diye adlandırılan şey ve İncil'i kuşatan her şey gibi. Sonra bu merak, bilim ya da tarihin nesnesi oldu. Önce bir kopya, sonra bir nesne olmuş şey de, sonunda heykel olup, bir yaşam kazandı. Uygarlığımız, belki bizimkini izleyecek uygarlıklar için veya başka hiçbir uygarlık için değil. Mısır İslâm'ı, Mısır'ı Kur'an aracılığıyla değil, Louvre, British Museum ve Kahire müzesi aracılığıyla yeniden canlandırıyor. Ve bu müze bile, daha şimdiden, geleceğe kalmanın güvencesi değil. Yarın Akhenaton'un dev boyutlu heykelleri modern bir müzede ve kuşkusuz, artık tam olarak gördüğümüz şeyler olmayacakları Düşsel Müze'de olacaklar – tıpkı bunların, eski Yunan sanatının ilk dönemindeki sanatçıların gördükleri olmadıkları gibi. Sanat dünyası ölümsüzlüğün değil, başkalaşmanın dünyasıdır. Günümüzde sanat yapıtının yaşamı, başkalaşmadır.

Müzenin iki kanadını birleştiren holün dibine yerleştirilmiş kitaplıkta Meksika'yla ilgili her türlü yapıt, Kolomb öncesi dönem anıtlarının büyük fotoğrafları. Meksika piramitleri, burada evlerinde gibiler; ve dahası Monte Alban'ın geometrik perspektifleri, Ay meydanının dik açılı küçük tapınakları, süssüz ve dümdüz sütunlu Yucatan Savaşçıları'nın tapınağıyla Gize'deki özel tapınağa, Nürnberg'deki podyumla ve Meksika'nın ölüleri-

ne egemen sade mimarlığını, Mısır ölülerine egemen mimarlığı ile birleşiyor. Ama bu ölüler görüldüğünde, aradaki uyum sona eriyor. İşte Meksika'daki Ölüler Bayramı'nın fotoğrafları, göz alıcı iskeletlerin bitmez tükenmezliği. Kaç halk büyük defin gesini iç karartıcı ve dokunaklı bir mizahla karıştıran bir ölüle-riyle yakınlık içinde yaşamıştır ki? Mezarlara konulan kafatası biçiminde ekmeklerin fotoğrafları, mezar ekmeklerinin üç-gegen biçiminde olduğu bu Kahire'de düşündürtür insanı... Nasıl, çakalların mumyalandığı bu yerde mezarlığa giden Meksika köpekleri aklımıza geliyorsa; ölümsüzlüğün insana yolunu kaybettirmiş gibi görüldüğü bu Mısır'da da ölümü düşünüyoruz.

Meksika, bu ölü hanlarıdır, kemik çalgıcılarının sayıklamalarıdır ve bir zamanlar bana, rüyanın iskeleti diye verilmek istenen, küçük bir kafatası altında uzun, arabesk bedenli şu saman rengi sirendir. Eski Mısır'a cenaze töreninden daha yabancı hiçbir şey yoktur: Sanatı, asla iç karartıcı değildir; ne cesetleri vardır, ne de kurtların kemirdiği ceset heykelleri. Büyük kapmaların ve o sırada çevremi kuşatmış ölümlerle içli dışlı aşağı tabaka halkın gevezeliğinin belleğimde çağrıştırdığı, ölü doğmuş çocukların sinekkuşu haline geldiği Meksika değildi; dünyada hâlâ en uzun cenaze yemeklerinin yendiği Meksika: Guatemala Kızılderililerinin dünyasıydı; belki ölümün orada alevden başka biçimi olmadığı için, belki de ölüm orada çiçekler arasında eğleştiği için.

Sicilya çiçekleri, kayalıklarda ve pişmiş topraktan evlerde Arap çiçekleri; yapraksız çiçekler, sarmaşık gibi sıkış sıkış turuncu begonviller, büyük mor ağaçlar ve İspanyol fatihlerin nergis zannettikleri Bohemya kristalleri gibi kırmızı yıldız çiçekleri. Rengârenk sokakların dibinde sarı kiliselere, roma öncesi üslupta küçük kiliselere, dördüncü sırasına kadar ağlanan, son sıralarında ise gülüşüp konuşulan bir cenaze törenine rastlamıştım; ve dini tören arabalarına dönüştürülmüş kamyonlarda *Virgen* ya da *Fortituda* yazılı pankartların altında kıpırdamadan duran güzel Kızılderili kızlara. Bu kortej, yüzünde ölüm maskesiyle eşeğe ters binmiş bir sersemi takip ediyordu.– Sanki Don Kişot'un cesedi, Cennet'in azizelerine yanardağlar arasından yol gösteriyormuş gibi. Ormandan sayıları gideren ar-

tan, alacalı bulacalı giysili Kızılderililer iniyordu. Yanımdakiler onlardan söz etmekteydiler. “Nakışçı kadına, ‘en sondaki küçük hayvan neden öbürleri kadar iyi işlenmemiş?’ dedim. ‘Tanrıları öfkelenmemek için birini hep böyle bırakmak gerek. Kusursuzu yalnız Tanrılar yaratır’ dedi.” Göle hâkim bir Maya tanrı heykeli ve kaidesinde gerçek bir köpek, geçişimize kulak kabartıyordu. “Kuzeyliler buraya geldiklerinde, Quetzalcoatlı, savaşçılarını gösterip, ‘bu orduyla kazanacağım,’ demiş. Bizim Maya önderimiz de, yeni doğmuş bir bebeği göstererek, ‘Ben bu bebekle kazanacağım,’ diye yanıtlamış. – Reisimiz düş kuşları kadar güzel quetzalları göndermiş,” diye yanıtlamıştı gülümseyerek müze yöneticisi; “Kuzeyliler onları öldürmüş, bizimkiler de kuşların öldürüldüğü bir ülkede yaşayamayacaklarını söyleyerek çekip gitmişler. – Kızılderililer kardeşlerimizdir,” dedi gülümsemeden müze yöneticisinin yardımcısı. Üç yol arkadaşım melezdi. Antigua’ya gidiyorduk. –Burası genel valilik yapıyla, eski üniversitesiyle, dev ağaçları uyuklayanlara gözkulak olan Krallık meydanının siyah lavtaşından su perileriyle, genel valiler için bir dekor gibiydi. Oturulan iç avlularda çubuklara sarılı, terk edilmiş iç avlularda yerde sürünen çiçekleri ve özellikle de depremin verdiği felaket havası olmasa, bir Meksika ya da Peru kenti denebilirdi. Uçağımın yanardağların delip geçtiği bir bulutlar denizi içinden gelmiş olduğunu anımsıyorum. İkinci katları yerlebir olmuş, uçsuz bucaksız merdivenleri ve çiçek açmış badem ağaçlarıyla sapsarı Sicilya’daki Noto’yu düşünüyordum. Ama Noto’da yıkıntılar temizlenmişti; oysa, muhtemelen sönmüş yanardağın eteğindeki, Antigua’nın kilise avlularını dev boyutlu kemerlerin döküntüleri dolduruyor. Rüzgârın begonvilleri toza buladığı bütün o sokakları Kızılderililer küçük adımlarla arşınıyorlardı; pazar yerinin kurutulmuş tatularını* karanfil yığınları ve kucak kucak süsen çiçeği örtmekteydi. Bu pazarın kutsal yeri olan yeraltı mezarlığının odalarının birinde, döşeme taşları üstüne dikilmiş mumlar arasında tek başına bir bebek emekliyor ve dondurma satıcısının çingırağı, ölümler için çalınan çanın sesiymiş gibi iştiliyordu.

(*) Güney Amerika’da yaşayan bedeni zırhla kaplı dişsiz memeli hayvan – ç.n.

Katedralin hiç zarar görmemiş cephesinin arkasında, iç savaş sırasındaki İspanyol kiliseleri gibi ortadan yarılmış, ama deprem yarıntılarıyla dolu sahin uzanıyordu. Ortada, bir yeraltı mezarlığının merdiveni. Ve tavanı başımdan az biraz yüksekte, toprağa gömülmüş gibi duran mahzende, görünmeyen bir haç ve pazar alanındaki kutsal yerde mumların arasında emeklerken gördüğüm çocuktan biraz daha büyük bir çocuğu elinden tutmuş dua eden tek bir Kızılderili duruyordu. Haçı belli belirsiz seçmekteydim ama, duvarlar, tarih öncesi avcılarının mağara duvarlarındaki bizon resimleri üstünde bıraktıkları gibi beyaz el izleriyle lekeliydi. Hareketsiz, huşu içindeki Kızılderilinin duası, mahzeni mumların ışığı gibi dolduruyordu .

Bu büyüdü duayla Kızılderili ülkesinin göbeğinde, Orties'te de karşılaşacaktım. Dimdik merdivenlerin tepesinde, gökyüzünün ışıllı maviliği altından, iki kilise parlıyordu. İkisi arasında, şaraplı ekmek ayini gereçlerini taşıyan birinin etrafındaki siyah giysili kişilerin yanından rengârenk giysili bir Pazar kalabalığı geçiyordu. Kızılderili başları yığını üstünde görünen silindir şapkaları, iri kuş tüyleriyle taçlandırılmış küçük bir camekândaki kutsal figürün çevresinde, dansçıların ve boğa-adamların tepinip durdukları piramit basamaklarına doğru ilerliyordu. Komşu avludan gelen marimbanın ve buhurdanlıkların yangın dumanları gibi püskürttükleri reçine dumanları üstünde patlayan çatpatların sesleri işitiliyordu. Bütün bu öte dünya karnavalı, yüksek merdivenlerin üzerini kaplıyordu, tıpkı eskiden Maya tapınak merdivenlerinin üzerini kapladığı gibi.

Büyük kilisenin yüksek kubbesi, gerçek saçlı, mineli gözlü ve kadife giysili İsalor, loşlukta yitip gidiyordu. Yere dikilen bu kısa mumlara Antigua'dan başka yerde rastlamamıştım. Yeraltı mezarlığının soluk ışıkları karşısında değil, bir ışıklandırma karşısındaydım: Uçak yere inerken altımızda gecenin içinde titreşen kent ışıkları gibi. Açık kapıdan giren reçine dumanları yüklü hava, bütün bu alevleri titreştiriyordu. Annam bataklıkları üstünde gökkubbeyi kaplayan ateşböceklerini, karınları fosforışı saçan arılarla doldurulmuş tülde bir torbanın aydınlattığı Küba kulübelerini düşünüyordum.

Diz çökmüş Kızılderililerin ortasında, sahnın döşeme taşlarını kapıdan sunağa kadar üç mum örtüsü kaplıyordu. Daha önce, Peru'da bile hiç görmediğim şey, bu ışıklar ile çevrelerindeki bütünleşmesi; alevler yana yattığında dindar halkı karanlığa gömen titreşmeydi. Mısır başakları arasına konulmuş ilk kat mumları, bir duanın ritmiyle uyum içinde yanar gibiydiler; sunağa doğru serpilmiş gül yaprakları arasındaki üçüncü kat mumları ise, bir büyü duasına eşlik ediyordu. Ama Kızılderililer dua etmiyor, konuşuyorlardı. Bilinmeyenle bu konuşmaların her birinin tek başınalığını ve de bu köyü olmayan Kızılderililerin bir yığın oluşturmalarını kapsayan büyü –müşfik derin ve aşırı bir kutsal sevginin– varlığıydı bu.

“Çok ilginç...” dedi yanımda bir ses.

Altından gelen bir ışıkta, boynuna kadar düğmelenmiş cüppesi içinde dimdik, tablolarındaki kadar İspanyol görünüşlü başrahip.

“Çok duygulandırıcı,” diye yanıtladım.

Dikkatle baktı yüzüme. Arkasında, öne eğilmiş omuzlarından küçük şeytanların başları gibi taşan bebek başlarıyla otuz kadar Kızılderili kadın hiçbir şey söylemiyorlardı.

“Vaftiz için,” dedi başrahip.

– Toplu vaftiz mi yapıyorsunuz?

– Çoğu Hıristiyan değil... Burada batıl inançlar hâlâ çok köklü...

– Batıl inanç beni rahatsız etmiyor peder. Ortaçağ'ı da kaplayan oydu belki...

Mırıltılar etrafımızı kuşatıyordu ve rahibin duyabilmesi için sesimi yükseltmem gerekiyordu:

“Bir dilek duası değil mi bu?”

– Mısır koçanları önünde dua edenler, Tanrı'dan hasatlarını kutsamasını istiyorlar. Ama sonra, ikinci bir mum yakıyorlar. Çevremizdekiler, o ikinci mumu yakanlar. Hiçbir şey dilemiyorlar. Alev, en çok sevdikleri ölü. Onunla konuşuyorlar...

Dua esnasında verilen cevaplardan son derece farklı o coşku dolu mırıltı buydu demek: Ölülerle bir konuşmadı.

“Bunun engellenmemesi için çok uğraşmak zorunda kaldım... Dua dediğiniz nedir ki? Bir konuşma değil mi? Peki bun-

ların yaptıkları ne? Ölülerıyla konuşmalarını bitirdiklerinde, affını esirgememesi için Tanrı'yla da konuşmayı unutmamak gerektiğini söylüyorum onlara... Sanırım yapıyorlar da.”

– Tanrının çağrısına uyanların sayısının arttığını söylemişlerdi bana, öyle değil mi?

– Hayır... Sekiz bin Kızılderilinin rahibiyim ben. Yalnızca bir Tanrı'ya yönelme çağrısı sorunu değil bu... Bütün bunlar etkiliyor rahiplerimizi, en inançlı olanlarını bile. O zaman onları İspanya'ya geri göndermek, yerlerine yenilerini bulmak gerekiyor. Yüzyıllardır böyle bu... Ölülerle konuşmalarını yeterince anlamadığımızda, ilginç bir şey söylüyor Kızılderililer, “rahip katolik değil” diyorlar...

Kalde ve Fenike'nin ışıklarının hâlâ yandığı dönemin Asya'sındaki yeraltı mezarlıklarını düşünüyordum. “...Ölülerin arasına, indi, üç gün sonra dirildi...” Ve “ölülerıyla konuşmalarını bitirdiklerinde, Tanrı'yla da konuşmayı unutmamak gerektiğini söylüyorum onlara” diyen ses hâlâ kulaklarımdaydı. Mırıldı, onlar için (yalnız onlar için mi?), Tanrı'nın ölümlere canlılara olduğundan çok daha yakın olduğunu fısıldıyordu...

“Buraya ilk geldiğimde,” dedi rahip, “böyle bir gündü; büyük bir vaftiz töreni, pek çok Kızılderili. Papalık büyükelçisi de eşlik etmişti bana. Görevimin pek kolay olmayacağını biliyordu belki: ‘Peki ama ne işim var burada, buraya ne yapmaya geldim ben efendim?’ dedim ona. Yumuşak bir sesle yanıtladı: ‘Gözlerinizi kapatın, kulaklarınızı tıkayın– yavaş yavaş anlayacaksınız...’”

Kadınlar sırtlarındaki çocukları indirmeksizin, kapının yanında yeniden bir araya toplanmışlardı. Alvarado komutasındaki İspanyolların son çarpışmadan önce herhalde duymuş olduklarına benzeyen Kızılderili çığlıkları, flütleri ve şarkıları ile Maya merdiveninin bu kutsal uğultusu ile görünmeyen sahnin derinliklerinde tek bir çığlığın bile olmadığı kutsanan ölümlerle konuşmanın boğuk mırıltıları arasındayız. Ağlayan hiç kimse yoktu.

“Papalık büyükelçisi, işi Tanrı'nın kendisinin –ama tek başına değil– yapacağını mı düşünüyordu?” diye sordum.

– Her zamanki gibi...

Onun bile, çok geçmeden, İspanya'ya geri çağırılma vakti gelecekti. Merdivenin ucunda, meydandaki taşkın hareketliliğin üzerinde yol yol ayrılan reçine dumanlarının önünde ayrıldı yanımdan. "Tanrı heykelini incelemeye gitmemi" salık verdi: Üç yüz metre yukarıda, üzerinde çam dikenleri dökülmüş, taşlarla çevrili ve sarhoş bir Kızılderilinin bekçilik ettiği, belli belirsiz Maya havası taşıyan lav taşından bir figürle karşılaştım. İki kilisenin, kırmızı cam parçaları gibi parlak bir yıldız çiçekleri beneginin ve köyün üstünde reçine dumanları yükseliyordu.

Kahire müzesi önündeki sabırsız şoförlerin klakson seslerini duyuyorum. Ve bir tüyler ve pançolar ülkesinin bir yerlerinde, siyah zırhları içindeki fatihlerin iskeletlerini ormanın örttüğü Oaxaca yakınlarında ya da Güneş bakirelerinin iskeletlerinin omuzlarında beyaz papağanlarıyla karlara uzatılmış olduğu And dağlarının dorukları yakınında, çömelmiş kısa boylu adamlar mumların ışığında alçak sesle konuşuyorlar ve ıssız bir Kızılderili pazar yerinde, transistörlü bir radyo farbelalı İspanyol dansları çalıyor.

Cenaze gecesinde, solgun ışıkların çevresinde görünmeyen Kızılderililerin dua mırıltılarını duyuyorum. O soluk ışıklar az sonra sönecek, ama hep yenilenen titreşmeleri, onlara bakan gözlerden daha uzun yaşayacak... Toprakta küpler içinde kıvrılmış cesetler, müzisyen iskeletleri ve ölü başlı siren, Mısır'ın zamanın zarar veremediği ölüleri çevresinde uçuşuyorlar.

Müze kitaplığının vitrininde, Nubia anıtlarının korunması için yaptığım konuşmanın metni ile yürütülmekte olan çalışmaların fotoğrafları da sergileniyor. Styks* rengi bir Nil'in yansıttığı Assuan'm yuvarlaklaşmış ve siyah kayaçlarını anımsıyorum. Genç Flaubert'in orada, Saba melikesi gibi gözlerini kamaştırmış –Kutçek Hanım, sanırım Küçük Hanım anlamına geliyor– adlı bir genç kadından frengi kaptığı günlerden bu yana pek değişmemişlerdi kuşkusuz. Siyah kadife tasmalı, sarı kına benekli bir koyunu okşamaktaymış kadın... İşte beş yüz kilometrekarelik bir yapay göl oluşturan –Keops piramidinden on iki kat yük-

(*) Eski Yunan mitolojisinde cehennem ırmağı – ç.n.

sek; bir atom bombasıyla yıkılsa, suları Mısır'ı kaplayıp yok edebilecek– yüksek barajın yapım çalışmalarını gösteren fotoğraflar. Ebu Simbel'deki sarı vinç, tutsakları canlandıran bir alçak kabartmayı, Güneş Tanrı'ya adamak istercesine gökyüzüne doğru kaldırıyor. İşte koskocaman kırmızı bıçkılar ve Nil'in kıyısında yükselen, Nubialıların dev boyutlu heykelleri ve yaban mimozalarının karşısında ateşler yaktıkları, Incil'de adı geçen dağa taşınan tapınak parçaları. Arka planda Cezayir savaşı, 1960'ta yapılmış bir konuşmayı burada yeniden okumak ne tuhaf.

“Dünyanın ilk uygarlığı, onun bölünmez mirası olarak dünya sanatında hak iddia ediyor. Batı, kendi sanatının Atina'da başladığını sandığı dönemde, Akropolis'in çöküşünü kayıtsızlıkla seyrediyordu [...].

“Incil'deki umutsuz insan kabilelerini, Kambiz'in* ve Büyük İskender'in ordularını, Bizans'ın ve Allah'ın süvarilerini, Napoléon'un askerlerini yansıtmıştı Nil'in ağır akışı. Üstünden kum rüzgârı geçtiğinde, yaşlı belleği Ramses'in zaferinin parlıtlı tozumasını, yenilmiş orduların ardından çöken hüznün verici tozla karıştırdı kuşkusuz. Ve kum perdesi dağıldığında Nil, heykeller oyulmuş dağlarına, hareketsiz yansımaları onca uzun süre sonsuzluk mırıltısına eşlik eden dev anıtlarına, yeniden kavuşur. Taşkınları yıldız falcılarına geçmişin en eski tarihini belirleme olanağı sağlamış yaşlı ırmak, bu dev anıtları bereketli ve yok edici sularından uzaklara götürecek insanlara bir bak: Dünyanın her yanından geliyorlar. Gece inmeye görsün, İsis'in altlarında ölüm ayinlerini tertiplelediği takımyıldızlarını ve Ramses'in hayranlıkla seyrettiği yıldızı bir kez daha yansıtacaksınız. Ama İsis'in ve Ramses'in heykellerini kurtaracak işçilerden en sıradanı, ezelden beri bildiğin ve ilk kez işiteceğin şeyi söyleyecek sana: Takımyıldızların kayıtsızlığının da, ırmakların ebedî şırıltısının da boyölçüşemeyeceği tek bir eylem var: İnsanın ölümden bir şeyler söküp almasını sağlayan eylem.”

Burada, heykele dönüştürülmüş tanrıları, Karnak'taki yeraltı mezarlığının karanlığında güçlkle seçilen Ebedî Geri Dönüş tanrıçasını, Sfenks'i düşündüm. Tanrılar hükümranlık güçleri-

(*) İlk pers kralı – ç.n.

ni yitirdikleri için değil, akla getirdikleri ve hiçbir zaman anlaşılamayacak alana aidiyetlerini yitirdikleri için ölürlər. Mısır'ın öbür dünyasından doğmuş olsalar da –ya da Mısır'ın öbür dünyası onlardan doğmuş olsa da– o alandan çıkarıldıklarında, suyun dışındaki balıklardan, masal kişilerinden, figürlerden başka şey değıldirler.

Horus ve Osiris'le ilgili birbirini izleyen yorumlamalarımızın ne önemi vardı? Olympos'un anlamı kalmazsa Eski Yunan tanrılarının da anlamı kalmaz. Ölüler dünyasının anlamı kalmazsa, tahnitçi Anubis'in de anlamı kalmaz. Tanrıların her biri, insanların taptığı kavranamaz gerçek dünyasına ait olmuşlardır. Mısır, dualarıyla çağırılmıştı Osiris'i yaşama, biz ise biçimiyle ve efsanesiyle –dua dışındaki her şeyle– çağırıyorduk. Ne Gerçek'in, ne bilinmeyenin içinde, Osiris, paşalar ülkesinde yenik bir firavun teknesinin taşıdığı yüzyılların bu yükünün yerini alacak olan sanat dünyasının parıltılı salonlarında yeniden canlanıyordu. Uygarlıkların Çift yönlü başkalaşımı, bir tanrılar mezarlığından geçerek rahiplerin perukaları ve altın yıldızlar serpiştirilmiş panter postları arasında Kahire müzesinin hüzün verici merdivenlerini iniyordu.

Birkaç yıl içinde, her başyapıt, tek başına, aydınlatılmış olarak, yeni bir Kahire müzesinin beyaz salonlarına konulacak. Öbür dünyadan biçimler dünyasına kadar, başkalaşım tamamlanmış olacak. Yukarıda, kalenin yakınında, cam bir yapı ya da bir emir sarayı, bugün Victoria dönemi tozları içinde uyuklayan başyapıtları ağırlyacak. Rabat ve Şam'ın zengin müzeleleriyle boy ölçüşecek. Keops'tan kraliçe Nefertiti'ye kadar bütün ünlü kişiler, çok geniş vitrinlerden ölümler kentine bakacaklar – sanki İslâm, firavun mezarının anısına yüzyıllar boyunca en büyük mezarlığını inşa etmiş gibi. Panterlerin kireçleşmiş postlarının üstünde, büyük altın yıldızlar, özenle hesaplanmış bir loşluk içinde hafifçe ışıdayacaklar ve ben, belki de Hitler'i ve kâhinini düşüneceğim; hafif kabartmalarda ebediyet kayığı, papirüs kümeleri arasından kayıp gidecek. Sıcakın Nil'in üstünde güneşe tapanlar dönemindeki gibi titrestireceği kum sisine karşın, uzakta piramitlerin silueti yansıyacak.

Mexico kenti yakınında, küçük tapınakların öteki piramitin eteğinde unutulmuş oyunlarını oynayacakları Ay meydanında, rüzgârın kaldırdığı toz bulutları, Kızılderili kiliselerinin dimdik merdivenleri üstünde buhur dumanları gibi döne döne ayırşacaklar; Montezuma'nın yaptırdığı, İspanyol serüvencilerinin sonradan kıyısında pek çok "güzel çiçek, tuhaf hayvanlar ve melankolik cüceler" bulacakları kanalda, bir Aztek kadınının menekşeler yüklü kayığının karşısında, turistler için sahte gondollar ağır ağır çalkalanacak; bir arkeoloji heyeti, sarı hummadan ölmüş maymun cesetleri arasından ilerleyecek. "Küçük kardeşler" her biri birer alev olan ölüleriyle kısık sesle konuşacaklar ve Mısır'ın terk edilmiş ölüleri, belki de doldurulmuş kuşlar ile kara leylek mumyalarını harmanlanmış yeni müzenin merdiveninden, uygarlıkların Temsillerinin inişini seyredecekler. Onların ardından da en derin başkalaşımın, ölüm imparatorluğunu müzeye dönüştürmüş başkalaşımın tanrısı inecek. Hâlâ sağ isem, eprmiş kumaş ve toz müzesini yeniden görmeye geleceğim. Şafakta, eşek sürücülerini gül dalları ve hâlâ çiyle kaplı çiçek salkımlarıyla yüklü eşekleriyle artık Kahire'ye girmeyecekler. İki yırtıcı kuşun dönüp durduğu gökyüzünün altında, Horus'un diğer atmacaları süzülecek; ve Teb'de, eski mezarın uğultusu, kuşlarla dolu Ramasseum'da kanat çırpışların uğultusuyla karışacak.

- 3 -

1934, Saba-1965, Aden

Otuz yıl önce Saba melikesinin başkentini bulmayı nasıl aklıma koymuştum acaba?

O sıralarda coğrafi serüvenin, sonradan yitirdiği bir büyü vardı. Onun, sayısız romanın tanıklık ettiği ihtişamlı çağı, Belle Epoque'tur: Avrupa yüzyıldır büyük savaş görmemişti. XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk bölümü, bir Clive'in ya da bir Dupleix'in tarihsel serüvenine, ilk kâşiflere duyarlıydı, ama bilinmeyen peşinde dolaşanlara, şüpheli ya da alaycı bir merak-

la bakmışlardı. Tahran maslahatgüzarı Gobineau, İstanbul'dan Buhara'ya yayan gitmiş, Semerkand'dan dönmekte olan Avrupalı kadını davet etmiş ve kendisine her şeyden önce bekâretini nasıl özenle koruduğunu anlatmasına şaşmamıştı bile. Bunlar cezbedici erkek ve kadın çılgınlardı – onlara romantizmin ve Avrupalıların “sınır”larla, dağların ötesindeki topraklarla yakınlaşmalarının etkisiyle daha olumlu bakılıncaya kadar; en üst serüven, yasak bir dünyaya sızma demektir. O halde Arabistan'ın ilgi uyandırıcılığı, Kutsal kentleri ile yahtılmışlıklarına İngiltere'nin de katkıda bulunduğu bağımsız emirliklerinden dolaydır. Gemimiz, Rimbaud'nun Habeşistan seyahatinin başladığı Aden'e gidiyor ve T.H. Lawrence'ın Arap çölüne hareket için yola çıktığı Cidde'den geliyor...

Saba ülkesi hâlâ süren şiirselliğini neye borçlu? Melikesi Belkis'a mı? Pek az kadın girebilmiştir İncil'e; ve o, devekuşu tüyleriyle taçlandırılmış fili, alacalı atlar üstünde yeşil süvarileri, cüce muhafızları, mavi ağaçtan gemileri, ejderha derisi kaplı sandıkları, abanoz bilezikleriyle (ama gökten yağmışcasına bol altın mücevherler!), bilmeceleri, hafiften topallaması ve çağları aşan gülümsemesiyle, meçhulden gelip girmiştir Kutsal Kitap'a. Ve krallığı, kaybolmuş uygarlıklara aittir. Mareb'in, yani eski Saba'nın, yıkıntıları Hadramut'ta, çölün güneyinde, Aden'in doğusundadır. Son yüzyılın ortasından beri hiçbir Avrupalı girememişti oraya; hiçbir arkeoloji heyeti inceleyememişti; yeri yalnızca kitaplardan biliniyordu. Sefer özenle hazırlandığında, uçaktan belirlenmesine ve uçak inemese bile, fotoğraflarının çekilmesine yeterliydi bu. İngiltere, egemenliğindeki topraklar üstünde uçulmasına dostça bakmadığından, Cibuti'den yola çıkmak gerekiyordu. Paul-Louis Weiller'in cömert bir güvenle ödünç verdiği tek motorlu bir uçak vardı elimde. On saatlik de benzin ve yedek benzin tankları. (Mareb, aşağı yukarı beş saat uzaklıktaydı Cibuti'ye ve arayıp bulmak gerekiyordu; buna karşılık, Afrika kıyısı kerteriz oluşturduğundan, dönüş kolaydı). Uçak kullanmayı bilmiyordum. Mermoz ve Saint-Exupéry, kullanmaya isteklendilerse de, Uçak Postası Dairesi karşı çıktı: Seetzen ve Burchardt, Mareb'e karadan ulaşma-

yı denerlerken öldürülmüşlerdi. Bize de kuşkusuz ateş edilecekti ve yedek benzin tankları kanatların altındaydı; ama Arapların elindeki tüfeklerle bir uçağa kurşun erİştirmek olanaksızdı. Corniglion öneriye bayıldı; üstelik hiçbir Hava Postası Dairesi'ne bağılı değildi. Mermoz ve Saint-Exupéry sonradan, deniz üstünde uçarken öldüler; Corniglion'un da Invalides'deki cenaze töreninde General De Gaulle'ü temsil edecektim...

Neydi Corniglion'un kabul etmesini sağılayan şey? Galiba dostluk, belki, Hava Postası Dairesi'nin bu seferde "gayrı ciddi" bulduğı şey, ya da romantizm belki.

İki bin yıldır bu toprak, bir efsane toprağıdır. Roma için, İncil ve Kur'an için bir efsane toprağı olmuştur ve Etyopyalı ya da İranlı masal anlatıcıları için hâlâ öyledir. Kervanların (önlerinde mavi boncuklu kılavuz eşek, çingirak sesleri arasında, yolcularının her biri muskaların en güçlüsünün –tilki kuyruğı ya da Hıristiyan çocuğı pabucu– korumasında) hâlâ İsfahan'daki büyük meydanlardan geçtikleri dönemde, İranlı masalcıların Aetius Gallus komutasındaki Roma ordusunun, Saba önlerinde yenilgiye uğradıktan sonra nasıl kaybolduğunu anlatışını dinlemiştim: "Berbat bir çöl" diyorlardı. Onlara göre, Roma lejyonlarının mahvolmasına, Sabalı yıldız kâhinlerinin bedduaları neden olmuştu ve lejyonların Nabatène' vezirinin verdiği kılavuzların yollarını şaşımaları sonucu, ıssızlıklarda aylar boyu, kurtulmalarını sağılayacak kıyıya yüz kilometreden az uzaklıkta dolanıp durdukları doğrudur. Dalgaları hareketsiz ve kıyıları mavimsi deniz kabuklarıyla kaplı iç denizden başka yere ulaşamamışlardır.

Nasıl, Kserkses Ege'yi (denizi) kamçılattıysa* onların generalleri de, kenti alamadığına göre, iç denizi ele geçirmeye karar vermiş. Güneş-Tanrının delirttiğı general, hiçbir Romalının görmediğı deniz kabukları yüklü ordusuyla Capitolium'a girmeyi düşünmüş. Birliklerini, dalgalara karşı savaş düzenine geçirmiş. Savaş borularının komutuyla Romalı askerler ılık suya girmişler; zırhı güneşten kızmış her asker, eğilip tolgasını deniz kabuklarıyla doldurmuş ve denizkestaneleri ya da uğılda-

(*) Salamis deniz savaşında donanması yok edilen Pers kralı – ç.n.

yan deniz böceği kabukları dolu tolgası elinde, sıradaki yerini yitirmeden Roma'ya –ve öldürücü güneş çarpmasına– doğru yola koyulmuş.

İki yüzyıl boyunca Arap gezginler, denizdeymiş gibi göğüslerine kadar kuma batmış, tolgaları deniz kabuklarıyla dolu parmaklarını güneşe doğru uzatmış bir zırhlar ve iskeletler ordusundan bahsetmişler. Deniz olmadığından, batıyorken güneş, bu lejyoner gölgelerini kumların yüzeyinde uzatarak bütün çölü ölülere veriyor ve yere düşmüş tolgaların yukarısında birkaç açık el, tıpkı bir cimrininki gibi kumun üzerinde parmakları sonsuza doğru açık, uzanıyormuş.

Belki de dağlı Yemenliler şii olduklarından, bu bölge İran halkının düşgücünde önemli rol oynar. Ve İsfahanlı masal anlatıcıları –İsfahan meydanında artık masal anlatıcıları yok– Süleyman peygamberin İncil'de bulunmayan ölümünü betimlerler.

Süleyman peygamber Kudüs'ten kaçalı yıllar olmuş. Son harfini yalnızca ölümlerin okuyabildiği mühürünün kölesi olmuş şeytanları, çölde izlemişler onu. Ve Saba vadilerinin birinde, en büyük umutsuzluk şiirini yazmış olan peygamber kral, ellerini çenesinin altında çaprazlamış ve de uzun yolculuk esasına dayanmış olarak, onca yıldır kraliçenin sarayını inşa etmekte olan şeytanları izliyormuş. Artık hiç kıpırdamıyor, yalnızca işaret parmağıyla gücü her şeye yeten mühürü gösteriyormuş. Yarı yarıya kuma gömülü Roma askerleri gibi, gölgesi her akşam çölün sınırlarına kadar yayılıyor ve kum şeytanları, çölden hortumların sesiyle uluyan özgür kardeşlerine imrene imrene sürekli çalışıyorlarmış.

Ağaç arayan bir böcek gelmiş. Kral esasını görüp, biraz beledikten sonra, güven toplayıp asayı oymaya koyulmuş. Kral ve asa, tozlara yuvarlanmışlar: Sessizliğin efendisi, buyruğundaki bütün şeytanların sonsuza kadar melikenin kölesi olmaları için, ayakta ölmeyi istemiş. Serbest kalan şeytanlar kente koşmuşlar. Şehir çoktan virane olmuş ve melike öleli üç yüzyıl geçmiş. Mezarını aramaya koyulup, sonunda ünlü yazıtı bulmuşlar:

“Büyülü yüreğini güller üstüne koydum ve astım saçlarınm bir perçemini, pelesenk ağacına.

“Ve onu sevmiş olan, kalbine bastırıp perçemi, kokladıkça başı dönüyor üzüntüden...”

Ve bir bacağı öbüründen kısa melikeyi başında hareketsiz, ıslıl ıslıl parlayan bir ölümsüz yılanın beklediği kristal bir tabuta gömülü bulunca, kaçıp çöle dağılmış şeytanlar.

Deli bozuk insanları çağırır bu efsanevi topraklar. Mareb’le ilgili belgeler aradığım sırada, Coğrafya Derneği’ne (Napoléon’un gerçek ölüm maskı oradaydı, sanırım hâlâ oradadır) beni tanıtan Charcot, Mareb’e ulaşmış ilk Avrupalı Arnaud’nun raporlarından söz etmişti bana. Cidde’ye gönderilmiş Mısır alayının eski eczacısı Arnaud, 1841’de oraya yerleşip baharatçılık yapmaya başlamış, yerli halkın Mareb’den bir efsanevi kent diye söz ettiğini duymuş. Türk heyetiyle Sanâ’ya gidip, kılık değiştirerek Mareb’e ulaşmıştı. Orada, bir ayakkabı fırçasıyla kalıplarını aldığı elli altı yazıt ve bir erdişi eşek buldu.

Yularından çektiği eşekle kızıl –deniz– kıyısının yolunu tuttu; Arapların görseller hazinelerin gömülü olduğu yeri öğrenecekleri kalıplarını saklamıştı ve o harebelere yaklaşmak isteyen herkese musallat olan trajik çılgınlık onu da izliyordu. Mum taciri (balmumu boldur o dağlarda) olarak tanıtıyordu kendini. Mumlarını, yiyecek bir şey olduğunu sanan Bedevilerin yirticiliğinden korumak zorunda kaldı; Satılık mallarını yaşamasına yardımcı olacak yerde gizli kalıplarla birlikte, bir kervanın yuvarlak ve sıkı sıkı bağlanmış denklerine yerleştirdi. Sağ kalabilmek için hayvan oynatıcılığı yapmaya başlayan Arnaud, kurtarıcısı haline gelen erdişi eşeği yerlilere teşhir ede ede köyden köye, kaçmasını sağlayacak kıyıya doğru inatla, yürüdü. Böylece Hudeyde’ye ulaştı, Cidde’ye dönmeyi başarmadan önce orada bir kez daha baharatçılık yaptı. “Kâfir” olduğunu sezen bir dervişin halkı kıskırtması üstüne, yazıtlarını ve eşeğini bir kayığa yükleyip, düşmanları gecenin karanlığında sevinç gösterisi olarak yağmaladıkları mumları yakarken, yeniden kaçmak zorunda kaldı.

Bir göz hastalığına yakalanmıştı ve Fresnel’in konsolosluk yaptığı Cidde’ye vardığında kördü artık. Fresnel’e verdi yazıtlarını. O da onları Fransızca’ya çevirip, *Asya Dergisi*’ne göndere-

rek, evinde ağırladığı Arnaud'dan, Mareb bendinin ve kumlara gömülü tapınakların planını çizmesini istedi. Körün eli kâğıdın üstüne biçimsiz kelebeklerden başka şey çizmeyi başaramayınca, Arnaud Fresnel'i omuzundan tutup, kendisini Cidde kumsalına götürmesini istedi; vardıklarında, nemli kumlara yüzükoyun uzanıp, niçin getirildiğini anlamaya çalışan kılavuzunun ayakları dibinde, el yordamıyla bendin kumdan maketini yaptı, oval Güneş tapınağını çizdi. İşaret parmağıyla sütunların kırılmış kaidelerini temsil eden yuvarlak delikler oydu. Kumdan şatolar yapan bu adama bakan Araplar, delirmiş olduğuna inandıkları için saygı duymaya başladılar ona ve Fresnel –Saba'yla ilgili her şeyi ebediyetin geri alması gerekiyormuş gibi– çok geçmeden denizin alıp götüreceği kumdan yapıları, çarçabuk defterine geçirdi.

On ay boyunca kör kaldı Arnaud. Sonra Fransa'ya dönüp, eşeği Bitkiler Bahçesi'ne armağan ederek, Afrika'da ve Yemen'de bir keşif seferi yapmakla görevlendirildi. Bin türlü serüvenden sonra, 1849'da derlediği koleksiyonlarla Paris'e döndü. 1848 Devrimi'nin son sarsıntılarıyla devlet öylesine yoksul düşmüştü ki, hiçbir şey satın alamıyordu ve İncil'e yakışır ve uçarı bir alınyazısının izlediği Arnaud beş parasız ve cesareti kırılmış olarak, Cezayir'de öldü; eşeği de Bitkiler Bahçesi'nde açlıktan öldü ve Saba'yla ilgili son nesnelere, Dışişleri bakanlığı çekmeceleleri mezarlığında, siyasal broşürler arasında yitip gitti. *Asya Dergisi*, –uzmanların büyük değer verdiği– o kadar çok rüyanın kadvrasını, yazıtlar ve raporları yayımlamıştır ki; orada okumuştum: “Mareb'in çıkışında, genellikle toprak yığınlarından başka şey görünmeyen eski Saba'nın harabelerini dolaştım...”

Tanımak isterdim Arnaud'yu, sömürge askeri sakalıyla, ciddiyetiyle, mumlarıyla, önemsemediği kahramanlığıyla, basit dehasıyla ve serüven büyüyle. Farkına varmaksızın Saba ülkesinde onun gölgesini aramaya gitmiş olabilir miydim? Ya da seveceğim eşeginin ki kuşkusuz kutup ayısı ile penguenin arasında ölmüş, Allah'ın vaad ettiği o eşekler cennetinde hoşnut edilmiştir, ama hapsedildiğini ve artık yiyecek verilmediğini anlayamayarak, kesinlikle anlamayarak ölmüştür.

Motorların Cibuti havaalanında son sınamaları yapılırken, Corniglion'la birlikte, "... genellikle toprak yığınlarından, başka şey görünmeyen..." diye yinelemekteydik. Kaygılı, ama coşkulu askerî pilotlar bize iyi şans diliyorlardı ve biz de Kalde'li müneccimlerin ruhuyla, çobanların güvensiz bakışlarıyla inceliyorduk göğü, bulutları. Gün doğarken, bulutsuz gökyüzüne havalandık. Arkamızda Tacura körfezinde, herhalde oynayan yunusların kestiği görünmez dalgalar, mercan kayalıkları üstünde kırılıyordu. Sis ve gökyüzünün sonsuzluğunda pas rengi ve peltemsi bir deniz anası gibi uzanan, Arabistan'dı – beyaz bir cami ve dağınık saray duvarı parçaları. Delikanlılığım da *Yabancı Ülkeler Rehberi*'nde romantik kentleri aramıştım ve "Moka, harabeye dönüşen görkemli saraylar" cümlesini okuduğum bir kahvedeki talaş kokusunu yeniden duyar gibiydim. Saba ülkesinin gemileri ve melikeye "Suriye'den tomurcukları ışılan küçük gül fidanları" getiren Fenike tekneleri, orada barınmışlardı.

Çobanların güvensizliğinin yerini, Eskiçağ denizcilerinin yaşamı alıyordu. Otuz yıl önce uçak, kara gözden yiter yitmez, büyük, kör bir pislikböceğiydi. Avrupa'da sefer yapan uçakların verdiği güven duygusu, telsiz vericilerinden kaynaklanıyordu; ama bu bölgelerde verici istasyon bulunmadığından, uçagımızda alıcı da yoktu. Yön bulmak için elimizdekiler, pusula ve hızı.

Dağınık bulutların İslâm sancaklarının yerini sınırsız bir sis almış, içine girmekte olduğumuz kum tozuyla kaynaşmıştı; arkamızdan esen rüzgâr, şimdi bizi pusulada hiçbir değişiklik olmaksızın, yönümüzden yüz kilometre saptırabilirdi: Bir uçak yengeç gibi yan yan da, dümdüz de gitse, ibre kuzeyi hep aynı biçimde gösterir. Sapmayı belirten aletin kerteriz noktasıysa, artık yalnızca sisteki deliklerden görülebilen karaydı. Hıza gelince, turizm uçaklarının sayacı, hızı *rüzgâra göre* gösteriyordu. Bizimki şu anda 190'ı göstermekteydi ama, bu dikey rüzgâr altında gerçek hızımız neydi? Kalkıştaki gibi 160 mı? 210 mu? Sonunda, arkamızda bıraktığımız onca doruktan farksız bir dorukta, geometrik bir şekil belirdi. Bir yanılısama daha mı? Ha-

yır, bir kaleydi. Yemen’de Sanâ, bir kalenin eteğinde yayılır. Ve bir kilometre kadar yaklaşmışken, son çukurluklara kadar ekilip biçilmiş bir fay belirdi ansızın: Sanâ vadisi –ortasında, eğik surlarıyla kent ve yanbaşındaki, bir yılanın terk edilmiş eski derisi gibi paramparça Rauda– bütününüle taştan oluşan, dimdik dağlarının eteğinde, beyaz ve kırmızı kristallerden yapılmış görkemli ve kurak bir çiçek tarhi gibi Sanâ.

Şimdi, Harid vadisini, harabeleri görmeyi umduğumuz Mezarlar vadisine kadar izlemek gerekiyordu. Sis çözülmekteydi. Öbür ırmakların ilerisindeki Harid, haritalara göre çok yakında olmalıydı. Ama hiçbir yerde akarsu yatağı göremedik ve sonunda, haritada nokta nokta gösterilmiş o ırmakların yeraltı ırmakları olduğunu anladık: Harid diye bir ırmak yoktu. On saat yetecek benzin almıştık yanımıza, beş saattir havadaydık ve yerde hiçbir kerterimiz kalmıştı artık. Ama, yol aldıkça sıyrıldığımız sis, çok geçmeden arkamızda kaldı. Harid’in üstündeydik! Bir yeraltı ırmağıydı ama, bu hemen hemen çorak bölgede bitki örtüsünün koyu yeşil çizgisi, ağaçlarıyla yere resmini çizdiği suyun akışını izliyordu.

Harid’in ötesinde büyük Güney çölü, Saba Krallığı’nın bulunduğu çöl başlıyordu. Büyük Sahra’nın kuzey kesimindeki gibi gevşek kumulların uzayıp gittiği bir çöl değildi henüz; kayalık ya da düz, –ama hep çıplak– gölgelerle dolu ve kuşkusuz serapların cirit attığı sarı ve beyaz bir toprak iskeletiydi. Ne vadi, ne de mezarlar görünüyordu. Gezegeni ıssızlığına davetsiz girmiş insan gözüyle savaşırmışcasına, her türlü kesin biçimi ortadan kaldıran çölde jeolojik dönemlerden beri, sayılamayacak kadar çok ırmak, hortumların aştığı ufka kadar yapraksız ağaçlar ya da damar ağları gibi dallanarak kuma kazılıp kurumuştur sanki. Rüzgâr, kumu yassılmış hortumlarla sürükleyip götürüyordu; her oyuk kol, titrek bir alev peçesiyle sona eriyordu. Derinliklerinde herhalde, kabukları arada bir Babil göğünün kindar güneşini ve takımyıldızlarını yansıtan birkaç kutup akrebin hüküm sürdüğü yasak krallık, bütün bir çöl ormanı ışıltılıydı... Ama zihnimiz de gözümüz de alışmaya başlamıştı. Önümüzde sağdaki şu dev çakıltaşları kümesi neydi acaba?

Alçaldıkça toprağı giderek daha iyi seçiyorduk ve her şeyin ters gittiğı uçakta fotoğraf makinasıyla, paniğe kapılmış kahve garsonlarının tepsileriyle savaştıkları gibi savaşıyorduk. Artık çöl değil, tarla izleri seçilen terk edilmiş bir vahaydı altımızdaki. Yıkıntılar yalnızca sağda çöle birleşiyordu. Toprak üstündeki açık renk kaya döküntüleriyle şu oval, masif surlar tapınaklar mıydı? Nasıl inmeli yere? Bir yanda, uçağın çarpıp takla atacağı kumullar; öte yanda, kayaların kumdan çıktığı volkanik bir toprak. Yıkıntıların yakınında her yer çöküntülerle dolu. Hâlâ alçalmakta ve fotoğraf çekmeyi sürdürmekteydik. At nalı biçimi sur, yalnızca boşluğa açılıyordu. Ninova gibi fırınlanmamış tuğladan yapılmış kent, tıpkı onun gibi yeneden çölün bağrına dönmüştü kuşkusuz. Asıl harabe kütesine doğru geri döndük: Oval kule, gene surlar, kübik binalar. Yıkıntılarının dışındaki göçebelerin seyrek çadırlarının koyu gölgelerinde, küçük alevler çatırdadı ansızın. Ateş ediyorlardı bize kuşkusuz. Surların ötesinde, amacını bilmediğimiz şeylerin gizemiyle dolu kalıntılar, belirginleşmekteydi: Yıkıntılarının üstünde yükselen kulenin tepesindeki şu yassı H ne anlama geliyordu acaba? Gözlemevinin bir kısmı mı? Asma bahçe tarçası mı? –Alçakgönüllülükle bostana dönüşmüş, ama düş otunun, dağdaki yaşlının kenevirinin kapladığı– Semiramis'in asma bahçeleri Yemen'in yüksek kesiminde epeyce vardı hâlâ. Yazık ki yere inmek olanaksızdı. Burnumuzun dikine yükselip, başka bir küçük ve önemsiz yıkıntının üstünde uçtuktan sonra, kente doğru döndük. Çok geç uyanmış Saba tanrılarının biçimsiz elleriymişlercesine sis ve bulutlar kırık, heykellerle dolu bir Babil teknesi gibi karaya vurmuş bu enkazı, yeneden örtmeye başlamışlardı.

Artık, vaktinde dönmekten başka düşüncemiz kalmamıştı (ama şimdi rüzgâr arkamızdan esiyordu); deniz üstünde benzinsiz kalmak, asla bağışlamaz insanı. Çölün yüzeyi üstünde yavaş yavaş, siyah ışıltılar saçarak yanardağ kayaçlarından yapılma pırl pırl dev bir hançerin eğrisi yansiyordu. Gelişte gözden kaçırdığımız Mezarlar vadisiydi bu; efsaneye göre Saba hükümdarlarının gömüldüğü vadiydi; arduvaz taşından mezar-

lar, gün batımında evlerin pencereleri gibi, dörtgen parıltılarla ışıldıyorlardı.

Bu arduvaz taşlarının altında hazineler gömülüdür söylentiye göre. Siyah minerallerin tropik güneş altındaki şaşırtıcı pırlıtlısını o gün keşfettim. Bedeviler, mezarların yolunu bulamamışlar. (Neden gidip Mısır'dan ders almazlar ki!). Ama onlar için de, bizim için de, bu Tantalos vadisi, ele geçirilmesi olanaksız biçimde savunulur; ne yazıtlarını vermiştir ele, ne de İslâm öncesi dönemin savaşı-şairlerinin cesetleriyle çevrili ünlü ölümlerinin adlarını.

“Kaç kez yere serili bıraktım kimbilir, çok güzel bir kadının eşini, boyun damarlarını çatlamış dudak gibi bir yarayla açarak!

“Güzel ellerini ve görkemli kollarını onu parçalayan, kemiren yaban hayvanlarına yem olsun diye bıraktım.”

“Ve -nemli çayirlara serilmiş çekirge sürüleri gibi okların-altında zırhı, rüzgârla çalkalanan bir gölcükteki kurbağaların gözleri gibi şimşekler saçmaktaydı.”

Kazı yapanların gelip, Roma lejyonlarını yenmiş bu güneşe kürek kürek gizem atmaları için daha yıllar geçeceğine göre, sağdaki şu daha büyük mezar, melikenin mezarı olarak kalsın...

Saba tanrıları boşuna uyandırılmış olmayacaklar mı? Çektiğimiz harabe fotoğraflarını gazetelerin yayımladıkları gün, İbni Suud'un orduları Yemen'e yürüyorlardı.

Cibuti'ye tam zamanında dönmüştük; arkeolojik bir kalıntıyı bulmak için yetersiz olan pusula, yeniden Tacura körfezini bulmak için hiç de uygun değildi.

Dönüş yolculuğu bana, daha sıradan, ama Saba'nınkinden daha derin bir bahiste, binyıllık bir deneyim kazandıracaktı: *Iliada'nın* ve *Ramayana'nın* evreniyle ilk kez karşılaşacaktım.

Hava raporunun oldukça kötü olmasına karşın, Trablusgarp'tan Cezayir kentine gitmek için havalanmıştık; Tunus üstünde uçtuğumuz sırada, hava giderek kaygılandırıcı olmaya başladı. Bulutların içine daldık ve çok uzun, kesintisiz bir geçişten sonra, haritaya göre yalnızca tepelikler bulunan nokta-

da, giderek siyahlaşan gökyüzünde hâlâ karları erimemiş doruklar belirdi ansızın: Avras dağları.

Uçak en az yüz kilometre sapsımsı rotasından. Yükseklerde artık sakin ve hareketsiz değil, yoğun, canlı ve öldürücü uçsuz bucaksız bir buluta doğru ilerlemekteydik. Kenarları, sanki ortası yavaş yavaş çukurlaşıyormuş gibi uçağa doğru ilerliyordu ve uçsuz bucaksızlığı, hareketinin ağırlığı, hayvanî bir dövüşe değil, bir almyazısına hazırlanmakta olduğu görüntüsü veriyordu. Sisli bir denizdeki yarımadalara görünümleri gibi sarımsı ve barut rengi saçaklı kenarları yerden ayrılmış olduğu için sınırsız, ucu bucağı belirsiz bir grilikte yitip gidiyordu: Bulutun soluk kenarları uçağın altına kayıyor ve beni aynı kurşunî kütlenin kapattığı gökyüzüne doğru itiyordu. Yerçekiminden kurtulmuş, dünyanın herhangi bir yerine asılmışım, yeryüzü altında bir daha asla yolumun kesişmeyeceği dönüşünü sürdürürken tarih öncesi bir savaşta bir buluta tutunmuş gibiydim. Kabini dolduran karanlıkta bu küçük uçağın birdenbire sırf kendi yasalarına terk edilmiş bulutlara çılgınca asılışı, kasırganın vahşi sesinin istilası altında, gerçek dışı bir hal almıştı. Fırtınanın her şiddetlenişinde uçak, bir döşemeye çarpıyormuş gibi öne arkaya sallanmasına karşın, ansızın çatırdamaya başlamasaydı beni öne doğru çeken bu kör motora yapışmaktan başka yapacak hiçbir şeyim olmayacaktı: “Dolu bulutu mu?” diye haykırdım.

Corniglion’un sesini işitmek olanaksızdı. Üstümüzde kabin camlarını döğen dolu taneciklerinin çatırtısı altında, metal uçak bir darbuka gibi takırdıyordu. Dolu taneleri kaputun aralıklarından girip, yüzümüze gözümüze çarpmaya başlamıştı.

Gözkapaklarıma çarpan iki darbenin arasında dolu tanelerinin cam boyunca kayıp, çelik olukları dövdüklerini gördüm. Bir cam patlarsa, uçağı yönetmek olanaksızlaşırdı. Bütün gücümle ön cam çerçevesine yaslanıp, sağ elimle hareketsizleşmesini sağladım. Uçuş hattımız tam yol güneyeydi hâlâ; ama pusula doğuyu göstermeye başlamıştı. “Sola” diye haykırdım. Boşuna. “Sola!” Sesimin üstünde şaklayan ve uçağı kamçılanıyormuşcasına sıçratan dolu tanelerinin gürültüsü altında, ken-

dim bile belli belirsiz işittim sesimi. Serbest elimle solu gösterdim. Corniglion'un lövyeyi, 90° dönüş yapmak istercesine ittiğini gördüm. Hemen yeniden baktık pusulaya. Uçak sağa gidiyordu: Denetim dışına çıkmıştı. Sert bir ürperme içinde ansızın hareketsizleşip, boylu boyunca titredi. Dolu ve siyah sis hâlâ aynıydı ve ortasında, az önce yeryüzü olana bizi tek bağlayan şey şu pusula. Ağır ağır sağa dönüyordu ve daha güçlü bir sağanak altında, çılginca dönmeye başlayıp, tam bir tur attı. İki. Üç. Kasırganın göbeğinde uçak, tekerlek gibi dönüyordu.

Ama dengesini koruyor görünmekteydi; motor bizi kasırganın pençesinden kurtarmak için direniyordu. Dönmekte olan bu kadran, bütün bedenimin duyularından daha güçlüydü: Uçağın yaşamını dile getiriyordu, canlı kalmış gözün, bir felçlide yaşamı dile getirdiği gibi. Bizi ağaçları yatırdığı gibi sallayan o dev boyutlu, inanılmaz canlılığı bir fısıltıyla bana aktarıyordu ve küçük kadranda kozmik tutku açıkça yansiyordu. Uçak dönmeyi sürdürmekteydi. Corniglion, dikkatin sınırında, lövyeye yapışmış kalmıştı; ama yüzü başka bir yüzdü; daha küçük gözlü, daha dolgun dudaklı – çocukluğunun yüzü; ve tehlikenin bir erkeğin yüzüne çocukluk maskesini yapıştırmışımı ilk görüşüm değildi bu. Lövyeyi ansızın kendine doğru çekti; uçak şahlandı ve pusulanın kadrani, cama yapıştı. Altan kaldırılyorduk, tıpkı bir dip dalgası tarafından kaldırılan ispermeçet balinası gibi. Motorun emme sesi aynıydı ama, midem koltuktan aşağı çekilmekteydi. Döne döne düşüş mü, tırmanış mı? Dolunun iki yeni kamçı darbesi arasında soluğum geri geldi. Titrediğimi, elimin değil (camı hâlâ bastırmaktaydım) sol omuzumun titrediğini fark ettim. Uçağın yeniden yatay konuma mı geçtiğini düşündüğüm anda, Corniglion lövyeyi ileri doğru kökleyip, gazı kesti.

Manevrayı biliyordum: Düşmek, fırtınayı yarıp, yere yaklaştığında uçağın konumunu düzeltmeyi denemek için düşüşün ağırlığından yararlanmak. Yükseltiölçer: 1.850; ama yükseltiölçerin duyarlılığı konusunda nasıl düşünmek gerektiğini biliyordum. 1.600 m, şimdiden; ibre de, daha önce pusula kadrani yapmış gibi titriyordu. Sis yere kadar iniyorsa ya da al-

tımızda hâlâ dağlar varsa, parçalanacaktık. Uçak şimdiden çarpışmada edilgin davranmayı bırakmış olduğundan, omuzumun titremesi durmuştu; bütün duyularım şimdi kesinlikle cinsel bir duyu biçiminde yoğunlaşmıştı. Dolu taneciklerinin sesiyle vahşice yaşayan dünyanın sonunun ebedî sisi içinde, soluğumuz kesilmiş, sağanakları birer tül perdeymişlercesine yarararak, bütün ağırlığımızla iniyorduk.

1.000

950

920

900

870

850, dağa yaklaştığımızdan çılgınca korkmakla birlikte heyecanın son sınırındaki gözlerim yuvalarından fırlayacakmış gibiydi.

650

550

500

4... Hayır, beklediğim gibi yatay ve hemen önümde değil, uzaktı ve eğimliydi ova! Bu 45°'lik (uçak eğik olarak düşmekteydi) ufkun gerçekdışılığı karşısında duraksar gibi olduysam da, bütün varlığım ile derhal tanıdım onu ve Corniglion, uçağın konumunu düzeltmeye uğraşıyordu. Toz yumaklarından ve biraz önce üstümüzde bir çözülüp, bir yeniden örtülen saçlardan oluşan bu iğrenç bulut denizinin hayli uzağındaydı kara; uçağın 100 metre altında, bu kurşunî manzaranın son parçaları, vadiye doğru ahtapot kolları gibi dallanan ve alçak, soluk gökyüzünü jeolojik bir sakinlikle yansıtan soluk renkli bir gölü çevreleyen sert tepelerin siyah parıltıları.

Uçak, fırtınanın altında, doruklara 50 m mesafede, daha sonra hüzün verici bağların ve gölün üstünde, yarı yarıya sersemlemiş halde sürüklenip duruyordu: Su, yüzeyini yalayıp geçen bir rüzgârı hafifçe dalgalanıyordu.

Sonunda camdan ayrıldı elim ve avucumdaki ömür çizgisinin uzun olduğunu anımsadım. Giderek çoğalan ışıkları ile geceye karışmış bir kış sisinden doğuyormuş gibi görünen bu ka-

ranın üzerinde, yollar, ırmaklar, yara izi gibi kanallar, yavaş yavaş silinmekte olan uçsuz bucaksız bir elin çizgileri gibi görünüyordu ancak. Ölülerin ellerindeki çizgilerin silindiğini söylemişlerdi ve ölmüş annemin avucuna sanki yaşamın bu son biçiminin yitip gitmesinden önce görmek ister gibi uzun süre bakmıştım. Elli yaşını aşmamış olmasına ve yüzü ile elinin üstü genç kalmış olmasına karşın, birbirlerini sürekli kesen ince ve derin çizgileriyle bir yaşlı kadın avucuydu, bu. Ve sis ile gecenin içine aldığı toprağın bütün çizgileriyle karışıyordu. Geride bırakılmış kasırganın ve dolunun bir yankısı gibi yağın yağmurun altında yorgun uçağa doğru, henüz kararmamış, kurşunu mor topraktan yaşamın sükûneti yükseliyordu; yeniden kavuşulmuş kara, tarlalar; üzüm bağları, evler, ağaçlar ve uyuyan kuşlar, uçsuz bucaksız bir huzurla yıkanıyor gibiydi.

Yaşamımda önemli rol oynayan ve birçok kez aktarmayı denediğim “yeryüzüne yeniden dönmek” deneyimiyle ilk kez orada karşılaştım. *Küçümseme Çağı*’nda doğrudan aktardım bu deneyimi. Bir başka uygarlığa bağlandıktan sonra kendi uygarlığına dönen her insanın, Afganistan’dan dönüşünde *Altenburg*’un kahramanının, T.E. Lawrence’in (bununla birlikte Lawrence, yeniden İngiliz olmadığını söylerdi) yaşadığı deneydi bu aynı zamanda da; ama yarattığı *şaşkınlık* aynı olsa da, ölüm bize yabancı bir ülkede daha da, yabancıdır. Özellikle de nesnelere ilişkili olduğunda. Daha sonra uçakla savaşa katıldım bir düşmana ateş edememenin (üç saniye...) ne anlama geldiğini bilirim. Çünkü ilk düşmanımın yüzü sakallıydı ve sakal savaşı cinayete dönüştürüyordu. Ne var ki kozmik güçler bizdeki tüm insanlık geçmişini sarsıntıya uğrattır. Bu kez yeniden yeryüzüne döndüğüm yer Annaba’ydı. İner inmez, Güneyliler “performans”ımızı alkışladılar: Bize başka bir gözle bakıyorlardı.

Yolun kenarında, Şarlo’nun filmlerindeki gibi yanında çitle ri olmayan bir kapı vardı. Üstündeki bir levhaya İkinci İmparatorluk’un iri harfleriyle “*Hippone’nin yıkıntıları*” yazılmıştı. Kentte, o zamanlar eldivencilerin işareti olan kocaman bir kırımı elin önünden geçmişim. Yeryüzü ellerle doluydu ve bel-

ki de insanlar olmaksızın tek başlarına yaşayabilir, tek başlarına hareket edebilirlerdi. Dükkânların ne olduğunu bilemiyordum; içinde küçük, bir köpeğin solmuş postlar arasında gezindiği, oturduğu, yeniden kalktığı, şu kürkçü vitrinini de... Uzun tüylü, beceriksizce hareket eden, insan olmayan canlı bir varlık. Bir hayvan. Unutmuştum hayvanları. O köpek, düşmekte olan yıldırımını hâlâ üstünde taşıdığı ölümün altında sakin sakin dolanıyordu; hiçliğin sarhoşluğundan bir türlü ayrılamıyordum.

İnsanlar hâlâ vardılar. Ben körlüğün ülkesine inerken onlar yaşamaya devam etmişlerdi. Yarı dostluk ve yarı sıcaklık içinde bir arada bulunmaktan hoşnut olanlar vardı ve kuşkusuz, konuştukları kişiden sabırla ya da ateşli bir biçimde kendilerine birazcık daha saygı koparmayı deneyenler de vardı; ve toprağın üstünde bütün o yorgun ayaklar, masaların altında parmakları birbirine kenetli birkaç el. Yaşam. Yeryüzü tiyatrosu, akşamın o büyük yumuşaklığında başlıyordu, vitrinlerin önünde gizemli parfümlerini sürünmüş kadınlar...

Buzlanmış bardakları kaplayan buğu ve damlalar gibi kaban insanî yaşamı görmek için benzer bir saatte geri dönmeyecek miyim – gerçekten öldürüldüğümde?

İşte Aden. Uzakta hâlâ Dante'ye mi, Gustave Doré'ye mi ait olduğu pek bilinmeyen Rimbaud kayalığı. Ama eski denizler kraliçesinin bu buyurgan kayaları, atom denizaltıları çağında alışılmadık bir etki yapıyor. Geminin hoparlörleri ilan ediyor: "Aden'deki durum nedeniyle karaya çıkmak isteyecek yolculardan sorumlu değiliz." İngilizler Aden'i 1965'te bağımsızlık tanıyacıkları bir Güney Arabistan sultanlıkları federasyonunun başkenti yapmak istiyorlar. Sultanlara düşman Araplar ise onları Yemen'de örgütleyen Mısırlılardan aldıkları destekle, İngilizleri hemen kovmak istiyorlar.

Fransız Konsolosluğu'nun kanosu bekliyor bizi.

Doğu'nun her yanında olduğu gibi yepyeni bir kent ortaya çıkmış: Britanya İmparatorluğu'nun asfalt yolları, kenarlarında Batı Hint adalarının renklerini taşıyan –Nil yeşili, somon rengi, kül mavisi– Güney Amerika evleriyle. Kentin ortasında, şer-

bet rengi evlerin yok etmeyi başaramadıkları kuraklığın içinde, benzersiz bir bahçe. Horozibikleri ve zakkumlar açmış. Bahçenin ortasında küçük müze.

İngiliz sömürgelerinin geleneksel müzesi: Doldurulmuş kuşların yuvarlak gözleriyle bir kristal koleksiyonuna baktıkları son derece temiz bir öte beri yığını; birkaç giysi; tohumlar ve arkeolojik kalıntılar. Kalıntıları, eski Tracadéro müzemizdeki gibi emekleyerek seyretmek en iyisi. Yassı taşlar üstüne oyulmuş alçak kabartmalar kitaplar gibi dizilmiş, öyle ki yalnızca kenarları görünüyor. Ama dizlerimiz hizasında pek çok alçıtaşından heykelcik var. İstanbul ve Philadelphia'dan* daha öncesine ait, en önemli Saba heykelcikleri koleksiyonu bu.

Tek tek getiriyor onları buraya Bedeviler; birçoğunu zengin bir Arap tacir biriktirip, müzeye miras bırakmış. Çünkü Saba ya da Mareb, hangi adı vererseniz verin hâlâ ayrılıkçıların elinde. Emirlere, Yemenlilere, Mısırlılara –ve daha da güç olanı, kısa süre önceki seferleri başarısızlıkla sonuçlanan petrolcülere–direnmeyi başardılar. Ya İngilizlere? Onlar hiç değilse yerli casusları sayesinde neyle karşı karşıya olduklarını öğrenmişlerdi kuşkusuz. Ama bu ülkelerde arkeoloji, İngiliz özel servislerinin pek de umurunda değildi. Bağımsız Aden'de bir bilimsel sefer –Eczacı Arnaud ile eşeğinin hayaletinin dolandığı bu salonlarda alay edercesine dokunulmamış duran– “Saba'nın gizi”ni aydınlatacak mı bir gün?

“Ve Dabarlılar, dikmiş oldukları heykelleri tanrıların, efendilerin, Saba krallarının ve halkının korumasına bıraktılar; kim zarar verirse onlara, kim buradaki bir oyma görüntüyü ya da bir tanrı heykelini, parçalar ya da yerini değiştirirse kahrolsun ırkı!”

Bir kertenkele olsaydım, hoşuma giderdi bu yazıt. Ama şarşırtıcı tanrılarla ilgili olanları severim ben: erkek –başka efsanelerde dişi– Ay tanrısı Sin, Güneş tanrıçası Dat Badan ve birçok yazıtta adı geçen ama henüz (heykeli) bilinmeyen Uza, erkek tanrı Venüs. Saba melikesi Belkis'a maledilen cehennem boğazlarında inşa edilmiş anıtsal sarnıçların suyunun da-

(*) Philadelphia: M.Ö. 2. yüzyılda Lidya'da bugünkü Alaşehir'de kurulmuş antik Yunan kenti – ç.n.

yanıklı küçük çiçekleri kapladığı bu yoksul müzede, Venüs'ü bir erkek olarak tasarlamış, Güneş'i doğurganlığın dışı simgesi, Ay'ı da bağışlayıcı ve huzur getirici bir baba olarak görmüş bir halkın cinselliği konusunda düşlere dalıyor insan. Gece- nin bu kutsanmasını doğuran çöl müdür? Ama öbür çöl halkları, aynı dönemlerde, Ay'ı zalim bir tanrıya dönüştürmüşlerdi. Bu yitip gitmiş, hiçbir tarihsel olgunun doğrulamadığı efsanesinde hep melikeler tarafından yönetilmiş olduğu söylenmiş ırkı, öbür ırkların tersine düşündüren, nasıl bir bulanık ya da arı cinsellikti acaba?

İstanbul'da, müze koleksiyonunun kenarında, gerçek yapıtları taklit etmekten çok, bir sanat icat eden o değerli kopyalardan bir dizi vardı. Buradaki, Bedevilerin bulmuş oldukları heykelcikler kopya değil, gerçek. Heykeldeki kişinin hem tapınan hem tanrı, hem de tapmak olduğu Sümer ve Meksika heykelleri gibi mimarî heykelcikler ve çok daha sonraları yapılmış, –Parth etkisi mi?– belli belirsiz asıllarına “benzeyen” krallar. İkinci salonda, eldeki dermeçatma araçlarla dokunmuş siyah bir kadifenin önünde bıyıklı bir kral. Bu vahşi mimarlık nesnelere ile etiketlerinde safiyane biçimde “zariflik”leri övülen bu belli belirsiz Romalı, Parth ya da Palmirali yüzler arasından kaç yüz yıl geçti acaba? Zaten ne önemi var ki? Kokusu İncil'i dolduran ve ıssızlık içinden gelen kahkahasından başka şeyi kalmamış melikenin, son elçileri bunlar. “Gül öyleyse, yakışıklı çilekeş!” kahkahasından başka şeyi kalmamış melikenin, son elçileri bunlar.

Melikenin yeraltı mezarı mezar yağmacıları tarafından eşelenmiş mi? Satılmış mumyasından geriye, yere düşmüş bir göz, kemik ve laciverttaşından başka bir şey kalmamış mı; tıpkı bir mezar merdiveninde timsahların ve uzun kulaklı kedilerin mumyaları arasında bulunmuş Kahire müzesindeki kadın firavununki gibi hâlâ sıcak göz kapaklarının izi kalsın diye başparmaklarla bastırılmış metaldeki beceriksizce çukurlukları ile yüzünü örten ince maskeyi bulabilecek miyiz? Belki de eski Atina müzesindeki, tozlu ve yıpranmış etiketinde “Agamemnon'un maskı” yazan mask gibi, iyi işlenmemiş bir altın masktı.

Sergilenenler arasında, altına net bir açıklama konmamış, üstünde Napoléon kabartması olan altın bir yüz frank da var. Coğrafya Derneği'nde bana Arnaud'dan söz ettiğinde Charcot'nun arkasındaki alacakaranlıkta duran Napoléon'un maskını hatırlıyorum. Arnaud da raporunda, Mareb'e ulaşmayı başardığında, kendisinden önce başka bir Beyaz'ın geldiğini öğrendiğinden söz ediyordu. Araplar açık mat tenini ve gelişinin tuhaflığını anımsıyorlarmış. Mehdi –bekledikleri peygamber– sanıldığı için, akşamı şeyhin çadırında geçirmiş ve çevresindeki lere on bir altın para dağıtmış. Akşam namazından sonra, hiç kimseyi tanımadığı halde, bir mektup getirmişler ona. Okumuş “Kardeşim ölmüş” deyip gitmiş. Ertesi gün, yıkıntıların tek heykelinin kırık, dev ayakları üstünde on bir “altın para hayaleti” bulunmuş ve çok geçmeden kimsenin tanımadığı yolcuyu komşu bir aşiretin öldürdüğü haberi gelmiş...

Arnaud paralardan birini getirmelerini istiyor: Üstünde Napoléon'un portresi bulunan altın yüz franklardanmış. Öbür on tanesi, sık sık el değiştirmelerine karşın, hâlâ Mareb pazarındaymış. Süleyman peygamber bilimine sahip gibi görünen o yolcunun altınlarının Sanâ'ya sokulmasını yasaklamış şeyh. Arnaud, Arapların “bir paranın hayaleti” dedikleri şeyi de görmek istemiş ve mektupları mühürlemede kullanılan hamurlardan birini getirmişler. Arabistan'da bilinmeyen bu mektup hamurları mutlaka yolcu tarafından getirilmiş olmalıydı. Altın paraları dağıttıktan sonra adam, “hayalet”lerini niçin yaratmıştı?

Hâlâ eldeğmemişliğini koruyan Saba, o bir an için görünen ve hemen öldürülüp yok edilen serüvenciye adansın; –çünkü kesinlikle, yalnızca rastlantının tutkusuyla büyülenen ve rastlantıya geri dönen o mezarsız serüvencilerden biriydi o– kemiklerinin olduğu toprakta, ömürleri boyunca cesur ve uçarı olmuş ölümler gibi çiçeksiz taraçalarla, toza dönüşmüş gözlemlerleriyle, parfüm ardiyeleriyle ve kuşların sessiz çırpınışı altında yalnızlıktan ürperiyora benzeyen yıkıntılarla, oynaşın ki ölümün sonu gelmez can sıkıntısı içinde bizi kardeşleştirecek son gizlerden birini ikimiz de gölgeden, ellerimizle tutabilelim.

Çok nazik bir müze bekçisi, bir pencereden, Belkis'in yaptır-

dığı söylenen sarnıçları gösteriyor bana. Yıkılması, Saba Krallığı'nın zenginliğini ve yaşamını kuma teslim edecek olan Mareb Seddinde yirmi savaştının yerinden oynatamayacağı bir taş kütesini bir farenin minicik ayaklarıyla sarstığını görünce bir gece halkıyla birlikte çöle kaçan kral Ekrem'i anlatıyor...

Yasak kent ya da açık kent, yıkıntular kenti ya da Ninova gibi yeniden kile dönüşmüş tuğlalar kenti Mareb'i, bir daha asla göremeyeceğim. Şu heykelleri, yazıtları, çiçekleri de belki. Müzenin önündeki günnük ağacı, tuzlaların beyazlığında, mızrak uçlarında güneşin son ışıklarının parladığı siyahı çobanları ve keçi sürüleriyle uçakla yola çıktığımız Cibuti'nin tek ağacı olan çinkodan yapıma palmyeyle birleşiyor. İşte cebiyesiyle Habeş Kralı (Negüs).

Karşısında harmaniyelere bürünmüş yüksek devlet görevlileriyle, Galeries Lafayette'in kanepelerinden birinde oturuyor. Önceki gece birkaç Alman soylusunu kabul eden Kral, tercüman Corniglian-Molinier'yi Mösyö de la Molinière diye takdim ettiğinde hüzünle gülümserken pencerelerden Yahuda'nın aslanlarının kükremesi duyuluyor. Bu aslanların kafesleri, yüzyıllardır Saba melikelerini efsanevi ataları sayan Habeş krallarının sarayına giden ana yolun iki kenarındadır... Çölü, yıkıntılar gibi kum rengi sisi, ne yapacağı bilinmez kum hortumlarını kiskanan şeytanların çevrelediği Süleyman peygamberin ölüsünü ve böceklerin adlarını taşıyan takımyıldızların altında arp çalan melikenin canhıraş çıplığını canlandırıyorum gözümde... Ölü düşlerin şiiri. Çünkü mesela iyi vahşi gibi yenilmez, adaletin veya özgürlük ya da altın çağın yüzyıllardır sürüp gelen cennetleri gibi toz haline gelmiş düşler vardır; ve de tanrıların küllerinin mitolojiye dönüşmesi gibi külleri şiire dönüşen Şövalyeliğin, Binbir Gece Masallarının tutkulu düşler dünyasıdır. Bütün bu küçük öbür dünyalar: Mareb'in yıkıntıları Nürnberg stadının kileri; Hitler'in aralarında durup gecenin karanlığı içinde Almanya'ya seslendiği, üzerlerinde ateşler yanan iki taş sütun; İran dağlarındaki Büyücü krallar için dikilmiş eski sunakların yüksek alevleri; piramitteki Keops'un mezar odası ve de bana canlılar dünyasının damarlar ağını, ölmüş annemin avuç

içi çizgileri gibi gösteren, yukarıda yıldızlar bozkırında pusuya yatmış ölüm... birbirlerine karışıyor. Uğruna bütün yaşamımı tehlikeye attığım o yıpranmış düşe sevecen bir alaycılıkla bakıyorum bu küçük müzede. O bu düşü tıpkı altında eskiden Muzafer Selahattin Eyyubî'nin yattığı oniksten mezar taşı kapağını saklayan Şam'da bir rahibin kuşburnu bahçesi gibi alıyor içine. Kapının önünden kanatlarını açmış bir atmacanın gölgesi, sessiz ve uzak bir koruma gibi geçiyor.

Müze bekçisi hayranlık uyandırıcı kelebekler gösteriyor bize. Mantarlar üstüne iğnelerle saplandıkları bu müzeye Saba'dan mı gelmişler acaba? Saba melikesini gözümün önünde, burnunun üstünde bir kelebekle Süleyman peygamberi Doğu usulü yerlere kadar eğilerek selamlarken canlandırmak hoşuma gidiyor. Bu aynı güneşli havada, kar tanelerini andıran ipeksi kapok* tüycükleri altında kutsal ağacının karşısında duran eski Casamance kraliçesi geliyor aklıma. Öğlen oldu. Ayrılmamız gerek. Müze, kokusuz ve maymunsuz güzel ağaçlarının altında, dev sarnıçların eteğinde uykuya dalacak.

Kentte bir dizi el bombası patladı az önce. Canavar düdüklere. Bu çok yaşlı sessizliğin içinde arap atlılarının gösteri görüntüleri kaybolup gidiyor. Otomobil bizi savaş düzenine geçmiş Fransız köşküne götürüyor. El bombalarının patladığı yerde trafik tıkanıklıkları ve cankurtaranlar. Kalabalığın çevresinden dolanmak için girdiğimiz sokak kapatılmış. Ama başka bir sokak var. Evlerden Kahire radyosunun sesi, sonuna kadar açılmış hoparlörleri ile, İngilizlerin bağımsızlık savaşçılarına işkence yaptığını haykırıyor. İngiliz genel valiliğinin bulunduğu caddeye çıkıyoruz yeniden. Adı Maallah; ama halk arasında, suç kilometresi diye adlandırılıyor. Bir İngiliz radyosu Yemen'den bahsediyor.

Dört yıl önce Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin yeni müttefiki Yemen imamı, Nâsır'a karşı uzun bir şiir yazarak Suriye'yle ip-leri koparmıştı...

“Gül bakalım yakışıklı çilekeş!”

(*) Kapok: Meyvesi ince tüylerle kaplı tropik bir ağaç – ç.n.

II

- 1 -

1923-1945

1923'te Seylan'dan, çok daha parlak bir Kuzey Afrika bekliyordum. Mücevher satıcıları gemiye korsan naralarıyla bordalamış ve genç kızlara mahsus sepetlerin içindeki yaldızlı safirleri kutsal mücevher muhafızlarının ciddiyetiyle çıkarmışlardı. Karada, musonun estiği yöndeki duvarları yemyeşil evler, neredeyse hiç çiçeksiz bahçeler, yağmurdan sonra palmyelerin şırlıtısı ile karşılaşmış sonra, akşam çökerken mavi yüz kabartmalarıyla kaplı bir kulenin önündeki Homeros'unkileri andıran uzun boylu yaşlılarla dolu dar bir meydanda Brahman rahipleri semtinde Hindistan şöyle bir görünüyormuştu; ve gece, asılı fenerler gibi sallanan meşalelerin çok yaşlı ışığında, Sinbad'm unutulmuş gemileri gibi birkaç Arap gemisinin oymalı pruvaları.

Güney Hindistan'ı çok daha sonra tanıyacaktım. 1929'da Benares dışında yalnızca Müslüman Hindistan'ı gördüm. (Altenburg'da anlattığım) Afganistan'a Rus havaalanı karşısında düşler Doğu'su tarafından terk edilmiş benzeyen ve dikenli ağaçların cılız gölgesine çömelmiş balkabağını andırır sarıklı, çiçek-

li giysili Semerkandı ya da Buharalı kervancılarla birlikte, artık sovyetleştirilmiş Taşkent ve Termes üstünden gelmiştim. Uzun pist, şafağın kenarında yitip gitmekteydi ve sıcak öldürücü olmaya başlamıştı bile. Sıcaktan korunabilmek için kuyuya inmişti pilot; üstünde bıyıklarından başka şey olmaksızın dışarı fırlayıp ansızın, benim de arkadaşım (Boris Pilniak! Hahaha, vb.) olan en az kendisi kadar çıplak bir arkadaşının yanına koşarak, bir kayık salıncağında sallanmaya başladı onunla. Salıncak rüzgârın yerini tutmaktaydı ve Pamir'i aşmak için formda olmak gerekiyordu: On kadar pilot ölmüştü bu işi denerken, salıncak bulunmadığından kuşkusuz.

Hâlâ aşağı yukarı yasak bir kent olan Kâbil Hintlilere açılmış, onlar da Lahor ya da Peşaver'in çatıları oluklu saç kaplı kenar semtlerinden birine çevirmişlerdi onu. Lhasa da acaba bu kadar sevimsiz midir diye düşünmekteydim. Ama kilden surlar içindeki Gazne'den itibaren, sabah erken saatlerde hafif mavi rengi Pamir'in uzantıları üstündeki gökyüzü ile çok iyi uyuşan lavanta bozkırları başlıyordu... Belleğimde 1929 Afganistan'ı iç savaştır, yönetime zorbalıkla el koyanın (Tarım bakanı suratıyla zavallı Habibullah!) kaynar suda haşlanmasıdır, o uçsuz bucaksız mavi tarlalardır; arastaların kireç badanalı duvarlarında bütün o virgüller gibi siyah ve burunları kıvrık pabuçlar ve sesi asla işitilmeyen o Alâaddin müziği çalgılarıdır. Harabeler içinde, dağların çıplaklığı ve beyaz gökyüzünün görkemli titreyişi arasında bu uyurgezer halkı ayakta tutan tek iskelet, kemikleşmiş bir İslâm'dı.

Moskova'dan uçakla gelmiştim ama, Hindistan'a karayoluyla gidiyordum. Toprak evlerden oluşan, içi tiksindirici bir suyla dolu harika bir havuzu bulunan krallara layık bir kervansarayında kaldığım o kasabanın adı neydi ki? Anımsadıklarım yalnızca, Orta Asya gecesi, Kipling zamanındaki gibi herhangi bir Afgan ya da Hint kentine dağlardan paldır küldür inen Afridilerin sürdükleri kamyonların, atlarınkine karışan gürültüsü ve yalancı mermerden birkaç yüz eski Yunan-Budistik tarzı heykelcik bulmuş bir arkeologun kervanı. Arkeolog, bekâr yerlilerin ütöleme konusundaki kurnazlığından söz etmişti bana:

Çiy, ceketlerin kırısklıklarını düzleştiriyormuş. Ama lavanta kozalarını Avrupalı ambalajlarıyla değiştirmeyi beklerken, Hadda'dan develerle getirilen buluntularını Hayber geçitinden önce bir yerlerde açmış – belki de sırf heykelciklerini bir kez daha görme zevki için. Şafakta aynı çiy, kumun altı yüzyıl boyunca korumuş olduğu yalancı mermerin hakkından gelip, derin düşünceye dalmış Boddhisattvaları, şaşkın develerin geçerken ateşte kavrulmuş ruhlar gibi baktıkları küçük alçı yığınlarına dönüştürmüş. Sonra geçit, Britanya İmparatorluğu'nun, Roma İmparatorluğu'nun yolları gibi serinkanlılıkla yapılmış asfalt yolları. T.E. Lawrence bu yoldaki kalelerden birinde aylarca kalmıştı.

Hayber geçidi bir zamanlar İngiliz iradesinin simgelerinden biriydi. Scott, Güney kutbunda ölüerken “Bunu bir İngilizin neler yapabileceğini göstermek için yaptım,” diye yazmıştı. Bu destansı yolu “yapmış” olanlar ölmemişlerdi ama, İngiltere'nin adını Pamir'in üstüne gerçekten yazmışlardı. Geçitlerde tek sıra ilerleyen İngiliz askerlerinin üstüne Himalaya yamaçlarının kayalarını deviren Afridilerle ya da Kafirlerle çarpışmaların yaşandığı yerdı burası; katliamdan tek kurtulmuş kişi olan bir astsubayın, “Müfreze nerede?” sorusuna Isparta'nın sesiyle “Müfreze benim” yanıtını verdiği yerdı. Londra savaşında ölmüş İngiliz dostlarımı düşünödüm, Churchill'in o geceki sesini... 1929'da İngiltere sapasağlam görünüyordu ve ben öyle düşünmüyordum.

Peşaver gerçekten de Sınır-Eyaletleri'nin merkeziydi: Dağların kaba saba İslâm'ında, hem destansılığa, hem de süslemeye önem veren Moğol mimarlığının, harap olmadan önceki zenginliği belirliyordu. Sonra Lahor, mihrace için mermerden avlusuyla ve sessiz bir dönüşle gelen akbabaların hareketsiz sıralar halinde bekleştikleri kil duvarlı ikinci avlusuyla Cihangir'in türbesi...

İlk kez Lahor'da mı, yoksa Keşmir'de Şahlamar yakınlarında mı bitki “yıkmtıları” gördüm acaba? Tarihsel bahçelerin, siyah mermerden köşklerin ve kuşanelerin ötesinde, horozibiği tarlalarının tunç kızılı üstünde uçsuz bucaksız ve sıradan bir meyve bahçesi uzanıyordu. Ve ansızın, elma ağaçları arasından bir ki-

lometrelik bir koridor seçiliyordu: Moğollar zamanında bir imparator yolu geçmişti oradan ve eskiden çignene çignene sıkıştırılmış toprağında ağaç bitmiyordu artık. Yıkıntılar görülmemesine karşın, yitip gitmiş o yollar, toprak ile ölüm arasında sarsılmaz bir uyumu, yalnızca boşluğun varlığını koruyan bir Versailles'ı düşündürüyordu. Anılarımda o park hayaleti belli belirsiz, her şeyden önce düşlere özgü bir yer olan Caypur gözlemesine bağlanıyor. Astroloji değildi orada düşündüğüm; çünkü cinler tarafından terk edilmiş o dev boyutlu yapılar bütünü, piramitlerin yenilmez ve temel alanını değil, modern bir "çalışma"yı, Méliès'in bir filmi için yapılmış bir saray maketini akla getiriyordu; gökbilimi düşünmüyordum, çünkü bizim için gökbilim aletleri taş aletler değildir. Ama yıldızlara yöneltilmiş o merdiven basamakları, kavranması olanaksız bir gökkubbeyi telkin etmekteydi; tıpkı Şahlamar'daki boşlukların yitip gitmiş parkı esinlemesi gibi. Ve o üçgen biçimi uzun basamaklar, Müslüman Hindistan'ın en gerçek dışı kentine götürüyordu. Yalnızca Rüzgâr sarayının ve pembe mermerden orgun, bir katedralin Doğuluya olduğu kadar bize de yabancı olmasından ötürü değil; yalnızca bütün bir sokağın, panayırlarımızdaki Binbir Gece dekorlarına benzeyen ve sıradan evleri gizleyen bir boyalı tuvaler dizisinden oluşmasından ötürü değil; ama aynı zamanda da, bu insansız kentin gerçek halkı gibi görünen melankolik maymunlar topluluğunun, ansızın yolda ağır ağır karşıdan karşıya geçmesinden de ötürü. Vakit öğlendi ve gölge de kaldırım değiştirecekti...

Geniş bir yolla iki yüzyıldır susuz olan Amber'e ulaşılıyordu. Kırmızı mermerden tapmaklar, saraylar, koridorlarında yabancı çiçekleri açan çalıların büyümekte olduğu çatısız evler, her şey bir bitkisel yaşam bolluğunda, palmyelerin süpürdüğü taş yüz kabartmaları kaynaşması içinde ve pencere pervazlarına oturmuş başka maymunlarla, sessizlik içinde tavus kuşlarının hantanca uçuşuyla yeniden hiçliğe dönmekteydi. Başka ölü kentler, başka kırmızı hisarlar ve yol üstünde öylesine zayıf ve öylesine sevimli hayvanlar – sonra, sırtları iki çizgili, kısa kuyruklu bütün o sincaplarıyla ulu selvilerin henüz ölmedikleri Tac Mahal... Sonunda, Benares ve bu mevsimde kapalı olan otelleri; yaşlı ka-

dınların Sipahiler ayaklanmasından önce yaptıkları gibi gece boyunca tavanlardaki vantilatörlerin iplerini çektikleri *rest-house*'u; gri taştan yüksek duvarlar arasındaki dar sokakları; müstehcenliğin bir ayine benzediği açık saçık kabartmalarıyla tapmağı; üstünden hâlâ şırl şırl kan akan bir kurban taşı çevresinde açıklanması olanaksız birtakım işlerle uğraşan ve sümbülteberlerden oluşan adaklardan kaygıyla uzaklaşan maymunlar halkıyla Hanuman tapınağı. Bütün bunlar, mabutları önünde sürekli yakılan alevlerin çevresinden ayrılmak bilmeyen yapışkan bulutlarıyla bir Tibet'e özgü basamaklar sisinde. O gerçek dışı merdivenle ulaşılan dünya, anılarımda, eteğinde sönmek bilmez küçük ışıkların yandığı, sis içinde kutsal hayvanlar için açılmış yollar bulunan, büyük ormanın içinde terk edilmiş yıkıntılar gibi likenlerle kaplı bir dünyadır – ve hep, alçak bir kapı pervazının çevrelediği, boyunlarındaki hintyasemini çiçeklerinden oluşan çelenkler altında göğüslerinden oluk oluk ter akan Brahman rahipleri, kan, lingam,* duman ve gölge. Aşağıda, sis içindeki sönmek bilmez odun ateşleriyle, muson bulutları altındaki Ganj; ve dünya yanılısamasına “Bravo!” diye haykırarak dans eden ve gülmekten kırılan bir çilekeş.

1958 sonunda, henüz başbakan olan De Gaulle birçok Asya ülkesiyle, o arada da Hindistan'la, yirmi yıldır sürekli gerilemiş ilişkileri yeniden kurmaya karar verdiğinde, bu havalar-daydım hâlâ.

Beni General De Gaulle'e bağlayan duygular daha o tarihte oldukça eskiye dayanıyordu. İlk karşılaşmamızla ilgili gelecekleşmiş anlatının uydurulmuş olmasına karşın: General Alsace'ta, Napoléon'un Goethe için kullandığı sözcüğü benim için kullanmamıştır kesinlikle; çünkü albay Berger, Alsace'ta General'e asla tanıştırılmamıştır. O beni ilk kez Savaş Bakanlığı'nda, Ulusal Kurtuluş Hareketi Kongre'sinde verdiğim söylevden sonra kabul etmişti.

1944'te komünistler, Direniş (Résistance) örgütlerinin bütününe el koymakta kararlıydılar. Hareket, denetimlerinde olma-

(*) Hindu dininde, tanrı Şiva'nın erkeklik organı biçiminde simgesi. “Linga” da denir – ç.n.

yan unsurları da biraraya toplamıştı. Tasarlanan harekât basitti. Resistance'ın yönetim komitesi üyelerinin en az üçte biri Parti'nin gizli üyesiydi. Yönetiminde komünistlerin büyük çoğunlukta oldukları Ulusal Cephe'nin Resistance ile birleştirilmesi ile direnişin birliğinin sağlanmasını istiyorlardı. Böylece, birliği sağlanmış Resistance'm Yönetim komitesi ellerine geçecekti. General De Gaulle, Fransa'yı yeniden ayağa kaldırmak için her şeyden yararlanmakta kararlı olduğu için idare ediyordu onları (Kurtuluş'tan; onun görevden ayrılmasına kadarki dönemde hiçbir grev olmadı). Onlar da, başarıyı zamanın yıpratıcılığına ve karaborsaya güvenerek, General'i idare ediyorlardı. Rakiplerinin iyimser bir kısaltmayla "kırkayaklar"* adını taktığı yurtsever milisleri "iç düşmana karşı" silahlandırmak istiyorlardı. General ise, bütun savaşçı birliklerin, Wehrmacht'a karşı savaşan düzenli ordu içinde erimesini istiyordu: İster ordu ister polis olsun, ulusun savunulması yalnızca devletin görevidi. Milislerin silahlandırılmasına tek başına karşı çıkmıştı ve milisler silahlı değildi. Komünistler elden geldiğince erken bir tarihte De Gaulle'ün karşısına iç Direniş'in birliğini çıkarmayı tasarlıyorlardı. Ve tümümüz, oyunun siyaset alanından daha karanlık ve daha derin bir alanda oynandığını sezmekteydik.

Ulusal Kurtuluş Hareketi, yönetim komitesinde görev almaya çağırılmıştı beni. O yüzden de 1945 ocağındaki kongresine katıldım. Örgütlerin önderleri, başlıca savaşçılar, paraya kayıtsızlıklarından, Vichy hükümetine öfkelerinden ve III. Cumhuriyet** elemanlarını küçümsemelerinden ötürü, kapitalizme karşıydılar. Camus ile Herriot arasındaki kalem tartışması anlamlıydı bu konuda: O günlerde Pascal Pia'nın yönettiği *Combat*'da, "Artık alayla gülümseyemeyeceğimiz önderler istiyoruz" diyen bir makale yayımlanmış, *Combat*'nın makaleleri imzasız yayımlandığından, Camus bu ilk saldırıya "Bu gazete, makalelerinin herkesi bağladığı bir ekip tarafından yayımlanıyor;

(*) Yurtsever milisler: *milices patriotiques*'in kısaltmasıyla yapılmış bir kelime oyunu *milles pattes*: kırkayak – ç.n.

(**) Fransa'da III. Cumhuriyet, 1871'den İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem – ç.n.

bunu söyledikten sonra, bu makalenin benim olduğunu belirteyim” diye yanıt vermişti; bunun üstüne Herriot “Ekip adama” başlıklı bir yazı yazmış, bizler de Fransa’nın, omuz sililmeyecek kişiler tarafından temsil edilmek istediğini düşünmüştük. De Gaulle’ün yerini herhangi bir Herriot’nun almasını ne kadar çok kişi sevinçle karşılardı kimbilir? Direnişçiler değil ama. Vichy’ye rağmen, toplama kamplarında da, tabutlarda da gericiler eksik olmamıştı; ama bütün örgütlü Direniş, solcu olduğunu ileri sürüyordu. Kapitalizm karşıtlarının komünizm düşmanlığı, her şeyden önce bir Stalincilik düşmanlığıydı. Az çok sosyalleştirilmiş bir kapitalizmi, dördüncü güç, hattâ fırsat bulduğunda birinci güç haline gelmiş bir devlet polisinden çok daha fazla tercih ediyorlardı. Bu aynı zamanda da, kapalı ülkelerde etkili, ama Batı Avrupa’da beyhude bir ikiyüzlülüğe karşı düşmanlıktı: 1939’daki komünist direnişi; 1940’taki komünist çağrısı; De Gaullecülerin imzaladıkları Paris ateşkesinin Almanları kurtarmak için olduğu; aslında toplam yirmi beş bin ken, yetmiş beş bin olduğu söylenen kurşuna dizilmişler; vb. Komünist Partisi’nin Alman-Sovyet paktına boyun eğmiş olması unutulmamıştı ve birçok kişi, onun icabında Kızıl Ordu’ya çok daha kolay boyun eğeceğini düşünüyordu. 1939’da Fransa’da siyasal partilerin üye sayısı azdı; direnişçilerin çoğu, hiçbirinin üyesi değildi. Çoğunluğu liberal yurtseverlerdi ve Direniş’in siyasal açıdan kendi biçimini bulamamasının da nedeni buydu. Bu adamların gözünde Stalincilik, uğrunda çarpışmış oldukları her şeyin karşıtı anlamına geliyordu. Kongre’de muhalefet edeceğim konuşmacıların aşağı yukarı tümü, parti üyesi olduklarını yadsıyordu – ertesi yıl Parti saflarındaki yerlerini aldılar. Altı ay önce, taşrada davayı destekleyen birinin meyhanesinde, komünist olmayan, bağlı oldukları hareket sonradan Yurt İçi Fransız Kuvvetleri’ni oluşturacak dört temsilciyle, gizlice bir öğle yemeği yemiştik. Hiçbir engelle karşılaşmazın çalışma koşullarını belirledikten sonra, Direniş’in gelecekteki özerkliğini konuşmuş ve birbirimizden ayrılmıştık. Bir taşra tren istasyonunun sokağında yağmur altında, yanımda Paris temsilcisiyle yürüyordum. Kısa bir süre birlikte savaşmıştık.

Yüzüme bakmaksızın “Kitaplarınızı gördüm...” dedi, “... Şunu iyi bilin, ülke düzeyinde bütün Direniş hareketlerinin çekirdeğini Komünist Partisi oluşturmuştur.” Elini omuzuma koyup, yüzüme bakarak bir an durakladı ve ekledi: “Ben de Parti üyesiyim on yedi yaşımdan beri.”

Yeniden yürümeye koyuldu. Arduvaz kaplı damlara yavaş yavaş düşen yağmuru ve omuzumdaki o eli anımsıyorum... Faşizm Karşıtı Dünya Komitesi günlerinde onca söylev verdiği-miz Mutualite’nin büyük salonunu da; şimdi ise Direniş’e katılmış savaşılar karşısında konuşmaya gidiyordum ama, siyaset oyunu yeniden başlamıştı bile. Şu kadın, elinde makinelitüfek, kocasını kurtarmış; şu delikanlı, Adalet sarayı önünde bir Gestapo furgonuna saldırmış gerilla grubunun üyelerinden biriy-miş; bir başkası iki kez kaçmış, hem de benim gibi değil, hücreden. Ve bu gecenin temsilcileri, şafak söktüğünde bir düşün sözcülerine dönüşecekmiş gibiydiler...

Kongre üyelerinin çoğunun savaştan sağ çıkmayı başarmış kişiler olmalarına karşın, gerçekleştirmiş oldukları parlak eylemler, Girondin’in Montagnard karşısındaki, liberalin aşırı karşıısındaki, Menşevik’in Bolşevik olduğunu ilan eden birinin karşısındaki aşğılık duygusundan kurtarmıyordu onları. Komünizme yakın olanlar çareyi, De Gaulle’den Kerenski’ymiş gibi söz etmeye başlayan bir partiye katılmakta bulurken, komünist olmayanlar, o aylarda, Direniş’ten doğmuş bir hareketin komünist değilse, De Gaullecü olması gerektiğini –çünkü komünist devletin karşısına bir devleti ve bağımsız bir Fransa’yı çıkarmayı gerçekten isteyen tek kişi General’di– anlamadıklarından, bocalamaktaydılar. Generali hiç tanımıyorlardı; o da onları kendi safına çekmek, hattâ tanımak için hiçbir şey yapmamıştı; halk tarafından seilmekten çok, sayılıyordu ve onları belki de şimdiden komünistlerin avcuna düşmüş sanıyordu. Söylevim bütün Direniş üyelerine sesleniyordu ve ertesi sabah yeniden cepheye gideceğim biliniyordu.

Direniş, Fransız enerjisinin seferber edilişi olmuştu; her şeyden önce yeniden aynı şey olması gerekiyordu, yoksa artık eski savaşçıların bir dostluk derneği olacaktı. Paçavralar içinde-

ki Fransa'ya sahip kılınmıştık; anlamımız örgütlerimizin eyleminden değil, *tanıklara* sahip olmuş olmamızdan kaynaklanıyordu. Nord ve Pas de Calais kömür ocakları 13 Aralık'ta, Renault da 16 Ocak'ta millileştirilmişti. Sağın alacağı önlemler değildi bunlar. Kesin önlemin kredi kurumlarının millileştirilmesi olacağını herkes biliyordu; hükümet bu önlemi alırsa, onu bir kez olsun gerçekten hükümet etmekte serbest bırakmak –bizim de kendimizi, seçime yönelik değil ulusal bir görevle tanımlamamız– gerekiyordu. Savaş tutsaklarının yurda dönünce karşılaşacakları engellerden söz edilmişti. Bırakın hareket, onların hizmetine vermek için Ren'den Paris'e bütün bölümlerini yeniden kursun bırakın. Ulusal Cephe, dilerse *ortak eylem için* bize katılsın. Sonrasına zamanı gelince bakalım. “Yeni bir Direniş başlıyor...”

On ya da on beş söylevden, komünist ve komünist yandaş temsilci heyetlerinin birbirlerini “kardeşçe” ziyaretlerinden sonra, birleşme önerisi 119'a karşı 250 oyla geri çevrilmişti. Komünist Partisi Direniş'ten, De Gaulle'e karşı yararlanamayacaktı. Ama karlarla kaplı Champagne bölgesi boyunca cepheye dönerken artık kamufle edilmiş zaferlerden başkasına inanmıyor gözüken bu parti yerine, İspanya iç savaşı sırasındaki komünist yoldaşlarımı, GPU'ya* rağmen Sovyet devletinin yaratılması efsanesini, Kızıl Ordu'yu, (İşbirlikçi Vichy'nin) Milislerine rağmen bize her zaman kucak açmaya hazır komünist Corrèze köylülerini, düşünüyordum. Yağmur altında arduvazların parladığı İstasyon sokağında omuzuma koyulan eli düşünüyordum.

- 2 -

1945-1965

Ara sıra Paris'e geliyordum; çünkü hâlâ birçok sorunun çözümü Savaş Bakanlığı'na bağlıydı. Bakanlıkta General ve Kurtuluş örgütü üyesi Corniglion'la karşılaştım yeniden. Yakında, Almanların Fransa'daki son dayanak noktalarından biri olan

(*) SSCB'de Stalin dönemi gizli polisi – ç.n.

Royan kalesine karşı hava harekâtının komutanlığını üstlenecekti. Göreve başlayacağı günü beklerken, Hür Fransa Ordusu 1. Tümen'den tanıdığım, şimdi General De Gaulle'ün doktoru olan Lichvitz'le birlikte bir mizah kitabı yazıyormuş. Gaston Palewski'ye (bu doğuştan büyükelçi, Londra'da birkaç anlaşmazlıktan sonra, Habeşistan'da Gondar'ı zaptetmeye gitmiş, sonra da General'in özel kalem müdürlüğüne getirilmişti), yüzbaşı Guy'ye ve daha birkaç kişiye, tükenmek bilmez bir neşeyle kitaptan bölümler okuyordu. General'in ünlü "çevresi"yle böyle tanıştım.

Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin kongresinden birkaç gün sonra, seçimlerden konuştuk; hep konuşulur seçimlerden. Milletvekili olmaya hiç hevesli değildim. Ama dilimden düşürmediğim bir şey vardı: Görsel-işitsel araçların kullanımını bütün okullara yayarak öğretimi dönüştürmek. O sırada bu araçlardan yalnızca sinema ve radyo vardı; televizyondan da yeni yeni söz edilmeye başlanmıştı. Söz konusu olan, Fransa tarihini keşfetmek için olduğu gibi okuma yazma öğretmek için de, eğitimci niteliklerine göre seçilmiş öğretmenlerin derslerini yayımlatmaktı. Öğretmenin görevi artık, öğretmek değil, çocukların öğrenmelerine yardım etmek olacaktı.

"Özetlersek..." dedi Palewski, "Alain'in derslerini kaydettirmek ve bütün liselerde yayımlatmak istiyorsunuz değil mi?"

– Ve de Garonne'un anlatılması yerine, Garonne'la ilgili bir film göstertmek.

– Harika bir düşünce bu. Ama korkarım henüz Milli Eğitim Bakanlığı'nı tanıımıyorsunuz...

Çinhindi'nden de söz etmiştik. 1933'ten bu yana sömürge imparatorluklarının Avrupa ölçeğinde bir savaştan sonra ayakta kalmayı başaramayacaklarını söylemiş, yazmış, açıklamıştım. Ne Bao Dai'ye inanıyordum ne de sömürgelerde yerleşmiş beyazlara. Koşinşin'de, başka yerlerde de olduğu gibi, sömürgecilerin çevresine yapışmış araçların bayağılığını biliyordum. Oysa Japon ordusunun bölgeye girmesinden çok önce, Annam dağlarında silahlı örgütlerin doğduğunu görmüştüm.

"O halde ne öneriyorsunuz?" dediler.

– Çinhindi’ni elimizde tutmanın yollarını arıyorsanız, öne-
receğim bir şey yok; tutamayacağız çünkü. Kurtarabileceğimiz
tek şey bir çeşit kültür emperyalizmi, bir değerler alanı. Ama
bunun için, bir “ekonomik varlık”tan, Saygon’un en büyük ga-
zetesinin her gün manşette kullanmaya cüret ettiği “Çinhin-
di’nde Fransız çıkarlarının savunulması”ndan vazgeçmemiz ge-
rek. Ve de kaçınılmaz ve meşru olan devrimi bizim gerçekleşt-
tirmemiz: Çiftçi bir halkın köylü sınıfının altında can çektiği
hemen tümü Çinli tefeci borçlarının kaldırılması. Sonra, top-
rakların yeniden dağıtımı. Sonra da kuşkusuz yardıma çok ihti-
yacı olan Annamlı devrimcilere yardım edilmesi. Beyaz sömür-
gecilere ne askerler yakınlık duyuyor, ne misyonerler, ne de
öğretmenler. Sonunda bölgede pek fazla Fransız kalmaz ama,
Belki Fransa’nın damgası kalır...

“Üç kuruş uğruna sömürgecilikten tiksiniyorum. Sanki Aus-
terlitz’den ya da hattâ Lang Son’dan sağ kurtulmayı başaranlar
onlarmış gibi “burada köle zihniyeti kayboluyor!” diyen Çin-
hindi’ndeki küçük burjuvalarımızdan tiksiniyorum. Asya’nın
Avrupalı uzmanlara gereksinme duyduğu doğru; onları efendi-
leri olarak kabul etmesi gerektiği doğru değil; ücretlerini öde-
mesi yeterli. Emperyalizme karşı olduğunu ilan eden iki bü-
yük devletin zaferi kazanmalarından sonra, imparatorlukların
ayakta kalabileceklerinden kuşkuluyum.”

Corniglian, Churchill’in bir cümlesini yineleyerek:

“Britanya İmparatorluğu’nu dağıtmak için Majestelerinin
başbakanı olmadım ben,” dedi.

– Ama artık başbakan o değil. Üstelik İşçi Partisi’nin Hindis-
tan’la ilgili tutumunu biliyorsunuz.

“Gene de,” dedi Palewski; “bizim yönetim aygıtımızla böyle-
sine bir kökten değişikliği gerçekleştiremez misiniz?”

“Fransa’da hâlâ özgürlükçü bir yönetim yaratmaya yetecek
kadar şey var. Daha da ileri gideyim. Çinhindi’ni dost bir ül-
keye dönüştürmek için Ho Şi Minh’e yardım etmek gerekirdi.
Güç olurdu bu ama, İngiltere’nin Nehru’ya yardım etmesinden
de güç değil.

“Sizden çok daha az kötümseriz biz,”

Bu konuşma propaganda konusuna getirdi bizi. İstihbarat, bakanlık değiştirmek isteyen Jacques Soustelle'in denetimindeydi.

"Elinizdeki haber alma araçları," dedim; "beş aşağı beş yukarı Napoléon'dan bu yana değişmedi. Sanırım çok daha kesin ve etkili bir araç var: Kamuoyu yoklamaları."

"İçişleri bakanlığı bunu kullanmıyor mu?"

"İçişleri "bilgi topluyor". Ama örnekleme yönteminden yararlanmıyor, bu olmaksızın hiçbir aydınlatıcı bilgi mümkün değil."

Gallup'un yöntemlerinden o dönemde yalnızca birkaç uzmanın haberi vardı. Kısaca özetledim bunları.

"Siz inanıyor musunuz bunlara?"

"Soruların sadece siyasetle ilgisiz kişilere sorulmasıyla, sanırım kadınlara oy hakkı tanınmasına ya da hazırlamakta olduğunuz halkoylamasına verilecek yanıtların ne olacağı öğrenilebilir... Kamuoyu soruşturmaları da tıp gibidir: Söylediğinden çok daha az kesin, ama onun dışındaki her şeyden daha kesin..."

"Ayrıca bir de ülkeye bilgi verme –yani propaganda– sorunu var. Amerikan tipi reklamın sınırlarına kısa sürede ulaşıldı. Totaliter propaganda ise bence, tek partiden ayrı düşünülemez. General De Gaulle'ün böyle bir parti kurmaya hazır olduğundan da kuşkuluyum. Ne devletin partinin hizmetinde olmasını kabul edecektir, ne de partinin devletin başlıca eylem aracı olmasını. Ordu istiyor o, milis gücü değil; Milli Emniyet istiyor, parti polisi değil..."

"Propagandanızın ilk konusu, propagandanın ne olduğunun anlaşılmasını sağlamak olmalı, çünkü ne kadar şaşırtıcı gelse de, kimsenin bir şey bildiği yok bu konuda. Ama efsanelerin karşısına başka efsanelerle değil de eylemle çıkılırsa, enerjiler seferber edilebilir sanırım. General'in gücünün kaynağı, yapmış olduğu şeydir; yapmakta olduğu şeydir. Şu andaki gerçek güçler ne? Sizsiniz ve Direniş'in mikroptan arındırdığı ölçüde partiler. Radikaller çökecekler"

– Ya MRP?*

– Elindeki koz çok iyi: Ülke onu General'in partisi sayıyor. Tek ciddi rakibiniz komünistlerse, bunun nedeni Marx değil, Lenin. Bakanlarınızdan her biri ülkeye “En acil görevim şu. Size karşı ondan sorumluyum ve bir daha ondan size ancak, yerine getirmeyi başardığımda söz edeceğim”, desin.

– Faşizmin anahtarlarından biri değil mi bu?

Corniglion bu kez alaycı bir tavırla Napoléon'un cümlelerinden birini yinelemişti: “Savaş basit ve bütünüyle uygulamaya dayalı bir sanattır.”

Boulogne'da, Hollanda üslubunda büyük bir evde oturuyordum burada. Çok sonra benim yerime sevimli Delphine Renard OAS'nin** bombalarıyla az kalsın kör olacaktı. Almanların bahçenin köşesine yaptığı tahkim edilmiş nöbetçi kulübesinin üstünde yaz akşamı geceye dönüşmekte olduğuna göre, saat dokuzu geçmişti kuşkusuz. Telefon çaldı.

“Size bildirmem gereken önemli bir şey var,” dedi her zaman konuştuğum kişilerden biri; “Bir ya da iki saat sonra gelebilir miyim?”

– Olur.

– On bire doğru uğrarım.

Saat on birde, telefon eden kişinin askerî aracı evin önünde durdu. Gidip kapıyı açtım. Bizden başka kimse yoktu evde. Henüz iyi aydınlatılmamış girişteki geniş bölümün eşiğini aşmadı bile.

“General De Gaulle, Fransa adına kendisine yardımcı olup olmayacağınızı öğrenmek istiyor.”

Cümle tuhaftı. Ama General'in Londra'da subaylara verdiği ilk söylevlerden biri, aşağı yukarı “Beyler, ödevinizin ne olduğunu biliyorsunuz.” olmuştu. Bugün de cümlenin havası buydu.

(*) MRP: 1944 Kasım'ında kurulmuş, Hıristiyan demokrat görüşlerin ağır bastığı Cumhuriyetçi Halk Hareketi Parti'sinin Fransızca adının kısaltması. Parti IV. Cumhuriyet döneminde önemli rol oynamış, 1947'den sonra etkisini giderek yitirmiştir – ç.n.

(**) OAS: Cezayir savaşı sırasında Fransız aşırı sağcılarının kurduğu paramiliter örgüt – ç.n.

“Sormak gereksiz,” diye yanıtladım.

– Saatini yarın sabah söylerim.

Elimi sıktı. O sırada dönüş yapan otomobil, tahkim edilmiş nöbetçi kulübesini dönüp Seine nehri yönünde gözden kayboldu.

Şaşırmıştım. Ama çok değil: Yararlı biri olduğuma inanmaya eğilimliyimdir... Ama 1940 Kasım’ındaki ilk kaçışımdan sonra, General De Gaulle’e mektup yazmıştım; FFL’nin elindeki havacıların bini bir paraya değildi herhalde. Yanıt gelmemişti. General’in Pierre Cot’yu dışladığı söylendiğinden, İspanya iç savaşına katılmış olmam nedeniyle işbirliğimi uygun görmüyor herhalde diye düşünmüş; ama kırılmamıştım; çünkü daha sonra, Alsace-Lorraine tugayının kurulmasından önce, çetecilerimiz General Koenig’den –yani ondan– hep yardım görmüşlerdi. Ertesi gün Savaş Bakanlığı’na çağrıldım. Bekleme odasında güleç yüzlü, sağduyusunun inceliğiyle ve medeniliğiyle beni şaşırtan –çünkü bir asker olduğunu seziyordum– bir konuk daha vardı. Az sonra gelip çağırdılar onu: General Juin’miş.

Eskiden kont Daru’nün olan krallara lâyük Ampir uslubu döşeli büroyu Palewski’ye vermişlerdi. Anıtsal merdivenin öbür yanında, yaverlerin oturduğu bir bekleme salonunun arkasında, General De Gaulle’ün bürosu yer almaktaydı. Tanıdığım subaylardan biri, “İşler hiç de yolunda gitmiyor” dedi. Romalı komutanların bekleme yerlerini aklıma getiren bir sükûnet ve azamet vardı salonda. Saatle aynı anda telefon çaldı. Büyük genelkurmay haritalarının bir çalışma odası havası verdiği bir odaya girmem için kapıyı açtılar. General, çalışma masasının sağ yanına oturmamı işaret etti.

Yüzünü çok iyi anımsıyordum: 1943’e doğru, o sıralar bağımsız müfrezelerin komutanı olan Ravanel, paraşütle atılmış resimlerinden birini göstermişti bana. Vesikalıktı fotoğraf. General De Gaulle’ün çok uzun boylu olduğunu bile bilmiyorduk. Louis XVI’yı ilk kez gördüklerinde şaşakalmış Tiers Etat temsilcilerini düşünmüştüm; 1943’e kadar ise adı altında savaştığımız adamın yüzünü görmemiştik.

Şimdi onu değil, fotoğraflarında ona benzemeyen şeyi yakın-

dan tanıyordum. Gerçek ağız biraz daha küçük, bıyık biraz daha siyahtı. Sinema ise onca yüz anlatımını aktarabilmesine karşın, yalnızca bir kez aktarabilmişti yoğun, içe işleyici bakışını: Çok daha sonra, Michel Droit'yla bir konuşması sırasında kameraya bakıp da seyircilerin her birine bakıyormuş gibi görüldüğünde.

“Önce geçmişiniz,” dedi.

Şaşırtıcı başlangıç.

“Oldukça basittir,” diye yanıtladım. “Bir savaşa katılmıştım... Diyelim ki sosyal adalet uğruna; belki de daha doğrusu, insanlara talihlerini deneme fırsatının verilmesi uğruna.. Romaine Rolland'la birlikte Faşizm Karşıtı Dünya Komitesi'nin başkanlığını yaptım ve Gide'le birlikte Hitler'e, Dimitrov ile Reichstag yangınının öbür sözde sanıklarının davasına karşı protestoları ilettim. Sonra İspanya iç savaşı başladı ve gidip İspanya'da çarpıştım. O sıralar henüz kurulmamış olan Uluslararası Tugaylar'da değil ama; onlara kurulma süresini biz sağladık: Komünist Partisi henüz düşünüyordu... Sonra savaş, gerçek savaş başladı. Sonunda bozgun geldi ve başka birçok kişi gibi ben de Fransa'ya bağlandım bütün gücümle. Paris'e döndüğümde, Albert Camus, “Bir gün gelip de Rusya ile Amerika arasında bir seçme yapmak zorunda mı kalacağız?” diye sormuştu. Benim için ise söz konusu seçme Rusya ile Amerika arasında değil, Rusya ile Fransa arasındadır. Zayıf düşmüş bir Fransa güçlü bir Rusya'yla karşı karşıya kaldığında, güçlü bir Fransa'nın zayıf bir Sovyetler Birliği'nin karşısında olduğu sırada inanmış olduğum şeyin tek bir sözcüğüne bile inanmam. Zayıf bir Rusya halk cepheleleri ister; güçlü bir Rusya ise halk demokrasileri.

“Stalin benim önümde şunları söylemişti: ‘Devrimin başında, Avrupa devrimi tarafından kurtarılacağımızı düşünmüştük, şimdi ise Avrupa Kızıl Ordu'yu bekliyor...’ Kızıl Ordu tarafından gerçekleştirilecek ve Gepeu tarafından ayakta tutulacak bir Fransız devrimine inanmıyorum – 1938'e geri döneceğine de.

“Tarih alanında son yirmi yılın en önemli olgusu bence, ulusa öncelik tanınmasıdır. Milliyetçilikten farklı bir şeydir bu: Ayrıcalık, üstünlük değil. Marx, Victor Hugo, Michelet (‘Fran-

sa bir kişidir' diye yazmış olan Michelet), Avrupa Birleşik Devletleri'ne inanıyorlardı. Bu alanda peygamberce kehanette bulunmuş kişi Marx değil, Nietzsche'dir; 'Yirminci yüzyıl ulusçu savaşların yüzyılı olacak?' diye yazan Nietzsche. Moskova'da *Enternasyonal* marşının söylendiğini duydunuz mu Generalim?"

– Enternasyonal'in kendisinden de söz edilmiyordu: Orada işler bekledikleri gibi gitmiyordu.

– Eski Rus ulusal marşının törenlerde çalınmaya başlandığı sırada oradaydım ben: Birkaç haftadır *Pravda*'da, devrimden bu yana ilk kez, "Sovyet yurdumuz" sözleri yayınlanmaya başlamıştı. Herkes anlamıştı. Her şeyin, sanki komünizm, Rusya'nın dünyadaki eski yerini ve şanını yeniden elde etmek için sonunda bulmuş olduğu araçmış, bir tür ortodoksluk ya da Panslavizmmiş gibi cereyan etmekte olduğunu anlamıştım ben de...

Onaylamadan ya da karşı çıkmadan dikkatle yüzüme bakıyordu.

"Çünkü Lenin, Stalin ve Troçki hesaba katılmasa bile –ki güç olurdu bu– komünizm, daha önceleri Fransız Devrimi'nin kavramış olduğu şeyi, yani devrimci olguyu, en iyi kavrayacak şey olurdu günümüzde"

– Devrimci olguyla neyi kastediyorsunuz?

– Köylü ayaklanmalarından devrimlere kadar, adalet isteğinin almış olduğu geçici biçimi. Günümüzde söz konusu olan sosyal adalet isteğidir; kuşkusuz büyük dinlerin zayıflamış olmalarından ötürü; Amerikalılar dindardır ama, Amerikan uygarlığı dinsel bir uygarlık değildir."

"Ulusal Cephe komünist olmayı umarak komünist yandaşıdır, benim arkadaşlarım, var olmayan ve kendilerinden mi, Sosyalist Parti'den mi, sizden mi beklediklerini bilmedikleri bir işçilik umarak, işçi yandaşıdır."

– Ne yapmak istiyorlar?

– 1848'de olduğu gibi, 1871'de olduğu gibi, "Devrim" adlı bir kahramanlık oyununu oynamak. Gerçekten, dürüst olmak gerekirse ordunun müdahalesinden sonra devrim sokaklardan çıkmadı sanırım; Clausewitz'in sözlerini taklit edersek,

siyasetin onlara savaşı başka araçlarla sürdürmek gibi geldiğini söyleyebilirim. Yazık ki doğru değil bu. Siyaset benim için (sınırım sizin için, hattâ komünistler için de) bir devletin yaratılmasını, sonra da eylemini içerir. Devlet olmaksızın her türlü siyaset gelecektedir ve az ya da çok bir ahlâk bilimi haline gelir. Direnme örgütleri ise bunun farkında bile değil gibi görünüyorlar. Söz konusu olan şey artık devrim değilse ne peki? Dünnün ya da yarının siyasetçileri için, partilere katılmak ya da yeni bir parti kurmak. Komünistlere yakın Direniş, sonunda Komünist Partisi'ne ya da komünizm taklidine varır. Bir başkası, nereye istenirse oraya ulaşır; çünkü, Bay Palewski'ye de söyledim, partiler kendilerini mikropsuzlaştırma ihtiyacı duyarlar. Ama direnişçilere katılmış radikaller olmuşsa da, radikal direnişçi olmamıştır. Bir partinin hedefleri vardır. Direnişin tek bir hedefi vardı: Fransa'yı kurtarmak. Direnişçiler, kabaca ele alındığında, özgürlükçü yurtseverlerdi. Özgürlükçülük siyasal bir gerçeklik değil, bir duygudur ve birçok partide birden bulunabilen, ama kendisi bir parti kuramayan bir duygudur. Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin kongresinde, Direniş'in günümüzdeki dramının bu olduğunu fark ettim.

“Üyeleri komünizme karşı değiller. Aralarından % 50'si, ekonomi öğretisi olarak beğeniyorlar onu. Karşı oldukları şey komünistler; belki de daha kesin olarak, Fransız komünizmindeki Rus olan şey, karşı çıktıkları. Rus Komünist Partisi'nin hayran oldukları enerjisi ile kınadıkları ihbarcılıkların, saçmasapan suçlamaların, temizliklerin –hattâ yargılamaların– bir bütün oluşturduğuna inanmıyorlar. Fransa'nın büyük bir bölümünün ve aydınlarının çoğunun düşü, giyotinde idam edilenlerin olmadığı bir giyotin. Komünizmde onları büyüleyen şey, sosyal adaletin hizmetindeki enerji; onları komünistlerden ayıran şey ise bu enerjinin araçları. Özgürlükçülük ölmedi. Fransa'da partilerin üye sayıları azdı ve Kurtuluş sırasında –taşrada ve sinemalardaki haber filmlerinde– gördüğüm şey zafere ulaşmış bir Halk Cephesi havasıydı. Ama Halk Cephesi ne kendi devrimini yaptı ne de kendi tek partisini kurdu (rakipleri de öyle). İspanya'dan söz ederken ' lirik yanılısama' diye adlandır-

miş olduğuğum şey, gerçek bir siyasal oluşuma ulaştırmıyor. Karşıt nedenlerle komünistler için de, radikaller için de aynı şey geçerli: Bir halk cephesine katıldıklarında, umutları onu ortadan kaldırmak.”

– Öyle olduğuna mı inanıyorsunuz?

Sesin tonu belki biraz alaycıydı.

“Partileri arasında güçlü bir komünist partisinin bulunduğu bütün ülkelerde, yalnızca özgürlükçülüğün değil, parlamento oyununun da yok olmaya mahkûm olduğuna inanıyorum. Parlamentaoya dayalı yönetim, bu tür yönetimlerin en etkilisi olan İngiliz yönetiminin de gösterdiği gibi, bir oyun kuralı içerir. Komünistler, oyunun kurallarını kendi amaçlarına göre kullanır, ama uymazlar. Taraflardan birinin kurallara uymaması da, oyunun yapısının değişmesine yeterlidir. Sosyalist parti, radikal parti, vb. birer partiye, komünistler başka bir şeydirler...”

“Üstelik, geleneksel sağ, Vichy hükümetine bağlanmıştı; dolayısıyla, yasal bir sağ bulunmaksızın, komünistlerin olur olmaz vaadleriyle yönlendirilen bir sol göreceğiz. Oysa geçmişteki parlamenter sisteme dönüşe yalnız Direniş değil, Fransa da inanmıyor çünkü. Roma İmparatorluğu’ndan bu yana Batı’nın karşılaştırmış olduğu en şiddetli başkalaşmayı seziyor. Onun karşısına Bay Herriot’nun yönetimiyle dikilmeye hiç hevesli değil.

“Üstelik III. Cumhuriyet’in sonu bozgunla bağlantılı. Oysa hiç de kötü savunmamıştı kendini 1914 savaşı sırasında...”

Dikkatli olun anlamında bir hareketle işaret parmağını kaldırdı.

“14 Savaşı’nı Cumhuriyet değil, Fransa kazandı. Marne’da savaş ilan edildiğinde, Clemenceau’dan başlayarak, rekabetler, partiler askıya alındı...”

– Clemenceau cumhuriyetçi Fransa değil mi?

– Cumhuriyeti yeniden kurdum ben. Ama onun da Fransa’yı yeniden yaratabilmesi gerek. Ulusçu olgunun ulusçuluklardan farklı olduğunu kabul ediyorum. Komünistler kendi tarzlarında anlıyorlar onu. Silahlı halk güçlerinin tarihine o yüzden sıkı sıkıya bağlılar. Ulusun savunulmasını sağlamayan bir devletin, yok olmaya mahkûm bir devlet olduğunu biliyorlar. Ne

Fransa'da iki imparatorluk, ne Almanya İmparatorluğu, ne de Rus İmparatorluğu başarabildiler bozgundan sonra ayakta kalabilmeyi. Devletin derin meşruiyeti buradadır. Komünizmin Rusya'nın ordusunu yeniden kurmasını sağladığını söylemekte haklısınız...

– Ve ruhunu yeniden bulmasını da

Sözünü kesmiş olduğumu fark ettim; çünkü konuşurken bazen, cümleleri arasında uzun boşluklar bırakıyor, ama düşüncesini sürdürüyordu.

“Ve Asya ancak uluslarına kavuştuğunda, dediğiniz gibi ruhuna da kavuşur. Belki de Fransız monarşisi Rossbach'ta ölmüştür... siz devam edin lütfen.”

– Churchill, Clemenceau'nun ona Devrim'in adamlarından biri gibi görüldüğünü yazmıştı...

Tarihten söz edildiğinde benim de sık sık yaptığım gibi, yüzünde alaycı bir sırdaş anlatımıyla gözlerini biraz kıstı.

“Çok konuşmuşlardı. İyi de ettiler. Önemli bu. Paralı asker ordularına karşı, seferber edilmiş ulusu yarattılar. Öbür uluslar da oyuna katılınca her şey çöktü... Ama Napoléon'a karşıydı bu”

– Mirabeau'nun monarşiyi kurtardığına mı inanıyorsunuz?

– Zamanında öldü. Sanırım büyük ölçüde düşkırıklığına uğratacaktı – kendisini de...

Yatağındaki iki fahişenin gitmesinden sonra yavaş yavaş ve asilce ölen, kraliçenin gözleri ve kralın altınları uğruna Devrim'e ihanet etmeye hazır olan düalist bireyci, giyotinde can verenlerin Roma tarzı galerisi karşısında büyük bir serüvenci gibi görünmekteydi. Vatanın ya da halkın 9 Thermidor'a kadar bütün öbürlerine verdiği anlaşılmaz kutsallıktan yoksundu. General De Gaulle'ün Hoche'la ilgili yazdıklarını okumuştum ve Hoche geldi aklıma, belki o da zehirlenerek ölmüş olduğu için:

“Hoche parlak bir kişidir. Hangi işe koşulsa, görevine layık davranmıştır. Üstelik Vendée, intihar etmeden önce insanları konuşmak için bir masa çevresinde toplanmaya ikna etmek... Ama zehirlediklerinde, durumu tehlikeliydi...”

Sorar gibi baktım yüzüne. Alaycı bir biçimde gülümsedi:
“Diktatörlük...”

“*Conciergerie*’den sebest bırakıldığında,” dedim, “yeni bir tutsağın içeri girmesi için kenara çekilerek yol vermek zorunda kalmış. Saint-Just’müş giren.”

– Ah! Karşılaşanlar hep aynı kişilerdir.

“Saint-Just koridorda, Joséphine odada,” diye düşündüm. Birkaç dakika önce yaptığı gibi işaret parmağını kaldırdı.

“Yanılmayın: Fransa artık devrim istemiyor. Vakit geçti.”

Sesteki –Roma İmparatorluğu’ndan söz ediyormuşçasına– yansız ton şaşırttı beni. Aydınlarımız siyasal bir efsaneyi tutkuyla yaşıyorken komünizmin ve faşizmin orduları hâlâ dövüşmekteydiler. Onca başka kişinin –çoğu rakibi değildi– yüce değerlerinin, onun gözünde önemsenmeyebilecek şeylere nasıl dönüştüğünü ilk kez hissettim. Geçmişte, İkmal bakanının o sırada Paris’i pençesine almış olan karaborsayla ilgili açıklamasına, dalgınca şu yanıtı vermişti: “Fransızların, tutsülenmiş balık öykülerinden başka şeyle uğraşmaya karar vermeleri gerek artık...” Marie-Antoinette’in ekmekten söz edilirken söylediğinden farklı bir şeydi bu. “Vakit geçti” de, bir gizemcinin İsa’nın çilesinden sözettiği tonla söylenmişti. Ama gizemciler tarihe hiç inanmazlar...

“*Combat*’nın manşeti hâlâ ‘Direniş’ten Devrim’e” dedim.

– *Combat*’nın tirajı kaç?

“Bu yıl içinde bütün enerji ve kredi kaynaklarının millileştirileceğini açıkladım. Sol için değil, Fransa için. Sağ devleti desteklemekte ağırdan alıyor, solsa gerektiğinden hızlı davranıyor.

“Bay Palewski’nin propaganda konulu konuşmanızdan anlattıkları ilgimi çekti. Aydınlar ne düşünüyorlar? Propaganda konusunda demek istemiyorum... Genel olarak.”

– Direniş’in tarihsel romantizme yönelttikleri var ve bu dönemin onların çok hoşuna gitmesi gerekir. Siyasal eylemi tiyatroyla karıştırmak anlamına gelen devrimci romantizme yönelenler –ya da kendi başlarına yönelmiş olanlar– var. Sovyetleri kurmak için çarpışmaya hazır olanları bir yana bırakıyorum: Oyunculardan değil, seyircilerden söz etmekteyim. XVIII. yüz-

yıldan bu yana Fransa'da bir "duyarlı ruhlar" okulu var. Zaten kadın edebiyatçılarımız da oldukça sürekli bir rol oynuyorlar bu okulda.

– Ama hemşire rolü değil.

– Edebiyat, proleterleri iyi vahşiler olarak gören duygusal ruhlarla doludur. Ama Diderot'nun, nasıl olup da II. Katerina'nın Özgürlük'e benzediğine inandığını anlamak kolay değil...

– Voltaire, Rossbach savaşıyla ilgili iğneli yazılar yazıyordu. Ama yazık ki...

– Ciddi aydınların durumu zor. Fransız siyaseti Voltaire'den Victor Hugo'ya, yazarlara dayanmıştır. Yazarlar Dreyfus davasında önemli rol oynadılar. Halk Cephesi döneminde bu role yeniden kavuştuklarını düşündüler. Ama Cephe daha o tarihte, onlara dayanmak yerine, kullanmaya başlamıştı onları. Bu kullanışı komünistler cephesinde Willy Münzenberg –sonradan öldü– büyük bir ustalıkla hazırlamıştı. Ama 1936'dan bu yana, –Montesquieu'nün kendi alanı olduğunu söylemediği– eylemden yana olan aydınlar ne yaptılar? Dilekçeler hazırladılar.

“Ayrıca profesyonel filozoflar var. Onlara göre Lenin ya da Stalin, Marx'ın birer çömezinden başka şey değil. Bana bir zamanlar 'Rusya'ya gittiğinize göre bilirsiniz. Komünistlerin de bir kitabı olduğu doğru mu?’ diye soran İsfahanlı hahamı hatırlatıyorlar. Onlar, eylemin arkasındaki kuramı araştırıyorlar. Özel doğası olan bir kuramı: Marx, ama Richelieu değil. Onlara göre *Richelieu'nün bir siyaseti yoktu*. Bay Palewski'ye, günümüzde sizi işitmediklerini söylemiştim. İçinde yaşadıkları çelişkinin –eylem tarafından asla sınanmadığı için– pek az bilincindedir. Ama MLN kongresinde görüldüğü gibi, belli belirsiz de olsa seziyorlar. Ayrıca, gerçek Direniş, adamlarının üçte ikisini yitirdi.”

“Biliyorum,” dedi üzüntüyle, “ben...”

“Ben orada sizin de adamlarınızı yitirdiğinizi biliyorum,” diye ekleyeceği duygusuna kapıldım; ama cümlesi havada asılı kaldı ve ayağa kalktı.

“Paris'e dönüşünüzde en çok ne çekti dikkatinizi?”

– Yalan.

Yaver kapıyı aralamıştı General de geçirdi beni:

“Teşekkür ederim,” dedi.

Anıtsal merdivenleri, zırhlar ile odacıları şaşkınlıkla birbirine karıştırarak inmiş, sokakta yürüyordum . General’in nesi şaşırtmıştı beni? Sinemalarda gösterilen haber filmlerinden, görünüşüne, hattâ söylevlerindeki benzeyen sesine yabancı değildim. Ama sinemada, yalnızca konuşurdu; az önceyse soru soran bir adamla karşılaşmışım ve bence gücü her şeyden önce, sessizliğinin biçimini almaktaydı.

Bir sorgulama değildi söz konusu olan. Zekâ nezaketinden hoşlanıyor. Söz konusu olan, daha sonra yalnızca Mao Zedung’da rastladığım bir iç *mesafelilik*ti. Hâlâ üniforma giyiyordu. Ama General De Lattre ve General Leclerc’in mesafelilikleri, kendilerinden değil yıldızlarından kaynaklanmaktaydı. Bir subayın karşısında sık sık, “sivil” yaşamda nasıl biri olurdu diye düşünürdüm. De Lattre için sık sık büyükelçi, bazen de kardinal olurdu diye düşünmüşümdür. De Gaulle ise sivil yaşamda gene General De Gaulle olurdu.

Sessizliği bir sorgulamaydı. Gide’inkini getirebilirdi aklıma, Gide’in sessizliğinde bir Çinli merakı olmasa. Cezayir’de Gide, bir engizisyon yargıcının en saygılı sesiyle sormuştu ona: “Generalim bir soru sormama izin verir misiniz: *Itaatsizliğe* ne zaman karar verdiniz?” General anlamı belirsiz bir hareketle omuzlarını kaldırmış ve herhalde amiral Jellico’yla ilgili ünlü İngiliz cümlesini düşünmüştü: “Nelson’un bütün niteliklerini taşıyor, itaatsizlik niteliği dışında.” Gide, onun birini ağırlayışındaki “törensi soyluluk”tan söz etmişti bana; bir öğlen yemeği söz konusu olduğunda doğrudu bu. Ama görüşmemizden bende kalan bir tören anısı değildi; yalnızca konuştuğu kişiyle arasına değil, söyledikleri ve kimliği arasına da koyduğu o mesafelilikti. Sözlerin dile getirmediği o yoğun kişiliği ortaya koyma gücüyle daha önce de karşılaşmışım. Askerlerde, siyasetçilerde ya da sanatçılarda değil; gönül okşayıcı sıradan sözleri iç yaşantılarıyla ilişkisizmiş gibi görünen büyük din adamlarında. Onun devrimden söz edişi sırasında aklıma gizemcilerin gelmesinin nedeni buydu.

Konuştuğu kişiyle, mesafeliliğinin açıklanamaz kıldığı bir temas kuruyordu. Her şeyden önce, eksiksiz bir kişilik gücü duygusu –bir insan konusunda konuşmasına dayanarak yarıya varamazsınız dedirten duygudan çok farklı bir duygu-yaratmasmdan kaynaklanan bir temas. Bana söylediklerinde, çok basit sözlere tarihsel sorumluluk veren ağırlık vardı. (Hearst'ün 1933'teki "Ortak sınırları bulunmayan Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş nasıl yürütülebilir?" sorusuna, Stalin'in "Bir sınır bulunur" yanıtındaki ağırlık gibi.) Nezaketine karşın, ona hep hesap veriyormuş gibi geliyordu insana. Ne eğitimin modernleştirilmesi konusuna değinmiş, ne de gerektiğinde ona yararlı olabileceğim alanı kesinleştirmiştik. Fikirlerinden hoşlanan ve bahsedilirken üstü kapalı bir saygı gösteren general rütbeli bir subayla görüşmüştüm; Fransa'nın geleceğinden sorumlu olduğu için karşısındaki herkesin kendini sorumlu duyduğu bir adam; ve sonuçta zihni, *izlemek ve doğrulamak zorunda olduğu bu alinyazısıyla* düşüp kalkan bir şahsiyet. Bir din adamında insan, kutsal görevi ve aşkınlık biraradadır. Savaşçı şövalye tarikatlarının kurucularının tasarladığı türden bir aşkınlık. Karşı kaldırıma geçmeden önce başımı kaldırdım: Aziz Dominique sokağı.

Karmaşık bir izlenimden aydınlatıcı birşey çıkarmaya uğraşıyordum. Efsanesine denkti, ama *neyiyle?* Valéry de öyleydi, Monsieur Teste kadar kesinlik ve derinlikle –argo ve fantezi de cabası– konuşmasıyla. Dağınık saçları, şaşırtıcı fransisken sadeliği Fransiskenleri zaten tanımayan Einstein'e yakışıyordu. Büyük ressamlar kendilerine ancak resimden sözettiklerinde benzerler. O sırada De Gaulle'ün kafamda çağrıştırdığı tek kişi, benzerliğiyle değil de, karşıtlığıyla –İngres'in Delacroix'ı çağrıştırmaları gibi– Troçki'ydi.

Birkaç gün sonra, hükümetinde teknik danışmanlığa getirildim. Milli Eğitim'in modernleştirilmesi planının incelenmesine o zaman başlandı ve de Stoetzel'e ciddi kamuoyu soruşturmaları yapmasını sağlayan ilk milyon verildi. Tanrılar bize yardım ettiler: Anayasa referandumuyla ilgili son kamuoyu soruşturmasının sonuçları (hâlâ gizli tutuluyordu) 1.000'de 997 doğru

çıktı. Nisan'dan Ağustos'a kadar Roosevelt, Mussolini ve Hitler ölmüş, Almanya teslim olmuş, Hiroşima'ya atom bombası atılmıştı. 21 Ekim'de yapılan Millet Meclisi seçimlerinde komünistler ve sosyalistler 302 milletvekili çıkarmışlardı. Oybirliğiyle başbakanlığa seçilen General, benim de İstihbarat bakanlığına getirildiğim hükümetini kurdu. Görevim öğreticiydi: Özellikle söz konusu olan, partilerden her birinin bütün yorganı üstüne çekmesine engel olmaktı. Thorez, oyunun kuralına uyuyordu: Komünist Partisi'nin Fransa'nın yeniden yaratılmasının hizmetine verilmesi. Ama aynı zamanda da, Komünist Partisi sürekli bölücü gruplar kuruyor, kuruyordu. Marcel Paul'un ilişkileri küstahça ve sahteydi. Ve bu üçayaklı hükümette, komünistlerin düzmece açıklamaları, MRP'nin ve sosyalistlerin düzmece açıklamalarını doğuruyordu. General, hükümet toplantılarından sonra şu ya da bu bakanı ikna etmeye uğraşıyordu hâlâ. Ama devletin çalışması için temel koşul saydığı yansızlığı, yalanlar arasında sürekli olamazdı ve bu ikiyüzlülük yarışmasına uzun süre katlanabileceğinden kuşkuluydum. Hep bilmiş olmasına karşın savaşın, Direniş'in ve belki de İngiliz demokrasisiyle içli dışlılığının üstünü örtmüş olduğu şeyi, yani demokrasimizin bir partiler savaşı olduğunu ve Fransa'nın bu savaşta ikinci derecede bir rol oynadığını yeniden keşfediyor gibiydi. Ülkenin yeniden kalkındırılması için hükümete Devlet bakanı olarak katılması önerisine önce Herriot'nun, sonra da Blum'un, kendilerini partilerine adamayı yeğledikleri yanıtı vermelerinden keyfi kaçmış görünüyordu.

Herriot tarafından şiddetle eleştirildiğinde, üzüntüsü önce, parlamento oyunlarının yeniden başlayacağından kaynaklandı. Fransa'nın çok geçmeden onu yeniden göreve çağırmak zorunda kalacağını düşündü mü acaba? Biz tümümüz düşünmekteydik. Ayrılmasından birkaç gün önce, Blum'la ben villasında konuştuk. Akşam yemeğinden sonra, üçümüz küçük bir masanın çevresine oturduk ve Léon Blum'a, yarı ciddi, yarı alaycı bir tonla:

“Öyleyse ikna edin onu” dedi.

Söz konusu olan, komünistlerin hükümetle işbirliğine ne derece güvenilebileceği konusuydu.

“Gerçek komünistler bizi bir Kerenski hükümeti ya da bir Pilsudski hükümeti saymasınlar da ne yapsınlar?” dedim; “Tek söz konusu olan, kimin daha çabuk silah çekeceği: Bir devlet değil bu artık, bir Amerikan düellosu. Halk Cephesi’ni anımsayın...”

– Ama Halk Cephesi karşı koymayı başarmıştı.

Léon Blum uzun, zarif yüzünü bize doğru kaldırıp, iki elini birleştirerek, General’in pes sesiyle çelişen ince ve biraz uyarıcı bir sesle, inançla yineledi:

“Başarmıştı...”

“Evet,” diye yanıtladı General acı bir tonla

Herhalde “peki ya sonra?” diye düşünüyordu. Léon Blum için, büyük manevi cesaretine karşın, siyaset uzlaşma gerektiriyordu. Matignon uzlaşmaları büyük bir güçlükle yapılabilmışti. Söz konusu olan, bağdaştırılmış eylemlere eşlik eden yüzey- sel bir uzlaşma değildi, General’in hemen tüm benliğini sarmış olan derin bir uzlaşma, bir çeşit rakibin “dönüştürülmesi”ydi. (İnsanlar büyük yeteneklerinin olduğu sanatlara kolayca duyarlıdır...) Sanırım Léon Blum uzlaşmaya, General De Gaulle’ün sarsılmazlığa verdiği değeri veriyordu.

“Başarmıştı, çünkü Sovyetler Birliği zayıftı,” dedim; “Günümüzün Kızıl Ordu’su ve Stalin’iyle...”

– Belki de Amerika, Rusları Paris’te görmeye pek teşne değildi...

– Adları Fransız Komünist Partisi olsaydı ve hükümet darbesi olmasaydı Amerika kılını kıpırdatır mıydı?.. Asıl söylemek istediğim şuydu. Halk Cephesi, devrimci dönemde gerçek reformlar yaptı ve...

“Sözgelimi,” dedi Léon Blum gülümseyerek, “Fransa’yı yeniden silahlandırmayı denedi...”

– Doğru. Ama devrimci dönemi sona erdiğinde, geleneksel parlamentoya döndük gene. Üçpartili yönetimin de dönmeyi umduğu ve yalnızca General De Gaulle’ün davranışı yüzünden uzak durduğu geleneksel parlamentoya. Oysa savaş ilan edildiğinde, ne olmuştu savaş çabanıza? Hükümetler Hitler yandaşları ile karşıtlarını, tank yandaşları ile karşıtlarını uzlaştırmaya

çalışmışlar ve bunun sonucunda, bir yarım tanka, bir yarım savaş vermesi için bir yarım asker konmuştu.

“Parlamento sistemini olabilecek en iyi demokratik yönetim saymadığımı bilirsiniz,” dedi, daha geniş bir gülümsemeyle.

Biliyordum ve kuşkusuz bu konuda yazdıkları katkıda bulunmuştu General De Gaulle’e yaklaşmasına.

“Siz temelde, uzlaşmanın XIX. yüzyıl siyasetine ait olduğunu düşünüyorsunuz...” diye sürdürdü sözlerini; “Olabilir. Belki de yaşamın kendisi de bir uzlaşmadır. Yalnız... Stalin yarım tanklara yarım askerler koymadı ama, pek çok kişiyi tabutlara koydu... Hükümette olduğumda kendime sık sık, uzlaşmanın özgürlüğün bedeli olup olmadığını sormuşumdur.”

– Kurtuluş döneminin temel sorunu kuşkusuz, devletin gerçek otoritesi ile yurttaşların gerçek özgürlüklerini uzlaştırmak. Söylemesi kolay da, yapılması güç...

– Anglosaksonlar bir ölçüde yapmışlar bunu.

– Ama İngiltere’de de, Amerika’da da, komünist partisinin esamesi bile okunmaz.

Madam De Gaulle kahveleri getiriyordu. Ona eşlik ettim. General hiçbir şey söylememişti. Az sonra iki adam, iki kadının şaşkın bakışları altında salonun öbür ucundaydılar. General, *Populaire*’de yayımlanmış makalelerden, karşısındakinin bölük pörçük söylediklerinin, demokrasi olmazsa Fransa’nın da olmayacağı, toplumsal demokrasi olmazsa siyasal demokrasinin de olmayacağı ve uluslararası demokrasi olmazsa toplumsal demokrasinin de olmayacağı inancına –inanç, düşünce değil– dayandığını bilmekteydi. Léon Blum sosyalizmi demokrasinin en uç biçimi olarak görüyor, kolektivizm çağrısı ile bireysel özgürlüklere ateşli tutkusu arasındaki uzlaşma bundan kaynaklanıyordu. Onda insana güven komünist inanç kadar derindi. Zaten bunu Spinoza’nın cümlesini başka bir bağlamda kullanarak dile getiriyordu: “Nedeni kendimiz olan her eylemi, insanî düşünceye sahip olduğumuz ölçüde din ile ilişkilendiriyorum.” Olgunluğunu gençliğinin hizmetine vermiş gibiydi. Ve yalnızca denetlenemeyen konusunda aldanıyordu. Gönül adamıydı da – ve hâlâ cezaevinin izlerini taşıdığı bu dö-

nemde bile. Ama gönüladamlığı onu, tanıdığı insanlara yaklaştırıyordu; General'inkiyse, tanımadığı insanlara. Blum yalnızca ekip çalışmasına inanıyordu; General ise yalnızca genelkurmay çalışmasına: Konuklarına her zaman iyi niyetle davranmasına karşın General zırhlanmış gibi görünüyordu. Riom davasının saçmalığının farkında mıydı acaba? Muhatabının sosyalist inancının bulanıklaştırmayıp yön verdiği bazı çözümlerinin berraklığının, kabul ettirdiği, kendisinin (yaptığı) reformların, farkındaydı kuşkusuz. Sanırım konuşmaları, birbirlerinin kalitesinin farkında olmalarına, siyaseti bir tarih aracı olarak görme konusundaki ortak gereksinmelerine dayanıyordu. Ama zarlar atılmıştı. Seçimlerden birkaç gün önce General, Léon Blum'a, çekilmek zorunda kalırsa yerine geçmesini önermiş, ama o, "Sağlığım nedeniyle yapamam," yanıtını vermişti. "Ama özellikle de istemediğim için yapamam; pek çok kin sürüklüyorum peşimde..."

General Fransızların bozgunu kabullenmiş olduklarını biliyordu. Pétain'i kabullenmiş olduklarını biliyordu. Ve sanırım Kurtuluş'un coşkusundan beri kendisinin milyonlarca kişinin aklayıcısı olduğunu da biliyordu. Fransa Direniş'i, olduğu şeyden çok, olmayı istediği şey olarak kabul ediyordu. Oysa General'in gerçek diyalogu , adına ister cumhuriyet densin, ister halk ya da ulus olan şeyleydi. Napoléon "Bir devlet adamı her zaman bir köşede yalnızdır, karşı köşede ise bütün dünya vardır," demişti. General ise kuşkusuz, "Fransa'yla yalnız" diye düşünürdü. Büyük yalnızların genellikle, uğrunda çarpıştıkları yaşayanlar ve ölümler kitleleriyle derin bir bağlantıları vardır. Ama aklamayı, ortadan kaybolarak ("öbürlerine benzer" bir siyasal önder haline gelmekle de olsa) tamamlamazsa, ulus ona borçlu olduğu şeyi bağışlar mıydı? İngiltere'nin Churchill'i terk ettiği gibi, Fransa'nın Clemenceau'yu Meclisin terk etmesine göz yumduğu gibi. Ama tek parti olasılığı bir yana bırakıldığında, partiler üstü konuma dönmek ancak ulus adına olabilirdi. İlk halkoylaması, Léon Blum'un tutkuyla karşı çıktığı cumhurbaşkanının genel oy sistemiyle seçilmesinin, halkın başkan ile meclis arasında en yüksek yargıç konumuna erişmesinin to-

humlarım taşıyordu. Belki de General'in görevinden ayrılması, başka şeylerin yanı sıra, gizli bir halkoylaması oldu.

Bakanlar Kurulu toplantılarından sonra, geleneğe göre, hükümet açıklamasını yazmak için yanında kalıyordum. Bir gün, Matignon konağının yalancı mermer merdiveninden indiğimiz sırada, "İstihbarat'ta şimdi ne yapmayı tasarlıyorsunuz?" diye sordu.

– Bakanlığı kurmayı Generalim; şu anda bir bakanlık yok. Altı haftada biter bu iş.

– Ben ayrılmış olacağım.

General De Gaulle'ün beni hiçbir zaman göreve çağırılmamış olduğunu, hiçbir neden olmaksızın o zaman fark ettim. Kuşkusuz benden önce farkına vardığı tuhaf bir entrikanın oyuncularını olmuştuk. Varsayımsal çağrısı bana aktarıldığı sırada, sanırım ona da en az onunki kadar varsayımsal olan benimki¹ aktarılmıştı. İlk görüşmemizin tuhaflığı böyle açıklanabilirdi...

- 3 -

1958-1965

De Gaulle'ü RPF* günlerinde Marly'de, Colombey'de, RPF döneminde Solférino sokağında, daha sonra da "çölü geçiş" diye adlandırdığımız süre boyunca yeniden görecektim. İktidara tek-

1 Özgür Fransız Kuvvetleri'nde görev almak istemem konusuna gelince, yirmi yıl sonra –bu yıl– Uluslararası Plak Birliği başkanı Bay Benédite'ten aşağıdaki paragrafı içeren bir mektup aldım – ç.n.

"Marsilya'daki Merkez büroda birçok kez karşılaştık sizinle, hattâ bir akşam, o sırada konuğum olan Victor Serge'in de katıldığı bir yemek yedik. Varian Fry'nin İngiltere'yle haberleşme olanaklarını bildiğinizden, General De Gaulle için bir mektup vermişsiniz ona; Fry mektubu, sekreteri olan eşime vermiş; ama yazık ki eşim, Canëbiere'de Yugoslavya kralı Aleksandr ile Barthou'nun öldürüldükleri yerde yapılan gösteriler sırasında polis tarafından yakalanmış. Polis arabasındayken, üstünü ararlarsa bulunmaması için yemiş mektubunuzu. Mektubunuzun üzücü yok edilişinden sonra General De Gaulle'le aranızdaki bağlantının sonunda nasıl kurulduğunu anımsamıyorum ama, sanırım başka bir aracı bulunmuştu..."

(*) RPF: De Gaulle'ün 1947 Nisan'ında kurduğu Fransız Halkının Birliği adlı siyasal hareketin Fransızca adının kısaltması – ç.n.

rar geleceğini hep bilmiş olduğu söylenir. Tam zamanında geleceğinden de emin miydi acaba? Dien Bien Phu Savaşı'ndan önce, birkaç dostumla Valais'deki bir dağ köşkünde, Mont Blanc'a koskoca bir dürbünle bakan, Labiche'in oyunlarından çıkmışa benzeyen turistleri seyrederek oturuyorduk; Elisabeth de Miribel bana, "General iktidara nasıl dönecek?" diye sordu. "Onu kullanacağını sanıp sonunda bin pişman olacak Çinhindi ordusunun bir komplosuyla." Komployu düzenleyen Çinhindi ordusu olmadı; ve kehanetim neredeyse doğru çıktığında, hiçbir şey olmayacağından gayet emin, Venedik'te dinleniyordum.

Bana maledilen (Delbecque'in miydi?) "Rubicon'un kıyısına balık tutmak için gidilmez" cümlesini kurnazca çağrıştıarak Bidault (benim için) "lagünün kenarında balık avlıyor" diyordu.

Son Bakanlar Kurulu toplantılarından birinde Bay Pleven şunları söylemişti: "Artık temsil ettiğimiz şey yalnızca gölgeler... Cezayir bakanı Akdeniz'i aşamıyor. Milli Savunma bakanının ordusu yok artık.. İçişleri bakanının artık polisi yok." Hindicini ordusunda savaşmış birçok eski asker ve paraşütçünün yer aldığı Paris polisi mart ayında grevdeydi.

Geriye çözüm olarak milis gücü oluşturulması kalıyordu. Buna da başkan Pflimlin karşıydı. Milis gücü yaratılmasını, General De Gaulle'ü göreve çağırmaktan daha ciddi bir iç savaş tehlikesi saymaktaydı. Zaten bakanlar da, Cumhuriyeti Koruma Komiteleri oluşturmaktan söz ediyorlardı; komünistlerden oluşacak milis birliklerini silahlandırmaktan değil. Ya da hiç milis gücü kurulmayacaktı, "Kitlelerin seferber edilmesi parlamento sisteminin değil ücretlilerin üzerinden yapılabilir diyorlardu sendikalar." 1944'te özgürlüklerin yeniden yürürlüğe konulduğunu anımsayan ve birçoğunun aile üyelerinden biri Cezayir'de olan işçiler, General De Gaulle'ü albaylara yeğ tutuyordu. Komünistler seferberlikten söz ettiklerinde militanlar hücrelerine gitmiş, ama sabahleyin partiye en bağlılarını geride, kâğıt oynamaya bırakarak evlerine dönmüşlerdi. Pazar günü, Batı otoyolunda otuz beş bin (geçen yıldan üç bin daha fazla) tatile otomobili birbirini izliyordu.

Cezayir devrimi de daha az karmaşık değildi. İltihak sözcüğünün anlamı Paris'te pek iyi bilinmiyordu. Soustelle, ayrılma karşısı olduğunu söylemişti. Ya, öyle mi? Dunkerque'ten Tamanrasset'ye kadar Fransa efsanesi, o sırada zafer sarhoşluğunu yaşamakta olan Ordunun Psikoloji Servisi'nin bir kamuoyu soruşturmasından doğmuştu. Faal askerler, SAS subayları ve hattâ paraşütçülerin birçoğu için bir "kardeşçe yaşam" sunuyordu. Bu kardeşçe yaşam, Müslümanları ordu kamyonlarıyla taşıtan Psikoloji Servisi tarafından örgütlenmiş olsa da, servis, o 4 Ağustos gecesini tahmin edememişti ve bunu bir daha yenilemeyi de başaramadı. "Mucize günü", 16 Mayıs, onu hazırlayan ve "Bu umut ancak, Kurtuluş ertesinde Paris'te yaşadığımızla karşılaştırılabilir" diye yazanları şaşkına çevirdi. Kendilerini Cezayir'e yerleşmiş Avrupalıların kollarında bulan Müslümanları ve kendilerini Müslümanların kollarında bulan Cezayir'e yerleşmiş Avrupalıları şaşkına çevirdi. "Kardeşçe" yaşama ya inanmamaya karar vermiş komünistlerin ve hattâ FNL'nin* direncini kırdı. Çünkü o dönemde Cezayir'de hiçbir suikast olmadı. Paraşütçülerin komutanları açıklamalarında "Hareketimizi Cezayirli on milyon Fransız, Avrupalı ve Müslümana dayandıracağız" diyorlardı. Ama coşkunluk yatıştığında, Müslümanların içinde buldukları koşullar değişmemişti. Halk Kurtuluş Komiteleri, tarım işçilerinin çok düşük ücretlerinin yükseltilmesi kararı alıyor; beyaz çiftçiler de onları sabah beşten öğlene kadar çalıştırıp, yeni ücretten yarım yevmiye –yani yükseltme öncesindekinden daha az– ödüyorlardı. Cezayir hareketinden teknikleştirilmiş bir Fransız devrimi, bir Saint-Just ve Mao Zedung konsüllüğü bekleyen, ne savaşmayı ne de barış yapmayı becerebilen bir rejimden nefret ederek sadece siyasal bir eylem isteğinin bir arada tuttuğu orduda, öfke yaygınlaşıyordu. Siviller kardeşçe yaşama güvensizlikle bakıyordu. Ulusçu, ama metropol karşısı örgütlerinde, Fransız Cezayir, gerektiğinde Cezayir Fransası anlamına geliyordu. On milyonluk oyları Cezayir'e yerleşmiş bir milyon Avrupalınıninkine ağır basacak, ama yirmi milyon Fransız'ınki karşısında hafif ka-

(*) FNL: (Cezayir) Milli Kurtuluş Cephesi – ç.n.

lacak Müslümanlar oy hakkını elde edilmiş saydıklarından beri, deneyimli gericiler, iltihaktan yana olduklarını açıklıyordu. Korsika'da, Bastia belediye başkanına vekâlet etmekte olan sosyalist başkan yardımcısı, paraşütçülerin işgal ettikleri belediye konağından *Marseillaise*'i söyleyerek ayrılmış, paraşütçüler de ona eşlik etmiş, meydana toplanmış halk da marşa katılmıştı ama başkan yardımcısı için mi, paraşütçüler için mi, ya da her ikisi için mi söylendiği anlaşılmaksızın.

1 Haziran'da, Paris'i sıkıyönetim altında bulmayı bekleyen Halk Kurtuluş Komiteleri temsilcisi, Invalides meydanında pétanque* oynayanlara bakakalmıştı şaşkınlıkla. Ünlü Amerikalı muhabirlerden biri bana, General Massu'nün işkence emri verme izni elde edebilmek için kıvrandığını söylemişti. Gene de, bu kargaşadan akılda kalan, ne ordusu ne de polisi olmayan bir hükümetin karşısında uçak ve savaşıtlara sahip çelişik ve kararlı bir hareketin olduğu idi. Pflimlin'in temsilcisi Salan, "Yaşasın De Gaulle!" diye haykırmıştı ve artık General'den beklenmekte olan, paraşütçüleri tutuklatması değil, – açık sinemaları ve gezintiye çıkmış aylaklarıyla, İspanya iç savaşı veya Ekim Devrimi gibi başlamak üzere olan iç savaşı– önlemesiydi.

Paris'e dönüşümden iki gün sonra, Lapérouse oteline çağırttı beni.

Belki de görüşmemizi bir dinlenme anı saydığından, saat beşte viski ve çay getirtti.

Salon, Paris'e geldiğinde ona ayrılan dairenin salonuydu: Otelin Louis XVI tarzı ve General De Gaulle'ün çevresine daima egemen kıldığı sükûnet. Çay holden yükselerek merdiveni dolduran uğultuya doğru dağılıyordu.

"Temel sorun..." dedi özet olarak, "...Fransızların Fransa'yı yeniden yaratmak mı, yoksa sırtüstü yatmak mı istedikleri. Onlar olmaksızın yaratamam Fransa'yı. Ve halkı yenilerini seçmeye çağırmama kadar, kurumların sürekliliğini sağlamak zorundayız. Şimdilik albaylara pek hevesli değil halk. Demek ki söz

(*) Pétanque: Büyük taş bilyelerle oynanan bir oyun – ç.n.

konusu olan, Fransa'yı yeniden yaratmak, paraya istikrar kazandırmak, sömürgeciliğe son vermek.”

Başkaları nasıl ikileme alışık ise onun da alışık olduğu üçlü uyumla yine karşı karşıya idim.

“Gerçekten devlet olan bir devlet yaratmak, gerçekten anayasa olan bir anayasa yapmak demektir. Dolayısıyla, genel oy sistemiyle seçim, her türlü iktidarın kaynağıdır; yürütme gücü ile yasama gücü gerçekten birbirlerinden ayrılmışlardır; hükümet parlamentoya karşı sorumludur.

“Paraya istikrar kazandırmak kolay değil ama, devlet süreklilik ve kararlılık gösterme yeteneğinde ise, yani bir devlet ise, söylendiği kadar da güç olmayacak.

“Sömürge meselesi... İmparatorluğu oluşturmuş herkese, sömürge işi bitti demem gerek. Birlikte bir uluslar topluluğu oluşturalım. Savunmamızı, dış siyasetimizi ve ekonomi siyasetimizi birlikte hazırlayalım.

“Diğer konularda onlara yardım edeceğiz. Yoksul ülkeler, işi daha ağırdan alacak zengin ülkelerle birleşmek isteyecekler elbet. Göreceğiz. Devletlerini kursunlar. Kuracak yetenekleri varsa.

“Ve de kabul ederlerse.

“Etmeyenler gitsin. Karşı çıkmayacağız. Ve Fransız Uluslar Topluluğu'nu, geri kalanlarla kurarız.”

Bu tasarıya 1942'de Brazzaville'deki söyleviden beri yakındı. Ama artık söz konusu olan yalnızca bir umut değildi. Bastille'den Nation'a cılız gösteri yürüyüşleri ile Halk Cephesi'nin gülünç taklidi yapılırken, Süveyş seferinin ve Cezayir savaşının yükünü taşımayan ve IV. Cumhuriyetin asla yapmadığı kadar sosyal adalet getirmiş bu adam, Fransa bütün eski sömürgelerine “gerçekten bağımsızlık istiyorsanız, buyrun” diyecekti.

Cezayir'den söz etmemişti ama, kararını vermiş görünüyordu. Önce Fransız ordusunun orada, artık bir sömürge imparatorluğunun değil, on yedi ülkeye özgürlük öneren bir Fransa'nın ordusu olması gerekliydi. Güvenoyu açıklamasından sonra Cezayir'e gidecekti General. Bir kez daha Cezayir yolu Brazzaville'den geçecekti.

Nereye gidiyordu bu yol? Bir karikatür aslına benzer olabilir. Ama, –Roosevelt dahil– General’in rakiplerinin çizdiği karikatürlerini gördüm daima. Şimdiki rakipleri onu bir gerici yerine koyuyor, Fransa’nın ona borçlu olduğu reformları, Halk Cephesi’nden bu yana yapılmış yegâne büyük toplumsal reformları, unutuyorlardı. Rakipleri onu paraşütçülerin bir önderi sayıyorlardı; hazırladığı hükümet Cezayir’in hoşuna gitmeyecekti; ve FFI’ler* ile FTP’lerin** başkanı olmadığı gibi, bir Halkın Kurtuluşu Komiteleri başkanı da değildi. Büyük bir kargaşa karşısında mı iktidarı yeniden ele alıyordu? 1944’teki kadar büyük değil. Rakipleri iktidarı onların tercihlerine göre kullanacağına ve Cezayir çatışmasının bitirmesinden sonra Fransa’nın yeniden toparlanmasını bekleyeceğine inanıyorlardı. Kendi kendine onun Fransa’nın toparlanması için, çatışmanın son ermesini bekleyip beklemeyeceğini soruyordum. Şimdilik kendini kontrol etmeyi ve belki de iktidarını tartmayı istiyordu.

Toplumsal sorunlardan pek söz etmedi. Para, imparatorluk ve öncelikle de devletin sorunlarına apaçık bir kesinlikle önem verirken, bu sorunları ertelemesi bana anlamlı geldi. Zamana karşı savaşıyordu ama, bu konuda değil. Komünistlerin ve politikacı uğultuları anaforunun, temel sorunlar saydığı şeyden ve derin bir ülke duygusundan uzaklaştıklarını görmek belki de öfkelen-dirmiyordu onu. Birkaç gün sonra “Unutmayın, devrim yapmadık biz,” demek zorunda kalacaktı bana. Onu sadece Cezayir barikatları sırasında bu derece kararlı, kaya gibi gördüm. Her insan için –özellikle anıları bir destan ise– geçmişi düşünmek anlamına gelen emekli yaşamından geri dönüyordu: İki hafta önce *Anılar*’ın düzeltisi ile uğraşıyordu. Daima içinde taşıdığı büyük yalnızlığı, pazarlıklar için, ama aynı zamanda da onca yıldır yakasını bırakmayan Fransa’nın alın yazısı için terk etmişti. Bu gölgeyle sarsılmaz diyalogunda hiçbir şey değişmemişti. Onu en ateşli biçimde göreve çağırınların kendilerini faşist, en çok saldıranların ise kendilerini komünist sandıkları,

(*) FFI: Forces Françaises d’Interieur: 1944’te işgal altındaki Fransa’da direnişini oluşturan çeşitli grupları bir araya getiren yapılanış – ç.n.

(**) FTP: Franc tireurs et partisans: F.K.P’nin silahlı direniş örgütü – ç.n.

Fransa'nın totaliter partiler çatışmasına terk edilmiş görüldüğü şu günlerde, devleti yeniden oluşturmaktan başka şey düşünmüyordu. Bununla birlikte, yanından ayrılırken gençlikten söz ettim ona. "Ölmeden yeniden bir Fransız gençliği görebilirim", dedi. Sesinin tonu belki de "Kurtuluş kadar önemli olurdu bu." anlamına geliyordu. Ama cümlesini, kol hareketi gibi, yarıda bıraktı. İzin isteyip ayrılırken, Colombey korusu kenarında bir kış gününü anımsadım. Kızının yattığı mezarlığın karşısında göz alabildiğine uzanan boşlukta tek bir köy bile yoktu. Kolunu, az önce küçük salonda yaptığı gibi, Langres ve Argonne yaylasının iç karatıcı vadilerine doğru uzatmıştı: "Germen istilalarından önce bütün buralar meskûndü..."

Beni geri götüren otomobilde ilk karşılaşmamızı düşünüyordum.

Kırılmış bıyıkları belli belirsiz seçiliyordu ve ağzı şimdi, çenesiyle birleşmiş iki derin çizgiyle aşağı doğru uzanıyordu. Balthus bana, "Cepheden Poussin'in* otoportresine benzediğini fark ettiniz mi?" demişti. Şimdi gerçekten benziyordu. Ve belki de tarih, onun maskını beraberinde götürecekti. Yüz hatları, geçen yıllar boyunca biraz değişmiş, belirgin biçimde yumuşamış, ama ciddiliğini korumuştur. Derin duyguları ifade etmeyen, aksine örten bir yüz gibiydi. Nezaket ve bazen de mizahı dışa vuruyor ve bu sırada gözü küçülüp ışıklanıyor ve içe işleyen bakışın yerini bir saniye için fil Babar'ın bakışı alıyordu.

Günümüzde bir insanı tanımak, her şeyden önce onda akıl dışı olanı, denetlemediği şeyi, verdiği imajdan sileceği şeyi tanımak anlamına gelir. Bu anlamda, General De Gaulle'ü tanı mıyordum.

"İnsanları, etkileyebilmek için tanımak..." Zavallı kurnazlar! İnsanlar onları tanımakla değil, zorlamayla, güvenle ya da sevgiyle etkilenebilir. Bununla birlikte, General De Gaulle'le uzun bir süre düşünüp kalkma, onun bazı zihinsel süreçleriyle ve Anılar'ında De Gaulle diye adlandırdığı simgesel kişiyle daha doğrusu Anılarını yazdığı Charles'ın hiç gözükmediği kişiyle yakınlaştırmıştı beni.

(*) Poussin: (1594-1665) Fransız ressam – ç.n.

Onunla ilk karşılaşmamda dikkatimi çekmiş olan mesafelilik, belki de kısmen Stendhal'in Napoléon konusunda işaret ettiği bir kişilik özelliğinden kaynaklanmaktaydı. "Konuşmaya hep o yön verirdi...Ve asla bir soru, düşüncesizce bir varsayım öne sürmezdi".

Ama imparator rolünden sıyrıldığında (hattâ bazen o roldeyken de) öfkeli ya da komik, Josephine'in kocası, muziplik meraklısı Napoléon beliriverirdi. Bütün saray halkı tanırdı o kişiliği. General De Gaulle'le birlikte çalışanlar için, özel kişilik asla özel işlerinden söz eden kişi değil, yalnızca devlet işlerinden söz etmeyen kişiydi. Ne içinden geldiğince konuşma hakkı tanırdı kendine, ne de kendini koyverme; kabul törenleri sırasında ya da kendi seçtiği bazı durumlarda yüzeysel bir konuşmayı seve seve kabul eder, iyiniyetle de yürütürdü; ama kibarlıktan kaynaklanırdı bu; kibarlık kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıydı. Napoléon çevresindekilere dehşet saçmıştı; General'in çevresindekiler ise "sevimli" (sevimli, özenli anlamına gelmekteydi) diye nitelendiriyorlardı onu; çünkü bu adam, onlara çocuklarından söz ettiğinde bile De Gaulle'dü. Ve ülkemizin tarihini yaratmış kişilerin yaşamöyküsünde, eşlerinden başka kadın bulunmayana çok ender rastlanır. Bütün bunlar beni geçmişte Savaş Bakanlığı'nda kabul eden Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın Büyük üstadına çok uygundu; çünkü o iyi yüreklilik kutsal görevden kaynaklanır, tersinden değil. Kuşkusuz ailesi dışında herkese, efsanevi kişiliğinin kibar bir yansıması olarak görünmekteydi.

Bir gün gelecek, insanların birbirlerinden kişiliklerinin biçimleri kadar anılarının biçimleriyle de ayrıldıklarının farkına varılacak. Derinlikler değişiktir; sarkıtılan ağlar da; yakalanan avlar da... Ama en derin anı konuşmayla dile getirilmek zorunda değildir ve belleğiyle ün salmış, geçmişi on sekiz yıldır tarihe mal olmuş bu adam, gizli diyalogunu o geçmişle değil, geleceklerle sürdürür gibiydi. Kendinden yalnızca iki kez –ve ikisinde de bir ölüm söz konusuydu– söz ettiğini duydum onun. Başkalarından söz ettiğini de pek işitmedim: birazcık Churchill'den ve Stalin'den ("Stalin Asyalı bir despottu ve öyle olmayı istiyor-

du da”), yarım satırcık da Roosevelt’ten (“demokrat bir soylu”). Konuşmasında çizdiği portreler, *Anılar*’ındakiler gibi birer büsttüler. Tarihi kişileri eserlerine göre, belki bütün insanları da, yapmaya muktedir olduklarına inandığı işlerine göre düşünüyordu. Katıldığı ve halen yürürlükte olan eylemin konu dışı olduğu konuşmaların alanı, düşünceler ya da tarihi. Yaşam çevrede belirsiz bir deniz gibi çırpınıyor, acı bir deneyin tonuyla konuşmaya katılıyordu. İç monologu asla gözüküyordu; başvurularının, karşılaştırmalarının alanı (başvurular alanında ne kadar da çok anlam yüklüdür!) tarihi, sık sık da ironik biçimde edebiyattı, asla din değildi. Papa tarafından kabul edildiğinde “Şimdi de Kutsal Peder, Fransa’dan söz etsek” dediği söylenir. Bununla birlikte *Savaş Anıları*’ndaki Stalin portresinin o çok özel tonu, ona “Sonuçta tek kazanan ölümdür...” diyen diktatörün anısından ötürüdür.

O, *Anılar*’daki adsız kişiliğin, göreve dönüşünü selamlayan alkışlardan doğduğunu ve o alkışların onu ilgilendirmiyormuş gibi göründüğünü yazdı. Ama o kitap, ne *İtiraf*lar ne de, Saint-Simon anlamında, bir anılar kitabı değildir. Yazarın kişiliğiyle ilgili olarak kitaba koymadıkları (her şeyden önce Charles), en az koymak için seçtikleri kadar anlamlıdır. Sezar ve Ksenophon’un kendilerinden üçüncü kişi olarak söz ettikleri *Yorumlar* ya da *Anabasis*’te olduğu gibi, yapıt, bir tarih eyleminin, onu gerçekleştiren kişi tarafından anlattır. Kahramanı, *Kılıç Ağzı*’nın adsız kahramanıdır. Olaylardan çok bir kişilikle ilgili kehanette bulunan bu kitabın peygamberane özelliği şaşırtıcıdır. Bu kahramanların yazgısı olan Tarihte yaratılacak değerler tarafından hayalgücünde türetilmiş ve o suretle kendisine benzeyen Plutarkiyen bir kahramanının portresidir bu kitap. Kişilik bölünmesi, tarihi ve büyük sanatçıların çoğu için söz konusudur kuşkusuz. “Napoléon” Bonaparte değildir; Tiziano, kont Tiziano Vecellio değildir; ve Hugo, önceleri Olympio diye adlandırdığı kişiyi düşündüğünde, onu Victor Hugo diye adlandırıyor herhalde. Geleceğin heykelleri, isteseler de, istemeseler de, heykellere layık şeye sahiptirler. Charles’a hayat biçim vermiştir, De Gaulle’e de yazgı; Victor’a yaşamın, Hugo’ya ise de-

hanın biçim vermiş olduğu gibi. Ama, ister yazgının ister dehanın eseri, ona önsel olan ve tıpkı yaşam gibi, bir koşullar toplamıyla karşılaşan bir şey tarafından adlandırılır; başyapıt dehanın güvencesidir; deha başyapıtın güvencesi değil. Kuşkusuz insanların çoğunda kişilik bölünmesi vardır ama, kendinden başkası bilmez. Oysa bir şahsiyetin yaratılması, sanıldığından daha ender rastlanan bir şeydir: Kişilik bölünmesi, büyük din adamlarında sıradandır; yalnızca bedenlerini değil, ekranın başkalaştırdığı yüzlerini de yitirmiş sinema yıldızlarında ise şaşırtıcıdır. Üstelik o kısa ömürlü Venüsler yalnızca kendilerine önerilen rollere büründükleri halde. Tarihsel şahsiyeti yaratan ise, rol değil, içsel bir çağrı, yönelim, eğilimidir.

Bütün içsel çağrılar, mesleklerin uyandırmadığı militarizm karşıtlığı ya da din adamları karşıtlığı gibi düşmanlıkları tahrik eder. Dolandırıcı ile korkak subayın, din sömürücüsü rahibin ya da rüşvetçi yargıcın uyandırdığı duygular aynı değildir; çünkü içsel çağrılarına ihanet etmiş bu üniformalı insanlar, gasbedici hale gelmiş olurlar. Mücadelenin kişiliğe bağlı olduğunu herkes bilir; içsel çağrının mücadeleyi seçmesinin aynı zamanda eylemin özgül bir örgütlenmesi olan bir mücadeleyi seçtiğini bilenler ise daha azdır.

Ve pek asker gibi olmayan General De Gaulle, eylemi, dinî ya da hukukî düşünüşten söz edilebileceği anlamda, askerî bir düşünüşle kavramaktaydı. Ama Fransızlar, kurgu ile alaylı yergi arasında, Croquebol ile d'Artagnan arasında gidip gelerek sonunda tanımaz olup çıkmışlardı bu anlayışı. Büyük İskender, Sesar, Friedrich II ve Napoléon'un kılıç suratlılardan (Anatole France'ın deyimi) başka şey olmadıklarını düşünmek, en azından hafifliktir. Courteline sayesinde ve Verdun savaşına rağmen, bu yüzyılın ortasına kadar ordu, kışla anlamına gelmiştir. Almanya'da Friedrich'in ve Prusya Genelkurmayı'nın gelenekleri aracılığıyla ya da İngiltere'de Storrs gibi hem kemancı hem Kudüs valisi olan generallerinin gelenekleri sayesinde usta er belgesi, harbokulu öğretmeni çok daha tanındıktır. Karmaşık bir araç olan ordudan Fransız aklında kalan ise yalnızca disiplindir. Oysa disiplin kendi başına bir şey değildir. Bonaparte

İtalya ordusunda, Pétain Verdun'de, önce yeniden disiplin kurmak zorunda kalmışlardı. Ve eğer Rusya ve Çin'de, askerî eğilim kısa sürede yeniden ulusal eğilim biçimini alıyorsa ne Yabancılar Lejyonu ne de, çağımızın paralı asker alayları, ulusal birlikler değildir.

Kanımcı, askerî düşünüş onu derin ve sınırlı bir biçimde etkiliyordu: Çünkü katıldığı sırada ordu savaştaydı – ve askerî düşünüş ona, sivil yöntemlerden çok daha üstün hükümet etme yöntemleri esinlendirmiş gibidir. Hareketi örgütlemek, devlet adamının birinci görevidir; Büyük İskender ya da Sezar'da olduğu gibi.

Bu alanda en etkili yöntemler, sonradan totaliter partilerin, hattâ daha düşük bir derecede kapitalist ve komünist büyük şirketlerin benimsedikleri, ordunun ve kilisenin yöntemleri olmuştur. Ama Napoléon Fransa'yı mareşallerine yönettirmemiş, Fransa'nın görmüş olduğu en güçlü sivil yönetimi yaratmıştır. General De Gaulle, 1944'te olduğu gibi 1958'de de, Fransa'ya barış döneminde, savaş dönemindeki modern bir ordu gibi hizmet edecek bir devlet aygıtı yaratmak istiyordu.

Düşüncesi askerî formasyonundan başka özellikler de miras almıştı. Öncelikle, hükümeti Fransa'nın geliştirilmesi için mücadelenin bir aracı olarak görmek. Fransa'yı hiçbir zaman bir kışla ya da ordu olarak görmemişse de, geçici hükümet komiserlerini, sonra da bakanları, bir kurmay heyeti –özellikle de daha birinci, dolaysız yardımcısını, ister hükümet başkanı, ister başbakan denilsin, bir genelkurmay başkanı gibi– çalıştırmıştır.

Bir başka askerî özellik: Bir kararın kesinliği değiştirilmemesidir. Çabukluk kararın bir parçası olduğu için; tavşan namlunun önünden bir kez daha geçmeyeceği için; her şeyden önce de, tarihsel karar, alındığı andan ayrılamaz olduğu için. Dolayısıyla da General Juin'le şu konuşması:

“Bekleseydin,” diyordu General Juin, “elimize belki daha iyi bir fırsat geçebilirdi.”

– Evet. Ama Fransa'nın eline değil. Gelecek çok uzun sürer...

Çünkü bu ani karar verme yatkınlığı, gerçekleşmesini yalnızca gelecekte beklediği öngörülerde bulunmasıyla çelişmiyordu:

18 Haziran çağrısı; yenilmiş olduğu sırada Kızıl Ordu gücünün vurgulanması; daha sonraları, Küba'ya Sovyet füzeleri gönderilmesi karşısında derhal ABD'nin yanında –ve çok uzun vadede, Güneydoğu Asya konusunda ABD'nin karşısında– yer alması.

Daima, zamanı kendi yanına almaya ya da daha doğrusu, tasarılarının başarıya ulaşmasına zamanın yardımcı olabileceği ölçüde, zamanın yanında yer almaya çalışmıştır – bir askerden çok bir çiftçi gibi. O güne kadar –üstelik çok da kötü– bir plandan başka bir şeyi olmayan yeni Cumhuriyet'ten bir icraat sürekliliği bekliyordu. Askerî düşünüş için, savaş sanayiinin de talep ettiği süre, hazırlığın bir parçasıdır; onun için söz, emirleri ifade etmenin –bir eylemin– aracıdır. General De Gaulle eylem emrini –mümkünle sınırlı olduğu ve imkân değişken olduğu için kendisi de değişken olan– bir “büyük amaç”a göre verir, eldeki bütün araçlarla gerçekleştirilmesini beklerdi. Sembel kişiliğinin Fransa'da ve dışarıda yaratabileceği etkinin bilincindeydi; ama haklı çıkmaya, Fransızlara *Fransa için yapılması* gereken şeyi söylemeye büyük önem veriyordu. Söylevlerinde, basın konferanslarında karizmatik hiçbir şey yoktu. Gücünü etkilemeden değil, daima otoriteden alıyordu. “Biz ve düşman” diye düşünür askerî önder. “Biz ve dünyanın yazgısı” diye düşünür tarihsel önder. General De Gaulle, ikincisinden düşünüşünü, birincisinden de yöntemlerinin çoğunu almıştı. General Foch'un ünlü “Konu nedir?”ini seve seve kendine mal edebilirdi kuşkusuz. Bakanlar Kurulu'nda, RPF konseyinde ve resmî görüşmelerde, kendisine az önce açıklanmış düşünceleri özetleyişini dinlerken hayret ederdim. Çok geçmeden onları süzdüğünü fark ettim. Yapılan açıklamanın bölüm başlıklarını sıralar gibi görünürken, aslında içlerinden kabul ettiklerinin biresimini sıralıyor ve emirlerini bu değiştirilmiş resme göre veriyordu. Tartışma, büyük sorunlara özeldi. Devlet işlerinde, geleneksel diyalog ona yabancıydı. Karşısındakinin sözlerini hiç kesmeden dinliyor, gerekirse sonradan aydınlatıcı sorular soruyor ve varsa talimatlarını veriyordu. Bazılarına, açıklamalarını dinledikten sonra, –sırdaşlığın değil ama– güvenmenin tonuyla, “Pekâlâ! şimdi size ne düşündüğümü söyleyeyim.” derdi. Ciddi bir so-

run ya da bir devlet adamıdır söz konusu olan. Varsın karşısındaki Washington'da, Londra'da ya da Moskova'da; yarın Ceza-yir'de ya da atom şantiyelerinde, işin içinden çıksın.

18 Haziran'daki kararında, onun açısından umudun trajik bir vurgu içerdiğini düşünüyorum. Yeniden beliren yazgının çevresinde, başkanlık ikametgâhı içinde bir savaş kargaşası egemendi. Fransa eskiden General'e bir "efsane prensesi" gibi görünmüş olabilir; gene de, can çekişen 1940 Fransa'sına, yarın Meclis'te yeniden karşı karşıya geleceği uyurgezer Fransa'ya, Austerlitz Fransa'sından daha çok bağlı olduğuna emindim. Kapının öbür yanında taşkınlıkla karşılaşacaktım yeniden. Ama ondan izin isteyip ayrılırken, eskiden bana söylediği bir Arap atasözü geldi aklıma: "Düşmanın sana hakaret ederse, git kapının önüne otur: Cesedinin geçtiğini göreceksin."

Meclis'te gece oturumları, *Atina Okulu* konulu duvar halısının ve İmparatorluk döneminden kalma kocaman işlemeli yüzük taşlarını andıran alçak kabartmalarla süslü üçlü -başkan, konuşmacı, stenograflar- piramit tribünün üstüne, cam tavanın yaydığı, karlı bir kış gününü andıran akvaryum aydınlığından kaynaklanan bir gerçekdışılık özelliği taşımıştır hep. Narçiçeği rengi yarımdaire tıklım tıklım doluydu. Halka ayrılmış tribünler de öyle. Bir gece önce Bidault milletvekillerine "Seine nehriyle sizin aranızda yalnız o var. Çekirgelere karşı son şemsiye o!" demişti. Tehdidin yerini sükûnet almamıştı; çalkantı da. III. Cumhuriyet'in tarihsel oturumları, Barrès'in konuşmaları, tribüne doğru milletvekili dalgaları, birbirine kafa tutan Clemenceau ve Jaurès, 1918 zaferinin ilan edilmesi... Onların oturduğu yerdeki bu milletvekilleri, yüksek sütunlar arasına sıkışmış bu dinleyiciler, Ulusal Meclis'in yüzyıllık filmi sabit bir görüntüde donmuş, zamanda asılı kalmış gibi geliyordu bana. Öğleden sonranın "bakanlık açıklaması", aynı akvaryum ışığında, kimsenin ikna etmek için konuşmamasından kaynaklanan aynı gerçekdışılıkta, değişiklik önergelerine, oylama açıklamalarına karışmaktaydı. General şunları söylemişti: "Devletin yozlaşması giderek hızlanıyor. Fransa'nın birliği doğrudan doğruya tehdit altındadır. Yıkımların ve telaşın fırtınasına gömülmüş Ce-

zayir. Bulaşıcı bir ateşe maruz kalan Korsika. Metropolde tutku ve eylemlerini her geçen saat güçlendiren birbirine karşı akımlar. Uzun süredir kanlı ve övgüye değer görevlerde sınanmış, ama iktidarların yetersizliği karşısında çileden çıkmış bir ordu. İttifaklarımızın içinde bile şiddetle eleştirilen uluslararası konumumuz. Ülkenin durumu bu. Fransa tam da bu karşısına birçok bakımdan pek çok fırsatın çıktığı dönemde, parçalanma ve belki de iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya.” Karşıtlarının ileri sürecekleri düşünceler, General’in açıklamasının anlamı gibi, bilinmekteydi. Çevremi kuşatan kayıtsızlık değildi; yoğun ve hedefsiz, önceden kestirilemeyi yakalamak için pusuya yatmış bir dikkatti. Jacques Duclos demokrasiyi savunuyordu ve içten değildi; ama Mendès France, yaşantısına yön vermiş ilkeleri savunmaktaydı. Tümü de kendilerinin halk, devlet, Fransa olduklarını iddia etmekteydiler; oysa hepsi de, halkın onları savunmayacağını biliyordu. Albayların, De Gaulle’den daha fazla güçlenmesinden korkmaktaydılar (benim gibi onlar da: “Yaşasın De Gaulle” sloganının anlamını bilmekteydi: Necip’ten sonra Nâsır!); ama albaylar *zaten* Meclis’ten güçlüydüler. Ve eski Guy Mollet, Pflimlin ve Pinay gibi eski başbakanların bakan olarak görev yaptıkları bir hükümet, ciddi olarak nasıl faşistlikle nitelenebilir? Faşizm bir parti, kitleler ve bir önderdir. Cezayir’in bir partisi yoktu henüz; Paris’in ise gereğinden çok vardı. Dostluk ve şaşkınlık akan yüzlerden küçümseyici parlamenter alaycılığın son gülümsemelerinin silindiği bir Meclis’in üstündeki o donuk cam tavana karşı, bir tarih sonra eriyordu. Yorgunluktan bitkin bir dinleyici topluluğu, alaycı bir gülüşle kehanette bulunanları seyrediyordu. General son söz alışında bitirirken, Meclis’in güvenoyu kendisine genel oy sistemiyle kurumlarımızı değiştirme olanağı sağlarsa, “karşınızda konuşan kişi ömrünün sonuna kadar bunun onurunu taşıyacağına inanıyor” deyince, alkışlar oyunun sonunu gösterdi ve Mitterrand ile Pinaud, konuşmalarını artık inmiş olan perdenin önünde yaptılar.

General De Gaulle’ün zaferi kazandığında cezbedici olan tek kişi olmadığını unutan komünistlerin sonradan, “Teslim alma

harekâtından sonra teshir etme harekâtı” diye adlandıracakları olay buydu. Oturum sona erdiğinde tiyatro (Ulusal Meclis bir amfidir) gürültüsüzce boşaldı. Oradan ayrılırken elindeki süpürgeyi sallayan uzun ceketli ve pantuflalı bir kadıncağızın önünden geçmiş ve Fleurus döneminde “Cumhuriyet” diye adlandırılan şeyle karşılaştığımı sanmıştım.

Guy Mollet’in Devlet bakanı olduğu ve Jacques Soustelle’in yer almadığı bir hükümete karşı Cezayir’deki eylemcilerin nasıl bir tepki göstereceklerini kestirmek kolaydı. Parlamentodan başka bakanların da yardım ettiği Guy Mollet ve Pierre Pflimlin, Millet Meclisi ile Senato arasında bitkin düşüren bir bağlantı sağlamışlardı; Lapérouse konağında yapılan son toplantıya sabah dokuza doğru, tıraş olmadan gelmişlerdi. O gece General De Gaulle, gelenek uyarınca cumhurbaşkanına hükümetinin listesini sundu. Elysée sarayının son derece zayıf ışıkları, saraya Meclis’te de hissettiğim bir gerçekdışılık veriyordu. Ve de konuşkan ve neşeli cumhurbaşkanı Coty’nin biraz mahçup Matmazel Sid Cara’yla nazikçe konuştuğu sırada, Shakespeare oyunlarına yakışır bir yıldırım, parktaki büyük ağaçlardan birini devirip, çevresindeki dona kalmış bakanlarıyla General De Gaulle’ü bir saniye için karanlıktan sıyrıldı.

İstikrarın sağlanması, Napoléon’a savaşın görüldüğü kadar, kolay görünüyordu. Anayasa ise, tersine, sık sık geceleri de sürdürülen birçok Bakanlar Kurulu toplantısının konusuydu. General bir toplantıdan çıkarken, “Bunlar eğlendiriyor mu sizi?” diye sordu bana. “Evet, oldukça” diye yanıtladım. Ne XX. yüzyılın, ne de Fransa’nın, eski Roma’ya özgü bir saygınlıkla kuşatılmış, ABD’ninkine benzer bir anayasanın doğuşunu görebileceğini sanıyordum. Ve halkoylamasını bir hükümet aracı yapan bir anayasanın, halk için yapılmış bir anayasa –anayasa için yapılmış bir halk değil– olacağını düşünüyordum. “Sosyal” maddeler konusundaki tartışmalar, Guy Mollet ile Antoine Pinay arasındaki konuşmalarla başlıyor ve kısa sürede gerginleşiyordu. Her şey, saati durmuş Millet Meclisi’ndeki o gece oturumunda olduğu gibi, mavimsi yıldırım anında bakanların karanlıktan fırlayışları gibi olup bitecekti. Ama bu, devrimci sarhoş-

luklarınkinden farklı karşıt güçler oyununu ve General De Gaulle'ün onları bağdaştırma biçimini dikkatle izliyordum. Beni "eğlendiren" buydu. Ve –Fransa'yı üstüne yerleştirmeyi umduğu kaideyi bu tahta parçalarıyla kurma didişmesine karışmaksızın– onu da eğlendiriyordu bu belki. Bakanlar Kurulu'ndaki yerimden, yenilgi yıllarındakini andıran haziran gülleriyle dolu gül bahçesi görünüyordu (1945'te ise, aynı yerden yağmur ve kardan başka şey görmemiştim). 4 Eylül'de, République meydanında De Gaulle, yeni anayasayı açıkladı. "Faşizme geçit verilmeyeceğini yazan bandroller taşıyan kalabalığın üzerinde çocuk balonları yükselmekteydi. Ve birkaç gün sonra, Meclis başkanı Bay Le Troquet, Vietnam'dan gelmiş temsilciler heyetine kesin bir dille, halkoylamasmda General De Gaulle'ün oyların dörtte birini bile alamayacağını söylüyordu.

- 4 -

1958-1965

Halkoylaması, denizaşırı bölgelerimizin ya Fransız Uluslar Topluluğu'na katılmaları, ya da bağımsızlığı anlamına geliyordu. Bölge valileri kötümserdi. Martinique milletvekili ve Fort-de-France belediye reisi Aimé Césaire, henüz tutumunu belirlememişti. O sırada Fransa'dan ayrılamayan General De Gaulle, kendisini orada temsil etmemi istedi.

"Valisi kesinlikle yitirilmiş olduğunu söylediğine göre, Guyana'ya gitmenin ne anlamı var?" diye sordum.

– Çünkü Amerika'daki son Fransız toprağı... Ayrıca, gitmek gerek çünkü yürek paralayıcı bir şey.

Bu sözcüğü kullandığımı ilk kez işitiyordum ve çok geçmeden anlayacaktım neden kullanmış olduğunu.

Önce Guadeloupe. Pointe-à Pitre kaymakamlığına sabah vardım; küçük bir muz bahçesi çevresinde revaklı bir ev; sallanan iki yarım kanatlı kapı; tavanda vantilatörler: Gorée'nin

dünyası, köle ticareti kölelerle birlikte eski sömürge evlerini de getirmiş gibi eski Fildişi ve Altın sahillerinin dünyası. Birkaç yardımcıyla gelmiştim; aralarında sonradan deniz aşırı bölgeler genel sekreteri olacak süper vali Trémaud da vardı. Strasbourg valiliği yaptığı sırada eşi gönderilen bombalı bir paketle öldürülmüş, zeki ve liberal görüşlü bir yüksek memurdu. Varır varmaz hemen yakınmalarla karşılaştık; anıtların önüne çelenkler koyduk; belediye meclislerinin ve hükümet karşılarının konuşmalarını dinledik. Metropolden bekledikleri çoğunlukla mantık dışıydı ama, kentin yoksul semtlerini –yoksul olmayan semtlerin sayısı pek fazla değildi– dolaştığımda, zaman zaman mantık dışı davranmakta haklı olduklarını anladım. Alt kademelerde palavra sıkılıyor ve pek bir şey yapılmıyordu; üst kademelerde, vaadlerde bulunuluyor ve hiçbir şey yapılmıyordu. Konuştuğum en akli başında kişi, büyük ihtimalle komünist, dok işçilerinin şefi olan bir sendikacıydı. Vali –kuşkusuz iyi bir vali ve iyi bir insan– boşuboşuna icraat araçları istiyordu. Bütün bunlara bir çekidüzen vermek kuşkusuz kolay olmayacaktı ama, vakti gelmiş de geçmişti. Başka hiçbir yerde, Fransa’ya boşuboşuna bunca bağlılık sunulmayacaktı. Halkoylaması konusundaysa Antilliler, hoşnutsuzluklarını göstermek için “hayır” oyu, Fransız kalmak için de “evet” oyu vermek istemekteydiler. Sanki Lozère’in bağımsızlığını konuşuyormuşuz gibi.

Akşam halk söylev için meydana toplandı, pencerelerde ipekle karışık pamuklular ve ağaçlarda çocuk salkımlarıyla. Plakçı dükkânının arkasında, bir atlıkarıncanın yüzyıl önce kabaca yontulmuş neşeli atları dönmekteydi. Siyaset denilen şey (Antiller’de seçilmiş De Gaullecü yoktu) söz konusu bile değildi. Ortada olan sadece Fransa’nın çağrısı ve General’in esinlediği güven duygusuydu. Siyahî bir kalabalık önünde ilk kez konuşuyor ve onun ürpertici hareketsizliğini, dansın müziğe uyumu gibi söylevin ritmine uyuşunu hissediyordum.

Adanın öbür yanındaki eski genel vali sarayında kalacaktık. Kortej (motosikletler, vali, vb.) yola koyulduğunda, karanlık basmıştı. Aydınlık gecenin içindeki siyah palmiyeleriyle ka-

ranlık köylerin ve muz ağaçlarının eğri yapraklarının üzerinde ki hilal biçiminde kalın bıçakların arasından geçiyorduk. Radyo söylevleri yayımlamaya yeni başlamıştı. Köyden köye pencereler aydınlanıyor ve biz geçerken açılan kapılardan yola, bazen içeridekilerin alkışladıkları cümleler dökülüyordu. Şimdi yayımlananlar benim cümlelerimdi ve bizimle aynı anda ilerliyormuş gibi geldikleri ve insan radyodan yayımlanan sesini tanıyamadığı için, işitmek bir tuhaf geliyordu:

“...Ülkemizin korkunç uykusu içinde, onun onurunu yenilmez bir düş gibi ayakta tutan adam...”

Dükkânlar, kulübeler.

Anlaşılmaz cümleler.

Tek sıra ilerleyen Siyahlar.

Bir köy. Aşağı yukarı bütün evlerde radyolar söylevi yayınladıkları için, bölümler halinde duyuyordum:

“Tarihimizin en büyük felaketlerinden biri karşısında at arabalarının sonu gelmez göçüyle yollarımızı hâlâ tıklım tıklımken yangınların fonu önünde bir ses tam aksini herkese karşı ilan etmek için yükseldi...”

Orman, palmyeler, sessizlik. Gece de çiçeklerin kokusu.

Bir kasaba. Farlarımızın ışığında beyaz gözlü gölgeler el sallıyordu.

Polis, atların çektiği bir platformun üstüne yerleştirilmiş küçük bir evin geçmesine izin verebilmek için, yolu kapayan kamyonları kenara çektiyordu.

“Fransa büyük bir tehlike içindeydi, Fransız birliği parçalanacaktı. General De Gaulle iç savaş tehlikesini ortadan kaldırdı; Fransız Uluslar Topluluğu’nun doğacağı anayasayı kabul ettirdi; güveni geri getirdi; hükümet istikrarını sağladı. Dört aydan kısa süre içinde Cumhuriyet’in, Fransa’ya umut, dünyaya da kıvanç dolu çehresini yeniden kazandırdı.”

Atların çektiği ev geçti ve yol yeniden açıldı.

“Tek bir temel özgürlükten vazgeçmeksizin ... özgürlüğünden bile hattâ...”

Petit-Bourg, Goyave, Capesterre, Bananier, Trois-Rivières...

Yeniden orman. Görünmez çağlayanların devasa gürültüsü.

Radyoyu izleyerek “Yaşasın!” çılgınlıkları arasında son köylerden geçtik. Ve sonunda, eskiden Adalar’ın valilerinden birinin oturduğu eve vardık; farların ışığında begonvil salkımları ve ateşböceklerinin vızıltısını bastıran gayet melankolik bir melez şarkısı ile:

*Elveda şallar, elveda eşarplar,
Elveda ipek entari ve kolye,
Doudou’m bırakıp gitti beni,
Ve yazık ki bir daha dönmeyecek...*

Şarkıyı, melez sevgilisi tarafından terk edilmenin büyük acısıyla onun XV. Louis döneminde bir valisi yazmış. Geniş koridorlarda bizi bekleyen alımlı şarkıcı kızlar, hazinli türküyü sürdürüyorlardı:

“Günaydın bay vali...”

Ve yemek odasında, otuz kişilik at nalı biçimi bir sofranın tam ortasına oturmuş siyah-mor giysili piskopos bizi bekliyordu. Arkasında, yer hizasında, açık pencerelerin tümünden, ay ışığında ürperen Antil denizi görünüyordu.

Martinik, daha az şaşırtıcı değildi. Eski merkezi Saint-Pierre’e gitmek için, Amazon sarmaşıklarının yerini çamların aldığı bir ormandan geçilir; sonra uğursuzluğun darmadağın ettiği bir kente ulaşılır. Tek bir çatı bile yok; her şey terk edilmiş; ama hiçbir şey parçalanmamış. Pélée dağının yamaçlarına kadar uzanan kapısız, penceresiz ıssız sokaklar. Ne kül ne de lav; ama dalgın gökyüzüne doğru çıkan eğri büğrü taş basamaklar. Eskiden anacadde olan yerde, hayalet bir müze bekçisinin bana rehberlik ettiği hayalet bir müze. Orada lav vardı ve sıradan, tuhaf nesnelere sarıp sarmalamıştı. Eskiçağ kandelinin yerini bir karabiber çekme değirmeninin, Roma yolunun yerini banliyö fabrikaları çevresindeki derme çatma kulübelerin tümsekli toprak yolları gibi uzanan kör bir yolun aldığı bir Pompeii’yi getiriyordu insanın aklına. Denizin karaya vurduğu kütükler gibi aşınmış bu nesnelere, yanardağ cinlerinin oyuncaklarıydı sanki; üzerlerinde, uğursuz sarayın kraliçesi, bir kum gülü saltanatını sürüyordu.

Kartpostallarda Tascher de La Pagerie müzesi görülüyordu. Adalar'dan bir ev daha ve yıkıntılar. "Küçükhanımlar"ın kulağına fısıldayan yaşlı falcı kadınlar görmüştüm. Henüz adı Joséphine olmayan genç Rose, elini falcı kadına burada mı uzatmıştı acaba?* "Kraliçeden de üstün..." sözü, okyanus rüzgârında eriyerek yitip gitmişti.

Her köyde bana çiçekler getiriliyor, ben de Cumhuriyet büstünün önüne koyuyordum onları. Çoğunlukla bir Cumhuriyet büstü değil de, alçıdan bir Schoelcher büstü vardı. Burada köleciliğin eski düşmanı da bir özgürlük simgesiydi...

Fort-de France'ta, Aimé Césaire'den sonra konuşacaktım. "Şahsınızda, tutkuyla bağlı olduğumuz büyük Fransız ulusunu selamlıyorum" diyerek karşılamıştı beni.

Meydan görkemli, uçsuz bucaksız ve -büyük bir bayram varmışçasına- tıklım tıklımdı. Denize inerken akşamın huzuru içinde, açık renk giysiler sıralanıyordu. Kıpırdanmalar kesildi. Césaire, sunuş konuşmasını bitiriyordu.

"Kavuşulan umudun elçisi olunuz!"

General De Gaulle'ün mesajını okuyarak başladım:

"Bay André Malraux, selamlarımı iletirken, sizin ve 1956'da beni muhteşem karşılayışınızın anısını daima içimde taşıdığımı da söyleyecek. Bütün Fransa, her iki dünya savaşında da zafere ulaşmasına yaptığınız şanlı katkıyı anımsamaktadır."

Söylevim, Guadeloupe'takiyle aynı akışı izliyordu. Ve kalabalıkla aramda aynı ilişki kuruldu - hattâ daha güçlü, çünkü artık tanıdığım bir duyguydu, çünkü bizi dinleyen köyleri düşünüyordum (düzenleyicilerden biri, "Unutmayın, burada canlı yayın yapıyoruz, konuşmanın sonunda *La Marseillaise*'in söylenmesi de âdettendir" demişti) ve çünkü meydan öyle büyüktü ki; inmekte olan akşamın içinde nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmekte zorlanıyordum. Tek ses çıkarmayan kalabalık yükselen ses tonumdan, söylevin sonunun yaklaştığını anlıyordu.

"Geçmişte Kanada'ya karşılık Antiller'i tercih eden, Strasbourg çarpışmasında yanı başımda vurulup düşen Antillileri görmüş olan metropol, Antiller'i terk etmeyecek. Ve sanı-

(*) N. Bonaparte'ın eşi Josephine Martinikli idi - ç.n.

rım, General De Gaulle'le Martinik, geçmişte olduğu gibi bugün de, tıpkı benim Fransız kalmayı istemem gibi, Fransız kalmak isteyecek.

“Belki de ebediyen silah arkadaşlarım olacak siz geçmişteki silah arkadaşlarım, inmekte olan şu akşam tanıklık edin bana! Siz Birinci Dünya Savaşı'nda sağ kalmayı başaranlar, siz Dordogne'daki arkadaşlarımla birlikte Antiller Taburu'nda çarpışıp, sağ kalmayı başaranlar, savaşta ölenlerin sağ olsalardı yapacakları gibi, “evet” yanıtı vereceksiniz!”

Projektörler akşamın alacakaranlığına gömülmüş kalabalığın üstünden geçip, her yanlarına “HAYIR” afişleri yapıştırılmış duvarları ve yüksek ağaç gövdelerini aydınlatıyordu.

“1940'ta adadan kopup gelerek, özgür deniz kuvvetlerimize katılan tayfalar ve siz, ikinci Ren zaferini kazanırken ağır kayıplar veren Pasifik Taburu'ndan sağ kalanlar, ölenlerinizin diyeceği gibi ‘evet’ diyeceksiniz!”

“Baylar ve bayanlar, iki yıl önceki unutulmaz karşılayışınızın kendisi için onca unutulmuşluğu silip attığını söyleyen adama ‘evet’ yanıtı vereceksiniz.”

Bütünyle inmiş gecenin içinden, stadyumlarda zaferi kutlayanların uğultusu yükseldi

“Radyo Cumhuriyet'in yıldönümünü kutlamak için *La Marseillaise*'i yayınlamaya başladığında, Fransa'daki evlerde, duyan ayağa kalkmıştı. Şimdi hep birlikte söyleyeceğiz onu. Alsace ya da Royan'daki Fransızlar! Bizi işittiğinizde, Martiniklilerin öldüğü bütün köylerinizde ayağa kalkın! Ova ve tepelerdeki evlerdeki Martinikliler ayağa!”

Podyumun karşısında otuz kadar iskemle sırası vardı ve bütün dinleyenlerin ayağa kalktıklarını hissettim. Ayağa kalkanlar, geçmişte Moskova'da Aziz Basil katedralinin arkasından yavaş yavaş narçiceği rengi kadife bayraklar kaynaşması belirirken dinlediğim *Enternasyonal* gibi ağır bir *Marseillaise*'e başladılar. Ama ağır söylenen *Enternasyonal* tekdüze bir şarkıya benzer, oysa *Marseillaise*, iç atılımla titrer gibidir:

İşitiyor musunuz, kırlarımızda...

Şu coşma noktasına kadar:

Yurttaşlar, silah başına!...

Siyah özgürlüğün, Toussaint Louverture'ün savaşçılarının ve –devrim umudunun fiziki kardeşlik duygusuyla ayrılması imkânsız biçimde kaynaştığı– ebedî köylü ayaklanmasının haykırışıydı bu. Yalnızca bir tek kez, yaklaşık on beş yıl önce ve de bir cezaevinde duymuştum bunu. Césaire ve ben, ışıkları kürsünün, ağaçların ve “Hayır”ların üstünde kesişen projektörlerden gözlerimiz hâlâ kamaşmış olarak, platformdan, yalnızca çalkanışını seçebildiğimiz kalabalığın arasına indik. Marşın ilk dörtlüğü görkemli gelişmesiyle yeniden başlıyordu: “*Haydi, vatanın çocukları...*” Hiç kimse yerinden ayrılmıyor, tümü savaş marşını, boğuk bir tamtam sesi gibi eşlik ederek, onu toprağa kanolarda kürek çekenleri ırmağa bağlayan türküler gibi bağlayan ağır bir yerinde saymayla haykırıyordu:

“Kana bulanmış sancak açıldı!”

O güne kadar yirmi bin kişilik bir koroyu ve toprağın gerçekliğini kanıtlarcasına inip kalkan o ayak seslerini hiç işitemiştim: Avrupa dansları kayar toprağın üstünde, çekiç darbeleri gibi inip kalkmaz. Meydanı baştan sona aşan caddede Césaire’le birlikte ilerliyorduk ve arkamızda meydan boşalıyordu. Halkın bir bölümü caddeyi enlemesine aşıp ileride yeniden önümüze çıkmaya çalışıyor, bir bölümü de bizi izliyordu. Projektörler altında birbirimize karıştığımız bu gecenin havada dönüp duran *Marseillaise* haykırışlarının eseri olduğunun farkındaydık. Meydanın kenarında sıralanan lambalarla aydınlatılmış, sokağa ulaştığımızda, denizin görünmeyen uçsuz bucaksızlığından kent merkezine kadar aralıksız bir dalga gibi gelen “Yaşasın De Gaulle, yaşasın Césaire, yaşa Dö Gol, yaşa Se-Zer!” haykırışları marşı birkaç saniyeliğine örttü. Pencerele ipekli pamuk giysilerle dolmuş gibiydi: Önümüzde el çırparak marş söyleyen, geriye çekilerek yürüyen bir kaynaşmanın içine daldığımız da haykırışlar kayboluyor ama gerimizde kalabalığın uğultulu ritmi. “Büyük bir *videh* yapıyorlar” dedi Césaire.

Videh, Karnaval'ın sonunu belirten, onu canlandıran bir maskenin yakıldığı ve bütün ada halkının şeytan kılığına girmiş kişiler çevresinde dans ettiği bir şenliktir. Belki de... Çevremdeki, insanlığın kendini azat ettiği binyıllık şenlikti; Afrika'da hayal meyal görülen aslan-adamların töreniydi; Çad'da boyanmış adamların, Fort-Lamy'nin uçsuz bucaksız meydanında on bin seyirciyi transa geçiren töreniydi. İlerledikçe çevresindekileri dostlukla selamlamakta olan Césaire, bu zincirlerinden boşanmayı biz başlatmış olsak bile, kahramanlarının biz olmadığını biliyordu. General De Gaulle diye doğa üstü bir kişiliğe yönelikti ve Cumhuriyet onun başkanı olduğu şeydi. O, yaşadığımız hayatla bilinmeyen dünyanın, halihazır sefaletle gelecekteki mutluluğun ve öncelikle de kimsesizlikle kadeşliğin şefa-atçisiydi. Avrupa'da halkın zincirlerinden boşanışıyla bir başka yerde karşılaştığımda şaşırمامamı sağlayacak kadar çok kez karşılaşmıştım. Ama Avrupa'da, siyasal coşkudan bu doğaüstü sarhoşluğa geçişle, meydanda bana toprağın varlığını kanıtıyor gibi gelen bu ritim çılgınlığıyla hiç karşılaşmamıştım. Dans ama, Avrupa'nın oyunu ya da Asya'nın törensel dansı değil, bir cezbeye kapılmaydı bu. "Ya-Şa Se-Zer! Ya-Şa Dö Gol!" Güçlkle ulaştık vilayet konağına. Ve Avrupa'ya özgü aşırı nazik davranışlar arasında şampanya kadehleri dolaştırılırken, umudun tezahüratı, açıktan geçen gemicileri Eskiçağ tanrılarının sesiymişcesine şaşırtacak ölçüde adayı kaplamış gibiydi.

Yani Guyana'da işler iyi başlamıştı. Uçak Karayib kıyısı boyunca her alana inip kalkmış, Amazon bölgesinin bağrına kadar sokulan ormanın üstünden uçmuştu. Şeytan adasının üstünden, arazisi üstünde bir tur atarak geçmişti. Eskiden Cayenne'le ve artık kaldırılmış olan kürek cezasıyla ilgili röportajlar okumuştum. Toz içinde, terk edilmiş bir cehennemle karşılaşmayı bekliyordum. Martinik'teki evlerden daha az gösterişli, sömürge üslubunda yeni yapılmış evler ile kum rengi güzel bir caddeydi gördüğüm. Ahşap havaalanı binası önünde, folklor giysileri giymiş, ellerinde Hindistan'dakiler gibi sık yapraklı çiçeklerden oluşan ve onlar gibi üzerlerinde çiy damlacıkları olan buketler tutan küçük kızlar bekliyordu beni. Arkalarında

da, zafer takı veya sepet şekli verilmiş, çiçeklerle kaplı bir arabaya binmiş adanın en güzel genç kızları.

Vali gayet lüks bir Cadillac'ta karşıladı beni. Buraya kadar yüksek görevlilerde (Paris'teki bakanlar gibi) Citroen'den başkası yoktu. Birkaç saat sonra vereceğim söylevin düzenlenişinden konuştuk. Daha doğrusu ben düzenlemeden, mikrofonlardan, güvenlik görevlilerinden, siyasal durumdan söz ettim; vali de törenden. Söylev sırasında belki taşkınlık yapacak birkaç kişi olurmuş. Hiç aldırış etmemek en iyisiymiş. Hemen ardından büyük bir şölen verecekmiş: Bütün sömürge illeri gelenleri vilayet konağına çağrılmış. "Sayın bakan, önce din yüksek görevlilerini kabul etmeniz benim için çok önemli. Küçük bir ayrı salonda bir kokteyl düzenledim bunun için. Piskopos yazık ki hâlâ Fransa'da, belediye meclisinde de görevli olan baş papaz da bir görevle Saint-Laurent-du-Maroni'de. Ama hiç değilse çeşitli din adamları ve mason locası üstadı âzamı bizimle olacak. Bir yanlış anlama olmasın diye hahamı da davet ettim." Ciddi mide sorunları varmış. Belli belirsiz bir şaşkınlıkla, gayet düzenli tarlaların ortasında, Antiller'de görmeyi umduğum sömürge üslubunda sevimli evleri ve harap kulübeleri seyrediyordum; bir plakçı dükkânı ve Belle Epoque döneminden kalma bir Cumhuriyet heykeli; Bir tabela: *Bakkal, altın satın alınır*. Ve birbirini diklemesine kesen, cazla ve sarhoşlarla dolu sokaklar. Cayenne'deki tek gerçek anıtın bulunduğu ve söylevlerin verileceği Félix-Eboué meydanından geçtik. Cizvit rahipleri tarafından dikilmiş iki yüzyıllık palmyeleri dünyanın en güzel palmyelerindendir. Meydan, onu sınırlayan evler güçlkle fark edildiği için gerçek bir meydan değildir: karmakarışık hindistan cevizi ağaçlarının rüzgârdan eğildiği bir ülkede, iki yanında dev palmyelerin sütunlar gibi dimdik uzandığı geniş bir caddedir aslında. Martini'tekilere benzeyen pastel renkli ipekli karışımı şal ve giysilerin alakcakanlıktaki balesi başlıyordu.

Kapıları açılır kapanır kanatlarla değiştirilmiş eski bir manastır olan vilayet konağı, başka bir meydandaydı. Muhalefet önderleri benimle görüşmek istiyorlarmış. Söylevden hemen

sonra, vilayet konağına geldiklerinde onları kabul edeceğimi bildirdim. Araya din adamlarının olmadığı bir kokteyl sıkıştırdığım için vali üzgün.

Havaalanından bu yana yeterince bilgi edinmiş olan yardımcıları, muhalefet önderlerinden sadece birinin önem taşıdığını söylediler bana. Gelecek seçimlerde adaylığını koyacak Catayée adlı, melez, aşırı coşkulu ve etkili bir hatip – ve de Özgürlük Dostları'nın şefi imiş.

Beni tek başına görmeyi, beklemediği gibi, âdet olduğu üzere “Sevgili meslektaşım” diye karşılamamı da bekleliyordu. Vilayet konağını düşmanın sarayı, valiyi de Kötülük'ün ta kendisi sayıyordu. İçten görünmüyordu; tersine, saldırmaya ya da kaçmaya hazır, devrimlerin başlangıcında görülen sürükleyici peygamberlere benziyordu: Lumumba – ama o dönemde Lumumba'nın adı geçmiyordu henüz.

“Evlenmeden çocuk doğuran kadınlar için bir klinik açmışsınız, öyle değil mi?”

– Evlenmeden mi? Kadınların hepsi öyle! En kötü durumda olanları alıyorum ben.

– Doktor muydunuz eskiden?

– Hayır, hastaydım.

“Ama ne yapıp edip sonunda kapatacaklar hastanemi!”

Sanmam.

– Doktorlarımdan hepsinin işinin ehli olmadığını söyleyecekler... Kürtaj öyküleri uyduracaklar.. Hattâ uydurmalarına bile gerek kalmayacak. Burada neler olup bittiğini bilerseniz...

– Hastaninizi kapatacaklarını sanmıyorum.

– Tanımıyorsunuz siz onları!

– Tanıyacağım. Ama hastane kapatılmayacak.

– Sizce o, Koca Charles, burada neler olup bittiğini biliyor mu yani?

– En azından bana söylediklerinizi öğrenecek.

Yüzüme baktı, yerinden kalktı ve elleri arkasında odada doluşmaya başladı:

“Sizi görmek istediğimi söylemişim, çünkü beni kabul etmeyeceğinizi sanıyordum. Ama birkaç dakikadır, Yönetim'i siz

benim kadar tanımıyor musunuz acaba diye düşünüyorum. Kuşkusuz ayrıntıları kastetmiyorum.”

– Değiştirin öyleyse.

– Neyle?

– Gelecek milletvekili seçimlerinde adaylığınızı koyacağınız söyleniyor. Böyle bir bölgede, bir milletvekili çok şey yapabilir.

– Adaylığımı koymamı siz mi söylüyorsunuz?

– Ya da belki de bir Guyana ulusu olduğunu ve gelişmesini tek başına gerçekleştirmesi gerektiğini düşünüyorsunuzdur. O zaman, hayır oyu vermek gerekir ve bence o ulus yoksulluğa yuvarlanmaksızın tek başına uzun süre ayakta kalamaz; ama içiniz rahat olsun, tek başına kalmaz: işgüzarlar çıkar nasılsa. Ya da belki Guyana'nın Antiller gibi Fransız olduğunu ve Fransa'nın yardımıyla gelişeceğini düşünüyorsunuzdur. Ve o zaman evet oyu vermek ve de içeriden uğraşmak gerekir. Césaire hükümetin adamı değildir.

Yürüttüğüm mantık değil, uyardığı duygular aklını bulandırmıştı.

“Özetlersek, ‘Fransa’ya evet, valiye hayır’ türü şeyler yazıp pankartlar açmamı mı ima ediyorsunuz?”

– Valinizi tanımıyorum, ama bunu yaparsanız, Fransızların % 40'ının düşündüğünü dile getirirdi o pankartlar... Ve “Kahrolsun Fransa! İmza: Bir Kurtuluş Savaşçısı” yazılı pankartlardan daha sağduyulu olurlardı.

– Neden?

– Çünkü ilk pankart, gerçekten düşündüğünüz. İkincisi değil.

Görüşeceğim kişileri içeri getirmekle görevli kişi, iki-üç kez kapıdan uzatmıştı burnunu. Catayée elini uzattı bana:

“Düşünmem gerek. Gene de, benimle ilk kez Fransa'daki gibi konuşulduğunu söylemeliyim.”

Çıktı. Ne Enternasyonal'den söz etmişti konuşmasında, ne de proleteriyadan. Taşdığı etiket ne olursa olsun, Komünarların uzak bir kardeşiydi. Trémaud gelip çarçabuk, her şeyin çok kötü gider gibi olduğunu söyledi. Birkaç önemsiz kişiyi kabul ettim sonra. Ve Félix-Eboué meydanına doğru yola koyulduk.

Tribünler meydanın güney bölümünün ortasına kurulmuş-

tu; yandan geldiğimizden, ancak birkaç dakika sonra ulaşabildik. İpek şallı ve parlak renkli elbiseleriyle genç kızlar, biz geçerken gülümsüyordu ama, Antiller’de kürsüye ilerlediğim sırada yer yer “Yaşasın De Gaulle”ler işitmişken, burada sessizlikten başka şey yoktu. Ve gece karanlığında aralarından geçtiğimiz bu suskun, içine kapanmış çokrenkli kalabalıkta kayıp giden uzun otomobilimizde ve motosikletlerimizde, düşlere özgü bir şey vardı.

Tribünler –ileri gelenlere ayrılmış basamak sıraları– bir nöbetçi kulübesinden yapılmış kürsüyü çevreliyordu. Onların arkasında projektörlerin elli metreye kadar aydınlattığı halkın geri kalanı, az önce farlarımızın dışında kalanlar gibi karanlıktaydılar. (Sanırım biz de, ters yönde yerleştirilmiş projektörler tarafından aydınlatılmıştık.) Kürsüde, biri, üstünkörü bir homurtuyla beni takdim etti. Sağda solda, bana havaalanında çiçekler veren yerel giysili küçük kızların taşıdıkları ufak “Yaşasın Fransa!” levhaları fark ettim. Bu koruma derneği dekoru, kaygılı ve gergin kalabalıkla pek bağdaşmıyordu.

Kürsüye çıktım.

Söylevim, Antiller’dekiyle aynıydı. Birinci bölümün sonuna doğru, küçük kümelerin alkışları, büyük sessizlik içinde yitip gitti. Alkışların önceden ayarlanmış olduğunu düşündüm. Karanlıktan da, aydınlıktan da gelmişlerdi. İkinci bölümde daha da yoğunlaştılar ama, hâlâ, artık suskun değil gevezeleşmiş olan kalabalık içinde yitip gidiyorlardı: Altlarında –on bin içinde kaybolan– birkaç yüz kişinin toplanmaya çalıştığı hoparlörlerin haricindekiler çalışmıyordu. Mikrofon olmayan zamanlarda yaptığım gibi, bütün gücümle haykırarak tane tane konuşmaya başladım; ama kalabalıktan yüksekteydim ve üç yüz metreden sonra hiçbir söylev işitilmez. O sırada, başların üstünde, EVET’lerin üstünde, HAYIR pankartları yükselmeye başladı; ve iki uçlarındaki sırkaların tuttuğu iki bez afiş ağır ağır –ürken kalabalık iki yana açılıyordu– açılmaya koyuldu: KAHROLSUN FAŞİZM.

Sonra, KAHROLSUN DE GAULLE.

Sonra, KAHROLSUN FRANSA.

Haykırmaya yetecek kadar sesim kalmıştı hâlâ:

“İstedığınız bağımsızlıksa, alın onu ayın 28’inde. Peki De Galle’den önce onu almak hakkını veren oldu mu size?”

Sesimin yettiği yere kadar olan bölüm alkışladı ve kalabalık, sıyrılan taşıyanların yanından uzaklaştı. Onların ötesinde bir kaynaşma başlıyordu. Sağda uzakta, çığıllıklar: Göstericiler, tribünlere saldırmak için düzeni korumakla görevli olanların çevresini dolanmaya çalışıyorlardı. Sonra çok yakınımda çığıllıklar işittim ve kulübemin çevresi boşaldı. Parlak bir kütle kulağımın dibinde vınlayıp, şiddetle arkamdaki fona çarparak, ayaklarımın önüne düştü. Eğilip alarak, konuşmamı kesmeden başımın üstüne kaldırdım onu. O güne kadar hiç görmemiş olduğum bir silahtı: Üstüne diklemesine koskoca bir çivi çakılmış kırk santimlik bir tahta parçası. Birkaç tane daha düştü sağıma soluma. Atanların, yaklaştıkça sonunda bana isabet ettirecekleri kesindi. Söylevimi sürdürerek, düzeni korumakla görevli olanları gözden geçirdim: Çivili tahta fırlatıcılarla aramda, bana buketler getirmiş küçük kızlar; sağda, izciler. Izciler bana doğru yaklaşıyor, el-kol sallayan bir siyahlar kalabalığı da, ışıktan çekiniyormuşçasına sakınlı adımlarla onları izliyordu. Pankart taşıyıcılar kıpırdamıyorlardı. Çivili tahta fırlatanlar da. Kuşkusuz sayıları azdı. Yardımcılarımdan biri yanıma yaklaştı: “Vali çekilmenizi öğütlüyor. –Dalga mı geçiyorsun!” Birkaç çivili tahta daha geldi. Sessizliğin yerini alan gürültü patırtı içinde, sesimi kimse işitmiyor, ama kalabalık dinlemese de, bakmayı sürdürüyordu. Yardımcım: “Catayée’nin güçlü bir mikrofonu var, size getirmeyi öneriyor,” dedi. “İstemem...” Mikrofon hiçbir şey değiştirmeyecekti. Ses yayını tamamen iflas etmişti. Işığın sınırında ilerleyip, gerileyen, ama sonunda saldıracak olan o yığılı, Catayée’nin adamları oluşturuyordu kuşkusuz: Verdiği talimatı iptal etmeye vakit bulamamıştı. Onun koruması altına girecek değildim. El-kol sallayan yığın ışığa giderek yaklaşıyordu; oysa KAHROLSUN FRANSA pankartları, stadyumlara futbol maçları sırasında asılan olayla ilgisiz reklamlar gibi hareketsizdi. O kitle, siyasal kavganın –omuz omuza militanların– değil, öldürücü sarhoşluğun kitesiydi. Okuduğum ilk romanı,

Dumas'ın *Georges*'unu anımsadım. Romanda, Île de France'taki ayaklanmış köleler, krallık birliklerine saldıracakları sırada, adaya yerleşmiş beyaz sömürgeciler, sokağın yukarısından içki fiçileri yuvarlarlar onların üstüne ve olay şenlik ve kırımla biter. Sloganların yerini küfürler almıştı. Martinik *videh*'i hazırlanıyordu ve öldürülen, Karnaval olmayacaktı. Bir siyah, YAŞASIN FRANSA yazılı pankartını yiğitçe taşımakta olan küçük bir kız belinden kavrayıp, arkasındaki karanlığa doğru savurdu. Üç kız daha fırlatıldı arkasından. Sonra, gözleri kamaşmış, sersemlemiş bir topluluk, sakına sakına aydınlığa girdi. Önde, dört kişinin sürüklediği –kuşkusuz bir battaniye üstünde– kolları bacakları sarkan, kanlar içinde bir yaralı; arkasında, öfkeli sarhoşluğun ve kana susamışlığın istemsiz hareketleriyle, çivili tahtalarla silahlanmış yüz kadar gözüdünmüş. Bana doğru yönelip –söylevimi sürdürüyordum– sonra kadınların çoğunlukta olduğu tribüne çarkettiler. O kolları bacakları sarkan bedeni bir tür *Pieta** gibi göstermek ister gibiydiler ama, tribüne doğru sokulmaları ansızın geriledi. Taşıyıcılar, bedeni yere bıraktılar. Trémaud'nun emrindeki bir deniz piyade birliği, tüfekleri öne doğru eğik, koşar adım tribünün önünde mevzilenmeye geliyordu.

Doğaüstü bir sessizlik oldu. Aşırı gürültülü alanın ortası hiçbir şey görmüyordu. Şimdi, tribünün tam önünde, deniz piyadeleri ikişer metre aralıkla hazıroldaydılar (Trémaud'nun, uyarıda bulunmadan ateş açtırmayacağını biliyordum); bütün kadınlar ayaktaydı; içinde bir başına bırakılmış yaralının çırpındığı büyük bir boşluk; ve tersine dönmüş bir hayvan gibi umutsuzca hareketlerle, kalabalığın iki yana doğru açıldığı karanlığa doğru gerilemekte olan gözüdünmüş yüz kişi. Ne YAŞASIN FRANSA pankartları –dört kızın dışında– kıpırdamıştı ne de KAHROLSUN DE GAULLE yazılı olanlar. Topluluk gecenin içinde geriledikçe, her şey ebediyete gömülür gibiydi.

Söylevim bitmişti, yeniden kürsüye çıkıp, kısılmış bir sesle, ertesi sabah şehitler anıtına saygı duruşunda bulunacağımı ve vilayet konağında bir konuşma yapacağımı haykırdım. (Du-

(*) Meryem'i üzüntülü, genellikle dizinde çarmıha gerilmiş oğlu İsa'yla canlandırılan heykel ya da resim – ç.n.

yanlar duymayanlara söylerdi.) Cankurtaranın klaksonu uğursuzca eşlik ediyordu sözlerime. Hastabakıcılar, ellerinde sedye, yaralıya doğru ilerliyorlardı. Bütün deniz piyadeleri toplanmış, tribünleri korumaya almışlardı. Pankartlar indirilmekte, bez afişler sarılmaktaydı. Kalabalık dağılmaya başlamıştı. Palmiyelerin gövdeleri, yıldızlarla kaplı gökyüzüne doğru Baalbek'in sütunları gibi uzanıyorlardı.

Vilayet konağında, küçük dereceli din adamları bekliyorlardı bizi. Ne yazık ki diğerleri burada değilmiş! Ne yapalım, gelecek sefere görürdüm onları da vali bey. Din adamları, oldukça dürüst kişiler gibi görünüyorlardı ama, misyonerler ve bir mason locası üstadı âzamiyle aynı zamanda konuşmak güç geldi bana. Hiçbir şey söylemedim o yüzden; ama Trémaud'ya "Biri dışında bütün arkadaşlarımızı toplayıp, hemen bir soruşturma başlatın lütfen," dedim. "Emniyet müdürünü çağırttım bile. Biraz yaralı varmış. Olaylar bitmedi henüz."

Oysa açık pencerelerden hiçbir gürültü gelmiyordu. Vali zerrece anlamadığım protokollerden söz ediyordu bana. Cayenne, New York'tan çok daha küçüktü; görüşmemi beklediği konukları bana tanıtması için birkaç dakika yeterliydi bence. Olmazmış. Eşim bir koltuğa oturmuş, valiyle ben de iki yanında ayakta durur bulduk kendimizi; ve boynu zincirli bir mübaşir, turturaklı bir sesle tanıtıma koyuldu: "Yüzbaşı Durand, Bayan Durand, vali danışmanı Bay Dupont, Bayan Dupont."

– Nereden buldunuz bunu?

– Oh, sayın bakan, kürek cezalılar arasından elbet, eski bir suçlu. Ama, basit bir kıskançlık suçu.

Bir saat sonra, mübaşirin eşini gırtlaklamış olduğunu söylediler. Tam da valinin dediği gibi, ne tavrı ama!

Tanıtma töreni sürüyordu. "Sayın mahkeme zabıt kâatibi, Matmazel Masson, sayın milletvekili!" Bir ayrıntı. Milletvekilliğini mi onurlandırıyor, bekârlığı mı? Piskoposun bulunamamasına üzülmüştüm – tanıtım sesi: "Sayın IFAT. başkanı."

O da neydi ki? Sesin tonuna bakılırsa, küçük bir kuruluşun başkanı.

"Sayın BAFOG genel sekreteri!"

“Sayın Saint-Laurent-du-Maroni nahiye müdürü.”

Böyle anons edildiğinde, muhteşem unvan. Şu “basit kıskançlık suçlusu” giderek hoşuma gidiyordu. “Tavrı”, itaat edişten çok, emir veriyor olmaktan kaynaklanıyordu belki de. Biraz gırtlaklamaya eğilimli eski bir Rus prensi mi acaba? Bir de romancı olacağım! Peki, valiye, yarın öğlen yemeğine on kadar eski tutuklu davet etmesini söylesem? Aralarından birinin çok ünlü bir kelebek uzmanı olduğunu söylemişlerdi bana... Ve ansızın, o ana kadar fark etmediğim şeyi koltuk sayesinde nihayet anladım; çünkü cumhurbaşkanının eşi konukları tanıtılırken oturmaz elbette: Elysée'deki kabul törenlerini taklit ediyorduk... Yeniden başlayan haykırışlar, yaralılar, mutlaka Proust'un yapıtlarını göndereceğim “basit kıskançlık” suçlusu –ve kuşkusuz yitirilmiş Guyana– arasında.

Cayenne yüksek sosyetesini bitmek bilmez değildir. Sonunda salona geçtik. Bir soğuk büfe, Guyana'yla ilgili sorular sordum ve bana General De Gaulle'ün ne yapması gerektiğini söyleyerek yanıt veren insanlar. Her şeyden önce, denizkızlarını* görmüş müydü daha önce? Bunların Eskiçağın sirenleri olduklarını düşünüyor muydu? Ana caddedeki bir kuyumcu çok güzel küpeler yapılan maden külçeleri satıyormuş. Açık pencelelerden hâlâ biraz uğultu geliyordu ama, hiçbir patlama sesi işitmiyordum. Yardımcılarımdan yanımda kalmış biri yaklaşmış, “Epeyce çatışma oldu; Trémaud bu gece harekete geçmek gerektiğini düşünüyor,” dedi. “Onu da alıp odama gelin.” Birkaç el sıkıştı, validen izin istedikten sonra, odamda beni bekleyen yardımcılarıma yanına gittim.

“Neyse ki polis aklıbaşında,” dedi Trémaud; “Bize yardım etmekte kararlı olan polis müdürünü korumak zorunda kalacağız sanırım. Aynı anda hem Clochemerle'deyiz,** hem de bir gangster filminde. Bir yanda, Fransa'da artık rastlanmadığı kadar radikal vali...”

(*) Atlas okyanusunun tropikal kesimlerindeki kıyı sularında ve bu sulara dökülen ırmaklarda yaşayan memeli su hayvanı – ç.n.

(**) Fransa'da, saçma sapan siyasal çekişmeleri anlatan aynı adlı mizah romanına konu olmuş kasaba.

– Çünkü dışarıya gönderiyoruz onları!

– Halkın % 90'ının hayır oyu vereceğini, dolayısıyla da yaptığımız şeyin onları kıskırtmak olduğunu düşünüyor. Bununla birlikte gelecek seçimlerde milletvekilliğine adaylığını koyuyormuş. Az çok De Gaullecü olan milletvekiliyle arası bozuk. Deli sayılan, ama varlığı hesaba katılması gereken Catayée'yle ise kanlı bıçaklı. Kısacası, vali hiçbir koruma önlemi almamış. Paris'e Guyana'nın yitirilmiş olduğunu bildirdiğinden ötürü mü? Milletvekilinin elinden hiçbir şey gelmediğini göstermek için mi? Catayée'ye karşı önlem almayı sağlamak için mi? Ya da ahmaklığından! İzciler, küçük kızlar havaalanındaki karşılama için. Amerikan otomobili de sizin için kiralanmış.

– Çiçeklerle birlikte kiralanmış deyin bari!

– Öbürleri ise karşılıklarına kimsenin çıkmayacağını düşünüyorlarmış. Deniz piyadeleri hesaba katılmamıştı. Tek bir kişi gibi ilerlediler: Küçük kızlara dokunulduğunu görünce öfkelen-diler. Ama, yerel yetkililer kollarını bile kıpırdatmadıklarından, onları da gidip benim çağırمام gerekti. Bez afişleri taşıyanlar, şu anda kollarıma atılan Catayée'nin adamları.

– Ses düzeninin çalışmayacağını bilmiyordu. Valinin sabah bir deneme yaptırıp, gerekli önlemleri alması gerekirdi; Catayée ise, valinin ehliyetsiz olduğunu kanıtlamak istedi. Fran-sa'ya karşı oy verme kararı alıp almayacağını daha sonra göreceğiz. Aslında pek istemiyor.

– Ben de öyle düşünüyorum.

– Normal bir ses düzeni olsaydı önce uğultu, sonunda da coşkulu bir *Marseillaise* işitecektiniz. İşler şurada karışıyor:

“Bez afişleri taşıyanlar Catayée'nin adamları ile az sayıda ko-münistti ama, çivili tahta fırlatanlar onlardan değiller.”

– Daha önce görmüş müydünüz bu silahı?

– Hiç görmemiştim. Ama olay ciddiye. Söylevden önce, meydanda şiddete başvurmalarıyla tanınan toplulukların du-racakları yerlere rom fiçileri yerleştirip, birer delik delerek gitmişler.

– Kimler?

– Bilmiyorum. Kolayca öğrenebileceğimi de sanmıyorum.

Çok sayıda yaralı olmasına karşın, neden yalnızca siyasal değil. Polisler, komünistlerin İngiliz Guyanası'ndan adam gönderdiklerini, İngilizlerin buna gözyumduğunu söylediler. Bazılarını hem sınırdan gizlice girdikleri, hem de körkütük sarhoş oldukları için, yasaya uygun olarak tutuklattım. Hiçbiri Catayée'den daha komünist değil, İngilizlerin de bu olayla hiçbir ilgileri yok. Adamlar herkesin bildiği kaçakçılar. Yani Clochemerle, kuşkusuz siyasal rekabetle de bağlantılı bir gangsterler rekabetiyle iç içeleşiyor. Karışıklığa gelirse, yaptığım tesbitler şöyle: dağıtılan bildiriler valilik basımevinde basılmış; belinden kavrulmuş havaya savrulan ilk küçük kız (yere düşmeden havada yalamışlar) lise müdürünün kızı, suçlu da öğretmenlerden biri.

– Bildirilerin valilik basımevinde basıldıklarından emin misiniz?

– Kesinlikle.

– Geçici olarak valinin yerine geçme hakkım var değil mi?

– Bekliyor zaten bunu. Hükümeti temsil ediyorsunuz siz.

– Çıktığınızda, içişleri bakanı kararını verinceye kadar görevden alındığını söyleyin ona. Öbür gün sabah Paris'te olacağım. Bu gece yetkilerini siz devralın. Kaç "karıştırıcı" tutuklattınız?

– Birkaçı dışında tümünü.

– Bravo! Öğretmen gibi birkaç tehlikeli serserim dışındakileri elden geldiğince çabuk serbest bırakın. İnsanların şakanın sonunun geldiğini anlamaları yeterli. Sarhoşluğa gelince, fıçıları getirenler bizim için, içmiş olanlardan daha önemli. Kentte hava nasıl?

– Herkese karşı öfkeli. Sizi dinlemeye gelmişlerdi ve dinlemeleri engellendi.

– Görkemimin Cayenne kapılarında sona ermesi gerekiyor muş!..

– Hayır, çünkü vali Eboué'nin heykelindeki yazıt sizden bir alıntı.

– Yapılan iyi bir iş asla boşa gitmez. Neyse, halkoylamasına kadar vali ortada olmasın. Tatile gönderin. Hiç değilse yerine atanacak olan gelene kadar kim alacak onun yerini? Doğal ola-

rak, gerekli olduğu sürece siz denetleyeceksiniz onu da. Genel sekreter nasıl biri.

– İyidir. André Philip’in oğlu.

– Oldu işte. Ama önce kabul edip etmeyeceğini sorun; çünkü postu tehlikede olacak ne de olsa. Şehitler anıtına ve vilayet konağına gidilirken bana eşlik etsin.

– Görevi kabul etmezse ben olurum vali.

– Teşekkür ederim. Ama biliyorsunuz, buradaki görevlilerden biri daha iyi olur.

“Ya gerekli önlemleri alırsak gece akılları başlarına gelir, yani gece denemiş olduklarını gündüz yinelemeye kalkışmazlar ve çalkantı durulur –sanmıyorum ama– ya da olay daha ciddidir ve Şehitler anıtı önünde *Marseillaise* söylenirken korunma olanağı kalmaz. Hayırlı soruşturmalar veya iyi geceler.”

Görevlerinin başına döndüler. Pencere açıldı ve karyola küp biçimi cibinlikle kaphıydı. Dışarıda hâlâ yoğun bir kalabalık, siyahlar dilsizmişcesine sessizce geçiyordu. Giderek seyrekleşen ve uzaklaşan haykırmalar, bir caz taşkınlığı içinde yitip gidiyorlardı. Evlerin ötesinde, misyonerleri ve kürek cezalarını barındırmış palmiyeler, hayatımın en tuhaf gecesini içinde yükseliyordu. Yirmi kilometre ötede, papağanları ve akarsularındaki yırtıcı etçil balıklarıyla dağlar ya da okyanuslar gibi canlı orman başlıyor, yüksek yaylaların eteğine kadar uzanıyordu. Brezilya’da başkan Kubitschek bana, “Sonra ormanın içinden iki büyük yol açmaya başladık ve bazı yerlerde Taş Devri’nden bu yana değişmemiş insan topluluklarına rastladık,” demişti. Ve çok daha yakında, Maroni ile, geçmişte örümceklerin gelip uykudaki kürek cezalarını ısırarak öldürücü zehirlerini boşalttıkları korkunç Palmistes meydanı olan o çok güzel Félix-Eboué meydanı.

Uyumayı bekliyordum. Başucu komodininin üstüne bir albüm bırakmışlardı. Albüm cezaevinin girişindeki parmaklıklarla başlıyordu. Bastille’in parmaklıklarını hayal etmişim ve önünde begonvillerin salkım saçak döküldükleri bir lamba direği bulunan bir noter evinin arabesk çizgileri ile karşılaştım. Ardından, şimdi yaban otlarının ve böğürtlenlerin boy verdiği

kürek mahkûmu gibi giyinmiş rahiplerin metruk kilisesi ki duvar resimlerini mahkûmlar yapmış. Hücrelerde çizilmiş resimler yazılar arasında böcekler koşuyordu, ayaklara takılan demir laleler, bedenleri bağlayan kayışların geçirildiği delikler. İnsanlar tarafından çekilen “marşandiz”; bu terk edilmiş cehennem için garip mezarlar (gardiyanların); ve o dikenli bitki bolluğunun ortasında, giriş parmaklığımdakiler gibi begonvil-lerin çevrelediği küçücük, ot bitmeyen, taş döşeli bir meydan. Giyotin oraya yerleştiriliyordu.

Vilayet konağının çok yakındaki garajından Hint flütünün tekdüze melodisi yükseldi: Diğer dünya. Kürek mahkûmları cezaevi, masanın üstüne konulmuş çivili tahtanın anımsattığı yarı-ayaklanmanın çılgınlığı gibi yok olmuştu. Geride kalan, doğaüstü tekdüze melodi, meydanda geceleyin sessizce gezinenler ve kont Hoffman’ın davetinden çıkan, saygıdeğer gırtlaklayıcının yolcu ettiği son konukların sesleri...

Sabah iyi başladı. Cayenne’de insanı vali yapan, üniformadır. Oysa genel sekreterin boyu görevden aldığım valininkinden yirmi santim uzundu ve elde onunkinden başka üniforma yoktu. Siperliği yaldızlı kasket, başının tepesinde küçük bir mantar gibi durmaktaydı. Giymeyip elinde tutacaktı. Ama tuhaf biçimde uzatılmış pantolon askıları sayesinde ayakkabılarına erişebilen pantolonu giymemesi olmazdı elbet. Kollarındaki sırmalardan ötürü son derece önemli gömlek sorunu kalıyordu geriye. Sıcağı bahane edip yakasını açık bırakabilirdi. Ama, kollar en az onar santim kısaydı ve bütün bu haliyle, Cumhuriyet’in yüksek görevli bir memurundan çok, çizgi filmlerin pompon şapkalı denizcisi izlenimi veriyordu. Şarlo belediye başkanı. Genel sekreter bu filmi keyifli yanından alıyordu. Anıta gittik. Güzel otomobil ortada yoktu.

Daha dışarı yeni çıkmıştık ki, dünkü serüvenin geceyle ne kadar bağlantılı olduğunu anladım. İnsanlar yakınlıkla bakıyorlardı bize; çivili tahta fırlatıcıları değil, birer küçük burjuvaydılar. Şehitler anıtı dar bir meydandadır ve biri bana ateş etmeye kalksa en çok on metre uzağımda, yani herkesin gözü önünde olurdu. Zaten kalabalık da temkinli ve seyrekti. Şehit-

lere saygı borusu çalındığı sırada, anıtın önünde benimkinin yanında manşetleri çok kısa bir gölge uzanıyordu.

Tören bitince belediye başkanlığı binasına gittik. Hoparlörler yerleştirilmiş sokak tıklım tıklımdı. Belediye meclisi üyeleri tam tekmil, onuruma kadeh kaldırdılar. Belediye başkanı sıcak bir söylev verdi ve bitirirken, “Yaşasın Fransa!” diye haykırdı. Söylevine, 1848 geleneği uyarınca balkondan yanıt verdim (bu kez çok iyi işitiliyordu sesim). Bir bölümü Martinik’tekilerle aynı olan akşamki temaları yineliyordum ve konuşmam alkışlarla bölünüyordu – gündüz kalabalığı geceki gösteriyi reddedermişcesine. Sesimi yükseltmeksizin, General De Gaulle’le konuşmamı anlattım: “Sizin için, ‘Guyana’ya gitmek gerek, çünkü Fransa’nın Guyana’ya yardım etmesi gerek,’ dedi bana. Benim için de ‘Guyana’ya gitmek gerek çünkü iç parçalayıcı bir durum bu,’ dedi.” Martinik’teki gibi, boğuk bir onaylama uğultusu doldurdu sokağı. Belediye başkanı benimle birlikte indi aşağı ve kolkola vilayet konağına doğru yürüdük. Yeni vali ile Catayée peşimizden geliyordu. Çevremizde, Fort-de-France’ta olduğu gibi, *videh* başlıyordu: Düşünülmezsizin bir anda başlatılan toplu dans çemberlerinde kolkola binlerce kadın ve erkek. Epeyce sonra konağa vardığımızda, genel sekreterin kendi giysilerine yeniden kavuştuğu konak “evet” haykırılarıyla çinladı.

Bizi havaalanında sivil giysileriyle geçirdi genel sekreter. Ne genç kızlar kalmıştı artık ortada, ne zafer takı gibi çiçeklerle süslü at arabaları, hattâ ne de kulplu çiçek sepetleri. “Elveda ipekli giysiler ve şallar...” Birkaç hinidistancevizi ağacı, uğursuz kuşlar ve havaalanı çevresinde, uçakları beklemesi ile insanı hayrete düşüren o toz hortumu...

Uğradığımız Martinik’te, geceki olayları duymuş, ama sabahkilerden habersiz dostlarımız kaygı içinde bekliyorlardı bizi. Boşunaydı kaygıları: Guyana ve Antiller % 80 oranında evet oyu verecekti, Catayée milletvekili, genel sekreter de vali olacaktı. Ne küpe yapılan maden külçeleri satıcısını ne de dükkânının bulunduğu sokağı görmeye vaktim olmuştu. Tabelasını gördüğüm o bakkal dükkânı mıydı acaba?

1958-1965

Bütün bu ilginçliklerin ertesinde General De Gaulle, Fransa'yla ilişkileri artık göstermelik olmaktan öteye gitmeyen birkaç Asyalı önderle, öncelikle de Nehru ile görüşmeye gönderdi beni.

Hindistan'daki durumdan haberim vardı; çünkü kısa süre önce, Bombay'ın sosyalist lideri Jayaprakash Narayan'ı kabul etmiştim. Ve Fransa'yı en iyi tanıyan Hintli, dostum yazar Raca Rao kısa süre önce uğramıştı Paris'e. Hindistan büyükelçimiz, Antiller'deki valiler kadar kötümser değildi.

Büyük Elçi, gecenin ikisinde havaalanında, farların ışığında beyaz sarisine bürünmüş Hindistan Dışişleri müsteşarı ile bekliyordu. Müsteşarın adı Lakşmi'ydi.* Batılı bir Dışişleri müsteşarının adı Bakire Meryem gibi Marie olabilir, ama öbür dinlerin tanrıçaları, daha çok düşlere daldırır insanı. Moğol fatihlerin soyundan gelen ve Dışişleri dedikodularına göre Pierre Loti'nin evlilik dışı oğlu olan kont Ostrorog, "Hindistan büyükelçisi" sözünün şairlere düşündürebileceği şeye uygundu. Düşsel bir kamera, dostluğa ve işbirliğine yatkın bir Hindistan'ı yoğuran zarifçe kenetlenmiş parmaklarından, kibar korsan yüzüne kadar yayılan bir güç veriyordu. Bu bozkır efendilerinin soyundan gelme, gezgin şövalye Roma kardinali ve örnek Fransız, binyıllık bir Akdeniz'in, gepgenç Hindistan'daki büyükelçisiydi. Capitole'deki -hükümet sarayı haline getirilmiş eski genel vali sarayının adı o sıralar buydu- akşam yemeklerinden birinde, ciddi bir başbakanın söylevi sırasında, Ostrorog'un elleri, İtalyan yapımı ünlü çizmesini bir dansöz bacağıymışcasına okşar gibiydi.

Capitole'e gittik (Hindistan'ın konuğuydum); geceleyin karanlık kütesini, koridorlarını, Gandhi'nin beyaz peştemalli bir resmini görebildim yalnızca ve bana ayrılan dairede, genel valilik döneminden kalma -her biri bir kapıyı açmakla görevli- uşaklarla çevrili bir protokol şefini. O Ali Baba masalı kişileri-

(*) Zenginlik ve refahı temsil eden Hindu tanrıçasının adı - ç.n.

ni başımızdan savdıktan sonra, görevimle ilgili görüşme düzenlemelerini yaptık. Kültür bakanı sabah sekizde kabul edecekmiş beni.

Daha ben uyanmadan, gazeteleri getirmişlerdi. Afrika-Asya haftası başlamaktaydı!.. Bakanların beni karşılayışları, her zamanki gibi oldu: Temkinli ve nazik. Nehru'yla görüşmemi bekliyorlardı.

Daha önce Capitole'ü ve Yeni Delhi'yi görmüştüm. Hiçbir anı bırakmamıştı; 1929'da Hindistan, İngiltere'den daha çok ilgilendiriyordu beni. Ama İngiltere'nin kentten ayrılması, bu mimarlığa eskiden sahip olmadığı bir ruh kazandırmıştı. "Çok güzel bir yıkım olacak!" cümlesi Gandhi'ye ve Clemenceau'ya mal edilmiştir. Bir yıkım olmamıştı; ama Kremlin gibi ele geçirilmiş bir saray da olmamıştı. Yeni Delhi bir kent değil, bir "hükümet merkezi"dir; ama sessizlik içinde silahlarıyla "esas duruş"a geçen sih muhafızlarıyla kırmızı kumtaşından büyük caddeleri, yönetim binalarına değil –Parlamento bile olsalar– kayıp İmparatorluk'a açılıyorlardı.

Saraylar, bakanlıklar, revaklı girişler. Bütün Britanya İmparatorluğu, Victoria tarzı gotik üslubunun Thames'a verdiği tonla İngiliz büyüklüğünün damgasını taşır. Burada ise, Hayber geçitinde olduğu gibi, büyüklük Roma büyüklüğüydü; Sezar'ın İskenderiye'deki hayali gibi, geniş helenistik tiyatro planına göre yerleştirilmiş geniş bir kütle. Bir başka hayalle, Hindu-Müslüman birleşmesinin rakibi bir İngiliz-Hintli birleşimi hayaliyle karıştırılmış. Capitole, İslâm'ın en büyük camilerinden biri olan Yeni Delhi Ulu Camii'nin, Fatihpur Sikri'nin, Kızıl-Hisarların, Pers'in Amerikası olan bütün o Moğol mimarlığının açık rakibi idi. İslâm hâlâ oradaydı. Ya İngiltere? O da sanıldığından daha çok mu oradaydı? Ama Parlamento'ya giden kırmızı kumtaşından imparatorluk caddelerini canlandıran onun varlığı değil, onları terk edişindeki kararlılıktı. İskender'in varislerinin yaptırdıkları ile yegâne boy ölçüşebilen onca ünlü mezar inşa etmiş bu ülke mimarisinin, orta halliliğine rağmen İmparatorluğun mezarı olduğundan itibaren, hayranlık verici hale geldi.

Nehru'yla Parlamento'daki bürosunda görüştüm. Capito-
le'un görkeminden valilik koridorlarına ve mütevazi ziyaretçi-
ler için bekleme salonlarına geçişi bu. Ama Capitole'de olduğu
gibi, duvarlar Gandhi'nin portreleri ile doluydu.

Gandhi yapıtlarıyla, verdiği örnekle, fotoğraflarıyla, Hindis-
tan'ın her yerindeydi. Avrupa için öteden beri elini kana bula-
mamış bir kurtarıcı idi sadece. Onca azize eşlik eden bir kutsal-
lık figürü: Dişsiz geniş gülümsemeli, özgürlük üniforması gi-
bi taşıdığı mütevazi bir halk kumaşına sarınmış manastır rahi-
bi. Hindistan onu Vişnu'nun son bedene bürünüşü gibi görme-
ye başlarken, yaşamöyküsünün şu büyük sahneleri kesinlikle
akıllardaydı:1920'de geniş bir banyan ağacının altındaki vaazi,
sonra da Sabarmati kıyılarında onu izleyen kalabalık; Amritsar
katliamı; sol elinin, halka Hindistan'a karşı görevlerini işaret
edercesine kıvrılmış parmakları; artık *khadi*'den* başka şey giy-
memeye karar veren insanların yakmak için attığı –daha son-
ra üstüne cesedinin yatırılıp önünde *Bhavagad Gita*'nın okuna-
cağı odun yığınının önceleyen– Avrupa malı giysiler, yakalıklar
ve pantolon askıları yığınının üstünde alev alev yanan şapka-
lar. Ve “sivil itaatsizlik” ve de Tilak'ın** ölüm gününde başlatı-
lan İngilizlerle işbirliği yapmama kampanyası. Ve özellikle de
Tuz Yürüyüşü.

Gandhi 2 Mart 1930'da genel valiye, sivil itaatsizliğin do-
kuz gün sonra başlayacağını bildirmişti. 12'sinde, peşinde yet-
miş müridiyle denize doğru yola koyuldu. Köylüler bayraklar
asıyor, yollara ağaç dalları yayıyor, hacılar geçerken diz çökü-
yordu. Üç yüz köy reisi görevlerini bırakmıştı. Artık yetmişten
binlerceye varmış müridi önünde Gandhi, deniz kıyısına dal-
gaların bıraktığı tuzdan eğilip bir avuç almış, böylece tuz tekeli
yasasını çiğnemişti. Tropikal sıcaktan ötürü tuz, çalışan insan-
lar ve hayvanlar için vazgeçilmezdir – oysa herkes Gandhi'nin,
hastalığından dolayı on yıldır tuz kullanmadığını biliyordu. Bir
anda bütün Hindistan'ı etkilemişti.

(*) *Khadi*: El çarkında dokunan Hint kumaşı – ç.n.

(**) *Tilak*: Maharaj Tilak (1856-1920) ünlü Hint yazarı ve anti-kolonyal hareket
öncüsü – ç.n.

Bütün kıyı boyunca balıkçılar tuz toplamaya başlamış, köylüler de onlara katılmış ve polis, kitle halinde tutuklamalara başlamıştı. Pasif direnişçiler tutuklanmaya karşı koymuyor, ama topladıkları tuzu vermiyorlardı. Bombay'da Kongre binası önünde 60.000 kişi toplanmıştı; taraçada, kirli kumdan tuz çıkarılıyordu. Gandhi'nin topladığı tuz 1.600 ruپیye satılmıştı. Nehru altı ay hapis cezasına çarptırıldığında, Hindistan tutuklamalara *hartallarla** yanıt vermişti. Patna'da halk atlı askerlerin önünde yere yatmış, süvariler ilerleyememişlerdi. Karaçi'de, tuz toplayanları elli bin Hintli seyretmiş ve polis kimseyi tutuklayamamıştı. Gene de, çok geçmeden tutukluların sayısı yüz bini bulmuştu. 4 Mayıs'ı 5 Mayıs'a bağlayan gece, Gandhi, bir köyde müritlerinin arasında tutuklanmıştı.

Bombay'ın kuzeyindeki Dharasena'da Hintliler, dört yüz polisin koruduğu hükümetin tuz fabrikasına yürümüşlerdi. Fabrikaya yaklaştıkça sopalarla yere seriliyorlar, yerlerini sessizce başkaları alıyor, az sonra onlar da düşüyorlardı. Sedyeciler kan içinde bedenleri taşıyordu. Fabrika çalışmayı sürdürmüş, geçici bir hastane açmak gerekmiş ve bütün Hindistan, köleliğinin bilincine varmıştı. Çok geçmeden Churchill, "Genel valinin sarayındaki o yarı çıplak, çekici hint fakiri"nden söz etmek zorunda kalacaktı. Şimdi genel vali çekip gitmişti ve Gandhi efsanesi Batı'da soylu pasiflik'e dönüşürken burada hâlâ bir savaş efsanesiydi. Öncelikle sözcüklerde. Dokunulmazlar sınıfının hakları tanınmazsa yemek yemeyeceğini bildirdiğinde, söz konusu olan "oruç" değil, açlıktan ölmektir. Hindistan'ın en güçlü tabusuna kafa tutan bu çilekeş, kendisinden daha akıldışı değildi ve Hindular, yavaş yavaş bir çarınha gerilişi izler gibi izlemişlerdi onu. % 95'inin radyosu olmayan o yığınlar içinde her kişinin, Gandhi için ölüm tehlikesinin başladığından haberi oluyordu. Ve her biri, onun son amacının, Hindistan'ın arınması olduğunu, bağımsızlığın bu amacın esaslı bir sonucundan başka bir şey olmadığını biliyordu. Vaazının en yoksullara ulaşmasını istemişti, şunları söylediğinde bile: "*Svaraj*"a birkaç kişinin zaferiyle değil, hepimiz

(*) Hartal: Hint pasif direnişinde iş bırakımı (grev) – ç.n.

haksızlığa direnebilir hale geldiğimizde ulaşılacak.” Ve sonunda öldürülen Gandhi'nin (naaşını saran) şaldan mermi kovasının düştüğünü ve her şeyin artık beyazlaşmış küllerin üzerindeki koyu kırmızı bir kurşunla sona erdiğini öğrendiğinde, herkes dualar okuyordu. Bununla birlikte Gandhi, Capito- le'de olduğu gibi bu Parlamento'da da hazır ve nazırdı. Onun vaazından başka silahı olmayan Vinoba Bhave, köylülere iki milyon hektar toprak (en iyi topraklar değil elbet) dağıtılması kararı aldırılmayı başarmıştı. Hitler ve Stalin'in gölgesi altındaki bir dünyada, Hindistan, tek bir İngilizin kanını dökmeden İngiltere'den kurtuluşunu sergilemişti. Demokrasi sözcüğü burada, sefalet karşın, neredeyse dinsel bir anlam kazanıyordu. Bandung Konferansı, Nehru'nun otoritesini göstermişti – Rusların Budapeşte'de yaptıkları karşısında sessiz kalışı da rahatsızlık duygusu yaratmıştı. Ama Hitler Almanyası siyasetinin Reichstag'da kararlaştırılmamış olduğu gibi, Hindistan'ın siyaseti de Kongre Partisi'nde ya da Parlamento'da oluşturuluyor değildi. Hindistan'ın siyaseti, özgürlüğe kavuşmak için yüz binlerce Hintliyi tuz yasasını çiğnemek amacıyla Hint okyanusu kıyısına götürmeyi icat etmiş beyaz bir dokumaya bürünmüş küçük adamdan miras kalmıştı.

Bizi –elçiliğimizden bir ataşe ile beni– küçük bir büroya aldılar: Birkaç koltuk –masa yok– ve Gandhi'nin doğal boyda bir tablosu. Tuhaf görünüşlüydü ataşemiz – ama alt tarafı Hindistan'da... Uzunca, kır saçlar, sarkık kır bıyıklar. Zarif davranışlar. Bir aşram'dan* yeni dönmüştü; Menon'dakinden mi, Aurobindo'dakinden mi? Tabloya baktı:

“Her yerde Gandhi'yi görüyorsunuz, her yerde onu göreceksiniz. Hindistan'a onun yüzünden geldim ben. Ama hiçbir şey kalmamış ondan.”

– Bağımsızlık dışında.

– Evet... Hayır... Nehru iktidara zorla el koymuş biri değil; ama bir siyasetçi. Mahatma'nın cumhurbaşkanı ve başbakan olmaması boşuna değil. Farklı yapıda bir dünyayı simgeliyordu o; Nehru bunu bilir.

(*) Bir gurunun öğrencileriyle birlikte yaşadığı keşiş barnağı – ç.n.

– Neylersiniz? Hindistan'ın önderi o, bir aziz değil.

– Elbette. Ama anlamak gereken bir şey var, siz, siz anlamalısınız onu. Ashında herkes, daha doğrusu bütün eskiler biliyor, Kimse dile getirmiyor ve zaman geçiyor; ve de belki yirmi yıl içinde, söyleyecek kimse kalmayacak: Gandhicilik denen şeyin tümü, uğrunda çarpıştığımız ve sonucu Hindistan'ın bağımsızlığı olmuş her şey, şimdiden ortadan kalktı.

– Pasif direnişten mi söz ediyorsunuz?

– Evet... evet, daha doğrusu yalnızca ondan değil. İngiliz İmparatorluğu'na karşı doğmuştu pasif direniş; Pakistan'a karşı hiç uygulanmadı. Pakistan'la işler henüz bitmedi. Ve bekleyin, bugün ya da yarın Çin.

“Ve pasif direniş... Gandhi çok iyi biliyordu onun ne olduğunu. Ölümünden kısa süre önce, başkonsolosumuz veda etmeye gelmişti ona: ‘Eee mahatmacı, şimdi içiniz rahat olmalı artık. – Yanılıyorsunuz. İlgî çekici tek bir şey vardı: Mücadele. O bitti. Ve gerçekleştirdiğimiz şey de bitti.’”

“Biliyorum, biliyorum: Bir milyon kör, yetmiş milyon dokunulmaz ve bütün öbürleri; oysa bu halk dünyanın en yüksek manevi yaşamını simgeliyor. Onun kavgası, manevi yaşamın kavgasıydı. Hindistan'a nüfuz etmişti. Ama ana mecrada herkes, Amerika'da para peşinde koşuşmak kadar bayağı biçimde, bir mistik birlik peşinde koşuyor. İnsanlar dualarla birbirlerinden haber soruyor. Bu evde göreceğiniz her şey siyaset, yani Avrupa; Gandhi'yle kopmuş olan her şey. Ona neden o kadar saldırılabildi ve aynı zamanda da o kadar hayran olunabildi? Çünkü düşüncesi siyasal değildi. Siyasal biçimlere bürünmüştü. Siyasal sonuçları oldu. Oysa Gandhi guruların sonuncusuydu. Bir aşramdan geliyorum ve mutlakla bütün ilişki yolunun süreksizlik üstüne derin düşünceye dalmaktan geçtiğini biliyorum. Süreksizlik ülkesindesiniz. Hikmetli sözler ve dizi halinde karınca sıralarını birbirlerini izleyen tanrılar ya da bin yıllarmış gibi seyreden çilekeşleri bilirsiniz... Her yerde sevimli köpek ağzılı, ön dişleri eksik ve leylek bacaklı küçük adamın tablosunu ya da fotoğrafını görüyorsunuz. Ve sanıyorsunuz ki, varlığını sürdürüyor. Avrupa tarihe, yani sürekliliğe inandı-

ğı için. Hindistan, daha doğrusu siyasal Hindistan da aynı şeye inanır gibi yapıyor. Ama doğru değil bu. Dünya yalnızca, akıp giden anlardan oluşmuştur.”

Kapıyı araladılar.

Uzun saçlı elçilik ataşesi aldırış etmeksizin, “Bir gün bir mikrofondan, tekdüze bariton sesiyle birkaç yüz bin kişi karşısında konuşuyordu...” diye sürdürdü; “...Orman içindeki açık bir alanda, çiçek açmış büyük ağaçlar, sanırım... hintyasemini ağaçları arasında. Çiçekler dökülmeye başladı. Kalabalık yüzünden mi acaba? Kimbilir?”

Sadece, kilisenin tanımadığı Incillerde ve –Aziz François’da– inek ve eşeğin eklenmesi ile kurulabilen doğa ile ilişki, Incilde böylesine zayıfken, Buddaha’nın biyografilerinde tarihin bir parçasıdır: Kehanet kuşları, Buddha nirvanaya eriştiğinde gökyüzünde birdenbire çark eden alakargaların uçuşu, vaazı dinleyen ceylanlar. Çok büyük bir kalabalık soluk alıp verdiği kırılgan çiçeklerin dökülmesi mümkündür. Öykü yanlış değildi, çünkü, o söyleve katılmış Raca Rao’dan da daha önce dinlemiştim; çiçeklerin tanrıların elçisinin önünde beyaz hayvanlar gibi yavaşça yere uzandığı o doğaüstü ortamı bir yazar yeteneğiyle aktarmıştı.

“Çiçeklerin o yağın kara benzer dökülüşüne bakıyor, o zamanın bir daha geri gelmeyeceğini düşünüyordum ve şimdi, bütün tablolara ve bütün fotoğraflara karşın, Gandhi’nin zamanının ebediyen bittiğini biliyorum. Biz...”

Kapı ardına kadar açıldı. Gandhi’nin başka bir tablosuyla süslü başka ve daha büyük bir büroya aldılar bizi. “Basın” ve elli kadar foto muhabiri beni almaya gelmesi gereken protokol şefini bekliyordu. Tümü geri döndü ansızın: Öbür kapı açılmış ve protokol şefi değil, Nehru girmişti.

Delhi basınının kendisini, beni kabul ettiği için kınadığını biliyordu. Güçlü nedenleri vardı kınamanın: Çinhindi; Ceza-yir. Çocukça nedenleri de vardı: Londra’da yayımlanan birkaç haftalık dergiye bağlı birçok gazeteci, General De Gaulle’ü Hitler’in yerini almış biri addediyordu. Ayrıca bir de, Nehru’nun bildiği, ama benim bilmediğim gizli bir nedeni vardı: Bu bası-

nın büyük çoğunluğu, ne yaparsa yapsın ona düşmandı. Gazeteciler adını mırıldanarak iki yana açıldılar – söylentiye göre, öldürülmüş Gandhi'nin cesedi başına gittiğinde kalabalığın yaptığı gibi. Görüşeli henüz bir ay olmuşcasına –oysa yirmi yıldır karşılaşmamıştık– beni kucaklayıp (televizyoncular kayıt yapıyorlardı), “Sizinle yeniden görüştüğüme çok memnunuz,” dedi; “en son İspanya’da yaralanmanızdan sonra görüşmüştük; siz hastaneden çıkmıştınız, ben de hapisten.”

O sürüyü geçici olarak silahsız bırakan yeteneğe hayran kaldım; yalnızca yeteneğin yeterli olmayacağı insansı niteliğe de. Koluma girdi ve bürosuna geçtik.

Bürosundan tek anımsadığım, televizyoncuların son ışıklarını yansittikten sonra artık yalnızca aramızdaki –daima elinde tuttuğu gülü– yansıtan değerli bir tahtadan yapılma masası ile siması. Bu satırlar okunduğunda, artık bugünkü kadar tanıdık gelmeyecek belki o yüz: Tarih yalnızca maskını saklamış olacak. “İsmarlama” olduğu açıkça belli gülümsemesine, Tarih yapan bir kişinin belli belirsiz saflığını veren çekiciliği kazandıran alt dudağın biraz ablaklaştırdığı, bir Romalı yüzüydü bu. Saflığı kimseyi yanıltmadı; kendisini de. Ama fotoğrafların maskının ötesinde, mavi gözleri olması gerektiğini düşündüren –gözleri kahverengiydi– neredeyse gri renkli tenine yakışan hayalperest ifadeyi yansıtan o gülümseme vardı

1940'tan önce, başındaki o polis kepiyle onu bir gerilla şefi havasında tanımam garip değildi. Şimdi dünyaya karşı iyimser bir alaycılık ve biraz da bıkkınlık yansıtıyor ve bu katılığını sarmalıyor ama gizlemiyordu da. (Annesi tutuklulara yiyecek götürürken hakarete uğrayınca, Dehra Dun cezaevinde yedi ay boyunca gelen kim olursa olsun görüşe çıkmaktan vazgeçmişti. Gandhi “O cesaretin ta kendisidir,” derdi). Zaman, eski yüzünü yaşlandırmaktan çok ona yeni bir yüz vermiş gibiydi; annelerine benzeyen, ama yaşlandıkça babalarına benzeyen birçok erkekte olduğu gibi. Ve soylu entelektüel yüzün altında, sesi ve davranışında yetişkinliğindeki o katıksız centilmen kumaşından yapılma –sakin ve sevimli– yüz belirliyor (yeniden belirliyor?)du.

General De Gaulle'ün bir itimatname olan mektubunu okudu; masanın üstüne bırakıp, daha da genişleyen bir gülümsemeyle:

“Demek şimdi bakan oldunuz...” dedi.

Cümle asla “Fransız hükümetinin bir üyesisiniz” anlamına gelmiyordu. Biraz Balzac vari, ama özellikle de Hindu dinine özgü bir anlamı vardı: “Demek dünyaya son gelişiniz böyle.”

“Mallarmé şöyle bir şey anlatır,” diye yanıtladım. “Bir gece, çatıdaki saçakta birbirlerine seslenen kedileri dinliyormuş. Sor-gu yargıcı gibi siyah bir kedi, onun kedisi Raminagrobis'ye sor-muş: ‘Ya sen ne yapıyorsun şimdilerde?’ –Şu anda Mallarmé'nin evinde kedi taklidi yapıyorum...”

Gülümsemesi daha da genişleyen Nehru, başıyla doğruladı. Eskiden genişçe olan el hareketleri, şimdi parmakları neredeyse sıkılı olarak bedenine doğruydü. Ve otoritesine daha sonra hiç kimsede rastlamadığım bir sevimlilik kazandıran bu üşü-yormuşcasına hareketlerde, eskinin Nehru'su ile şimdi konu-ştuğum kişi arasındaki tek farkı görüyordum. Çünkü otorite bir yaşta kazanılır ve hiç değişmez. Paris'te konuk etmeyi istediğ-i-miz Hint sanatı sergisini nasıl tasarladığımı çabucak açıkladım. Onay verip, karşılığında bizim Hindistan'da nasıl bir sergi aç-mayı düşündüğümüzü sordu. Roma heykelciliği ya da Fransız Devrimi'yle ilgili bir sergi önerdim.

“Bizim için Fransa, Fransız Devrimi'dir,” diye yanıtladı; “Vi-vekananda Fransız Devrimi'ni keşfettiğinde, dostlarıyla birlikte bütün bir gün boyunca “Yaşasın cumhuriyet” diye haykırmış. *Sefiller*'in Hindistan'da en çok satan yabancı kitaplardan biri ol-duğunu biliyor muydunuz?”

Fransa'nın bir başka yerdeki varlığına daha önce de rast-lamıştım ve sonradan birçok kez daha rastlayacaktım. Sov-yet Rusya silememişti bunu. Az gelişmiş ülkelerde makineleş-me, bir işçi proletaryasından çok, nitelikli işçiler yaratıyor. Ve devrime proletaryanın değil halkın çağırdığı her yerde, Fransız Devrimi'nin çağrısı, Saint-Just'ten Jaurès'e –Michelet'den, özel-likle de Victor Hugo'dan geçerek– adalet için savaş övgüsü, en az Marksizmin kine eşit bir saygınlık taşıyor. Afrika'da, Latin

Amerika’da, devrimin tekniği Rus olduğunda bile, dili Fransızca. İç savaş sırasında Barcelona caddelerindeki kitap işportalarında, Bakunin ile Tolstoy’un kuramsal yapıtları arasında *Sefiller* ciltleri görmüştüm.

“Roma heykelleri mi?” diye yeniden söze başladı, “Burada, kendi eski heykelciliğimize bile gerçekten hayran olan kimse yok. Halk üstünde belirli bir dereceye kadar bir büyü etkisi uyandırıyor; ama yol kenarlarındaki fetişler de öyle... Parlamento üyeleri Ellora’ya saygı duyarlar ama, gidip görmezler...”

– Parlamento üyelerinin sanatla ilişkileri hep karmaşık olmuştur; her şey bir yana sizinkiler, hiç değilse *Bhagavad-Gita*’yı okumuşlar.

– İngiliz milletvekillerinin Incil’i okudukları gibi...

Düşman siyasetçilerden oluşan bir Satürn halkasıyla çevrili olarak, Hindistan’ı yaratmaktaydı. Delhi basınının Fransız hükümetiyle ilgili tuhaf düşüncesine şaşıtım söylediğimde, “Oh, Hindistan hükümeti için de düşündükleri aynı,” yanıtını verdi, eliyle bir umut ve katlanma işareti –alaycı bir *inşallah*– yaparak.

Bu konuda General De Gaulle’ün durumunun da onunkinden pek farklı olmadığını söyledim. Kuşkuyla baktı yüzüme; inandığından kuşkuluydum.

Totaliter partilerin anısı –ya da varlığı– hâlâ öylesine güçlüydü ki, Fransa’nın gözünde Nehru, Roosevelt’ten çok Stalin’e benziyordu; ama onun gözünde de, General De Gaulle, tersini söylese de, kuşkusuz Churchill’den çok Mussolini’ye benziyordu. Bununla birlikte, General’in faşist bir önder olduğunu ya da “çok geçmeden Soustelle’in dümen suyuna girmek zorunda kalacağını” sanmasına yol açmayacak kadar zeki ve bilgili olduğundan, Fransa’daki olayları dikkatle izliyordu. Bir ulusun bağımsızlığını yabancı yardımı olmaksızın kazanması gerektiğini savunduğundan, ne Cezayir olayına karışmıştı ne de Çinhindi’ne. IV. Cumhuriyet’i ciddiye almıyordu: Meclis başkanı, ilkbahar nedeniyle Bois’daki bir lokantada gayet ihtiyatlı biçimde kabul etmişti onu. Ama çok uzun süre dünyanın en güçlü devleti olarak tanıdığı İngiltere’nin gerilemesini yakından görüyor-

du; Almanya ve Rusya'nın yeniden doğduklarını gözden kaçırmadan, Avrupa'nın gerilemesini izliyordu. Öte yandan, Afrika'yı dikkatle gözlediği için, Cezayir savaşı ile Fransız Uluslar Topluluğu'nun kurulmasını bağdaştırmakta güçlük çekiyordu. Konuşmamızda Cezayir sözcüğü geçti ve hafif bir geri alma hareketi yapmasından, konuğu olduğum için bu sözcüğü telaffuz etmekten pişmanlık duyduğunu anladım.

“Cezayir’de barışı General De Gaulle sağlayacak,” demekle yetindim.

Şaşkınlıkla ya da inanmazlıkla baktı yüzüme.

O sıralarda “yiğitler barışı” diye adlandırılan şeyi ve bugün bile içten mi yoksa hile mi olduğunu hâlâ anlayamadığım “kardeşlik”i düşündüm. Ama hem onun, hem de benim için ne Fransız Uluslar Topluluğu ayakta kaldığında, ne de eski sömürgelerimiz bağımsızlığa kavuşup onun yerini aldığına Cezayir savaşının sonsuza kadar sürdürülmesine izin verecekti.

“Sizce, bu işte komünistler nasıl bir rol oynuyorlar?” diye sordu.

– Paris’te önemli, Cezayir’de ise küçük bir rol. Ama hâlâ komünist bir siyaset olduğuna inanıyor musunuz?”

Sorarcasına baktı.

“Demek istediğim şu: Büyük Britanya eskiden, kendine göre bir dünya siyaseti tasarlamıştı. Ama Amerika Birleşik Devletleri öyle değil. İstemedi dünyanın en büyük devleti oldukları onlar. Ne İskender’in, ne Timur’un, ne de Napoléon’un durumu öyleydi: Egemenlikleri fetihlerin sonucuydu. Belki de bu yüzden Amerika Birleşik Devletleri savaşta başarılı da, barışta değil.”

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri bakanı Foster Dulles’in azametli otomobilinin Matignon konağının kemerli kapısından sarsılarak girişini görmüş ve geçişine bakarken, Doğu’da herhangi bir kentin kapısından Roma’nın gönderdiği bir prokonsülün girişine bakıyormuşum duygusuna kapılmışım... Ertesi gün General bana, “Ya bir Batı vardır ve dünyanın geri kalanına karşı ortak bir siyaseti olacak,” demişti, “Ya da... Batı diye bir şey olmayacak...” Batı diye bir şey olmamıştı.

“Günümüzde Amerika’nın dünya siyaseti,” diye sürdürdüm sözlerimi, “bir komünizm karşıtlığı; yani Rus siyaseti tarafından belirlenmiş. Dev boyutlu harekâtı için, yani Marshall Planı için de geçerli bu. Buna karşılık, bir Rus dünya siyasetini, Enternasyonal’in hizmetinde doğmuş güçleri Sovyetler Birliği’nin hizmetine vermiş olan siyaseti görmüştük biz. Ama Stalin’in ölümünden bu yana, o siyasetin sürdürülmesinde güçlük çekiliyor gibi. En azından Cezayir, hattâ Afrika –hattâ Bandung– bunu düşündürüyor bize. Günümüzde, siyasal sorunları komünizme göre ortaya koyanlar, aydınlar.”

– Onların komünizm karşısındaki tutumları ne?

– Fransa’da komünizm, iyi kötü tanıdığınız Komünist Partisi’dir. Aydınların birçoğu, komünizm ile kapitalizm arasında olmaktan çok, sosyal adalet ile ulus arasında nasıl bir seçme yapacağını bilemez durumda. Direnme sırasında Fransa’ya bağlanmayı seçtim ben; ve yalnız ben değilim bunu yapan.

“Amerika Birleşik Devletleri’nde durumu oldukça farklı görüyorum. Amerikalı dostlarımın gözünde, Hiss davasından ve Oppenheimer olayından sonra komünizm bir *komploydu*: Komünistler –proleterya uğruna savaşan– gizli Rus ajanlarıydı; gerçi proleterya sendikalarıdır ama onlar da komünist değildir.”

Yeniden gülümsedi:

“Herkes başkalarının komünistlerine inanır... Ama Hindistan’da, ‘her insan Tanrı’ya doğru, kendi özel tanrıları aracılığıyla ilerler’ denir.”

Bir şaka mıydı bu?

“Cümlem sizi şaşırtıyor mu?” diye sürdürdü; “Avrupa’dan ilk dönüşümden bu yana, ben de sizin şaşıtınıza şaşıyorum. Düşünce alanında, aynı zamanda hem Eflatun’a, hem Spinoza’ya, hem Hegel’e, hem de Spencer’e hayran olmakla –aynı zamanda hem Nietzsche’ye ya da Marx’a, hem de İsa’ya hayran olanları bir yana bırakıyorum– Batı, kendi özel tanrıları aracılığıyla Tanrı’ya yönelmekten başka şey mi yapıyor?”

Sonra komünizme geçti. General De Gaulle gibi o da, artık komünizme büyük önem vermiyordu. “Burada komünistler özellikle tartışmakla uğraşıyorlar...” dedi. Ve: “Eyaletlerimiz-

den biri, Kerala, komünist: Zaten parti Merkez Komitesi üyeleri arasında Brahman rahipleri de var.” Onun, “Rusya barış düşümleri kuran ve bu düşe bir kan deniziyle ulaşabileceğini sanan bir diktatördür” diyen Gandhi'nin komünizm karşıtlığını paylaşmadığını biliyordum. Ama şunu da söylemişti: “Aydınlar düşümlerimden ve yöntemlerimden tiksiniyorlar.” Nehru, sömürgecilğe benzeyen bir çar rejiminden kurtuluş savaşı olduğu için Rus Devrimi'ne hayrandı. Ne Hint Komünist Partisi'nin ne de Kızıl Ordu'nun tehdidi altında olduğundan, Rusya'ya uzaktan bakıyordu. Sovyetler Birliğı ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bir silahlı çatışma çıkacağına inanmadığından, Hindistan'a her iki rakibin de yardımlarını getiren bir soğuk savaştan hoşnuttu belki de. Benim için yüzyılın tarihi, kırk yıldır, komünizmin yükselmesi ve Avrupa'nın yerini Amerika'nın almasıydı. Onun için ise, sömürgecilikten kurtulmaktı, her şeyden önce de Asya'nın kurtulmasıydı. Uygulamakta olduğu devlet sosyalizminin Sovyetlerle de, “kendi tarzında şiddetten yoksun olmayan” kapitalizmle de bağlantısı yoktu. Batı (ve belki de Rusya), Hindistan'ı soğuk savaşın dürbününden değerlendiriyor, üçüncü dünyadan ve yansızlıktan söz ediyordu. Ama Nehru için, başkalarına göre tanımlanmayan *kendi* dünyası vardı: Hem kurtulmuş, hem de az gelişmiş olan, her şeyden önce uygarlık değiştirmek zorunda olan ülkelerin dünyası. Bu uygarlık değiştirme batılılaşarak mı olacaktı?

“Belirli bir ölçüde; ama bilimler ve makineler, iki yüzyıl içinde Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı dönemindekinden çok daha farklı bir uygarlık yarattılar; yüzyıl içinde yaratacakları Hindistan da günümüzdekine asla benzemeyecek; ama, belki Avrupa'ya da benzemeyecek...” Batı için Sovyetler Birliğı geçmiş bir devrimi, bazen de gelecekteki bir devrimi simgeliyordu; Nehru için ise her şeyden önce bir planlama simgesiydi. “Şiddete başvurmanın keşfedilmesinden bu yana hiçbir şey, beni Orta Asya'daki planlama kadar etkilemedi. Ve belki de Avrupalılar, sanayileşmenin günümüzde bağımsızlık kadar güçlü bir efsane olduğunun farkında değiller...”

Gerektiğinde Rus yöntemlerini ve Amerikan sermayesini kullanmak gerekiyor. Ama fazla umuda kapılmaksızın; çünkü Hindistan'ın kalkınması için yabancı yardımı vazgeçilmez olmakla birlikte, bu kalkınma ancak Hintlilerin emeği sayesinde gerçekleştirilebildi; "Yoksa bir zihinsel sömürgeciliğin doğduğu görülebilir; zaten her Hintlinin mutlaka bir buzdolabı ve bir otomobil sahibi olmak istediğini de sanmıyorum."

Sözlerinin "üçüncü dünya" diye adlandırdığımız şeyi neden sarstığı anlıyordum. Bu alanda, tıpkı Gandhi gibi, elle tutulur bir gerçeği açıklıyordu. Ayrıca Yuvarlak Masa Konferansı'nı da anırttı: "Ağa Han'ın Bağımsızlık savunucusu geçindiği, Londra ve Hindistan'daki salon sosyalistlerinin Gandhi'yi aşırı gerici diye adlandırdıkları bir dönemde" tavan resimlerindeki su perileri gibi süslü püslü ekâbirin ortasında, örtüsüne üşüyormuşcasına sarınmış Gandhi... Bu gölgenin karşısında Stalin devasa ama bir zorba gibi görünüyordu. Başka devlet başkanları gibi Kruşçev ve Bulganin de gelmişti Capitole'e. Nehru'nun İngiltere'de öğrenim görmüş yanı Marksist değildi; Hindistan eğitimli yanı da onu sınıflara değil, daha çok kastlara karşı mücadele vermeye yöneltiyordu; proletarya uğruna mücadele vermekten çok, Anayasa'ya rağmen Capitole'un çimenleri üstünde ölmüş dokunulmazlar uğruna mücadele vermeye.

Ama gerçek bağımsızlığın korunması ve Hindistan'ın sanayileştirilmesi, yalnızca bir Devlet'e dayandırılabilirdi. Nehru da, hazırlamakta olduğu devletin kırılğanlığının bilincindeydi. Her devrimi ahlâkî bir iradede, bir adalet iradesinden ayırlamaz sayıyordu; bu irade Batı'da, en yüce değer sayılan akıl ve yasa karşısında eşitlik temelinde bireylerin iradesidir. Ama Hindistan'da öyle değildi. Bireycilik, hattâ birey, Hindistan'da çok zayıf bir rol oynuyordu. Temel gerçeklik, kasttı. Avrupalının bir ulusa ait bir birey olduğunu söylediğimiz anlamda, kasta ait Hintli bir birey değildir: Gerçek bir Hıristiyanın birey olmadan önce vaftiz edilmesi gibi, kastının üyesidir. Hindu ahlâkını geçmişte derinlemesine etkileyenler, laikler, hattâ Brahman rahipleri değil, sadece çilekeşlerdir; çünkü çilekeş kastlar dışıdır ve çünkü kendini tanrılara adanmıştır. Dünya nimetlerinden

el etek çekme dışında, Hindistan'ın temel ahlâkı, dinden ayrılamaz olan kast ödevidir; din dışı bir ahlâkı yoktur. Batıların gözünde Hindistan'ın siyasal önderi olan Gandhi, Hindistan'ın ve kuşkusuz yakınlarının gözünde her şeyden önce, bir büyük Geleneksel Münzevi idi.

Kurtuluş mücadelesi Hint toplumunun yapısını sorgulamamıştı. Komünistler Kongre partisini bir burjuva partisi olmakla suçluyorlardı. Kendini ne zaman proleter yerine koymuştu ki? Hedefi, yani bağımsızlık, ulusal bir hedefti, toplumsal değil. Herkes adına savaşmıştı. Ama hedefe ulaşıldığında, sosyal adalet temel sorun halini alıyordu. Oysa kast bilinci, sınıf bilincinden daha güçlüydü. Siyasal aygıt, komünist partisinde bir düzenle şekillenmiyor, milletvekillerinin ancak bir kısmı kastlarından bağımsızlaşabiliyordu. İdeal parlamento üyesi imajı, İngiltere parlamentosu idealinden kaynaklanıyor, dolayısıyla da yalnızca İngiltere'nin mirasında bulunuyordu; Agnostik Nehru, boşu boşuna bir Hintli imajı peşindeydi. Modern Hindistan'ı yaratabilmek için, en mütevazı Hintliyi bir destanla (o buna büyük bir girişim diyordu) birleştirerek, doğrudan doğruya halkına dayanmak zorundaydı. "Hindistan'ın seferber edilmesi gerek, ama hükümet buyruğuyla değil, kendiliğinden..." Oysa binlerce yıllık Hindistan, sosyal adaletsizliği evrensel düzenin bir parçası olarak görüyordu ve evrensel düzen ister istemez adaletti. Dokunulmazlar kastını yok etmeye kararlı Gandhi, kastların tümünün ortadan kaldırılması konusunda da aynı derecede kararlı mıydı? Dokunulmazlığa karşı mücadelesi, öldürülmesine yetmişti; bir komünist tarafından değil, evlerinin duvarlarına katilin resmini asan ve orduda Savaş Bakanlığı'nın hafife almadığı bir rol oynamayı halâ sürdüren o gelenekselcilerden biri tarafından. Yaşasın zırhlı birlikleri ve uçakları ile *kçatryalar*² kastının, idari aygıtın Brahmanlarının ebedî düzeni ve Gandhi'ninkinden sonra Nehru'nun cesedi!

Sosyalist rakiplerinin "Hindistan'ın ikinci dramı" diye adlandırdıkları şey de buydu.

2 Savaşçılar kastı.

“Kuşkusuz hiçbir zaman milletvekilleri çilekeşlerden olacak bir meclis düşlemedim. Ama...” diye ekledi hüzün yüklü bir sesle, “totaliter bir partininkiyle ya da Britanya demokrasisiyle karşılaştırıldığında bizim siyasal unsurlarımız böyle işte. Dolayısıyla, devleti güçlendirmek zorundayım. Çağımızın büyük tarihsel kişileri bir mücadeleye; çoğunlukla da, zafer kazanan bir partinin iktidarı ele geçirmesiyle bağlantılıdır. Gandhi bile, Hindistan’ın kurtuluşu ile bağlantılı hâlâ.”

Bu kavga bağımsızlık ya da devrim kavgası oldu mu, hangi bağımsızlık ya da devrim olursa olsun, kendi içinde başka-laşmayı taşıyordu. Troçki’yi bana Thermidor’dan söz ederken dinlemiştim. Ama bu zafer ve açıklıkla kuşatılmış sıradan büroda, deri giysili halk komiserlerini yaldızlı mareşallere dönüştüren gizemli gücün, galiplerin zavallı kazançlarını fazlasıyla aşip yolu üstünde rastladığı fatihleri Ganj’in tekne enkazlarını sürüklediği gibi sürüklediğinin bilincine varıyordum. Lenin, ömrünün son yıllarını, Sovyet elçiliklerindeki fotoğraflarında görülen kasketle geçirmişti – ama şöyle yazmıştı: “Sonunda devlet gücünü artırmamış bir devrim örneği yoktur.” Ve Stalin’in kasketi, general kasketiydi. Thermidor, devrimciler tarafından, burjuvaziye özgü anlayışı içinde incelenmiş ve bir “geriye dönüş” olarak tanımlanmıştı. Hint hükümetinin karşılaştığı engellerin hiçbiri, İngiliz iktidarını geri getirmeyecekti. Sürekli devrimin ve eşitlik çağının karşısına dikilen şey, geçmiş değil, gelecekti; bağımsızlığın ve devrimin içinde taşıdığı tohumlardı.

“Ulusal bilinci her şeyden önce dinsel olan ve devlet sözcüğünün ister Moğol İmparatorluğu için, ister İngiliz genel valiliğini belirtmek için kullanılsın her zaman yönetim anlamına geldiği bir ülkenin devletini yaratabilmek için, harekete geçirdiğimiz duyguları ayakta tutmak zorundayım... Geçmişte, ‘bağımsızlığa kavuşmak amacıyla oluşturulmuş örgütümüz şimdi, seçimlere katılacak bir siyasal partiye dönüşüyor’ diye yazmıştım.”

Zavallı seçimler! Bu dostça ve açık seçik sözlerin altında fark ettiğim, Lenin, Mao ve Mussolini’nin karşılaştığı –yalnızca Parti iktidarından ibaret olmayan– kaçınılmazlığı:

Hindistan'ın ayakta kalmasını ve geleceğini sağlayabilecek tek şey olan devlet; Belki Iskender'in, kuşkusuz Sezar, Charlemagne ve Napoléon'un da saplantısı olmuş devlet.

“Unutmayın ki,” dedi, “Bizim şiddete başvurmeyen direniş diye adlandırdığımız şeye, Avrupa ısrarla şiddetsizlik diyor. Hindistan, İslâm'dan önce ne zaman bir devlet olmuştu ki? Gupta hanedanı* döneminde değil herhalde.” Ve hüzünle ekledi:

“Bir devlet, şiddete dayalı olmayan eylem üstünde ne derece kurulabilir ki? Ama bizim yaratmak istediğimiz şey bir devlet miydi acaba?”

Hindistan'a acıyordu. Ne derece yoksul olduğunu da biliyordu. Ama Hindistan'ın tek bir amaca, dünyanın vicdanı haline gelmeye adanmasını istiyordu. Kuşkusuz eski karşılaşmalarımızı unutmamıştı ve benim de bu Hindistan'ı sevdiğimi biliyordu: “General De Gaulle, meşruiyetini ergeç ulusu *savunma* üzerine inşa etmeyen bir devletin yok olmaya mahkûm olduğunu düşünüyor,” dedim.

“Evet... Hindistan'ı bombalamak istiyorlarsa bombalansınlar bakalım!.. Bir ordu, bir hükümet, belki bir rejim de, yok edilebilir, ama bir halk yok edilemez.”

Bombalayacak olanlar kimlerdi? Batılılar mı? Ama ardından ekledi:

“Çin her yeniden Çin oluşunda, yeniden emperyalist de oluyor.”

Birçok söylevinde, Hindistan halklarının, öbür halklardan üstün olduklarını iddia etmeye kalkışmaları da, onlardan farklılıklarının bilincinde olduklarını anımsatmıştı. Ömrünü adadığı farklılık, Hindistan'ın dünyaya kazandırdığı yüce değer, Hindistan'ın kurtuluşunu tarihteki devrimlerin rakibi haline getiren şiddete başvurmeyen hareket idi. Gandhi'nin *Bhavad Gita*'yı niçin tercüme ettiğini benden iyi biliyordu; kendisinin Buddha için “Hindistan'ın en büyük evladı” demesinin nedenini de benden iyi biliyordu. Hindistan ile Pakistan'ın ay-

(*) Gupta: Hindistan'ın kuzeyinde M.S. III. yüzyıldan VI. yüzyıl ortalarına kadar hüküm süren hanedan – ç.n.

rılmaları sırasındaki dramalara karşın, Keşmir'e karşın, şiddete başvurmama terimi parlaklığını korumaktaydı hâlâ. Bu ülkede demokrasi sözcüğü henüz gülümsemeye yol açmıyordu. Avrupa, Gandhi'den miras kalmış tutkulu ideolojiyi pasiflikle karıştırıyordu ama, Nehru hâlâ, şu geçmişte yazdıklarına inanmaktaydı: “Şiddete başvurmayan eylemin gerçekleşmeyecek bir düğ olduğu söylendi; oysa bu ülkede siyasal eylemin tek gerçek aracı o olmuştur. Siyasette de her kötü eylem kötü sonuçlar doğurur. Sanırım bu, her fizik ya da kimya yasası kadar kesin bir doğa yasasıdır.”

Ramakrişna'yı hatırlıyordum: “Kin, utanç ya da korkunun olduğu yerde Tanrı ortaya çıkamaz...” Ama aynı zamanda da Gadhi'yi: “Dövüşmek korkmaktan iyidir.”

Stalin'in, Lenin nasıl devrimi yaratmışsa kendisinin de Sovyetler Birliği'ni yaratmış olduğunu söylediği gibi, Gandhi nasıl bağımsızlığı kazanmışsa, Nehru da Hindistan'ı yaratmak zorunda gibi görünüyordu. Her şey, her şeyden önce de bu federal devletin birliği, bir vaaza dayanıyordu. Ama Nehru'nun seve seve başvurduğu İngiliz akılcılığından çok, Hindistan'ın en derin –dolayısıyla da Batı'yı şaşırtan etkililikte– duyguları üstüne kuruluydu bu birlik. 1935'e doğru Paris'te Nehru'yla ilk kez karşılaştığımda, “Şiddete başvurmama ile ruh göçü arasında nasıl bir bağ kuruyorsunuz?” diye sormuştum. Biraz düşünmüştü; cezaevinden kalma, gülümseyen devlet başkanı ağırbaşlılığı altından seçilebilen neşelilikten çok farklı bir zihin yavaşlığını üstünden atamamıştı hâlâ. Ahimsa'nın, yani Hint şiddete başvurmamasının, dünyaya kötü bir beden içinde yeniden gelme tehlikesi göze alınmadıkça, bağımsızlığa götüreceği bir yöntemle bağdaştırılamayacağını benden iyi biliyordu; bir kuram değil, güçlü bir mit sayıyordu şiddete başvurmamayı. O görüşmemizi anımsadı:

“Aynı soruyu Tolstoy'un da Gandhi'ye sorduğu söylenir.”

– Ne yanıt vermiş Gandhi? Sizin bana vermiş olduğunuzu mu?

– Ben ne yanıt vermiştim size?

– Aşağı yukarı, reenkarnasyonun bir humus olması gerektiğini...

Sefaletle karşı mücadele, ama yaşama düzeyine kayıtsızlık; komünist uluslar ile kapitalist uluslar arasında seçme yapmayı, amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmayı mübah saymayı reddetme, bir XIX. yüzyıl liberalizminden değil, binlerce yıllık Hindu düşüncesinden kaynaklanıyordu. Gandhi, Nehru'nun yanında bir guru rolü oynamamış mıydı? Bandung Hindistan'a, siyasal bir otoriteden çok, manevi bir otorite kazandırmıştı..."

Yarı ciddi, yarı gülümseyerek, "Bhagavad-Gita'daki şu cümle sizi şaşırtmadı mı?" diye sordu: "Gerçekten yapması gerekeni yapan, beklediğine kavuşur..."

Son derece ilgimi çekmişti sözleri; çünkü sorusundaki alaycılık yüzeyseldi. Her devlet ya da hükümet başkanı ergeç devlet çıkarını hesaba katmak zorundadır ve bunu ya konuşmakta olduğu kişinin değerleri altında ya da halkının en eski değerleri –çoğunlukla kendinin de değerleridir– altında gizlemeye çalışır. Rus komünistlerinin ortodoksluk değerlerine, Çinli komünistlerin konfüçyüsçülük değerlerine başvurduklarını duymuştum; yalnızca adları değişikti bunların. Ve de herkesin demokrasinin söz dağarcığını kullanarak konuşmasını dinlemiştim. Ama burada, ahlâk gerçekten temel öğeydi.

"Bağımsızlıktan bu yana karşınıza çıkan en büyük güçlük neydi?" diye sordum.

– Âdil araçlarla âdil bir devlet kurmak sanırım...

O ana kadar Hindistan'dan ağır ağır, sözcükleri ararmışçasına söz etmesine karşılık, bir solukta yanıtlamıştı. Bir an sonra da ekledi:

"Bir de belki, dinsel bir ülkede laik bir devlet kurmak. Özellikle de din, vahiyle inmiş bir kitaba dayanmadığında."

Hem ezeli Hindistan'a, hem hafızamızdaki Yıl II* askerleri Fransası'na, hem de Washington'un Amerika Birleşik Devletleri'ne akraba bir şeyle karşı karşıyaydım: Tarihin örnek bir döneminin hassaslığı.

"İnsanlar bir gün gelip, gönüllerine göre yaşayacaklar..."

Tarih, bir daha asla geri gelmeyecek olanı taşıyarak, önümden geçip gidiyordu. Şu saatte, yeryüzünün öbür yanındaki Batı-

(*) Fransız Devrimi'nin 2. yılı – ç.n.

lı aydınlar, Hindistan'ı o küçük Marksist ya da demokrasi yanlısı kutularına sokmaktaydılar. Ve de Nehru, karşısında Pakistan'ın tuğladan duvarını ördüğü bu kırılğan federal devlette, dünyanın en derin başkalaşmalarından birini gerçekleştiriyordu – dokunulmazların İngiliz çimleri üstünde konakladıkları ve otomobillerin geceleri, görkemli caddelerin asfaltı üstünde uyumuş bir deri bir kemik kutsal ineklere çarpmamaya çalıştıkları bu başkentte. “Âdil araçlarla âdil bir devlet kurmak” cümlesini işitsem Stalin'in ve yerine geçmiş olanların yüzlerinin ne hal alacağını canlandırıyordum kafamda; özellikle de, Nehru gibi Asyalı olan, Nehru gibi bir kurtarıcı olan, Hint köylülerinin sefaletinin tek gerçek olduğunu, Çinli tefecileri ve büyük toprak sahiplerini ezdiği gibi kastların da ezilebileceğini, –ve varsın orman tanrılarını donanması bir gün Benares'in küllerini taşıyarak Ganj'da aşığı doğru insin– on milyon kişilik bir komünist ordunun prens Siddharta'nın ve son mihracelerin krallıklarını sevinçle halk komünlerine dönüştürebileceğini düşünen Mao Zedung'unkini.

“Farklı bakış açılarına göre, en güç olanı belirlemek kolay değil,” diye yeniden söze başladı Nehru; “Gandhi açısından en güç olan, okumuş insanların katı kalpliliğini kırmaktı. Bağımsızlık mücadelesi önderleri gönül adamlarıydılar... Ve şimdi Hindistan'ın bizzat kendisi ile savaşması gerek. Ama her yıl, bir öncekinden biraz daha iyi oluyor... Kimbilir daha kaç yıl?”

“Kailasa'yı yeniden göremeyeceğim...”

Kailasa kutsal metinlerdeki dağdır; Hindistan'ın Sina'sıdır; aynı zamanda da Hindistan'ın en güzel dağlarından biridir. Gençliğinde yukarı Keşmir'i çok sevmiş ve oraya bir araştırma gezisi yapmayı düşlemişti. Cezaevinde özenle hazırlamıştı bu gezinin ayrıntılarını: Cezaevi avlusunun ayaklar altında çiğnene çiğnene düzlenmiş toprağı, Tibet'in en güzel gölü ve Keşmir'in en güzel dağı için, seçilmiş bir yerd. Sonra iktidar yükü bu düşü çok ilerilere atmış ve Nehru şunları yazmıştı: “Belki de Hindistan'ın yükü öylesine ağır olacak ki, düşlerimdeki dağı ve gölü göremeyecek kadar yaşlanacağım...”

“Basın”ın eşlik ettiği Capitole'de *breakfast*'ta benim de sayfalarını karıştırdığım masasının üstünde duran, bir çocuk der-

gisine bakıyordu dalgın dalgın. Dergide, onunla yapılmış bir röportajda şu cümlesini okumuştum: “Bazen bir çocuk olduğum günlerin çok gerilerde kaldığını unutuyorum...” Bakışlarını dergiden bana doğru kaldırdı: “Savaş sırasında siz de hapse atılmıştınız değil mi? Artık cezaevine girmemiş biriyle karşılaşmak mümkün değil.”

On üç yıl yatmıştı cezaevinde. *Anılar*'mdan, bulutların rengini keşfedişini, yedi aydır ilk kez bir köpek havlaması işitince nasıl sevindiğini, yolculuk kitaplarına düşkünlüğünü, büyük sıcaklar mevsiminde buzul resimleri bulunan atlaslara bakmaktan hoşlandığını anlattığı bölümler hatırlıyordum.

“Gelip dizinize tırmanan, sizinle göz göze gelince de kaçive-
ren sincabı anımsıyorum,” dedim. “Derya Dun'da mı olmuştu bu?”

“Lucknow'da...Dallardan düşen yavru sincaplar da vardı. Anneleri çarçabuk peşlerinden inip, onları top gibi sararak yenden çıkarıyordu ağaca.”

Sincapların top gibi olabildiklerini bilmiyordum; ama Hindistandakiler bizimkiler gibi sorguç biçimi kuyruklu değildi. Sözü aldı: “Gandhi derdi ki mizahsız yaşanamaz”.

Nehru'nun birçok kez bir kortejden ayrılıp, açıklamalar yapmayı yetkililere bırakarak halkın arasına karışverdiğini biliyordum. Sesinin tonu, yapmacıksızdı: Karşılaştığım birkaç tarihe geçmiş insan ve ressamların çoğu gibi, ne söylemek istiyorsa oydu söylediği. Cezaevi anılarına döndü:

“Bunca yıl sonra, cezaevi sözcüğü gözümün önüne ne getiriyor biliyor musunuz? Bütün pencereleri birbirine benzeyen bir yapı; dışarıda sürüp giden mücadele; tel örgülerin yanbaşında, sertleşmiş topraktan fıskırmış ve sanki buna şaşan bir tutam ot... sizin aklınıza ne getirir?”

– Gestapo görevlilerinin birdirbir oynadıkları kemerlerin altından götürülen işkence görmüş tutuklular...

Böylece, cezaevlerinden konuşur bulduk kendimizi. Onunkiler (konuşmanın bu bölümünde gülümseme eksik olmadığı yüzünden), Chirico'daki, gölgeleri ıssız sokaklar boyunca uzanıp giden büyük sarı yapıları anımsatıyordu bana. Kişinin ba-

bası ölüm döşegindeyse gidip görmesine izin verilen ve özel trenlerin Gandhi ile Nehru'ya kendileri gibi tutuklu bağımsızlık mücadelesi önderlerini getirdikleri İngiliz "idarî" cezaevleri. Gene de, yaşamdan ayrılmış, ama zaman içinde sınırları belirlenmiş bir yokluk. İşkence yok. Ve bu taş geometrinin ve ölü saatlerin içinde, bir hayvanın geçişi, bir duvarın üstünde bir dalın ağır ağır serpilişi... Benim anılarım onun kafasını karıştırıyordu: İkimizin cezaevleri de, sürüp giden mücadeleden yalıttık olmamız açısından birbirlerine benziyordu "ama gene de ne kadar farklıydılar!.." Elçilik ataşesi, karakola bile düşmemiş olmaktan utanç duymaya başlamıştı ve protokol şefinin kafasını boşuboşuna oda kapısından uzatıp çekmesinden hoşnut olmuyor da değildi.

"Yarın, birbirimize neler söylediğimizi gazetelerden öğreniriz," dedi Nehru.

– Katolik düğünlerinden bir gece önce nişanlıların günah çıkardıklarını bilirsiniz. Annem de, nikâhtan önceki gece günah çıkarmaya gidip, birkaç dakika sonra dönmüş. Babam girmiş arkasından günah çıkarma hücrelerine. Beş dakika, on dakika, on beş dakika! Böylesine uzun bir sürede neler itiraf ettiğini merak etmiş annem. Babam geri dönünce kiliseden çıkmışlar ve annem çekinerek sormuş. Babam, "Günah çıkardığım filan yok," demiş; "günah çıkarıcı, bizim birliğin eski askerî rahibiydi; askerlik günlerinden konuştuk..."

"Ama," dedi Nehru, gülümsemesi daha da genişleyerek, "gazeteler 'eski günlerden söz ettiğimize' inansalar bile, itiraf edilecek günahlarımızı sıralarlar..."

Ayağa kalkıp "Akşama görüşürüz," dedi. Elçi daha önce, beni resmî akşam yemeğine davet ettiğini haber vermişti.

Capitole'deki akşam yemeklerine de en az Yeni Delhi'deki kadar, Britanya İmparatorluğu'nun gölgesi düşüyordu. Bahçelerde kumtaşından geometrik yollar, çiçek tarhlarını hazırola çekmiş gibiydi. Herkesin bildiği fûme gri giysili, beyaz polis bereli Nehru, koskocaman bir salonda, naif bir İran masalı tavanı altında yüz kadar konuğu ağırılıyordu. "Kutsal mağarala-

rımızı ziyaret etmek istemez miydiniz? Arkeoloji servisimizin yaptıkları konusunda ne düşündüğünüzü öğrenmek isterdim,” dedi bana. Hoşuma gidecek bir şey mi yapmak istiyordu acaba? Süslü giysili gruplar arasından küçük, hızlı adımlarla uzaklaştı ve bağımsızlığa kavuşulduğu gün, Kızıl Hisar’ın önüne yığılmış kalabalığa verdiği söylevi anımsadım: “Kadere randevu vermezden bu yana uzun süre geçti ve şimdi, karşınızda işte!”

Öğleden sonra yaptığımız, hapiste birden bitiveren ot tutamına, neredeyse evcilleşmiş hayvanlara dair konuşmamızı düşünüyordum. Tıpkı benim gibi onun için de hapisane olaylardan ayıran duvardı ve onun için, o duvarın arkasında olan on üç yıl boyunca Hindistan’ın kaderiydi. Bu akşam ise hayattaydı – hattâ sahnenin tam ortasında. Parlamenter şefler gibi değil çok daha farklı nedenlerle de olsa diktatörler gibi saygıyla kuşatılmış olarak. Bir polisin annesini dövdüğünü gördüğünde bile şiddete başvurmamayı sürdürebilir miyim diye düşündüğünü, babasının cezaevinde nasıl uyduğunu anlamak için bir gece boyunca çimento zeminde yattığını, eşinin ölmek üzereyken ona “asla mücadeleden vazgeçme sözü verme,” dediğini biliyordum. Babasının ölümünden beş yıl sonra eline geçmiş baba mektubunu düşünüyordum. Ama bu kişisel yaşam, dünyada yarattığı dolaylı etkiden ve ülkesindeki dolaysız eyleminden çok daha az betimliyordu onu. Kızıl Hisar’daki söyleviden çok, Gorahpur davasında (3 Kasım 1940’ta, cezaevinden kaçtığı gün) yaptığı savunmaydı anımsadığım: “Yargılamaya ve cezaya çarptırmaya çalıştığınız kişi ben değilim, halkımı oluşturan yüz milyonlarca kişi; ve mağrur bir imparatorluk için bile çok güç bir iş bu...” Parlamento’da hissettiğim duyguyu –daha derinden– hissediyordum yeniden: Gandhi gibi, Nehru da ulusunun gurusuydu.

Bir kordiplomatik yemeğini beklemek, Tarihin büyük sahnelerini çağrıştırmaz. Hindistan ise, zaten boşverir bunlara, çünkü o sahnelerin romanlaştırması onda yoktur. Napoléon’un taç giymesi, şişman parmaklarıyla hedefleri olan Kışlık Saray’ı bulmaya çalışan *Avrora* kruvazörünün topları bulunmaz *Bhagavad-Gita*’da. Nehru’nun yaşamına, albümde pek az yer veril-

miştir. Efsane, Tuz Yürüyüşü'nden öldürülmesine kadar Gandhi'nin çevresinde örülmüş gibidir. Yine de, zamanın ağır akışı, düşler ve Hindistan'ın uçsuz bucaksızlığı tarafından silikleştirilmiş olarak, iyice uzaktaydı efsane. Yığınları, Ekim Devrimi'nin yığınları gibi değil de, Hindistan gecesinin yıldızları gibi, oradaydılar. Her yerde Gandhi'nin resimlerini görüyordum, Nehru da bir gruptan öbürüne gidiyordu; ama *yapmış* oldukları şey yalnızca derin ve güç anlaşılır bir efsane olarak duruyordu. Beş yüz milyon insan yabancı bir yasa altında yaşamıştı; tek bir kuşak içinde birkaç kişinin manevi eylemi, bir dizi savaş sayesinde değil, bir simgeler yığını sayesinde, onları kurtarmıştı. Bağımsızlık içinde şimdiden, bu simgeler yitip gidiyordu. Bununla birlikte kalabalıklara kazandırılmış o bilinç ve kararlılık, fatihlerin lahitlerini çevreleyen uçsuz bucaksız bir mezarlık gibi kuşatıyordu Nehru'yu. Diplomatların konuşmaları da zaten hiçbir şeyin sona ermemiş olduğunu gösteriyordu. Nehru'ya "karşılaştığı en güç şeyin ne olduğunu" sorduğumda, çarçabuk, sanki başka bir yanıtı –"Pakistan" olurdu herhalde– uzaklaştırmak istemişcesine yanıt vermişti. Batı gazetelerinin ima ettikleri gibi bir Pakistan saldırısından çekindiğinden değil; bölünme, şiddete başvurmamayı, İngiltere'den çok daha tehlikeli biçimde zorladığı içindi. Gandhi geçmişte, "Üç düşmana karşı, mücadele ediyorum: İngiltere'ye, Hintlilere ve kendime karşı," demişti. Hindistan'ın arınmasından başka bir nihaî zafer beklentisi yoktu. O sonu gelmez vaaz, köyden köye yürütülen o cinayetler dalgasına, ateşe verilen onca Hindu evine, yağmalanan onca Müslüman evine ve –Bengal garlarında Hindu sığınmacıları bekleyen Müslümanlar gibi– Amritsar garında, kılıçları dizlerinin üstünde Müslüman sığınmacı trenlerini bekleyen sihlere, cesedinin yakıldığı odun yığınına kadar öldürülmüş onca kişiye adanmış o bitmek bilmez "Dağdaki Vaaz." Birkaç saat önce Nehru, "daha iyi yıllar"dan söz etmeden önce, "Ve şimdi Hindistan'ın kendisiyle savaşması gerek..." demişti bana. Güler yüzlü yaşlı peygamberin yerini alan kişi, şimdi önünde durduğu kırmızı şömine gibi sırtına dayanmış kan düşkünü şeytanlarla, Hindistan'ı inşa ediyordu. Gandhi'nin "Hindistan'ın

ölüm dansı” diye adlandırdığı şeyden sonra, insanlığın büyük serüvenlerinden biri, bağışlamanın kaçınılmaz zaferine inancının üstünde, dört yüz milyon kişilik bir ulus yaratmaya çalışıyordu el yordamıyla.

Sofraya, iki sıra Bengal mızraklı süvarisi arasından geçiliyordu. Ve duvarları hâlâ İngiliz genel valilerin koskocaman tablolarıyla kaplı yemek salonunda, konuklar kadar kalabalık bir beyaz ceketli ve kırmızı sarıklı hizmetkârlar dizisi, öne eğilmiş mızrakların perspektifinin yitip gittiği geniş girişe kadar uzanıyordu.

Dairemden inmek için asansöre bindiğimde, asansörcü yazı albümünü imzalamamı rica etti. Büyük ustalar gibi dolmakalemimi yavaşça çıkarmışken on kadar kral imzası karşısında şaşırıp durakladım. Sayıları hâlâ bu kadar çok muydu kralların? Bu Proust bölümü, Voltaire öyküsü olarak sürüyordu.

Davetlileri şafakta kaybolacak bir gösteride bulunma duygusunu bu derece güçlü olarak ne zaman hissetmişim? Geçici hükümetlerin, kaderin oyunlarının ortamıydı bu. Burjuvalaşmış devrimlerin şatafatlı sarayları işgaliyle hiçbir benzer yanı yoktu ama, bir Hindistan hükümetiyle benzer yanı da yoktu. Şafak ağır ağır gelecek olsa bile, bir gün yüzlerini beyaz küle boyamış adamlarıyla birlikte, meşalelerini sallayan dokunulmazlar çeteleriyle birlikte –ya da “utancın eve karabasanla girdiğine” inanan ebedî İslâm’la birlikte– gelecekti. Nehru, bir İskandinav Dışişleri bakanına yanıt veriyor, bense bu, yok olmaya mahkûm gösteriye katılmış olma duygusunu –bunu daha önce de görmüştüm duygusuyla birlikte– ne zaman hissetmişim diyordum içimden. Sonradan Koordinasyon Bakanlığı olan, alınlık taşını Napoléonu canlandıran heykel sütunların taşıdığı Beauharnais konağında olmuştu bu. Orta Afrika’nın büyük reisleri, Topluluk’un bayraklarının teslim töreni için gelmiş, giriş merdiveninin basamaklarını tırmanıyorlardı. Koyu karanlık giysili ve ırklarının şanının türküsünü söyleyen büyücü-şairlerin önünde, parlamento üyeleri yığını, iki yana açılıyordu...

Yemekten sonra Nehru beni, konuklarının önde gelen birkaçıyla birlikte, bir merdivenden, orkestra “gece çalınması gereken müziği” çalarken klasik dansların birbirini izlediği küçük bir yeraltı tiyatrosuna götürdü. Herkes oturunca bana doğru eğilip, “Sizin için cezaevi bir kaza olmuştu, bizim içinse bir son,” dedi. “Aramızdan biri tutuklandığında, Gandhi bir telgrafla kutlardı onu. Şöyle diyordu o günlerde: ‘Özgürlüğün çoğunlukla cezaevlerinin duvarları arasında, bazen de idam sehpasında aranması gerekir; asla meclislerde, mahkemelerde ya da okullarda değil.’”

Bale sona erince tümümüzü Capitole’de bıraktı ve evine döndü.

- 6 -

1944-1965

Gandhi ve Nehru “özgürlük hapisane duvarları arasında aranmalıdır,” demişti. Arkadaşlarım pek de hapisanede kalmış sayılmazdı ya da çok uzun süre kalmamışlardı. Ayağıma çok küçük gelen ayakkabılara rağmen kolayca kaçtığım 1940’taki toplama kampıydı orası. Yasak bölgeye dönüştürülmüş uçsuz bucaksız çayır, şafağın soluk gül rengi, dikenli tellerin ötesindeki yolda at arabaları; kana bulanmış konserve kutuları; içlerinde Peru mumyaları gibi çömelmiş askerlerin hiç gönderilmeyecek mektuplar yazdıkları iğreti direkleri su akıtma hendekleri ve dallardan yapılmış Babil dönemindekine benzer kulübelere.

1944’tekiler daha ciddi idi. Alman polisleri tarafından, çoğunlukla da Gestapo tarafından tutuklanan arkadaşlarım, ölme doğru o herkesin bildiği yolu izlemişlerdi; bense sırtımda üniformayla, *Das Reich* alayının tankları tarafından yakalanmıştım.

Benim hapisanelerim, bir tarlada başlar. İki Alman askerinin kaldırdığı, çayıra uzatılmış bir sedyede kendime geliyordum. Sedyenin bacaklarımın altına gelen bölümü kan içindeydi-

di. Pantolonumun üstünden baştan savma bir pansuman yapmışlardı. İngiliz subayının cesedi ortada yoktu. Araçta, iki arkadaşımın hareketsiz bedenleri. Bir Alman, araçtaki forsu çözüyordu. Sedyemi taşıyanlar Gramat'ya doğru araçtan uzaklaştılar. Kent oldukça uzak görünmüştü bana. Sedyenin yanında yürüyen bir astsubay.

Bir Buckmaster timi* ile bir FTP gerilla grubu arasındaki anlaşmazlıkta hakemlik etmeye gitmiştim. Dönüşte –yirmi dakika önce– Lorraine haçlı fors sıcak rüzgârda şaklayarak Gramat'ya yaklaşırken, uyukluyorduk. Şöyle bir işittiğimiz tüfek sesleri, patlayan arka cam, bir kış atmadan sonra hendeğe dalan otomobil. Sürücünün ölmesi –başına bir kurşun saplanmıştı– ayağının şiddetle frene basmasına yol açmıştı. Muhafız, silahların üstüne yığılmıştı. İngiliz subay sağ kapıdan yola atlanmış, kandan kıpkırmızı kesilen iki elini karnına basturarak yere yığılıyordu. Sol kapıdan fırlayıp, üç saatlik otomobil yolculuğundan uyuşmuş bacaklarla koşmaya başladım. Bir hafif makinelinin kurşunları giderek daha yakınımaya düşmeye başladı; otomobil diğerinin kurşunlarından koruyordu. Bir kurşun sağ dizliğimin kayışını kopardı, yalnızca ayak bileğimdeki bağıyla sarktığı için, durmam ve koparıp atmam gerekti. O sırada sağ bacağıma bir kurşun saplandı. Çok hafif bir acı. Ama kan, yaralandığımı gösteriyordu. Sol bacakta korkunç bir burkulma.

Beni paket gibi taşıyan iki herifin görünüşleri hiç de korkutucu değildi. Sonra başkaları da gelecekti. Olay son derece tuhaftı. Almanlar nasıl olur da Gramat'da olabilirlerdi?

İşıl işil temmuz güneşinin ebedîyen kalacağına benzediği bu yoldan, ellerini çapalarının sapları üstünde kavuşturmuş geçişimi seyreden bu çiftçilerin ve bir cenaze geçiyormuşçasına haç çıkaran bu köylü kadınların ardından, her şey burada sona erecekti, Allah bilir nasıl. Zaferimizi göremeyecektim. Ne anlamı olmuştu bu hayatın, asla olmayacak mıydı? Beni neyin beklediğine dair trajik bir meraka kaptırmıştım kendimi.

(*) İkinci Dünya Savaşı'nda işgal altındaki Fransa'da İngiliz gizli servisine bağlı özel savaş-sabotaj grupları – ç.n.

Daha ilk evlerden itibaren bir dizi tank doldurmuştu yolu. Geçişimi Fransızlar kaygıyla, Almanlar şaşkınlıkla seyrediyordu. Taşıyıcılarım bir garajın bürosuna girdiler. Bir astsubay, sedyemin yanında gelen astsubayla konuştu; sonra:

“Kâğıtlarınız!”

Asker ceketimin cebindeydiler ve kolayca çıkarabildim. Cüzdanı ona doğru uzatıp, “Sahtedirler” dedim.

Cüzdanı almayıp, söylediklerimi çevirdi. İki astsubay, gramofon karşısındaki tavukları andırıyordu. Taşıyıcılarım yeniden yürümeye koyuldular. Bu kez küçük bir samanlığa girdik. Sedyeye katlanıp açılabilen ayakları üstüne bırakıldı. Almanlar çıktılar. Kilitte bir anahtar döndü. Dar pencerenin önünde bir nöbetçi. Sedyenin üstünde doğrulup oturmayı denedim. Sol bacağı da yok denecek kadar az acı vardı. Son derece sersemlemiş hissediyordum kendimi. Herhalde çok kan kaybetmiş olmalıydım; çünkü bacağımanın üst bölümüne bağlanmış mendillere karşı, kan hâlâ akıyordu.

Bekçinin gölgesi, silahıyla selam durdu. Kilitte anahtar döndü, Buster Keaton’a benzeyen bir subay girdi.

“Ne üzücü aileniz için! Katoliksiz değilseniz mi?”

– Evet.

Bir tanrıtanımazlık açıklaması yapmanın zamanı değildi.

“Ben katolik rahibiyim.”

Kanlı eldivenlere baktı.

“Ne üzücü zavallı aileniz için!”

– İsa’nın çarmıhta çektikleri de onun ailesi için pek neşelendirici olmamıştı herhalde peder. Üstelik ben İsa da değilim.

Benden daha sersemlemişçesine baktı yüzüme. Ama onun ki doğuşandı.

“Çocuklarınız var mı?” diye sordu.

“Yazık ki hayır. Yargılanacak mıyım, yargılanmayacak mıyım?”

“Bilmiyorum. Ama dinsel yardım gerekirse, beni çağırabilirsiniz.”

Hâlâ ışıl ışıl gökyüzüne doğru simsiyah kapıyı açtı. Ve veda edercesine:

“Gene de ne üzücü zavallı aileniz için,” dedi.

Tuhaf rahip ya da tuhaf din. Sahte bir rahip sorular sorardı hiç değilse...

Bir astsubay çıkmamı işaret etti. Birkaç adım atabilirdim. Beni yüzümü duvara bakacak biçimde döndürüp, ellerimi başımın üstündeki taşlara dayattı. Bir buyruk işittim: “*Achtung*”, başımı çevirdim: Bir idam mangasının karşısındaydım.

“Silaah, omza!”

“Selaam, dur!”

Idam edilecek kişiyi selamladılar. Kısa süre önce gördüğüm bir düş yeniden belirdi gözlerimin önünde: Lumbozunu rüzgârın uçurduğu bir yolcu gemisi kamarasındaydım; su oluk oluk içeri doluyordu; çaresizce sona ermiş, hiçbir zaman olduğundan başka olamayacak yaşantıma bakarak, sonu gelmez bir kahkaha atıyordum (kısa süre sonra kardeşim Roland, *Cap-Arcona* gemi kazasında öldü). Birdenbire ölmenin kıyısından kaç defa sıyrılıp geçmiştim.

“Nişan, al!”

Tüfeklerinin üstüne yatmış kafalara bakıyordum.

“Rahat!”

Askerler tüfeklerini kollarının altına sıkıştırıp, düşkırıklığına uğramış bir gülümsemeyle iki yana sallanarak gittiler.

Neden çevreme ateş etmemişlerdi acaba? Başkaları için tehlike yoktu: Duvarın önünde tek başımaydım. Öleceğime neden gerçekten inanmamıştım acaba? Gramat yolunda çok daha tehdit edici gelmişti bana. Ne o çok yakından tanıdığım bana ateş edecekler duygusu belirmişti içimde, ne de yaşamdan az sonra ayrılacağım duygusu. Geçmişte, “cesaretin ne olduğunu” düşündüğümü soran Saint-Exupéry’ye, silah işlemezlilik duygusunun sıradan ve tuhaf bir sonucu olduğunu sandığım yanıtını vermiştim. Saint-Ex de biraz şaşkınlıkla onaylamıştı. Az önce katıldığım komedi bende, o duyguyu uyandırmamıştı. Hava-sı, töreni, ölümünki gibi değil miydi? Belki de ölüme yalnızca, bir arkadaşı yanında vurulup düştüğünde inanır insan. Alışmaya başladığım samanlığa döndüm. Bir subay ile iki asker girdi içeri ve askerler sedyenin tutamaklarına yapıştılar. Çıktık. Ast-

teğmen genç bir subay değil, kırkını aşmış, uzun boylu, dik yürüyen, kızıl saçlı, biriydi. Sinekkaydı tıraşlı. Çok geçmeden hızlandı ve yalnızca sırtını görmeye başladım.

Revire gidiyorduk. Bir hemşire kin dolu bakışlarla baktı bana. Kimbilir neler görüp geçirmiş albay ve hastabakıcılar, özenle pansuman yaptılar yarama. Sedyeye yeniden hareket etti. Bir mahzene indik. Mahzenlerin ne işe yaradıklarını biliyordum. “Zor bir gün olacak,” diyordu Damiens. Hayır. Yeniden yukarı çıkıp, bir kilometreye yakın ilerledik – üstelik Gramat büyük bir kent değildir. Her yanda tanklar. Halk sedyenin önünden kaçışmaktaydı. Öbür yapılardan biraz uzak bir çiftliğe ulaşıp, tavanarasma çıktık. Bir tarla sürgüsü, tırmıklar, tahta yabalar. 1941 harekâtı sırasında bu yaşı belli olmayan tavanaralarını görmüş, ama bu aletlerin (özellikle de tarla sürgüsünün) işkence aletlerine ne çok benzediklerini fark etmemiştim. Kortej yeniden hareket etti; benzer iki yerde daha durakladı. Bir işkence dekoru aranıyormuş izlenimi vardı içimde. Askerler bir yerlerde biraraya toplanmışlardı herhalde; çünkü bir tekini bile göremiyordum. Issızlık, uykuya dalmış tankların yerleştiği bir kent, cesetlerin asılacağı, tırmıklarla ve yabalarla döşenmiş evler. Beş dakika sonra taşıyıcılarım durdu.

“Kommandantur”* dedi asteğmen.

France otelindeydik. Çetecilerin posta kutusuydu burası... Almanlar otelin bürolarını boşaltmışlardı. Sahibi kadın kasasının başındaydı. Beyaz saçlar, düzgün bir yüz, balinalı yaka: Bir pansiyon müdiresi. Daha önce iki kez karşılaşmıştık. Alman laf olsun diye.

“Tanıyor musunuz onu?” diye sordu.

“Ben mi? Hayır,” diye yanıt verdi kadın dalgınca, yüzüme neredeyse bakmaksızın.

“Ya siz?” diye bana sordu.

– Çeteciler yazık ki otellerde kalamıyorlar.

Bürodan, açılır kapanır bir kapıyla küçük hole geçiliyordu. Asteğmen masanın arkasına oturdu. Sedyenin ayaklarını açmadan siyah beyaz döşeme taşları üstüne bıraktılar beni. Elin-

(*) Almanca “Komutanlık” – ç.n.

de bir defterle bir asker girip, düşmanlıktan çok merakla beni inceledikten sonra, astteğmenin soluna oturdu. Sokak dardı ve şimdiden ışıkları yakmışlardı. Alnı ve çenesi ileri çıkık yazıcının başı bir fasulyeyi andırıyordu; sorgulayıcının başı ise bir serçe kafasıydı: Kalkık burun, hokka gibi ağız. Yalnızca, kulaklarının üstünü çıplak bırakacak biçimde alabros kesilmiş kızıl saçlarıyla Almanca benziyordu. İkisi de rahatça arkalarına yaslanmışlardı.

“Kâğıtlarınız.”

Kalkıp bir adım atarak cüzdanımı uzattım. Sonra yeniden sedyeye uzandım: Bayılma yaklaşıyordu. Gene de bilincim yerindeydi, çünkü maç başlamıştı

“Bu kâğıtların sahte olduğunu meslektaşınıza söylemiştim...”

Yaşlı serçe dikkatle bakıyordu kâğıtlara. Berger adına hazırlanmış kimlik, sürücü ehliyeti ve öbür belgeler. Bin frank kadar kâğıt para. Eşimin ve oğlumun bir fotoğrafı. Desteleyip, cüzdanın yanına bıraktı tümünü.

“Almanca biliyor musunuz?”

– Hayır.

– Adınız, soyadınız, mesleğiniz?

– Albay Berger kod adlı yarbay André Malraux. Bu bölgenin askerî önderiyim.

Şaşkınlıkla baktı rütbe işaretleri taşımayan asker ceketime. Nasıl bir uydurma öykü bekliyordu acaba? Lorraine haçlı üç renkli bayrak takılı bir otomobilde yakalanmışım.

“Hangi örgüt?”

– De Gaulle.

– Elinizde tutuklular... var değil mi?

Tötonca'yla hiçbir ilişkisi olmayan kaba Kuzey Almancası aksanıyla konuşuyordu. Sorgulaması tehdit ediciydi ama, saldırganca değil.

– Doğrudan komuta ettiğim birliğin elinde yüz kadar.

Ne tuhaf bir oyun oynuyordu alını yazısı! Neden bilmem ama, çetelerin aldıkları tutsakları divan-ı harpte yargılamak âdet olmuştu. FTP çetelerinden birinde, kendilerini yargıç yerine koyan çete reisleriyle böyle bir yargılamada bulunmuşum; ol-

dukça kabul edilebilir bir sorgulama –çünkü kin daima kine benzer– ve avukat rolü oynamakla onyıllık bir hevesi doyuran bir yazıcının savunma parodisi. Lot'daki bir şatonun alçak tavanlı ve serin salonunda, dışarıda korkunç sıcağıdaki keçi sesleri ve sarı çiçekler... Bir akşam önce de, sırtımdaki üniformayı bir divan-ı harbe başkanlık etmek için çıkarmıştım. Daha önce yirmi kadar Alsacelyı serbest bırakmıştık: Çetecilerimiz arasında, sonradan Alsace-Lorraine Tugayı'nın oluşmasını sağlayacak çok sayıda Alsaceli bulunduğu gibi, bize karşı çarpışan birliklerde de birçok Alsaceli vardı. Colmar bölgesinde öğretmenlik yapmış teğmenlerimizden biri, Almanların savunmasını üstlenmeyi önermiş ve önce Fransızca, sonra Almanca şunları söylemişti: “Bu adamların hiçbiri SS birliklerinden ya da Gestapo'dan değil. Birer asker bunlar ve silah altına alınıp, verilen buyrukları yerine getirdikleri için askerler kurşuna dizilemez.” Salonda bizim birliklerden çok kişi vardı ve Alsacelilerin iç sıkıntılarını seziyordum. Tutsakların ulaşacağımız ilk Müttefik birliğine teslim edilmeleri kararı alındı.

“Nasıl davranılıyor onlara?”

Stenoyla not tutan yazıcı kurşunkalemını bıraktı.

“Tutsak almaca oynayarak vakit geçiriyorlar ve adamlarımızı neyle besliyorsak onunla besleniyorlar.”

Yaşlı serçe onunla dalga geçip geçmediğimi düşünüyordu ama, öyle bir izlenim almamıştı.

“Paçavralar içinde vahşilerle karşılaşmayı bekliyorlardı ama, üniformalı askerlerle karşılaştılar,” dedim.

“Paraşütle indirilenler mi?”

– Hayır, Fransız çetecileri.

– Neredeler?

– Kim: Tutuklular mı?

– İkisi de aynı şey.

– Tutukludan çok çeteci var herhalde.

– Neredeler?

– Neyse ki hiçbir bilgim yok. Açık konuşalım. Siorac ormanlarındaydılar. Adamlarım ellerinizde olduğumu en az iki saat

önce öğrendiler. Bir buçuk saat önce yardımcım komutayı almıştır ve bir kurmay subaydır. Şu saatte kampta ne bir tek askerimiz kalmıştır, ne de sizinkilerden biri.

Düşündü.

“Sivil mesleğiniz ne?”

– Profesör ve yazar. Üniversitelerinizde konuşmalar yaptım. Marburg’da, Leipzig’de, Berlin’de.

Profesör, kulağa ciddi geliyordu.

“Mutlaka Almanca biliyorsunuzdur. Ama önemi yok bunun.”

– İlk kitabımı Max Claus, *Die Eroberer* adıyla Almanca’ya çevirmişti.

Max Claus’un nazilere katıldığı, Goebbels’in müsteşar yardımcısı gibi bir görev üstlendiği söyleniyordu (yanlış olarak).

Sorgulayıcım giderek şaşkınlanıyordu. Kedi fare oyunu oynamaya koyuldu. On dakika sonra:

“Bakın teğmenim,” dedim; “sanırım vakit kaybediyoruz. Genellikle suçsuz olduklarını ileri süren ya da öyle olan tutsakları sorgularsınız ve onları itiraf ettirmeye çalışırsınız. Benimse itiraf edecek bir şeyim yok: Ateşkes gününden beri hasmımızım.”

– Ama Mareşal Pétain imzaladı ateşkesi.

– Çok doğru söylüyorsunuz, ben değil. Sözün kısası bir başıbozuk savaşçıyım ben. Dolayısıyla beni kurşuna dizdirebilirsiniz – doğuracağı sonuçları iyice tarttıktan sonra. Geri kalanı içinse, yardımcım Fas’ta Lejyon’a komuta etti; ben de... başka yerlerde komutanlık yaptım ve çeteciliği amatörce yapmıyoruz. Birçok buluşma yerimiz var. Ana yoldan uzak yollar dışında ilişki noktamız yok; onların da her biri dört nöbetçi tarafından korunuyor. Alman kuvvetleri adamlarımdan bir tekini bile asla tutsak alamadılar. Burada olmamın nedeni, sizin çok parlak bir harekât yapmış olmanız, benimse kendimi ahmak gibi makinelilerinizin ateşi altına atmış olmam. Ama beni yakalamakla, alarm düzenegini de harekete geçirmiş oldunuz ve kuzeyde yüz kilometre uzaklığa kadar bütün kamplarımız boşaltıldı. Kuvvetlerimizin yaygınlığını öğrenmek –ayrıca tutsak düşen askerlerinize nasıl davranıldığını öğrenmek için de– Milis’e

sormanız yeterli. Ve askerlerimden yakalayabildikleriniz olursa, istediğiniz kadar işkence yapın, hiçbir bilgi elde edemezsiniz; çünkü hiçbir şey bilmiyorlar: Bütün örgütümüz, hiçbir insanın işkence altında nasıl davranacağını önceden bilmediği olgusuna dayanıyor.

– Wehrmacht işkence yapmaz.

– Üstelik, sizinki gibi bir birliğin, bütün tümen mevzilendirilmişse, yapacak başka işleri olmalı.

Eski kamplarımızın nerelerde olduğunu sordu. İşbirlikçiler tarafından boşaltılmış şatoları, patikalar ve sönmüş ateş izlerinden başka şey bulamayacakları ormaniçi açıklıklarının yerlerini söyledim. Almanların kullanılamaz sandıkları bodur meşe koruluklarından tek söz etmeksizin. Öbür çetelerin komutanlarının adlarına gelince, Gestapo ile Milis, kod adlarını benim kadar biliyordu; gerçek adları konusunda ise birkaçımın dışında, ben de en az onlar kadar bilgisizdim. Yaşlı serçe herhalde bana savaş tutsağı olarak davranma buyruğu almıştı. Ama bütün bunların yalnızca bir başlangıç olduğu açıktı. Çetelerden konuştuk. Adamlarımızın sayısını abartarak söyledim. Sorgulama sohbete dönüşüyordu.

İki Alman çıktılar, belki de akşam yemeği için. Açılır kapanır yarım kanatlı kapının öbür yanındaki nöbetçi yerinden ayrılmamıştı: Yalnızca bacaklarına kadar görebiliyordum onu. Ara sıra bir şeyler söylüyordu: Küçük holden birçok Alman geçiyordu. Düşünmeye çalıştım ama, gücümü toplamamı yalnızca sorgu sağlamıştı: Bitkinlikten dalıp gittim.

Akşamın dokuzu. (Masanın yukarısında büyük bir duvar saati vardı.) Elllerinde –herhalde sorgumun özeti– kâğıtlarla iki başka Alman geldi. Daha önce sorulan soruları sordular; ben de aynı yanıtları verdim. Doğruluklarını denetlemek için mi acaba? Önemi yok. Gittiler.

Kırk beş dakika sonra, yaklaşan topuk şakırtıları. Genellikle hızla itilen kapı kanatları yavaşça aralandı. Bir albay girip, masanın arkasına oturdu. Yazıcı yoktu. Kendinden öncekilerle benziyordu albay. Hayır, böyle düşünmemin nedeni, konuştuğum kişileri aşağıdan yukarıya doğru görmeye alışkın olmamamdı. Beyaz saçlıydı.

“Ne bekliyorsunuz?” diye sordu.

– Askerî harekâtımızdan mı... başıma ne geleceği konusunda mı?

– Askerî harekâtınızdan.

– İlerlemenizi geciktirmeyi elbette

Onaylıyormuş ya da benim de düşündüğüm buydu demek istiyormuş gibi başını öne eğdi.

“Neden kolayca onarabileceğimiz şeyleri havaya uçuruyorsunuz?”

– Plan gereği

(Bazen de, daha iyisini yapmak elimizden gelmediğindendi.)

“Öbür savaşta çarpışmadınız değil mi?”

– Yaşım çok küçüktü. Kimliğim sahte ama, doğum tarihim doğru: 1901.

– Bu savaşta düzenli orduda çarpıştınız mı?

– Evet.

– Hangi sınıfta?

– Tank birlikleri.

(Ne tanklar ama! Neyse, bu onu ilgilendirmezdi. Dün, kıskanıyordum onun tanklarını.)

“Çetecilerinizin tanksavar silahları var mı?”

– Evet.

Londra'nın bir aydan uzun süredir paraşütle bazukalar atırdığını Gestapo'nun bilmemesi olanaksızdı. Dolayısıyla, albay da biliyordu olduğunu ya da olmasından çekiniyordu. Orman içinde, tanklar yalnızca piyadeler tarafından korunabilir. Almanların bindirilmiş piyadeleri vardı; ama kamyonlarda kaldıklarında, tankları bazukalardan koruyamıyorlardı; inip yolun iki yanında iki sıra ilerlediklerinde de, tanklar hızlarını, adım hızına uydurmak zorundaydılar. Albay ne şaşırılmış görünüyordu, ne de aşırı ilgilenmiş. Daha çok meraklanmış gibiydi. Çevresini kuşatmış o gizemli çetecilerin önderlerinden birini görmek mi istemişti? Fransız ordusuyla, Verdun'un inatçı savaşçılarıyla yeniden mi karşılaşılıyordu?

Kâğıtlarımla cüzdanın yanındaki desteyi yeniden oluşturup, kalktı ve masanın yanından dolandı. Böylece önümden geçer-

ken, boş cüzdanı geri verdi. Daha ilk dokunuşta, artık boş olmadığını anladım. Albay çıktı. Nöbetçi topuklarını birbirine vurdu. Cüzdanın gözlerinden birine Alman, eşimi ve oğlumu gösteren fotoğrafı koymuştu.

Ondan sonra kimse girmedi içeri. Bu gece için bitmiş miydi acaba? Otel uykuya dalmıştı. Büronun elektriği hâlâ yanıyordu. Uyuyamayacağımı düşündüm. Yanlış. Uyku üstüme, İspanya'da hava muharebelerinden sonra yemek yediğimdeki gibi çöktü: Ölü gibi uyudum.

Şafak. Gün ışığı. Katlardaki kapılar çarpılmaya, zemin kattaki açılır kapanır kapıların kanatları şaklamaya başladı. Su sesleri. Alabros saçlı serçe yeniden gelip, hiçbir şey söylemeden masanın arkasına oturdu. Merdivenlerde birçok çizmenin sesi, bir otel, koğuş, özellikle de yola çıkış uğultusu. Almanca, yüksek sesle konuşulduğunda, neden hep konuşan öfkeliymiş duygusu uyandırır acaba? Sesler birbirine karışıyordu:

“Matam! Tereyağımız var mı?”

– Yok.

– Çikolatanız var mı?

– Yok.

– Matam! Ekmeğiniz var mı?

– Karneniz varsa!

Başka şey soruluyordu. Otelci kadın kasanın başından ayrılmıştı herhalde. Bir süre geçti. Bir sefertası tıkırtısının eşlik ettiği çizme sesleri merdivenlerden çıkıyordu. Sonra üst katlarda tuhaf bir mırıltı başlayıp, giderek yaklaştı: Noel ağacı karşısındaki çocuk sesleri. Açılır kapanır kapının iki kanadı, üstüne dumanı tüten bir kâse sütlü kahve ile kalın tereyağlı ekmek dilimleri yerleştirilmiş bir tepsi tarafından itilerek aralandı. Tepsinin arkasında otelci kadın. Beyaz saçları büyük bir özenle yapılmış, kilisede ayine gider gibi siyah bir entari giymişti – ama mutfaktan geldiğinden, üstüne beyaz bir önlük bağlamıştı. Kanlı döşeme taşlarına baktı –yaralarım gece kanamıştı– ve yaklaşıp, önce bir, sonra öbür dizini yere dayayarak diz çöktü. Yaşlı bir kadının ellerinde tepsiyle diz çökmesi kolay değil.

dir. Tepsiyi göğsüme bırakıp, kalktı; kapı kanatlarının yanına gidip, geri dönerek –beyaz önlüğün dizlerin üstüne gelen bölümü kanlanmıştı– kuşkusuz kırk yıl önce sık sık “kardeşlerinizin yağlı ekmeklerine dokunmayın sakın!” dediği, ama belli belirsiz bir ciddiyet de taşıyan tonla “Onlar yaralı Fransız subayın,” dedi ve de adım sesleri, önünden çekilen çizme sesleri arasında merdivenlerde uzaklaştı.

Serçem, gagası açık bana bakıyordu. Bir yaralının yağlı ekmeklerini elinden çekip almak küçük düşürücü olurdu ama, olayda kışkırtıcı bir yan da vardı!

“Paylaşalım,” dedim.

Kalkıp çıktı. Elinde bir bardakla döndü. Tereyağlı ekmek dilimlerinden birini alıp masanın üstüne koydu. Sütlü kahvenin yarısını bardağa boşaltmak için kâseyi aldı. Eli yandı. Kâseyi önce masanın üstüne koyup, sonra mendiliyle tutarak, dikkatle ölçerek bardağına döktü. Kâsenin geri dönüşü. Döşeme taşlarının beyaz olanları üstünde şimdi, masaya doğru giden büyük ayak izleri ile daha küçük olanlar vardı.

Saat sekize doğru yola koyulduk. Otelci kadın kasasının başına dönmüştü.

“Teşekkür ederim hanımefendi. Az önce çok iyiydiniz: Fransa’ya benziyordunuz.”

Yazmaya ara verdi. Yüzünde tek kıpırtı olmaksızın, bakışları otelin kapısı yeniden kapanıncaya kadar izledi beni. Ayakta durabiliyordum; birkaç adım atabilirdim belki. Gereksiz. Zırhlı bir araca –belki de cankurtaran– tıktılar beni. Arkada, dışarıdan kilitlenen çifte kapı. Dört tahta bölme. Yattığım yerden, kapıdaki tel kafesli bir pencereden bir sıra kamyon ve akıp giden manzarayı görüyordum. Çeteciler saldıracaklar mıydı acaba? Hiç sanmıyordum; çünkü oldukça dağlık bölgede ağaç yoktu. Bildiğim kadarıyla Garonne bölgesinde önemli bir çeteci topluluğu da yoktu. Zırhlı tümen bir cezalandırma seferindeydi kuşkusuz: Yolun ve bir ırmak gibi oluşturduğu kıvrımların üstünde, uzun, eğik bir duman sütununun altında köylerimiz alev alev yanıyordu.

Birlik durduğunda, kendim inmeme izin verdiler.

(Roger Martin du Gard'ın* oturduğu) Figeac'ta bir köylü eli-
me bir baston sıkıştırıp, kayboldu.

Her Fransız bakışı, sonumun yaklaştığını söylüyordu.

Bense sanmıyordum – hiç değilse şimdilik. Başka bir sorgu-
lamadan geçirileceğimi ya da yargılanacağımı düşünüyordum.
Mutlaka bir şeyler olacaktı.

Birlik, geceyi geçirmek için Villefranche-de-Rouergue'de
durdu: *Umut*'un birkaç sahnesinde dekor olarak kullandığım
İspanyol üslubuna çok yakın üslupta kilisesini hemen tanıdım.
Manastıra götürdüler beni. Yatar yatmaz, başrahibe kahve ge-
tirdi. Kırkını aşmamıştı ve güzeldi. Geçerken, kapımda nöbet
tutan askere erişilmez bir gülümsemeye gülümsemişti.

Ölüm karşısında İncil'in neye yaradığını ara sıra düşündü-
ğüm olmuştu.

“Rahibe, bana Yahya'nın İncili'ni verebilir misiniz?”

– Elbette!

Bir İncil getirip, gitti. Yahya'nın İncili bölümünü açmak iste-
dim ama, kitap kuşkusuz başrahibenin yerleştirmiş olduğu işa-
retleme kartonunun bulunduğu yerden açıldı. Asya'da, İspan-
ya'da, Fransa'da birçok kez ölüm tehlikesi atlatmışım; bir sa-
vaş divanını ya da bir hendeğin kenarında kurşuna dizilmeyi
beklemek yerine, evimde oturuyor olabileceğim düşüncesi gü-
lünçmüş gibi gelirdi bana. Bu gece bile, ölmek sıradan geliyor-
du. İlgimi çeken ölümdü.

Ama Vaftizci Yahya'yla, Efes'te, özellikle de mezarına İsa'nın-
kine eşit saygı gösteren Bizans ve Slav dünyasında karşılaşmış-
tım ölümle karşı karşıyayken değil. Belleğimde onun aracılığıy-
la İsa'nın oldukça karmaşık bir görüntüsü vardı: Assiseli Aziz
François'nunki gibi ikna edici ve yakın, ama Yahya'nın kendi-
sinden yalnızca “İsa'nın sevdiği kişi” diye söz ettiği bu metnin
sınırları içinde. Tapınaktan kovulmuş güvercin satıcılarını ve
İncil'i bir ilahiye dönüştüren bazı cümleleri anımsıyordum: “...
çünkü vakti henüz gelmemişti...”; “Bir şeytan körlerin gözleri-
ni gördürebilir mi?”; ve “Baba beni bu saatlerden kurtar”ın ge-
ce duası tonu; ve de Yahuda'ya yöneltilmiş sözler: “Ne yapacak-

(*) 1937 Nobel ödüllü ünlü bir Fransız romancı – ç.n.

san çabuk yap...” Çoğunlukla bir yargılama gibi anlatılan, ama İsa'nın kuma şekiller çizmeyi sürdürerek suçlayıcılara da, kadına da bakmaksızın “içinizden hiç günahı olmayan...” dediği zina yapmış kadın öyküsünü anımsıyordum. Şu bölümü arayıp buldum: “Çünkü Tanrı dünyayı öyle sevdi ki, tek oğlunu verdi ona, ona inanan her kişinin ölmeyip, ebedî yaşama kavuşabilmesi için. Tanrı oğlunu dünyaya, dünyayı yargılamak için değil, dünya onun tarafından kurtarılın diye gönderdi.” Gramat'daki gülünç idam mangasına inanmamıştım ama, kuşkusuz gülünç olmayan bir mangayla karşılaşacaktım kısa süre sonra. Yolda, kurşunlar bacaklarıma değil de, sürücüyü olduğu gibi başıma saplanabilirdi. Her türlü inancın, yaşamı ebediyet içinde erittiğini fark ediyordum ve ben ebediyetten koparılmıştım. Yaşantım, Sheakespeare'nin “düşler” diye doğruladığı, ama birer düş olmayan o serüvenlerden biriydi. Toprak kadar kayıp gidici onca başka alınyazısı arasında bir düzine tüfek karşısında tamamlanan bir alınyazısı. Başıma gelecekler, tıpkı boğulurken kurtulma isteği gibi, varlığımın değersiz bir parçasını delicesine ilgilendiriyordu. Ama irkilişler içindeki dünyanın anlamını sormuyordum. Hıristiyanlığın dehası, en derin gizeme ulaştırın yolun, sevgi yolu olduğunu bildirmiş olmasındaydı. İnsanların duygusuyla sınırlanmayıp, onu dünyanın ruhu gibi aşın, ölümden ve adaletten daha güçlü bir sevgi. “Çünkü Tanrı oğlunu dünyaya, dünyayı yargılaması için değil, dünyayı kurtarması için gönderdi.” Ölümün karşısında tek başıma, Son Yargı'nın onca mezarı kucaklayacağı gibi onca umutsuzluğu sarmalamış o bin yıllık yardımı ile karşılaşıyordum: “Can çekişmemiz sırasında bize yardım edin Efendimiz...” Ama inanç, inanmaktır; kuşkusuz çok geçmeden üstüne yatırılacağım şu toprağı kaplamış Hıristiyanlık uğultusuna hayranlık duyuyor ama, ona inanmıyordum. Vaftizci Yahya'nın anısı, mutsuzluk karşısında, ölüm karşısındaki varlığından daha güçlüdür. Hangi Doğu metninde okumuştum şu cümleyi acaba: “Dünyanın anlamı insana, kral arabalarının, ezdiği akreplere olduğu kadar erişilmezdir.” Her şey sanki en yüce değerim Hakikat imiş gibi geçip gitmişti – oysa bu gece Hakikat, umurumda bile değildi.

Geçmişimin, yaşamöyküme girecek olanların hiçbir önemi yoktu. Çocukluğumu düşünmüyordum. Ailemi de. Yaralarımı haç çıkararak selamlayan tanrıtanımaz köylülerdi düşündüğüm, ürkek köylünün getirdiği bastondu, *France* otelinin ve başrahibenin sıcak kahveleriydi. Kardeşlikten başka şey yoktu belleğimde. Kuşkusuz benim için dua edilen ve uzaktaki bir tankın manevra takırtısının yavaşça eşlik ettiği bu manastır sessizliğinde, içimde idamın yaklaşması kadar derin biçimde yaşayan şey, ölülerin gözlerini kapatan umutsuz okşamaydı.

(Hep güneye doğru gidiyorduk ve tüm köyler yanıyordu) Albi'de büyük bir salonun –kuşkusuz belediye başkanlığı salonunun– kanepesinde yattım. Tank birliğine değil, kentte konaklayan bir alaya bağlı olan nöbetçi gelip yanıma oturdu ve cebinden iki fotoğraf çıkardı: Mareşal Pétain ve –beni çok şaşırtan– General De Gaulle. Parmak Pétain'ın üstünde: “Çok iyi”; parmak De Gaulle'ün üstünde, kınayan bir sesle: “Terörist!” Yüzüme baktı. Sonrasını bekledim. Dikkatimi çekmek için parmağını kaldırıp, “Yarın,” dedi ve De Gaulle'ün üstüne indirdi: “Belki de çok iyi?”, sonra da Pétain'inkine dokundurup “Belki de terörist?” dedi; “belli mi olur?” anlamında bir işaret yapıp, omuzlarını silkerek, nöbetine döndü.

Revel'de, terk edilmiş bir villanın giriş katında, karşımda bir bahçe vardı. Bastona dayanarak biraz yürüyebildim. Akşam yemeğinde (askerlere çıkan yemekten yiyordum; zaten subaylar da öyle), tabağın yanında bir sigara ve *bir* kibrit vardı.

Ertesi gün bir subay ile iki asker beni almaya geldiler. Arabanın arka koltuğuna, subayın yanına oturdum. Kasabadan çıkarken gözlerimi bağladı. Kendimi tehdit altında hissetmiyor, gözümdeki şeridi bir koruma sayıyordum. Subay gözlerimi açtığı anda oldukça çirkin bir şatonun parkına giriyorduk. Eşiğin önünde on beş kadar subay arabası: Divan-ı harpti bu.

Kurşuna dizme aldatmacası inandırıcı olmamıştı ama, bu bir sürü otomobil inandırıcıydı. Bu ahmak şato –göreceğim sonuncu şato mu?– alinyazısıyla ilgili her şeyin yoğunluğunu taşıyordu. İntihar etmeden birkaç gün önce, babam bana, ölümün on-

da yoğun bir merak uyandırdığını söylemişti. Ben ise ölümü değil, bu divan-ı harbi merak ediyordum – belki de beni ölümden ayıran şey hâlâ o olduğu için. Adımlarımı hızlandırmama şaşırın muhafızlarım beni izlediler. Giriş sekisinin camlı kapıları bir hole açılıyor ve holün ötesindeki salonda, yirmi kadar subay “boz fareler”le dans ediyordu.*

Divan-ı harp değil, bir balo vardı...

Birinci kat. Uzun bir koridor. Çifte bir kapı. Subay girdi; tokuklarını vurup Hitler selamı verdi ve çıktı. Arkamda yeniden kapanan kapının önünde ayaktaydım. Bir parka ve küçük bir göle bakan üç pencerenin aydınlatığı çok büyük bir oda. Yaldızlı tunçları parlayan XV. Louis üslubunda çalışma masasının arkasında, bir general. Işık arkasından geldiğinden yüzünü pek iyi seçemiyordum; siyah gözlükler takmıştı ve ışık beyaz saçlarını parlatıyordu. Koltuklarla çevrili bir sehpaye doğru gidip oturdu; bana da oturmamı işaret etti. Masanın üstünde gümüş bir kutu. Bana doğru uzattı.

“Teşekkür ederim. Sigara içmiyorum.”

Bir sigara yaktı. Işık ansızın, tuhaf bir yüzü karşıdan aydınlatıp, sonra yeniden arkasından gelmeye başladı.

“Ateşkese neden uymadığınızı öğrenmek istiyorum sizden. Mareşal Pétain büyük bir asker, sizlerin dediği gibi Verdun galibi. Fransa söz verdi. Savaş ilan eden de biz değildik.”

– Bir ulus, ölmek için vekâletnameyle söz vermez. İzin verin bir varsayımda bulunayım: Diyelim ki Mareşal von Hindenburg Almanya cumhurbaşkanıydı ve bir dünya savaşı başladı; Almanya bizim gibi yenildi ve Mareşal teslim oldu; Hitler –elbette o sırada şansölye değil– Roma’dan Alman savaşçılarında savaşı sürdürmeleri için çağrıda bulundu. Almanya adına söz veren kim bu durumda. Ve siz kimin yanında olursunuz?

– De Gaulle neden Londra’da?

– Devlet önderleri Londra’da, Vichy’de olan biri dışında.

– Neye yarıyor yaptığımız? Öldürdüğünüz her asker için üç rehineyi kurşuna dizeceğimizi çok iyi biliyorsunuz.

– Her kurşuna dizilen, üç kişi gönderiyor çetecilere. Ama

(*) Direniş döneminde Almanlarla yakınlaşan kadınlara takılan lakap – ç.n.

bence asıl sorun burada değil. Gene de, ilgilendiğinize göre, bu konuda ne düşündüğümü söyleyeyim. Çeteciler arasında her türlü insan var...

– Özellikle de Zorunlu Çalışma Servisi'nden korkanlar.

– Gerçekten, Almanya'ya hizmet etmeyi kabul etmeyen kişiler bile var. Ama her türlü savaşın bir ruhu olması gerektiğini çok iyi bilirsiniz. Bizim savaşımızınkini gözden geçiriyorsunuz. Kazanmak için savaştığımızı sanıyorsunuz.

Başını kaldırdı. Kuşkusuz şaşkınlaşmış gözlerini gözlükler gizlemekteydi.

“Özgür Fransa Kuvvetleri'nin, Direniş'in gönüllüleri, Wehrmacht karşısında ancak bir avuç. Varlıklarını da *bu yüzden* sürdürebiliyorlar. Fransa 1940'ta, tarihindeki en korkunç bozgunlardan birine uğradı. Sizinle savaşanlar, bu bozgunun sağ kalabilmiş tanıkları. Galipler, mağluplar, kurşuna dizilenler, işkence görenler.”

– Wehrmacht işkence yapmaz. Ama sanırım anlıyorum sizi. Belirli bir ölçüde de acıyorum. Siz De Gaullecüler, bir bakıma Fransız SS'lerisiniz. En mutsuz da sizler olacaksınız. Savaşı biz yitirsek, İngiltere'nin hizmetinde, Yahudilerden ve masonlardan oluşan bir hükümetiniz olacak. Onu da komünistler yutacak.

– Savaşı siz yitirseniz, sanırım sizin de, benim de tahminlerimizin hiçbiri gerçekleşmeyecek. 1920'de herkes, 1914 savaşının belirleyici olgusunun, Alman askerî gücünün yıkılması olduğunu düşünüyordu. Bugün ise belirleyici olgunun Rus Devrimi olduğunu biliyoruz. Bu kez ise, belki Avrupa'nın dünyanın efendiliğini yitirmesi olacak. Yirmi yıl boyunca, elli yıl boyunca işler Fransa için kötü gidecek, Almanya için kötü gidecek. Sonra da yeniden bir Fransa, yeniden bir Almanya olacak – ve belki de bir kez daha savaş...

Ayağa kalktı. Masasının arkasına gittiğini sandım. Ama halıya bakarak, amaçsızca dolaşmaya koyuldu. Ortadaki pencerenin önünden geçerken ışık vurdu yüzüne. Kibriti yaktığında, bana tuhaf gelmiş şeyin ne olduğunu fark ettim: Gözlüklerin siyah lekesi altında, çok yüksek elmacık kemikleri, yüzüne ölü yüzlerinin havasını veriyordu.

“Almanya’yla ilgili söylediklerinize gerçekten inanıyor musunuz?”

– Sonunda yeniden hasım olacağız. Ama savaşın sonu ne olursa olsun, rejimler ne olursa olsun, Hölderlin ve Nietzsche’yi, Bach’ı, hattâ Wagner’i yok sayacak Fransız aydınlarının sayısı pek fazla değil.

– Sovyet Rusya’da bulundunuz mu?

– Evet. Almanya Avrupa’dan koparılamaz.

– Anlayamadım?

– Almanya Avrupa’dan da, dünyadan da koparılamaz.

– Deneyecekler. Doğudaki hayvanlar, savaşmayı hiçbir zaman becerememiş konserve ve otomobil tüccarları ve de Shakespeare oyunlarından fırlamış ayyaşlarının peşine takılmış İngiltere!

Yüzünü bana dönmüştü. Dumanlı gözlük camları bakışını gizliyordu. Başka Alman generalleri o sırada Hitler’e suikast hazırlıyorlardı. Benim haberim yoktu bundan; onun belki de vardı.

Zile bastı.

Balonun pam pam sesleri odaya doluşup, Alman generali üniformalı şaşkın Ölüm’ün çevresinde serpantinler gibi döndü. Pencerede, terk edilmiş soyunma kabinleriyle, kanocular için küçük bir göl. Beni getirmiş olan subay girmişti odaya ve kendisini izlememi işaret etti.

Revel’deki karanfillere, sigarama, kibritime geri döndüm. Ertesi gün beni almaya başka bir zırhlı otomobil geldi. Arka koltukta yanımda, hafif makineli taşıyan bir asker. Artık güneye değil, doğuya doğru gidiyorduk. Birkaç saat sonra Toulouse’a girdik. Akşam oluyordu. Wilson caddesi, İspanya iç savaşı sırasında sık sık oturduğum Lafayette kahvesi. Bir gün küçük bir meydanda, pardesümün cebindeki namlusu yere doğrultulmuş tabancamın kabzasını tutmaya çalışırken, parmağım yanlışlıkla tetiğe dokunmuş ve ateş almıştı. Gürültüyü kimse duymamış ve olayı pardesümde kırmızımsı bir delikle atlatmışım. Kitapçıların vitrinlerinde üstünde Nobel Ödülü aldığını göste-

ren kâğıt kuşakla *Les Thibault*'yu"* gördüğümden sevinçle ılık çalışıyordum.

Meydandaki evlerden birine arkamdan iterek soktular beni. Ara kat. Odanın –bir burjuva salonu– tek penceresi, yarım daire biçiminde bir tepe camıydı. İçten takılmış parmaklıklar. Dışarıda, çiftler küçük meydanın çevresini dolanıyor, kahvelerin taraçalarında oturuyorlardı; Alman üniformaları olmasa, akşam yaşantısı. Yengem –ağabeyim bir aydan uzun süredir tutukluydu– meydana yüz metre uzaklıktaki Alsace-Lorraine sokağında oturuyordu... Bir Alman binbaşı jambonlu yumurta ve bir şişe Bordeaux şarabı getirtti benim için. Önemli bir tutsak mı sayıyorlardı beni? Nedeni Vichy hükümeti olamazdı; çünkü henüz hiçbir Fransız tarafından sorguya çekilmemiştim. Bir öğüt geldi aklıma: Bir şişeyi asla bitirmemek; çünkü boş şişeden Gestapo dövmek için yararlanıyordu ve boş şişeler en çok acı veren tokmaklardı. Ama işler henüz oraya varmamıştı. Çok kısa bir sorgulama oldu, alışılmış “Mareşal Pétain ateşkes imzaladı”larla ve “Wehrmacht işkence yapmaz”larla. Verdun'den söz ettik ve binbaşı, “O sırada Fransızların elinde tutsaktım,” dedi. Zırhlı otomobil bizi geniş caddeler bulunan bir semte götürüp, büyük Şehitler anıtının çevresini dolanarak lüks bir otelin önünde durdu. Arkasında iki astsubayın çalışmakta olduğu masa dışında mobilyası olmayan bir hol. Binbaşı, zindancılarımın birbirlerine devrettiği kâğıtlarımı onlara verdi. “Otuz dört,” (bir oda numarası mı?) dedi astsubaylardan biri. Refakatçisi ve binbaşı iki yanıma geçmişti. Bir asansör vardı; pırıl pırıl bakır çubuklarla tutturulmuş kalın bir halıyla kaplı merdivenlerden çıktık. Çıkmakta güçlük çekiyordum ama, iki Alman adımlarını benimkilere uydurmuşlardı. Koridorda, kılıflarındaki tabancalardan başka silahları olmayan askerî polisler. İkinci kat. Kapı numarası 34. Askerî polislerden biri kapıyı açıp, arkamdan kapattı ve koridor halısı, uzaklaşan üç Almanın ayak seslerini boğdu.

Oda haline getirilmiş büyük bir banyodaydım. Köşelerden birinde bir karyola, bir battaniye, beyaz çarşaflar. Öbür köşe-

(*) Roger Mardin du Gard'ın 8 ciltlik nehir romanı – ç.n.

de bir dolap. Zil yok. Kapıda tokmak yok. Yumrukladım kapıyı. Gelen askerî polis ters ters bakarak sordu:

“Tuvalete mi?”

Önüme düştü. Bir salonda, kahvelerdeki gibi yanyana dizilmiş en az on seramik pisuvar. Dönüş. Yüksek sesle birşeyler söylemeye koyuldu bana. Kuşkusuz kapıyı yumruklamamak gerektiğini havlamaktaydı. Daha ne kadar sürecekti? Yüzüne bakıp, en az onunki kadar yüksek sesle haykırdım:

“Belki de kurşuna dizilmek için buradayım ama, kuşkusuz sizden fırça yemek için değil! Yetti artık!”

Gözünün önünde tavşana dönüşmüşüm gibi şaşkınlıkla sustu ve tehdit yüklü bir özenle kapadı arkamdan kapıyı.

Bir huzur evi denilebilirdi ama, az önce askerî polis anırmıştı. Dolabı açtım. Raflardan birinde birkaç kalıntı, kurşunkalemler ve ucu özenle sivriltilmiş bir cetvel. Askerî polis kapıyı bir anahtarla değil, bir maymuncukla açmıştı. Kilidi inceledim. Dil yuvaya oturmuştu ama, kapı yalnızca tokmak ve onu çalıştıran demir çubuk çekilerek kapatılmıştı. Askerî polisin maymuncuğunu soktuğu dörtgen delikten, koridorun ışığını bir anahtar deliğinden bakarmışçasına görüyordum.

Dolaptaki cevelin ucu deliğe uyuyordu. Oynatmak, açmak için yeterliydi. Belli belirsiz denedim. Askerî polis koridorda biraz ileride, arkası dönük duruyordu. Kapıyı yavaşça yeniden kapayıp, cetveli dolaptaki yerin koydum.

Koşamazdım. Parmaklarımın ucunda yürüyemezdim de; ama ayakkabılarımı çıkarıp bırakabilirdim. Bir kaçış, rakibi şaşırtacak bir risk göze alınmaksızın başarıya ulaştırılmaz; ayakkabıları bırakmak da yeterli bir hile olabilirdi. Ama cetvelin dolapta olması tuhaftı. Benden önceki tutuklu ucunu keskinleştirmiş de, kullanamadan çağrılmış mıydı acaba? Bir tutuklunun elinin altında bıçak bırakılmaz. Herhangi bir şeyi kesici bir alete dönüştürebilir (denir...); ama cetvel gereğinden çok keskinleştirilmişti. Peki dolapları denetlemiyorlar mıydı? “Kaçmayı denerken vurularak öldürülmüş...” Tutukluları yalnızca kayıtlı etmekle yetiniyorsa benzeyen bu cezaevi nasıl bir cezaeviydi?

Binbaşımın, zirhli alay tarafından teslim edildiğim yetkilile-

ri temsil ettiğini varsayıyordum. Bu yetkililer beni tuhaf, ama idam mangasının bekleneceği bir odaya hiç benzemeyen bir aile pansiyonuna yerleştirilmeye layık görmüştü. Odanın penceresi yoktu... Alınan karar beni kurşuna dizmek – ya da hiç değilse hemen kurşuna dizmek değilse kuşkusuz Paris'te sorgulatmaktı. Cetvelin işe yarayıp yaramayacağını denemek ve bu saygıdeğer evde gündüzün de geceye benzeyip benzemediğini öğrenmek gerekiyordu. Soyunmaya başladım. Kapı açıldı. Binbaşuya eşlik eden askerî polisin yanında bu kez bir astsubay vardı. Yeniden giyindim. Giriş katında astsubay kâğıtlarımı aldı. Yeniden zırhlı otomobil.

Uzak bir semt, bir kule, çok uzun bir duvar; otomobil bir fren gıcirtısıyla sola dönüp, bir kemerin altından geçti. Bir cezaeviymi burası. Alışılmış kayıt işlemi. Yalnızca saatimi alıp, bir makbuz verdiler! Gün boyunca getirilmiş yirmi kadar tutuklunun bulunduğu bir salona tıktılar beni. Herkes birbirine kuşkuyla bakıyordu ama, yalan haber yayma hastalığı kol geziyordu. Eskiden, Sens toplama kampında alışmışım buna: “Weygand Pétain’i, Bakanlar Kurulu toplantısında vurmuş! – Doğru değil! Pétain ile Weygand, Mandel tarafından tutuklanmışlar!” Bu gece ise haberler şöyleydi: “Normandiya cephesi çökmüş ve paraşütçüler Chartres’i ele geçirmiş.”

Ertesi gün saat ona doğru dağıttılar bizi. Halı döşeli koridorun yerini, gözetleme delikli kapılarıyla geniş cezaevi koridorları almıştı. Bir hücreye konmayı bekliyordum ama, bir koğuşa tıkdım – yalnızca düşey ışığın girmesine izin veren hapisanelerin dışarıyı kapatan, demir parmaklıklı iki büyük penceresi. On kadar sivil giysili tutuklu, yattıkları ot şiltelerden kalkmadan girişimi izlediler; elimi dostlukla sıkın geniş gülümsemeli, kızıl saçlı biri dışında:

“Koğuş sorumlusuyum ben. Arkadaşlar adına hoşgeldiniz. Adım André.”

– Benimki de. Hoşbulduk.

– Ne zaman yakalandınız?

– Geçen hafta.

Rütbe işaretsiz ceketime baktı.

“Çete önderlerinden misiniz?”

– Evet.

– Talihiniz var ki marizlenmemişsiniz.

– Daha değil. Belki de üniformadan ötürü. Ayrıca, bizim elimizde de epeyce tutsak var.

– Demeyin!

Bütün ot şiltelerde yatanlar ağır ağır kalkıp çevremize yaklaştılar, tiyatrodaki gibi.

“Çıkarmadan ne haber var? Buraya son gelen, üç hafta önce geldi. Telefon var ama, uydurma haberlerden başka şey yok.”

– Dışarıyla konuşabiliyor musunuz?

– Öyle de denebilir. Göreceksiniz. Ama Fritzler çorbayı getirince.

Çorba da gelmişti. Tek sözcükle, tiksindirici. Yanında verilen ekmek parçası yaşamak için yeterdi.

Koridordaki teneke gürültüsü kesilmişti. André pencereye gidip, bağırmadan, ama oldukça yüksek sesle seslendi: “Alo, alo, alo.” Genel sessizlik. Yandaki hücre yanıt verdi: “Alo.” André köşeye gidip, yere oturarak, bölme duvarına yumruğuyla üç kez vurdu. Aynı gürültü geldi öbür yandan. Tutuklular André ile kapıdaki gözetleme deliği arasında duruyordu. Aynı sesle:

“İyi misiniz?” diye seslendi.

“Evet. Ya siz?”

– Evet. De Gaulle’e mensup bir albay geldi. 23 Temmuz’da tutuklanmış. Caen ve Saint-Lô’nun ele geçirildiğini söylüyor. Müttefik uçakları da gündüzleri paraşütçü indiriyorlarmış. O günden bu yana başka bildiği yok.

– Güvenilir haberler mi?

– Evet.

(“Alınma” dedi bana André. “Burada herkes her şeyden emin!”)

“Tamam. Aktarıyoruz.”

Sol duvarla da aynı oyun. Arkamda, koridor. Önümde, pencereler. Boş bir şilte, André’ninkinin yanındaydı; böylece, “telefon”dan sonra kısık sesle konuşabildik. Öbürleri uyukluyordu. Birbirlerine anlatacak şeyleri kalmamıştı.

“Burada köstebekler yok mudur sence?”

– Kendinden çok söz etme, yeter.

Anlamıştım. Köstebekler, olanaksız kaçış hazırlıklarından başka şey ihbar edemezlerdi. Saint Michel bir geçiş yeri idi. En eski tutuklu üç aydır buradaydı. Her ay Almanya'ya doğru bir kafiye yola çıkıyordu. Bu yüzden de, bir toplama kampı havası değil, kaygı verici bir istasyon, tombala salonu, kale havası. Hiçbir işte çalışmaya zorlamadılar bizi. Gardiyanlar, haykırma ihtiyaçlarına karşın, kayıtsız erlerdi. “Bizimle takışmak istemiyorlar,” diyor du André. Haberleşmenin farkındaydılar; her koğuş, yalan yanlış haberleri bir telgraf alıcısının dalgaları alışı gibi almaktaydı. Fresnes'de bile asla vazgeçemediler bundan. Ama Almanlar için teslimatın eksiksiz olması, çalışma kamplarına gönderilecek tutuklu sıkıntısı çekilmemesi dışında hiçbir şeyin önemi yoktu. Bizim için Almanya'ya gönderilmek, yalnızca daha geç bir tarihte kurtarılma tehlikesi taşıyordu. Ama saat altıda koridorda iki asker ile bir memurun yürüdüklerini işitiyorduk. Çoğunlukla bir kapıyı, iki kapıyı açıyor ve bir ya da iki tutukluyu alıp götürüyorlardı.

Gestapo'ya teslim etmek için.

Kiliselerin çanları saat altıyı çaldı mı, bütün koridorumuz boyunca sessizlik derinleşiyordu.

Götürülen tutuklulardan birkaçı geri gelmişti. Biri de bizim koğuştaydı. Banyo küveti işkencesini, cezaevlerinin kara mizahıyla anlattı bize.

“Aslında çok acı vermiyor ama, sürekli yineliyorlar. Aynı zamanda da bağırıp çağırarak vurduklarından, çok dikkat etmezse yanıt verir insan. Çok dikkatli olmak gerek. En kötüsü dördüncü kez daldırılma. Banyo küvetiyse leş gibi: Kusmuk, musmuk ne ararsan var. Bir fare gibi boğacaklarını sandım beni.”

Kesik kesik bir kahkaha atıp dizlerini dövdü.

“Bir fare gibi!”

“Söz fareden açılmışken, üniformalı sıçan gibi bir karı da vardı; söylenenleri daktiloda yazmak için. Ve üçüncü daldırmada ne dedi orospu bilemezsiniz: “Aaa, kesin artık, bu kadar yeter, tiksindiriyor bu beni.” Numara yaptığımı düşünüyordu inek karı. İnanabiliyor musunuz!

“Buradan paçayı kurtarabilirsek, elime geçmesin sakın...”

Bu tür öyküler Saint-Michel’in folklorunu oluşturuyordu. Gelişimden önce bir subay cezaevini dolaşıp, herkese adını sormuş; bir denetleme için kuşkusuz. Tutuklular ayaktaymış, işkence gören dışında. Sıra ona gelince o da söylemiş adını. Subay elindeki listeye bakıp, “Te-rö-rist” demiş. O günden sonra bütün tutukluların “profesör” diye çağırdıkları yanındaki arkadaş (Almanya’ya gönderildi) bir adım öne çıkıp, bir dil öğretmeni gibi işaret parmağını kaldırarak, “Terörist değil, *tu-rist*” demiş ve sıradaki yerine dönmüş. Subay denetimi sürdürüp, çıkmadan önce gözleriyle koğuşturmuş, öfkeli bir küçümsemeyle bağırarak: “Tümünüz turistsiniz!”

Kapı gürültüyle kapanmış ve gırgır başlamış.

Önemli olan, bir sonraki kafilenin dışında kalmaktı. (Son kafileye katılacakları bildirilenler, “eşyalarıyla” birlikte yerlerine dönmüşlerdi.) Ama tutukluların, kimlerin seçileceği konusunda hiçbir söz hakkı yoktu. Rastlantıyla seçilebilecekleri için, dikkat çekmemeye çalışıyorlardı. André bu yüzden “Kendinden söz etme” demişti bana. Oysa herkes –karaborsacılıktan tutuklanmış birkaçı dışında– nasıl tutuklanmış olduğunu anlatıyordu.

Cezaevine aktarılmadan önce birkaç saat geçirdiğim Şehitler anıtı yakınındaki otelin Toulouse Gestapo’sunun merkezi olduğunu öğrenmemi sağlayan da bu sıradan, bitip tükenmek bilmez ve temel konuydu. Oteldeki banyo odaları sorgulama yeri olarak kullanılıyormuş. Odalarda genellikle yatak yokmuş. Bağıracağı için terslediğim ve bu davranışa şaşakalan gardiyan da, işkencecilerden biriydi kuşkusuz. Şatoda baloyla karşılaşmam gibi uğursuz bir mizahtı. Aynı zamanda da, alinyazısına sürtünüp geçmiş olma duygusu. Son kafilenin yola çıkış tarihinde değişiklik yapılmasından beri, alinyazısının –yeni kafile ya da Gestapo– gerçekleşmesini elden bir şey gelmeksizin beklemek cezaevinin ruhunu oluşturduğu için daha da yoğunlaşan duygu. Ara sıra Kızıl Haç’ın ya da Mareşal Pétain’in gönderdiği paketlerin dağıtılması ya da her akşam altıda işkencenin çizme seslerinin işitilmesiyle geçen günler, bütün cezaevlerindeki gi-

bi, birbirinin aynıydı. Uzun boğuk bir sarsıntının duvarlar boyunca yükseldiği o sabaha kadar. Kimse kıpırdamıyordu artık. Birkaç tutuklu kulaklarını duvara dayadı: Yerden gelen sesleri taş, havadan daha iyi iletir. Bir saat geçti. İki saat. Düş kurmalar, hiçlik yeniden başladı.

Birincisinden daha hafif ikinci bir sarsıntı. Top sesi değildi bu. Çetecilerin yerleştirdikleri dinamitler mi? Ama havaya uçan bir köprünün çıkardığı gürültü, uçaktan atılan bir bombaninkine benzer. Hiçbir D.A.C'nin* yanıt vermediği bir Müttefik bombardımanı olmasın? 1940'ta işittiğimize benzer hiçbir yanı yoktu: Seslerini toprağın iletmediği uzun hareketsiz çarışmaların bir anı idi bu, içimizden hiçbirinin işitmediği Verdun'un uğultusuydu.

Bizimkilerin yerleştirdikleri dinamitlerle hiçbir ilişkisi bulunmayan bu açıklanması olanaksız sarsıntı, Müttefiklerin ilerlemesiydi – ikinci sarsıntı birincisine oranla daha uzaktan geldiği halde. Sokakta hiçbir çığlık yok. Tüfek sesleri de yok: Ne olup bitiyorsa iyice uzakta gerçekleşmekteydi. Cezaevi yaşamı değişmemişti.

Ama değişecekti.

Saat ikide bir devriyenin ayak sesleri birkaç koğuştaki durakladı. Sonra bizimkinin kapısı açıldı. Sivil giyimli bir Alman:

“Malraux, saat altıda” dedi.

Gestapo'da sorgulanacaktım.

Gestapo'nun beni unuttuğunu sandığımı fark ettim. Koğuştakilerden sorguyla ilgili kesin bilgiler edinmeye çalıştım. Kapının yeniden kapanmasından beri çevremi kuşatmış olan kardeşlik duygusu, cenaze başında sabahlayanlarınkı gibiydi. Karaborsacılar bile. İçerdekilerin çoğu, kendilerini dövmüş olan askerî polisi Gestapo sanıyordu. Banyo odası sorgulamasından geçmiş tutuklu ise, neden söz ettiğini biliyordu. Ama Almanlar, çetesindeki telsiz vericilerinin nerede olduğunu söylemeye zorlamak için sorgulamışlar onu. Üç gün arayla iki kez işkence görmüş. Çete üyelerinden biri tutuklandığını

(*) D.A.C.: Alman Uçaksavar topları – ç.n.

da, vericiler başka yere taşınırdı. Birinci sorgulamada dayanmayı başarmış ama, ikincisinde –boşaltılmış– bir apartmanın adresini vermiş.

Aydınlatmaya –boşu boşuna– çalıştığım şey, savaşacağım alandı. “Arkadaşların anlattıkları hiçbir işe yaramaz,” dedi André, “Hiçbir sorgulama birbirine benzemez.” Direniş örgütüyle ilgili bir sorgulama mı acaba? Ama yakalanmamın üstünden uzun süre geçmişti. Bir yüzleştirme mi? Beni bir yem olarak kullanma mı? Olabilirdi. Montignac çetesi, Almanların onları izleyemeyeceği mağaralardan yararlanıyordu. Aramızdan biri mağaralara burnunu kaşıyarak yaklaşırsa, arkasında Almanlar olduğunu belirtecekti bu. O zaman bizimkiler, önce ona ateş edip –işkenceyle öldürülmemesi için– sonra kaçacaklardı. İspanya’dan iki yoldaşım da vardı aralarında.

Ama Gestapo’ya dosyam iletilmişti herhalde. Dolayısıyla da, basından daha iyi haber aldığından, hiçbir zaman Komünist Partisi üyesi olmadığımı ve Uluslararası Tugaylar’da görev almadığımı biliyordu; ama Anti faşist Dünya Komitesi’nin ve Anti-siyonist Birlik’in başkanlarından biri olduğumu da biliyordu; ve de komünist partilerin henüz ne yapacaklarını bilmedikleri dönemde, İspanyol Cumhuriyeti hizmetindeki yabancı pilotlara komuta ettiğimi. Kurşuna dizilmem için en az on neden vardı ellerinde. Neden sorgulayacaktı beni? Hiç kimse güle oynaya düşünmez işkenceyi. İşkence konusunda çok şey yazmış olduğumu ve bunun bir önseziye dönüştüğünü düşünüyordum.

Saat altı. Tutuklular kapıya yaklaşmıştı. Açıldığında, iki yana kümelandiler ve her biri elini uzattı bana.

Bu sabahki aynı sivil. İki gardiyan. Yeniden otele gittiğimizi sanıyordum ama, sokağın ters yönüne doğru döndük. Avlu kemerlerle çevriliydi. Alman gardiyanlar birdirbir oynuyordu. Biri atlayamayıp düştü ve yanından geçerken küfretti bana. Kışlarımızdaki büroların kapılarını andıran oldukça küçük bir kapının önünde durduk. Daha gardiyanlarım çalmadan açıldı kapı ve –şişmiş yüzü, ağzının kenarında kan sızıntısı ve de kısa kollarıyla kendini hâlâ savunmak isteyen hareketler yapan– Yahudi yüzlü bir zavallıyı taşıyan iki asker çıktı.

Karakolu andırır bir yere girdik. Çılgınca bir takırtı: Bir asker, sol elinde tuttuğu sac bir levhaya zincirle vuruyor, bu gürültü ulurcasına haykırmaları bastırıyordu.

Afallamış bir kadın tutuklu, ezilmiş yüz çizgileri ayırt edilemeyen ve kuşkusuz baygın bir erkek tutuklunun ağzına, çırpınarak bir çay kaşığı sokmaya çalışıyordu. Çayı çevreye saçarcasına döküyor, sonra yeniden başlıyordu. Ellerimi arkamda kelepçelediler. Arkadaki odaya girdik. Sağda ve solda, elleri ayaklarına bağlı, tekmeyle ve seçemediğim bir çeşit copla dövülen iki tutuklunun görüldüğü iki kapı. Gürültüye karşın, çıplak bedenlere indirilen darbelerin boğuk sesini iştir gibiydim. Bir çalışma masasının arkasına oturmuş kıvrıkcık saçlı sarışın bir adam, anlamsız bakışlarla inceledi beni. Önce bir kimlik sorgulaması bekliyordum.

“Hıyarca yanıtlar vermek bir işe yaramaz. Galitzina şimdi bizim için çalışıyor!”

Ne demek istiyordu acaba? Beni başka biri sanması iyi sonuç verebilirdi.

“Sovyet Rusya’da on sekiz ay kalmışsınız değil mi?”

– On yıldır Fransa dışında üç aydan uzun süre hiç kalmadım.

– Almanya’da da bir yıl kalmışsınız.

Bağırarak zorundaydı; ben de öyle.

“Hiçbir zaman on beş günden çok değil. Üniversitelerinizdeki konferanslarımla yerlerini ve tarihlerini beni sorgulayan askerî polise vermiştim.”

Bir sinir krizi –sahte bir kriz– geçiriyormuşcasına, ayağa fırlarken haykırdı:

– Yani suçlu değilsiniz öyle mi?

– Hangi suçtan? Hiçbir baskıya uğramadığım halde, bu havanın askerî önderi olduğumu bildirmekle başlamıştım.

Yeniden oturdu; mürekkep kurutucu tamponu bütün gücüyle yüzüme fırlattı; isabet ettiremedi. Bir şeyler şaşırtıyordu onu. Rütbe işaretsiz ve madalyasız üniformamı, tek kalmış do-lağımı inceliyordu.

“On yıldır dediniz değil mi?”

– Evet.

– Ve otuz üç yaşındasınız.

– Kırk iki.

Bir gece önce berber gelmişti koğuşumuza. Sakallı bir yüz yaşlı belli etmez; ama bir akşam önce tıraş olduğum için, otuz beşten büyük olduğum apaçık ortadaydı. Zili çaldı. Sac levha çalıcısı durdu. Acı içinde ulumalara dönüşmüş çılgınlık uzaklaştı. Gösteri yeterince sürmüş müydü yoksa? Oysa Gramat yolundaki makinelitüfeklerin ya da sözde idam mangasının karşısında olduğumdan daha çok tehdit altında hissediyordum kendimi. Yeniden normal sesiyle konuşmaya başlamış, yabancı aksanı da neredeyse ortadan kalkmıştı.

“Her ikisi de ölmüş Fernand Malraux ve Berthe Lamy’nin oğulları olmadığınızı mı söylemeye kalkışıyorsunuz?”

– Oğullarıyım.

– Hangi hastalıktan öldü babanız.

– İntihar etti.

Dosyayı karıştırıyordu.

– Hangi tarihte?”

– 1930 ya da 1931’de; ama bir yanlışlık olanaksız: Ondan başka Fernand yok ailemde.

Öyleyse ne olup bittiğini açıklayın demek istercesine saldırganca baktı yüzüme. Sizden fazla bildiğim yok anlamına gelecek iki eli yana açma hareketini düşündüm. Ama ellerim arkamda kelepçeliydi. Oysa neler olup bittiğini tahmin edebiliyordum sanırım.

Otuz üç, erkek kardeşim Roland’ın yaşıydı. Hitler’den önce on yıl Almanya’da, on sekiz ay Sovyetler Birliği’nde kalan oydu. Sözüm ona prenses Galitzina metresiydi. Kardeşimin dosyasını göndermişti Paris. Roland ellerindeydi. Ve hâlâ dosyayı bulamamış olmalarının nedeni, adımın André olmadığını hep unutmamdı. Hiçbir zaman André’den başka bir adla çağırılmamışlardı beni ama, nüfus kayıtlarında adım Georges’du. Zırhlı tugay herhalde bütün sorgulamayı göndermeyip, yalnızca André Malraux’nun dosyasını istemiş, nüfus idaresi de öyle bir dosya olmadığından bulamamıştı. O zaman da Malraux dosyaları arasından (Dunkerque bölgesinde elli kadar amcaoğlum var) en kuşkulu-

sunu seçmişti. Ama dosyada başka şey olmalıydı; çünkü dayağa başlanmamıştı ve sorgulayıcım “sen” demiyordu bana.

“Elinizdeki tutsaklara iyi davrandığınızı söylemişsiniz.”

Demek zırhlı tugayın gönderdiği sorgulama dosyası sandığımdan daha eksiksizdi.

“O günden bu yana Milis’in muhbirlerine kontrol ettirmişsinizdir.”

– Gerek yoktu: Kurtardık onları.

Kuşkuluydum bundan.

“Gerçekten Berger’siniz değil mi?”

– Evet.

– O halde suçlu olduğunuzu kabul ediyor musunuz?

– Sizin açınızdan bakıldığında tartışma götürmez bu.

Arkamdaki sivil not alıyordu. Sorgulayıcı hâlâ dosyayı karıştırmaktaydı.

“Bütün bunları baştan almak gerek.”

Sonra, pusuya yatan bir köpek gibi yüzüme bakıp, onca ahmaklığa öfkelenmiş bir tonla haykırdı:

“Peki ama Allah’ın cezası, ne itti sizi bu boktan işe burnunuza sokmaya?”

Bir anlık duraksama.

– İnançlarım.

Tükürürmüşçesine haykırdı:

“İnançlarınız! Göreceğiz bakalım!”

Masadan kalkıp, yandaki odaya geçti. Başıma ne gelecek olursa olsun, benden önceki pek çok kişi gibi, davranabileceğim kadar cesur davranmıştım kuşkusuz.

En az beş dakika. Her şey başlayacak ya da bitecekti.

Bir çağrı belirten zil sesi.

Sivil, yan odadaki meslektaşının yanına gidip, hemen denecek kadar kısa süre sonra geri dönerek, gardiyanlara beni götürmelerini söyledi; yeniden çıktı.

Geldiğimiz yolu izleyerek geri döndük. Kemerlerin altında, gardiyanlar hâlâ birdirbir oynuyorlardı.

Beni sorguya çektikleri ve hiç bakmadığımı sandığım odayı

yeniden “görmeye” koyuldum. Duvarda, bir klasörün yukarısında, eskiden bütün kahvelerde asılı olan bir reklam afişi vardı: *Pernod Pontarlier*. Böcekler koşuşturuyordu. Sağdaki işken-
cecinin tekmelerle ayağa kaldırdığı adam sarışın ve kanlar içindeydi. Kıvrıkcık saçlı sorgulayıcımın yüz çizgileri –birbirine yakın gözler, küçük burun, küçük ağız– onunkinden de küçük bir surat içine yerleşmişti.

Merdiven. Koğuş. El sıkışmalar. Genel şaşkınlık.

“Oyun yinelenecek.” dedim. “Ellerindeki yanlış dosyaydı.”

Duvar telefonu. Yan koğuşların kutlamaları. Nantes ve Orléans’ın bizimkiler tarafından alındığını, Corrèze’deki Alman birliklerinin de teslim olduğunu aktardılar bize. Doğruysa, yerimi almış olan yardımcıma teslim olmuşlardı ve pek çok şeyi açıklıyordu bu... Koğuş arkadaşlarım, “bombardımanlar” diye adlandırdıkları şeyle ilgili bilgi almayı umuyorlardı. İlk ikisinden daha yakın bir gümbürtü işitmişlerdi. Gece, üç tane daha işittik – belki de gecenin sessizliğinden dolayı.

Ertesi sabah, öylesine yakın ve öylesine şiddetli patlama sesleri işittik ki, Toulouse’un bombalandığını sandık. Ama hiçbir uçak sesi yoktu. André, pencereleri tıkayan devrilmiş rüzgârlıklardan birinin alt yanına bir delik açtı: Dumanların geçtiği bir gökyüzü parçasından başka şey göremedik. Çok uzun menzilli toplar mı acaba? Nerede olabilirdi cephe? Patlama seslerinin bazıları, top mermisi patlamaları değildi. “Alo! Alo! Fritzler şeylerini uçuruyorlarmış!” Neylerini? Alman depoları ya da Fransız yapıları, Müttefiklerin bir ilerlemesine göre değil, bir Alman planına göre havaya uçuruluyor, bu da patlama seslerinin kâh yaklaşıp, kâh uzaklaşmalarını açıklıyordu. Dinlemek, beklemek, varsaymak, cezaevi yaşamı buydu...

Kuşkusuz, aramızdan çoğunun burada olduklarından beri umut ettiği şey gerçekleşiyordu: Cephe yarılmıştı ve Güney Fransa’daki işgal birlikleri, Paris’e doğru çekiliyordu.

Birbiri ardına açılan kapıların gürültüsü. Gardiyanlardan biri, geçerken “Tümünüz eşyalarınızla birlikte aşağı!” diye bağırıp, en yakın kapıya koştu. “Eşyalarınızla birlikte”, ilke olarak Almanya’ya hareketli. Yakalandığımda, büyük demiryö-

lu hatlarının çoğu kesilmişti. Massif Central çeteleri arasından kamyonlarla mı götüreceklerdi bizi? İlk geceyi geçirdiğim büyük salona götürüldük. Bütün tutukluları toplamışlar mıydı? Küçük çıkınlarımız ve mahkûm işaretlerimizle beş yüzden çoktuk. Aşağı yukarı tümümüz yere oturmuştuk. Yenilmişlerin ebedî konaklayışı. Uydurma haberler, bir yüzük saklama oyununun yüzüğüymüşcesine bir belirip, bir yok oluyordular. Üç saatlik bekleyişten sonra, yeniden koğuşlarımıza göturdüler bizi.

Almanya'ya göndermek için çok mu geç kalınmıştı? Şimdi ya bırakalardı bizi ya da kurşuna dizeceklerdi. Bin kadar adamı öldürmek için çok fazla makinelitüfek gerekmez.

Çorba yok. Birkaç tutuklu öfkeyle kapıları yumrukladı. Gardiyanlar koridorda körlemesine ateş açtılar. Sessizlik.

Bütün gece birlikler geçti. Ana yollardan biri, cezaevinin cephesi boyunca uzanıyordu. Sabah, çorba yok. Ama saat ona doğru, kamyonların yerini, tankların aceleci takırtısı aldı. Ya Toulouse'un kuzeyinde çarpışılıyordu (ama ne top, ne de bombardıman uçağı sesi işitiyorduk) ya da Almanlar kenti boşaltıyorlardı.

Ve ansızın, her hareketimizi durdurup, birbirimizin yüzüne baktık: Cezaevi avlusunda, avaz avaz kadın sesleri *La Marseillaise* söylüyordu. Kadın tutukluların temerküz kampına gönderilmeden önce söyledikleri tören marşı değildi bu; belki Parisli kadınlar Versailles'a yürüdüklerinde duyulan haykırışlardı. Almanlar gitmişlerdi kuşkusuz. Anahtarları mı bulmuşlardı kadınlar? Koridorlarda adımlar koşuyor ve "Çıkın! Çıkın!" diye bağırıyordu. Giriş katında koskoca bir tahta gong uzun uzun çaldı ve sesi, uzaklaşarak bir tamtam sesine dönüştü. Anlamıştık. Her koğuşta bir tek mobilya vardı: Masa. Eski cezaevlerinin, belki de İkinci İmparatorluk dönemindekilerin, kalın ve ağır masasıydı bu. Bizimkini hep birlikte yerden kaldırıp, pencerelere kadar geriledik. André saydı: "Bir, iki, üç!" Güçlerimizi tam bağdaştıramadığımız halde, masa sanki bir yay gibi gerildi. Alçı döküldü yere. André eğilip biraz aldı; kapının üstüne boyumuz hizasına bir haç işareti çizdi: "Herkes şuraya nişan alsın." Giriş katından koçbaşlarının gürültüsü yükseliyor-

du. Pencerelelere kadar geriledik lyice güçsüz düşmüştük ama, histeri derecesinde coşkuluyduk. Her yandan koçbaşlarının sesi geliyordu ve birkaç çatırdama işittik. Haftalardır ses ve tehditle yaşamaktaydık. Duvarlar aracılığıyla haberleşme, işkencenin ayak sesleri, kurtların tahtaları kemirdiği gibi seslerin sürekli kemirdiği bu sessizlik; ve dinleme halinde biz. Koçbaşlarının derinden gelen sarsıntularını bastıran bu haykırışlar içinde henüz dışarı çıkamamış olan bizler hâlâ, kulaklarımız aracılığıyla yaşamayı sürdürüyorduk. Bütün cezaevi gümbürdüyordu. Ölüm tamtamının (Almanlar geri gelebilirlerdi) üstünde, *La Marseillaise*'in kehaneti andırır sözleri yeniden yükseliyordu. Zafer günü, işte bu kurtuluştur; zulüm, onu biliyoruz; "kırlardan duyduğumuz", belki de yaklaşan tankların sesidir; "Silah başına!" diye haykırıyordu sanki koçbaşlarının sesi. Hücrelerden bölük pörçük *Marseillaiseler* işitiliyordu: Bir kapıya marş ritmiyle saldırılmaz. Ama sayıları arttıkça, çarpma sesleri de sanki hızlanan koçbaşları, sürüp giden bağırışlara eşlik eden dev yeraltı davullar gibiydi. Beşinci vuruşta kapımız parçalandı.

Şimdi de masayı gömüldüğü kapıdan çekip çıkarmak gerekiyordu. Koridorda, sağda, birçok koğuşun sökülmiş ya da parçalanmış kapılarından tutuklular dışarı fırlıyordu; solda, merdivenden, yumruklarını sallayarak, koçbaşlarının kapıları dövme seslerine eşlik etmek için marş söyleyerek, ayaklanmaların yaşı belirsiz kalabalığı belirdi – kadın dergileri gözüyle bir ayaklanma gibi; çünkü paçavralar içindeki tutuklulara eşlik eden kadınlar sık giyinmişler ya da hiç değilse sık giyinmek istemişlerdi. En öndeki, elindeki anahtar demetini sallamakta olan adam, henüz parçalanmamış koğuş kapılarını açmaya koyuldu. Artık yalnızca üstümüzdeki katta marş söyleniyordu ama, özgürlük her yanda öfkeli gongunu çalıyordu. Merdivenden çıkmakta olan kalabalığın arasından koşarak inip, avluya ulaşınca birkaç acı çığlığı işittik ve cezaevinin kapısı, uzaklaşmakta olan makineli tüfek ve tank gürültüsünü bastıran büyük bir gürültüyle çarpılarak kapandı yeniden. On kadar tutuklu kanlar içinde ya da ellerini karınlarına bastırılmış olarak (yere

yığılmadan önce) yeniden girmişlerdi içeri. Üst katta, uzaktan gelen *Marseillaise* ve koçbaşı sesleri; aşağıda gerçek dışı bir sessizlik. Dışarıda çığlıklar. Yerlere serilen yaralılar dışında, tümü –üç yüz ya da dört yüz kişi– büyük salona sığınmışlardı.

“Berger komutayı alsın! Berger! Berger!”

Haykırıanlar herhalde, bizimkine komşu koğuşların tutuklularıydı; tümü bu sınırları belirsiz özgürlükten sıyrılmak, toplu davranmak istiyordu.

“Haydi!..” dedi André, “...Çabuk ol!”

Bir sandığın üstüne çıktım.

“Hizaya geeel!”

Hemen sıra oldular.

“Doktorlar yanıma!”

Dört kişi geldi.

“Hastabakıcı var mı?”

Bir kişi geldi. Rastgele seçmek gerekiyordu tutuklular arasından.

“Önden on kişi yaralılar için, şu andaki yaralılar ve sonra yaralanacaklar için, doktorların emrine.”

– Ne yapacağız yaralılara? diye sordu doktorlardan biri.

– Ne yaparsanız yapın. Fırlayın!

“Sonraki sekiz kişi!”

Çok yakınımıdaydılar ama ben, ne yapacağımızı hâlâ haykırarak söylüyordum. Duvarın dört köşesinde nöbetçi kuleleri vardı.

– Kule başına iki kişi: Biri orada kalsın. Öbürü hemen gelip bilgi versin ve bağlantı görevlisi olarak kalsın!”

André hangi kuleye hangilerinin gideceğini gösterdi. Onu da sokağa bakan kulelerden birine gönderdim.

Yaralıların çığlıkları dışında hiçbir gürültü yoktu. Alman birlikleri burada olsalar, kapıyı parçalamayı denerlerdi çoktan; bir tek tank bile olsa, parçalamıştı kapıyı. En az birkaç dakika hiçbir şey olmayacaktı. Geriden tutuklular geliyor, başkaları da geriye gidiyordu.

“Subaylar ve çete sorumluları!”

Üç kişi.

“Saint-Michel’i biraz tanıyanlar!”

Birkaç hafta önce tutuklular angarya işlerde çalıştırılmışlardı. Yirmi kadarı ileri çıktı.

“Silahların nerede saklandığını bilenler!.”

İki bıyıklı.

“Herhalde bir şey bırakmamışlardır ama, koşup bakın!”

“Merdivenlerin nerede olduğunu bilenler!”

Hiç kimse.

“Kazmaların ya da çekiçlerin nerede olduğunu bilenler!”

Beş kişi. Fena değil.

“Koşup alın!”

Kolundan yaralanmış birini ve kolu bir iple sıkmaya çalışan arkadaşını çağırdım.

“Ne oldu?”

– Koşarak çıkıyorduk, tanklar vardı, makineliyle ateş açtılar.

– Peki sonra?

– Becerebilenler geri döndü.

– Ya tanklar?

– Bilmiyorum...

Yeniden bağurmaya başladım.

“Bütün yaralılar yanıma!”

Geldiler. İkinci doktor onları tedavi etmeye çalışıyordu.

“Size ateş açan tanklar gittiler mi, yerlerinde mi kaldılar?”

Çoğu bilmiyordu. Dört-beşi, gittiklerini söyledi. Biri, yerlerinde kaldıklarını. Giderek uzaklaşan gürültüyü anımsıyordum.

Kadınlardan hayli sakın görünen birini çağırdım.

“Nasıl girdiniz içeri?”

– İlk Fritzler gider gitmez, birçoğu, kocaları içeride olduğundan gözetlemeye koyuldu. Saint-Michel’deki askerlerin de gittiğini görünce, bazıları merakla ve bir bahane uydurarak içeri girdiler. Kapı kapalı bile değildi. Kimse kalmamıştı. Bize seslendiler ve hepimiz girdik.

– Tank da yoktu elbet, değil mi?

– Hiçbir şey yoktu. İlk tutuklular o yüzden hiç sakınmadan çıktılar.

Bıyıklılardan biri geri geldi.

“Silah bulamadık. El bombaları bulduk.”

– Kaç tane?

– Elli kadar.

– Birini nerede isterseniz deneyin. Sonra dört kişi alıp, geri kalan el bombalarını kemerin girişinin iki yanına getirin.

André döndü:

“Paris kurtarılmış! Kulemden her şeyi gören bir komşuyla konuştum. Fritzlerin cezaevini boşalttuklarını düşünüyor. Kimse kalmamış. Ama Toulouse’u boşaltmayı henüz tamamlamışlar ve biz boşaltma yollarından biri üstündeyiz. Giden tanklar cezaevini tanımışlar, ne olup bittiğini anlayıp –anlamak güç de değil zaten– çıkan kalabalığa ateş açmışlar.”

Sokağın öbür yanına bakan kuledekilerden biri gelip, André’nin verdiği bilgileri doğruladı.

– İki bağlantı görevlisi daha gönder.

Gene bağırarak ne yapmayı deneyeceğimizi söyledim ve cezaevinin kapısına gidip açtırdım. Sokak boştu. Tankların ezdiği üç bedenden geriye, kanlı bir bulamaç kalmıştı. Yanımdaki subaylardan birine:

“Avluda kum var,” dedim; “Kanları kumla örtün. Almanların dikkatini çekebilecek hiçbir şey bırakmayın. Kuledekiler geldiklerini haber verirlerse, acele etmeden, herhangi bir angaryadan geliyormuş gibi içeri girin.”

Karşıda yoksul evleri ve eskiden tutuklular için sepet satın alınan dükkânlar; arkalarında küçük bahçeler.

Çevremdekilerden yirmi kadarını bütün kapıları açmaya gönderdim.

“Sonra, elden geldiğince çoğunu açık bırakarak kaçın!”

Sokağı koşarak geçtiler; kanların üstüne kum atanlar da onlarla birlikte koştu. Bütün tutuklular yirmişer kişilik topluluklar oluşturuyordu. Kuleden bir ıslık sesi. Gereksiz: Tankların sesi işitiliyordu. Kapıya koskoca koldemirlerini taktık.

Tanklar cezaevini ya önemsemeyecekler –ve onların geçişinden sonra tutuklular kümeler halinde çıkacaklardı– ya da kapıyı kıracaklardı. Ama kemer, doğruca içeri girmelerine izin ver-

meyecek kadar dardı; o yüzden manevra yapmaları gerekecekti; bir iki dükkân yıksalar bile, gerileyecekleri fazla yer yoktu. Birkaç dakikamız olacaktı. Kemerin altına girdiklerinde el bombalarına karşı savunmasız olacaklar, oysa duvarın sağ açısı bizi koruyacaktı. Kemerden çıkmayı başarırlarsa kırıp geçirirlerdi bizi; ama önce çıkabilmeleri gerekecekti. El bombalarımız ilk tankı ateşe verdi mi, geçit tıkanmış olacak, arkadakiler de bir kuşatmayla vakit kaybetmeyeceklerdi. İki tanksavar sınıfı astsubay ve el bombası kullanmaya alışkın iki güçlü kuvvetli tutuklu yanıma geldiler. Bıyıklının kemerin siyah deliğinin iki yanına bıraktığı saplı el bombalarının kullanılması, bizimkilerden kolaydı. Yaklaşmakta olan tankın (çok hafif) gürültüsünden başka şey işitilmiyordu. Bu cezaevinde yaşamak, bir kez daha, dinlemektir. Tank yavaşlamadıkça manevra yapamazdı ve yavaşlamıyordu. Kurtulmuştuk belki de. Kulelerdeki nöbetçilerimiz çömelmişti. Koşuşturan karıncalar gibi dizi halinde makinelitüfek mermileri delip geçti kapının üst bölümünü. Tank şimdiden cezaevinden uzaktaydı.

Sonraki tanklarla da aynı şey yinelenirdi. Bir elveda salvosu gönderiyorlardı, eğlence olsun diye. Ama ister umursamazlıktan, ister verilmiş bir emirle olsun, bitmişti işte. Cezaevinin ve bütün evlerin önünden altı tank geçti... Sonuncusu gürültüyü de alıp birlikte götürdü.

Soldaki kuleye koştum. Tank yolun kıvrımına girmektedir. Paletler, kumu ve kanı karıştırmışlardı; cezaevinin önünde artık kan lekesi kalmamıştı. "Kapıyı açın!" İlk tutuklular, âdeta gezintiye çıkmışlarcasına ağır ağır çıktılar; ama özgürlük coşkusu öbürlerini, kemerin altından okul kaçağı öğrenciler gibi dışarı fırlattı. Tanklar gelirse, kırım yeniden başlayacaktı.

Ama artık tanklar gelmeyecekti.

III

- 1 -

1958-1965

Kutsal mağaralardan önce Benares'i yeniden görmek ve Güney'deki büyük tapınakları gezmek istemiştim. Ama Şiva'nın kutsal kentine ulaşabilmem için, Buddha'nın Ceylanlar parkı vaazını verdiği Sarnath'tan geçmem gerekiyordu. Yirmi yüzyıl önce Aşoka'nın, üzerinde "insanları ve hayvanları güneşten korumak için bu ağaçları diktirdim," dediği kral yollarına benzer yolda, terk edilmiş tapınakları, ahşap çatılarından güllerin döktüğü yıkık dökük saz kulübeleri ve adak çelenkleri yüklü banyan ağaçlarının gölgesinde halka halinde oturmuş köylüleri yeniden gördüm. İslâm'a hüzünlenir gibi gözüken develer, bir Şiva tapınağı önünden geçiyorlardı.

1929'dan bu yana, Seylan'dan Japonya'ya pek çok kez karşılaştım Budizmle. Kolombo dünyanın en sakin yerlerinden biridir. Uyuşuk davranışlı halkı, horozibiklerinin parlak kırmızısı, begonvillerin moru altında, pembe akasyaların dibindeki ağaççıklar arasında gezinir durur. Çok ender otomobil geçen asfalt cadeler, akşamları, komşu mezarlıklarda gömülü İngiliz rahibelerin

pastel renklerini taşıyan sarı kalabalığı ile dolar. Orkidelerin istila ettiği sıra sıra görkemli zırhlılar gibi Victoria dönemini hatırlatan anıtların yanibaşında, Seylanlı bir müzisyen, eskiden Britanya İmparatorluğu olan şeyin böğürtlenler arasında paslanmasına yumuşak bakışlarla bakarak çalgısını tıngırdatır...

Birmanya'da (ama Mandalay yolunu anımsayan var mı?), duvarlarıyla binlerce glayölü rüzgârın eğdiği başaklar gibi yere eğerek Buddha'yı selamlayan kadınlar gördüm. Japonya'da, duvarları –nar çiçeği rengi Buddhayı, başları taçlı ve lotüs elli prenslerle gösteren– Asya'nın en ünlü freskleriyle kaplanmışken gördüm Nara tapınağını ve onu yeniden gördüğümde kömürleşmiş sütunları çevresinde körlerin gözleri gibi bembeyazdı. Bütün bunlar hâlâ Hindistan'dı.

Bugün olduğu gibi Arabistan'dan gelirken ya da eskiden olduğu gibi Hindistan'dan gelirken, mutlulukla dolduğumu hissetmeksizin ayak basamam Seylan'a... Köylülerin yoksulluğu elle tutulur gibidir. Ama tapınaklara gelen tüm ahali taşıdıkları çiçeklerin ferahlığıyla bir iç huzur getirirler dünyaya. Burada, akreplerin yalnızca iğneleri koparılır; zehirli böcekler öldürülmez. Hayvanlar sevilir burada; su, fransisken gibi gönlü yüce addedilir. Bu halkla karşılaştırıldığında, bütün öbür halklar pusuya yatmış gibidirler. Oysa *fioretto*ların* gerisinde Dağdaki Vaaz** ve İsa'nın çarmıha gerilmesi vardır; çiçeklerle uyum içinde bu halkların gerisinde ise bütün tapınakların gözleri kapalı, cezbe halinde Buddha'sı vardır; aynı zamanda da kutsal metinler, yaşam ile ölüm arasındaki çözülmesi olanaksız bağ, o yürek paralayıcı "Yazgı çarkından kurtulma!..." vardır. Budist vaazın temel düşüncesi merhamet değildir; gene de, o kadınları ceylanların kızkardeşi yapan bakışları unutmayacağım. Ama geceleri içimi kaplayan, masallardaki, kadınları neşeli hayvanlara ve pınarlara dönüştüren başkalaşma değil, Assisi'de*** hisseder gibi

(*) Fioretto: Aziz François'ya atfedilen ve bir kurtla bile uyum içinde yaşanabileceğini anlatan mesele anıştırma – ç.n.

(**) Dağdaki Vaaz: Hz. İsa'nın ünlü "öbür yanağını uzat" öğüdünün de yer aldığı vaazı – ç.n.

(***) Assisi: Aziz François kastediliyor – ç.n.

olduğum, evrensel dramı sevecenliğe dönüştüren çok daha derin başkalaşma. Prens Siddharta'nın yaşlılığı, hastalığı, ölümü, içinden bu evrensel okşamayı çekip çıkarmış olan gizemli gücü keşfettiği geceler. Gülümsemelerine bile gerek bırakmayacak kadar yumuşak karaltılar.

“Ve Nepal sınırındaki Kapilavastu’da doğdu prens Siddharta...” Tarihe sürtünüp geçen ve onca düşü birbirine karıştıran bu figürün Hindistan’ı benim için, krallık mücevherlerinin üstündeki ıslanmış sümbülteber kolyeleridir. Oysa o taçları, o kolyeleri, hiçbir zaman görmedim ben; cennet tarlalarının kokusuyla donanmış o sümbülteberleri yalnızca ziyaretçilerin boyunlarında gördüm: Hoşgeldin çelenklerinin çiçekleridirler. Ama Ajanta’nın taçları, eski Yunan-Budizm üslubunda göğüsler, hep o büyük efsanevi yaşamı getirirler aklıma. Ve Sarnath’ta her şey, büyük dinlerin alınlıklarına kazılı tumturaklı cümleleri getiriyordu aklıma. “Başlangıçta Kelâm vardı,” demiştir Vaftizci Yahya; Buddha’nın müritleri ise: “Tüm hayat hüzündür.” Sarnath’ta prens Siddharta, Şakyamuni olmuştur bile. Meditasyona dalmaya hazırlandığı sırada, onu güneşten korumak için kukuletasını çıkaran kobralar kralı, “Başının üstünde mavi alakargalar sürüsü gökyüzünde soldan sağa dönüyor,” der ona. Bu, Aydınlanma’nın ön belirtisidir. O zaman çiçekli oklarıyla ve kırmızı lekeli gri postlu ordusuyla şeytan müdahale eder (büyük efsanelere her zaman masallar karışır). “Ve şafak vakti gelip davullar çaldığında, yıldızlar dördüncü uyanışı bidirdikleri anda, aydınlanmaya ulaşır O.” Artık, Hakikat’i vaz etmekten başka şey tanımaz Şakyamuni, ölüm gelip çatmcaya kadar. “Şu iki ağacın arasına, başucu kuzeye bakacak biçimde bir yatak yerleştirin...” Ağaçlar çiçeklerle kaplanır ve dökülen bu çiçekler bedenini örter.

Ve cesedinin yakılacağı odun yığını, kendiliğinden ateş olacaktır.

Benares’te gördüklerim o odun yığınının çağları aşmış gelmiş kısık alevleriydi. Prens, yollarında yaşamla karşılaşacağı bahçeler, taçyaprakları dolgun çiçeklerden yapılmış yataklar

lar üstünde sere serpe uyuyan kadınlar, sitenin kapısını açan cin, “dönüşü olmayan çilekeşin yolu olmayan evi”, dost ağaçlar, kehânet kuşları, kuyruklarını açarak selam veren tavuslar, çilekeş olan prens ve saraya tek başına “hıçkırıklarla sarsılarak” dönen at, bütün bunlar Hindistan’dı. İşkenceye götürülen suçlulara giydirilen giysiyi rajput atlıları kesin bir ölüme giderken giyerlerdi. Kurtuluş, Hindu düşüncesinin doruklarından biridir ve birbirini izleyen Buddhalar, yaratılmamış, en yüce Bilgelik’le birleşmiş Buddha’nın enkarnasyonları olacaklardır.

Ama Ceylanlar parkı artık, Sfenks ve yüzyılımızın kurtardığı bütün geçmiş gibi, arkeolojiye ait, özenle temizlenmiş yıkıntılardan başka şey değil; biraz ötesinde, genel valilerin davetleri için çimlendirilmiş tuhaf ve sıradan bir bahçe uzanıyor. Kızıl sarı mahlûklar geçiyordu uzaktan. Yol onlara yaklaşılmamasını engeliyordu. Bir daha asla göremeyeceğim Sarnath’ın ceylanlarını...

Fransiskanların yumuşaklığı var bu Brahman rahipleri ülkesinde, öğlenin fırın gibi sıcaklığı, üstlerinde taze damlalar ışıldayan çiçek demetleri... Ama sıradan Japon freskiyle, Esperanto mimarisinde bu yoksul tapınakta, pali dilinde beni kutsayan bu incecik din adamı, prens Siddharta’yı kutsamış çilekeşlerin benzeriydi.

Oysa iki bin beş yüzyıl önce Şiva’ya adanmış olmasına karşın Benares’te Buddha çok daha güçlü biçimde varlığını hissettiriyordu. 1929’dan beri, Evrengzib Camii, kentin üstünde tehdit edici kollar gibi yükselen iki minaresini yitirmişti. Ama hâlâ ölümcül ve hayaletler dolaşan bir Büyük Kanal’dı Ganj. Yarısına kadar suyun içinde tapınaklar, kayıklar arasında biraz daha gömülüyorlardı suya; çocuklar eskiden olduğu gibi dalıyorlardı derinliklerine. İnce setler üstünde maymunlar koşuşturuyordu hâlâ. Kayıklardaki kadınlar ırmağa paralar, sarı, beyaz çiçekler atıyordu. İnekler uçurtmaların yükseldiği sarayların pencerelerinden içeri bakıyordu. Kent hâlâ keten ve kil rengiydi, hastanenin oluşturduğu beyaz lekeye ve kocaman reklamlara rağmen. Kemerlerin altında, destanlardaki rüzgârların terk ettiği –muson mevsimi geçmişti– tapınaklara doğru, hâlâ aynı Babil basamakları yükseliyordu.

Bu saatte Benares, Ganj'dı. Cestleri yakmakta kullanılan odun yığınlarının ve hep yenilenen alevlerin arasında, bir atmaca tekneimizi izliyordu. Kent gibi keten renkli ırmağın çarpıntıları arasında, bir sessiz ses okuyordu içimde: "İşte ölülerin yarı açık ağızlarını kutsayan Ganj'in kutsal suları..." Batı'nın kuşkusuz, Merovenjler şafağında ilk çan sesleri inanan halkı uyandırırken öğrendiği Hindistan'ın Büyük Dua'sı, onca yıldır aynı ırmağı ve aynı güneşi, aynı melodi –ve de Batı'nın "yaşam" diye adlandırdığı şeyi umursamazca alevlendiren aynı ölü yakma törenleriyle– selamlayan bu kalabalıktan yükseliyordu.

*Yıpranmış giysilerin atıldığı gibi,
Bir beden de kaldırıp atar,
Giymiş olduğu yıpranmış bedenleri...*

Arınmış müminlerin sesi, –Afrika'nın geniş ve yavaşça akan bir nehrinin odun yığınlarıyla dolu bir kıvrımında– tapmaksız, saraysız, muskasız, şehirsiz olsaydı daha az dokunaklı olmazdı.

1914'te bizim sınıfın öğrencilerini, Marne çarpışmasından birkaç gün sonra savaş alanına götürmüşlerdi. Öğlende bize dağıttıkları ekmekleri, dehşet içinde bir yana bırakmıştık; çünkü rüzgâr üstlerini, ölülerin biraz uzakta yığılmış hafif külüyle örtmüştü. Burada ise, halkın, Benares'in ilk yerlilerinin göçmen kuşların sakin uçuşlarını izledikleri gibi izlediği ceset dumanları içinde, bir ev kadını pencereden sarkıyordu. "Atılan bir eski giysi..." Büyük oğul babasının cesedi altındaki odun yığını tutuşturuyor, akrabalar sigara içerek gevezelik ediyor, sıska köpekler, burunları yerde, zenginlerin büyük, yoksulların ve çocukların küçük odun kümelerinin ve de sayıları eskiden olduğu kadar çok çilekeşlerin önünde sabırla bekleyen akbaba sürülerinin yanından geçiyorlardı. Yokuş öylesine dikti ki, ölüler ayakta iniyormuş gibi görünmekteydiler. Kutsal kent, sürmekte olan yaşama, yıpranmış bir boyuneğmeyle teslim ediyordu kendini. Bu odun yığınları, en yüce Tanrı'nın adlarını mırıldanarak ırmaktan yukarı doğru çıkan bu kalabalık, Verdun'ün kutsal yolundan, Stalingrad yolundan bombardımanlara doğ-

ru ağır ağır tırmanan askerleri bizim mezarlıklarımızdaki haçlardan çok daha fazla çağrıştırıyordu. Avrupada bu alinyazısına teslim oluş, savaştır.

Burada ise yakılan odun yığınları ve çilekeş, yaşamdan vazgeçmeyi ifade eder. Bu yüzden Buddha burada evinde hisseder kendini: “Alinyazısı çarkından kurtulma!” Benares’in rakipleri, başka bir yaşamın kentleridir, oysa o, başka bir ölümün kentidir. Ruh göçünün başkenti mi? Ama göçeden, bedenden bedene olduğu gibi ruhtan ruha da göçeder. Pamir’den kartalların, okyanustan deniz kuşlarının geldiği ve “yenen, çiğnemen, emilen, içilen ve koklanan her şeyin dolup taşıdığı” Gandhara’daki bir avluda Budist Nagasena’nın kral Menandre’la konuşmalarını anlatan *Milindapanha*’da bu katı ve kesintisiz gelenek zaten belirlenmişti.

“Bir adam elinde bir meşaleyle evinin üst katına çıkıp, yemeğini yemeye başlıyor. Meşale çatıdaki samanları, samanlar evi, ev köyü tutuşturuyor. Köylüler adamın yakasına yapışıyorlar: “Neden yaktın köyü? –Ben yakmadım köyü. Işığında yemek yediğim ateş başka, köyü yakan ateş başka.”

“Köyü yakan ateş, birinci ateşten çıktı.”

Yeniden doğan kişi, kuşkusuz ölen kişiden başka kişidir; ama ondan çıkmıştır: Dolayısıyla da önceki günahlardan kurtulmuş olduğu söylenemez.

Kuşkusuz ölüm düşüncesi, gözle görülür ya da görünmez biçimde, her uygarlığın kafasını kurcalar durur. Ölüm gerçeği, kanıtlanamaz olanın alanındadır, yalnızca bir vahyin konusu olabilir. Ama bu vahiy, Hindistan ve dünyanın kendi bütünlüğü içinde ilişkisidir. Budizm, “Kendini tükettikçe durmaksızın değişen meşalenin hep aynı olan alevi,” der; brahmacılık da: “Daima aynı olan Ganj’in daima birbirinden farklı olan dalgaları”. Caynacılar, karıncaları beslemek için meydanlara pudra şekeri döktürürler ve efsane bize, Indra tarafından kabul edilen ve bir karınca sürüsü karşısında kahkaha atan bir Brahman çocuk (Vişnu’dur bu) gösterir. “Bir çocuk görünümü altındaki esrarlı varlık neden gülüyorsun? –Bu karıncaların her biri eskiden bir Indra’ydı ve bir Brahma gecesini ile gündüzünün tamam-

lanması için, yirmi sekiz Indra Krallığı gerek..." Elbette söz konusu olan, Hıristiyanlığın ebediyeti gibi dinsel zamandır, ama ruh göçünün yeniden doğuşun karşıtı olduğu gibi ebediyetin karşıtı olan bir dinsel zamandır bu. Bir kozmik döngü dört milyon yıldan uzun sürer; bir Brahma günü dört milyar, bir Brahma çevrimiyse üç yüz bin milyardan çok yıl; sayı ne olursa olsun, Hindu dini ona bir çarpan vermeye hazırdır. Ama çevrimlerinin doğumu, yaşamı ve ölümüyle *canlanan* zaman, ebedi kökenine kaçınılmaz dönüşe karşın olduğu şeye hiç benzemeyen bir şey olarak yeniden doğacak dünyanın özüyle, sonu olmayan bir diyalektiğe girer. Kozmik döngüler ışık yıllarını düşündürürler bize, ama ışık yılları içinde yaşamayız biz; Hindu ise, kozmik döngüler içinde yaşar. "Maya'nın ayrıcalıklı araçları dünyanın çağlarıdır. Adım Evrenin Ölümü'dür," diyen, Şiva değil, Yaşam tanrısı Vişnu'dur. Sanskrit üniversitesi profesörleri, eskiden tercüme ettiğim çilekeş Narada'nın öyküsünün, üniversitelerinde (kutsal ağaçlar, İngiliz gotiği üslubunda sınıflar, sarı cüppeli profesörler) *Matsya Purana*'nın içinde okutulduğunu, ama sütanneler tarafından da anlatıldığını söylemişlerdi bana.

Ormanın ıssızlığı içinde Narada, bakışları küçük, parlak bir çiçeğe dikili, derin düşünceye dalmıştır. Çiçek titremeye başlar; çok geçmeden bütün ağaç, uyuyan tavusların üstündeki gür hareketsiz yaprakların içinden muson rüzgârları geçiyormuşçasına ürperir: Vişnu'dur bu.

– "Bir dilekte bulun" der, sessizlik içindeki yaprakların hışırtısı.

– Maya'nın gizini öğrenmekten başka ne dilekte bulunabilirim ki?

– Tamam; ama git su getir bana
Sıcakta, ağaç ışıldar.

Çilekeş ilk köye varınca seslenir. Hayvanlar uyumaktadır. Bir kız açar kapıyı. "Sesi, yabancıнын boynuna geçirilen altın bir ilmek gibiydi." Köy halkı, dönüşünü uzun süredir beledikleri için içten davranırlar. Hep onlardan biri olmuştur. Su-

yu unutmuydu. Genç kızla evlenecektir, herkes evlenmesini beklemiştir.

Aynı zamanda da toprakla, bir ineğin geçtiği patikalar üstündeki yakıcı güneşle, sulak pirinç tarlalarıyla, yatay bir sırtın hareketiyle işleyen kuyularla, palmiye dallarından çatılar üstündeki şafakla, gecenin içindeki küçük tezek ateşlerinin pembe aleviyle evlenmiştir. Bitmek bilmeyen bir yolun geçtiği, akrobatların, tefecinin, çocuksu tanrıların küçük tapınağının bulunduğu kasabayı tanımıştır. Hayvanları ve bitkileri, bitkin düşmüş bedeninin üstüne akşamın çöküşünü, hasattan sonraki sükûnetin derinliğini, mandanın gün biterken su kenarından dönüşü gibi dönüp gelen mevsimleri keşfetmiştir. Ve de sıksa çocukların gülümsemesini, kıtlık yıllarını. Kayınbabası ölünce ailenin reisi olmuştur.

On ikinci yıl bir gece, dönemsel su baskını hayvanları boğar, evleri alıp götürür. Karısına sarılıp, iki çocuğun ellerinden tutup, üçüncüsünü sırtında taşıyarak adam, ilk çamur akıntısı içinden sıyrılır. Taşımakta olduğu çocuk kayar omuzundan. Yeniden yakalayabilmek için öbür ikisinin ve karısının ellerini bırakır: Sürüklenip giderler. İnsanı durduran gürültülerle dolu gecede doğruluk doğrulmaz, köklerinden sökülmüş bir ağaç çarpıp, bayılır onu. Kuvvetli sel bir kayanın üstüne fırlatır; biraz kendine geldiğinde, kökünden sökülmüş maymunlarla dolu ağaçları sürükleyen bir balçıktan başka şey yoktur çevresinde.

Uzaklaşan rüzgârda ağlamaya koyulur: “Çocuklarım, çocuklarım...”

Rüzgârın birden ciddileşen sesi “çocuğum” diye yankılanır. “Su nerede? Yarım saatten fazladır bekliyorum...”

Vişnu onu hareketsiz ışıltılı ormanda, ürpermekte olan ağacın önünde beklemektedir.

Bu efsaneye Hıristiyanlıkta da rastlanır ama, farklı bir biçim almıştır: Ortaçağ ormanları içinde yitip gitmiş manastırlardan birinde, seçilmiş kişilerin gökteki görevlerinin ne olduğunu sorar bir keşiş. “Hiçbir şey. Efendimizi temaşa ederler. – Ebedîyen mi? Çok sıkıcı olmalı...” Yanıt vermez başrahip. Keşiş yeniden ormandan tarla açma işine döner. Başının üstünde

bir dala muhteşem bir kuş konar. Çok geçmeden uçup gider ama, yakındaki bir ağaca; çünkü iyi uçamamaktadır. Keşiş izler onu. Kuş yeniden havalanır ve keşiş öylesine güzel ve gizemli bulur ki onu, yeniden izler. Bu kaçıp kovalamaca akşama kadar sürer. Kuş gözden yitip gider ve keşiş, karanlık basmadan manastıra dönebilmek için acele eder. Ama ulaştığında güçlüğüle tanıyabilir manastırı: Yapılar çok daha büyüktür; yaşlı rahipler ölmüş; başrahip çok yaşlanmıştır. “Yirmi yılın sana birkaç saat gibi gelmesi için bir kuş yettiyse, seçilmiş kişiler için ebediyet nedir ki?”

Bu ibret verici öykünün altında, öbür dünyayı, Hıristiyan ebediyetinin Tanrı zamanını seçeriz. Ama keşişin tanıdığı yarılsama zamanı, o kuş gibi büyümlü bir zamandır. Konusu insanların hayatı değildir. Keşiş bir büyüye kapılmıştır; çilekeş de öyle; ama çilekeşin kapıldığı büyülenmenin konusu, hayattır. Çünkü yeryüzündeki varoluşu onun gözünde bile, maya’daki yaşamıyla aynı doğadadır. *Purana*’nın metninden sütannelerin masallarına kadar, “gerçek”e geri dönüş de, görünüşün döngüsüne aittir – ve Vişnu bile, yalnızca daha üstün bir döngüye aittir... Narada’nın ikinci varoluşu, bir düş olduğu için hesaba katılmaz değildir: Birincisi kadar gerçek olduğu için öyledir. Elbette maya, zamanın hükümranlığıyla sınırlı değildir; ama zamana maruz kalan her şey maya’dır.

Yeraltındaki, yenilmez maya bu ölüm karnavalına, saray duvarlarına kalkan gibi asılmış o hasır şemsiyelere, ölümlerin yakıldığı odun yığınlarına ve ayın yıkanmalarına adanmış bu kaynaşmanın ruhu kadar yol açmıyor. Bin beş yüz tapınağına karşın, belleğimde tek bir heykel bile bırakmamıştı kutsal kent. En yüce maya’sı, *Rig Veda*’dan dizeler okuyan bir çilekeşin nazarcında –onca başka yüzyıldan ve onca başka çöküşten biri olan– Avrupa’nın şu çöküş yüzyılında geçici alevleri yüce Hakikat’e doğru yönelmiş yanmakta olan bir bedendi:

*Alevler, yavaşça götürün bu bedeni kollarımızda,
Kusursuz ve aydınlık kılıp onu, taşıyın oraya,
Ataların üzüntüyü de, ölümü de artık bilmedikleri yere...*

Ve en yüce maya benim için o gün, Hindistan'ın gözünde ölümden kurtulmuş tek şeydi: En yüce Hakikat, yaratılmamış ruh – Hinduizm.

Dinsel Hindistan'ın ruhu olan başkalaşmanın oradaki en güçlü iki anlatımı, can çekişme ve günbatımıdır; bu yüzden vurgu geceyedir. Küçük sokakların dar karanlıklarından, donuk bir sessizlik içinde geri döndüm. Artık sundurmalar görülemiyor, basamaklar belli belirsiz seçilebiliyordu. Dar sokakların karanlığından daha az karanlık gecenin içinde, sıralanmış kuşlar uyuyordu. Uzaklarda biri, *Gita*'dan tanrısalı tarif eden dizeler mırıldanıyordu:

*Bütün varlıkların başlangıcı ve sonuyum ben,
Ve canlıların içinde, bilincim ben;
Soyu soppu olanlar arasında aşkım ben, ırmaklar arasında da
Ganj;
Günahtan arındıranlar arasında rüzgârım ben,
Bitimsiz zaman'ım, güzellik ve ihtişamım...*

Ses yükseldi:

...Ve Ölüm'üm ben...

Tapınakların girişlerinde, duvarlara tanrı heykelcikleri için oyulmuş deliklerin önünde ve taştan çilekeş başlarına işlenmiş yaldızlı yalancı alevlerin üstünde, kırmızı ışıklar vardı. Küçük tanrı heykelleri satan yoksul bir satıcı, tezgâhını kapatıyordu. Prens Siddharta'nın sarayı terk ettiği dönemin Kapilavastu'sunun dar sokaklarıydı bunlar. Kuşsuz kuşevleri gibi ıssız bu geçitleri, cüzzamlılar güruhu boşaltmıştı. Ama ayak başparmakları aralanmış cesetleri itmekle görevli elleri sıyrıklı adamların alçak sesli konuşmalarına uyumlu alevlerin belli belirsiz cıvırtısıyla, odun yığınları yanmaktaydı hâlâ. Merdiven yön değiştirip, bir sundurmanın altından geçiyordu. Aşağıda, hareketsiz ve suskun erkeklerden oluşan bir çemberin ortasında çıtırdakta olan bir beden alevleri onların gölgelerini bir Yasa çarkı gibi ışılatıyordu. Mırıldanan ses hâlâ işitiliyordu:

...Ve de Ölüm'üyüm ben her şeyin ve Doğum'uyum her şeyin
Söz ve, bellek'im, güven ve merhamet'im,
Ve sessizliğim gizli şeylerin...

Uzakta, Alsace'taki, boğum boğum bir ağaç gövdesinin etrafındaki ölü cevizlerin –sanki hüznüyle yanan bu gövdenin çevresindeki o yaşayanları andıran– halkasını düşünüyordum. “Irmaklar arasında da Ganj'im...” Görünmez dalgalar, karanlıkta birkaç mavi ve kırmızı yansımayı sürüklüyordu.

Modern tapınakların kulelerinde rastlanan birbirine geçmiş boyalı tahtadan ve kumaştan küçük tanrılar dışında, yüzlerce kilometre boyunca başka bir sanat izine ratlamamıştım. O kuleler, çokrenkliliğin de yardımıyla, kutsal mağaraların Mutlak'ından çok, milyonlarca insanın bıyıklı Ramayana'sına egemendir. Ama bu tanrılar kaynaşmasının çevresinde, ağaçların görkemi, hayvanların evcilliği, yoğun bir hüznüyle gülümseyen çocukların çıplaklığı, derin çizgili yüzleriyle yaşlılar ve yükselen güneşin sıyrıp geçen ışığı içinde Atina tanrıçaları gibi giyinmiş sariler vardı. Hayata inanmayan bu Hindistanı boydan boya geçen kutsalıktı, umutsuz soyluluğuyla hayattı bu; onun olmadığı ise şu tanrısal kargaşa. Ama bu kargaşa onu süpüren muson rüzgârıyla, Victoria dönemi İngiltere'sinin müstehcen saydığı, bizim ise cehennem figürlerinin kardeşleri olduklarını bildiğimiz cinsel simgelerle, açıklanamaz biçimde uyuyordu; tıpkı daha önce gördüğüm küçük tapınaktaki tanrıların taşlaşmış el kol hareketleri ile, tropikal yağmurdan sonra yükselen buğuya sinmiş aromatik ot kokularıyla uyduğu gibi...

“Hurafe dinden daha derindir,” diyordu Paul Valéry. Bu şaka yollu cümlelerin gücü, hurafenin büyüyle karışmasından ötürüdür. Elbette büyü her yerde vardı, bizim Ortaçağ'ımızda olduğu gibi; Fatima'da ya da Lourdes'da yok muydu sanki? Bu tırmanıcı bitki, yolunun kenarındaki bütün tapmalara tutunuyordu, acı hıyarın fantastik sarmaşığının tahta çatılara sarılması gibi. Ve kutsal göllerin kenarındaki, kulakları arasında bir hatmi çiçeğiyle şu kilden atlar, Madura sütunları boyunca şaha

kalkmış tanrısal atların zavallı sadık halkıydı. Nehru, “Okuma yazma bilmeyen kadınlar bile ulusal destanlarımızı bilir ve çocuklarına hikâye gibi anlatırlar,” demişti bana. Kilden Ramayana, Hindistan’ı örten uçsuz bucaksız yaldızlı destanın tanığıydı ve çocukların, *Bhagavad-Gita*’dan esinlenmiş ninniler söylenecek uyutulduklarını biliyordum: “Ey çocuk, uyuduğunda, düş gördüğünde, hattâ uyandığında, kendinsin; akıp giden dünyaya bak...” Ave Maria’mızın eşdeğeri olan en basit duayı anımsıyordum: “Gerçekdışından gerçeğe, geceden ışığa, ölümden ölümsüzlüğe yönelt beni...”

Madura tapınağı bir katedralden çok daha büyüktür. Mas-mavi gökyüzünde mavi mavi ışıldayan kuleleri kente egemendir; dar sokakların köşelerinde beliriverirler; uçsuz bucaksızlığı her yerde karşımızdadır, denizin, limana inen sokaklarda karşımızda olduğu gibi. Öyle görünüyor ki; tanrıların bitki örtüsüyle kaplı Babil kulelerini inşa eden köylü dindarlığı, Chartres kulelerini de yükseltmiştir. Bu barbar Angkor’un daha girişinde, göğsü çıplak bir Brahman rahibi lâl rengi tozla bir nokta kondurmuştu alınma ve ölümler gününde mezarlıklarımızdaki çiçekçilerinkine benzeyen buketlerle dolup taşan bir giriş sahnesinde başlamıştı ılık nemlilik; kast işaretleri için zerdeçal, dinsel nesnelere, tapınma yerlerinin önünde yakılan ve yanık kokuları gelip çiçeklerinkine karışan, fesleğen, sandal, kâfuru; kasımpatları (burada, bu mevsimde!), Kruşcev’in boynunda gördüğüm ve bana ömrüm boyunca Hindistan’ı anımsatacak olan boyna takılan hintyasemini çelenkleri; ve o çelenklerden birini bana yürek burkucu bir gülümsemeyle uzatan cüzzamlı güzel kadın... Geri döndüğümde, sundurmanın altında üstü kurutulmuş palmye dalları ile örtülü bütün o yüksek arabaların okları –büyük göçler sırasındaki konaklama yerlerinde olduğu gibi– titreşen ışığın içinde, boşluğa doğru uzanıyorlardı.

Yeşil köpüklü ayın kurnaları içindeki suyun karanlık çukurunda yansıyan gökyüzüydü Madura; görünmez bir tanrısallığın önündeki üç beyaz çiçektir; bazısı az bazısı çok kanlı çaputlarla örtülü siyah bir Kali’ydi; sümbülteberlerin kokusunun örttüğü yozlaşmışlık kokusuydu; insanların teriyle ve hay-

vanların geçişiyle cilalanmış dehlizlerin siyah ve yağlı parlaklığıydı; ışıltılı geçitlerde görünen ya da yitip giden ziyaretçilerdi: Katedrallerimizin *hareketsiz* Hıristiyanlarla dolu olduğunun farkına varıyordum. Kartalların görkemli uçuşu altında kırlançlarla dolu dokuz kulesi beklenmedik biçimde beliren, sahinsiz bir katedralin sonu gelmez dehlizlerinde dolaşıyordum. Onca kesin kuralın yönettiği ve planları falcılar tarafından çizilmiş bu mimarlık yapıtı, destanlara özgü bir kargaşayı andırıyordu: Kulelerindeki, dehlizlerin mağaralarındaki heykeller, ziyaretçiler kadar önemsizdi. Oyunbaz maymunlar bize eşlik ediyor, sonra kaçıp gidiyorlardı. Kana bulanmış bir Durga'nın önünden geçtiğim sırada, omzundan siyah bir kedi inip, süvari birliğinin şaha kalkmış tanrısal atlarının altından geçip, karanlığa doğru ağır ağır uzaklaştı, evrenin giziymiş gibi...

Kulelerdeki birbirine geçmiş tanrılar, köyden köye yayılan umutsuz dindarlığa ait gibi iken alacakaranlığa ait her şey, cehaletin, bilinmeyenin türküsüne aitti. Bakışlar üstüne dikilir dikilmez, hareketsiz ceviz ağaçlarının üstünde doğaüstülüğü ışıldayan kulenin tepesinde, Krişna ile ineği, Rama ile maymunu, Pandavalar ve filleri beliriyordu. Ve kanatları olan, bulutlarla konuşan kutsal filler de; dilekleri yerine getiren ağacın önündeki Indra da; deniz dibindeki ıslıl ıslıl mercan saraylarda yaşayan nagalar da; Güney Hindistan'ın birçok sülalesinin onların soylarından geldiğine inanılan "danslarıyla, zekâlarıyla ve çekicilikleriyle ünlü" yılan-prensesler de. Hindistan'ın ruhani dünyasında, yılan bazen, devasalığa ait her şey gibi, naif biçimde destansı bir rol oynar; aydınlanmanın sendelettiği Buddha'yı yere yığılması için tutan odur ve onu korumak için öldürücü kukuletasını seren de. Geceyle en çok yüklü kutsal metinlerden biri, kuşkusuz, ruhu dev boyutlu dalgalarla ilerleyen Krişna'nın üvey kardeşini betimleyen metindir: "...ve yılanlar övgüler düzüyorlardı ona..." Nehru masallardan, öykülerden söz ederken haklıydı. Efsanenin müzikal düşü, yaşamın güçlü gerçekdışılığını dolduruyordu. Tanrıların ve kahramanların görüntülerinin olduğu, ama kralların görüntülerinin pek olmadığı bu dinde, Krişna ve Rama yalnızca Ekber Şah'tan daha ger-

çek olmakla kalmayıp, Gandhi kadar da gerçektiler. Bizim roman dünyamız da, tanrısal efsanenin yansımasını taşıyanı canlandırır yalnızca. Tapınağın girişinde satılan kilden filler, bir ayağını farenin üstüne basmış fil başlı bilgelik tanrısı görkemli Madura Ganeşa'sını canlandırıyordu; ama satıcı kız şarkısında, "Ve Ganeşa faresine binmiş giderken – Ay gülerdi bulutlar arasından" diyordu. Ve birkaç binyıl içinde, Ganeşa yeniden dolaşacak faresinin sırtında ve yıldızsız gecede okyanustan belirmediğinde, ay gülecek yeniden. Yeryüzü tanrıçasını taşıyan yaban domuzu başlı Vişnu, yeniden doğuşların bitimsiz döngüsü karşısında ebedî ve hüznü sesiyse ona, "Seni böyle her taşıdığımda..." diyecek.

Vişnu, bu doğaüstü karmakarışıklığın ruhsal derinliğinden çok, tanrısal mücevherlerle kaplı bir küçük köy tanrısına yakındır. Sadece Brahmanların girebildiği ona adanmış kutsal bölgede, pulları yakutlarla kaplı, yak öküzü tüylerinden bir yelpaze tutan, balık gözleri elmastan tanrıçanın gölgesinde belli belirsiz ışılıyordu.

Yarı karanlıktan ağır ağır bir kortej belirdi. Erkekler de kadınlar da herhalde tören giysileri içindeydiler ve giysilerinin ağırbaşlılığı, onları beceriksizleştiriyordu. Ama ilk çift, destan dansözlerinin soyluluğuna sahipti ve sarı kuşkusuz, dünyanın en güzel giysisidir. Topluluk bana doğru ilerlemekteydi, Hindu sanatının pek az canlandığı, oysa Budist sanatta çok sık rastlanan o duygulandırıcı selam için ellerini önlerinde birbirine bitişirmiş olarak. "Bir evlenme" dedi Raca Rao. Evlenen çifte doğru yürüyüp, Tamilce tek bir söz bile bilmediğimden, Sanskritçe iyi şanslar (*good luck* ayarında bir oryantalizm) diletim onlara. İştir itmez önümde yere kapandılar. Ne yapacağımı bilmez durumda, kadını kaldırmaya hazırlandım ama, yanımdaki Hintli engel oldu ve birkaç güzel söz söyledikten sonra, karanlıkta cirit atan tanrıların geçit törenine doğru yola koyulduk yeniden. "Sizi Vişnu sandılar; haksız da değiller," dedi Raca Rao. Daha sonra açıkladı durumu. Bir kızla bir oğlanı nişanlayan aileleri, evlenecekleri gün onları, mutluluğa kavuşmalarını sağlayacak Büyük Tapınak'a götürmek için, yıllar bo-

yu dişlerinden tırnaklarından artırdıklarını biriktirmişler. Büyük Tapınak'ta uzak bir ülkenin –Madura'ya hiçbir zaman vezir göndermemiş bir ülkenin– veziriyle karşılaşmışlar. Eşsiz bir olay. Onlara yaklaşmış vezir: çok daha şaşırtıcı. İyi şans dilemek için: Vezirler köylülere iyi şans dilemezler. Sanskritçe (çift Sanskritçe bilmiyormuş ama, Brahman rahiplerinden biri onlara demiş ki vb.): Kesinlikle gerçekdışı. Kısacası vezir filan yokmuş. O iyi şans dileyen sözleri tanrılar göndermişler: Onlar da yerlere kapanmış.

Her şey bir yana gerçekten bir vezir miydim ben? Bu gerçekdışının etkisi bulaşıcıydı. Önce, etkisi sanatsal olmadığından. Bu kanatlı atlara ve tanrılara aşırı tutkunluk, şenliğin gerçekdışılığına aitti. Son tören alayları için yapılmış kâğıttan fantastik hayvanlar, köşelerde çürüyordu. Avrupa, gerçeği taklit etmeyen bir düşü temsil ettiğine inanır. Chartres katedralinin ana kapısındaki figürler Fransa krallarını taklit etmediği gibi, bu figürler de bir düşü temsil etmiyorlardı. Kendini çöşku ve ihtirasının ve yaldızlı Efsanesinin sahneleriyle içinden çıkılmaz biçimde yüklü kuleleri altında bütün tapmak, heykellerin istilası altındadır: Şaha kalkmış atlar, kutsal kişiler ve hayvanlar, tıpkı kulelerdeki gibi, kendinden geçmiş ve taş kesilmiş danslarını yüzyıllardır sürdürmekte. İnananlar, insanların maya'sına göre dünyaydılar; tapınak ise tanrıların maya'sına göre dünya. Ve yoga, birleşme anlamına gelir.

Benares kıyısında yükselen buna benzer tapınakları canlandırıyordum gözümde: Hareketsiz dansı içinde hayvan, insan ve tanrı figürlerini, hiçbir şey daha iyi birbirine karıştırılmaz. Evrenin dansıdır bu ve tapınağın dansı da Şiva'mın dansıdır. Ama dans sözcüğü bizlerde, balo bilmeyen Hindistan'da çağrıştırdığının tersini çağrıştırır. Tanrıların dansı, hareketin görkemlileştirilmesidir; kutsal müziğin sözün görkemlileştirilmesi olması gibi. Başlangıçta Şiva, yokettiği düşmanlarına karşı kazandığı zaferin dansını yapardı; ama Ölüm dansı da yapar - Hindu-ların ölülerin yakıldığı odun yığınlarının alevlerinde gördükleri dans budur; insanlığın her çağının, sonunda, onu daima izleyecek karanlıklarda yeniden başlayan danstır. Bir dünya da-

ha yok oldu, Ganj'in odun yığınları binlerce yıl için söndüler ve Şiva, ebedî kökene dönüşün dansını yapmak için o birçok kolunu ihtişamla havaya kaldırıyor. Hindu, art arda gelen kişilere aşkın ruhu, tanrılara ve dünyanın çağlarına aşkın Yaratılmamış'la birleşmeyi, bu figür aracılığıyla dener.

*Madem ki seviyorsun Şiva, ölü yakma yerini,
Bir ölü yakma yeri yaptım kalbimi,
– Ebedî dansım orada yapasın diye...*

Benares'teki gibi, gece geri döndüm. Kalabalık, öğleden sonra olduğundan daha az dindar değildi ama, daha az telaşlıydı – üstlerinde kumruların ötüştüğü yere yatmış inekler gibi yorgun. Lambaların ışığında havuzsuz ve kulesiz tapınak, daha fantastik, daha az kutsal hale geliyordu. En çok saygı gösterilen tanrıça Şiva'nın heykeli önünde, bir Hindu hacı topluluğu yüksek sesle dua ediyordu:

*İşte önündeyim sana tapmak için
Ey benden başkası olmayan tanrım benim...*

Öğleden sonra duasında dile getirilen, tanrısızın insanla ve evrenle özdeşliği düşüncesiyle – bu kez ters yönden karşı karşıyaydım. Öğleden sonra duasının ciddiyetinin yerini, bir hipnoz almış gibiydi (gecenin yol açtığı yanılısama mı?). Ama Brahman rahipleri uzaklaştırdılar bütün o uyurgezerleri: Şiva ile Parvati'nin birleşme saati gelmişti. Boğuklaşan uğultu, Ortaçağ'dan kalma uzun boruların tiz sesleri altında yitip gitti; sonra, sanki müzik zamana hâlâ gömülüyormuşcasına, kozmik olaylara ritim tutan teflerin soluk soluğa darbeleri, kamıştan flüte yol gösterdi. Brahman rahipleri Şiva'yı gümüşten siyah bir tahturevana koyarak taşımaya koyuldular – dalgın hayvanların ve yoksulların uyuyanların arasından kaçışmasına yol açtı bu. Kortej, Parvati'nin heykeli önünde durdu. Çok büyük yarasalar fare çılgınlıklarıyla zigzaglar çiziyorlardı. İdare lambalarının ışığı altında taştan lingamlar, karanlığın dibine kadar izlemekteydi birbirini. İnildeyen kamış flüt, Babil surları üstünde söylene uyarlanmış özlem yüklü aşk şarkısına yeniden başladı, son-

ra sustu. Şiva ile Parvati'nin birleşmeleri, sessizliği ve yıldızları davet ediyordu. Karanlık kuleler üstüne Vedaların gecesi yavaşça inmekteydi.

Çok geçmeden o gecenin Ellora üstüne inişini görecektim. Bir Şiva haccı için çağrılmıştım sanki: Benares, Madura, Ellora, çok geçmeden de Elephanta... Mısır'da ve Angkor'da olduğu gibi yapılan temizleme çalışmaları, eskiden Tahribin kutsallığıyla öylesine bağdaşan harabelerin bitki örtüsünü ötelemişti. Ama şu mağaralar, dağ ile yeraltı mezar odasının etkisini birleştiriyordu. Kailasa tapınakları inşa edilmemiş, ortaya çıkması için dağ kazılmıştır. Tapınaklar dağa gömülmüştü ve bir koyağın dibinde katları, kuleleri olmayan ve bana tonoz kaburgalarıyla çevrili kubbeleri efsanevi canavarların göğüs kafeslerini düşündürten iç içe geçmiş bir katedrallar karmaşasını o güne kadar hiç görmemiştik; nereden geliyordu öyleyse bu katedral takıntısının anısı? Sonsuz boşluktan. Kailasa'nın yanındaki bir koyağa oyulmuş katlar, öbür yönde ovanın uçsuz bucaksızlığına tepeden bakıyor; planları toprak falcılarının eseri olsa da, Ellora'daki tapınaklar bütünü, orjinal mağaraların gizemini, etraftaki çukurların işaret ettiği bir kaosun jeolojik tesadüfünü koruyor. En karanlık bölümler bana, Lascaux'yu düşündürüyordu. Bir kabartmalar cangılıını boşluğa yönelten yarı karanlık bir dehlizin ötesinde, güneşin ışıkları, çok sayıda kolları mücevherat döküntülerine karışan taçlı canavarlar ve taçlı tanrılar savaşının üstüne sağanak gibi dökülüyordu. Madura'nın karmaşıklığının anısı, yontucunun ne ölçüde yönetilen bir yontucu olduğunu ifşa ediyordu. Kutsal ırmakların, *Ganga'nın*, *Cumna'nın* şekilleri, tanrısal efsanelerin amfora tezgâhlarında işlenmiş gibidir. Diğerlerinden ayrı duran uçucu doğaüstü yaratıklar, uçan tanrılar bir alev tarzındadır. Ve Şiva'ya rağmen Korunç Analar'a rağmen bu alev yakılan cesetlerin alevi değildir. Ellora'nın canavarları ve kahramanları, bir kırmızı glayöl yığınının üstünde alev alev yanarlar...

O mağaraları süsleyen en büyük heykeltıraşlar, kavranılmaz olanı kendilerinden öncekilerden daha iyi ya da farklı bir

biçimde kavramaya çalışmışlardır. “Ey Tanrı’m, sen ki inananlarının tahayyül ettiği biçimleri alırsın...” Ama inananlar tanrılarının biçimlerini icat etmezler. Yeniden keşfederler. Burada edilmesi gereken dua, daha karmaşıktı ve bir heykeltıraştan kalma idi: “Ey bütün tanrıların efendisi, kafamdaki yapıtları nasıl gerçekleştirebileceğimi *düşlerde* öğret bana...” Hayır Ellora onca öbür tapmaktan daha düşsel değildi ama oraya egemen olan ve Hindu duasının seslendiği şey, en eski ilksel örneklerin ve büyük sembollerin alanıdır ki bunlar, kendi gece hayatlarını uyuyan nesiller boyunca sürdürürler; tıpkı, o tanrılara dua eden ve bizzat o tanrılar arasında kendi hayatını sürdüren bir ruh gibi. Tapmaklar, heykeller, alçak kabartmalar, tanrısalın çiçek açması olarak dağın bir parçasını oluştururlar. Hindu-lar, Budistler, caynacılar tümü de meşru olan birbirini izleyen temsil biçimlerinden daha az taklit ettikleri bir görülemeyeni çağrıştırırlar. Hareketsiz nirvana’nın tanrıların dansıyla konuşması son derece doğaldır. Seyretmekte olduğum Şiva’nın dansı; ölümün, düşünceyi ve ruhu bedenden kurtardığı sırada Öz’ün yaptığı danstır insana göre. Ve bu dans, müzede bile, yalnızca sanat dünyasına ait olmayacaktır; burada kusursuzluk, sanatsal üsluptan değil, efsanenin, yırtıcı hayvanın, orkidenin birlikte varoluşunun sırrına erilmez biçimde inandırıcı düzeninden kaynaklanır. Tanrıların yapıtıdır bu. Her kutsal sanatın, seslendiği kişilere, ifşa etmeden ortak ederek aktardığı bir dünya gizinin varolduğu güvencesini elinde tuttuğunu varsaydığımı, hiçbir yerde bu kadar güçlü hissetmemiştim. Hindistan’ın büyük düşlerinin gece bahçesindeydin.

Gerçek gece yaklaşıyordu. Kailasa’nın dar vadileri içinde ölü yeşil bir gölge birikiyordu. Nehru’yu ve Tibet’teki dağını anımsadım: “Bir daha göremeyeceğim Kailasa’yı...” Tapınağın girişini oluşturan dar geçitte, yabani mimozaların ve ovanın uçsuz bucaksız tozunun üstünde güneş, bir denizden yansıyormuşçasına kıpkırmızı ışıldıyordu hâlâ. “Rüzgârdan korunan hareketsiz alevler gibi” duran çilekeş saflarının olduğu Budist mağaralarına gittik; sonra Roma sanatına benzer kütleleriyle jaynacı mağaralara. Ama Ellora, Şiva’ydı.

Mahalinga –Şiva'nın simgesi ve Hindistan'ın sekiz kutsal lingam'ından biri– tapınağına doğru ilerliyorduk. Gece şimdiden, bütün karanlığıyla inmişti. Tapınak değil, yıkılmış saray merdiveni basamaklarıyla çıkılan geniş bir taraça vardı. Lingam, karanlığın içinde bir yerlerdeydi. Deniz kabuğundan ayın borusunun sesi yükseldi ve onu mırıldanarak söylenen bir ilahi sesi ile uzaktan gelen bir müzik izledi. Tapınak kuşkusuz biraz daha ötedeydi ve Şiva ile Parvati'nin birleşme saati gelmişti. Gerçek tapınma yeriye boşluktu, fenerlerin ışığında beliren bu döşeme taşları Ramayana'mndı; bu sessizlik, hayvanı olmayan ormanındı.

Krallar ve tanrılar evreninin yaratılışı ile dopdolu gecede, bununla birlikte *asla* bir Yaratılış olmamıştı. Hıristiyanlığın vahyettiği İlk Günah, İnsanlığın Kurtuluşu, Son Yargı kavramları için dünya bir dekordur; brahmacılık için ise, insan bir döngünün bir bölümüdür. Yalnızca ruh göçünden ötürü değil; karanlıkların birbirini izleyen geri dönüşlerini birbirinden ayıran efsanevi döngülerin kahramanları tanrılar ve doğa güçleri olduğu için. Hindistan sonsuzluğu, Eyyub'un Yehova'nın görkemini kavrayışı gibi kavrar. Ve Kailasa ve onca uzun zamandır tanrıların konuşulduğu bu تنها taraça ve de bu gece ilahileri, sonsuzluk üzerinden Varlık'la birleşiyorlardı, sanki –geçerken insanla karşılaşan– sonsuzluğun önünde eğiliyorlarmış gibi. Çidambaram tapınağında, tapınak tanrısının bulunması gereken yerde, Brahman rahipleri daire biçimli boş bir alanı gösterdiler bize: “İşte dans eden Şiva...” Dairenin ortasında, alevleri kül bırakmayan kâfur yanıyordu.

Maya, en derin yoğunluğu Ellora'da alır; çünkü orada, kayanın kendisinden yapılmış heykellerden daha eski olduğu gibi, dinlerden daha eskiymiş etkisi uyandırır. Ve Gandhi'ye göre –prens Siddharta'yı ormanda karşılayan çilekeşlere, ilahilerini tanrıların adlarıyla imzalayan Vedalar dönemi şairlerine göre de– kurtuluşa erişmenin ayrıcalıklı aracı, dünya nimetlerinden el çekmedir. Kurtuluş'un engeli, dünya nimetlerinin aldatıcı gösterişleri değil, bizim onlara bağlılığımızdır. Arzu, pek çok dinde şeytandır. Ve Hıristiyanlık için şeytan, ilk günahattan iti-

baren insanın içindedir; Hindistan için ise dünya nimetlerine bağlılık, metafizik bir şeytan gibi, insanın içindedir; isteklendirici olmaktan çok bizzat hayatın kendisidir, insanın bu esareti, onu aşkın özüne körleştirir ve körlüğü de onu aldatici evrene teslim eder. Bütün tanrılar ölseydi bile, maya var olmayı sürdürürdü; çünkü Hindu onu, Hıristiyanın günahı içinde taşıdığı gibi içinde taşır. Maya'nın yenilmez etkinliği, ilahi hareket değil, insanlık durumudur.

İlahiler kesilmişti. Gece müziği başladı.

Hindistan'da yüzyıllardır sabah ve gece müzikleri vardır, bizde dans ve cenaze müzikleri olduğu gibi. Büyük hac yolculukları sırasında ve Kailasa'nın cangilla örtüldüğü zamanlarda olduğu gibi, belirlenen saatte, fani insan, fani yıldızların şarkısını söylerdi. Bir ışık yaklaştı. Adak olarak yakılan kâfuru taşıyan Brahman rahipleri, "hoşgeldiniz" çiçekleri getiriyorlardı.

Ellora'ya gitmek için yola çıkan kent, Evrengabad'dır: Evrengazib'in eşi için yapılmış anıt mezarın, yabanileşmiş gül ağaçları üstünde yükselen yıpranmış Tac Mahal'in eteklerindeki Müslüman kentidir burası ki bana Kelt mezar taşlarının ve Roma heykellerinin enginarlar arasından boy verdiği Autun'daki arkeoloji müzesini düşündürür.

Elephanta'ya gitmek için yola çıkan kent, Bombay'dır.

Kalküta gibi, XIX. yüzyılda doğmuş Bombay da, asla modernleşmiş bir Hint kenti değildir; Agra'nın, Lahor'un ya da Evrengabad'ın birer Hindu-Müslüman kenti oldukları derecede, bir Hint-İngiliz kentidir. Kutsal mağaralara girdiğimiz sırada, dev ana kapısından hüznü bir deve çıkan Kızıl Hisar, sincap dolu ormanlarla kuşatılmış mermer kubbeler –kimbilir hangi katedralden esinlenilmiş?–, Victorien taklidi konaklar ki kocaman dışı ilanları sanskritçe çağrılarını bunların desenleriyle doldurmuşlardı, üstlerinde karma karışık eski araba lastikleri ile toz toprak içindeki hindistan cevizi ağaçları, bütün bunlar, aynı gülünç dekor içinde birbirine karışıyordu. Bu mağaraların, toprağın derinlikleriyle bağlantıları, kentler yeniden toza dönüşmeye hazırlanırken ulu ağaçların, amfora taşıyıcılarının tören alaylarının, hayvanların ve köylerin düşsel

ve teatral Hindistanı'na gizlice gözkulak olmuş bir yeraltı Hindistanı'nı getiriyordu insanın aklına. Ellora mağaraları, uğursuz ve lanetli ovanın uçsuz bucaksızlığına egemendir. Elephanta mağaraları ise, Umman denizinin martıları ile helenistik bir neşeyle parıldayan körfezdeki bir adada saklanmış gibidir. Ama tümü, kutsal karanlıklarıyla birbirlerine bağlanırlar. Elephanta'nın girişinde, pırıl pırıl okyanus, tıpkı şehirler gibi, İngilizlerin, Moğolların ve Nehru'nun Hindistan'ı gibi –ulu *Majeste'*ye, Şiva'nın başının dev boyutlu üç heykeline armağanlar taşımıştı. Ne fotoğraflar ne de, sinema bunların ölçüğünü vermez. Beş, altı metre yüksekliğinde bu heykeller, Angkor'daki Bayon heykellerinden küçüktürler ama, çevrelerindeki şekillerle kıyaslandığında devasadırlar ve mağarayı Sicilya'nın Bizans katedrallerindeki İsa başı heykelleri gibi doldururlar. İsa'nın başı gibi bu Şiva da büst değildir, boyun kısmında biter. O sersemletici kesik baş ve ilahî görünüm vurgusu bundan ötürüdür. Söz konusu olan yalnızca “Hindistan'ın en güzel –‘güzel’ sözcüğüne ne anlam verilirse verilsin– heykellerinden biri” değildir.

Önce, daha ilk bakışta, heykel sanatının başyapıtlarından biri vardır karşınızda. Yüzlerden çok onları süsleyen mücevher işçiliğinin uyandırdığı hayranlığa rağmen, biri cepheden ikisi profilden anıtsal başın (özellikle gözlerin) görünümü en üstün eserlerle eş düzeydedir.

Bunun ardından gelir Şiva, mağara ve kutsal. Moissac'takiler gibi, bu figür de büyük semboller dünyasına aittir ve bir sembolün dile getirdiği şey, ondan başkası tarafından dile getirilemez olan şeydir. Güneyin *ölüm dansları*'na, Ellora'ya ve hattâ Madura'nın efsanevi figürlerine görkemli alevini eğerek dans eden Şiva, ölümün ardından söylenen şarkıların üzerinde gibiyse, bu gözleri kapalı mask da zamanın akışının üzerindedir.

Sonuç olarak, insanlığın hayali müzesinin hazinesini oluşturan pek çok yapıtta olduğu gibi burada da, yapıtın sanatsal ve dinsel etkisi ile önceden tahmin edilemez bir etkinin karşılaşması söz konusudur. *Firavun Coser'in** bu önceden tah-

(*) Gize'deki ünlü aslan ayaklı anıt – ç.n.

min edilemeyen etkisi, zaman içinde yıpranmasının onu bir ölü başına dönüştürmüş olmasından kaynaklanır. *Samothraki Zaferi*'ninki ise, insanların boş yere meleklerde aradığı kusursuz yarattığı yazgının yaratmış olmasından: Kanatlar kuşların kolları olduğu için, kollar olmaksızın kazanılan zafer mükemmeldir ancak. Göğsün ucundan kanadın ucuna giden ünlü çizgi, kolun koparılması yüzünden oluşmuştur. Şiva'nın (bu anlamda) mükemmelliği, dans ediyor da olsa sonuçta bedenin yokluğu ile, dağa dönük iki profili ve gözleri kapalı maskı ile kutsal karanlığı çağrıştırmasıdır – ama her şeyden önce eşsiz yaratımı sayesinde, Elephanta Şiva'sı *Hindistan'ın* sembolüdür de.

Komşu mağarada, *Bhagavad-Gita*'dan dizeler mırıldanıyorlardı. Bütün Hindular bilir bu dizeleri. Gandhi'nin naaşı başında beklenen gece ve cesedinin yakıldığı on dört saat boyunca da söylenmişlerdi. Yeraltı tapınağına, anıtsal Şiva'ya esrarlı bir uyum sağlayan bu dizeler, hiç ilgileri olmayan bu tapınağın şarkıları imiş gibiydiler:

*O zaman, beyaz atlar koşulu büyük arabalarında dimdik duran,
Arcuna ve Krişna, öttürdüler tanrısal borularını,
Ve büyük bir merhamete kapılan Arcuna, konuştu umutsuzca...*

Hindistan'ın iki efsanevi ordusu karşı karşıyadırlar. Arcuna'nın savaştığı kral kördür. Araba sürücüsünün, savaş alanında ne olup bittiğini bilmesini sağlayan sihirli bir gücü vardır. Düşman ordusunun ortasında hükümdar, beyaz atlı arabada Arcuna ile sonradan en Yüce Tanrı olacak arabacısı Krişna arasında başlayan konuşmayı dinler. *Gita*, karanlığı içinde tutsak kör bir Priamos'a büyü yoluyla aktarılmış tanrı sözleridir.

Arcuna az sonra ölecek olanlara bakar, Krişna da ona, insanın yüceliğinin alinyazısından kurtulmak olduğu gibi, savaşçının yüceliğinin de cesareten kurtulmamak olduğunu anımsatır. Efsanelerdeki kardeşler arası savaştır bu ve bizler için Arcuna'nın Truvalılara özgü hüznü, Antigone'nin sesinin hüznülü yankısı gibidir:

Üzücü önsezilerim var ey Krişna,
Ve savaşta akrabaları yok etmekte hiçbir iyi yan bulamıyorum...
Aradığım ne zafer, ne hükümdarlık iktidarı, ne de yeryüzü hazları;
Ve neye yarar ki iktidar, neye yarar ki haz – neye yarar ki yaşam?

Bir başka ses yanıt verdi, şiirde Krişna'nın Arcuna'ya yanıt verışı gibi:

Ağlamaman gereken insanlar için ağlamaktasın,
Ve gereksiz bilgelik sözleri saçmakta ağzın. Ne canlılar için
ağlar bilgelik, ne de ölüler için.
Çünkü hiçbir zaman var olmadık biz, ne sen, ne ben,
ne de şu krallar;
Ve hiçbirimiz asla son vermeyecek, artık bundan böyle var ol-
maya...

İlahi söyleyenler, yanımdakilerin ezbere bildiği, karanlık-
ta okyanusun uzaktan gelen dalga sesleri ile ritimli ve martula-
rın çığlıklarıyla kesilen Vahiy bölümüne başlamak üzereydiler:
Dünyaları aşan, can veren ve yok eden Tanrı ile –şiirde yalnızca
“O” diye adlandırılan– bedenler ve ruhlar arasında göçüp du-
ran yüce ruhun şarkısı:

O hep sürdürecektir var olmayı; o ki doğmamıştır, ebedidir, süreklidir
Eskidir. Beden katledildiğinde katledilmiş olmaz o.
Tıpkı yıpranmış giysilerin atılıp yenilerinin giyildiği gibi,
Giydiği yıpranmış bedenleri atıp,
Yenisini giyer o...

Son dördüğü Benares'te de işitmiştim. Ama burada, yakılan
cesetlerin verdiği vurguyu yitiriyordu; ve sonraki bölüm, bu
gözleri kapalı tanrılarda, ölümlerin yakıldığı odun yığınlarında
olduğundan daha büyük bir görkem kazanıyordu.

Onlar ki bilirler bin yıl süren Brahma gününü,
Ve de bin yıl sonra sona eren gecesini,
Onlardır geceyi ve gündüzü bilenler....
...Ve sonsuza kadar var olmaya atılmış bütün o varlıklar yığını,

Gece inerken eriyip, gün doğarken yeniden doğar...

...Ve bütün yaratıklar bendedir,

Boşlukta durmadan esen büyük bir rüzgârdaymışçasına...

Varlık'ım ve Varlık Olmayan'ım ben, ölümsüzlük ve ölümüm...

Yanımdakilerden biri, uzaktan gelen ilahiye en ünlü bölümlerden biriyle yanıt verdi ve sesi koskoca sütunlar arasında, mağaraların alçak tavanı tarafından boğuklaştırıldı ama yine de, duyuldu:

Kim öldürebilir ki ölümsüzlüğü?

İlahi söyleyenler için, sessizlikten yükselen bu ses, Madura'daki yoksul çifte iyi şans dilediğim sıradaki kadar esrarengiz bir doğallıkta mıydı acaba? Susmuşlardı. Benares'te tıpkı bu mağaralardaki heykeller gibi belirsiz, anlaşılmaz biçimde ayrılıyor. Kendi yeraltı loşluğundan, eski brahmacılığa borçlu olduğu her şeyden, brahmacılığın küçümsediği aşkın tanrısal anlamıyla, özellikle de şiirin ününü borçlu olduğu kozmik stoacılıkla birleşiyordu. Yıldızların o amansız başlangıca dönüş hareketi içinde, insan yasayı, yani kast görevini gözlemlediğinde ve kendi kimliğini onunla keşfettiğinde Tanrıyla birleşir. Eylem gereklidir; çünkü tanrısal amaçlar gerçekleşmelidir; Krişna "Akrabalarını öldürecek olan sen değilsin, benim," der Arcuna'ya. Ve insan, eylemini ona bir kurban gibi adayacak kadar Tanrı'yla birse, eylem yaşamdan arındırılır.

...Biliyorlardı bunu kurtuluşa susamış Eskiler

Ve harekete geçtiler.

...Benim için ey Efendi'm, üç dünyada da,

Kazanmadığım ve kazanılmaya değer hiçbir şey yok;

Ve vazgeçmedim eylemden.

Hazzı ve acıyı, kazancı ve kaybı, zaferi ve de yenilgiyi,

aynı düzeye koy,

Ve dola kemerini beline savaş için...

Yanımdakiler için bu yüce an, ebedî bir andı. Oysa karanlıkta çevremi kuşatan heykeller de, Gita'nın kendisi de, son âyetlerin

kutsal stoacılığın çok, metafizik katılığın içinde dönüştüğü Tanrı'yla birleşmeyi, yani: Budizm, Hıristiyanlık ve İslâm gibi, brahmacılığın da keşfettiği gizemciliği dile getirmekteydiler. Başka bir mağarada Tanrı'yla birleşmenin âyetleri okunmamış da olsa, inancın biçim değiştirmesi katedrallerimizi hatırlarsak, Roma'da Saint Pierre'de hissedilen gibiydi. Hindistan, genellikle birbirine benzeyen ırmakların daima birbirinden farklı dalgaları imgesine takıntılıdır; ve dininin birbirini izleyen ruhları, geçmişin ordularının kurbanların yatırıldığı odun yığınları önünden geçişi gibi, Şiva'nın önünden geçiyorlardı. *Upanişadlar*'ın Eski Ahit'i, *Gita*'nın Yeni Ahit'i olmuştu. Zamanın temelinde, Kali'ye ilahi vardı:

*Sen, Kutsamaların Ana'sı,
Sen korkunç Gece, yalanın Gecesi, ölümün Gecesi,
Seni selamlıyoruz!*

Elephanta'dan çok sonra, duadaki mesel:

Müridin kızı Efendi'ye, dualarım boşuna, dedi. –Dünyada en çok sevdiğin ne? –Erkek kardeşimin küçük oğlu. –Yalnızca onu düşünerek zihnini boşalt. Onun Krişna olduğunu görürsün. Körlere yalnızca sevgi yol gösterir.

Majeste'nin devasa başlarının sonsuzluk ve zaman yani Kutsal'ın birbirine sarılmış mahkûmları üstüne derinliğine düşünmesi, aynı zamanda, insanları doğumdan ölüme dinleri de saygıdan sevgiye götüren –ama altında hep yenilmez bir süreklilik olan– kader üstüne bir düşünmeye de benziyordu. *Bhagavad-Gita*'nın onca kutsal yerde var olması işte bunu dile getiriyor olmasından ötürüdür. *Majeste* gibi, *Gita* da Hindistan'dır. Gandhi, tercüme etmeyi denemişti. Çağımızın dünya nimetlerinden el çeken en büyük kişisi, kendisini Tanrı'sına emanet etme anlayışı içinde, eyleme geçerken bunu el çekmenin en yüce biçimi sayıyordu. “Halkıma kendimi adayışım, ruhumu kurtuluşu eriştirebilmek için kendime uyguladığım disiplinin görünüşlerinden biri. Bir mağaraya sığınmaya ihtiyacım yok: Mağaramı kendi içimde taşıyorum.”

*Doğacaklar için ölüm kesindir,
Ve kesindir doğum, bütün ölümler için...*

On yedi gün süren savaştan sonra, son çarpışmanın ölümleri üstüne gece çöker. Sağ kalabilen çok az kişi, ömürlerinin sonuna kadar çilekeş olarak yaşamak için ormana çekilmişlerdir. Yırtıcı hayvanlar sabır içinde beklemekte ve ayı yansıtan yerdeki kılıçların yanında, Madura'da bana eşlik edenlere benzeyen maymunlar, meraklı parmaklarıyla ölümlerin gözlerine dokunmaktadırlar.

Dışarıdan, ellerinde birer kırmızı gülle genç kızlar geçiyorlardı. Umman denizinin martıları, ışıldayan körfez üstünde çapraz uçuşlarını sürdürmekteydiler. Motorlu bir kano geri götürdü bizi. Bombay, kendini kent sanan o çılgın pazar yeri, suyun üstünde yavaş yavaş yükseliyor ve biz, Doğu kapısının dev kemerine doğru yöneliyorduk. Eskiden, İngiliz yolcu gemilerini beklerdi Doğu kapısı, bir savaş filosunu bekleyen bir deniz tapmağı gibi. Bugün ise, ezeli Hindistan'dan gelen bir tek kano yanaşıyordu kıyısına. Okyanus yüzeyinde, atom reaktörleri ışıdamaktaydı...

Şafakta Delhi'ye dönmek zorundaydık. Akşamı geçirmem için, yarımadanın ucundaki eski vali bungalovunu ayırmışlardı bana. Körfez kıyısındaki kimsenin oturmadığı bütün evler gibi, hüznün vericiydi. Birkaç suskun bahçivana rağmen daha da ıssız görünen bahçe, İngiliz Hindistan ordusu subaylarının mezarlığına benziyordu. Ve İngiliz Hindistan ordusu, Ekber Şah'ın süvarileri kadar uzaklarda kalmıştı...

Eskiden Asya'nın, yok olmuş uygarlıkların, etnografyanın içimde uyandırdığı tutku, insanın alabildiği biçimlerde temel bir şaşkınlıktan olduğu kadar, her yabancı uygarlığın kendiminkine yansıttığı aydınlıktan, şu veya bu yönünün ifşa ettiği benzersizlik veya keyfilikten kaynaklanıyordu. Gençliğimin en derin ve en karmaşık keşiflerinden biriyle yeniden karşılaşmıştım az önce. İspanyollar öncesi Amerika'yı keşfimden daha derin ve daha karmaşıktı, çünkü İngiltere Hindistan'ın

din adamlarını da, savaşçılarını da yok etmemiştir ve eski tanrı-
lara hâlâ tapınaklar yapılmaktaydı burada. Daha az batılılaştığı
ve insanın karanlığa doğru kanat açışına daha geniş bir yer aç-
tığı için, Hindistan, İslâm ve Japonya'yı keşfiden daha derin
ve karmaşıktı. Özümleyiş ve sürekliliği dolayısıyla da Afrika-
yı keşfiden. Düşte ve zamanda bizden uzakta olan Hindistan,
ruhumuzdaki eski Doğu'ya aittir. Son racalar birer firavun de-
ğillerdir ama, Benares'in Brahman rahipleri İsis rahiplerini ak-
la getirir, hint fakirleri İskender'i düşündürür ve Amber'in ıssız
saraylarındaki tavus kuşları, Hindistan krallarının gönderdik-
leri elçilerin getirdiği "kuyruklarını çember gibi yapmayı bilen
kuşlar" karşısında şaşakalmış Kalde ahalisini hatırlatır bana. Ve
halkı ile inançları Ramses'ten bu yana pek az değişmiş olan o
öbür Mısır, kuşkusuz son dinsel uygarlıktı, son büyük çoktan-
rıcılıktı. Şiva'nın karşısında, ne hale gelir Zeus? Dili Hindistan'a
layık son Eskiçağ tanrısı, tapmağı bulunmayan tanrıdır: Kader.

Bu uygarlık bahsinde gerçekten bildiğim neydi? Sanatları,
felsefesi, tarihi. Büyük ölü uygarlıklar konusunda bildiklerim
gibi –bunun dışında, müziğini işitmiş ve birkaç guruyla karşı-
laşmışım; ama dinsel düşüncesi anlaşılması değil, yaşanması
gereken bir Gerçek'i ("Daha önce sınanmamış hiçbir şeye inan-
mamak") dile getiren bir ülke için önemsiz değildi bu. On ye-
di işgale ve iki binyıla direnmiş bir felsefeyi "tanıdığımı" –aya-
küstü– iddia etmeye kalkışmıyordum; aklıma takılıp kalmasını
sağlayan büyük uğultuları kavramaya çalışıyordum.

İnsan bütün varlıklarda evrensel Varlık'ı, evrensel Varlık'ta
da bütün varlıkları hissedebilir; o zaman bütün görünüşlerin –
ister haz ve acı olsun, ister ölüm ve yaşam– kendi önünde ve
Varlık'ın içinde aynılığını keşfeder; kendi içinde, göçmüş ruh-
ların aşkın özüne ulaşabilir, bu özün bir ebedî döngü dünya-
sınıkiyle özdeş olduğunu görür. Ve onunla bu döngüyü di-
le sığmaz bir birleşme ile aşar. Ama Hint felsefesinde, bize yak-
laştıkça zirvesi uzaklaşan bir dağa tırmandığımız, oradaki me-
şalenin ışığında bir alaca karanlıkta ilerlediğimiz duygusu ver-
mesinden kaynaklanan büyülü ve büyüleyici bir şeyler vardır.
Bu oluşmayı biz de bazı azizlerimiz ve bazı filozoflarımız ara-

çılığıyla tanırız; ama evrensel görünümleri ve değişimleri üzerinden kavranılan Varlık, yalnızca Hindistan'da bunlardan ayrı değildir; tam tersine bazen, "bir madalyonun iki yüzü gibi" ayrılmaz olup... Varlık'a kadar aşkınlaşacak tükenmez bir Mutlak'ın yolunu esinler.

Kuşkusuz Varlık sözcüğü, bilge kişinin akılla değil, ancak ruhunun en derinindeki şey aracılığıyla ulaştığı Brahman'ı yaratılmamış olanı, Yüce Tanrı'yı belirtmekte yetersiz kalır. Tanrılar ona ulaşmanın farklı araçlarından başka şey degillerdir ve "her kişi Tanrı'ya, kendi tanrıları aracılığıyla gider." Buddha'nın, ilk vaazında, nihai amacını yüceltici bir ifadeyle "uçurum barışı" diye adlandırdığı kendinden geçme, cezbe anlayışını yıkmaya çalışırken anlattığı da budur.

Boşinançlar, bu yüce düşüncenin çevresinde büyülenmiş sineklerinin uçuşu gibi dönüp duruyordu. Ancak gördüğüm bütün tapınaklara ve Benares'e can veren düşünce oydu. Ama çevremdeki uçsuz bucaksız halkı öylesine kötü aydınlatıyordu ki... Brahman rahipleri kastından, ama rahip olmayan insanlara rastlamıştım: Aydınlar, sanatçılar, diplomatlar –ve eşleri–; çoğu siyasetçi birkaç büyük insan; yüzyılın başında yok sayılmış ırk. Tek bir tüccar bile yoktu aralarında, tek bir köylü bile yoktu. Çok büyük bir kentin bu hüzün verici bahçesinde, dünyanın en dindar ve kuşkusuz en sevgi dolu halkı karşısında tek başıma, anımsadığım yegâne şey hayvanları gibi dostluk dolu, dilsiz ve uçsuz bucaksız bir halktı. Hintliden çok, Hindu bir halk: Tarlaları Fransa'nın tarlalarına benziyordu ama, düşleri Fransız düşlerine benzemiyordu. Ama karşıtı olarak gözümün önüne getirdiğim (daha doğrusu kendiliğinden gözlerimin önüne gelen) şey bir Hıristiyan halk değildi; metro halkıydı, özellikle de en iyi tanıdığım olduğum halktı: Savaş halkı. Hindistan'ın ruhaniliği, kısa bir süre için Glières rahibini düşündürüyordu bana; ama ölümün yaşama bir anlam kazandırdığına inanan Hindu yığınlarının bana acı acı düşündürdüğü, ölümün anlamı olmadığına inanan ülkemin insanlarıydı; siyah bir tanrının ayakları önüne ya da bir ağacın dibine yüzyıllardır kırmızı bir hatmiçiçeği bırakmış gölgeler, yalnızca hüzünlü gü-

lümsemesini kavrayabildiğim –belki de Semiramis’i selamlamış– köylülerin kardeşleri, onca küçük tüccarın kardeşi küçük tüccarlar, ölüm karşısında gördüğüm bütün o insanlarımızdan söz ediyorlardı bana.

Bahçenin ötesinden dalgaların sesi işitilmiyor, körfez hâlâ parılıyordu; Umman martıları uçuşlarını geceye kadar sürdürüyorlardı. Bombay’ın son İngiliz valisinin ıssız bungalovuna girip, 1940’ta boşuna savaşmış, boşuna ölen arkadaşlarım için yazdıklarımı yeniden okumaya koyuldum...

– 2 –

1940

Kenarlarında aynı ağaçlar sıralanmış aynı yol ve tanklarımızın paletleri altında Flandres’in yine aynı sertlikte taşları. Ova yollarındaki konvoyların can sıkıntısı. Canımızın sıkıldığı son yol; bundan böyle hissedeceğimiz coşku ya da korku olacaktı: Cephe hattına doğru ilerliyorduk. Sersemleme, sıcak, motorların patirtisi ve başlarımızı yola vuruyormuş etkisi uyandıran palet takırtıları, dikkatimizi azaltmaktaydı. Uzun bir yol alıştan sonra tanklarımızdan çıktığımızda yüzlerimizin ne hal aldığını biliyordum: Çizgileri gevşemiş yüzlerimiz ve başına bir darbe yemişçesine kırıştıran gözlerimiz; arkaik miğferlerimiz altında gülünç yüzlerimiz...

Önümüzde, uçsuz bucaksız uzanıp giden Flamand gecesi; arkamızda, kışlalarda ve konaklama yerlerinde geçen dokuz ay; insanı adam etmeye yeterli süre.

Dokuz ay önce, Quercy’de bir oteldeydim. Hizmetçiler radyonun başından ayrılmıyorlardı. Yaşlı kadınlardı tümü. Bir sabah, ikisine merdivende ratlamıştım: Küçük, hızlı hızlı adımlarla odalarına çıkıyorlardı ve sabır yüklü yanaklarından yağmur gibi gözyaşları süzülmekteydi. Alman ordusunun Polonya’ya girdiğini böyle öğrenmiştim.

Öğleden sonra, Beaulieu'de seferberlik afişlerini görmüştüm. Beaulieu kilisesinin alınlığı, Roma üslubundakilerin en güzel-lerinden biridir: Heykeltıraşın, İsa'nın dünyaya açılmış kollarının arkasında bir peygamber gölgesi gibi haçın kollarına yer verdiği tek alınlıktır bu. Tropikal bir sağanak sele boğmuştu kasabayı. Kilisenin önünde bir Meryem heykeli vardır; beş yüzyıldır her yıl olduğu gibi, bağcılar bağbozumunu kutlamak için, en güzel üzüm salkımlarından birini bağlamışlardı kucağındaki Çocuk İsa'nın ellerinden birine. İssiz meydanda, zamkaları eriyen afişler sarkmaya başlamıştı; salkımın üstündeki su damlaları üzümden üzüme kayıp, sessizliğin içinde hafif bir gürültüyle bir su birikintisinin ortasına düşüyordu.

Tanklarımız Alman hatlarına doğru ilerliyordu. Kendi tankımızın içinde dört kişiydik. Bu karanlık yolu izlemekten ve savaşa yaklaşımdan başka yapacak iş yoktu. Bu gece mi ölecektik acaba?

Üç arkadaşımıza benzeyen adsızlardan binlercesinin yola koyulduğunu görmüştüm eylül başında: Beş milyon kişi toplanmıştı kışlalarda, tek söz etmeksizin.

Moulins meydanında, hoparlör ilk çarpışmaları haber vermişti. Akşam oluyordu. Silah altına alınmış iki-üç bin kişi, ace-miler yeni üniformalarıyla, eskiler ise kirli üniformaları ile terdirgin, dinlemişlerdi: Tek bir söz bile etmiyordu hiçbiri. Bütün yollarda, erkekler birliklerine katılıyor, acı içinde kadınlar, atları savaş salması noktalarına götürüyorlardı. Sel karşısındaki köylü kararlılığıyla. Âfete doğru gidiyorduk.

Böylece üç arkadaşımın, iç karartıcı yolda öbür Alman top ve tanklarına doğru ilerliyorduk.

Makinist Bonneau, herhalde tankın alt bölmesindeydi. (Bir-biri ardına karanlık yolu izlemekte olan bütün bu tanklarda, makinelerin başından ayrılmamış tek bir makinist bile yoktu: Talimatnamenin canı cehenneme!) Hiçbirimiz onu işitemeyeceği için, kuşkusuz sözleri paletlerin takırtısı altında boğularak kendi kendine konuşuyordu.

Bölüğe jandarmaların arasında, deri ceketi, uzamış sakalla-

ryla öyle bir suratla gelmişti ki, yüzbaşı hemen profesyonel bir boksörün mangasına vermişti onu. Boksör de Bonneau'yu büyük bir korkuyla teslim almıştı. Yumruk dövüşü düşkünleri arasında gerçekten cesur olana çok ender rastladım.

Aralarında yumruklaşma da olmadı zaten. Yalnızca, başlangıçta biraz tedirginlik. Bonneau pezevenk kılığında, küçümseme ya da korku uyandırmaya alışkın, ne kadar küçümsenirse, o kadar çok korku uyandırmaya hazır durumda gelmişti. Ama askerler kimseyi küçümsemezler ve Bonneau çenesini öne çıkararak “Ne bakıp duruyorsun öyle suratıma?” diye sorduğunda, dalgınca bir “Ben mi bakıyorum sana? Yok canım, sana öyle gelmiş”ten başka yanıt alamamıştı kimseden.

Bir kavgada birini öldürmüş olduğunu söylüyordu ama, kuşkusuz yalandı bu; öyle olsa sürgün alaylarından birine gönderilirdi. Ama yazıcılar çok geçmeden koğuşlarda, sicilinde yaralamadan üç kez hüküm giymiş olduğunun yazdığını yaydılar. Halk tabakası, burjuvaziye oranla çok daha az etkilenir cinayetin romantikliğinden: Onun gözünde kâtil, kurt gibi özel bir türdür. Söz konusu olan Bonneau'nun gerçekten o türden olup olmadığını, “bütün bunların doğru mu, numara mı?” olduğunu anlamaktı.

O romantikliğe tek inanan kendisi oldu. Cezaevi masalları, pezevenklik öyküleri, sakal tıraşı olmamak ve kâtil suratını korumak için “sakal bırakmak istediğini” söylemeler; ve cezaevi ağzı ve de sürekli çarptırıldığı tuvalet temizleme cezaları sırasında Montéhus'nün şarkıları. Talihsizlik çocuğu... Bütün bölük bir merdivene yığılmış, postal dağıtılmasını beklerken, ansızın *Le Légionnaire* şarkısı duyulmaya başlar, ardından da bir monolog: “Ah öyle bir yavru vardı ki elimde! Sırlıklam vurulmuştum vallâ. Ama öldürdü o inekler onu...” “O inekler”in aynı zamanda hem doktorlar, hem de yasaya uyanlar anlamına geldiği bir hastane öyküsüne başlayacağı anlaşılıyordu; ve kuşkuyla bakan koğuş arkadaşları, bir palavracı karşısındaki lise öğrencileri gibi birbirlerini dirseklemelerine karşın, koğuş nöbetinin hiçbir zaman ona gelmemesi için karmaşık ayarlamalar yapıyorlardı. Ayaktakımının folkloruyla tanış-

yorlardı: Sarhoşluğun ya da erotizmin dışladığı toplum kurbanı; sürgün alaylarının iflah edilemez üyesi; herhangi bir Fort-Chabrol'de bütün polis örgütüne karşı mücadele eden yasa dışı kişi; tabancayı kendi kolunun arkasına gizleyerek valiye ateş eden Bonnot (bizimki, adının neredeyse Bonnot'ununkiyle aynı olduğunu unutmuyordu elbet); özellikle de cesur ve duygusal, kalles ama racona saygılı, dostlarına sadık ve aşk uğruna kâtil kişi, kürek cezaevinden kaçıp, acınacak yaşamına Maroni nehri timsahlarının çeneleri arasında son veren pezevenk. Çünkü Bonneau'nun cehennemi, içindeki lanetlenmişler, ister destana özgü kişiler olsun, ister sefil, tek bir çemberden oluşuyordu ve bir kurbanlar çemberiydi bu.

Yaralı bir ispinoz getirip, onu evcilleştirmek istediğini söylediğinde, korku artmıştı: Arkadaşlarımın gözünde, her kâtil, her şeyden önce bir delidir.

Her koğuş, ışıkların söndürülme saati ne kadar kesinleştirilirse, o kadar dâhice kamuflajlar bulmuştu. Astsubaylar ampulleri söküp alıyorlar, ama saati geldi mi, yastık kılıfları arasından başka ampuller çıkıyordu. Bir akşam iki priz birden bzulunca, Bonneau “elektrik işinde çalışmış” olduğunu söyleyip, yapının elektrik tablolarına karşı gizli bir savaşa girişti ve işi öyle iyi halletti ki, kendi koğuşunda da, öbür koğuşlarda da hiçbir priz işlemez oldu. Karanlıkta homurdandığı duyuluyordu: “Kim sardı bu siktirici herifleri başıma! –Ne boktan herifler bunlar yahu!– Elektrikçiyim ama, git bak demeseler burnumu sokmazdım; bi de şu herifin dediğine bak!” Birinci koğuşun kapısının çarpılış biçiminden, herkes onun döndüğünü anladı. Ortalık sessizleşti. Sonra pes perdeden bir ağız dalaşı başladı ve boksör-onbaşınmki olmayan bir ses yükseldi: “Bak Bonneau, kafamızı bozmaya başladın. Dayıları iplemem ben. Ama ampulümün içine sıçarlarsa, işler boka sarar. Söylediklerim hoşuna gitmiyorsa, nah suratım burada. (Bir elektrik fenerinin ışıl ışıl aydınlattığı bir yüz görüldü.) Sabah gelip bulmak istersen, kolayca bulursun.”

Pradé'yi ilk kez işitiyordum.

Ve karanlıkta Bonneau'nun açıklamaları: "Benim kabahatim değil, cereyan şöyle de, sigortalar böyle de..." Herkesin onun korktuğunu söylemesini bekliyordum; genel kanı çok farklı oldu: "Yelkenleri hemen suya indirdiği söylenemezmiş; racona uygun davranıyormuş; kabahatli olduğunu anladığından inatçılık etmiyormuş..." Demek o kadar da deli değildi: Bölük onu benimsemeye hazır hale geliyordu; ama koğuş da ışısız kalmıştı.

Eski bir otobüs şoförü olan bir tank sürücüsü, "*Le P'tit Quinquin*" şarkısını söylemeye başladı. Flandresli pek çok asker vardı aramızda ama, tekdüze şarkıya onca güç kazandıran şey, anılar değil, çok ağır bir tempoyla söylenişiydi. Böylece bir ölüm türküsüne dönüşüyor ve bu yüzden ağıtların ritmini almasının yanı sıra, bir sefalet türküsüne bu karanlıkta bütün anlamını kazandırmak için sefil bir ses yeterliymişcesine, ağıtların burundan söyleniş tınısını da alıyordu. Ve hapisaneye benzeyen bu savaşta körkütük olmaya kararlı askerler, kantinde kadeh üstüne kadeh istedikleri gibi, dörtlük üstüne dörtlük istiyorlardı.

Bu sıradan müzikten bikan şarkıcı, *La Tosca*'nın büyük aryasına başladı. Son haykırışlarını tedirgin bir sessizlik izledi; sürücü öfkeyle, "Beylerim beğenmediler!" diye homurdanıp, yeniden yattı ve ilk şarkının hüznüne, bir bütünleşmenin bozulmasının yarattığı rahatsızlık eklendi. Bonneau unutulmuştu. Herkes kendi özel üzüntüsüne gömüldü. Karısının resmini cüzdanından ilk çekip, bir elektrik fenerinin ışığında uzun uzun bakan Lequel oldu. Beş dakika sonra, küçük kümeler içinde resimler elden ele dolaşıyor, yetersiz bir ışığın çevresine toplanmış dört-beş kişi arasında amatörler tarafından çekilmiş fotoğraflar, kalın parmaklardan kayıp, küfürler altında ot şilteye düşüyordu. Zaten her biri öbürlerinin karılarını umursamayıp, kendininkini gösterme sırasının gelmesi için şöyle bir göz atıyordu onlara. Gene de, bu sırdaş ışık altında kadınlar birer giz gibi belirivermekte, giysileri bir anda, kocaların yaşamını, sivil fotoğraflarının yapacağından çok daha iyi canlandırmaktaydı. Pradé'nin karısı, saçları bir alın bağıyla yapıştırılmış, çetin

ceviz bir ev kadınıydı; yalnızca Bonneau’da dört fotoğraf vardı, her biri öbüründen daha orospu görünüşlü. Ve şeker pancarı burunlu ufak tefek Léonard –bizim tankın telsizcisi– uzun süre nazlandıktan sonra, sonunda bir kartpostal çıkardı cebinden: Göz kamaştırıcı tüylerden yapılabir giysi içinde çok güzel bir genç kız. Resmin altında bir şeyler yazılıydı. Ve arkadaşlar, alttan fantastik biçimde aydınlatılan Léonard’ın burnu altında kafalarını birbirine dayayarak okudular: “Küçük tatlı Léonard’ıma” ve de ünlü müzikhhol yıldızlarından birinin imzası.

Léonard Casino de Paris’de itfaiyecilik yapmıştı. Her gün yıldızın, alkışların verdiği sevinçten yüzü pembeleşmiş olarak sahneden dönüşünü aynı hayranlıkla seyretmişti. Hiçbir zaman konuşmamıştı onunla. Olağanüstü burnuna karşın yüzü, beğeni uyandırabilirdi aslında: Yumuşak av köpeği bakışları ve kibrin zerresi olmayan bir yüz ifadesinin bazen taşıdığı dokunaklılık. Bu bıkmak bilmez hayranlıktan etkilenmiş miydi acaba dansçı kız, yoksa sırf kapris olsun diye miydi acaba, çok başarılı bir akşam –“merdivenlerden çıkılırken bile hâlâ işitiliyordu bravolar”– soyunma odasına götürüp, yatmıştı onunla. “En matrağı neydi biliyo’musunuz?.. Yani şeyde, yattığımız sırada, üniformama bi bakıp, barut gibi dedi ki: ‘Hey, polis değilsin ya – Yok, itfaiyeci üniforması o’ dedim. Matrak di mi? Her akşam görüyordu beni ve itfaiyeci üniformasını tanı mıyordu... Bizler asker sayılırız... Ateşle yüzyüzeyiz hep... Ama o zamanlar daha gençtim ha!”

Düş, herkes için vardır, Marlene Dietrich ya da Mistinguette ya da Windsor düşesi; ama düş olarak kalıyordu bunlar. Ve arkadaşları perilerle konuşmuş bu –koğuşun sersemmini– “ballının teki” değil, alnına mutluluk yazılmış biri sayıyorlardı: Kırmızı burunlu kıvrıcık başı, onlar için aşkın gizemli yanının kanıtıydı; müzikhhol yıldızının kaprisinde onları kendiliğinden büyüleyen şey, Isolde’nin iksiriydi.

“Eee, söylesene sonra ne oldu?” diye sordu koro; bu arada parmaklar fotoğrafı bir kez daha yoklarken titriyordu.”

– Öbür günler, kılını bile kıpırdatmadı yanımdan geçerken; ben de anladım...

Kin yoktu, tevekkül bile yoktu yanıtında. O kadardı işte. Herkes de onayladı: Mutluluk arkadaşlarım için sürgit bir şey değildi.

Léonard'ın fotoğrafından sonra en büyük başarı, Bonneau'nun dört fotoğrafının oldu elbette. Kesin olarak bölükten oluyordu artık o da. Ve yavaş yavaş, yürüyüş sırasında yerden bir falçata almak için eğildiği ve kemerine sokarak yeni bir konferansa başlayıp, hep aynı "bi gün gelir, işe yarar"la bitirdiği görüldükçe, bu korkunç "dayı"nın içinde bir hurdacının gizli olduğunu anlamışlardı. Sonra zaman geçtikçe, yeni bir kişiliği ortaya çıktı; rahiplere saygılı biri – "Benim kocakarı pek bi bok öğretmedi bana ama, rahiplere saygı göstermeyi öğretti! Devlet neden aldı ellerinde avuçlarındakini? Ben hırsızlık derim buna. Rotschildler, bankerler, öyle herifler işte malı götüren; okkanın altına gidenler de hep garibanlar..."; Ruhr'un işgali maddiyasını kibirle taşıyıp, yüzbaşı Mortemart'ı saygıyla anan biri de oluverdi: "Strasbourg'da, süvari birliğinde komutanımdı o; buradaki kocagötler gibi değil, komutanlık nedir bilen biriydi; apoletlerini söküp, askerlerden birine 'Erkeksen çık dışarı' demişti"; onbaşılığa atansa iyi kalpli ve ağzı bozuk ve bununla birlikte hoşnutsuzluğunu da dile getiren örnek bir asker olma-ya hazırды. Patron sendikalarına üye olmuştu ve saygıdeğerliğe saygılıydı. "Yapma Bonneau, görüldüğün kadar kötü değilsin," demişti teğmen. "Kötü mü teğmenim? Kötü değilim ki ben. Beni onlar kötü etti..." Ve kalın dudakları uzamış, siyah kaşları havaya kalkmış ve de apansızın sökülüp alınan "bela" maskesinin altından, iflah olmaz biçimde çocuksu ruhu apansızın görünür gibi olmuştu.

Söylediklerinden ötürü kin tutmamıştı Pradé'ye. Tank arkadaşlarıydık ve sık sık birlikte gidiyorduk kantine; Bonneau saçmalamaya başlar başlamaz, Pradé omuz silkip, hiç söz etmeden ona bakmaya başlıyordu. Bonneau da bocalamaya başlayıp, kendini öbür –asla düş kurmayan– ırkın karşısında hissediyordu.

Böyle bir gün, bizi dörder dörder sevimli bir teğmendenden "Almanya'yı neden parçalamak gerektiğini" öğrenmek için gön-

derdikleri konferanstan çıkınca, bir şişe kırmızı şarabın başında bulduk kendimizi. Basık yüz ve çekik gözlerini taşıdığı Asyalılar gibi içine kapalı Pradé, Doğu aksanı ve çok ağır konuşmasıyla, yüzüme bakmaksızın bana:

“Hani arkadaşlara, omuzu kordonlu tufilin söyledikleri konusunda ne düşündüklerini sordunuz ya...” demişti, “...Pradé düşünüyor ki, askerlere konuşmak bir şeydir, vatandaşlara konuşmak başka şey. Asker olarak ben, her şeyi dinlemeye hazırım; dinleyeceğim kadar dinledim nasıl olsa. Ama bana vatandaş olarak bir şeyler söylenirse, aynı şey değil bu. Aynı şey değil!”

Söyledikleri ne olursa olsun, görünmeyen bir yalancıya öfkeyle yanıt verir gibiydi.

“O durumda, beni düşünmeye zorlamaları hoşuma gitmez. Bana hıyarlıklar anlatılması da. Fritzleri tanırım ben; tanırım! 15’te bizim oralara geldiklerinde, herkes bodrumlara kapanmıştı. Dipçikleriyle kapıları dövüyorlardı; küçücüktüm ben, kapıyı açmaya gönderdiler: Öyle titriyordum ki... Ensemize şaplağı çekenler de oldu, ekmek verenler de. Her yerde böyledir bu.”

Dişsiz çenesini öne çıkarıp, düşsel yalancıya öfkesini sürdürerek yineledi:

“Her yerde böyledir bu.”

Ve aynı tonla:

“Ve onlar, vatandaşlardan söz etmek zahmetine girmiyorlar! Bunların tümü parlak sözler, insana tiksindirici şeyler yaptırmak için.”

– Nasıl şeyler?

– Bilinmez, ama sonradan farkına varılır, sonradan farkına varılır...

Sık sık, birlikte yaşadığım askerler başka bir çağın askerleriymiş gibi geliyordu bana. Pradé’yi dinlerken, eski cumhuriyetçi onurunu, yüzyıldır pek az değişmiş bir sesi işitiyorum sanmıştım. Benimle dost olmuş, bir kardeşinin –coşkulu biriymiş– İspanya tugaylarında çarpışıp döndüğünü söylemişti bana.

“Ve oradan dönünce insan, Pradé söylüyor size bunu, iş aramasın boşuna!..”

Ama bir gün, yanıma gelmiş ve hep aynı ağır ağır konuşmayla, her şeyin altını yumrukla çiziyormuş gibi bir tonla:

“Yüzbaşının emireri izni koparmış. Orduda emirerlik hiç de fena değil...” demişti.

Bir şey söylemeyip beklemiştim. Gelip böyle herhangi bir basmakalıp kaniyla başladığında, benden bir yardım ya da bir öğüt isteyeceğini biliyordum. Sürdürmüştü sözlerini:

“Bir subaydan beter şey olmaz.”

“Öyleyse neden dolaşacaksın bacaklarının arasında, hem de uşaklık gibi bir işte?”

“Uşak mı, kim uşak değil ki burada? Ben diyorum ki, emireri oldu mu insan, o boktan heriften çok, karısıyla “muhatap”tır. İşini yapan, işini yapan biri diyorum, huzura kavuşmayı başarır. Bir subayla ve onunla bizim aramızdaki her şeyle, asla huzura kavuşulamaz. Bir kadınsa, kadındır; hiç değilse apoletleri yoktur.”

Onur sözcüğünü kullanmak istemiyordum; ama o hemen kullandı sözcüğü:

“Bir insanın onuru varsa, her yerde vardır; yoksa da, ben derim ki, hiçbir yerde yoktur!”

Adına yaşam denilen bu aşağılayıcı ve tatsız serüvenin toz kondurulmayan tek bölümü oğluydu. Savaşın bence uzun mu süreceğini sorduğunda, nedeni orduda ne kadar süre geçireceğini bilmek değildi:

“On bir yaşında benim evlât; önceki savaşta benim olduğundan biraz daha büyük. Savaş okula gitmemi engellemişti. Yine de din derslerine göndermeyi becermişlerdi beni ama okula gönderememişlerdi.... Akıllıdır bizim oğlan, akıllıdır... Bir burs bulurduk belki... Ama bu savaşla ne arasın ki burs murs? Öğrenimini sürdürebilmesi için benim çalışmam gerek; benimse tek işim, elde tüfek dangalaklık etmek... Sonra da, iki yıl yitirirse, elden bir şey gelmez artık, yaşı geçmiş olur... Bizim ailede, okuyabilecek tek kişiydi! O yaşta bir oğlana, ne yapıp edip derslerinde yardımcı olmak gerek... Ben hâlâ edebilirdim. İlkokul diplomasını aldıktan sonra edemem ama, şimdi hâlâ edebilirdim, imlâ dışında. Hesabı iyice ineklemiştim... Yardımcı ola-

bilirim ona. Karım ne yapabilir ki? Çok çocuklu bir ailenin kıızıydı...”

Ve sık sık kesinleşen bir tonla, bu kez hüzün içinde ekledi:
“Akıllı değildir bizim kadın...”

Tankın sürücüsü oydu. Ve tanklarımızda, yeni olmalarına karşın, tank komutanı ile sürücü arasındaki işaretleşme düzeyi çalışmadığından, onun iki koluna bağlı, öbür uçlarını da benim tuttuğum iki sicimle bağlıydık birbirimize.

Paletlerin takirtısına karşın, aniden sessizleşmiş gibi olduk: Tanklar yoldan ayrılmıştı. Kumdan kurtulmuş kayık, pistten havalanan uçak gibi, toprağa kendi ortamımıza giriyorduk; zırlı aracın sarsıntularından, paletlerin karayolundaki bitmek bilmez patirtısından kasılmış kaslarımız, gevşiyor, ay ışığının huzuruna uyum sağlıyordu...

Bir dakika, çiçek açmış meyve bahçeleri ve sis kümeleri arasından böyle huzur içinde yol aldık. Hintyağı ve yanmış lastik kokusu içinde, sicimlerimi büyük bir dikkatle tutuyordum; ateş etmek için tankı durdurmaya hazır olarak: Bu görünüşte dümdüz birbirine bağlanan tarlalarda bile, sallantı, hareket halinde nişan almaya izin vermeyecek kadar güçlüydü. Karayolundan ayrıldığımızdan ve belli belirsiz seçilen ender biçimlerin birer hedef olmaları olasılığı belirlediğinden bu yana, kadirgalar gibi bata çıka ilerlediğimizi daha çok hissediyorduk. Bulutlar ayı maskeliyordu. Buğday tarlalarına giriyorduk.

Savaşın başladığı dakikaydı bu.

Düşman üstüne yürüme duygusu hiçbir adla tanımlanamaz; oysa cinsel arzu ya da iç bunalıtısı kadar özgündür. Evren bir tehdide dönüşür. Pusulayla ilerliyor, hiçbir şey seçemiyorduk gökyüzünde beliren şekiller dışında: Telgraf direkleri, çatılar, ağaç tepeleri; sisten ancak biraz daha açık renk olan meyve bahçeleri görünmez olmuştu; karanlıklar, bata çıka ya da sarsıla sarsıla ilerlememize yol açan tarlaların yüzeyinde birikmişlerdi sanki; bir palet kırılrsa, ölecek ya da tutsak düşecektik. Pradé'nin faltaşı gibi açık gözlerinin kumanda tablosuna nasıl bir yoğun-

lukla baktıklarını biliyor, sanki titreyişi beni uyaracakmış gibi, tuttuğum sicimin her saniye, avucumu gıdıkladığını hissediyordum. Üstelik henüz düşmanla sıcak temasa girmemiştik. Savaş biraz daha uzakta, belki de telgraf direklerinin kirpi dikenleri gibi yükseldikleri dalgalı toprağın ötesinde, yeniden beliren ay ışığında fosforşılı görünen betonda bekliyordu bizi.

Ovanın gece içinde belli belirsiz hatları, yeniden ortaya çıkan bembeyaz sis kümeleri, tankın ilerlemesine göre yükselip alçalıyordu. Çok sert yalpalamalarda, buğdaylardan sert toprağa geçtiğimiz esnadaki çılgınca sarsıntılar karşısında, bütün bedenimiz, bir otomobil kazası sırasında olduğu gibi büzülüyordu; aracın kulesine ellerimden çok, sırtımın kaslarıyla yapışıyordum. Aşırı sert sarsıntılar benzin borularından birini çatlatırsa, kendi üstünde saralı bir kedi gibi dönerek obüslere yakalanacaktı tank. Ama paletler hâlâ tarlalar ve taşlar üstünde takırdıyordu ve tank kulesinin gözetleme yarıklarından kısa buğday başakları, sis ve meyve bahçelerinden seçebildiğim kadarının ötesinde, karanlık gökyüzünde henüz hiçbir top alevi çizgisinin görülmediği ufkun alçalıp yükselmesine bakıyordum.

Alman mevzileri önümüzdeydi; tanklar karşıdan etkili biçimde yalnızca atış dürbünü yardımıyla vurulabilirdi. Zırhlarımıza güveniyorduk. Düşman Almanlar değil, palet kırılması, mayın ya da hendekti.

Özellikle de hendek. Ölümden söz etmediğimiz gibi, mayından da söz etmiyorduk; havaya uçar ya da uçmazdı insan; konuşulacak konu değildi bu. Hendek de, öyleydi: Öbür savaşın öykülerini dinlemiştik – ayrıca eğitim sırasında modern hendekleri, tankın burnunu bir daha kaldıramaması için eğik yapılmış diplerini, tankın düşmesiyle kendiliklerinden ateşlenen tanksavar toplarını görmüştük. Kendini çapraz yerleştirmiş dört tanksavar arasında, üstüne ateş edecekleri anda düşlememiş tek kişi yoktu içimizde. Ve hendekler dünyası, o yıldırım çarpması gibi olandan, içine düşmenin uzaktan nişan almış bir top için, yalnızca bir atışa başlama işareti olduğu çarçabuk kamufle edilmiş çukura, hattâ basit bir yarığa kadar öylesine geniştir ki...

İnsan ile toprak arasındaki o eski uyumdan geriye hiçbir şey kalmamıştı: Karanlıkta aralarında bata çıka ilerlediğimiz bu buğday başakları, artık buğday başakları değil, kamuflajlardı: Hasat yapılan toprak yoktu artık, yalnızca hendekler kazılmış bir toprak, mayınlar döşenmiş bir toprak vardı; ve sanki tank kendiliğinden toprağa gömülü herhangi bir tuzığa başına buyrukçasına sürükleniyordu ve sanki bu gece sonraki bir zamanın yaratıkları insanî serüvenin ötesinde kendi savaşlarına başlamışlardı...

Sonunda, alçak bir tepenin üstünde, art arda mor alevler belirdi: Alman ağır topçusu. Daha önceki ateşlerinin kısa ışıltamaları ay ışığına mı karışmıştı, yoksa az önce mi başlamıştı ateş? Tanklarımızın sarsılan kulelerinin görmemize izin verdikleri kadar uzakta, özellikle solumuzdan sağımıza doğru yaylıyordu top ateşi, ufuğa bir kibrit sürtülerek yakılmış gibi. Ama yakınımızda tek bir patlama sesi yoktu. Motorlarımızın sesi, her türlü gürültüyü bastırıyordu: Buğday tarlalarından çıkmıştı kuşkusuz, çünkü paletlerin demirci çekicini andıran çılgın patirtısı yeniden başlamıştı. Bir saniye için durdurttum tankı.

İçime gömülen sessizlikten, iniş çıkışlarını rüzgârın alıp götürdüğü top sesleri yükseldi. Ve aynı rüzgâr kendi gürültümüzün pes perdeden hâlâ sürdüğü kulaklarıma, paletlerin hızlanmış takirtisi altında arkamızdaki birkaç obüsün patlama seslerini, derinden bir orman gürültüsünü, büyük kavaklıkların ürpertesini taşıyordu. Görünmeyen Fransız tanklarının, gecenin derinliğine doğru ilerleyişi...

Top ateşi kesildi. Önce arkamızda, sonra önümüzde, birkaç seyrek obüs daha patladı ve narçiçeği parıltıları sona erince, tanklarımızın geçişiyle yüklü bir bekleyiş sessizliği başladı yeniden. Görünmeyen grubumuza yetişebilmek için hızımızı artırarak yeniden ilerlemeye koyulduk. Paletlerin takirtisi yeniden başlamıştı ve yeniden sağırlaşıyorduk. Pradé'yle ben, sesini duymadığımız kızıl bir patlamanın üstünde savrulan taş ve toprakları kollayan gözlerimiz ağrıyla yeniden yapışmıştık zırha ve lövyelere. Rüzgâr, çok büyük bulut kümeleri arasından bir yıldız kümesini Alman hatlarına doğru sürüklüyordu.

Savaşa doğru ilerlemekten daha yavaş şey yoktur. Solumuzda, mayıs sisi içinde, grubumuzdan iki tank daha geliyordu; daha ötede başka gruplar; daha da ötede ve arkamızda, bütün takımlar ay ışığı altında ilerliyordu. Zırhların gerisinde etrafı göremeyen Léonard ve Bonneau tıpkı, episkopuna* yapışmış Pradé ve gözetleme deliğindeki ben gibi biliyorlardı bunu; tankların gecenin içinde paralel atılımlarını, paletlerin tırtıklarının kaygan toprağa yapışmalarını olduğu gibi, bedenimde hissediyordum. Karşımızda, aynı aydınlık gecenin içinde başka tanklar bize doğru ilerliyorlardı; aynı biçimde boğum boğum kasılmış, aynı biçimde dalgın insanlar. Solumda, belli belirsiz seçilen tanklarımızın burunları, buğday başaklarının daha az koyu fonu önünde iniyor, çıkıyorlardı. Onların arkasında, hafif tanklar ve Fransız piyadesinin derinliğine safları, ilerliyordu... Eylül başında Fransa'nın bütün yollarında, sessizce orduya katılmak için yürüdüklerini gördüğüm köylülerdi bunlar ve bölüğümüzün Flaman ovası içinde tekinsiz ilerleyişine eşlik ediyorlardı... Ah!.. Zafer, savaşı sevmeyen savaşanların yanında olsun!

Ansızın, ağaçların tepeleri dışında, bütün yakın şekiller yitip gitti; toprak yüzeyinde hiçbir şey görünmüyordu. Bize eşlik eden tanklar karanlığa gömülüyordu. Artık gözetleme deliğinden göremeyeceğim kadar yükselmiş ayı bir bulut maskeliyordu herhalde. Ve bu yağlanmış dişli hareketleri ile eğilen buğday başakları içinden mayınlara doğru götürüldüğümüzü düşünüyorduk yeniden ve çevremizdeki dost gölgeler siliniyordu. Pradé, Léonard, Bonneau ve ben –mürettebatımız– dışında her şeyden ayrı düşmüştük, yapayalnızdık.

Telsizci Léonard'ın eli kalçam ile kulenin çeperi arasından geçip, pusulanın yanına bir kâğıt bıraktı. Işığı yaktım ve ışığın kemirdiği gözlerim sonunda, kırmızı güneşler arasında sözcük sözcük seçti: "Tank B-21 hendekle karşılaştı". Pradé ışığı söndürdü. Bulutların delikleri arasından ay ışığı, geniş alanı yalıyor, yalıyordu... Tanklarımız biraz geride belirdiler: Hızlı gitmiştik onlardan. Sonra, yüz metre önümüzde, filmlerdeki gibi bir obüs patlaması, zırhımızı çınlatacak kadar. Bir saniye için

(*) Zırhlı aracın içinden dışarısını gözetlemeye yarayan dürbün – ç.n.

kırmızı görünen duman, rüzgârda, ay ışığı altında mat bir siyahlıkla alçaldı...

Başka patlamalar. Az sayıda. Bir baraj ateşi bile değildi bu. Bölüğümüz daha hızlı, ama henüz tam yol yapmadan ilerlemeye koyuldu. Neye yarayabilirdi bu dağınık top ateşi? Almanların topçusu yetersiz miydi? Bakışlarım, belli belirsiz aydınlık pusulama döndü. Sicimlerden birini çekip, Pradé'nin yönünü düzelttim: Artık sert ve düz olmayan toprağın üstünde tank çark etti... Ansızın, panik içinde kayarak, toprak tarafından emildik.

İnsan ölürken gözlerinin önünden yaşamının geçtiği doğru değil!

Üstümde biri. "Bonneau mu?" diye haykırdı. Léonard kollarıyla bacaklarıma sarılıp bağardı:

"Pradé! Pradé!"

Düşüşü hisseden Pradé frene sonuna kadar basar basmaz içine gömüldüğümüz felaket sessizliği içinde, kuş çılgınlıkları gibi keskin haykırışlarımı bacaklarımdan arasından işitiyordum.

Hendek!

Yeniden çalışmaya başlayan motor bütün sesleri bastırmaktaydı.

Pradé, öne eğilen tankı ileri doğru sürüyordu.

"Geriyeye! Geriyeye!"

Sağ sicime bütün gücümle asıldım: Koptu. Ara sıra düşüp patlayışını gördüğüm obüs mermileri, yeri belirlenen hendekleri imha etmek içinmiş. Toprak, ölümümüzün çevresinden geçip gitmekte olan serbest tankların sesini yankılandırıyordu...

Aslında yalnızca geriye hamle yapmak için güç toplamak istemiş olan Pradé, şimdi tankı geri geri sürüyordu. Başlarımız omuzlarımızın arasına gömülmüş, gücümüzün sınırındaydık. Bir Japon balığı gibi kıcı havada geriye doğru sıçratılmış tank, arka köşesini hendeğin duvarına çarparak, bir kütüğe saplanmış iki yana sallanan bir balta gibi tepeden turnağa sarsıldı. Kayıp, devrildi. Burnumdan akan ter miydi, kan mı? Yan düşmüştük. Hâlâ haykırmakta olan Bonneau yan kapıyı açmaya çalış-

tıysa da, yeniden kapattı. Artık neredeyse tankın altına açılıyor-
du kapı. Paletlerden biri boşlukta dönüyordu; Pradé obür pale-
tin üstünde tankı düzeltmeyi başardı – ikinci bir hendeğe düşü-
yormuşçasına. Miğferim kuleye çarptı ve başım, obüsün isabet
etmesini beklediğimden bu yana omuzlarımın arasına gömül-
müş olduğu halde, devamlı şişiyormuş, gibi geldi. Hendeğin di-
bi yumuşaksa saplanmıştık ve obüs nasıl olsa gelecekti... Hayır,
tank ilerledi, geriledi, yeniden hareket etti. Modern hendekle-
rin dibi tankların hareket etmesini engeller ve çapraz tanksa-
varlar çoktan ateş etmiş olurlardı; demek daha önce yeri belir-
lenmiş hendeklerden birine düşmüştük. Ön duvar dikey ya da
eğimliyse çıkabilirdik belki (eğer daha önce obüs...); duvarla-
rı huni biçimi bir hendekteyse, asla çıkamayacaktık, asla çıka-
mayacaktık, asla çıkamayacaktık. Görünmeyen duvar herhal-
de çok yakındı. Afallamış Bonneau kapıyı bütün gücüyle dur-
madan açıp kapıyor ve zırh, çukurun içindeki motor gürültü-
süne karşın bir çan gibi ses veriyordu. Neden gelmiyordu aca-
ba obüs? Léonard bacaklarımı bırakıp, ayaklarıyla tekmeleme-
ye başladı. Kulenin kapısını açmak istiyordu. Obüs hendeğin
içinde patlayacaksa, hendekten çıkılmaz; tanktan dışarı fırla-
mak, bacaklarınızı kırmaya çalışan bir deli ile hem kalma hem
de çıkma korkusundan çılgına dönmüş, kapıya vurduğu dar-
belerle aklını kaybetmişliğin uğursuz davulunu çalan bir ikin-
cisi arasında kıpırdayamadan kalmaktan yine de daha ahmak-
ça olurdu. Kulemden ayrılp, Pradé'ye doğru gitmek için eğildi-
ğim sırada, ansızın ışığı yaktı Pradé. Obüs gelmeyecek; aydın-
lıkta öldürmezler insanı; yalnızca gece öldürürler.

Tankın dibine inmek için yaptığım hareket sırasında, Léonard kulede benim yerime kaymıştı; sonunda kapısını itmeyi
başarıp, ağzı açık durdu; dışarı atlamayıp, ansızın çömeldi ve
tek söz etmeksizin bana doğru döndü; dehşet, başını kıpırdat-
masına izin vermiyordu ama hendeğe açık kapının siyah fonu
önünde omuzlarını silkeliyordu. Paletler zemini kavramamıştı.
Bir hunideydik. Ellerimin ve dizlerimin üstünde hızla Pradé'ye
doğru ilerleyip, hâlâ haykırarak yan kapıyı sarsmakta olan Bon-
neau'yu ittim. Yanından geçerken bağırdım:

“Kapa çeneni.”

Apansızın normale dönen, motorun patirtısına karşın tanıdığım sesiyle:

“Ben mi? Bir şey dediğim yok ki benim,” diye yanıtladı.

Gözleri hareketsiz, bir çift tokat bekleyen çocukların suratıyla bakıyordu yüzüme; doğrulup, miğferini bütün hızıyla dip bölmesinin tavanına çarpınca yeniden dizleri üstüne düştü. Filmlere özgü bir dehşet yansıtan suratına, ölümün karşısında korkunç derecede masum bir şey yerleşmişti.

“Bir şey dediğim yok ki benim,” diye yineledi (aynı zamanda da benim gibi, tümümüz gibi, dinliyor, obüsü bekliyordu).

Kapıyı yeniden iterek, sonunda bakışlarını kaçırmadan gözlerime baktı ve miğferi çarpmanın etkisiyle kumaş bir şapka gibi göçmüş, patinaj yapan paletlerin sarsıntısı altında bacakları titreyerek, gözleri gözlerimde, bir kez daha haykırmaya koyuldu.

Pradé'ye ulaşım, biraz doğrulmayı başardım. Pruvası kalkan tankın ön bölümündeydik ve yavaş yavaş bedenim, sanki hendekteki bu aydınlık tank onu ölüme bir kurban gibi sunuyormuşcasına yükseliyordu. Yeniden düşecek miydik acaba? Sonunda iyice doğrulmuştum. Paletler hâlâ patinaj yapıyordu; kanla kaplı yapış yapış ellerim, toprağı kazan hayvanlar gibi havayı tırmalamaktaydı, sanki tankmışımcasına.

Paletler kavramaya başlıyorlar!

Kamufle edilmiş basit bir çukurda mıydık? Bir hendekte paletler kavramayı asla başaramazlardı. Obüsten önce çıkacak mıydık yoksa. Üç arkadaşım, en eski dostlarım haline gelmişti. Kapılardan biri hâlâ bir patlama gibi çarpıyordu. Alman topçuları tankın düştüğü işaretini bir nöbet değiştirmeden ötürü, gözcünün uykuya dalmasından ötürü... görmemiş olabilirlerdi. İkinci olasılık doğruysa ahmağın tekiydi o! Ama üstlerine top doğrultulmamış hendekler bulunabileceğini umut etmek daha da ahmakçaydı. Paletler kavramayı sürdürüyordu.

Pradé motoru durdurdu.

“Ne halt ediyorsun!”

Çılgınca dışarı çıkma isteğime karşın, sessizliğin çevremizi bir zırh gibi kuşattığını hissediyordum: Hiçbir ıslık sesi duy-

madığımız sürece, birkaç saniye içinde yeniden canlı olacaktık. Şu kapı da kesecek miydi çarpıp durmayı? O ana kadar çevre me baktığım aynı çılgınlıkla dinliyor ve kapının gongu altında, geçip uzaklaşmakta olan tank dalgalarımızın hendek ve zırh tarafından yansıtılan homurtusundan başka hiçbir şey işitmiyordum... Miğferim Pradé'ninkine yapışık, onun kulak koruyucusunun deliğinden içeri "Tırman!" diye haykırdım. Pradé bacakları havada, hareketsiz ve burnu dikilmiş tankta koltuğuna gömülmüş olarak, bana doğru döndü: Miğferine karşın yaşlılığını yitirmeyen yüzü, Bonneau'nunki gibi masumlaşmıştı; çekik gözleri, üç dişi, hoşgörülü bir can çekişen kişi gülümsemesi çizer gibi oldular:

"Benim oğlan, sanırım bu kez boku yedi... Bak gene patinaj yapmaya başladı paletler..."

Sözcüklerinin altından, bir obüs mermisinin duyulması imkânsız ışığını duymayı deniyordum.

"Zorlarsak karın üstü otururuz..."

Islık... Artık boynumuz yoktu. Pradé'nin bacakları pedallardan bir kurbağa hareketiyle kurtulup, karnını korumaya yöneldi. Obüs önümüzde patladı, burnumuzun dibinde.

Işık kalmamıştı. Kendi üstümüze kapanmış, bir sonraki obüs mermisini –artık ışığını ya da patlamasını değil, uzaklardan hareket ediş sesini– ölümün sesini bekliyorduk. Ve Pradé'nin Çinli suratı karanlıktan belli belirsiz sıyrılıp, belirginleşerek, ölümlerin yüzlerinin külrengi görünüşünü yansıttı; gizemli, bulanık ve çok zayıf bir aydınlık doldurdu tankı. Sanki ölüm bize bir işaret yapmışçasına. Pradé'nin olağanüstü derecede uzak, duyduğu dehşetten dolayı yaşamla bütün ilgisini yitirmiş yüzü, giderek karanlıktan sıyrılıyordu... Dinlemeyi bile kesmiştim artık: Ölüm şimdiden tankın içindeydi. Pradé başını bana doğru döndürüp gördü beni ve boynunu arkaya attı; obüsten kurtulmuş başı, doğaüstü bir dehşetle bütün hızıyla zırha çarptı. Ve miğferin çıkardığı çan sesi, korkutucu varlığı dağıtarak, sonunda episkopun camını bulabilmemi sağladı: Burnu havaya dikilmiş tank, ayın bulutlardan sıyrılmayı başardığı gökyüzüne bakıyordu ve yaşamın çekildiği yüzlerimizi böyle aydınlatan şey,

uçsuz bucaksız ve yeniden yıldızlarla dolmuş mehtaplı gökyüzünü yansıtan aynaydı.

Kapı bir kez daha çarptı. Bir el sırtıma yapıştı. İtmek istedim ama, asılı kalmıştım.

“Çıkabiliriz çocuklar! Çıkabiliriz!” diye haykırdı Léonard’ın çocuksu sesi.

Sırtımı sarsıp duran oydu. Manevramız sırasında tanktan çıkmıştı. Şimdi bir yapı iskelesindeymişiz gibi ayağa kalkıp dip bölümüne tırmandı.

“Toprak kayması var! Bir çeşit hendek bu. En az yirmi, otuz metre. Çöküntüler de!”

Pradé tankı hemen gerilettili. Léonard ve ben sendeleyip, yüzükoyun düştük. Tankın duruşu yeniden düzelmişti. Doğrudum, Léonard’ın açık bıraktığı yan kapıdan atladım; bu arada yanımda gerilemeyi sürdüren tank solumda durdu; hendek ile tankın birbirine karıştığı gecenin içinde yalnızca açık kapısının dörtgeni aydınlıktı: Pradé ışıkları yeniden yakabilmişti.

Yukarıda, toprağın üstünde, zırhlı birliğimiz, tankın içinden işittiğimizden daha cılız bir sesle ilerlemeyi sürdürüyordu... Obüsler yavaş hareket edip, sonra bize ulaşmak için hızlanır gibiydiler; ve sanki her mermi ışığı hendeğimize yöneliyordu. Önümüzde, burnumuzun dibinde, birinciyle aynı yerde bir obüs daha patladı. Alevinde, tırmanmaya çalıştığımız kenarın çökmekte olduğunu fark ettim... Çıkmadan önce ölmesek! Elektrik fenerimi yakmaya cesaret edemiyordum. Zaten tankta kalmıştı.

“Deneyebiliriz...” dedi Pradé karanlıkta yanibaşımında.

O da hendeğin kenarına yapışmıştı: Zırhlarımızın dışında çıplak hissediyorduk kendimizi. Balçık duvardan, çocukluğumuzu hatırlatan bir mantar kokusu sızıyordu... Pradé bir kibrit çaktı; alevi ancak iki metre öteye kadar aydınlatılabildi. Tizden pese doğru yaklaşan bir mermi ışığı daha duyuldu, hızlandı: Omuzlarımız balçığa gömülü, yerini şimşek gibi çakacak kırmızı aydınlığın alacağı gökyüzü parçasına büyülenmişçesine bakarak bir kez daha bekliyorduk. Ölümüne alışılmaz. Kibrit son derece nemliydi ve alevi titriyordu. Ne kadar dayanıksız ve yu-

muşak şey insan bedeni! Ortak hendeğimizin duvarına yapışmıştık: Ben, Léonard, Bonneau, Pradé – üstümüze bir tek haç yeter. Gökyüzü parçamız yitip gitti; söndü; miğferlerimizin ve omuzlarımızın üstüne kesekler yuvarlandı.

Yukarıda tank dalgaları hâlâ geçiyordu; ama ters yöne. Geri mi çekiliyorlardı? Hendekten çıkmamız Alman zırhlı birliklerinin altında kalmamızdan başka işe yaramayacak mıydı?

Çıkacağımıza inanıyordum artık.

Bonneau'nun elektrik feneri görüldü. Artık haykırıyordu. Hep balçığa yapışık olarak, dördümüz birlikte ilerliyorduk. Kalbimin bir köşesinde, hiçbir şey obüs korkusunu silemiyordu, silemeyecekti. Kamufraj, tankın düşerken açtığı deliğin çok ötesine kadar uzanıyordu: Çökmüş bir kenar, neredeyse yumuşak bir eğimle yükseliyordu. Oradan tırmandık, tırmandık, sonunda hendeği örten ağaç gövdelerine tosladık.

Delige asla ulaşamayacaktık; tutuklular tavandan kaçmazlar. En yakın iki mertegi birbirinden ayırmak gerekiyordu. Altlarında çömelmiş, omuzlarımızla deniyor, her patlamada Peru mumyaları gibi taş kesiliyorduk; ama hareket etmeyi becerebildiğimizden beri, korku harekete dönüşmüştü. Merteklere karşı elimizden hiçbir şey gelmezse, belki tank söküp atardı onları. Sessiz, hendekten daha karanlık tank arkamızdaydı; aralık kapısından gelen ışık huzmesinin içinde bir gece böceği uçuyordu...

Kendimizi korumaksızın tanka doğru atılıp, bir kaleymişçesine doluştuk içine. Pradé, çöküntünün karşısına geçmek için manevra yaptı. Gevşek toprak birikmişti önümüzde. Yukarıda dalgalar, Fransız hatlarına doğru çekilmeyi sürdürüyordu... Biz, toprağa batmaya başlamıştık. Pradé, paletlerin altına patinajı durdurma kalasını indirdi; tank dikildi, altındakini yokladı: Paletler birer elmişler gibi sarıldılar. Tank biraz daha çıktı; bir patinaj daha yapıp, ilerledi ve merteklerden oluşan tavana dayandı; tavan parçalanmazsa, çabamız giderek daha çok gömülmemize yol açacaktı; iki dakika dolmadan, tankın gövdesi toprağa yapışacak ve paletler boşlukta dönmeye başlayacaklardı.

Patinaja karşı kullanılan kalas artık işe yaramaz durumdaydı. “Gidip taş toplayalım!”

Pradé yanıt vermedi.

Çelik yığını tam gaz merteklere yüklendi; ölmek üzere olan boğaların öfke içinde son doğruluşuyla ve zırhın üstüne yağmur gibi yağan kütüklerin gürültüsü altında, tank beni kuleye fırlattı; arkadan çılgınlık geliyor, çarpan bir miğfer çınıyor ve işte bir sandal gibi kayıyorduk... Doğrulup, episkopa yapışmış Pradé’yi bir kafa darbesiyle ittim, ışığı söndürdüm: Aynada, uçsuz bucaksız düz ova...

Her birimiz görev yerinde büzüşmüş, gelecek hendeklerden başka şey düşünmeyerek, patlamalar arasında tam gaz ilerliyorduk. Ve artık hendekten mezar olmayan gece, yaşayan gece, mucizevi bir armağanmış gibi, uçsuz bucaksız bir tohum filizlenmesiymiş gibi geliyordu bana.

Köye vardığımızda Almanlar tarafından boşaltılmış bulduk. İndik tanktan. Her yer darmadağındı. Artık aşına olduğum o, yorgunluktan bitap düşmüş askerlerin başları öne eğik, dudaklar sarkmış, bulanık bakışlarla iki yana sallanan yürüyüşüyle gidiyorduk. Öbürleri gibi kötü kamufle edilmiş tankımızı arkada bırakıp, bir ambarın samanları üstüne yığıldık. Bir an için yakıtığım elektrik fenerinin ışığında, yatan Pradé’nin samandan bir avuç alıp, yaşamı sıkarcasına sıktığını gördüm.

“Vademiz gelmemiş...” dedim.

“Oğlan”m bu kez de sıyırdığını düşünüyordu kuşkusuz.

“Dur hele, savaş daha bitmedi,” diye yanıtladı hınç dolu gülümsemesiyle.

Saman tutamını bırakıp, gözlerini kapadı.

Savaş yokmuşcasına arı bir sabah. Gündoğumunun sonuydu. Pradé kalkarken beni de uyandırmıştı; tümümüz arasında ilk kalkan hep o olurdu:

“Öldüğümde yatmaya bol bol vaktim olacak!”

Bir tulumba bulmak için dışarı çıktım. Soğuk su beni yalnız gecenin uykusundan değil, hendekten de kurtardı. Birkaç metre ötede, Pradé önüne bakmaktaydı. Başımı iki yana salladı.

“Biri kalkıp, tavuklara bakacağımı ve bunu doğal görmeyeceğimi söylese, inanmazdım doğrusu!”

Henüz kaçıp gitmemiş tavuklar, savaştan habersiz görünüşleriyle aylak aylak dolaşıyorlardı ama, küçük yuvarlak gözleri, sinsi bir temkinlilikle izliyordu. Pradé'nin baktığı, onlardı; mekanik gagalamalarına, bir yayla hareket ediyormuşçasına o sert kafa darbelerine ben de baktım ve sanki onları elimde tutmuş, sıcaklıkları, taze yumurtaların sıcaklığı avucumu kaplamış gibi oldu – yaşamın sıcaklığı: Bu tuhaf toprağın üstünde hayvanlar canlıydılar. Köylülerin görünmediği bir sabah saatinde yürüyorduk. Yaban ördekleri, saksagağanlar – sinekler... Önümde, çocukken oynamaktan çok hoşlandığım mantar başlıklı iki sulama süzgeci vardı ve ansızın, insanoglu zamanın derinliklerinden yalnızca sulama süzgecini icat etmek için gelmiş gibi geldi bana. Serbest bırakılmış kümes hayvanlarının sakin ya da aceleyle geçişinin ötesinde, kıcı çok büyük bir Rus tavşanı, bir yaban tavşanı gibi kaçmaya çalışıyordu; değirmen taşları sabah ışığı altında parlıyor, örümcek ağıları çiyden ışıltıyorlardı; biraz sersemlemiş durumda, çevresindeki altüst olmuş çiçekler nasıl topraktan doğmuşsa doğuş nedeni insanlık olan tuhaf bir çiçeği –bir süpürge çiçeği– seyrediyordum. Bir kedinin apansız ve çevik fırlayışını görünce, bu kasınlı kürk hâlâ var oluşuna şaşırıldığımı hissettim. (Zaten bütün kediler kaçıyor. Köpekler ise, belki tankların gelişinde de olduğu gibi, kaçmayıp kalıyorlardı.) Böylesine iyi işleyen bir makine gibi kurulmuş bu toprağın üstünde, kedilerin hep kedi, köpeklerin de hep köpek gibi hareket etmelerine hayret etmem nedendi acaba? Gri güvercinler, sonuçsuz kalmış atlayışına kenetlenmiş erkek kediyi altlarında bırakarak havalandılar; deniz gibi aydınlık gökyüzünde sessiz bir yay çizip tersine döndüler ve apansızın bembeyaz kesilerek başka bir yöne doğru uzaklaştılar.

Yeniden dönüşlerini görmeye, koşup kaçtıkları kediyi kovalamaya hazırdım. Hayvanların konuştukları zamanlarda, en eski masalların gölgeli şiirinde, insanlar yaşamın öbür tarafına güvercinleri yanlarında götürürlermiş...

Tıpkı Asya'yla ilk karşılaştığımda olduğu gibi, neredeyse bu gecenin karanlıkları kadar uzağa gömülmüş yüzyılların bütün uğultusunu işitiyordum: Tahıl ve samanla tıka basa dolu bu ambarlar, mertekleri baklagil kabukları ile örtülü tarla sürgüleriyle, sazlarla, araba oklarıyla, tahta arabalarla dolu bu ambarlar, her şeyin tahtadan, samandan ya da deriden olduğu (metallere savaş nedeniyle devlet el koymuştu), mültecilerin ve askerlerin sönmüş ateşleriyle çepeçevre kuşatılmış bu ambarlar, gotik dönemlerin ambarlarıydı; tanklarımız sokağın sonunda su alıyorlardı: Incil'in kuyuları önünde diz çökmüş canavarlar... Ey yaşam, ne kadar da eskisin!

Ve ne kadar da dirençli! Her çiftlik avlusuna kış için odun yığılmıştı. Askerler ilk ateşlerini yakıyordu onlarla. Her yanımız, gayet düzenli dörtgen sebze bahçeleri... İnsanın damgasını taşımayan hiçbir şey yoktu burada. Tellerde tahta mandallar rüzgârın altında, kırlangıçlar gibi dans ediyordu. Asılı çamaşırlar henüz kurumamışlardı: Eski çoraplar, hamam keseleri, çiftçi tulumları; bu terk edilmişlik ve bu felaket içinde adların baş harflerini taşıyan peçeteler...

Biz ve karşıdaki Almanlar, öldürücü makinelerimizden daha iyi değildik artık; ama buradan kaçırdığımız, araç-gereçlerini, çamaşırlarını, adlarının baş harfleri işlenmiş peçetelerini bırakıp gitmiş eski insan ırkı, binlerce yıl öteden, bu gece karşılaştığımız karanlıklardan gelmiş gibi geliyordu bana – yavaşça, önümüzde terk edilmiş duran bütün kalıntıları, el arabaları ve tarla sürgülerini, Incil döneminden kalma at arabalarını, tavşan yuvaları ve kafeslerini, boş fırınlarını titizlikle yüklenmiş olarak...

Bacaklarım, onlara sarılmış Léonard'ın kollarını hatırlıyordu. Pradé'nin çocuk başını, haykırışını kesip, "Ben mi, bir şey dediğim yok ki benim," diyen Bonneau'nun şaşkın yüzünü ezelden beri mi tanıyordum? Bu hayaletler ambarların önünden, genç dalların ucunda titreşen güneşin önünden, yalnızca onlara daha çok parlaklık kazandırmak için geçiyordu.

Belki de daima en güçlü olan iç sıkıntısıdır; belki de ebedî olmadığını bilen tek hayvana verilmiş sevinç, daha kaynağından zehirleyicidir. Ama bu sabah, doğuştan başka bir şey değilim

ben. Hendekten çıkarken yeryüzü gecesinin belirmesini, geçip giden bulutların boşluklarından görülen takımyıldızların daha da derinleştirdiği karanlık içinde o filizlenmeyi içimde taşıyordum hâlâ; ve o kapkara uğuldayan gecenin hendekten doğuşunu görmüş olduğum gibi, işte şimdi de gecedен, günün mucizevî ifşası yükseliyordu.

Dünya, gökyüzü ve deniz gibi basit olabilirdi. Ve önümde uzanıp giden, terk edilmiş, cezalandırılmış bir köyün manzarasına bakarken, şu Cennet ambarlarına ve çamaşır mandallarına, şu sönmüş ateşlere ve şu kuyulara, şu seyrek kuşburnu fidanlarına, belki de bir yıl içinde her şeyi örtecek şu böğürtlenlere, şu hayvanlara, şu ağaçlara, şu evlere bakarken, açıklanamaz bir armağanın karşısında hissediyordum kendimi. Bütün bunlar böyle olmayabilirdi. Bu eşsiz şekiller nasıl da uyum içindeydiler toprakla! Başka dünyalar –billurlaşmaların, deniz derinliklerinin dünyası– da vardı... Damarlar gibi dallanmış ağaçlarıyla evren, genç bir beden kadar tam ve gizemliydi. Önünden geçtiğim çiftliğin kapısı, kaçan köylüler tarafından açık bırakılmıştı: Yarı yarıya yağmalanmış bir odaya takıldı gözlerim. Ah! İsraili çobanlar, Çocuk İsa'ya armağanlar götürmemiş, ona yalnızca, doğduğu şu gecede –bana bu sabah ilk kez karanlıklar ve ölüm kadar güçlü olduğu ifşa edilen– hayata aralanmış kapıların dövüldüğünü söylemişlerdi.

Çok yaşlı iki köylü bir banka oturmuştu; erkeğin ceketinde hâlâ, ambarındaki örümcek ağlarından parçalar vardı. Pradé, üç dişi dışarıda sırtarak yaklaştı:

“Eee dede, güneşleniyor muyuz?”

Yaşlı adam aksanından bir başka köylüyle karşı karşıya olduğunu anladı: Belli belirsiz bir yakınlıkla, aynı zamanda daha uzaklara bakıyormuş gibi baktı ona. Kadının saçları, sımsıkı gerilmiş cılız gri örgüler halinde omuzlarına dökülüyordu ve yanıtı o verdi:

“Başka ne yapabiliriz ki? Siz, sizler gençsiniz; insan yaşlandı mı ölümü bekliyor yalnız...”

Bir taş gibi uyum içinde evrenle. Gülümsedi oysa, sözün ardından gelen, düşünülmüş bir gülümsemeyle: üstlerindeki ka-

muflaj çalıları gibi çiyden parlayan tank kulelerinin ötesinde, uzaklarda bekleyen ölüme hoşgörüle, hattâ –ah o gizemli göz kırpış, gözkapaklarının köşesindeki keskin karanlık– acı bir alayla bakar gibiydi...

Aralık kapılar, çamaşırlar, insanın işaretleri, yüzyılların itişip durduğu İncil'e özgü bu gündeğümü, sabahın bütün o göz kamaştırıcı gizemi, şu yıpranmış dudaklar üstünde beliren gizem karşısında geriliyordu! Bir tek karanlık gülümsemeyle yeniden belirivermişti insanoğlunun gizemi ve yeryüzünün yeniden dirilişi titrek bir dekordan başka bir şey değildi artık.

Ölülerin pençesinden koparılıp alınmış varlıklarla ilgili Eskiçağ efsanelerinin anlamını biliyordum artık. Neredeyse hatırlamıyordum artık ölümü; içimde taşıdığım, çok basit, başkalarına aktarılması olanaksız ve kutsal bir gizdi.

Belki de böyle bakmıştı Tanrı ilk insana...

Neden tankların ezdiği yıldızçiçekleriyle o 1940 sabahını hatırladım? Çünkü bir yeniden dünyaya geliştii, bu. Saba uçağı ile fırtınaya karşı mücadeleden sonra hissettiğim de buydu – ama o geceyi, bir daha asla düşünmemiştim. Bir kürkçünün postları üstüne yatmış köpekler ile küçük dükkânlar ve Annaba'nın üstünde bilinmeyen bir tanrının eli gibi o koskoca eldivenci tabelası ile kentlerin tuhaflığı, gündüzün geceyle uyumu gibi ölümlerle uyum içindeki köylü yaşamının derinliğine erişemiyordu.

Ya belleğim, geceye mi yoksa gündüze mi bağlanıyordu? Onca çarpışma arasında neden bu? Gönüllülerle birlikte katılmadığım tek savaş buydu. Gönüllülerin savaşması, yaşamlarının anlamını ifade ediyor gibidir, bir tank hendeğinde bir obüsü beklemek, yaşamın hiçbir anlamı olmadığını haykırır gibidir. Savaşın kaçınılmazlığının, kardeşlik haline gelmesi dışında.

Nasıl kurtulmuş olduğumuzu ertesi sabah öğrendik. Tanklarımız, bir tank hendeğı hattıyla karsılaşmışlardı, oldukça uzaktaki Alman toplarının iyi nişan almadan attığı obüsler, hendeğın dışında patlamış, kenarlarından birini çökertmişti.

Akşam inerken körfez üzerinden Bombay'ın tropikal kentlere özgü başıboş uğultusu yükseliyordu. Prade'nin, Bonne-

au'nun, Léonard'ın yaşamlarından bildiğim ya da hissettiğim şeyin, Hindistan'da çevremi kuşatan insanların yaşamlarındaki karşılığını biliyor değildim. Maduralı yeni evlenmiş çiftin karşılaştığı büyük vezirin yerini, Léonard'm yaşamında müzikhol yıldızı mı alıyordu acaba? O uğursuz gecenin ve çiy yüklü bu sabahın birbirini izlemesi (ailemin geldiği Flamand toprağında ölecektim az kalsın...), çok geçmeden alev alev yanacak Dun-kerque'le – kanın, yeniden dirilmenin ve ölümün birbirini izlemesi, Vişnu ile Şiva'nın birbirini izlemesiydi. Ama Hindu bir Pradé neydi ki? Ve öyle biri olmasa bile, Léonard'ın ve bütün sinemanın romantizmine, elektrik fenerlerinin küçük yuvarlak ışıkları altında elden ele geçirilen kadın fotoğraflarına karşılık gelen tek şey *Ramayana*'nın düşleri olmasa da, gerçek diyalog *Bhavagad-Gita* ile *İncil* arasında ve *Elephanta* ile *Chartres* arasında değil de; mağaranın karanlığındaki *Majeste* ile aynalı dürbünün ölümün ışığıymışcasına yansıttığı Pradé'nin mavimsi, fosforuşlu, ayışığının değiştirdiği yüzü arasında –ölüme bir anlam yükleyen uygarlıklar ile yaşamın anlamı olmadığına inanan insanlar arasında– kurulmuş olmaz mıydı?

İlkel duygulara karşın... “Akıllıdır bizim oğlan, bir şeyler olabilirdi,” diyordu Pradé; çarpışmanın ertesi sabahında da: “Bu kez de sıyırdı oğlan...” Ve Vişnu'nun kendisine “Yarım saaten uzun süredir bekliyorum seni,” demesinden önce, uzaklaşıp giden rüzgâra “Çocuklarım!” diye haykırıyordu çilekeş Narada...

Ama cehennemden dönüşte hissedilen dünyanın birliği duygusu karşısında, yani dünyanın –insanlardan çok daha fazla– başka türlü olamayacağı kanısı karşısında, ne kadar güçsüzdü bu duygular. Bu inancı burada yerleştiren şey, maya'sını gizleyen ve ebedî çevrimleri içinde hep aynı insanlardan, aynı düşlerden ve hep aynı tanrılardan başka şeyi asla getiremeyecek olan, gerçektışı sarhoşu bu dindi.

Madura'daki ilahiye göre, tanrı-fare “faresinin üstünde, do-laşmak için geri gelecek ve ay bulutlar arasından gülecek”ti; İspanya'da uçağımın üstünde, 1940'ta tankımın üstünde, 1944'te Alsace karları üstünde ve şu ezelden beri sakin manzara üstün-

de benim dönüp geldiğim gibi... “İşte ölülerin yarı açık ağızlarını kutsayan Ganj’in kutsal suları...”; işte Flandre’daki tarlanın, Stalingrad’ın, Verdun’ün, yıpranmış ve kararmış bir körük gibi Pradéleriyle adsız savaş alanlarının, kıtlık tarlalarının ya da taşmış ırmakların uçsuz bucaksızlığında sürüklenen ağaçların üstündeki ay. Bağışlamanın artık kinden ya da unutmadan başka şey olmadığı Batı “Bize hakaret edenleri bağışladığımız gibi bağışlayın hakaretlerimizi” diye dua ettiği sırada, daha yüzyıllar boyunca şöyle söyleyecek Hindistan’ın ilahisi: “Gerçek dışıdan gerçeğe, gecedен gündüze, ölümden ölümsüzlüğe götür bizi.” Ayrıca şunları da söyleyecek: “Sen sevdiğin için Şiva, ölü yakma yerlerini – Bir ölü yakma yeri yaptım kalbimi – Orada ebedî dansını edesin diye...” Ama tank arkadaşlarımın kalplerinde hiçbir tanrı yoktu dans eden.

Başka çarpışmaları ve başka koğuşları, *Umut*’ta sözünü ettiğim cumhuriyetçi İspanyol rahibi düşünüyordum. Onun bir gece, Uluslararası Tugaylar’dan milislere ve askerlere, doğaçlama halk öyküleri anlatıcılarının vahşi belagatiyle, İspanya’nın en yoksul bölgesinde, Hurdes’te İsa’nın son dünyaya gelişini anlatışını dinlemiştim:

“Melek bölgenin en iyi kadını aradı; sonra göründü ona. Kadın ‘Ah hiç zahmet etmeyin,’ dedi; ‘Yiyecek şeyim olmadığından, çocuk vaktinden önce doğar. Bizim sokakta dört aydır ağzına et girmiş bir tek köylü var; kedisini kesip yemiş.’”

“Bunun üstüne bir başka kadının evine gitti melek. İsa doğduğunda, farelerden başka şey yoktu beşiğinin çevresinde. Ev çocuğu ısıtmak için yetersizdi, ahbaplık etmek için hüzünlü.

“Büyücü Krallar’ın soyundan gelenler yoktu orada, çünkü memur olmuşlardı. Bunun üzerine, dünyada ilk kez, en yakında olanlardan tutun cehennem dibinde olanlara kadar bütün ülkelerde sıcaktan kavrulanlar ve soğuktan donanlar, bütün cesur ve yoksul olanlar, *tüfekleriyle* yola düştüler.”

“Ve yürekleri ile İsa’nın ülkemizde yoksulların ve sıradan insanların yanında yaşadığını anlamışlardı. Ve bütün ülkelerden varsa tüfekleriyle, yoksa da silah kesilmiş elleriyle gelip, birbiri ardına İspanya toprağında öldüler...”

“Bütün dilleri konuşuyorlardı; Çinli ayakkabı bağı satıcıları bile vardı aralarında.

“Ve tümü öldüğünde – ve de son yoksullar kolu yürüyüşe geçtiğinde...”

“O güne kadar görülmemiş bir yıldız yükseldi üstlerinde...”

Corrèze’de, kırağıdan bembeyaz kesilmiş ormanların çevrelediği bir mezarlık üstündeki gündoğumunu da düşünüyordum. Almanların kurşuna dizdiği direnişçileri köylüler sabah gömeceklerdi. Elleri makinalı tetiğinde bir bölük işgal etmişti mezarlığı. O bölgede kadınlar cenaze arabasının peşinden yürümez, aile mezarlarının başında beklerler. Gün doğduğunda yamaçtaki her mezarın başında, antik amfiteatrların dağılmış taşları gibi, siyahlara bürünmüş bir kadın ayakta duruyordu ve dua etmiyorlardı.

Küçük Léonard o mezarlığa gider miydi? Evet. Çetecilere katılır mıydı? Belki. Ya Pradé? “Oğlun hariç gerçek saydığı ne vardı? Belki arzuları... Gerçi pek de olmamıştı ya. Hiçlikten oluşan inlerine sığınmış öyle çok Pradé tanıdım ki! Hiçbir tanrıyı, belki bizzat kendilerini bile tanımayan. Ve anıtsal *Majeste*’ye onların taş yığınının sessizliği cevap veriyordu. Mağarada yürümeğin derinliklerinde hissettiğim kutsalın merhamete gizemli dönüşümü, kutsalın hiçliğe dönüşümüyle kıyaslandığında ne hale geliyordu? O sert ve kendileri için yaşamın hiçbir anlamı olmayan kitle –çünkü bilim, gerçek ya da başka boş sözcükler umurlarında değildi:– Roma İmparatorluğu’ndan bu yana silinip gitmişti yeryüzünden... Tarihöncesi karanlığı içinde yeniden dirilmiş Rusya, Tibet’in öbür yanında bir yaban sığırı yavaşlığıyla yükselmekte olan basit ve amansız komünizm, binlerce yıllık kardeşliklerin mirasçılarıydılar ve bu uğursuz yalnızlıkla hiçbir ortak yanları yoktu. “Ve bendedir bütün yaratıklar –Boşlukta durmadan esen büyük bir rüzgârdaymışçasına... –Varlık’ım ve Varlık Olmayan’ım ben, ölümsüzlük ve ölümlün...” diye mırıldanıyordu granit içinde yitip gitmiş uçsuz bucaksız profil; ve gri saçları örülü Flamand köylü kadın “İnsan yaşlandı mı, ölümü bekliyor yalnız,” diye cevaplamış; ve Pradé’nin üç dişi kalmış Çinli maskı hiçbir karşılık verememiş-

ti, tankımızı bir cenaze feneri gibi aydınlatmış ay ışığı altında – *Bhagavad-Gita* tarlasında, yaşlı kör kralın bedeni çevresindeki maymunlara yol göstermiş bu ışığın altında.

– 3 –

1948-1965

Nehru Capitole’de oturmuyordu. Côte d’Azur’daki herhangi bir villaya benzeyen evi, sanırım kısa süre önce tahsis edilmişti ona. Sağda solda armağanlar, iki çok büyük fildişi heykel, ona Fransa’nın hediyesi roman üslubunda bir Meryem. Evin büyüleyiciliği kızından ve kendisinden kaynaklanıyordu Evin geçici mobilyaları arasından bir siyam kedisi gibi geçiyordu ama aynı zamanda da, güncel olaylar arasından geçen tarih gibi; çünkü Capitole’de ve de bu villada evindeymiş gibi görünmeyecek kadar tarihine aitti.

Öğle yemeğinden önce, akşam, dört-beş bin kadar dinleyici önünde verdiği söylevden söz ettim ona. Gandhi’ye atıf yaparak cevap verdi. Ne var ki Avrupa, totaliter rejimlerin hatiplerinin ardından, Gandhi’nin sesini yükseltmeksizin kalabalıkları ikna edebilmiş olmasını pek iyi anlayamamıştı. Gandhi’nin eylemi, siyasal söylevcilerinkinden çok, büyük vaizlerinkine benziyordu; Vézelay’nin* tıraşında, Aziz Bernard’ı dinleyenlerin çoğunun onu işitemedikleri besbelliydi. Bununla birlikte, hacıli seferini onaylamışlardı.

“Burada,” diye yanıt verdi bana Nehru, “yığınlar, konuşmasa bile bir guruyu görmeye gelirler: Karmaşık bir kutsama beklerler ondan. Gandhi’yi görmeye geliyorlardı. Bir noktaya kadar onun kendilerine söyleyeceği şeyi biliyorlardı. Çoğu kez yığınlar onun ne söyleyeceğini biliyor olurdu. Ama o, içlerinde taşıdıkları şeyi ifşa ediyordu onlara. Özellikle de neler *yapabileceklerini*. Bir Haçlı seferinden söz ettiniz siz. Onun tasarlamış ve yönetmiş olduğu biçimiyle özgürlük mücadelesi belli bir ölçü-

(*) İkinci Haçlı Seferi’ne çağrı için 1146’da verilen ünlü vaazın yeri – ç.n.

de Haçlı seferine benzer; tuz vergisine karşı mücadele sırasında “*Okyanusa doğru Yürüyüş*”, bütünüyle ona yaraşır bir iş olmuştur. Gandhi geleceğe biçim vermek için, çok eski duygulara sesleniyordu. Ayrıca bir simge dehasına sahipti: Çıkrık, tuz. Vaaz ettiği şey, açık seçikliği ile şaşırtıcıydı.

– Açık seçikliği ifşa etmek, peygamberlik belirtilerinden biridir...

– Gokhale, üne kavuşmasından çok önce, “Yoksul yaratıklar ile kahramanlar yapılabilir,” demişti. Her kişinin kendine güven duymasını sağlıyor ve “Neye hayransanız ona dönüşebilirsiniz,” diyordu. Dinleyicileri birer bağımsızlık gönüllüsü ama aynı zamanda da başka bir şey haline geliyorlardı gerçekten de. Sivil itaatsizliğin ve dokunulmazlar kastının yok edilmesine karşı mücadelenin kökeni aynıydı. Bunları dinsel diye nitelendiriyordu. Siyasal eyleminin şaşırtıcılığı bu yüzdendi. Unutmayın ki onun gözünde parlamento faaliyeti ulusun etkinliklerinin sonuncusudur. Üstelik, yığınlara içlerinde taşıdıkları şeyi açıklıyorsa da, kendisinden beklediklerinden başka şey söylemiyordu. Konformist olmayan bir teba idi o; ama aynı zamanda da bir Hindu olarak da, bir milliyetçi, bir barışsever ya da bir devrimci olarak da konformist değildi...

– Bir düşman tarafından öldürüldü ama, bütün dünya ağladı mı ona?

– Hâlâ birçok evde kâtilinin fotoğrafı asılı. Gericilerin hakından gelemelik henüz.”

Nehru parlamentoda bana:

“Tanklar ve uçaklar *kaçatryalarda*, yasama ve yönetim *brahmalarda*,” demiş ve eklemiştir:

“Ayrıca daha birçok grup var...”

Arkasından bir kitap alıp bana uzattı. Kitap, Tagor’un komünist yeğeninin yazdığı *Gandhi*’ydi.

“İthaf cümlesine bakın.”

Biliyordum cümleyi: “Onları kurnazlıkla rahiplerin dalaverelelerinin, feodal aristokrasinin ve yerel kapitalizmin kölesi kılan, Britanya emperyalizminin boyunduruğu altında tutan Gandhiçiliği yok edebilmeleri için, Hindistan’daki yığınlara.”

Hüzünle, Vivekananda'nın, ustasıyla ilgili cümlesini söyledi:

"O, bu büyük hayatı yaşamakla yetiniyor ve anlamını bulma işini başkalarına bırakıyordu..."

Nehru'nun söylevlerinin bazıları, özellikle mücadeleye ilişkin olanları; ikna ediciliğinin örgüsüyle, güzel konuşma sanatının süsleriyle, sözcüğün geleneksel anlamıyla hatip nutukları idi. Ama yığınlara verdiği söylevlerin çoğu, uzun monologlara benziyor, onlara neredeyse konuşurcasına bir tonla hitap ediyordu.

"Bakışım o binlerce bakışla buluştuğunda," dedi, "birbirimizi tanıyormuşuz gibi geliyor bana... Bazen o kalabalığın en çok bağlı olduğu şeylere saldırıyorum. Ve kabul ediyor beni. Ama adımın, fotoğrafımın ya da silüetimin altında kabul ettiği kişi kim acaba?"

"Bununla birlikte, yığınları sürüklemeyi başarmalıyım..."

Son cümleyi yorgun bir gülümsemeyle söylemişti –gerçekten şimdi anımsıyorum da– bir sehpa üstünde roman üslubunda Meryem'yle o basit salonu unutamayacağımı düşünmüştüm o an.

"Bağımsızlık uğruna mücadele nasıl da uzaklaştı öyle!" dedi.

Nehru hapisteyken, Azad adlı on beş yaşında bir çocuk, cezaevinde kırbaç cezasına çarptırılmış – ve bilincini yitirene kadar, her kanlı kırbaç darbesinden sonra "Yaşasın Gandhi" diye haykırmış. (Nehru'nun bu işkenceyi görmüş mü, yoksa başkalarından mı duymuş olduğunu anlayamadım.) Birkaç yıl sonra, Kuzey eyaletlerindeki teröristlerin önderlerinden biri olmuş Azad, gelip Nehru'ya, İngilizlerle anlaşmaya varılırsa, Kongre'nin teröristleri terk edip terk etmeyeceğini sormuş. Artık terörizmin etkililiğine inanmıyormuş ama, savaş kaçınılmaz görünüyormuş ona. On beş gün sonra, Gandhi ile İngiliz genel vali arasındaki görüşmeler sırasında, peşine düşen polisler tarafından –Nehru'nun kenti– Allahabad'daki parklardan birinde kısırılınca, çarpışarak ölmüş.

"Tahrip etme, kışkırtma, işbirliği yapmama, terörizm olmaksızın da olağan eylemler değil... Eskiden, ancak çocuklarımızın birer yıkıcı değil yapıcı olabileceklerini düşünürdüm. Şimdi ise, belki torunlarımız..."

Terörizmin hedef değiştirdiğini ve Gandhi'nin ölümünden beri kendisinin hedef haline geldiğini unutmuş görünüyordu.

“Direniş de olağan bir etkinlik değildi,” dedim, “ve sağ klanların en gençleri arasından bir çoğu, bunu çok pahalıya ödemeye başladılar bile.”

Düşündü:

“Savaşın barışa dönüşmesi asla kolay değildir. Ama benim kuşağımdan insanların başına en beteri gelecek. şiddete karşı yaşadık biz. Oysa er geç Çin'le karşı karşıya geleceğiz; ve halk şiddete başvurmamayı artık kabul etmeyecek...”

Sehpanın üstünde, Meryem'in yanında duran fotoğraflardan biri, bir Seylan Buddha'sının –herhalde Nehru'nun hücrede kendisine cesaret verdiğini yazdığı Seylan Buddha'sının– fotoğrafıydı. Buddha'yı “Hindistan'ın en büyük evladı” diye nitelendirildiği söylev geldi aklıma. Sofraya oturuyorduk.

“Buddha büyük kutlamaları vesilesiyle verdiğiniz söylev, dinle ilgili yazdıklarınızdan oldukça farklı gibi geldi bana.

– Buddha'nın kişiliği hep çarpıcı gelmiştir bana. İsa'nınki de öyle. Ama özellikle Buddha'nınki. Din duygum evrim mi geçirdi acaba? Dinin cevap verdiği insan doğasının karmaşık ihtiyacına daha duyarlı hale geldim.”

Özyaşamöyküsü'nde dinin görünümünün hemen her zaman içini tiksintiyle doldurduğunu yazmıştı; din sözcüğü körükörüne inancı, hurafeyi, yerleşik çıkarların savunulmasıyla bağlantılı bir alanı çağrıştırıyordu ona. Hıristiyanlık kölelikle saşaşmamıştı. Nehru, dinin –hâlâ canlı tek din protestanlığın bile– Batı'da olduğu gibi Hindistan'da da ruhaniliğini neredeyde yitirmiş olduğunu da eklemişti. Bu sözleri şaşırtmıştı beni.

Ama yeniden başladı konuşmaya:

“Hayvanlarla aramızdaki bağa bakın. Biliyorsunuz ki bazı inekler kutsal değildir: Bütün inekler kutsaldır. Ve onlara nasıl davranıldığını gördünüz!.. Ve de maymunlar...”

“Bir gece tümü Çin'e doğru yola çıkabilseydiler! İngiltere'nin üstüne çöken yoksulluktan çok daha ağır bir yük oluşturuyorlar Hindistan'ın üstünde. Benares'teki Maymunlar tapınağını görmüştünüz!..”

Eskiden görmüştüm ve unutmamıştım. Tek başına onlar için bir ayın yönetiyormuş gibi duran bir Brahman rahibinin çevresinde, canlı maymunlar, kumtaşından maymunlara yaslanmışlardı. Eğer gelişim onların bu dinî törenlerini aksatmasaydı – kendi kendilerini resmetmişler gibi– bütün duvarlarında temsil edildikleri ve maymunlar tanrısı aracılığıyla Mutlak’la bütünleşmeye hazır göründükleri bu tapmakta olduğu kadar başka hiçbir yerde, onların bu, insana özgü olanın sınırındaki yaşamları beni bu denli tedirgin etmemişti.

“Sayıları çok fazla artmıştı,” diye sürdürdü sözlerini Nehru; “Brahman rahipleri onlardan kurtulmaya karar vermişler. Maymunlarımızın Mısır’ın siyah maymunlarından korktuğunu öğrenmişler. Bir daha gidin tapınağa. Dehlizlerin altında yalnızca on kadar siyah maymun bulacaksınız; öbürleri yeniden ormana sığınmışlar...”

Bir masalı andırıyordu anlattığı ama, ton alaycı değildi. Tapınağın ıssızlığına egemen olan, taştan maymun-tanrıların arasında şeytan-maymunlar gibi siyah maymunları düşünüyordum. Büyük Iskender’in tarihçilerinin aktardıkları öyküyü anımsattım ona.

Doğu’ya boyun eğdiren, dünyaya boyun eğdiren Makedonya ordusu, Hayber’e, mersin ve dut ağaçlarıyla bezenmiş o dünyalararası geçide ulaşır. İşte beyaz pelerinli dört komutan ve kırmızı pelerinli Iskender. Ne tanrılara karşı yükselen Roma sembolleri, ne barbarların tunçtan yabandomuzları, ne de kaçışan tavşanların ve kartalların kayıtsız bakışları arasında boğazlardan sökün eden İslâm sancakları: Yerlere kapanmış bir rehberin önünde, bu dört beyaz ve bir kırmızı süvariden başka hakkında bir şey bilmediğim bir ordu. Askerler, üstlerine devrilecek gibi olan dimdik dağların arasına girmektedir. Yamaçlardan biri sallanıyor gibidir. Iskender kılavuza ayağa kalkmasını işaret edip, titreyen dağı gösterir. “Ha o mu? Bir şey değil...” der yerli kılavuz, “maymunlar...” Iskender baştanbaşa ürkek sıçrayışlarla çevrili tehdit edici doruğa bakar. Ve ordu yeniden koyulur yola.

“Büyük ormanda,” dedi Nehru, “dallara atlayışlarını izler, bazen de içlerinden birini kuyruğuyla bir dala sarılmış görür-

düm. Şafakta vadiden vadiye çoğalan bir çığlık maymunlar ordusunun, kralları Hanuman'ın ölümünden duydukları umutsuzluğu anlatır gibi ormanı kaplar. Budistler bunu şöyle açıklarlar: 'Buddha onlara, iyi davranırlarsa bir sabah insana dönü-şeceklerini vaad etmiş. Her akşam umutla bekliyorlar o yüzden – ve her sabah ağlıyorlar...”

Nehru'nun kısa süre önce verdiği Buddha'yla ilgili söylev, bana, onun geçmişte yaptığımız konuşmalardan birindeki bir bölüme yaptığı anıştırmayı hatırlatmıştı: “Sekiz ya da dokuz yıl önce Paris'te bulunduğum sırada, André Malraux tuhaf bir soru sormuştu bana: 'Hindu dininin, bin yıldan uzun süreden beri, çok iyi örgütlenmiş bir budizmi büyük bir çatışma olmaksızın Hindistan'dan sürüp çıkarmasını ne sağladı acaba? Hindu dini, geniş ölçüde yayılmış büyük bir halk dinini, alışılmış din savaşları olmaksızın, deyim yerindeyse soğurmayı nasıl başarabildi?' Sorunun Malraux açısından laf olsun diye sorulmadığı apaçık ortadaydı. Karşılaştığımız anda hemen soruvermişti. Gönlüme göre bir soruydu bu; daha doğrusu benim de kendi kendime sık sık sorduğum bir soruydu. Ama ne ona doyurucu bir yanıt verebilirdim, ne de kendime. Çünkü bu konuda pek çok cevap ve açıklama var ama, sorunun esasına dokundukları asla söylenemez.”

Söylevi, aynı soruya, dolaylı bir yanıt olmuştu.

Son derece basit tonlu bir söylev-konuşmaydı bu; “Bildiginiz gibi, siyasetle uğraşıyorum” diye başlıyor, ama çok geçmeden, en iyi siyasetin, bilimin eşlik ettiği tahripkârığa ve insanlığın içinde taşıdığı şiddete karşı savaşıyor siyaset olduğunu söylüyordu. “Oysa bunca yıldır, bunca kuşaktır bizler başaramadık bunu! Benim tarzım ve mesleğimdeki insanların tuttuğundan farklı bir yolu olmalı bunun.

“İyi niyetli insanlar buluşuyor, daha iyi bir dünyayı, birleşmiş bir dünyayı ya da bütün ulusların tek bir ulus oluşturmalarını veya işbirliği ve dostluğunu tartışıyorlar. Bu iyi niyet boşuna; gerçek sorunları çözmesi gereken gerçek eylemden kopuk çünkü. Rüzgârın kanatları üstünde düşünemeyiz. Öte yandan, ayaklarımızın yere basması temel koşul ise, kafalarımızın yer seviyesinde olmaması da aynı derecede temel bir koşul.”

Dünyanın tanımış olduğu en etkili siyasal idealizm önderinin ağzından çıkan bu sözler dikkate değerdi.

“İnsanlık temel bir şeyden yoksun. Modern insanın bilimsel gücünü dizginleyecek bir tür manevî ögeden. Bilimin yaşamı düzenlemeyi başaramayacağı artık apaçık ortada. Bir yaşamı değerler düzenler. Bizim yaşamımızı da, ulusların yaşamını da – ve belki insanlığın yaşamını da. General Bradley’nin sanırım 1948’de verdiği söylevi anımsarsınız: ‘Atomun gizini söküp çıkardık ve Vaaz’ı Dağ’a fırlattık: Öldürme sanatını biliyoruz, yaşama sanatını değil...’ Bu noktada yeniden Hindu oluyorum ben; gençliğimde siyaseti manevileştirmekten söz ederdim... Size göre günümüzde Batı’nın en yüksek değeri nedir?”

– Sanırım değer sözcüğünü çoğul kullanmak daha doğru olur. Batı’nın değerleri giderek hayatı daha çok koruyor ve daha az yönetiyor. Komünist cumhuriyetlerin ne durumda olduklarını bilmiyorum. Kapitalist devletlerde ya da özgür dünyada, ne ad verilirse verilsin, bireyin özgürlüğü en yüce değer gibi görünüyor.

– Ama Paris sokaklarının birinde, size yanıt verebilecek nitelikte birine, en çok arzuladığı şeyin ne olduğunu sorsaydınız ne yanıt verirdi?

“Güç mü?” dedi elçi.

“Mutluluk mu?” dedim; “Ama birer arzu nesnesi bunlar, yüce değerler değil. Sanırım makineler uygarlığı, insanların çoğunluğu için yüce değeri olmayan ilk uygarlık. Kalıntıları var – pek çok... Ama bir eylem uygarlığına özgü olan şey, o uygarlıkta her bireyin kendini eyleme kaptırmış olmasıdır kuşkusuz. Tefekküre karşı eylem; bir insan hayatı ve kimi zaman bir an ebediyete karşı... Çözülmesi gereken şu: Bir uygarlık, yalnızca bir sorgulama ya da o an uygarlığı olabilir mi ve değerlerini uzun süre için bir dinden başka şeye dayandırabilir mi?”

“Budizmin nasıl öldüğünü hâlâ bilmiyorum,” dedi Nehru, “ama sanırım nedenini hissediyorum. Buddha’nın dehası, bir insan olmasındadır. İnsanlığın en derin düşüncelerinden biri, sarsılmaz bir ruh ve en soylu merhamet; tanrılar yığını karşı-

sında bir suçlayıcı. Tanrılaştığı anda, o yığın içinde yitip gitti ve kendi üzerine kapatıldı.”

Ama bundan söz etmemiştii söylevinde... Nehru, dinleyicilerinin bildiklerini varsaydığı Buddha'nın efsanevi yaşamından da söz etmemiştii. Kralın, oğlunun mutluluğunu sağlamak için verdiği (Batılı çevirilerde genellikle yer almayan) dokunaklı mücadeleyi düşünüyordum. Dört “karşılaşma”nın her biri, giderek daha umutsuzlaşan bir sevgi ve şefkate dairdir. “Acı ve kötülüğü bilmeyen prensi korumak isteyen kral, sarayın çevresine çok kalın parmaklıklı ağır tek bir kapısı bulunan bir duvar ördürür...” Prens Siddharta'nın bahçeleri görmek için kentten geçmeyi ilk isteyişinde kral “toprağa güzel kokulu sular döktürür: ‘Caddelerin kenarlarına rengârenk fenerler asın; kavşaklara serin su dolu küpler yerleştirin!’” Ama prens yaşlılığı keşfeder, ikinci çıkışında da hastalığı. Kral, sarayı büyüleyici bir yer haline getirir “ve sarayda zevk yarışı gece gündüz sürer ve de en güzel şarkıcı kız Ormanın Türküsü'nü söyler ona...” Ama Siddharta üçüncü kez çıkar saraydan; hareketsiz bir bedenle karşılaşır ve seyisi ona:

“Prens, ölü denen şey bu işte,” der.

Bu cümleyi söyledim ve Nehru bana, Siddharta'nın, bir çilekeşle karşılaştıktan sonra dünyadan el etek çekmek istediğini öğrenen kralın cümlesiyle yanıt verdi:

“Bu karardan vazgeçin oğlum; çünkü kısa süre sonra krallığımdan ayrılıp, ormanların ıssızlığına çekilmem gerekiyor ve yerime siz geçmek zorundasınız...”

Sonrasını hatırlıyordum ve kuşkusuz Nehru da unutmamıştı: Toprak rengi örtüye bürünen prens ormana gider ve babasının gönderdiği haberciye, “Alevlerle yaldızlanan bir ev, krallık budur işte,” yanıtını verir.

Nehru, kralın cümlesini tekrarlardı: “... ve yerime siz geçmek zorundasınız”.

Ve daha önceki günlerin birinde de Ostrorog'a, kuşkusuz aynı ses tonuyla “Gandhi'nin yerine geçecek biri vardı...” demişti.

“İkimiz de Buddha'ya hayranız,” dedim, “ama ona dua etmiyoruz. Onun tanrılığine inanmıyoruz. Özetlersek, en yüce

değerimiz sanki Hakikat'miş gibi davranıyoruz. Oysa..."

Villefranche de Rouergue'den, Vaftizci Yahya'nın kitabını boş yere yeniden okuyuşumdan söz ettim ona.

"En yüce değerim Hakikat olabilir," diye yanıtladı beni. "Tam olarak bilemiyorum. Ama Hakikat'ten vazgeçemem"

– Dostoyevski'nin bunun karşıtı ve gizem dolu cümlesini anımsarsınız: "Hakikat ile İsa arasında seçme yapmam gerekseydi İsa'yı seçerdim..."

– Gandhi'nin sözlerini de biliyorum: "Tanrı'nın Hakikat olduğunu söylemiştim; şimdiyse Hakikat, Tanrı'dır diyorum."

– Tanrı derken demek istediği neydi acaba? Vedacılığın *rta'sı** mı?

– Aşağı yukarı, şunları söylemişti: "Tanrı bir kişi değildir: Tanrı yasadır", "değişmez yasadır," demişti.

– Bu tamamen Einstein'in doğrulanmasıdır: "En olağanüstü olan da, dünyanın kesinlikle bir anlamı olmasıdır".

"Geriye bu anlamın niçin insanları kendine dert ettiğini bilmek kalıyor..."

– Kuşkusuz. Gandhi şunları da söylemişti: "Tanrı'yı insanlığın kalbinden başka yerde bulamam." Ve de: "Bir Hakikat araştırmacıyım ben." Bizde, dünyanın anlamı ile insanın anlamı (dünyanın ruhu diye adlandıracağınız şey ile insanın ruhu arasındaki) özdeşlik, elle tutulur bir şeymişcesine hissedilir. Sanırım Hıristiyanlık da, ruhun varlığını ve ölümden sonra yaşamasını aynı biçimde hisseder... Ama ancak 1925'e doğru ölen Narayana'nın, tapınaklardaki adak masaları üstünde bulunan tanrı resimlerinin yerine aynalar koydurduğunu biliyor musunuz?"

Ölüm dansıyla, Gandhi'nin Okyanus'a doğru Yürüyüşüyle eşdeğer bu simgeden haberim yoktu. Duvarlara gömülü adak masaları, sümbülteberlerin altında belli belirsiz seçilen tanrılarıyla hâlâ belleğimdeydiler. Madura heykellerinin tanrısal karakteri, tıpkı katedrallerimizdeki heykellerimiz gibi, ölümlü insanlar selinin gelip geçtiği tapınakla bütünleşmiş olmalarından kaynaklanıyordu kuşkusuz. Şiva sunağının önünde, kutsal ka-

(*) Rta: Veda (Hindu) dininin ebedî düzen kavramı – ç.n.

ranlığın fonunda üzerlerine çiçekler dökülürken, ikili görüntülerinin tanrıların dansıyla iç içe geçmiş olmasını temaşa ederken donup kalmış yeni evli çift geldi aklıma. “Ey Tanrım, tapıyorum sana, ki benden başkası değilsin...”

Hüzünle gülümseyen, bir İngilizden daha centilmen bu devlet başkanı, Gandhi kadar Hindistan’la bütünleşmiş olmamasına karşın, Hindistan’dı; Hindistan ile arasında gizemli bir mesafe bulunmasına karşın, Ganj’ın tanrısallığına inanmamasına karşın, Ganj’ı kalbinde taşıyordu. Bir entellektüel olmakla ünlüydü ve çok yazdığından ötürü gerçekten de öyleydi. Ama söylevleri, bir eylem adamının söylevleriydi; anıları, ailesiyle ilgili birkaç anı bir yana bırakılırsa, inatçı bir eylemi çağrıştırıyordu. Fikrin özgünlüğünü seviyor, rastladığında, güzel bir tablo karşısındaki bir resim meraklısı gibi hafif bir gülümsemeyle selamlıyordu. Ama aydınlar, düşünce özgünlüğünün kendisinden hoşlanırlar; Nehru ise sanırım, hareketlendirici olduğunda hoşlanıyordu ondan.

“Sanırım dinle özü açısından ilgilenmiyorum. İlgimi çeken daha çok, ahlâkla ilişkisi.”

O sıralar pek gözde olan bir savı yineleyerek:

“Din felsefesini halk kültürünün ve ulusal yönetiminin kavranılmasının haline getirmiş tek ülke Hindistan’dır” dedim.

“Gandhi’nin Hindistan’ı gerçekten bir ahlâka dayanır; bazı bakımlardan, Batı’nın Hıristiyan ahlâkına dayanışından daha fazla. Ama Mahatma’nın tuhaf bir cümlesini anımsayın: ‘Hindistan’ın sonunda gerçek bir dini olması gerekir.’”

Batı bir bireycilikti; aynı zamanda hem haç, hem de atom reaktörü olan bir bireycilik. Daha önce Budistlerin, haç karşısında, “Neden çarmıha gerilmiş birine tapıyorlar ki?” diyen rahatsızlıklarına ve Hindistan’ın makineler karşısındaki ikircikli tutumuna (evlerde Gandhi’nin çıkırıkları, Şiva’nın son reenkarnasyonuna benzeyen atom reaktörlerinin karşısında dönüyordu) tanık olmuşum. Hindistan, öbür tanrıları olduğu gibi, İsa’yı da benimser ve onu bir avatar (avatar, iniş, ruh göçü anlamına gelir) olarak görmeye yatkındır. Burada dokunaklı vurgu İsa’ya değildir. İlk günah evrensel bir maya’nın kökeni olarak, kalıtım da Batı-

li'nin atalarının hastalıklarını kalıtım yoluyla alması –Hindu'nun önceki hayatının sonuçlarına katlanması gibi– bir *karma* olarak düşünülebilir; ama Hıristiyanın –tanrıtanımazın da– alın yazısı için bir tek kez oynuyor olmasına karşılık, ruh göçü daima ertelenen bir son yargıdır. Avrupa, Hindu dininin ruh göçünü, Hıristiyanı seçilmiş ya da lanetlenmiş yapan şey gibi kavrar; oysa burada söz konusu olan eskiden bir insan olduğunu bile bilmeyen bir lanetlenmedir. Günaha, şeytana, saçma'ya bilinçsizliğe karşın, Avrupalı kendini değişmenin değer, ilerlemenin fetih, kaderin tarih olduğu bir dünyada hareket eden biri olarak görür. Hindu ise kendini, hatırlamalardan oluşan bir dünyada hareket ediyor gibi hisseder. Batı, Hindu'nun görünüş saydığı şeyi gerçek sayar (çünkü eğer insan yaşamı Hıristiyanlığın yüzyıllarında kuşkusuz bir sınav idiyse, aynı zamanda da gerçektir, yanılısama değil) ve Hindu en yüce değer olarak Tanrısal Mutlak'a yükselişi görürken, Batılı, evren yasalarının bilinmesini en yüce değer sayabilir. Ama en derin karşıtlık, –ister Hıristiyan, ister tanrıtanımaz olsun– Batı'nın temel gerçekliği –hangi anlamı verirse versin– ölüm iken, Hindistan'ın temel gerçekliğinin, zamanın sonsuzluğu içinde yaşamın sonsuzluğu (“Ölümsüzlüğü kim öldürebilir ki?”) olmasıdır; temel gerçeklik budur.

Kitaplıklardan birinin üstünde, Le Corbusier'nin büyük bir çizimi vardı: Üstünde amblemi ve dev fırladığı tutan kocaman bir Barış Eli'nin yükseldiği Şandigar sarayı; bir de tunçtan, yaklaşık elli santimetre büyüklüğünde El modeli. Le Corbusier sarayı çok beğeniyordu. Nehru ise daha az. Le Corbusier, beni Şandigar sokaklarında ve duvar halılarına kadar tasarladığı henüz tamamlanmamış yapılar arasında dolaştırmıştı. Kent meydanında Persepolis okçuları gibi tek sıra erkek ve kadınlar, eğimli düzlükleri, başlarında çimento sepetleriyle tırmanıyorlardı. Le Corbusier, önünden tek başına bir keçi geçerken, uzaktaki Pamir'i işaret ederek, “Meclis binası şuraya,” demişti kararlılıkla. “Şuraya da (Adalet sarayının çatısını göstermekteydi) Barış Eli!”

Annaba'daki eldivenci tabelasını, yeniden kavuşulmuş yaşamın simgesiymişcesine kente göz kulak oluşunu gördüğüm kocaman kırmızı eli düşünüyor ve tunçtan elin rastgele çizgi-

lerine –belki de Hindistan’ın kaderinin çizgilerine– bakıyordum.

Yola çıkmamdan önce, Nehru elçiliğimizde akşam yemeğine geldi. Fransa bir Kültür Bakanlığı kuruyordu; o da benzer bir kurum yaratılmasıyla ilgili incelemeler yapıyor ve bizim nasıl bir şey hazırlamakta olduğumuzu – özellikle de, anlamı son derece karmaşık kültür sözcüğü altında hangi sorunları toplayacağımızı öğrenmek istiyordu; çünkü söz konusu sorunlar, “Shakespeare’i ya da Ramayana’yı düşünmesine bağlı olarak tuhaf bir biçimde farklı” geliyorlarmış ona. Ostrorog, Delhi’de damak zevki düşkünlerini hoşnut edecek bir akşam yemeği verebilen tek elçiydi. Hatmi çiçekleri ortasında bir kaz ciğerini, Japonya’yla ilgili bir konuşmayı hatırlıyorum o akşamdan. Ve Nehru’nun sözlerini: “Japonya’nın hüzünlü olmak için pek çok nedeni var ve neden bilmem, filleri pek az tanıyorlar; o yüzden, geçmişin gülümsemelerine yeniden kavuşabilmeleri için, yanımda bir fil de götürmeyi tasarlamıştım. Ama engel oldular...”

“Zaten kim yapabilir ki her istediğini? Tagor üzgün bir havayla bir gün bana, ‘Hep çizgili olmaktan bıkmış bir kaplan gelip, dehşet içindeki hizmetçimden bir kalıp sabun istemiş...’ demişti.”

Yemekten sonra Nehru, elçi ve ben, duvara asılı Isfahan halısının altına oturduk. Sıradan birkaç söz edildi. Kültürün ne demek olduğunu bilmeyen tek bakan olduğumu söyleyerek Bakanlar Kurulu’nda sükse yaptığımı söyledim. Şah Ekber’in, hattâ bir firavunun, Napoléon’la devlet konusunu tartışabileceklerini, ama başkan Eisonhower’la bunu yapamayacaklarını söyledim: Napoléon dönemi kralları hâlâ büyük bir tarım uygarlığını yönetmekteydiler.

Nehru, “Bazılarına göre,” dedi “sömürgecilik, modern silahların Avrupa’nın bazı küçük ordularına dünyanın en kalabalık nüfuslu imparatorluklarının ordularını silip süpürme fırsatını sağlamalarıyla doğmuş ve o imparatorlukların da sadece toptan ibaret olmayan kendi silahlarına kavuşmalarıyla ölmüştür.”

– Bu süre (yaşam süremiz) içinde, Batı, çocukluğumun atlı tramvaylarından, tepkili uçaklara geçti. Bu süre içinde siyaset, gerçek siyaset, yalnızca Fransız Devrimi'nin birkaç yılı sırasında oynamış ya da oynayacağını hissetmiş olduğu bir rol oynadı: Komünizm, bir hanedan değişikliğinden daha önemlidir. Adalet düşleri de tıpkı iktidar düşleri gibi insanları sonunda makinelerin pençesine teslim ederek bitiyormuş gibi, komünizmden sonra faşizm...

– Çıkrığın makineden daha güçlü olmasından korkarım, dedi hüzünle Nehru.

– Ama makine uygarlığı ile tarım uygarlıkları arasındaki karşıtlık, maddecilik ile maneviyatlıklar arasındaki karşıtlık gibi ya da eylem ile aşkınlık arasındaki bir karşıtlık gibi geliyor mu size? Batı'nın, özellikle de ABD'nin eylem diye adlandırdığı şey, aynı zamanda da yaratmadır ve kuşkusuz asla bu derecede olmamış bir yaşamın parçalanışdır. Eylem Amerikalıların refleks uyarıcısıdır; insanın yarattığı şey aracılığı ile harekete geçirilmesidir.

– Eşegin asla yiyemeyeceği bir havuçla harekete geçirilmesinin kızkardeşidir, dedi elçi.

– İnsan ise “havuç”unu yiyor ama, bu daha çok acıktırıyor onu, diye yanıtladım.

– Eşek ya da Sysiphos... ABD ile Rusya'nın tarihe XVIII. yüzyılda birlikte girmiş olmaları ilgi çekici... Buddha'yla ilgili söylevinizde sayın başbakan, zaten siz de aynı sorunu aynı bakış açısından ortaya koymuştunuz.

– Ben mi?

Elçi, yerinde bir gülümsemeyle söylev metnini getirtti.

– Doğru, dedi Nehru.

Ve metni geri verirken şu paragrafı gösterdi: “Aslında, iki farklı ömür süreriz: Biri, pratik yaşam diye adlandırılan ya da pratik olaylarla ilgili yaşam; öbürü de, kendimizle başbaşa kaldığımız yalnızlık anlarına ayırdığımız yaşam. Böylece, birey olarak, toplum ya da ulus olarak yaptığımız gibi, ikinci bir kişilik geliştiririz.”

Sözü yeniden alıp, “Her türlü dine yabancı yaşam, bana ma-

kineleşme çağıyla aşağı yukarı aynı zamanda ortaya çıkmış gibi geliyor,” dedim; “XVIII. yüzyılda yaşlılık, ebedi yaşama bir hazırlıktı. Saint-Simon her yıl bir süre La Trappe manastırına çekilirdi. Özetlersek, yeni olgu, yaşamın eylemle meşrulaştırılması ya da daha doğrusu, eyleme yaşamın bütün meşrulaştırılmalarını bir kenara itme fırsatı sağlayan zehirlenme. Yanıt değişmedi aslında; soru yitip gitti...”

– Ne kadar zaman için? dedi Nehru.

– “Ve de Batı’nın yitirmiş olduğu için sözünü etmediği bir öge daha var: Dünyayla bütünleşmek. Hıristiyan mevsimlere, ağaçlara, hayvanlara bağlıydı; çünkü Tanrı’nın yaratmış olduğu her şeyle bağlantılıydı. Kent uygarlıklarının insanı çevresinden yalıtılmıştır ve belki de bu yüzden, ‘Yeryüzünde ne işin var?’ sorusu böylesine bir anlam kazanabiliyor.”

Nehru, “Budizmin başlangıç döneminde de, bu soru kendi tarzı içinde, büyük bir anlam taşıyordu,” dedi.

“Pek çok kez vurgu değiştirmiş olmasına karşın, bilinç kadar yaşlıdır bu soru... Ama sanıldığından daha az akılcıdır; çünkü kuşkusuz ki vurgusunu ölümden, yaşlılıkta, alınyazısında bulur... Ve de acıda, en geniş anlamıyla Kötülük’te. Bu durumda söz konusu olan, eylemle zehirlenmenin, ölümün insana sorduğu soruyu susturmayı başarıp başaramayacağını bilmek.”

– Başaramazsa, bunu belki de sanatın mı başaracağını düşünüyorsunuz?

– Yazık ki hayır. Ama sanatın bugün oynadığını gördüğümüz rolü oynayabilmesi için, sorunun yanıtızsız olması gerek.

“Kültürün her şeyden önce geniş kapsamlı bir yeniden canlanma, iyileşme olduğunu unutmayalım. Beethoven’ın müzik tarihindeki yeri öğretilbilir ama, onun müziğini sevmek, yani onu canlandırmak, öğretilemez. Bir başyapıtı sevmek, kişinin ona kendi sesini vermesi, yeniden var etmesidir. İster yorumlama yoluyla olsun, ister başka bir yolla.

“Mozart’ın yorumlanmasını, Molière’in sahneye konmasını anlıyorum da,” dedi elçi, “Ellora’nın yorumlanması onu öğretmek değil midir?”

– Bence Ellora'nın yorumlanması, Ellora heykellerinin yaratıkları taklit etmediğini, bu dünyayla değil başka bir dünyayla ilgili olduğunu anlatmaktır; bizim için heykelciliğin dünyasıdır o başka dünya; Hindistan için, kuşkusuz tanrısalın dünyasıdır – ve belki hepimiz için de, aynı zamanda her ikisidir. Yalnızca Ellora heykelleriyle ya da fotoğraflarıyla, başka kutsal sanatların, bildiğim Roma, Sümer, Mısır sanatlarının heykelleri ya da fotoğraflarıyla karşılaştırarak verebildiğimiz anlamdır. Ellora'nın heykellerine can vermek, kuşkusuz onları birer kuklaymış gibi canlandırmak değil, onları taklit dünyasından, görünüşün dünyasından kurtarıp, sanatın dünyasına sokmak ya da kutsalın dünyasına döndürmek demektir.

Ellora'dan bakıldığında sade ve geometrik bir Hindistan gibi görünen Mısır'ı da düşünüyordum. Sözcüklerimi sürdürdüm:

“Avrupa için sanat, uzun süre güzellikle karıştırılmamış olsaydı apaçık bir şeydir. Belki de aynı sözcük heykellerin güzelliğini ve kadınların güzelliğini dile getirmede kullanıldığından, basitmiş gibi görünür. Sanat dünyası bizimle birlikte, keşfettiğimiz uygarlıkların çoğalmasından doğdu. Onu hayli çapraşık kılan da budur. Üstelik, güzellik ölümden sonra yaşayabilme gücünü de barındırıyor gibi görünüyordu. Özetlersek, ölümsüzlüğü doğruluyordu. Ama o güzellik, bin yıl süreyle silindi.”

– Burada güzellik daima dışarıdan alınan ürünlerin bir parçası olmuştur,” dedi Nehru, “Belki yalnızca edebiyat dışında – ama aynı güzellik midir bu bilmem.”

– Shakespeare konusunda güzellikten söz etmek, en az Phidias* konusunda güzellikten söz etmek kadar doğrudur. Ama pek açık değil bu. Öyle ki, günümüzde güzelliğin hayatta kalabilen yaşayabilmiş olan şey olduğunu söylemek pek de paradoksal olmaz. Son derece derin bir geçmiş kaplıyor daima Hindistan'ı, bir orman sürekliliği kazandırıyor ona; ama Batı'da geçmişten günümüze kalmış bütün nesnelere, yalnızca bilgi alanında varlar. Yontulmuş çakmak taşları, bilgi verirler bize; insan zekâsının tanıkları olmaları dışında bir coşku uyandırmazlar. Oysa Romalılardan kalma heykellerimiz, sizin kutsal mağa-

(*) Phidias: Ünlü Grek heykeltıraş – ç.n.

ralarınızdaki heykeller, yalnızca bilgi alanında kalmazlar. Kendi zamanları vardır: Yapılışlarını tarihlendirebiliriz; ama hâlâ yaşamaktadırlar. Dua edilen bir azizin hem yaşamöyküsünde belirtilen döneme, hem de kendisine dua eden kişinin bugününe ait olması gibi. Bu yüzden “kültürün, ölüme ait olması gereken şeyin hayatı olduğunu” yazmıştım.”

Nehru'nun sanatla ne derece ilgili olduğu konusunda bilgim yoktu. Hindistan ve İngiliz edebiyatlarını iyi biliyor, ama pek az söz ediyordu. Gandhi ve birkaç kutsal metin dışında, referans verdiğini duymamıştım. Plastik sanatlardan hoşlanıyor muydu? Çevremizdeki değerli eserler (Ostrorog bir koleksiyoncuymuştu), başbakanın köşkünde gerçek sanat yapıtları görmediğimi anımsatıyordu bana. Ellora'da hayranlık duyduğu şey heykel sanatı mıydı, Hindistan'ın anlatımı mı? Müziğe aşına idi; çünkü bizim kültürümüzün edebiyatla yakınlaşmayı sağladığı gibi, Hint kültürü de müzikle yakınlaşmayı sağlar. Ve danstan hoşlanıyordu. Ona Capitole'de birlikte geçirdiğimiz akşamı anımsatıp, Stalin'in bana “Sanat konusunda Shakespeare'den ve danstan başka hiçbir şeyden hoşlanmam,” dediğini söyledim.

Gülümsedi:

“Belki de aynı dans değildi sözünü ettiği...”

“Biliyor musunuz, Avrupa'da geçmişin dansı tarihle ilgili gibi görünür: Tütüler hep ilgimi çekmiştir. Bizim dansımız ise, sanki zamanın ötesine geçmiş gibidir. Bazı bakımlardan, burada hiçbir şey tam anlamıyla ölüme ait değildir... Ama sizin plastik sanatların sorgulanması konusunda söyledikleriniz bizim için de geçerli. Avrupa Asya'nın plastik sanatlarını irdeledi ama, hiçbir zaman tam anlamıyla kabul etmedi. Sömürgeciliğin sona ermesinden bu yana da, diğerleri arasında bir sanat haline geldi. Ama Avrupa müzeleri icat etti, müzeler de Asya'yı fethetti...”

Elçinin kedisi doğrulup salonu boydan boya geçti ve Nehru, uzaktan sırtını okşuyormuşçasına dostça bir el işareti gönderdi ona. Rüyadaymışçasına bir sesle:

“Mısır'da, eski Yunan sanatının neden kedilerle hiç uğraşmadığını düşünmüşümdür hep,” dedi; “Eski Yunanistan'ı simgeleyen hayvan hangisidir sizce?”

“Asil atlar,” diye yanıtladım Homeros’tan alıntı yaparak.

– Ya Hindistan’ı?

– Fil, dedi elçi.

Ben maymun ya da inek diye düşünmüştüm. Ama Nehru, konuşmanın başına dönüyordu.

“İngiltere’ye vardığımda, Batı’nın güzellikle ilgili düşüncesi son derece ilgimi çekmişti. Batı sanatı nesnelere fethetmek, bizimki ise bizi onlardan kurtarmak istiyormuş gibi geliyordu bana. Daha sonra, bizim müziğimiz gibi dünyaya uyum sağlamak isteyen bir plastik sanatla tanıştım: Çin resmi. Ama söyleyin bakayım, sözünü ettiğiniz diriliş, kendini artık güzellikle ifade etmiyorsa ne ile ifade ediyor?”

– Sanırım hiçbir şeyle. Bir olgu o. Sanat, canlanan yapıtlardır; kültürün nesnelere birisi, canlanışlarının birliğidir. Yalnız, izin verin ciddi bir çekince koyayım buraya: Canlanan, eskiden canlı olanla aynı şey değildir. Ona benzer. Kardeşidir. Mağaralarındaki ya da katedrallerimizdeki heykeller, onları yontmuş olanlar için oldukları şey değildir; eski Yunanistan’ın bizim için, kendisi için olduğu şey olmadığı açıkça ortadadır; aynı derecede açık olmayan, ölü uygarlıkların yapıtlarının ve düşüncesinin bize ulaşmasını sağlayan başkalaşmanın, bir rastlantı değil, bizimle başlayan uygarlığın yasalarından biri olduğudur. Dünyanın geçmişi, bizimkinden farklı ve ayrıca türdeş olmayan kültürlerdir. İlk kez bizim uygarlığımızda ve başkalaşma yoluyla birleşiyorlar birbirleriyle.

– Sovyetler Birliği’nde önce komünist, sonra ulusal bir geçmişin şekillendiğini gördüm... Batı kapitalist bir geçmişi hangi ölçüde kabul ediyor?

– Kabul ettiği daha çok dinsel bir geçmiş. Bizde diriltilemlerin aşağı yukarı tümü dinseldir; ama yeniden ortaya çıkışları bir dinin yararına değildir... Dünyanın gördüğü en kapsamlı diriltileşme tanık oluyoruz. Ve buna sinema, televizyon, düşgücünü yaymanın bütün biçimleri eşlik ediyor. Batı, akılcılığı ve makineyi bağdaştırıp, ikisini birlikte, düş diye adlandırılan şeyin karşısına koydu. Oysa Moskova’da, Chicago’da, Rio’da ya da Paris’te de olduğu gibi, çağımız kesinlikle düşün sanayileştirilmesidir.

“Yüzyıl önce Paris’teki bütün gösterilerin seyircisi gece-
de üç bin kişiyi bulmuyordu,” dedi elçi; “Günümüzde sırf te-
levizyon seyircisi, Paris bölgesinde belki de üç milyona ulaş-
mak üzere.”

– Uygarlığımız, her hafta, bir yılda yapılan makine kadar hül-
ya üretiyor. İnsanlığın tanıdığı öğrenilmesi en zor sanatlardan
birkacını yaratmıştır; ama aynı zamanda da Chaplin ya da Gar-
bo’nun gösterdiği gibi, bir sanatçının bütün dünyayı güldürüp
ağlatabildiği bir uygarlıktır.

Nehru, “Batı’nın bu hayal dünyasının Ramayana’nın hayal
dünyasından daha mı gelişmiş olduğunu düşünüyorsunuz?”
diye sordu.

– Gerçekten bilmek isterdim... Her şey bir yana, televizyo-
nun karşısında toplanma, geceleri yapılan dost toplantılarının
yerini alıyor... Ama sanırım Ramayana’nın düşsel dünyası da,
bizim Altın Efsanemiz* gibi bir amaca yönelik: Onun değerle-
ri, Hindistan’ın en yüce değerleri. Sürekli Allah adının anılma-
sına karşın, aynı şey *Binbir Gece Masalları* için zaten söz konu-
su değil pek. Batılı kitlelerin halihazır tahayyül dünyasında bu
yönlendirme olmayacak artık.

“Bunun, Altın Efsane ve Fabl gibi, içinde iyi kötü çatışma-
sı olan bir hayal alemi olmadığını gözden kaçırmayalım. Bir
kan, cinsellik, duygusallık, siyaset ya da ölüm döngüsü, *Yuvar-
lak Masa Şövalyeleri* ya da *Binbir Gece Masalları*’ndaki döngü-
nün yerini alıyor sanki. (Kuruntunun sınırları epey dardır da-
ima) Ama sözünü ettiğimiz Batı tahayyülünün döngüleri yok:
içgüdüleri var. Hayal fabrikalarının patronları farkında bunun.
Ve yeryüzünde varoluş nedenleri insanlara yardım etmek de-
ğil, para kazanmak.”

“Emekliye ayrılmış şeytan, genel müdür oluyor,” dedi Ostro-
rog; “ürünleri hep çok iyi satılır...”

“Oysa bizler dünyanın en büyük hayal fabrikasının yöne-
ticileriyiz,” dedi Nehru kısık sesle, konuşmanın kenarınday-
mış gibi.

(*) *Légende dorée*: Ortaçağ Hıristiyan Avrupası’nda yazılmış 150 civarında aziz,
azize ve din şehidinin hayatını anlatan eser – ç.n.

Bütün bir ulusun gurusu olmayı gerçekten de radyo olmaksızın asla yerine getiremeyeceğini düşündüm. Ama söylediklerini hesaba katmaksızın konuşmamı sürdürmemi rica edermişcesine baktı yüzüme.

“İçgüdülere şimdiye kadar asla görülmemiş bir doyum sağlayan bu uygarlık,” diye sürdürdüm sözlerimi, “aynı zamanda da dirilişlerin uygarlığı ise, bu kuşkusuz rastlantı değildir. Çünkü yeniden öne çıkarılan eserler, eskiden ölümsüz görüntüler diye adlandırılmış yapıtlar, cinselliğin ve ölümün güçlerine tek başlarına direnebilecek kadar güçlü görünüyorlar. Uluslar yalnızca bilgiyle değil, coşkuyla da bu eserlere başvurmasalardı ne olurdu? Bilimin uygarlığı olmak isteyen, öyle olduğunu sanan –ve de öyle olan– uygarlığımız, elli yıl içinde, dünyanın gelmiş geçmiş uygarlıkları içinde içgüdülere ve basit hayallere en çok boyun eğmiş uygarlıklardan biri olurdu. Sanırım bu noktada karşımıza çıkıyor kültür sorunu.”

“Bana da öyle geliyor,” dedi Nehru; “ama Batı uygarlıkları bu sorunu dinenme, eğlenme işleviyle ileri sürmemişler miydi?”

– Bizde, ilk Spor ve Serbest Zaman Bakanlığı, Halk Cephesi tarafından, yani yirmi yıl kadar önce kuruldu. Ama boş vaktisiz kültür olmaz ise de, kültürsüz boş vakitler vardır kuşkusuz. Özellikle de spordan başlayarak. Gene de, spor ve oyunun dışında, boş vakitleri doldurma, hayal dünyasında yaşamak anlamına değilse, ne anlama gelir ki?

“Bu noktada tanrılarımız ölü ve şeytanlarımız capcanlı. Kültür elbette tanrıların yerini tutamaz ama, dünyanın soylu mirasını taşıyabilir bize.”

Otuz yıl öncenin filozofu Alain’i ve beyaz saçlı, tahtadan yontulmuş gibi sağlam başı geliyordu gözlerimin önüne; hastalığı nedeniyle inemediği otomobilde bana, bir tür şaşkınlıkla, şöyle demişti: “Özetlersek, en saf ve en iyi insanlık asla var olmamıştır ama merhamet ve ona duyulan hayranlık sayesinde hüküm sürer.”

“Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz sayın başbakan?” diye sordu elçi.

Nehru ellerini kavuşturmuştu. Açık büyük pencerelerden

birkaç büyük çiçek silüetinin görüldüğü güzel bir bahçenin gecesi doluyordu içeri. Gece tanrıları için çalınan müziği dinlediğim o boş taraçadaki gece gibiydi – sarayların, sefaletin ve tanrıların gecesi.

“Biraz şaşırılmış durumdayım. Bizim sorunlarımız farklı... Okuma yazma sorunu var ve her şey bir yana, Hindistan’ı dolaşırken en çok hoşuma giden şeylerden biri, her yanda çocuklarla dolu yeni okullar görmek...”

General De Gaulle’ü anımsadım: “Ölmeden önce, yeniden bir Fransız gençliği görme talihine erişirsem...” Delhi’ye dönerken yolda, Kongre Partisi’nin gençlik kollarının salla pati geçit törenini görmüştüm; Royan’da Troçki’yle buluşmaya giderken Fransa yollarında Halk Cephesi gençlik kollarının geçit törenini gördüğüm sıradaki aynı iç daralmasıyla. Nehru’ya, partisinin gençlik kolları konusunda ne düşündüğünü sormuştum; beni şaşırtan bir yanıt vermişti: “Kuşkusuz gençlik siyasal açıdan yalnızca totaliter devletlerde örgütlendirilebilir...” Ne Büyük Britanya da, ne de ABD de gençlik kolları kurulmuştu.

Ve biraz da küçümsemeyle eklemişti: “Ayrıca Batı’nın gençlik efsanesi, yabancı bize...”

“Hindistan, atom reaktörleri yapabildiğine göre, ancak bir bakıma az gelişmiş bir ülke sayılabilir... Daha iyi bir gelecek için, geçmişimizden neyi korumamız ya da diriltmemiz gerekir? Geçmiş fetihlerimizi silahtan çok düşünceyle gerçekleştirmiştik; ve bizde, bilge kişi her zaman zenginden daha çok saygı görmüştür. Kültürümüz ile Hıristiyanlık arasındaki çatışma konusunda pek çok şey yazıldı. Gerçek çatışma, bağımsızlıktan itibaren, Hindu dini ile canlılara makine gözüyle bakan anlayış arasında başladı. Batı en güçlü olacak, çünkü bilim sonunda altedecek açlığı. Bir Avrupalı açlığın ne olduğunu bilmez – isterseniz tam olarak bilmez diyelim... Batı aynı zamanda da sosyalizmi, toplumun hizmetinde işbirliğini getiriyor. Brahmacılığın eski ideali “hizmet”ten çok da uzak bir şey değil bu...”

“Demek ki, Batı’yla bir tür evliliğe doğru yol alıyoruz. Bağımsızlık, İngiliz egemenliğinden daha çok kolaylaştırıyor bu evliliği. Bilim muhtemelen dinsel metafiziğe karşıt değildir ve bilgin-

ler çoğunlukla birer çilekeştirler. Ama bir makine uygarlığı ile bir ruh uygarlığı nasıl bağdaştırılabilir? Avrupa'yı bu mekanik çılgınlığa iten ne? Hâlâ bu ülkenin zamanı olan sonsuz zaman içinde bir yere ulaşmak için bu acele niye? Ayrıca, sizi dinlerken, düşünüyordum da bütün bunlar, insan dediğin böyle bir şey işte. Sözünü ettiğiniz tanrılar ve şeytanlar da dahil buna; Batı uygarlığının yoğunluğu ölümden kaynaklanıyor. Burada evrenin kendisi olan kozmik serüven içinde, ölüm yaşama hiçbir yoğunluk vermez. İşte bu yüzden insanların kendilerini ölüme bırakışlarını engellememiz güç. Hindistan için, doğrusunu isterseniz bazen benim için de, tanrısal belki de insanın içindedir ama, insan tanrısal içinde olmalıdır... Gurularımızdan biri 'Tanrı bütün insanların içindedir, ama bütün insanlar Tanrı'da değildirler,' demişti ve bu yüzden acı çekiyor insanlar..."

"Ramakrişna da 'Madem ki Tanrı'yı arıyorsunuz, insanın içinde arayın,' dememiş miydi?" diye sordu elçi.

"Tanrı'yı insanın içinde gerçekten her arayışında," dedim, "mutsuzluktan başka şey bulamadım orada."

Nehru ellerini dizlerine yaslayıp, dikkatle baktı yüzüme:

"Ramakrişna'nın öğrencilerinden biri, insanların yarısının acı peşinde koşmak için doğmuş olduklarını söylemişti," dedi.

Geceyle birlikte Hindistan'ın kokusu doluyordu içeri. Susuyorduk. Konuşmanın başlangıcına dönmek istermişcesine yeniden söze başladı Nehru:

"Burada, genel olarak sanattan konuşmak güçtür. Halkımız kendi tarzında, farkında olmaksızın, sanatçı olarak kalmıştır. Burjuvazimiz değil, kentlerimiz değil ama. Gördünüz onları. Gandhi "Köyler gerçek Hindistan'dır, uğruna yaşadığım Hindistan," diyordu.

"Sayın başbakan," dedi elçi, "kentleriniz Tokyo'nun ve Paris'in banliyölerinden daha beter değil. Oysa Japonlar ve yurttaşlarım, sanatçı halklardan sayılıyorlar..."

- Cezaevinde iken, özgür Hindistan'ın bir gün gelip renkli taşbaskıları ve mekanik piyanoları yok edeceği sözü vermiştim kendime. Evet ama, Hindistan kurtuldu ve yok edemedim mekanik piyanoları... Devletin kültür faaliyetini, düş fabrikala-

rı diye adlandırdığınız şeye bağlamak doğru görünüyor bana. Bu noktada unutmayalım ki sizin XII. yüzyılınız ve XX. yüzyılınız bir arada yaşıyorlar. Siz özet olarak, Hindistan'ın geçmişini, elden geldiğince soylu biçimde ve elden geldiğince çok Hintli için şimdiki zaman kılmayı öneriyorsunuz. Kolay iş değil bu; ama altından kalkılamaz bir iş de değil. Belki de Hindistan ile birlikte dünyanın geçmişine doğru gitmek hoşuma giderdi; ama yolumu yitirmeyeceğimden emin olmak isterdim. Ve kentlerimiz bu konuda yüreklendirmiyor beni.

– Sovyetler Birliği kendi “dünya geçmişi”ni yarattı. Bağnaz biçimde. Hıristiyan olmak için bütün Avrupa geçmişini değiştirdi.

– Kuşkusuz. Ve ülkemin büyük bir ekleme gücü var. Tagor'un cümlesini anımsarsınız: “Hindistan yazık ki, bir addan – idol bir addan başka şey değil! Gerçekte yok.” Benim için ise fazlasıyla var. Ama hep Ramayana'daki kraliçelerden biriymişçesine söz ediyoruz ondan; oysa yol kenarlarında gördüğünüz bütün o anneler gibi yoksul bir kadın o...

Bilinmezçiliğim beni aziz Augustinus'tan ayırmadığına göre, onun bilinmezçiliği de neden Sankara'dan* ayırsın onu? Ama yol kenarlarındaki kadınlar Hindistan mıydılar, ya da Corréze mezarlığında gün ışıırken siyahlara bürünmüş benim kadınlarımla kızkardeşleri, yola damlayan kanımı haç işaretiyle selamlayan ruhban karşıtı köylü kadınları... ebedi *Pieta* mı? Nehru, yemekte Japonya'ya götürmek istediği filden söz ederken yüzünde beliren aynı gülümsemeyle ekledi:

“Belki de bütün bakanlar Avrupalı gibi çalışıp, Hindu gibi ölmeliler... Ayrıca, beni uzun süre uğraştırmış bir anıyı düşündüğümde, din ile sanat arasında anlaşılması güç bir uyum görüyorum. Gandhi'nin kendisinden yardım istemeye gelen herkesi kabul ettiğini bilirsiniz. Çok değişik geliyordu bu o zamanlar. Bir gün, bir dağlı gelip, bize (ama Gandhi'ye hitap ediyordu), ‘Tanrılar ölecek,’ dedi. –Neden? –Yalnızca güzel oldukları sürece yaşarlar. Güzel olmaları için de kırmızı papağanın tüyü gerek. Peştemalından, başında küçük tüylerden bir hale taşıyan ufak bir ilkel tanrı çıkardı; başının en üstündeki tüy kırmızıy-

(*) Adi Sankara: Hindu mistizminin en büyük bilgelerinden biri – ç.n.

di. ‘Uzun süredir bu kuşlara rastlanmıyor artık ormanlarımızda. Brezilya’dan getirtiliyorlardı. Brezilya yurt dışına satılmalarını yasaklamış... Tanrılar ölecekler.’ Arkasından ne geleceğini bekliyorduk. ‘Ama bize dediler ki, siz oradaki elçimize söyleyerseniz, size kırmızı tüylerden gönderirmiş...’”

“İşte diplomatik valizin yararı,” dedi Ostrorog, “Gandhi ne yaptı?”

– Tüylerin gönderilmesini sağladı.

Nehru gece geç vakit ayrıldı. Otomobilin farlarının yerde yatan inekleri uyandırmadığı ıssız caddelerden Capitole’e dönerken, yeniden General De Gaulle’ü düşünüyordum: “Ömrüm boyunca, belli bir Fransa fikri oluşturdum...” Enternasyonal’in yüzyılı olması gereken şu yüzyılda, Hitler’den Mao Zedung’a milli olana yönelim ne kadar da çok! Elçi yanımdaydı. İki antikacıya uğrayacakmış – çünkü Delhi, mahrem heykellerin gece yarısından sonra gidilip görüldüğü bir kenttir.

– Nehru çok değişmiş mi? diye sordu.

– Oldukça.

– Yaş mı?

– Hayır: Hoşgörü.

– Buraya geldiğimde hâlâ bir devrimciydi; bir kurtarıcıydı. Bir yerlerde, eylemin manikeist bir yönü olduğunu yazmıştınız. Hakem haline geldiğinde ya da uzlaşmaz güçler tarafından desteklendiğinde, bizim işimizde profesyonellik denen şeyi keşfetti: Karşıt görüşlerin meşruluğunu. Bugün harika bir elçi olurdu... Gene de, kın kılıcı gizlemesin: Keşmir’den bir karış bile toprak vermeyecektir.

“Yıllardır onun Hindu diniyle ilişkisi konusunda düşünüyorum. Gandhi gerçekten bir Hinduydu. Nehru gibi bir centilmen değildi asla. Eskiden de dünyadan el etek çekenler böyle yumuşak başlı olur, insanda okşama omzuna yaslanma isteği uyandırırıldardı herhalde... Bir gün bana ‘Önemli olan sonuç değil, mücadeledir,’ demişti. Bunun *Gita*’dan bir alıntı olduğunun ne kendisi farkındaydı ne de arkadaşları.”

– Çevirisini yapmıştı oysa *Gita*’nın.

– Kendisi de aynı duyguları paylaştığından, yığınların duygularını çok iyi anlardı. “Fedakakârlıklar olmasa dünya çökerdi,” demişti bana. Dokunulmazları savundu ama, üst tabaka geleneği tanıımıyordu onları.

Otomobil, elçilikler semtinin geniş caddelerine giriyordu. Ostrorog sözlerini sürdürdü:

“Gandhi’nin ve Tagor’un derinliği, çocukluk ile, şaşırtıcı bir kendi kendine telkini bağdaştırması idi. Gandhi’nin, eşinin ölümünden sonra yazdığı metni okumuşsunuzdur: ‘Dizlerimin üstünde sönüp gitti. Bütün ölçülerin ötesinde mutluyum.’ Doğru değildi bu! Öyle olmadığım anlamak için metnin tamamını okumak yeterliydi! Umutsuzluk içindeydi. Ölecek hayvanların zayıflıklarını gizlemek için saklanması gibi o da zayıflığının hiçbir zaman kamusal etkinliğini saptırmayacağını göstermek için yaralanabilemez göründü. Einstein geçmişte bir gün bana, ‘O, ahlâkî açıdan en üst düzeyde bir yaşama biçiminin verdiği karşı konulmaz örnek sayesinde, güçlü bir çeşitliliği arkasında topluyor,’ demişti. O örnek her zaman karşı konulmaz olmayacak; Gandhi biliyordu bunu, Nehru da biliyor. Bu ülkedeki ezeli karışıklığa karşın, İngilizlerin dirençliliğine eşit bir kararlılık gösterdiklerini de hesaba katmak gerek. Gandhi’yi bir apandisit krizinden ötürü ameliyat etmek gerektiğinde durum öylesine acılmış ki; İngiliz hekim ertesi günü beklemeyip, o gece ameliyat etmiş. Poona cezaevinde. Bir kasırgadan ötürü elektrikler kesilmiş. Ameliyatı hemşirenin cep feneriyle sürdürmüşler. Pil eskiymiş ve fener sönmüş. Bir kandille sürdürmüşler.

“Nehru size her şeyin kendi sözüne tutunmuş olduğunu söylemiş; doğru bu. Ortada devlet diye bir şey olmadığını söylemiş; bu da aşağı yukarı doğru. Sizi böyle karşılamasının nedeni, Hindistan’ın ifade ettiği şeye hayran olduğunuzu bilmesinden ve de zaferinden tam anlamıyla emin olmamasından. Bağımsızlıktan doğmuş güçleri, bu zavallı açlar ülkesini kalkındırmak için yönlendirmeye çalışıyor. Bütünüyle ele alındığında da başarıyor bunu. Ama Gandhi ve Nehru ülkenin ikiye bölünmesini kabul ettilerse, nedeni yalnızca, bağımsızlığın

bedelinin bu olmasıdır. Bir kanser olduğunu biliyorlardı bunun. Gandhi Nehru'ya şöyle demişti: 'Chouri Chaura* katliamı döneminde bile, hiçbir zaman umutsuzluğa kapılmadım. Şimdi, Hindistan'ı ikna etmeyi başaramamış olduğumu anlıyorum. Çevremizde şiddet kol geziyor. Hedefini yitirmiş bir kurşunum ben...' Günümüzün Hindistan'ı, elli milyon Müslümanı ile birlikte yaşıyor. Bütünlüğü sağlanmış Hindistan bütün Müslümanlarıyla birlikte yaşardı; gerçi kuşkulu bu; ama, inanıyorlar işte. Ve Nehru, en yasal savaşa en kötü niyetle başlayacak. Şiddete başvurmanın gücü, karşısındaki düşmanın bir sömürge imparatorluğu olmasına dayanıyordu. Bilinmesi gereken, karşısına Asyalı bir düşman çıkarsa ne olacağı. Ve Asyalı düşman, bekliyor."

Yük arabalarında cesetlerin yığıldığı dönemde kibarca "nüfus mübadelesi" diye adlandırılan olayın fotoğraflarını anımsıyordum. Erkeklerin taşıdığı gebe kadınlar, büyük çocukların kucagında küçük çocuklar. Başlar üstünde taşınan şilteler, öküzler ve kocaman tekerlekli arabalardan ufuktaki minicik el arabalarına kadar uzanan seksen kilometrelik o eğri büğrü kervan; açlığın, sıtmanın ve bitkinliğin yetişip yakaladığı o avare ölüm korteji. Su baskınına uğrayan kamplar, bombardıman yıkıntıları gibi ölümlerin sağa sola saçıldığı kolera hastaneleri, ölümlerin sırtlarındaki paçavralar için akbabalarla dövüşen dokunulmazlar, uçsuz bucaksız göç kervanının uçsuz bucaksız sürüklenişi, çocuk mezarları ve –bütün açlar gibi– hiçbir şeyin düşünüyormuşçasına yüzler, can çekişen gençler, ihtiyarlar, banyan ağaçları ve gökyüzü altındaki sonu gelmez kabile.

Ostorog sözlerini sürdürdü:

"Japonya'da depremden sonra yeniden yapılmış ve gelecek depremi bekler gibi duran köyler karşısında hissettiğimiz duyguyu bilirsiniz. İşte burada gördüğünüz her şey, Nehru'nun ilk gün size söylediği her şey de –bu gece hariç, tatildeydi çünkü– öyle tetikte bekliyor. Kıyametin ilk çatırtıları bekleniyor."

– Savaşın mı yani?

(*) 1922 Şubat'ında Hindistan İngiliz yönetiminin Uttar Pradeş eyaletinin Chau-ri Chaura şehrinde sivil itaatsizlik hareketine karşı yaptığı katliam – ç.n.

– Şiddete başvurmanın sorgulanması, neredeyse sessiz bir kıyamet olabilir... Nehru Gandhi'den daha kolay yara alabilir; çünkü bu pandit,* bir bilinemezci...

– Hindu diniyle bağlantısı, Renan gibi bir insanın Hıristiyanlıkla bağlantısından daha mı karmaşık geliyor size?

– Onu bir Hindu olarak düşündüğümde, şaşırtıyor beni. Duygu ve duyarlılıkları ile İngiliz ve her şeyden önce de asla yapıştırma bir bilgiler bütünü, bir kostüm olmayan sosyalizmi ile. İngiliz bir Nehru var. Ama bir de öbür Nehru.

– Fransız Uluslar Topluluğu'nun bütün devlet başkanları için aynı sorun geçerli değil mi?

(Onlardan biri bir gün bana şöyle demişti: “İster protestan, ister mason ya da katolik, meslektaşlarımdan çoğunun aynı zamanda da Büyük Fetişistler olduğunu unutmayın; öyle olmasalardı iktidarda olmazlardı...”)

– Ve Müslüman hükümdarların çoğu için de geçerli bu. Helenistik dünya da bu tür durumlarla karşılaşmıştı kuşkusuz.

“Romalı aşıklarıyla hem eski Yunanlı hem de İsis olan Kleopatra'ya kadar gidin,” dedim; “ama sanırım bizden önce, dünyanın yarısının devlet başkanları ikidilli olmamışlardı.”

– Sömürgelemeden kurtulma hareketi Avrupa'nın, hattâ Amerika'nın duygusunu sanıldığından çok daha az değiştirdi: Batı, renkli halklara uygarlık götürür; demokrasi, makineler ve ilaçlar; Ortaçağlarından çıkarlar –geriye hiçbir izi kalmaz– ve bizim kadar iyi olmayan benzerlerimiz –ikinci dereceden Batılılar– olurlar. Tek bir uygarlık vardır. Ve bütün geçmiş farkında olmaksızın ona yönelmiştir. Amerikan gazetelerini okuyun bir.

– Başka terimlerle Ruslar da aynı şeyi düşünüyorlar.

“Ama Nehru zihnen ikidilli olsa bile, Hindistan da olabilir mi?”

– Burada göreve başladığımdan beri aynı soruyu soruyorum kendime. Şu anda Kâbil elçisi olan danışmanım da kendine aynı soruyu soruyordu. Çocukluğumdan bu yana İslâm'ın bana bu soruyu sorduğu da bir gerçek.

(*) Pandit: Hindistan'da sanskritçe ve yakın dillerdeki kutsal metinleri bilen uzmanlar kesimine verilen onursal unvan – ç.n.

Ostrorog ailesinin Boğaziçi kıyısında bir yalısı olduğunu anımsadım.

“Hindu felsefesinden nefret eden Claudel, bu göreve atandığım gün bana, ‘Hiçbir ilgi çekici yanı yok! İnsanlar her yerde her zaman aynıdırlar,’ demişti,” diye sürdürdü sözlerini.

“Bana da söylemişti aynı şeyi.”

– Oysa eski Japonya’ya, hattâ eski Çin’e duyarlıydı.

– Fransızca haikolar* yazmak hoşuna giderdi. Ama dostlarına, kabuklarının üstüne “yazarın saygılarıyla” yazıp, “Cocotte”** diye imzaladığı yumurtalar vererek de eğlenirdi.

– Diplomatların küçük keyifleridir bunlar sayın bakanım! Gene de söyledikleri, hiç değilse bir ölçüde, “Dışişlerimiz’in bakış açısı” diye adlandırabileceğim şeyden kaynaklanıyordu. Görevlerimiz dünyanın bir ucundan öbürüne dolaştırır bizi. Ve de bir zen lavi’si*** ile bir Cézanne tablosu arasında derin bir farklılık hissederiz de, meslektaşlarımız arasında hiçbir fark görmeyiz. Diplomatlık uluslararasıdır; kokteyllerini bilirsiniz. Birkaç özel husus dışında, diplomatlık her yerde aynıdır. Ve de kuşkusuz, Stalin’in ya da Hitler’in yanında burada olduğundan daha fazlasını hesaba katmam gerekirdi. Oysa deneyimiz kuşkusuz icraatın bütün biçimlerine uygulanabilir. İngilizler Hindistan ordusunu hiç güçlük çekmeden örgütlemişlerdi. Avrupalı tacirler Çin tezgâhlarına yanaştıklarında, Çinlilerden gizemli kişilermişcesine söz ediyorlardı; oysa Hong Kong’daki Avrupa bankaları, Kazablanka’dakiler kadar normal çalışır.

Otomobilin girdiği geniş caddede, çimenlerin üstüne yatmış ya da cılız ateşlerin çevresine çömelmiş bir dokunulmazlar topluluğu vardı.

“André Gide’in yazdığı gibi, şahmerdan’ın ‘eşitleyiciliği’ni onaylamasına rağmen Claudel, bir paganla ‘aynı’ olduğuna asla inanmazdı,” dedim; “Hıristiyanlık çağında Hıristiyanların da düşüncesi aynıydı: Aziz Louis, Selahattin Eyyubi’yle ‘aynı’ ol-

(*) Çok kısa Japon şiiri – ç.n.

(**) Yosma, hafif kadın – ç.n.

(***) Temel maddesi Çin mürekkebi, is mürekkebi, sepya ya da bol su katılmış başka bir boyarmadde olan tek renkli resim – ç.n.

duğuna inanmıyordu. Eski Yunanistan ve eski Roma'nın büyük fikir adamlarıyla büyük Hıristiyan düşünürlerinin kardeş olduğuna Rönesans karar verdi. Batı, insanların her zaman aynı olduklarına inanmaz, daha önce örneği görülmemiş biçimde, uygarlığı ile eylem araçlarını iç içeleştirdiği için ileride aynı olacaklarına inanır.

“Tarihsel devirlerde insanların ortak neleri vardı? İçgüdüler mi? Psikoloji mi? Aşk mı? Hayır. Temel günahlar...”

– Belki de uygarlıklar kötülükleriyle birbirlerine benziyor ve erdemleriyle birbirlerinden ayrılıyorlardır...

– Ya da bildikleri ile birbirlerine yaklaşıp, inandıklarıyla birbirlerinden uzaklaşıyorlardır. İnançlar yalnızca dinsel değildir... Ama adını bulamadığım başka bir şey de var. Fatihler tarihin en büyük kişileri, aynı zamanda da tahayyül dünyasının güçlü figürleridirler. Her ülkede vardır onlardan, eylem araçları görelisi olarak birbirine benzer ve insan doğasının dayanıklılığına inandırmaya katkıları pek olmamıştır. *Paralel Yaşamlar*'ın karşısında, insanlığın –yitirildiğinde bir iz bırakmış ise– yitirmiş olduğu şeyin tarihini yazmak ilgi çekici olurdu.

– Tanrıların tarihiyle başlardınız işe...

– Uygarlığımızı diğerleri arasında bir kültürün sonu olarak gören kuramlar pek inandırmıyor beni. Einstein, “insanlığın bütün tarihindekilerin toplamından daha çok, yaşayan araştırmacı var,” diyordu ve sanırım Oppenheimer da söylemişti aynı şeyi. Bir Roma-Hıristiyan uygarlığının ya da Spencer'in deyişiyle Faust'a özgü bir kültürün sonunu yaşıyor olsak da, tarihin başlangıç dönemi kültürlerinden bu yana insanlığın en büyük serüvenini yaşamaktayız. O kültürler kabaca altı bin yıldır varlıklarını sürdürüyorlar; insanın Tarihöncesi dönemiyle karşılaştırıldığında kısa bir süre bu. Dini, tanrılarla olduğu kadar ölümle de olan bağ sayarsak, dinsel uygarlıklardı tümü; üç yüzyıllık bile olmayan bizimki –ve oldukça belirsiz bir süre için Roma'ninki– (Sezar'ın paganlığı Napoléon'un Hıristiyanlığına benziyordu herhalde). Tanrıtanımaz uygarlıklar değil söz konusu olan. Başkan Eisenhower protestan olduğunu düşünür kuşkusuz; Sezar da belki kâhinlere ve kuşkusuz atalarına ina-

nırdı. Ama bizim uygarlığımız bir *din üstüne kurulu* değil, bir aşkınlık tarafından düzenlenmiş bile değil. Dünyanın en güçlü iki devletinin başkanları ne tanrı tarafından seçilmiş kişiler, ne büyük din adamları, ne de Tanrı'nın oğulları.

Ulu Cami'nin minareleri ve kubbeleri karanlık gökyüzüne uzanıyordu.

“İslâm, bir cami çevresinde kurulmuş bir kenttir; Hıristiyanlık da bir katedral çevresinde kurulmuş bir kent; Benares, arındırıcı bir nehrin kıyılarında bir kent. Ama Bombay bir kilisenin çevresinde değil, bir limanın çevresinde kurulmuştur; New York'un kiliselerini, kayalar arasında yengeç arar gibi aramak gerekir gökdelenlerin arasında. Burada şiddetle hissettiğim, bütün yeryüzünde ‘ruh ölmek üzere gibi’ diye adlandırılan şey.

“İnançlılar arasında bile. Manastırlarda ya da ormanlarda – modern uygarlığın erişemediği yerlerde– yaşayanları dışında. Az önce Nehru'ya, daha XIX. yüzyılın sonunda maddecilik sözcüğünün artık ruhun yerini maddenin değil, düşüncenin alacağı anlamına gelmeye başladığını söylemem gerekirdi. Bu kez tapınağın karşısına çıkan ‘aydınlanma’ değil artık, atom reaktörleri.”

– Katılırdı size. Belki de istemeye istemeye. Bununla birlikte, isterse, Hindistan'ın atom bombası olabilir; ama istemiyor.

– Mao isteyecektir. Batı düşüncesinden etkilenmiş büyük Asya ya da Afrika uygarlıklarının her biri, önünde sonunda yeni bir biçim verecek o düşünceye ve elbette bu yeni biçim, bizim Batı düşüncesinde gördüğümüz biçim olmayacak. Mao Stalin'den çok uzak ve Stalin de Marx'tan çok uzaktı.

– Moskova'da görevli olduğum sırada bende de uyanmıştı biraz bu duygu. Burada, söz konusu ister Müslümanlar olsun, ister Hindular, düşüncenin tek bir yüce nesnesi var: Tanrı. Müslümanların en büyük düşmanı sihlere bakın. İslâm'ı çok iyi anlıyorlar. Ama Batı anlaşılmaz geliyor onlara. Ülkemizin iç kesimindeki köylülerin gangster filmlerindeki Amerikalılara baktıkları gibi bakıyorlar bize. Nehru bile, İngiltere'ye gittiğinde, her gün yemek için hayvanları öldürdükleri halde, Hindistan'da tanrılara hayvan kurban edilmesinin kınanmasına şaşırıldığını söylemişti bana. Hindu dostlarım, bizim farkında olmak-

sızın, çıkışı olmayan yollardan Tanrı'yı aradığımızı söylüyorlar. Benares'teki Sanskrit Üniversitesi'nde ders veren Brahman rahipleri de sanırım aynı biçimde düşünüyorlar...

Biraz düşündükten sonra:

“Bizim evrenin yasalarını araştırmamız onlara boşuna geliyor,” diye yanıtladım; “Onlar için gerçek Yasa'nın, farklı bir doğası var. Sovyetler Birliği'ne olduğu kadar Amerika Birleşik Devletleri'ne de canlılık veren şeyi, yani Batı'nın araştırma destanını, insanın yeryüzü ile mücadelesini kavrayamıyorlar. Üstelik, kavrayamamaları bir yana, düşmanca geliyor onlara. Ruhun ortaya koyduğu sorulara, *düşüncenin* hiçbir ilerlemesinin yanıt veremeyeceğini söylüyorlar.

– Batı o sorulara yanıt vermekten çok, ortadan kaldırmaya çalışıyor.

– Ne acıyı ortadan kaldıracak, ne yaşlılığı, ne de can çekişmeyi. Budist metinlerini anımsarsınız: “Prens, ölü denen şey bu işte.”

– Bir uygarlık aynı zamanda hem ortaya koyduğu, hem de koymadığı sorularla tanımlanır gibi geliyor bana...

– Hindistan'ın uzun süredir ölümle evli olduğu doğru. Hâlâ bir ruh uygarlığı o. Ama ruh silinip gittiğinde beliren nedir? Eylem mi ya da yaşamın ölüm tarafından sorgulanması mı?

Görkemli ağaçların altında otomobil yavaşlıyordu.

“Belki de önce eylem, sonra da ölüm...”

Ostrorog'u, içinde insan boyunda bir Tibet tanrısının beklediği gibi durduğu bir ışık dikdörtgeni önünde bıraktım. Antikacı gecenin derinliklerinde bir yerde olmalıydı.

Yeniden Capitole'e doğru yola koyulduk. Kutsal ineklerin sayısı azalmıştı ve şoför farları kapadı. Otomobil sesizce ilerliyor ve bana çağların derinliklerine dalmaktayız gibi geliyordu –Delhi'nin Moğollar tarafından yapılmış yollarından değil de, İskender'in oraya ulaşmasından iki yüzyıl önceki Kapilavastu'nun yollarından. Büyük Yola Çıkış gecesi, İsa'nın doğumu gecesinin Hıristiyanlığı sarmaladığı gibi sarıp sarmalar budizmi: Sarayın terk edilmesi, kadınların terk edilmesi, “dört bir yana saçılmış çalgılar ve solmuş sümbülteberler”, aşkın terk edil-

mesi (ve prensesin ayağına uyanmasını diye yavaşcaık kondu- rulan öpücük), tek çocuğun terk edilmesi. Prens, büyük se- sizlik içinde yola çıkışını kimse duymasın diye son kez bindi- ği atın nallarını sarmak için gökyüzünden gelen cinler. Yor- gun argın bir dilenci izbesine dönerken, penceresiz yüksek du- varların altında, birkaç çiçekle çevrenmiş bir kandil bir tanrı- nın karşısında yanıyordu. Uykuya dalmış inekler arasından at, kenti boydan boya geçer. “Kent perilerinden biri bekler onu ve doğu kapısını büyü yardımıyla açar ona. Prens bakışlarını yıldı- zlı gökyüzüne kaldırır: Kvei yıldızının Ay’la kavuşma konu- muna girdiği saattir; yola çıkışına eşlik etmek için bütün periler gökten iner ve yolunu görünmez çiçeklerle örterler...”

Tıpkı onun gibi, yüksek duvarların dibinden, uyuya kalmış sıska ineklerin arasından, idare lambalarının aydınlattığı kırmızı ya da siyah tanrıların önünden sessizce geçiyordum. Capito- le’un kayaya oyulmuş nöbetçi kuleleri kutsal mağaralara benzi- yorlardı; önlerinden geçişimizde bu belli belirsiz aydınlatılmış deliklerin önünde silahlarıyla esas duruşa geçen sarıklı asker- ler de, yıldızların gözleendiği bir kalenin kapısını kent perisinin açmasını bekliyor gibiydiler... Daireme girdiğimde. oda pence- relerini açık buldum. Bahçelerin ötesinde, uçak pistlerindeki- ni andıran ışık çizgileri kenti çevreliyordu. Avrupa kentlerin- den yükselen aydınlık da, gürültü de gelmiyordu kentten; uy- kuya dalmış Delhi, uçsuz bucaksız bir sükûnetle dolduruyordu odayı. Önümde uzanan Babil saraylarınınkine benzeyen bah- çeler üstünde yayılır gibiydi kış gecesi; Cortez’in askerlerinin, Aztek gonglarının gürültüsü eşliğinde kalpleri sökölüp çıkarı- lan arkadaşlarının sesini dinledikleri zifiri gecenin, son impa- ratorlar son atmacalarının tüylerini tararken, ayın mavileştiri- diği Hang-Tcheou lotüsü; karanlık kızılıkları yangınların sö- nüşü gibi dağılan Tatar kapıları ile başkentleri yerle bir edil- miş bin yıllık Çin gecesinin Erbil* ya da Austerlitz** savaşının

(*) Erbil Savaşı: Büyük İskender ve Pers kralının komuta ettikleri ordular arasın- daki savaş – ç.n.

(**) Austerlitz: Napoléon’un komutasında Avusturya ordusu ile yapılan savaş – ç.n.

hemen öncesinde atlarının yanına uzanmış süvariler üstünde, Fransız Devrimi'nin uğultulu gecesinin ya da Rus Devrimi'nin kutup gecesini üstünde yaylışı gibiydi. Gündüzleri insanlık elli yüzyıl boyunca o gecelerin savaş hamleleriyle sarsıldı, dört köşeli Pekin, gündüzün gelişini bildiren Davul Kulesi'nin ve geceyi duyuran Çan Kulesi'nin eteğinde kimıldamadan duruyordu; tıpkı karşıdaki Delhi gibi; Benares'te ölümlerin yakıldığı odun kümeleri ırmakta yansıyor, dikine büyümüş New York'un dörtgen ışıklarının, kar fırtınası altında, buz tutmuş Hudson ırmağında yansydıkları gibi. Afrika ormanlarının üstünde, kraliçelerin dev ağaçları gökyüzüne doğru yükseliyordu. Yitip gitmiş gürültülerin döküldükleri aynı sessizlik, elli yüzyıldır uykunun gece dünyasıyla bütünleştirdiği ölümler gibi yatmış insanları örtüyordu.

Ufuk düzeyinde uzun, gri bir ışıltı yayılmaya başlıyordu: Şafak gökyüzünün ortasında, çok yüksekteki bulutlara yansıyan ay ışığıyla sanki göğün ortasında beliriverecekmiş gibi. Hayatımın ilk şafağı 4 Ağustos 1914'te idi. Ardennes tarlalarında, ayakta uyuyan bir sığır sürüsünün birdenbire mızraklı askerlerin çevirmesiyle darmadağın görünümü. Sonra, garların aydınlanan saat kadranları –grimsi gökyüzünde koskoca limon dilimleri– gibi güneşler; ardından, gün doğumu rüzgârının yatırdığı otlarıyla havaalanları; ve de İspanya Savaşı'ndaki havacılık döneminde, yanan kurumuş portakalların mavimsi aleviyle kaplı tarlalarda şafakla görünecek düşman hatlarına doğrultulmuş dürbünlerimizle yaptığımız tehlikeli gece yürüyüşleri... Burada da gündüzün, çeşitliliği gecenin sarıp sarmalayıcı birliğine karşı çıkıyor. Yine de Hindistan'ın daima şafakla açılan gündüzüydü bu; aynısını bir defasında, Flandre'daki bir köyde güneş tanklarımızın üzerinden yükselirken yaşamıştım... Çok geçmeden tapmakların avlularında meşaleler kıpırdamaya başlayacak, rahipler adak için gece çiçeklerini derleyecek, ilk çanların sesi başlayacaktı. Nehru'ya, sözünü ettiğim o, yaşamın ölüme doğru yürüyüşü gibi olan kaderi düşünüyordum; yüzümde, tropikal şafağın belli belirsiz serinliği, yaşam ile ölümü gece ile gündüzün birleşmesi gibi birleştiren ebedî Hindu di-

rilışine karışıyordu: “İşte sözünü ettiğiniz bütün bunlardır insan...” Ama insan için, ölümün şafağı yoktur.

Fransa ile Hindistan arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştı. Nehru'nun Londra büyükelçiliği yapan kızkardeşi Madam Pandit, Hindistan'a Paris üstünden dönüyordu. Yanında Hindistan'ın Paris büyükelçisi serdar Pannikar –sakallı ve kelebek gözlüklü, Avrupalı karşıtı, kafası kurnazlık ya da kuruntularla dolu bir Tatarı ve Lenin'i hatırlatan bir Hintli– ile Elysée sarayına geldi. Karşılama sözlerinden sonra General De Gaulle, Çin'in dış siyaseti konusunda ne düşündüğünü sordu Madam Pandit'e. Pannikar Çin'de de büyükelçilik yaptığından, nezaketin ta kendisi olan (ve belki biraz da, birkaç dakika gözlemek için) Mme Pandit, ona çevirdi bakışlarını. Hiçbir yeni şey söylemeyen bir konferansa başladı Pannikar. Vakit geçiyordu. Çin konusundan, Sinn Fein üyeleri ile fellaghalar* arasında bir paralellik kurmaya yöneldi. Bir yaver gelip de ABD büyükelçisinin geldiğini haber verdiğinde, Madam Pandit de, General De Gaulle de, tek söz etme fırsatı bulamamışlardı.

Pannikar yaverlerin odasında lafa takıldığından, aşağı inerken eşlik ettim Madam Pandit'e.

“İşte böyle!” dedi sevimli bir gülümsemeyle.

Pannikar çok geçmeden Hindistan'a döndü. Nehru'nun ondan kurtulduğuna sevindiği söyleniyordu. Paris'teki görev gözünde yeniden önem kazandığı için, Fransa'nın dostlarından birini atadı büyükelçiliğe. Yeni büyükelçi, birkaç yıl sonra görevinden ayrılıp, büyük bir yüreklilikle Hindistan'ın en tehlikeli üniversitelerinden birinin rektörlüğünü üstlenecek, ağır yaralanacak, buna karşın daha tam olarak iyileşmeden yeniden dönecekti görevinin başına. Açık gri renk gözlü eşi, Hint masal kahramanlarına benziyor ve insan bu Keşmir ceylanı hatlı kadına baktıkça Tac Mahal'in yaptırılmasına esin kaynağı olan kadını canlandırabiliyordu gözlerinin önünde. Nehru 1960'ta Paris'e geldi. Petit Palais'de Hindistan'ın Hazineseri sergisinin

(*) Fransızlara başkaldırmış Cezayirli çeteciler – ç.n.

açılışını birlikte yaptık. Yoldan geçtiği sırada halkın alkışlaması şaşırttı onu. 1962'de de Fransa'nın resmî konuğu oldu. Commonwealth toplantıları için Londra'ya gidişlerinde birlikte yemek yedik Orly havaalanında. "Ne kadar yaşlanırsam, o kadar daha fazla, düşüncelerinden çok kişiliklerine göre değerlendiriyorum insanları," derdi. Ama Çin'le çatışmanın başlamasından sonra bir daha gelmedi.

İşte yeniden Delhi'deyim yedi yıl sonra. Çin saldırısı oldu ve Pakistandan gelen tehdit belirginleşiyor. Bu sabah, âdet olduğu gibi, Gandhi'nin mezar taşına çiçek götürdüm. Hindistan halkı için, Vişnu'nun yeniden doğuşlarından biri oldu Gandhi. Bir başka demet de Nehru'nun mezar taşına bırakmak istedim ama, taş henüz yerleştirilmemişti: Yeri, bir çim dörtgeniyle belirlenmiş. Altlarında yatan olmadığından, simgeseldir Hindistan'da mezar taşları. Delhi'ye son gelişimde üşüyormuş gibi jestleriyle Hindistan'ı avuçlarında tutan adam buğday filizlerini dalgalandıran sıcak rüzgârın, birbirine kenetlenmiş ellerin getirdiği çiçekler arasında bir çim dörtgeni şimdi.

Yeni cumhurbaşkanı Radakrişnan'la öğle yemeği yemek için tavanı İran masallarından resimlerle süslü büyük salonu geçtim. Bu saatte Capitle'ün bütün salonları gibi bomboş.

Hindistan da öyle.

Nehru'nun evi henüz görmediğim Büyük Müze'ye bağlanıp Anı Evi haline getirilmiş; yöneticisi koleksiyonlarından uzman bilgisiyle, Nehru'dan ise büyük bir sevgiyle söz eden yaşlı bir İngiliz kadını. Bizden başka kimse olmaması için Anılar Evi'ne kapanış saatinde gideceğiz.

Müzeyi gezmeye halk sanatı koleksiyonlarıyla başlanıyor. Dikenli, metal renkli ya da rengârenk her türden balıkla dolu Singapur akvaryumu geliyor aklıma. Halk sanatı figürlerinin çoğu, denizkestanelerini ve iskorpit balıklarını andırıyor. Pullu vücutları ile tanrısal müzisyenler ve denizatları gibi kıvrılmış her çeşit siren. Hindistan öğleden sonrasının ağır sıcaklığında, düzenli gemi sirenlerinin delip geçtiği Flaman sisi belirliyor zihnimde. Bir anıyı uyandıran şey gerçekten de siren

sözcüğü ama, çağrıştıran sis düdüklere değil. Ostende’de, James Ensor’un bürosundayım. Piyanonun yukarısında İsa’nın *Brüksel’e Girişi*’nin keskin dehası, İsa’nın çevresindeki yüzlerini ekşitmiş çalgıcılarıyla duvarı kaphıyordu. Piyanonun üzerinde samanla doldurulmuş bir siren. Ensor’un bakışları benimkini izliyordu.

“Onları Çin’de görmüştüm,” diyorum.

– Canlılarını mı? diye soruyor gravürlerinin mizahıyla.

– Küçük bir maymun bedeninin üst kısmı ve bir balık gövdesiyle yapıyorlar.

– Oysa sirenler vardır, diyor ve işaret parmağı havada, üzgün bir bilgiçlikle ekliyor:

“Ama böyle değildir.”

Otuz yıl sonra, o tabloyu, solmuş halde XX. yüzyılın Kaynakları sergisinde gördüm; renkleri önlenemez biçimde kopup düşüyordu ve temizlikçi kadınlar sabahları, tozlarını süpürüyorlardı başyapıtın.

Gandhi’nin diplomatik valiz aracılığıyla yaşamlarını güveneye aldığı tanrılar ne oldular acaba? Delhi’nin yabanıl sirenleri de parlak renklerini yitirdiler, tıpkı çevresini kuşatan ve batıl itikatin aynı zamanda inanç olduğu Hint sanatının kaba ve saf Ramayana kuklaları gibi.

İnanç, işte şu: Alt katta büyük taş heykel ve birkaç başyapıt. Elephanta’dan sonra bir Hint müzesini ilk gezişim bu. Eskiden yaşamış olan heykel ölmüş değil, yeniden vücut bulmuş. Kahire geliyor aklıma ama, Elephanta Şiva’sı, Teb’in bütün devasallığından, kendisine dua ediyor oluşuyla ayrılıyor.

Kamboçya’da ya da Meksika’da olduğu gibi bu müzeye gelen kalabalıklar, tanrıların önüne çiçekler bırakıyorlar mı diye soruyorum. Hayır. Oysa tapınaklarda, Madura’nın balık gözlü tanrıçası çevresindeki çılgınca kabartmalar yığınından El-lora’nın *Anneler*’i, *Öpüşme*’si ve ya *Ölüm Dansı*’ndan, Elephanta’nın *Majeste*’sine kadar, insanı kutsal bilinmeyene doğru yönlentmeyen tek bir figür bile görmemiştim.

Sanat yapıtları haline gelmiş tanrı tasvirleri karşısında doğan Batı’ya özgü duyguyu, bir kez daha hissediyorum. İnsanların-

kinin tersine bir ruh göçü: Bu heykeller beden değiştirmemiş, ruh değiştirmişler.

Yola çıkma saati geldi. Henüz akşam olmadı ama, gün sona eriyor. Otomobil modern Asya'nın kokusu içinde ilerliyor: Hint buhurları, İslâm develeri ve tozu, Batı benzini. Nehru'nun cenaze törenini düşünüyor, sinemalardaki aktüalite filmlerini anımsıyorum. İnsan yüklü ağaçlar, güneşe karşı açılmış şemsiyeler taşıyan Hindistan'a özgü uçsuz bucaksız bir kalabalık – Kızıl Hisar'da “Kader'le randevudan bu yana uzun süre geçti...” diye seslendiği kalabalık. Üstüne dev bir Coca-Cola reklamının asılı olduğu bir köprü'nün altında, fillerden ve mızraklı süvarilerden oluşan kortej, sonra da siyah ve saydam dumanı Delhi'nin sıcağına asılı kalmış kalın toz bulutlarına karışan küçük odun yığını ve hıçkıra hıçkıra ağlayan köylü kadınlarının yakın çekimleri. “Hindistan, Ramayana'daki kraliçelerden biri değildir; yol kenarlarında gördüğünüz o anneler gibi yoksul bir kadındır.”

İşte ev. Beni davet ettiği villa olmadığını sanıyorum ama, ona benziyor, üstelik mobilyaları da tanıyorum: Kendisine verilmiş büyük bir fil dişi, Fransa'nın gönderdiği Roma üslubunda Meriem heykelciği... Ama ne Şandigar'ı canlandıran büyük resim var, ne de tunçtan Huzur Eli.

Bugün, onların yerine birçok fotoğraf sergileniyor. Şuradaki aile albümü, bütün aile albümleri gibi bir işe yaramaz, birkaç resim dışında: Çocukluk resmi (kendi torununa benziyor); ilk kalp krizinden sonra çekilmiş, yıldırımın çarptığı bir yüzde yitip gitmiş bakışlar ve garip bir beyazlıkta yüzüyle ölümün soylu fotoğrafı – Ramakrişna'nın ölümünü anımsatıyor bana: “Cezbeyle kendinden geçti sanmıştık onu... Ve müritleri 'Zafer!' diye haykırıyorlardı”. Ev ne bir canlı'nın evi, ne de terk edilmiş bir ev, tarih sineması için bir dekor. Oysa daha önce kuşkusuz görmediğim bahçe unutulur gibi değil. Hiçbir tanıdık varlığı getirmiyor akla; gerçekten bir ölüm bahçesi; ama bu ağaçlar onun ağaçları olmuşlardı, şu çiçekler onundu, şu kuşlara benzer kuşlar akşam inerken ötüştükleri gibi cıvıdamışlardı. Ağaçların uçsuz bucaksızlığında apansızın beliriveren mağaraları

ile Şahlamar geliyor aklıma; ve de Hindistan'ın en eski görüntülerinden biri, Nehru'nun birçok söylevinde ve vasiyetnamesinde söz ettiği hep aynı olan Ganj'in daima birbirinden farklı olan dalgaları:

“Küllerimden bir avucunun Allahabad'da Ganj'a savrulmasını istememde, dinle ilgili hiçbir anlam aramamak gerek. Çocukluğumdan bu yana hep sevdim Allahabad'ı baştan sona aşan Ganj ile Yamuna'yı ve bu sevgi yıllarla birlikte büyüdü.

“Tarihinin, umutlarının ve kaygılarının, parlak başarı şarkılarının, zafer ve yenilgilerinin ilmeklerini onun kıyılarında dantel gibi örmüş Hindistan halkının sevgili ırmağıdır Ganj. Hiç durmadan değişen ve akan, ama buna rağmen ebediyen aynı kalan dalgalarıyla Ganj, Hindistan'ın binlerce yıllık kültürünün ve uygarlığının simgesi olmuştur. Onca sevmiş olduğum Himalayalar'ın karlı dorukları ile derin vadilerini, hayatımı ve eserimin biçimlendiği eteklerindeki verimli, uçsuz bucaksız ovaları anımsatır bana.

“Geçmişimle bütün bağları koparmak istemiyorum. Bizim olan ve daima olacak olan o soylu mirasla kıvanç duyuyorum; kökleri tarihin gündeğümündeki çok eski geçmişimize uzanan kesintisiz zincirin halkalarından biriyim ben. O zinciri koparmak istemiyorum; çünkü hayranım ona ve esininin kaynağını onda buluyorum. Bu isteğin tanıklığı olarak ve mirasımıza son bir saygı belirtisi olarak istiyorum küllerimden bir avucunun Allahabad'da Ganj'a savrulmasını, Hindistan'ın kıyılarını döven uçsuz bucaksız okyanusa doğru götürülmeleri için.

“Küllerimin geri kalanına gelince, bir uçak Hindistan köylülerinin ter döktükleri tarlaların üstünde savursun onları, tozumuza toprağımıza ayırt edilemez biçimde karışsınlar diye...”

İşte kızıl akşamın –Ellora mağaralarından çıkışta ovanın üstünde göz alabildiğine yayılan akşamın– ürpermesi. Az sonra kuşlar susacak ve birkaç fenerin, uyuya kalmış bir nöbetçinin ve yitip gitmiş çığlıkların egemen olduğu Capitole'ün bahçelerinde, geçmişte açmış oldukları gibi, gece çiçekleri açılacak. Şimdi ise, dikkat kesilmiş müze bekçisi, küçük bir anı taşının yanında dikiliyor. Nehru şu banyan ağacının altında, bu ölü-

süz ve mezarsız anı bahçesinde çalışırdı; özel yaşamıyla ilgili bilgilerden geriye yalnızca, Hindistan'a duyduğu sevgiyle karışan, yakınlarına duyduğu büyük sevgi kaldı. Akşam oluyor. Hayvanlar ve gezegenler konusunda bana söylediklerini, karıncaları keşfettiği küçük cezaevi avlusunu, yüzlerce yabancısı ve eşekarısıyla birlikte "bir karşılıklı saygı ortamında" yaşamış olduğu hücreyi; akşamları merteklerden çıkıp, kuyruklarını sallayarak birbirlerini kovalayan kertenkeleleri, yarasaları ve alacakaranlığın daha ötesinde uçan tilkileri, tekdüzeliğini birkaç yılanın bozduğu cezaevinin üstünde beyne işleyen çığlığıyla durmadan öten kuşu düşünüyordum. Tutukluların besleyip eğittikleri firavunfarelerini, muhtemelen onu seven on beş gardiyana saldırarak cezaevi avlusundaki yavrusunu alan büyük maymunu; Benares tapınağının gri maymunlarını ormana kaçmak zorunda bırakan siyah maymunları, Japonları gülümsetmek için oraya götürmek istediği fili, kararlılıkla "Âdil araçlarla âdil bir devlet kurmak" ve biraz alaycı bir tonla "Sanırım bir daha göremeyeceğim Kailasa'yı..." diyen sesini düşünüyordum. Yaz günbatımının rengi kıızıldan yeşile döndü Akropolis'in üstünde olduğu gibi ve yapraklar birbirinden ayırt edilmez oldu. Himalayalar'daki cezaevinde ilkbahar çıplak dallardan tomurcukların fişkırmasıyla başlanmış... "Hintkirazı ağacının taze yapraklarının renginin, Keşmir dağlarının sonbahardaki rengine benzediğini orada keşfettim ben." Yabancısı uyuyorlar. Bahçenin derinliklerinden bir yarasa geçiyor. Firavunfareleri, yavrularını top gibi yuvarlayan sincaplar, maymunlar olmayacak artık; uçan tilkiler de olmayacak. Bir cenaze müziği gibi iniyor gece, neredeyse görünmez olan kitabenin üstüne: *Bu adam Hindistan'ı ve Hindistan halkını bütün aklıyla ve bütün kalbiyle sevdi. Hindistan halkı da karşılık olarak, ona hoşgörülü oldu ve her türlü sınırın ve mantığın ötesinde sevdi onu.*"

Delhi'nin klaksonları sustu. Evden ayrıldığımda, yoldan geçen dilenci çocukların çıplak ayakları yavaşça basıyor sessizliğin üstüne. Kargaların çığlıkları Hindistan'ın derinliklerinden geliyor. İki okyanusa kadar -onları güneşten koruma-

yan- kutsal ağaçların çevresinde hareketsiz insanlar büyük çemberler oluşturuyorlar – Benares'in ölü yakılan odun kümelerinin ışıltısı etrafındakilerin ve de eskiden Strasbourg'un ötesinde, taze sürgünlerin ve kışın ölü cevizlerin oluşturduğu gibi...

IV

- 1 -

Singapur

Artık deniz kazaları olmuyor sanıyordum... Şafakta *Cambodge* sanki yatay bir yıldırım çarpmış gibi deliğe giren bir bilar-do topu imişcesine sarsıldı. Her şey yere devrildi. Gemi durmadı. Kamaranın penceresine gittim. Burnu ezilmiş bir tanker, gemimizin bordasından ağır ağır geri çekiliyordu. Başüstü batmadığımız sürece tehlike yok: Boğazlardayız, kıyıyı görmüyorum. Gövde otuz metre boyunca yarılmış; ama o sırada uyanık olan yolcular, tankerin yaklaştığını görüp kış tarafına doğru koşmuşlar.

Kurbağa adamlar ve tulumbalar sayesinde, derme çatma bir rıhtıma ulaşıyoruz. Vietnam'daki elçimizden gelen, Saygon'da karaya çıkmamamı öğütleyen bir telgraf getiriyorlar bana (Gemi yola devam etmeyeceğine göre önemi yok.) Bir de Paris'ten telgraf var: Mao Zedung'la ilgili görevimi tamamlamam için Japonya ziyaretini iptal etmem isteniyor.

Yola çıkmayı beklerken başkonsolosluğumuzda kalıyorum. İki milyon nüfusuna karşın Singapur artık eskisi gibi bir Çin-

li kenti değil. Ama eskiden Çin olan şeyin ölüm düşüğündeyken sığındığı yer. Şimdi çamurla dolmuş limanlar yelkenli Çin tekneleri ile dolu iken, Makao kumarhanelerden gelen altın para sesleriyle ve uzaktaki Çin rüzgâr ve çiçek simgeli dominoların şakırtısıyla çınlarken, genel vali Raffles'ın yaptırdığı sokakların yerini, çok geçmeden, kurutulan çamaşırların balkonlarda değil sopalara gerilmiş iplerde sallandığı toplu konutlar alacak... Bugün 14 Temmuz, geleneksel davet veriliyor. Fransızlar, Malezyalı ve Çinli dostlarımız, Belçikalılar, İsviçreliler, başka uluslardan Fransızca bilenler. Pondiçeri'den* Hintliler. Otuz yıldır görmediğim halde adı söylenmeden tanıdığım kısa boylu biri, el kol hareketleriyle yaklaşıyor. *İnsanlık Durumu*'ndaki Clappique baronu adlı kahramanı esinlendiren kişilerden biri (öbürleri öldü). Artık gözünün üstünde bir kumaş parçası değil, siyah bir monokl var. Dazlaklaşmasına karşın sevimli yaban gelinciği profili değişmemiş. Eskiden olsa kollarını yeldegirmeni kanatları gibi açıp "Buradasınız! Tek söz istemem! Yerin dibine girin!" diye haykırırdı. Alışılmış yeniden karşılaşma sözcüklerinden sonra "Gazeteler burada olduğunuzu yazdığı için geldim," diyor; "Biraz konuşabilirsek çok mutlu olacağım; biraz eski günleri anmak için, ama özellikle sizin *Büyük Yol* döneminde ilgilendiğiniz biriyle, Sedanglar kralı Mayrena ile ilgili küçük bir film yapmakta olduğum için. Hatmi ağaçlarının arkasında ilginizi çekecek epeyce belge buldum." Kendisi yeterliydi ilgimi çekmeye. "Sedang Krallığı'nın pullarını aldınız mı?" diye soruyor. "Evet sizi düşündüm." Birkaç yıl önce, o çok ender bulunan pulları kimin göndermiş olabileceğini düşünüp durmuştum. Daha önce kaldığım *Raffles* otelindeymiş. Yeniden Hollywood'da çalışıyor ve Malezya'ya dış sahneler çekimi için gelen sinema topluluklarının çoğunu o ağırlyormuş. Eskiden herkeste uyandırdığı sempatiyi uyandıırıyordu konsolosta ve eşinde. Davet sona erince, otuz yıl önceki gibi sol elinde viski-soda bardağıyla oturdu. Çok içmiş olduğu halde, otuz yıl öncesindeki gibi ayıktı.

(*) Bengal körfezi kıyısında 17. yüzyıl sonundan 1956'ya kadar Fransa'ya ait sayılan küçük bölge – ç.n.

“Serüven düşkünleri kalmadı artık!”

Solda Hindistan, kuzeyde Siyam, sağda Çin ve Endonezya...

“Bütün gerçek kaçıklar şimdi Hong Kong’talar ama, serüven-
ciler ırkı yitip gidiyor.”

“Avrupalı maceraperest ırkı,” dedi konsolos; “Gene de, *Raffles*’ta odanıza bitişik odada, Borneo çetecileri arasına karışıp ciddi biçimde yaralanmış gazeteciler var. Ama sizin deyiminizle kaçıklar, Bali’yi ele geçirmek isteyen komünistler arasında da, onları kurşuna dizmek isteyen antikomünistler arasında da eksik değil herhalde. Singapur’un bağımsızlığını ilan etmesi an meselesi. Başkan Sukarno’nun düşmanlarıyla işi bitmedi; Tayland’ın da Çin’le. Vietnam çok sakin değil; Sumatra’da gerillalar var... Daha ne istiyorsunuz?”

– Yerin dibine girin. Bali, komünist partisi üyesi, başdöndürücü güzellikte, memeleri çıplak kızlar! Bravo! Söylenecek söz yok! Sukarno geberttirecek kendini; zaten hiçbir önemi de yok bunun. Tayland ve Vietnam, elbette! Yine de, macera değil bu artık, zavallıların tarih diye adlandırdıkları şey. Bağımsızlık umurunda değil kimsenin. Tanklar, uçaklar, daha ne gerek? Bir serüvenci bir orgeneral değildir. Neden bir büyükelçi olmasın?

“Geçekten de öyle,” diyor 14 Temmuz için gelen Malezya büyükelçimiz; “Ama Brook, Büyük Britanya adına raca olmuştu. Korsanları sultanının tekneleriyle ortadan kaldıramazdı; İngiliz filosu gerekti bunun için. Saravak’ta sarayından geriye pembe bir köşkten başka şey kalmadı. Yavru orangutanlar ve konuşan papağanlarla dolu bungalovlarla çevrili. Belki de maceraperestler şeyi başardılar.”

– Neyi? Dökül bakayım!

– Yenilmemeyi canım! Dediğim gibi, belki de başaranlar, büyük bir devletle bağlantı kurmuş olanlardı. Sizin düşündüğünüz Conrad’ın, Kipling’in maceraperesti, Asya’nın uykusunda doğdu.

– Conrad’ı tanımış mıydınız? diye sordu bana büyükelçi.

Hâlâ ağarmamış fırça gibi kumral bıyıkları ile hangi dostuma benziyordu acaba? Hayır bir dostuma değil, son Hindistan ordusunun tipik bir albayına benziyordu.

– Hayır. Valéry, İngiltere'nin bir ada devleti olmasını yeterli bir neden saymadığından, İngiliz donanmasının hemen her zaman Fransız donanmasına üstünlük sağlamasını nasıl açıklayacağını sormuş ona. Ama önemli sayılabilecek bir yanıt alamamış.

“Yalnız, Gide ile ona dair garip bir konuşmamız olmuştu. Pontigne'deki gürgen ağaçlarından çitin altında Gide bana, 'Proust'la ilgili ne düşünüyorsunuz?' diye sormuştu. *Sodome ve Gomorra*'nın yayımlandığı günlerde ya da ona yakın bir tarihte. 'Kitabı fark ettiğimiz sonuca ulaşırsa,' demiştim, 'Proust, ya yüzyılın en büyük romancılarından biri olacak; veya çok ilginç biri olacak sadece.' Claudel'in aşağılayarak 'aylaklar ve uşaklar yığını' diye adlandırdıkları, onun 'yeniden bulunan zaman'ı tarafından değiştirilmiş olabilir. Lord Jim'i Guermantes'in salonlarında düşünebiliyor musunuz?”

Conrad o sıralar, *Nouvelle Revue Française*'in ölümüne saygı belirtisi olarak bir özel sayı yayımladığı yegâne yabancı yazardı.

“Yine de akıl yürütmeniz duruma uygun değil,” diye yanıtlamıştı Gide.

“Flaubert'inkini andıran ritmine karşın, büyük bir atmosfer yazarıdır Conrad ama benim hayranlığım sizin dediklerinizden çok, yaşamında kökenini pek fark edemediğim bir saplantıdan ötürü. Çaresizlik saplantısı.”

– Çok ilgi çekici; kökenine gelince, belki şeydir...

Bourgonne tarzı manastırın görüldüğü gürgen ağaçlarının altındaki yolda yürüyorduk; sorar gibi baktım. Koluma girdi, şeytani bir ton seçerek sordu:

“Madam Conrad'la tanışmış mıydınız?”

Akşam yemeği. Başkonsolos ve eşi, büyükelçi, Konsolosluklar müfettişi (Giraudoux'nun eski görevi), Clappique, ben. Müfettiş ilgimi çekiyor. Hatları, Amerika toprağı ile haşır neşir Sioux Amerikalıların hatları. Ama onların teni böyle koyu değildir ve saçları da böyle ortadan ayrılıp dümdüz iki yana yatırılmamıştır. O adını hiç duymadığım Kızılderiliyi, Karga Kanada'nı hatırlatıyor bana. Hareketsizliği, Clappique'in kıpır kıpır-

lığı ile çelişiyor – ama mizah gibi bir şeyi de örtüyor. Pencere, işitilmeyen bir deniz rüzgârıyla açılıyor ve ekvator ılıklığı doluyor içeri.

“Günümüzde Lord Jimler kalmadı,” diye yanıtıyor büyükelçi; “çünkü herkesin tüfeği var. Kral Olmak İsteyen Kişi silah kaçakçısı olsaydı, Kipling’in öyküsü farklı olurdu. Artık, maceraperest döküntülerinden başkası yok elimizde.

“Lord Jim ve Almayer* aynı şeydir,” diye haykırıyor Clappique; “Her ikisi de kendilerini dışlanmış hissederler ama, bunun hiçbir anlamı yok. Neden Avrupa’da değil de buradalar? Asıl soru bu. Tarare-pompon!

“Hay Allah, Madam de Pompadour’un bu ünlemesi de neyin nesi şimdi?” diyorum.

– Tarare-pompon diyen o muydu? Doğrusu şaşırmadım buna. Sevimli biriymiş: Beni öngörmüş.

“Avrupa’da maceraperestlerimiz yok değil” diyor konsolos; “ama maceranın büyük romantizmi, egzotik dekoru yoktu eskiden. Çin Marco Polo’yu şaşırtmış Amerika’nın bir Avrupalı’yı şaşırtması gibi: Daha fazla değil. Asya ancak onun efendileri haline geldiğimiz çağda fantastik hale geldi.”

“Ve fetih araçlarımızın yani, ateşli silahlar ve makinelerin, bizi onlardan ayırdığı zaman,” diyorum; “İki yüzyıl önce, afyon savaşı akla bile gelmezdi. İspanyolların Meksika’yı keşfettiklerinde Meksikalılara Mağribliler adını taktıkları da doğrudur.”

“Egzotizm elbette rol oynamıştır,” diye yanıt veriyor konsolos; “Ama sadece şu anlamda: Kral döküntüsü, maceraperest, Asya’da bir Avrupalıdır; Avrupa’da bir Asyalı değil.”

– Yerin dibine girin! *Binbir Gece Masalları* serüvencilerle dolu!

“Maceraperest döküntülerinin çoğunun ortak bir noktası var: Avarelik,” diyorum buna. “Serüven kralları yerleşik insanlardı. Öyle olmayan enderdi. Almayer bir istisnadır.”

Konsolos yanıtıyor:

“XVIII. yüzyılda, Avrupa’da maceraperest, bir doğaüstü zorba idi. Öyle değil mi? Bir Cagliostro...”**

(*) J. Conrad’ın ilk romanı Almayer’s Folly’nin kahramanı – ç.n.

(**) İtalyan maceraperest Joseph Balsamo, Cagliostro Kontu – ç.n.

– Macera rol oynuyor ama, sanırım Asya da oynuyor. Peri masalları modasının yerini *Binbir Gece Masalları* aldı; *Binbir Gece Masalları*'nın yerini de *westernler*. Her dönemin ayrıcalıklı hayal ülkeleri vardır...

– Ve çok daha önceleri sayın bakanım, istemeden serüvenci olanlar vardı. Karakurum'a ulaştıklarında Cengiz Han'ın öldüğünü öğrenen papalık elçilerinin rastladıkları Pont-au-Change'li küçük fahişe.

“Selahaddin Eyyubi'nin annesi Avusturya'da esir alınmış bir Avrupalı prenses değil miydi?” diyorum; “Nasturi prensesler Budist oda hizmetçisi istemedikleri için kurtarılmıştı küçük fahişe. Ya elçilerin onunla birlikte rastladıkları Fransız kuyumcu? Ağzından bal şerbeti akan gümüş insan heykelcikleri yaptığı için sağ kalabilmişti...”

– Marco Polo'yu bir yana bırakırsak ki o da bakan olmuştu, XIX. yüzyıl İngiliz edebiyatındaki serüvencinin Asya'nın uykuyla bağlantılı olduğuna dair fikrimde ısrar ediyorum. O uyku, Amerikalı ve Avustralyalıların Japonlarla savaştıklarını gören Okyanusya yerlileri için neye dönüştü?

Büyükelçi, Yeni Hebrides Adaları'nda Fransa Yüksek komiserliği yapmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği İngiltere Dışişleri bakanına benzeyen yüzü ile ona öylesine iyi uyardı ki... Sinemada olsaydı mükemmel olurdu.

“Yaşasın Okyanusya'nın uyanışı!...” diyor Clappique; “Bu da hayalî radyo istasyonları kurmak ve pan-pan! sihirli uçakları getirmek için yukarıya yazmaktan ibaret! Yaşam amma da güzel olmalı oralarda! Böylesini ben de isterim!”

Konsolos bana: “Yeni Gine'nin durumu gerçekten görülmeğe değer,” diyor; “Amerikan *liberty-shipleri* bolluk taşıdılar oraya. Onları da nakliye uçakları izledi. Telgrafla bağlantı kurdukları askerî havaalanlarına iniyorlar. Yerliler Amerikalıların –ya da Beyazlardan daha beyaz atalarının ya da İsa'nın– göndereceği bolluk uçakları gelsin diye ağaçları söküyor, teneke çalışıyorlar. Ama elinden geleni yapmış İsa. Üç kuşak önce Yahudiler, Sydney'in üstünde çarmıha germişler onu. İlk tekneyi Nuh yönetmiş; Avustralyalı olmayan bir beyaz. Hıristiyanlığı dönüş-

türdükleri biçim de ilgi çekicidir. Bir Papualı kâhin Brisbane'e gönderilmiş. Orada (türlerin) dönüşümü teorisinden söz etmişler ona. Bütün Beyazların tek bir tanrısı olmadığını keşfetmiş, hayret ederek. Günümüzde köylerde, iki Beyaz ırkın olduğu anlatılıyor; bunlardan biri totem İsa'ya inanıyormuş, öbürü ise Totem Monki-Monkey'e, yani maymuna..."

Elçi yanıtıyor:

"Havarilerden biri günümüzde Avrupa köylerinden birine gitse daha mı az şaşırırdı sanki? Bütün bunlar gerçekten de çok ilgi çekici. Ama bu konuda bir tez hazırlamakta olan bir yöneticiye bakılırsa pek de çığınca değil sayın bakanım. Şileplere tapma kültürünün *liberty-shipler*den doğduğuna inanmıyor o, bay Clappique. Belki Yeni Gine'ye yerleşen ilk Beyazın gemisinden doğmuştur. Belki de yerlilerin tanrılaştırdıkları bir Rus'tan. Ama sözünü ettiğim yöneticiye göre, Beyazların gelmelerinden önce de varmış bu efsane. Atalar göndermişler kutsal gemileri. Tekerleğin, bıçağın gemilerle getirilmiş olduğu bir ülkede şaşırtıcı değil bu. Efsaneler birbirine karışıyor. Tanrı Adem ile Havva'nın şilebine el koyup, Nuh'a, daha doğrusu iki oğlu Sam ve Yafes'e veriyor Nuh, Yam adlı oğlunun gemiye binmesine izin vermeyip, onu Yeni Gine'ye sürgün ediyor. Ama, kutsal gemilerin savaş dönemi hariç gelmediklerini düşünün; ve gelmemeye de devam ediyorlar. Kim engelliyor gelmelerini? Öncelikle, Atalar'ın düşmanı olan ruhlar. Ama misyonerler Atalar'ının da gemilerin gelmesini engellediklerini, çünkü şeytan olduklarını öğretmişler. Yerliler şeytanları misyonerlere havale edip, Tanrı'ya ve İsa'ya dua etmeye koyulmuş. İsa'nın Sydney'in üstünde çarmıha gerilmesini yeniden ele almamız çok iyi olur: Tıpkı sizin Papualı vaiziniz gibi sevgili dostum, Papua reislerinden biri Sydney'e gidiyor ve Etnografya müzesini geziyorlar ona. Dehşete kapılıyor: Tanrılar ve Atalar, orada tutsaklar. Demek yalancı misyonerler yakmamışlar onları. İşte bu yüzden gelmiyor şilepler! Sydney'de İsa, şeytanlara şilep yapmayı öğretmişti ama, çarmıha gerdiler onu; şeytanlar da hapsedilmişler!.. Misyonları bütünüyle terk etmeseler de, yeniden atalara dua etmeye başlıyorlar. Ve öylece sürüp gidiyor. Yöne-

tici şu nokta üstünde duruyordu: Efsane, Beyazların karaya çıkışlarının belli belirsiz anısından doğmadı; çok uzun sürelerden beri vardı; Beyazların karaya çıkışları, beslenip güçlenmesini sağladı...

“Kuşkusuz pek çok roman yazılabilir şilep kültürleriyle ve büyülü uçaklarla ilgili; ama Yeni Gine’de yeni bir Brook belirseydi, teneke kutuları değil radyo istasyonları, gerçek uçaklar, gerçek şilepler gerekecekti ona. Yani gerçek bir büyük devletle bir bağlantısı olması gerekirdi. Rimbaud efsanesi uzaklaşıp gidiyor.”

“Ama sevgili Pierre,” diyor konsolos; “senin Yeni Hebrides Adaları’nda hâlâ birkaç fantezi düşkünü yaşıyordu değil mi?”

Müfettiş sanki ağzına görünmeyen bir Kızılderili çubuğu götürüyor ve hiçbir şey demiyor.

Clappique alıyor sözü:

“Kaçık antikacı Jacques Viot, kendini bir büyücü diye tanıttığı için, nazar boncukları, tapalar ve diğer mekanizmalarla yüklenmiş olarak yeniden geldi. Birkaç sihirbazlık numarası ve başparmağın bir bölümü kopuyormuş zannettiren bir numara! Savulun!”

Elleri havada bir tur atıyor.

“Serüven dediğimiz şeyi tanımlamak kolay olabilir mi? diye karşılık veriyor müfettiş; “Giraudoux benim şimdiki görevimi, gezip dolaşmak için uydurmuştu. Onun yerine atanmak için dolaplar çevirdim. Neden? Seyahat için mi? Hayır. Bir çeşit şirselik? Çılgınlık? Peu-de-Chose ya da Babiole caddesi denilen yerlerin bende hâlâ tutku uyandırıyor olması mı?”

– Haiti’de mi bunlar?

– Evet. Efsanelere göre büyük korsanların hazinelerinin gömülü olduğu Tortue adasına gitmiştim. “Büyüyünce ne yapacaksın?” diye sorulduğunda “bir tembel mesleği” diye yanıt veren çocuklardan nefret etmememe rağmen yörenin güzel manzarasını pek umursamıyordum. Ama, korsanların mağaralarını gördüm.

Ağır ağır, ama Clappique’inkine yaraşır bir kesinlikle korsan öyküleri anlatıyor. Gardiyanlar, hırsız ya da katil bir yığın fahişeyi cezaevinden çıkarıyorlarmış: “Adalara gideceksiniz; orada

beyaz kadını olmayan kibar beyler evlenecekler sizinle.” Tam olarak değilse de inanıyorlarmış söylenenlere kadınlar. Adalara vardıklarında, korsanların reisi geleneksel bir söylev veriyormuş onlara: “Geçmişinizle ilgili hiçbir şey sormuyoruz size. Geleceğinize gelince, işte tüfeğim ve seçtiğim kadın kaçmaya kalkarsa, tüfeğim kaçırmayacak onu.” Robinson gibi yelken bezinden ve keçi postundan giysilere bürünmüş o kibar beyler, eşlerini seçip götürüyorlarmış. İlk mağara. İkinci mağara, mahzen ve örümcekler. Eski cezaevlerini arar duruma geliyormuş kadınlar. Üçüncü mağara: Saray giysileri, altın sofratakımları. Üstlerinde gümüş şamdanlarla taş masalar; deliklerden büyük sarmaşıklar giriyor, görkemli duvar halılarının yukarısında armutlar gibi ayaklarından asılı yarasalar uyuyorlarmış. Korsanlar, ganimetlerinin en değerlilerini asla satamıyorlarmış; kime satacaklardı ki? Bu yüzden de, mağaralar hazinelerle doluymuş ve üstünde örümceklerin dolaştığı altın iplikle dokunmuş duvar halıları bekliyormuş Saint-Lazare cezaevinden gelme fahişeleri.

“Ah! O hanımlardan birinin anılarını dinlemek isterdim! Gerçekten! Manon Lescaut’yu boşverin gitsin!” diyor Clap-pique.

– Hiç şansınız yok bayım. Korsanlıkla ilgili pek çok metin var, Oexmelin’kinden* sonra yazılmış. Ama o kadınlarla ilgili hiçbir şey yok. Kuşkusuz okuma yazma bilmiyorlardı ve...”

– Anlatabilirlerdi ama!

– ...ve hiçbiri de bir daha Fransa’ya dönmedi. Bir Robinson ile hazinelerin ortasında bir yosmayı bize gösterecek bir filmin düşünüyorum elbette! Aynı zamanda da, biraz daha sıradan ama, şunun da: Herhalde yalnızca o adamlarla yaşamamışlardır... Saint-Lazare cezaevinin bir fahişesi ile Tortue adasından bir kölenin ilişkileri nasıl olmuştu acaba?

Çatal bıçağını özenle bırakıp, Kızılderili havasını yeniden takınarak, barış çubuğunun yerini alan alaycı biçimde kıvrılmış bir parmakla vurguluyor:

(*) Fransız asıllı Hollandalı korsan. Karayip Denizindeki korsanlık hikâyelerini anlattığı bir kitabın yazarı – ç.n.

“Sumatra’da denetlediğim görevlilerden biri çok hoşuma gitmişti. Yerli bir genç kızın peşindeydi. Yerel dili konuşuyordu ama, hiç işine yaramıyordu bu. Ve sevgili dostumun aklına, bir gün dâhice bir fikir gelmiş: Perrault’nun *Masallar*’ı. Sumatra folklorunu ve Hint efsanelerinden birçoğunu biliyormuş genç kız. Ama büyü dünyası egzotiğe, yani onun gözünde Avrupa’ya aitmiş. Çocuklara ondan öğrendiği *Çizmeli Kedi*’yi anlatmaya koyulmuş genç kız. Masalda değirmencinin, çocuklarına yeldeğirmenini, eşeğini ve kedisini miras bıraktığını hatırlarsınız. Ama Sumatra’da yeldeğirmeni olmadığından –ve genç kız, yeldeğirmenin kanatlarını belirtmek için kullanılan kanat sözcüğünün ancak kuş kanadı olabileceğini düşündüğü için– masaldaki yeldeğirmeni, üçgen çatının çevresine yerleştirilmiş üçgen biçimi kartal kanatlarıyla bir ölüer evi haline gelmiş.”

Bir yeldeğirmeni garip bir yaratıktır zaten. İran’da Lut çölünde gördüğüm yeldeğirmenleri geliyor gözlerimin önüne: Batan güneşin altında darağaçları gibiydiler.

“Ya eşek? Dev kulakları ile hiç bilmedikleri tüylü bir at, dostum.”

– Eşeklere saygı gösterin, diyor Clappique; “Bir gün düşümde tuhaf hayvanlar görmüştüm; Hint domuzu gibi bir şeyler. ‘Ne halt ediyorsunuz burada?’ diye sordum onlara. ‘Kulakları olmadan önceki tavşanlarız biz,’ diye yanıtladılar.”

Elindeki çatal bıçağı tabağının kenarına bırakarak, müfettiş Karga Kanadı, parmağını tekrar barış çubuğu gibi kaldırıp:

“Neden mi kedi çizmeleri? Büyülü oldukları için ya da kedinin arka ayakları üstünde durarak bıyığını sıvazlaması için,” diyor.

Hikâye devam ediyor. Kralın yerini, Petrolün Efendisi alıyor; altın işlemeli giysinin yerini de bir Hollandalı üniforması. Perrault’nun masalındaki gibi, köylüler efendilerinin büyük reis Kaabah (Carabas emiri) olduğunu söylüyorlar, çünkü konuşan bir kediden korkuyorlar. Canavar Avrupalıdır, bir asansörde oturuyor; neden acaba? Patisini kulağının üstünden aşarak insanlardan daha iyi selam verdiği için çok iyi karşılıyor kediyi. Canavar kendisine kafa tutulunca, masaldaki gibi bir fareye dönüşüyor; kedi de onu yiyip, asansörden ayrılıyor ve ya-

bandomuzu etleriyle ve pirinç rakısı testileriyle bir şöenin hazırlanmış olduğu büyük bir salona giriyor. Resim kutuları ve ses kapanları ile yani fotoğraf makineleri ve gramofonlarla çevrelenmiş yiyecekler. Petrolün Efendisi Yöneticisi, kızını elbette, (kuyruğu havada kedinin ona söylediğine göre) böylesine güzel bir asansöre ve içinde daima şöenler hazırlanan öylesine büyük bir gökdelene sahip olan büyük reise veriyor. Hikâyenin sonu Perrault'nunkiyle aynı: Kedi, küçük uçan hayvanlarıyla (Petrol platformları ve helikopterler) birlikte çok büyük sayıda petrol tesisinin sahibi oluyor; ailesinden kedilerin fotoğraflarıyla süslediği altın yaldızlı bir ev satın alıyor ve "fareleri artık, yalnızca eğlenmek istediğinde kovalıyor."

"Harika olan, sevgili konsolos bey, dostumuz görevlinin, genç kızın kafasında neyin masala, neyin Batı'ya ait olduğunu asla anlayamamış olması. Petrol platformlarını boy atsınlar diye suladığımızı sanıyormuş genç kız. Ama çizmeli kedi bir uçaktan daha şaşırtıcı olabilir mi sanki? Genç kız 'Kedi pağanlar kadar iyi konuşuyor muydu? Beni ülkene götürmelisin. Korkardım... Ama alıştırdım. Burada yiyoruz, yiyoruz, uyuyor ve ölüyoruz...' demiş."

– Harika! Delikanlı yatmış mı onunla? Benim filmimde de Mayrena aynı türden bir dalavere anlatıyor.

Büyükelçi, müfettişe:

"Sumatra'da kediye rastladın mı?" diye soruyor.

"Venedik'te ve altında balık pazarı olan Galata köprüsü hariç hiçbir yerde rastlamadım. M. de Clappique'in diyeceği gibi, bununla birlikte eğer Sumatra'da kedi olmasaydı öykümün cidden çok daha iyi olacağını söylememe izin verin: Burjuvalaştırıyorsun kendini."

– Neden Sumatra'da kedi olmasın? diyor konsolos; "Habeşistandakiler gibi tavşan tüylü olan ünlü yeşil kediler var Borneo'da... Orada beni en çok neydi şaşırtan biliyor musunuz? Tanrılara sunulan oyuncaklar. Gözünüzün önüne getirmeye çalışın: Bakire Meryem sunağının önünde bebekler. Çocuk İsa'nın önünde mekanik oyuncaklar – peki Çarmıha Gerilme'nin önüne ne koyulabilirdi?"

“Gidip Çocuk İsa'nın önüne mekanik tavşanlar koyalım,” diyor Clappique; “Hem de hemen!”

– Ama Mōsyō de Clappique, tavşanlarınız sıradışı oldukları için sevimliler... Kuş uçmaz, kervan geçmez, önemsiz yerlerin oyuncakları... Oysa Cakarta, Bangkok, günümüzün güçlü başkentleri.

Bangkok 1925'e doğru hâlâ, dünyanın en gerçek dışı kentlerinden biri, İsfahan'ın ve Pekin'in kızkardeşiydi. Ne gökdeleni vardı ne de köprüsü. Sol kıyıda, Hindistan Ticaret Şirketi'nin tabak kırıklarıyla kaplı, sabahları ışıl ışıl yanan, rüzgârda çanları tıngırdayan tapınaklar. Düğün buketleri gibi sımsıkı porselen çiçeklerinin üstünden beliriveren saray kapıları ve Asya resimli bir paravanın üstünden görünen boynuz biçimi köşeler. O zamandan beri görmedim Bangkok'u. Tayland'la ilgili son anım, krallarının Fransa'yı ziyareti. Bizi Versailles'a götüren otomobilde, kral bana “Baudouin'e,³ sadece bizlerin, biz kralların demokrat olmaya muktedir olduğunu söyledim,” demişti. Öğle yemeğinden sonra, şatoyu gezdik. Kraliçe Sirikit, davet ettikleri arasında General De Gaulle'ün en beğendiği kadındı. Güzelliği, budizmin kadınlara kazandırdığı zarafetle ilişkiliydi; hep buket hazırlıyor gibidirler: Marie-Antoinette'in odasında, bir şövale üstünde, en görkemli günlerinde başlanmış, Temple Zindanı'nda tamamlanmış ve daha sonra, birçok yeri devrimcilerin mızraklarıyla delinmiş olarak bulunan o dehşet uyandırıcı portre. Kraliçe Sirikit o deliklerin sebebini sordu bana. Anlattım. Dinini biraz olsun bildiğimi unutarak, ayrılırken parmaklarını, budizmin kutsama işaretiyle deliklere doğru uzattı....

Müfettiş avuçlarını masaya bastırdı ve Kızılderili hareketsizliğiyle yeniden başladı söze:

“Borneo hâlâ şaşırtıcıdır: Seria, Taş Devri'nde yaşayan köylerle kuşatılmış bir petrol kentidir. Denizde üç yüz petrol platformu var dostum, helikopter iniş pistleriyle. Ve elbette bungalovlar: Bütün petrol kentleri birbirine benzer.”

Basra körfezinin ucundaki Abadan geliyor aklıma: Gerçekten de, Mısır tapınaklarının sütunları gibi göğe doğru yükselen ra-

3 1960'larda Belçika kralı.

fineri bacaları altında bungalovlar. Mezopotamya çölü boyunca petrol kuyularının Ay sakinlerinin tören alayı gibi göründüklerini anımsıyorum.

“Köylerde, sevgili Pierre, uluyan ve havlamayı bilmeyen köpekler, dövüş horozlarının tiz çığlıkları, ortak evlerin karanlığında anneleri onları bulabilsin diye boyunlarına çingirak bağlanmış çocuklar. Uçan sincaplar, maymunlar, hattâ kertenkeleler. Her vahşinin kolunda çalışmayan bir saat: Japonlar kamyonlar dolusu getirmişlerdi o saatlerden. İklimе hiçbir saat dayanamıyor. Ama biliyor musun dostum, saatin her yerde olduğu, ama zamanın hiçbir yerde olmadığı bir yer can sıkıcı...”

“Yirmi kilometre ötedeki petrol meşalelerinin kızıl aydınlığında cüzamlılar, emekleyerek çıkıyorlar kulübelerinden. Geçmişin kafatası avcılarının uzun evlerinde cangılda ölen Japonların –gözlükleri hâlâ üzerinde– kafatasları.”

Clappique coşkuyla yerinden fırlayıp, sakin ve gülümseyen Karga Kanadı'nın bakışını fark edince –sırtını neredeyse yasladığı duvardaki maskelerden birini düşürerek– hemen yeniden oturuyor.

Krem rengi bütün duvarlarda halk sanatı nesnelere asılı: Kuklalar, Siyam'dan, Cava'dan, Sumatra'dan, adalardan, Yeni Gine'den getirilmiş gayet seçme maskeler. Öğleden sonra müzede, o üç bin kilometre boyunca hayal gücünün efendileri ya da hizmetkârları olmuş bütün o maskeler arasında, eskiden limanda, yerel yelkenliler, yolcu gemilerimiz ve Malezya *prauları** arasında hissettiğimle aynı duygular içindeydim: Her şeyin birbirine karşılaştığı, Siyam'ın Celebes adalarıyla uzaktan komşu olduğu, Çinli bir halkın Avustralya ile Hindistan arasında didinip durduğu bir kent. Hindistan'la yeniden karşılaştım kısa süre önce; Çin'le de karşılaşacağım çok geçmeden: Etkileyici birleşimleriyle kıtalar. Burada, Rangoon'dan Yeni Gine'ye kadar hangi birleşimden söz edilebilir? Ama yine de, bu parçaları birbirine uymayan şekillenme de bir dünya, sadece fethedilmiş okyanusların birbirlerine karıştığı İngiliz evreninden ibaret olmayan bir dünya. Singapur bu denizde bir yıldızdır.

(*) Malezyalı korsanların kullandıkları hızlı bir gemi – ç.n.

Ama artık Britanya İmparatorluğu değildir bu; daha şimdiden jetler ve küçük uçaklar, yolcu gemilerinin ve *prauların* yerini almıştır. Küçük gökdelenlerin uluslararasılığını, eskiden Ramayana'nın fethettiği uysal vahşilerin uluslararasılığı ve kafatası avcılarını ile birleştiriyor ve bir kez daha sulara gömülen Ys'in,* yavaşça yıkılan Bizans'ın uğultusunu işitiyor, miladi 1965'te, Singapur'un vaktiyle olduğu şeyin sönüşünü duyuyorum...

Bu muhteşem ve uğursuz duyguyu uzun süredir tanıyorum. Bizi sürükleyip götüren ve düşüncenin ya da sanat eserinin yeniden kazandırdığı süre değil söz konusu olan; gölgesi üstümden okyanusun ılık rüzgârıymışçasına geçen armalardaki kartal gibi bir zaman bu; hikâyeleri ve Tarihi yokluğa gönderen öldürücü Zaman söz konusu. Dönüştürülmüş hatıra kayıp gençliği, düşünce geçen zamanı yeniden kazandırır mı? O şimdiden yorğun mırıltıyı işitiyorum: Dinle beni; Avrupa diye adlandırmış olduğun şeyin can çekişmesi karşısında dua eden beni iyi dinle; çok geçmeden benim fısıltımdan başka şey anımsanmayacak...

Büyükelçi, müfettişe soruyor:

“Borneo'daki komünizm konusunda ne düşünüyorsun? Raffles'ta oturan Amerikalı gazetecilerin başına gelenler hafife alınacak gibi değil.”

– Tüftüfle atılan okçukların zehirinden sakınmak gerek. Komünizme gelince, durum şöyle. Brunei'ye varıyorsun. Dükkânlar bomboş. Ama kaldırımlarda karmakarışık yığılmış daktilo makineleri, sutyenler, şapkalar, gösteriler için kestane fişekleri ve buna benzer pek çok şey. Kulaklarına, köyüne bir kafatası getirdiğini gösteren kaplan dişleri yerine diş fırçaları takmış, otomobillerden dehşete kapılmış yerliler geçiyorlar. Kaldırımında gördükleri şeylere sahip olmak istiyor ve bunu beyazların engellediğini düşünüyorlar. Komünizm şapkalara ve kestane fişeklerine sahip olmalarını sağlayacak.

– Peki Petrol platformu civarındakiler?

– Seria'da, işçiler kendilerini proleter değil, büyük burjuva sayıyorlar. Orada da, yerlileri çok konuksever olan ormanlık

(*) Bröton mitolojisinin efsanevi şehri – ç.n.

bölgede de komünizmin izine rastlanmaz. Ama, fotoğraf konusuna çok dikkat etmek gerek: Birinin fotoğrafını çekersen ve ertesi gün öleceği tutarsa, ruhunu tek gözlü kutuna hapsedmişsin sayarlar ve öldürürler seni. Can sıkıcı bir durum.

“Sumatralı genç kızdan hoşlanmamın nedeni yalnızca Çizmeli Kedi’si değil; babası onun fikrini sormadığı için inandırıcı gelmişti bana. Borneo’da âşık olmak suçlu olmaktır. Herkes herkesle yatar ama, evliliklere kişiler değil, reis karar verir.”

“Uçan kertenkelelerle çevrili insanlarınız,” diyorum, “evliliğe Saint-Simon gibi bakıyorlar: ‘Saygıdeğer düğ, büyük kızınızla evlenmeyi arzu ediyorum. –Ah ne yazık saygıdeğer düğ. Sözlüdür o. –Ama bir kızınız daha yok mu?’”

– Aşağı yukarı. Garip bir dünya. Tartıştığım bir reis, uzun uzun düşündükten sonra şöyle diyordu: “Hıristiyan olmamız can sıkıcı olurdu ama, tarlalarımızı ekmeye başlamak için balıkçı-kartalların kehanetini beklemek zorunda olmazdık. Ve de konuklarımızın kafalarını kesebilirdik. Kenti tanıyorum ben: Cezaevinde yattım orada. Dikiş makinesi kullanmayı orada öğrendim. Cezaevi, kent kadar saçma bir yer değil. Ormanlık bölgeye benziyor: İnsan yiyecek için para ödemek zorunda değil. Bizim orada savaş sırasında, büyük beyaz şemsiyeler yağıyordu gökyüzünden.”

Corrêze gecesi içinde rengârenk paraşütler; kuşkusuz Dayak kabilesi köylerinin ışıklarına benzeyen siper ateşleri; yirmi yıl önce Büyük Britanya’dan Yeni Gine’ye ve Japonya’ya kadar her yere inen hafif mantarlar...

“‘Bütün kabile için peştemallar diktim,’ diyordu reis. ‘...Bize tüfekte ateş etmeyi öğretmek istediler ama, zehirli okçuk atan üfleme sopalarını yeğliyoruz biz. Japonlar her Avustralyalı başı için beş yüz rupi veriyorlardı; çok fazla Avustralyalı başı yoktu. Daha sonra çok Japon başı oldu ama, Avustralyalılar hiç para ödemiyorlardı. Sonunda kelle avcılığı yasaklandı. Beyazlar ne istediklerini bilmiyorlar.’”

Büyükelçi sözü alıyor:

“Rimbaud sirki terkedip, Fransa’ya geri gönderildiğinde İsveç’te kim büyükelçiydi biliyor musunuz? Gobineau.”

Clappique, büyükelçinin yüzüne hiç şüphesiz daha çok yakışacak siyah monoklunu ona doğru uzatıyor:

“Gobineau ha! Pek yakışmış! Üstelik mutlu son! Sirk iyi bir şeydir. Rimbeaud kalmalıydı orada. Zavallı herif! Burjuva! Yerin dibine girsin! Ah afyon kralının gemilerinin Şanghay açıklarında olduğu günler!.. Ne yapmalı bugün? Soytarılık mı? Sevgili ülke! En inanılmaz serüven sanırım Timur’un torununun karısınınki idi; filmimde Mayrena’ya anlattırıyorum onu.

“Annam kıyısı boyunca ilerleyen gemide Mayrena –1888 yılı, tek söz istemem!– gece, çevresinde beyaz bez giysili budala adamlar ve dönemin budala kadınları. ‘Bana Alphonsine deyin sayın baron... Bize de anlatın: Kadınların da ilgisini çekecek öyküler bunlar...’”

Clappique kırıtıyor. Coştuğunda, kesik ince sesinin yerini romantizm dönemi büyük tiyatro oyuncusunun –Ruy Blas ile César de Bazan arası Frédérick Lemaître’in– kalın, yabancı sesi alıyor. Siyah monoklu yeniden takıp, eliyle yerine oturuyor.

“Şu sevimli şımarık de Lavallière Henri IV’ün nasıl torunuy- sa, genç kadın da öyle torunuymuş Timur’un. Ama onunla evlenilmiş hiç değilse – İslâm usulüyle. İran’dan gelen bir kervanla birlikte emirin adamları tarafından ele geçirilip, köle olarak satılmış ve imparatorun torununun cariyesi olmuş. Silik herifin tekiymiş torun ve imparatorun atlıları Demir Kapı’yı aşarken o şiirle uğraşıyormuş!”

Monoklunu cebine kaydırıp, başını asaletle arkaya yatırıyor ve Olympos tanrılarına özgü hayali bir sakalı ağır ağır sıvazlıyor. Yaban gelinciği görünüşü yok oluyor: Bütün büyük mim oyuncuları gibi bir başka kişiyi canlandırmayı başarıyor:

“...Ama Ankara Savaşı’nda Timur’un muhafız süvarilerine komuta eden veliaht prens, Beyazıt’ın askerleri tarafından kılıçla öldürülüyor. Bizim öbür prens yazık ki veliaht oluyor. Üzüntüden çökmüş yaşlı Timur, dünyanın en büyük imparatorluğunun yükünü yükleyeceği, o bir mızrağı taşıyamayacak omuzlara bakıyormuş. Ve yaptığı ilk iş, genç kadını tutuklatmak olmuş beyler, herhalde bir imparatorluğun bazen

bir erkeğin ahmaklığına karşın ayakta kalmayı başarabileceğini, ama bir kadının alçaklığına asla dayanamayacağını düşündüğünden.

“Timur Çin’e ulaştığında can çekişiyordu, biliyorsunuz. Birkaç gün sonra da ölmüş; generalleri geri çekilme emri vermişler. Ve çevresine saçmış olduğu dehşet öylesine büyükmüş ki, öldüğünü açıklamaya hiçbiri cesaret edememiş: Mızraklarının ucunda tilki kuyrukları takılı süvariler geri dönmüş ve Muhafız birliği, dehşetengiz cesedin içinde çürümekte olduğu arabaya eşlik ediyormuş, sanki Emir bu kokuşmaya rağmen dirilebilir, birkaç saygısız kelleyi hâlâ uçurtabilirmiş gibi!”

Numara belki önceden hazırlanmış ama, Clappique, kendini taklide kaptırıp, sarhoş olmadığı apaçık iken, aşırı alkollü bir Doğu masalcısının anlatışıyla doğaçlama yapıyor. Sanırım her şeyden önce, elbette bir kişiliği ifade eden, ama bitimsiz bir monologu çağrıştıran o ölçüsüz havaya girmişti.

“Ölüm cezasına çarptırılacağına inanan genç kadın, hamile olduğunu söyleyerek imparatoriçenin ayaklarına kapanır. En zarif ve en çok acı çekmiş cinsin talihidir beyler. Bir erkek, yedi ay kazanabilmek için ne bahane bulabilirdi ki? Timur ölünce, çocuk mocuk doğmuyor ama, veliaht prens imparator oluyor. İmparatorluğun dizginlerini soylu bir pençeyle kavrama yeteneğinden yoksun olarak. Bütün eyaletlerde imparatorluk ulakları, Semerkand’a hazineler gönderilmesi buyruğunu yayıyorlar. Toplanıyor hazineler; yedi telli kemanları ve uzun saplı çalgılarıyla İranlı müzisyenler de toplanıyor!

“Eski köle kadın her gece, içinde Timur’un kutsal sazan balıklarının yüzdüğü, turkuaz rengi mozaiklerle kaplı büyük havuzun karşısındaki tahtlardan birinde otururuyormuş. Müzisyenler, şu başımızın üstündeki Asya gökleri altında çalışıyormuş beyler. Hareketsiz oturan prensese hizmetkârlar imparatorluğun hazinelerini taşıyorlarmış. O da avuç avuç balıklara serpiyormüş onları!

“Ordu zorunlu yürüyüşle çarçabuk geri dönmüş. Generaler iktidara el koymuşlar. Devrik prens ve haddini bilmez karısı iki gün boyunca suçluların teşhir edildiği direğe bağlı kal-

mışlar ve halk gelip, hazineleri küçümsemiş Şeytani gözlerine tükürmüş kadının!..”

Clappique başını öne eğip, göğsüne düşen düşsel sakalı sıvazlıyor ve koluyla geniş bir hareket yapıyor:

“Ancak yirmi yıl sonra, çamaşırcılık yaptığı bir kenar mahalle evinde ölmüş kadın...”

Sonra cep mendilini çekip, ter süzölen alnını siliyor, monoklunu yerine takıyor ve bu kez eski ince sesiyle sürdürüyor:

“Ciddi olan buydu işte! Yerin dibine girsin tiksindirici Rimbaud’nuz! Kemerinde kırk bin altın frankla! Evlenmek için Fransa’ya dönüyor! Bir serüvenci, bekârdır!

Büyökelçiye:

“Rus meslektaşınız bana, bilmem hangi nedenle Timur Semerkand’daki mezarından çıkarıldığında, kızıl saçlı olduğunun anlaşıldığını söylemişti,” diyorum; “Taş yazıtta ‘Bu mezarı açacak olana lanet olsun!’ sözleri kazılıymış. İki gün sonra Hitler orduları Sovyetler Birliği’ne girmişler...”

Barış çubuklu büyükelçi:

“Peki Cava?” diyor.

“1795’e doğru Batavia Cumhuriyeti’nde yaşamış Fransızlarla ilgili belgeler bulmaya çalıştım. Hiçbir şey yok sevgili dostum! Ne kadar yakın olduğu düşünölrse, ada hâlâ olağanüstü bir yer olarak duruyor. Akşam vakti, Cakarta göklerinde uçurtmalar...”

Geçmişte Bangkok göklerinde, birbirleri ile gemiler gibi borda bordaya savaşan uçurtmalar geliyor gözlerimin önüne; ve de dövuşen bahkların düelloları, ölürlen çok renklileşen küçük bir balık, yüzeye yükselirken suyu kırmızılaşan akvaryumlar...

Müfettiş dev dikilitaştan ve bulunduğu Grevin müzesinden, Surabaya yelkenlilerinden, yaprakların yerini başaşağı asılı, saydam kanatlarını açarak uçan tilkilerin aldığı çıplak ağaçlardan, kaplan postlu gözetmenin arkasındaki seçme savaşçılar birliğinden, yanından büyücüsünü eksik etmeyen cumhurbaşkanından, gölge tiyatroları ile yapılan siyasal propagandadan söz ediyor.

“Şu tarza bakar mısınız,” diyor Clappique, “Bütün maymunlar ordusunu tek başına püskürtmeyi başaran savaşçı, ‘Yaşasın Endonezya Komünist Partisi!’”

– Oh, çok daha iyisi bay Clappique: Kukla oyuncusu, yüzyıllık cümleyi tekrarlıyor: “Şimdi ağaçlar hayaletlere dönüşecek ve ataların dünyası, canlıların zavallı dünyasına can verecek.” Böylece Endonezya o ataların sesiyle konuşmaya başlıyor. Sukarno’yla olup biten de bu: Herkesin gözünde “Bağımsızlığın Babası” olduğundan, aynı zamanda da “Ataların Temsilcisi”dir. Tanır mısınız onu sayın bakan?

– Biraz. Tanıştığım tek neşeli devlet başkanı o. Orly’de uçaktan salona doğru koşar adım giderken bana kitaplarımdan söz etmiş, Fransız resmî görevlilerin ellerini sıkmış, geçerken birkaç Endonezya resmî görevlisinin sakallarını çekiştirmiş ve son bir kahkahanın ardından gözden yitmişti...

“Malezya’da,” diyor büyükelçi, “yıl sona ermeden komünist ayaklanmanın patlak vereceğine inanıyorlar.”

– Ve hemen arkasından da sevgili dostum Pierre, iç savaş...

– Komünistler beş milyon. Ve parti, Vietnam Komünist Partisi’nden de eski.

– Karşıtlarının sayıysa doksan beş milyon sevgili dostum. Komünistler iktidarı ele geçirecekler; ama ellerinde tutamayacaklar. Herkes nefret ediyor onlardan ve ulusçuluğun, din ve geleneklerin karışımı çok güçlü.

– Çinliler?

– Mao’nun Çinlileri değil onlar. Çankayşek’inkiler de değil. Temkinlilikle Sun Yat-sen’in portresini asıyorlar ve Cava Çinlileridirler.

Büyükelçi İngiliz bıyığını kaşıyarak:

“Bana da öyle geliyor,” diyor; “din ve geleneklerine gelince, Lenin iktidarı ele geçirdiğinde Rusya’da ortodoksluk yok değildi.”

– Ama savaş olmasaydı, komünizm ortodoksluktan daha güçlü olur muydu? diye soruyorum.

– Göreceksiniz, diyor müfettiş; “ötede beride birkaç bin Çinli öldürülecek ama, gerçek oyun Endonezyalılar arasında oyna-

nacak. Ve de dinsel alanda. Sukarno'nun son Anayasa'sı, tek bir tanrı olduğunu ilan ediyor. İşi hiç de kolay olmayacak. Komünist ayaklanma hemen zafere ulaşamazsa sevgili dostum, dine saygısızlığa dönüşecek. Ve bu durumda en has gelenekler uyarınca, bir gece herkes herkesi gırtlaklamaya başlayacak. Krisslerin* fiyatı iki katına çıktı. Önce senin orada gırtlaklar kesilecek Pierre, Makassar dolaylarında. Bir kez daha.”

Ya ben ne zaman gitmiştim Makassar'a? Otuz yıl önce mi? Büyük ırmakta yerel yelkenliler ve bizim Auvergne'deki büyük kapıları andıran, sanırım Albuquerque'nin** mezarı anısına dikilmiş siyah taştan bir kapı. Portekizliler, Hollandalılar, 1795'te kalmış Fransızlar, Srivijaja'daki Sumatralı krallığı ve onunla rekabet eden, onun kadar geniş ve onun kadar kırılğan Sukarno'nun krallığı. Sukarno, Elysée sarayında bana “Yüz milyonluk halkımız,” demişti ve “Kaç yıl için?” diye sormak gelmişti dilimin ucuna. Oysa Stalin'e, hattâ Nehru'ya bile, “Çok ulusluğunuz kaç yıl için?” diye sormayı düşünmemiştim. Endonezya'nın gerçekliğine inanıyorum ama, siyasal değil bu gerçeklik: Bu ülke, başka ülkeler dogmaları nasıl uzlaştırdıysa öyle bağdaştırmıştır gizemcileri. Büyük keşifler çağı deyimi daima şunu hayal ettirmiştir bana: Ya Merovenjler döneminde Asya denizlerine egemen olan Srivijaja gemileri, bizim o çağlarda zavallı limanlarımızı “keşfetseler”di?

Tatlı olarak *gula malaka* veriyorlar: Karamelli ve hindistan cevizi sütlü pirinç. 1923'e doğru *Raffles Hotel*'de de yemiştim... Gördüğüm en güzel kadın salondan ayrılıyordu o sırada; Hint okyanusu ile Çin denizi arasında, Britanya İmparatorluğu'nun üstüne gece çöküyordu...

Akşam yemeği sona erince, Clappique'le birlikte otele doğru yola koyuluyoruz. Film tasarisını okumak –ve geçerken de hiç görmediğim Ölü sokağını göstermek– istiyor.

Otomobilimiz bulvardan ayrılıyor; karanlık onu akşam yemeğindeki konuşmaya döndürmüşcesine soruyor:

(*) Kriss: Java adasına özgü eğri kılıç – ç.n.

(**) A. de Albuquerque: Malakka'yı fetheden Portekizli amiral – ç.n.

“En çok hangi serüvenci ilginizi çekmiştir?”

– İçinde bulunduğum güne bağlı... Bu akşam, diyelim ki: Renaud de Châtillon.

– Suriye kralı?

– Doğu Ürdün egemeni. O geliyor aklıma, çünkü şu zavalı *Cambodge* gemisiyle Arabistan kıyılarından geçtim kısa süre önce; Renaud karşışövalyedir: Jaufré Rudel hiç görmeden âşık olduğu kraliçe Melissinde’le karşılaşabilmek için gider Trablusşam’a; Renaud ise Melissinde’in dul olduğunu bilir ve onunla evlenmek ister. Dahası, başarır bunu, oysa öteki –zavallı şair– prens Trablusşam’a varamadan ölür. Renaud, muhafızların komutanlığına tayin ettirir kendini...

– Yerel muhafızların mı?

– Evet. Kraliçeyle evlenir. Kraliçe ölür: İşte kraldır. Mekke kervanlarının topraklarından geçmesi konusunda bir antlaşma yapar Selahattin Eyyubî’yle. Ama parçalanmış bir Hıristiyan donanmasını Trablusşam’dan Kızıldeniz kıyısındaki topraklarına taşıtır ve sanırım Medine’yi ele geçirir. Kent kutsaldır ama, zengin değildir. Ve ülkesinde dolaşan pek görkemli bir Müslüman kervanını yağmalar...

Clappique bir parmağını kaldırıp bir şiirden dizeler okuyor:

“Güzel çocuğumu gördünüz mü? dedi kadın.

Ve canavar ta-ta-ta yedim onu ben.

Oysa tam bir sakarlıktı yaptığı...

“Victor Hugo haklıydı: Sakarlıktı bu, yaptığı.”

– Selahattin Eyyubî, Doğu Ürdün’ü yeniden fetheder; bir deveye bağlanmış (tutsağın yüzü, büyük bir aşağılama belirtisi olarak devenin kuyruğuna dönükmüş) Renaud’yu Kahire’ye götürür; ak saçlarından çekerek başını arkaya yatırıp, ihanetini yüzüne vurduktan sonra gırtlakını keser. Hoşunuza gitti mi?

– Bayıldım o harika pezevenge azizim!

Otomobil neonlarla ışıl ışıl ve Çince plakların gürültüsüyle dolu bir pazar yerinin köşesini dönüp; karanlık bir bulvarı aşarak, bir sokağın girişinde duruyor. Arabaların girmesi yasak sokağa ve kaldırım işportacılarla dolu. Gölgeler, ebedî Çin dekorunun kan-

dil ışıklarının titreştiği sokakçıklarla bölünen bir eski zaman aydınlığına doğru yaklaşıyorlar. Son satıcı, omzunda bambusu, çın-gırağının sesi giderek uzaklaşarak dalıyor karanlığa. Komşu pazar yerinin bütün plakları bangır bangır bağırıyordu, ama burada, gerçek seslerin ve gerçek çalgıların müziği: Ölümün müziği. Dev boyutlu olmasalar Hindistan'da yolcu karşılarken verilen sümbülteber ve hintyasemini buketlerini akla getirecek, beyaz çiçeklerden yapılmış çelenkler; kayıkları andıran oyuk tabutların önünde ve çalgısının yayı ile tuhaf peçete halkalarına dokunarak sesler çıkaran bir zanaatkarın yanbaşı, cenaze yemeğine oturmuş aileler. Ölüm sokağı uyurgezer varoluşuna başlamıştı.

“Öbür mesleklerimin yanı sıra, Fransız Basın Ajansı'nın da muhabiriyim,” diyor Clappique; “Forain, yanımda götürdüğüm heriflerden birine güzel bir öykü anlatmıştı:

“Karlı bir gün, Nina de Calias'm evine gitmiş, hani şu Manet'nin Yelpazeli Kadın'ı.”

– Paris kuşatması sırasında kangurusu uçlarını yediği için halıları taraz taraz olan kadın mı?

– Yazarlarınızı tanyorsunuz, pes doğrusu! Pardesüsüz, elleri ceplerinde, silindir şapkaları yamruyumru, ceket yakaları kaldırılmış iki kılıksız adam (gözünüzün önüne getirebiliyorsunuzdur: Daumier'nin sokak fenerleri altındaki serseri-soylularını): – Merdivenlerin yüksekliği doksan ayakta beyefendi. – Seksen dört, beyefendi! –Atalarımın biri oradaydı beyefendi! – İstanbul'un Haçlılar tarafından alınışı sırasında mı? Hah! Ha! Benimkilerden biri de beyefendi! –Kimsiniz siz? –Auguste de Châtillon. –Villiers de L'Isle-Adam.

“Ve de körkütük sarhoş, kucaklayıp birbirlerini, sendeleye sendeleye giderler Nina'nın evine.”

– Auguste de Châtillon *Mantolu Dişi Tazı*'nın yazarıydı değil mi? diyorum.

– Evet. Ve de dönemin *Canard Enchainé* gazetesinde dendiğine göre Adèle Hugo'nun sevgilisi. Mayrena'mın Sedang Marşı'nı Chat-Noir'm şarkıcısı Mac Nab yazmış, Verlaine'in kayınbiraderi Charles de Sivry bestelemiştir! Hoşunuza gitmiyorsa başkalarının iştahını kaçırmayın!

Clappique marşı mırıldanıyor ama, sokağın gürültüsü bastırıyor sesini. Nina de Callias, Villiers de L'Isle Adam, Verlaine, Manet, kanguru, Batignolles'un taşkınlığı ve dehası... Jules Verne'in esrar tekkelerini ve güverte aralarını andıran Çin konaklarının önünden geçiyoruz; ranzalardan, toplama kamplarındaki hatırlatan kollar sarkıyor: Çin kahvesinin yuvarlak masaları etrafında çömelmiş birileri bekliyor; sokaktaki dörtgen masaların çevresindeki yaşlılar az sonra uğursuz ranzalarına gidecekler; imparatorun ilk tohumları serptiği toprağa gömülmüş başkentlerden, Si-ngan-qou, Lo-yang'dan gelme cenaze müziğindeki binlerce cançekişmenin bir araya getirdiği, ışıyan bir sabırla dolu bir sığınmışlar topluluğu.

Bir köpek geçiyor; Clappique çağırıyor onu: "Gel kucağıma it!" Köpek kaçıyor. Clappique sürdürüyor sözlerini:

"Bir gün Amerikalılar bana bir Alman gönderdiler: Büyük Leni Riefestahl'ın eski asistanıymış. Yerin dibine girsin! Hitler'le ilgili bir film hazırlıyormuş. Hiç gören olmadı filmini. Ama bıyıklı Alman, kendi anılarından, patronunun anılarından, başkalarının, hattâ Nürnberg'dekilerin anılarından, elinden geleni derlemiştir. Gazetecilik öyküleri ve sıkı durun, Shakespeare'le ilgili öyküler anlatıyordu. Şu Shakespeare hani; adı ötekisi gibi Guillaume olan. Ve sokağında 'Kahrolsun Guillaume!' diye haykırıldığı sırada ölen Apollinaire'inki gibi. Dünya küçüktür.

"Benim herif önce sinemaya çok uygun bir şey anlatıyordu: Hitler'in gidişinden sonra aktüalite filmi yapanlar şansölye binasına giderler. Rulo halinde halılar ve bir iskemle üstünde unutulmuş bir şapka, kenarında dimdik tüyüyle bir Tirol şapkası, Rus bombardımanı ile titriyormuş. Kameramanlar çekimi sürdürmekten korkmuşlar. Yazık!

"Sonra da Speer'den dinlediği bir öyküyü anlattı. Hitler ile Speer, Fransa'nın allahbilir hangi çiftliğinden birindeymişler: Saat geceyarısına beş var. Hitler çiftlikteki ve köydeki bütün ışıkları söndürtüp, ateşkes borusunu dinlemek için tahta koltuğuna gömülmüş. Bıyıklı Alman, sessizliği, tarlaların kokusunu, hayvanların gürültüsünü ve bekleyen Hitler'i çok iyi anlatıyordu.

“Sonra da son günlerin çılgınca umudunu: Berlin’de, Bismarck’ın eski salonunda Goering’e coşkuyla ‘Ölüm ışınları, sonunda ölüm ışınlarını bulduk!’ diye haykıranlar; Oysa Goering bulunan hiçbir şey olmadığını biliyordu.”

Savaşta önce Windsor dükü ile eşinin Hitler’i ziyaretlerini düşünüyorum. Dük, Karinhall’e, çocuklar için bir oyuncak, bir elektrikli tren getiriyor. Kahvaltıdan sonra, Goering’le birlikte, oynayışlarına bakmak için yukarı çıkıyorlar. On beş dakika geçiyor; sonra yarım saat, kırk beş dakika. Kaygılanan Mareşal’in eşi, düşesle birlikte yukarı çıkıyor ve eski İngiltere kralı ile Goering’i diz çökmüş, oynamaktan şimdiden bıkmış çocukların – çevremizdeki Çinlilerin ölümüne baktıkları gibi– kayıtsızca baktıkları oyuncuğu büyülenmişce seyrederken buluyorlar.

Gaston Palewski’nin “O gorille nasıl yatabildin?” diye sorduğu Hitler’in İngiliz metresi de geliyor aklıma. “Ah! Bütün âşıklarım arasında en matrağı oydu!” diye yanıt vermiş; “Berchtesgaden’deki saklambaç oyunlarında olduğu kadar hiç eğlenmemiştim ben.”

Clappique sözlerini sürdürüyor:

“Hitler’ diye bağırıyordu herif. ‘Hitler, Almanya’yı kavrulmuş bir toprak haline getirmek istemişti ama, hemen hiç kimse uymadı buyruğuna! Paris’i tahrip etmek istemişti ama, Paris’iniz yok edilmedi! Wunderbar, ama çekimleri bulamıyorum.’ Çekimleri bulamıyormuş zavallı! (Guillaume) Shakespeare’in dediği gibi. İğrenç, iğrençten de öte. Boynuzlunun biridir Hitler, tek laf istemem.

“Herif, bazen de buluyordu çekimleri! Çelimsiz –çelimsiz diyorum!– daktilo Eva Braun sığınağa geliyor; bütün o sert herifler geri postalamak istiyorlar onu ama, hiçbirine aldırıyor. Bizim bıyıklı Alman, ‘Beraberinde ölümü getirmiş gibi bir havası olduğu için kimse söz etmeye cüret edemiyordu artık,’ diyordu. Hoşunuza gitti değil mi? Üstelik, gerçekten de yanında getirmişti ölümü. Hitler çok daha önceleri ‘Bir gün yanımda iki dosttan başkası kalmayacak: Matmazel Braun ve köpek,’ demişti. İşler ne kadar kötüye giderse o kadar daha çok seviyordu köpeği. Bir alman çoban köpeği; Blondi’ydi sanırım adı. Ke-

disi yoktu. Hayvanları sevmekte haklıydı. Son günlerde Alman uçakları körlemesine atıyorlarmış sığmağa yiyecek paketlerini. Sağa sola saçılan paketleri gidip toplayan herif ise Tiergarten* bekçilerinden biriymiş. Hoşuma gitti bu.”

Besi hayvanlarımn ya da yırtıcı hayvanların bakıcıları tarafından beslenen bu Hitler görüntüsünde alçaltıcı hiçbir yan yoktu... Savaşın son kışı geliyor aklıma; Alsace-Lorraine tugaı Strasbourg'ta, Rundstedt'in tankları karşısında neredeyse tek başınaydı. General De Lattre bana, “Amerikalılar geri gelmezlerse burayı tutmanız ve tutsak düşmemeniz gerek,” demişti. “Elbette,” diye yanıtlamıştım. Amerikalılar geri gelmişlerdi. Ama hemen değil. Sonunda Alman saldırısı durdurulmuştu. Dolunayda göz kamaştırırcasına parlayan kar altında bir gece yemekhaneden çıkarken, “İşte III. Alman Reich'ı üstüne doğan son dolunay,” demişti içimizden biri. Bugün ise, Singapur'un gece sığağı, Clappique'in hüzünle gıcırdayan sesini sarmalıyor.

“Benim herif filminin sondan bir önceki sahnesini anlatırken kendinden geçiyordu: Bir boyun kasılmasıyla sığmağın duvarına yaslanmış Hitler, köpeği yavaşça çağırıyor ve bir kurşun sıkıyor kafasına. Filmin son sahnesi de olabilirdi bu. Neden alıp getirmiş olabilirim o Alman herifi buraya? Soruşturmalar, derinliğine düşünmeler! Biraz acele varılmış bir sonuçla: Kuşkusuz getirmemi istemiş olduğu için. Hayır mı? Bıyıklı ama üzüntüyle yüklü o adam, bu sokağın ona iç karartıcı konular esinleyeceğine mi umuyordu? Neden olmasın?”

Clappique Ölüm sokağını yavaş ve biraz da titreyen bir kol hareketiyle kucaklar gibi yapıyor. Karanlıklar halkının arasında ölmek için yere uzanmış binyıllık ejderha, bütün imparatorluklarının parlısından sıyrılmış, keten, çuval bezi ve paçavralardan oluşan pullarının altında uyuyor. Gidip kentin Avrupa kesiminin elektriğine kavuşalım yeniden.

Raffles çok değişmiş; ama çekçekçiler, eskiden olduğu gibi kaldırımda kâğıt oynuyorlar. Çekçek sıırıklarının yerini bi-

(*) Hayvanat bahçesi – ç.n.

sikletler almış. Buraya ilk geldiğimde yirmi beşimde yoktum. Önümde Asya vardı – ve de yazgım. Ne bekliyordum yazgımdan? Artık bilmiyorum. Yazgım ardımda kaldı. Geçmişimi ne ölçüde fırlatıp attığımın bir kez daha farkına varıyorum. Singapur'un aynı kaldırım üstünde 1923'ün (Gerçekten 1923 müydü?..) çekçekçilerini bu Çinli bisiklet sürücülerinden ayıran bütün o yaşamın ne derece uzağımda kalmış olduğunu.

Açılır kapanır yarım kanat kapılı odaların sıralandığı avlu, duruyor hâlâ; Almanların karşısında döşeme taşları üstünde yattığım Gramat otelinin açılır kapanır yarım kanatları gibi. Küçük bahçenin ortasında bar masaları. Clappique beni dimdik bir palmiyenin altına oturtup, viski-soda ısmarlıyor; bir an yok olup, kolunun altında (kapkalin!) bir elyazmasıyla geri geliyor. Komşu masada, Borneo'da yaralanmış Amerikalı gazetecilerden biri de, kolu bir sargıyla boynuna asılı, içki içiyor.

“Biraz sonra bir tek atmaya Méry gelecek; yakında oturuyor,” diyor Clappique.

– Davete neden gelmedi? Başkonsolos sevimli biri, eşi de öyle.

– Davetlerden nefret eder. Artık yetmiş beşini aştı. Konsolos kızmıyor ona: Bir aya kalmaz öleceğini sanıyor. Doktorundan bir tüyo mu aldı ne? Belki de...

Méry, Çinhindi'nde bir Milli Eğitim bakanı gibiydi.

– Ne yapıyor Singapur'da?

– Ölümü bekliyor. Toprağa döneceğiz...

– Teşhisi biliyor mu?

– Gününe göre diyelim. Kelebek satıcılığı yapıyor. Kelebekler konusunda çok güzel konuşuyor. Döneminizin Çinhindi'yle ilgili yazılar yazıyor ve sizi görmeyi çok istiyor. Vietnamlı bakteriyolog bir kadınla yaşıyordu.

– Komünist mi kadın?

– Kuşkunuz olmasın. Méry ise değil. Umurunda bile değil komünizm. Kısa süre önce öldü kadın. O günden bu yana, evlat edindikleri ve çok sevdiği Kamboçyalı bir çocukla birlikte yaşıyor. Sanırım onun sayesinde ölümü hiç getirmiyor aklına. Neyse, görüşmek istemezseniz, boş verin.

– İsterim.

– Mükemmel. Gel bakayım Tüy Temizleyici! Herkesin kendine göre bir Çizmeli Kedi'si var.

Zarif bir siyah kedi hint hurması ağacından yapılmış bir koltuktan inip, Clappique'in dizlerinin üstüne çörekleniyor.

“Eskiden dans edilirdi burada,” diyorum; “öylesine çok sinek vardı ki, iskarpinlerimi ayağımdan çıkardığımda, ısılmaktan mosmor kesilmiş ayaklarımda bembeyaz izleri kalırdı.”

– Sinekler öldü! Yalnız onlar da değil ölenler.

“Neyse, Temizleyici ile ben, ne düşündüğünüzü öğrenmekten hoşlanacağım bir küçük başyapıt yazdık gizlice. *Uğursuzun Krallığı* adı. Edebiyatçılardan beter tıraşçı yoktur. Sedanglar kralı eskiden birçok kez ilginizi çekmişti değil mi?”

1920 yılının Çinhindi'nde dilden dile geçen efsanesi bir ölçüde *Büyük Yol* adlı kitabımın kökenini oluşturan David de Mayrena'yı unutmamıştım elbette. Üstelik bana yalnızca bir dekor sağlamıştı o efsane. Çinhindi yaşlıları düşleriyle oluşturmuşlardı onu ve vasatlıklarıyla kesinleştiriyorlardı. Hiç değilse fotoğraflarını görmüştüm onun: Çok güzel dişli, asker ceketi ile bir Jüpiter.

“Neyse ki hemen hiçbir bilgimiz yok fetihle ilgili. Kral mı böylesine coşturan beni? Hayır! O dönem. Yemekte 'uyuyan Asya' diye adlandırdığınız şey.”

Biliyorum: *Continental*'in taraçasında yeşil saat, keçiboynuzu ağaçları üstündeki akşam, çavuş Bobillot'nun miğferleri, Cholon'un miyavlayan müziği üstünde Mah-Jong oyununun dominoları, Catinat sokağındaki faytonlar ve çingirakları, Çin abaküslerinin parlak küçük topları, Senegalli silahendazların kışalarında sönen ateşler...

“İlk sahnemden memnunum. Mayrena ve arkadaşı Mercuro* –pernodlar,** tavanda kertenkeleler, gaz lambasını sarmış susinekleri– kapının çalındığını işitiyorlar; üniformalı birini görüyor ve kendilerini tutuklamaya geldiğini sanıyorlar. Mayrena'yı valinin çağırıldığını söylüyor adam ve vali, Sedang ülkesinde bir göreve gönderiyor onu, makalelerinden ötürü. Baş-

(*) Mayrena ile birlikte Hindic'in de çalışmış bir maceraperest – ç.n.

(**) Bir tür Fransız rakısı – ç.n.

langıçta Mayrena'nın Sedang Konfederasyonu konusunda en ufak bir fikri bile yoktu! Altına inanıyordu o."

– İyi başlıyor.

– Beni bir bakteri gibi titreten bir başka sahne. Mayrena, Sedang ülkesine girmeden önce, son Fransız kulübünün yöneticisinin evinde akşam yemeğinde. Karısı "yazıyor". Gözünüzün önüne getirin bir: Havuç rengi saçlar, kömür gibi gözler, palyaço gibi makyajlı. Yalancılık hastası Mayrena, Victor Hugo'yla tanıştığını söylüyor, *Olympio*'dan iki dörtlük okuyor:

*"Cevap ver tertemiz vadi, cevap ver, yalnızlık
Bu öylesine güzel ıssızlığa sığınmış doğa,
Ki uyuduğumuzda ikimiz, bu durumda
Mezar biçimini versin dalgın ölülere;*

*Bu derece duygusuz mu olacaksınız
Aşkla yatıp ölmüş olduğumuzu bilerek
Sürdüreceksiniz misiniz şenliğinizi
Ve de daima gülümseyip şarkı söylemeyi?*

"Annam'a özgü bir sıralanma. Lamba etrafında kertenkeleler, kurbağa sesleri, Bizim Asya'mız başka neydi ki! Ardından hızlanan açılış sahnesi; şairenin, Chaillot'un çılgın kadınının yakın planda Anı adlı şiirin sonuyla cevap verışı – Hugo'ya yanıtır bu şiir, çirkin yalancı Musset'nin iddia ettiği gibi Dante'ye değil cevap verışı:

*"Yıldırım düşebilir şimdi başımın üstüne:
Asla sökülüp alınamaz bu anı benden!
Fırtınadan bitkin düşmüş tayfa gibi
Tutunmuşum ona.*

*Hiçbir şey bilmek istemem, ne çiçek açmış tarlaları
Ne insanlık denen hayaletin sonunun ne olacağını
Ne de bu uçsuz bucaksız göklerin yarın aydınlatacağını
Toprağa gömdüğünü..."*

– Gecenin derinliğinde bir yerli tartışmasıyla...

– Çok iyi şiir okuyan bir kadın oyuncu gerek. Yoksul düşmüş bir genelev maması havasıyla, elleri arkasında *Balkon*'u okurken Moreno'yu dinlemiştim. Olağanüstüydü! Koyverin gitsin! Kamermanın işin altından ustalıkla kalkması gerekecek! Büyük bir sanatçı gibi. Yüzlerin yerinde kuklalar olması gerek; ama metin karikatürize edilmemeli, tersine! Müzik gibi bir rolü var, gözünüzün önüne getirebiliyorsunuz değil mi? Ve kuklaların gecedan daha az önemli olmaları gerek. Eski Çinhindi'mizi canlandırmak isterdim: Geçip gidiyordu, geçip gidiyor, geçip gidecek... Asya! Ulu ağaçlar, sarmaşıklar, kurbağalar...

– Karakurbağalarının sesleri aradığınız şeyi gözler önüne getirir: Bir insan yaklaştı mı susarlar ve hep çok uzaklardan gelir gibidirler...

Kısık sesle mısrayı yineliyor: “*Ne de insanlık denen hayaletin sonunun ne olacağını...*” ve ellerini elyazmasının üstüne koyuyor. Gecenin sıcağında *Raffles*'ın müşterileri, susineklerinin büyülenmişcesine uçuşmalarını bölmeksizin sinemadan dönüyorlar.

“Ormanla da uğraşmam gerek! Sorun! Boğucu bir ortam, çukurlar, bin metre daha aşağıda Annam. Ve kıpır kıpır her şey. Tahta raptiyeler gibi köyler! Sülükler, saydam kurbağalar! Tamamen bembeyaz, ama karıncalarla dolu bir manda iskeleti. Gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz?”

– Hiç güçlük çekmeksizin: Benim için büyük orman böcekler ve örümcek ağlarıdır.

– Akşam indiğinde, aralarında konuşmaya başlayan ağaçlar... Kaybolan yerli işçiler; giderek kısalan kervan... Sedang ülkesine ulaştığında, gözüne saplanmış bir okla bir ölü. Uzun mızraklarıyla vahşiler. Boyunlarındaki kolyelerde, kaplan dişlerinin arasında altın parçaları. Uçuk mavi asker ceketli mütevazi Mayrena. Rahiplerin karşılaması (ya da hayır, burasını henüz tam bilemiyorum). Siyah domuzlar. Kümes hayvanları. Kurban hayvanlarının kemikleriyle dolu kulübeler. Kimi patikalara dikilmiş savaş mızrakları. Ölen çocuğu için ağlayan bir kadın.

Reislerin kulübelerinde hayvan kafatasları. Akbabalar. Mercuro otomatları çalıştırıyor. Kinin hapı dağıtılması; bunun ardından, Mayrena'dan bir kol bir bacak bir göz isteyen adamlar...

"Bir büyücülük sahnesi istiyorum. Ölülerini konuşuran kör büyücülerle ilgili mucizeler varmış. Çevirileri var elimde."

Sonunda elyazmasının sayfalarını çeviriyor:

"Ey çocuklar, gidip leylak ağacının dibini kazın, insanı yenilmez kılan iksiri çıkarmak için!"

"Neden bırakacaktım seni şu yaralanmış olduğun sırada? – kalçakemiğin kırılmış, kanın sel gibi kaplarken köyü! Ey karımı kaçıran vahşi şef –Kalbini göğsünden söküp, çeneni dışarıda bırakacağım, büyüklü küçüklü karıncaların geleceği yere. –Ey çocuklar, çocuklar, kapının tepesine asın başını. –Binlerce kuş, hâreli kumrular, hizmetkârlarım gelin benimle!"

"Ve hop! Asansör. Buna rağmen filmin dilinde –Fransızca ya da İngilizce– pek perişan, zayıf görünüyor! Perişan diyorum size! Ve eğer bir çevirmen –din adamlarından biri ya da ona benzer bir şey– varsa etki kaybolur tamamen! Düşünelim! Tüy Temizleyici, düşünelim dostum!"

"Bir şeyler görüyorum: Sözelimi, orada içinden geçtiğim bulut yığınları, bulutlar kadar büyük kelebeklerin uçuşu: Epey pitoresk, evet: Kurşunun saplandığı ağaçtan süzülen kanla dolu mermi oyukları. Siz de kullanmıştınız bunu, ama umurumda değil!"

– Robert Houdin'in Kuzey Afrika yerlilerine karşı kullandığı bir yöntemdir bu; Mayrena da bilebilir bunu.

"Ama asıl bölümde nasıl kotaracaksınız? Eğer Mayrena basit bir Fransız casusu gibi olmayacaksa –ki olacak şey değil– bu fethi anlaşılır kılmak gerekecek. Rahipler her şeyi açıklamıyor. Büyücü-kralla düelloyu da. Bir büyücü-kralı düelloda yenmek önemlidir ama, *Üç Silahşörler'e* dikkat!"

– Yerin dibine girin! Mayrena orduda subaylık yapmıştı ve kuşkusuz yanında Asya kılıcından çok daha uzun olan bir süvari kılıcı taşıyordu. Yazık ki beni ilgilendirmiyor bu. Ah asıl önemli olan! Asıl önemli olan! Üzücü! İç karartıcı!"

Hıçkıra hıçkıra ağlayacakmışçasına iki elinin arasına alıyor başını:

“*Tintin*’e benzememeli herhalde! İstedğin kadar konuş Tüy Temizleyici! Boşa konuşuyorsun! Düşünmüyorsun! Düşünelim, düşünelim!”

– Düelloya kuşlar ve birkaç maymun ekleseniz? Kabileler arası savaşa gelince, benim *Büyük Yol*’da kullandığım yöntemi ele alabilirsiniz: Gecenin içinde, bir kâğıdın kenarını yalayan alev gibi uzaklaşan düşman ateşleri...

– Harika fikir! Gene de, haklısınız: Hükümetin Mayrena’yı neden tek başına bıraktığını anlamak gerek. Hükümet artık yok, rahipler de yok: Rahipler olmayınca Mayrena da yok. Lehçeleri bilmiyordu.

“Garip bir tür röportaj olsun istiyorum. Picard gibi son derece tekdüze tamamen hiçlik olan bir manzara, içinden mezarlıklarımız kadar doğal karabasan öğeleri çıkıveriyor; karşı açıda, az çok çıplak, tarım yaparken toprağı kazdıkları sopaların üstünde ellerini –bizim köylülerin bellerinin sapı üstünde kavuşturduğu gibi– kavuşturmuş köylüler.

“O heriflerin de birer köylü olduklarını fark ettirmek gerek. Ancak umurumda değil. Fransa’ya vahşiler kralı arka planıyla dönen Mayrena’dan –gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz?– başka şey düşündüğüm yok .

– İmalı bir film yapılabileceğini sanmıyorum. Hem neden Fransa’ya dönmüş Mayrena?”

– Görüşmek ve arkasında yetkililerin desteğiyle oraya dönmek için. Bütünüyle çılgınca ama, olanaksız değil. Başka şeyin, altın madenlerinin pazarlığını yapmak için mi? Borsa’nın pek hoşuna giderdi bu. Ya da tasarladığı biçimiyle kendi efsanesinden yararlanmak için mi? Neden olmasın? Sinsi bir doktor müsveddesi onun bir paranoyak olduğunu söylerdi bize. Gazeteciler olağanüstü biriymiş gibi hayrandılar ona. Ünlü bir aktistin âşığı! Üstelik! Meclis’te kordiplomatik locasından kapı dışarı edildiğinde, başardığım sanmıştı: Yerin dibine!..

“Sonunda *Ölü Fare* sahnesine geliyorum. Bu ve can çekişme sahnesi ilgili her şeyi yazdım: Filme alınması güç, çünkü Timur’un torunu olan kadının yaşamı gibi bir tür monolog bu. Her şey oyuncuya bağlı.

“Her neyse, taraçalar, gece eğlenenler, küçük ışıklarıyla dönüp duran *Moulin Rouge*’un kanatları, dans edilen salon, çingene çalgıcılar. Resmî giyimli –Krallık Cesaret nişanının kurdelasını kuşanmış– Mayrena’nın çevresinde şık beyler ve yamruyumru silindir şapkalarını vestiyere bırakmış sokak serserileri. Serseriler kadehleri ellerinde ayakta duruyorlar. Daha ötede, kadife sıralara oturmuş, gözkapakları mor boyalı ve uzun konçlu eldivenli kadınlar. Daha önce bir *Moulin Rouge* kankanı göstermek isterim: Mayrena girerken kankan durur –stop– ve iri kalçalı dansçı kadınlar ona çiçekler vermek için koşuştururlar. Zaten öyle de olmuş. Oley! Yazdığım biçimiyle sahne başladığında, Mayrena konuşuyor olacak. Gecenin sonu yaklaşmakta. Cep saatini çıkarıp bakıyor:

“Şu saatte orada, krallığının üstüne gün doğmakta. Kong Tum dükü dostum albay Mercurolo’ya, savaşın en kana susamış adamı De Tham’ı ele geçirdiği için madalya verildi. Fransızlar, onun ordugâhına, kızgın güneş altında kocaman ağaç gövdele-ri üstünde çarımha gerilmiş askerler arasından geçerek girmişti beyler!

“Diplomatlar bölümüne davetsiz girdiğimi düşünen zavallılar, Kong Tum düküne madalyalarını verme hakkına sahip olduklarını sanıyorlar”

“Berbat görünüşüne karşın başıbozuk çetelerimizin bu maceraperest reisi Toulouse’da küçük oğluna Perrault’nun *Masallar*’ını modernleştirerek anlatışıyla gözlerimi kamaştırmıştı benim!”

Clappique yeniden normal sesiyle konuşmaya başlıyor:

“Müfettiş *Çizmeli Kedi*’sini anlattığında anımsatmak istediğim masal bu. Psikanaliz uzmanlarının kuramları var. Mercurolo’nun yumurcağını, Sumatralı genç kızı, her türden ölüyü ve sizinle beni coşturan masalları seviyorum gene de. Ama sizin özellikle kedi masalını beğendiğinizden de kuşkulaniyorum. Ne yapalım öyle olsun, öyle olsun! Kahrolsun kediler, kapitalistler! Neyse devam edelim: Küçük kızı kurt yemiş.

“O sırada Sömürgeler’den dönmüş babacığın oradan geçiyordu. Daha sonra atlı birliklerdeki, bir süvari müfrezesi şefinin bir komutandan daha fazla bir şey olduğunu söyleyecekler sana

ama, inanmalısın onlara, anımsa bu söylediklerimi! Babacığın büyükannenin evinden ışık sızdığını gördü doğal olarak içeri girdi ve her şeyin farkına vardı.”

Bu başarılı taklitçi, sözünü ettiği kişiyi taklit etmiyor, Akşam yemeğinde yaptığı gibi Mayrena’nın anlatısını taklit etmeye devam ediyordu. Ama, artık mimikleri işe yaramıyor: Çünkü güçlkle görebiliyorum yüzünü. Oysa mimikleri –kaçınılmaz monokl, düşsel sakalın sıvazlanması– komikti, komik olmayı da istiyordu. Oysa sesiyle gecenin içinde, ölüleri konuşturuyor gibiydi.

“Kurt, ‘Eee çavuş, şey, yüzbaşı demek istemiştin, demek De Tham’ı yakalayan sensin,’ dedi. De Tham, bütün öbürlerinden daha kötü bir kurttur. Baban da alçakgönüllülükle ‘Evet benim,’ diye yanıtladı. O zaman kurt uluyarak yere kıvrıldı ve babacığın onu yerde sırt üstü çevirip Tonkin’den getirdiği kılıçla karnını yararak büyükanneyle Kırmızı Şapkalı Kız’ı çıkardı karnından; ‘Çıldırдың mı siz?’ deyip, Capitole meydanına götürdü onları, küçük kıza şekerli menekşeler, ‘kurdun karnında üşüdüm,’ diyen büyükanneye de kestane kebab satın almak için.”

Bu arada, yeniden Mayrena’nın konuşmasına geçerken, sesi daha ağırbaşlı bir ton alıyor ve konuşma ritmi çok daha yavaşlıyor:

“Büyük ormanda en çok neyin şaşırtıcı olduğunu soruyordunuz beyler. Kaplanın yaylı korna sesi gibi miyavlaması. Asla görülmez kaplan. Boğaz yırtan dikenli gül ağaçlarının testere dişi gibi dikenleri de görülmez. Yalnızca kaplanın fille karşılaştığı yerde, toprakta kan damlaları görülür.

“Ya bol tüylü küçük atlarımız! Dikbaşı haylazlar! Pöh! Bizim orada, Mayrena ülkesinde, çocuklar vaftiz töreni biter bitmez at sırtındadırlar! Vaftiz edildi mi, bir beydir, hop eyerin üstüne!

“Ve de iki kat yüksekliğinde örümcek ağları! Bir hamal öldürüldüğünde, karnında okla köye götürüldü mü, on hamal kaçar ve gece, rahiplerin filleriyle bir kervan sizi karşılamaya gelir beyler, bir köy düğününün hayhuyu içinde.

“Mayreña konuşurken, çingeneler arkadaşlarını aramak için iniyorlar yerlerinden. Her yeni konuğun içeri girişinde, Mayreña aynı hareketi yapıp ‘Buyrun oturun,’ diyor ve sürdürüyor konuşmasını. Kolalı göğüslükleri giderek kabaran şef garson ile garsonlar, birbirlerine sokuluyor.

“Çünkü filler var azizim! Vahşi filler mızraklarla ve iki kişinin gerdiği koskoca bir yayla avlanıyor. Sedang madalyasını o avcılar ödüllendirmek için yaptırdım ben; üstünde, her mağlup avcının ölümünden birkaç saniye önce gördüğü bir fil ayağı var! Ve Napoléon’dan bu yana, cesareti böylesine uygun biçimde onurlandıran bir madalya yoktur!”

Yeleğinin cebinden bir şövalye madalyası çekip masanın üstüne fırlatıyor, elden ele geçirilmesi için.

“Bu kadar şampanya yeter bana! Hey, biri baksın buraya! Bir absent getirsinler bana!”

Clappique tek bir sayfa bile çevirmedi: Öyleyse okumuyor. Metni mi ezberlemiş?

Sanırım büyük ihtimalle, akşam yemeğindeki gibi doğaçlama konuşuyor; alkolün, taklidin verdiği sarhoşluğun, belleğinin belli belirsiz anımsattığı taslağın yardımıyla. Kuşkusuz *commedia dell’arte* oyuncularınmkine yakın bir doğaçlama. Scaramouche gibi. Geçmişte İranlı masalcıları dinlemiştim; ama Clappique’inki bir anlatı değil pek. Bu göz alıcı ve cezbedici söz yaratma çılgınlığına yalnızca bir tek kez, matrak bir Parisli şoförde ratlamıştım: 1935’e doğru Louis Ferdinand Celine’in evinde. Bir aktör sesi değildi ve sadece yitip gitmiş birine ait olabilecek içinizi neredeyse karartan bir sestir bu:

“Krallık, nedir ki krallık? Tartışmalar sona erdiğinde her günkü yaşamdır. Kraldan büyüdü tohumlar bekleyen savaşçılar. Ve sürü hayvanları. Çamaşır ipleri üstünde, evcil karatavuklar. Balçığa bulanmış yaban hayvanlarının üstünde, dönen sinek sürüleri! Hasadı tavuskuşlarından, balık sürüleri gibi uçuşan muhabbet kuşlarından ve maymunlardan korumak gerek. Peşlerine leoparlar düştüğünde, rahiplerin deyimiyle yaban kumrularının akşam dualarını ötüştüğü köylere sığınan orman hayvanları.

“Ellerin göstermeyen giysileri içinde ölülerini yardıma çağırarak için kollarını açmış halk ozanlarını gördüm ben! Küçük savaş gongu vuruşlarının su kurbağasının çıığı diye adlandırdığını duydum; ayakları köstekli fillerin gecenin derinliklerinden gelen, insanı sanrıya sürükleyen guruldanmalarını işittim baylar! Kanlı kurban törenlerinden sonra ilahiler söyleyenlerin köylülerin huzur içindeki kafalarını, Ölüler Ev meşalelerini taşıdıklarını gördüm. Rahiplerin işi, önceleri sersemin biri ‘sakallılar uğursuzluk getirir,’ dedi diye bir yıl ertelenmişti. Ölü Evleri! Bir kafeste bir civciv, yere uzatılmış bacakları pamukla ve bakır kolyelerle bağlanmış bir ceset. Bu barbar kralın ruhudur o civciv!

“Sargı bezlerine sarınmış, hastanelere özgü çığıklar atan büyükcü kadınları ve bütün o lanet olası köy reislerini gördüm! Ağaçlara, kaplanlara, ölülere atılan nutuklar duydum! Bir mandanın veya kölenin işkencesine eşlik eden ilahicilerin kendilerine has *Roland’ın Türküsü*’nü söyleyışlerini işittim: ‘*Gidip leylak ağacının dibini kazın– insanı yenilmez kılan iksiri çıkarmak için...*’

“Neden Brazza’ya* yardım etmek gerekiyor? Dört-beş bin kişi mi getiriyor? Daha çoğunu getiririm ben. Makoko’nun savaşçıları ne ki; Sihler gibi yiğit on bin savaşçım var benim; istenirse beş yıl içinde yüz bin olur sayıları. Kongo nehri boyunca bütün Alman karakollarını, Mekongdaki gibi temizlemek mi gerekiyor? Savorgnan boyun eğme ya da ittifak antlaşmaları kabul ettirmeyi başarmıştı, benim gibi. Üstünde kendi armam bulunan sancağın ardında ilerlediysen, üç renkli (Fransız) sancağı açmam yasaklandığı içindi bu. Çinhindi yarımadasının en tehlikeli savaşçıları olan Caraileri kendi ellerimle tutsak almak zorunda kaldım ben; köleciliği yok ediyordum! Bütün paramızı Ruslara ya da gülünç kulesini yapması için Bay Eiffel’e vermek yerine, İmparatorluk için birkaç altın ayıramaz mıydık bir kenara? Rövanş günü General Boulanger’den çok daha ağır basabilecek İmparatorluk için! Yüzüncü yıldönümündeyiz Fran-

(*) Kongo’yu 1880’li yıllarda sömürgeleştirme mücadelesine girişen Fransız maceraperest – ç.n.

sız Devrimi'nin; Javel'in ambarlarından Özgürlük'ün, o büyük orospunun çıkarılışını seyrediyordum dün ve 'Meşalenle Yeni Dünya'yı aydınlatmadan önce, dön de seni ne hale getirdiklerine bak!' diyordum ona.

"Bir absent daha!

"Mayrena'nın sesi belli belirsiz yükselmiştir. Menekşe satan yaşlı bir kadın yaklaşmış çiçeklerini uzatıyor. Bir demet alıp, metal bir para verir ona.

"Teşekkür ederim hanımefendi.

– Hanımefendi mi diyorsunuz bana? Bakın şu işe. Bir prens olmalısınız. Ya da bir sanatçı.

– Bir kralım, hanımefendi, diye yanıtlar dalgın dalgın."

Dirseklerini masaya yaslayıp yeniden başlıyor:

"Ne kurşuna dizilen o zavallı Raousset-Boulbon'um ben, ne de onlardan çok daha değerli olan görevden alınmış Araukanya kralı Aurélie I! Siyam'dan Annam'a kadar bir keşif seferi başlatabilirim ben: Başka kim yapabilir bunu? Üç kuruşluk donanımla Siyam'a (Siyam'a diyoruz) bir sefer hazırlama görevi vermişlerdi bana. Yapmadım mı? Bana bir eskort vermişler miydi yoksa vermemişler miydi? Qui Nhon'a genel vali Constans'la gitmedim mi? Piskoposun talimatlarıyla birlikte misyonerlere ulaşmadım mı? Açmama izin verilmeyen o bayrağa onur kazandırmadık mı? Dupleix tek başına bırakılmış, Hindistan Şirketinin tahvilleriyle tıka basa dolu bir yastığın üstünde öldü, devletin ona karşı bir dava açtığı sırada! Stanley'in karşısında tek başına bırakacaklar Brazza'yı, beni bıraktıkları gibi. Kaçuk, kahve getiriyorum; ağaçlarımın listesi palmiyeden çama kadar uzanıyor. Altın! Yaptırttığım madalyaları neyle döktürdüğümü sanıyorlar? Beş yıl önce 'altına hücum' başladığında, krallığımdakinden on kat daha az altın bulunmuştu Transvaal'da. Ve şimdi şu küstah meclis başkanı, kordiplomatik bölümüne girmeye hakkım olmadığını söyleme cüreti gösteriyor! Paris Fuarı'nın kordiplomatideydim ben! Idamlık surathı o kuklalar ellerinden kaçırdılar beni ve onlara unutamayacakları bir ders verme isteğiyle yanıp tutuşuyorum şimdi. Dağların doruğunda, sisler içinde savaş davulları gümbürderken onlar ne

yapıyorlardı sorarım size! Kılıç sırtında yürür gibi izlediğim bir kaderi görmezden gelmenin cezasız kalacağını mı sanıyorlar?”

Eğlenenler yaklaştılar. Son dansçılar da geldi ve tümü masasının çevresine doluştu; orkestradan ayrılmaya cesaret edemeyen, ama konuşmayı dinleyen çalgıcılar dışında. El-kol hareketi yapmaksızın konuşuyor. Saf bir çingene:

“Bir kraliçe var mıydı?” diye soruyor.

– Evet evladım, bir kraliçe vardı ve alaya almaya kalkışmanın onu: Kırbaçlanabilirsiniz sonra! Ben de herkes gibi birçok düelloya girdim; ama köleleştirilmiş halkları kurtarmak için, bir teke tek doğuşta büyücü kralı yendim. Sis içinde kalkanlara vurulan mızrakların sesini işittim! Düşmana karşı komuta ettim askerlerime ve kazandım! Krallığımı Prusyalılara, kim olursa olsun vermeye hazırlar, yeter ki benim olmasın diye! Ama kim sürüp çıkaracak beni insanların düşlerinden? Kont Villiers de L’Isle-Adam Yunanistan tahtında hakkı olduğunu anımsattığında, burjuvalar gülebilirler, biz gülmeyiz ama!

“Neyse, evet bir kraliçe vardı. Mercanlardan yapılmış tacıyla baş döndürücüydü. Şaman kralların soyundan gelen son kişiydi ve Sedanglar eskiden o sülaleye tâbi idiler. Benimle geldi ve asla korkmadı. Üstelik bazı günler çok çetin geçtiği halde. Kendisini büyücü kadınların iyileştirmelerini istedi – kuşkusuz biz iyileştiremezdik onu. Savaşçıları topladım ve filler dağlar arasından büyük harabelere kadar taşıdılar onu. Beyaz kelebek bulutları üstümüze akdikenler gibi geliyordu ve geçip gittiklerinde yanımdakiler birer beyaz yüzlü soytarı, filler de beyaz fil olmuştu. Hah! Hah! Ha! Kraliçeyi soyunun tapınak harabelerinin altına gömdük. Bir rahibe cenaze ilahileri okudu; savaşçılar meşalelerini yere eğmişlerdi. My Son kulelerinin altına Şam sülalesinden bir kraliçe gömülmeyeli beş yüzyıl olmuştu. İşte hepsi bu.”

O konuşurken, beyaz perdede görünen gerçek: Dallardan yapılmış bir haç, kimselerin bulunmadığı bir cenaze töreni.

Sonra, Ölü Fare’nin masası üstünde, boş şampanya şişeleri ve absent bardaklarının tabakları.

“Hey, biri baksın buraya! Hesap!”

Cebinde kalandan fazla tutuyor hesap. Boynundaki kalın kurdeleye asılı altın Cesaret madalyasını koparıp, üstündeki fil ayağı kabartmasına bakıyor. Dişleri ve hortumu yukarı kalkmış bir savaş filinin ayağı gibidir. Mayrena, altın madalyayı hesap pusulasının üstüne koyup, şef garsona “Tarttırıp bozdurun,” diyor ve ayağa kalkıyor.

Çingeneler dağılıyor; konuklar pardesülerini giymeye hazırlanıyorlar. Hesaptan artan para getiriliyor. Kırmızı takkeli komiye bahşiş veriyor, o da utangaç bir sesle mırıldanıyor: “sizinle oraya gitmek isterdim...”

“Artık son sahne,” diyor Clappique; “Singapur valisi –sık sık buradan geçmek zorundaydı– Malezya’ya sığınmış olan Mayrena’nın kulübesine geliyor. Bir telgraf var elinde: ‘İMPARATOR GUILLAUME BERLİN STOP. VASIYETİ STOP. SEDANG KRALLIĞI KORUMA BÖLGESİNİ SİZE MİRAS BIRAKIYOR STOP. KUZENİNİZ STOP. MARIE.’

“Yatakta ve bir yılan tarafından sokulmuş olan Mayrena bir saat sonra ölecek:

“Bir köpeğiniz yok mu? Yumuşakbaş bir hayvan okşamak isterdim. Gelip beni görme zahmetine katlandığınıza göre bir şey vereyim size. Daha sonra değer kazanacak bunlar. Kutudaki şu kâğıt tabakası. Krallığımın çıkardığı pullar bunlar. Dilerim pul koleksiyonu yapıyorsunuzdur. Bir kez daha teşekkürler. Elveda.”

Otelin önünde, geceyi öfkeli klakson sesleri dolduruyor. Clappique duralayıp, sonra yeniden başlıyor. Farklı bir sesle: Monoklunu yeniden taktı şimdi ve okuyor:

“Mayrena bir koya geliyor; deniz, suya düşmüş bir bitki yığınına dövüyor. Çürümüş otların üstüne düşüyor Mayrena soluk soluğa. Gözünün hizasında yosunlar. Böcekler. Düşüşünün gürültüsünden sonra, sessizlik, sonra da kıyıyı döven dalgaların sesi. “Üç notalı bir kuş şakıması. Notalar önce katıksız, sonra birbirine karışarak yineleniyor, sonra da şarkı olarak söyleniyor: “Krallığın...”

“Yosunlar fıstıldaşmaya başlıyorlar küçük kız sesleriyle: ‘Kral-
lığın...’

“Otlar ve çalılar. ‘Sisin içinde savaş davulu gümbürdediğinde...’

“Küçük bir palmye ağacı: ‘Sizinle yeniden gitmek isterdim oraya...’

“Pesleşmiş kadın sesleri: ‘Gidip kazın leylak ağacının dibini –In-
sanı yenilmez kılan iksiri çıkarmak için...’

“Mayrena bir dirseği üstünde doğrulmuş. Dalgalar kayalıklarda
çatlıyor homurdanarak: ‘Kraal-lığın!’

“Geri çekilen dalganın sesi.

“Yumuşakbaşlı bir hayvan okşamak isterdim...’

“Büyücü-kral.

“Sis içinde madalyalı savaşçılar...

“Böceklerin üşüştüğü bir manda kafatası.

“Ölü Fare’deki Mayrena’nın dinleyicileri.

“Dalga geri geliyor.

“Bir ağaçta kıprdamayan bir maymun.

“Dalga homurdanıyor: ‘Kraal-lığın!’ ve yeniden geri çekildiği sı-
rada Mayrena’nın büyüyen yüzü, perdede gözlerinden başka şey
kalmaymcaya kadar. Kamera gözkapaklarının hareketini izliyor
(insan gözü aşağıdan yukarı kapanır) ve de ekvatorun hareketsiz
bulutları üstünde sabitleşiyor.

“Uğursuzun Krallığı’nın sonu.

“Nasıl buldunuz? Ya sen Tüy Temizleyici?”

Sanki bir elektrikçi sessizliği beklemişcesine, ampullerin ço-
ğu sönüyor ve yıldızlar parıltılarına yeniden kavuşuyorlar. Clap-
pique cep mendilini çıkarıp, bir kez daha siliyor yüzünün teri-
ni. Denizden esen melteme karşın sıcak hâlâ yoğun. Loşlukta,
mendilinin, parlayan kafatası çevresinde büyük bir gece kelebe-
ği gibi uçtuğunu görüyorum. “...ekvatorun hareketsiz bulutla-
rı...” Ateşe verilmiş Varşova’nın kurşunî duman bulutu üstünde-
ki beyaz kümülüs bulutlarının sükûneti geliyor aklıma; sonra da,
1940 geri çekilişi sırasında ateşe verilmiş benzin depolarından
ağır ağır yükselen uçsuz bucaksız duman perdelerinin önünde,
cankurtaranında taşındığım Alman zırhlı birliği tarafından yakıl-
mış köylerimizden yükselen eğri duman sütunları.

“Monolog ve görüntüler çok ilgi çekici geldi ama, iş filmi çekmekte.

– Elbette. Down! Asansör aşağı! Düş mü görüyorum? Neden olmasın! Ama sonuç yok!

– Hiç tiyatro yapmayı düşünmediniz mi?

– Yazar olarak hayır. Oyuncu olarak mı? Sternberg sinemada geleceğimin parlak olabileceğini söylemişti: Şarlo gibi! Yeteneğim yok benim. Doğaçlama yapabilirim ama, bir rolü canlandıramam. Ne yazık!”

Akşam yemeğinden beri fark ediyorum ki, eskiden onca ilgimi çeken macera, benim için artık terk edilmiş bir apartman dairesinden başka şey değil. Dostlarımdan bazıları komünizmle ilişkilerini kestiler: Moskova davalarından, Alman-Sovyet paktından ya da çaresiz bir görüş ayrılığından ötürü değil. Dalga geri çekilmişti. Bana coşku veren artık Mayrena değil, eğlenmemi sağlayan Clappique.

“Korkunç derecede açık! Benim için bile macera: Dekor, Châtelet, eski muhafız alayı, kılı başlıklar! Kılı başlıklar diyorum size! Düşünsene Tüy Temizleyici, az kalsın Fırın Silme Küreği adını takacaktım sana. Haydi sor bakalım şu bakana, maceracılar artık ilgisini çekmediğine göre, nedir onda ilgi uyandıran? Dilerim siyasetçiler değildir.

– Tarihe geçmiş kişiler.

“Savaş sırasında da bir ara, insanın hayvansı yönüyle karşılaşma çekmişti ilgimi...

– İspanyol dostlarınız için barınma kamplarımızı ya da Ceza-yir'deki birkaç sevecen röportajı bir yana bırakırsak!

– Ama gençliğimde öylesine güçlü olan maceranın şiirsel gücünü içimde yok etmiş olanlar, tarihe geçmiş kişiler. Siyasetçileri bir yana bırakın. Churchill bir İngiliz milletvekili değildir. General De Gaulle, Herriot'nun meslektaşlarından biri değildir; hattâ, Herriot'nun meslektaşlarından biri olmadığı için General De Gaulle'dür.

– Tek söz daha etmeyin: Anlaştık! Ama tarihe geçmiş kişiler diye adlandırdıklarınız neden çekiyorlar ilginizi? Tarih gözka-maştırıcı bir serüvenden başka şey değildir! Alexandre Dumas

çok iyi anlamıştı bunu: *Üç Silahşörler*'i bir kez daha okuyun!

– Neden mi anımsıyorum Sezar'ı, neden mi ilgileniyorum Nehru'yla, Mao'yla? Bir hayvan olmayan insanın en yüce niteliklerinden biri, hayranlık uyandırabilmesidir. Nehru'dan çok Gandhi'ye hayran olmayı yeğlerseniz, karşı çıkmam buna. Ama tarihe geçmiş insanlarla ilişkimi anlatarak size vakit kaybettirecek değilim. Yalnızca, benim gözümde bu insanların, sanatçılar gibi, bir başka düzlemde geçmişin serüvencileri gibi, karşı yazgının insanları olduğunu söyleyelim. Kitaplarımı okuduğunuza göre, anlarsınız.”

Bir çekçek-bisiklet, otelin girişi önüne müşterisini bırakıyor.

“*Ölü Fare* sahnesini ödünç verir misiniz bana? Okumaktan hoşlanacağım.”

– Maskaralıklarına güvenmiyor musunuz? Yazık ki ben de öyle. Yerin dibine girelim!

Elyazmasının son iki sahnesini ayırıyor; başım kaldırıyor:

– İşte Méry.

– 2 –

“Rahatsız etmiyorum ya?”

– Sizinle yeniden görüşmek büyük bir zevk benim için. Yeniden yazıyormuşsunuz, dostum öyle söyledi.

Uzun boylu hafif kambur silueti zayıf ışığa rağmen seçiliyor.

Adetâ görünmez bir dost yeniden karşımda. Çok değişmiş mi? Unutmadığım korsan yüzünü yeniden gözlerimin önüne getirmem gerekiyor; Méry beş-altı yaşlarında bir oğlan çocuğunun elinden tutuyor: Toprağı aydınlatan bu doğuya özgü ışıktaki, çocuğun alnına düşmüş siyah kâkülü ve silueti Méry'ninkinden daha fazla göze çarpıyor. Méry'nin eğilen uzun bedenine bakıyor ve bedenine sığmayacak kadar uzun diye düşünüyorum. Yanıtıyor:

“Yazmak mı? Evet diyelim, yazar gibi yapıyorum, bilirsiniz ya... Şimdi ölmeye yattım biliyor musunuz?”

Terim (ölmek için girilen yer anlamında) sanırım Bretonca; Méry Bröton değildir. Clappique bir aya kalmadan öleceği-

ni söylemişti. Sesindeki bıkkınlık bir tehdidi çağrıştırmıyor; tuhaf, sesinin tonu geçmişte duyduğumdan –neyiyle?– farklı. Karanlıktan çıkıp otururken, bir viski ismarlıyor. Arkaya taranmış, eskiden giydiği düz sömürge şapkası kadar beyaz saçlarında bir ampulün yansıması titreşiyor.

“Ölüme doğal olarak alışmamı sağlayacak kadar uzun süre iç içe yaşadım Budizmle. İki Asya uygarlığından geçtim...”

Sömürge kadınlarına yardım eden ve Annamcayı ve Kamboç dilini iyi konuşan tek Fransız yüksek görevlisiydi.

“Ve geçip gitti o uygarlıklar anılıyor musunuz? Tanıdığınız biçimiyle Pnom Penh, beyaz keten giysileriyle Fransız erkekleri ve emprime muslinler içinde Fransız kadınları... Pnom’daki bahçede, Kamboçyalılar orkestrası Verdi çalarken... Yazdıklarımın artık önemi yok, biliyorsunuz...”

“Sevimli kâğıtlarımız!” diyor melankoliyle, sesi sanki yerden gelen Clappique.

Otururken bile başı Méry’nin omuzuna gelmiyor.

“Ara sıra, *eskiden gördüğüm şeyleri* yeniden bulma ihtiyacı duyuyorum, düşünebiliyor musunuz? Clappique sen, Mayrena’yı, kolonyal şapkaları, öğle vakti تنها Charner bulvarını seviyorsun...”

– Yapılmış mıydı? Valilik sarayı, şaşırdım buna. Yerin dibine gir!

– “Koloni” diye bir şey vardı değil mi: İktidar Fransızlarda, ticaret Çinlilerde, yönetim Pondiçerili Hintlilerde ya da Antililerde, tefecilik Çettislerde ve zenci silahendazlar. Sonra 1940 savaşı. Ardından Çinhindi savaşı... Şimdi de Amerikalılar...

– Yanılsamalar, düşler! Tarare-pompon! Yerin dibine girme sırası bende, yani yatmaya gidiyorum. Tüy Temizleyici’yi bırakıyorum size. Sizi zayıf bulduğumu sanıyorum. Hakkı da var!

Clappique avlunun gölgesinde gözden yitiyor.

“Biliyor musunuz, Çinhindi’ni Fransa’ya bağlamayı umduğumuz dönemi inceliyorum biraz,” diyor Méry; “Neden mi? Fransa’yı ve Çinhindi’ni severdim ve deyim yerindeyse ikisini evlendirmek isterdim. Başarabilirdik, Senegal’de olduğu gibi...”

– Gülünç ve büyüleyici bir soru ortaya koyduğunuzu biliyorsunuz, diyorum; “Dostlarından çoğunun ve şüphesiz kendilerinin de uğruna ölebileceği kadar birey fikrine değer vermiş insanlar, bir başka uygarlıkla karşı karşıya kaldıklarında nasıl olup da bu fikri unuttular sorusu bu (üstelik unuttular sözcüğü çok hafif kalıyor!). Devrim’in mirasçısı Çinhindi Fransızları, Fransız ve Amerikalıların insan haklarından önce birey fikrinin mirasçısı olan İngilizler, dörtgen papuçlu Baldırıçiplak Denizciler’in* mirasçısı bura Hollandalıları. Efendiler haline gelince efendilerin ideolojisini mi devralırlar? Sizin için soruyu açıklamaya yeterli mi bu?”

– Bu konularda çok uzun süre düşündüm, benim yaşımda düşünmenin... neyse!..

“Gençliğimin romantizmi... evet, sanırım öldü o. Ama karşıtının yararına değil. Çinhindi ile Fransa’nın evliliğini istemekten vazgeçti isem, Bay Diem’e, ya da dostunuz başkan Kennedy’ye saygı gösterisi için değildi bu... ‘Fransa’yla evlendim’ diye yazmıştınız. Düşmanın sizin için pek çok şeyi basitleştirdiğini anlıyorum sanırım... İyi de olmuş. Generaliniz rakiplerinden ölçülemeyecek kadar üstün elbette... Ama benim için şimdi, peygamberce söylevler... Yitirilmiş davalar olduğunu anlayacak kadar zekisiniz. Eh, şöyle diyeyim: Gençliğime bir anlam vermiş olan şeylerin hiçbirine inanmıyorum; onların tam karşıtlarına da inanmıyorum; yitirilmiş bir davayım ben. Artık söz etmeyelim bundan. Hem kimbilir?..”

“Öyle olsun”, “Dostunuz başkan Kennedy” ve “Generaliniz” diyor ama, sesi özür diler gibi. Karanlığa rağmen yitirilmiş dalvalardan söz ederken gülümsediğini, biliyorum.

Bu garip biçimde yumuşak ses, sanki bedeni gibi eğiliyor. Devam ediyor konuşmaya:

“Geçmiş ne anlama gelir? Gençtim, sona erdi bu. Öyle olsun... Önümde bilinmeyen, kestirilemeyen bir dünya var... Olaylar mı? Kadınlar mı, yaptığım şeyler mi? Büyük bir şey yapamadım ben... Gördüğüm şeyler mi? Evet, yitip gittiklerinde ya da örneğin bu otel gibi büyük ölçüde değiştiklerinde: Ölüm

(*) XVI. yüzyılda Flamand korsanlarına verilen ad – ç.n.

karşısında tezkere bırakmak ister misiniz? Ben istemiyorum...

“Bakın, birileri gibi ‘Oradaydım, başıma şu geldi,’ dediğimde, ‘Öyle mi sanıyorsun?’ diye yanıt veriyorum kendime. Olaylar, Tarihinkiler mi, zavallı yaşantıminkiler mi? İçimde kuruyan bir yargı değil, yaşama bir bağ da değil. Kendimi açıklamakta güçlük çekiyorum, ama... Kavranılamaz alanı yitirdim, oysa o kadar da güvenle beklemiştim ki yaşamdan. Anlıyor musunuz? ‘İnsanlar yalnızca var olmayan şey uğruna ölürlər,’ diye yazmıştınız. Aynı zamanda da, yalnızca var olmayan şey uğruna yaşarlar, biliyor musunuz? Yaşamak, biraz gülünç bir şeydir... Ama ölmekten daha gülünç değil...”

“Ayrıca, insan tek başına yaşamak için yaratılmamıştır...”

– Bununla birlikte Budist dostlarınız, evliliği bir yana bıraktılar. Yalnız onlar da değil. Ne azize Theresa evliydi, ne de aziz Augustinus...

– İçe dönük dinsel yaşamın başka bir yaşam olduğunu bilirsiniz. Bana göre değil o. Bana göre olmayan öyle çok şey var ki...”

Düşünürken alt dudaklarını sarkmış bir dudakmış gibi, özellikle de büzölmüş bir çocuk dudakmış gibi çekiştiriyor parmakları ile. Drieu’nün alışkanlığı olan bu hareket onu, yazdığı yaşamöyküsünün kahramanına Gilles adını takmaya yöneltmişti. Gerçekten de bu ona aktör Watteau’nun şaşkın yüz anlatımını veriyordu; oysa Méry’nin Roma subayı yüzünü bir altüst olmuşluk maskına dönüştürüyor.

“Size açıklamak isterim. Siyasette yalnızca eylem adamlarının ve budalaların tutarlı bir düşüncesi olduğuna inanıyorum. Birbirine oldukça karşıt şeylerin acısını duyuyorum. Vietnam’ın yanındayım. Sömürgeciliğin karşısındayım. Ama Leclerc’in ve ne sömürgeci ne de paralı asker olan çevresindeki yiğit adamların da yanında olmuşum. Gerçek sömürgecilerin gözünde ben de sizin gibi kızılıra satılmışın tekiydim. Aslında ise bir liberalim. Avrupalı aydınların, hattâ Batılı aydınların üçte ikisi gibi. Avrupalıların ve Amerikalıların üçte ikisi gibi! Ama liberalizm dönemimizin en yaygın tutumu olalı beri, itiraf edilemez bir şey oldu çıktı. Liberal partiler her yerde kaybolup gidiyor. Partiler umrumda değil elbette; ama simgeledikleri şey

umrumda. İki yüzyıl içinde tek bir tarihinin bile hakikati yeniden bulabileceğine inanıyor musunuz? Meslektaşlarımın incelediği sağ ve solun kuru sıkı atan metinlerinin dağı, ona kadar ulaşacak. O da bundan sonuç olarak benim var olmamış olduğumu çıkaracak. Ve de hata yapmış olacak. Belki biz de iyi anlamıyoruz geçmiş. Hiç kuşku yok, pek önemi yok bunun...

“Neyse, Güney Vietnamlılar kucak açmışlardı bana ama, Diem ailesi ilgimi çekmiyordu. Ne yazık. General Jacquot’yu tanırdınız değil mi?”

– Alsace-Lorraine tugayının kurmay başkanlığını yapmıştı.

Méry’nin sesi tepeden turnağa değişip geçmişteki sesi oluyor. Düşlere dalmış gibiyken, şimdi anlatmaya başlıyor:

“Saygon’da General De Lattre’m yerine atanmıştı. Çekilmeyi örgütlemesi için... Yaveri çok yakışıklıydı. Rejimin önde gelen hanımefendilerinden biri, General’i ‘görüşme’ye çağırmış. Buna şaşırın General, tek başına gitmiş. ‘Yaveriniz hasta mı General?–Hayır hanımefendi. –Öyleyse gidebilirsiniz.’ Bu kadını kendini yakan Budist rahibin intiharından sonra ‘barbekü öykülerinden hoşlanmam,’ diyen, Diem ailesinin düşmanlarından söz eden General De Lattre’a da ‘düşmanlarımıza yaşıyorsunuz ne olursa olsun ölürsünüz demeliydiniz General,’ diyen aynı yosmaymış.

“Hoa Hao’nun* yaratıcısı çılgın Budist rahibin dönemiydi o dönem...”

Anıların sesi geri geliyor:

“Ama gerçekten de siyasete tutkuyla bağlanamam. İnsanlar düşünceleri uğruna ölürlere, tamam. 14’te süngü takıp döğüşmüştüm, bir kez yeter. Altımızdaki şu küçük bahçenin palmiyelerini seyredebileceğimiz yerde, bu ahmakça tutkular...”

Omuzlarını silktiğini ve bana bakmadığını sezdim.

“Gene de sizi, Monin’i ve sizi izlemiş olduğuma pişman değilim. Ama istifa etmiş olmam gerekirdi...”

– Monin’in Saygon’da öldüğü doğru mu?

Benimle birlikte Genç Annam hareketinin kurucusu ve Ko-

(*) 1940’dan başlayarak Güney Vietnam’da yoksulluk ve adaletsizliklere karşı ayaklanan tarikat – ç.n.

şinşin'in ilk avukatı Paul Monin, "kendi döneminde avukatlık cüppesinin lekesiz giyildiği" gerekçesiyle baro üyeliğini bırakmıştı.

"Beş parasız ve tedavisi imkânsız halde ölmek için bir Saygon hastanesine gelmişti..." "...Olur böyle şeyler... Başhekim çok seviyordu..."

Demek Genç Annam hareketinin iki parlak simasından birinin sonu buydu. Öbürünü sordum:

"Ho Şi Minh ne yaptı?"

– Sanırım savaş başlamıştı. O sıralar ben ne yapıyordım? Anımsayamıyorum... Monin'in komünistlerle ilişkileri iyi değildi; sanırım Saygon'dan ayrılırken de daha iyi olmamıştı. Orada kuşkusuz karşılaşmıştır Ho Şi Minh'le. 1925 başında Borodin'in* danışmanı olmuştu Ho. Geçmişte onunla karşılaşmıştınız değil mi?

– Nguyen Ai Quoc⁴ önemsiz bir işim düşmüştü; öyle ki, gerçekten karşılaştığıma bile emin değilim. O sırada Komünist Parti'nin temsilcisi Pham Van Truong'du. Elli yaşlarında güler yüzlü, ufak tefek bir mandarin ve fotoğraf rötuşçusu idi; o konudan bu konuya geçiyor ve bana Marksizmin temellerinden bahsediyordu. (Paris'te Nguyên Ai Quoc'la aynı derneğin üyesi imiş). Biz Çinhindi'ne dominyon statüsü istiyorduk. Oysa Nguyen Ai Quoc'un yeraltı gazetesi bizimkinden *daha ılımlı*ydı; Marksistler Truong'a protokomünist diyordu... "Bireysel kahramanlığın maceracı yöntemlerine son vermemiz gerektiğini" açıklayışındaki inatçılık son derece ilgimi çekmişti. Terörizmi kastediyordu. Hatırlarsınız o zamanlar terörizm diye bir şey yoktu... Daha sonra değiştirilmesi gerekse de, Truong bana müstakbel bir Krenski gibi davrandıysa da liberal bir programın, neden bizimkiyle bağdaşamayacağını anlamıyorum. Sanayisi olmayan bir ülkede Proletarya? 1928 istatistiğine göre toplam olarak 30.000 ile 40.000 arasında işçi. Köylüler mi? O dönemde yalnızca bir sözcüktü bu! Nguyen Ai Quoc o sıralarda sezmiş önemlerini; tpkı ulusun önemini de sezdiği gibi. Her şey bir yana, Ai Quoc yurt-

(*) 1920'li yıllarda Komintern'in Çin'deki yetkilisi – ç.n.

4 Ho Şi Minh'in o dönemdeki adı.

sever demektir... Mao adı o sıralar bilinmiyordu... Boş laflarla vakit kaybediyorum izlenimi vardı içimde. Monin ile beni şaşırtan şey, Nguyen Ai Quoc'un 1924'te açıkladığı iki vantuz⁵ kuramıydı, anımsarsınız. Bir slogana dönüşürse içinin boşalacağını düşünmüştük. O döneme kadar sadece iki slogan vardı, Paris'teki yüksek mahkeme ve dominyon. Ama, kuram son derece önemli –Truong'un söz ettikleriyle karşılaştırılmayacak kadar önemli geliyordu bize. 1925'te Çinhindi Komünist Partisi yoktu. Ama ben –General De Gaulle yeniden göreve geldiğinde Cezayir için savunduğum gibi– toprak bölüşümünü savunuyordum. Truong, bölüşümün Fransa'yla anlaşılabilir olarak yapılmasını her ne pahasına olursa olsun istemiyordu.

– Ne riski vardı bunun Truong için? General De Gaulle'ün ne yapacağı hiç bilinmez ama, 1925'te Hangi Fransız hükümeti kabul ederdi ki toprakların bölüştürülmesini?

Bu bir sorudan çok, daldığı düşün uzantısıydı.

Bir sigara yakıyor. Işık, Roma subayı yüzünü geceden ayırıyor, beyaz saçların oluşturduğu miğferi gölgeye itiyor, sevecen ve anlayışlı bir gülümsemenin çevresinde sönüyor.

“Nehru'nun o sırada ne şansı vardı ki?” diyorum; “Tümü-müz geleceğe güveniyorduk. Çinhindi bağımsızlığa Hindistan'la aynı zamanda ya da 'Communauté française' aracılığıyla kavuşursa, daha az sayıda ölü olacaktı. Fransa'da 1930'a doğru Bilgin Dernekleri salonunda, hatırladığıma göre Léon Werthe'in başkanlık ettiği bir toplantıda dediklerimi söylüyordum Truong'a: Eylemimiz, bir tarih elde etmek için yapılmış bir girişim sadece. Rus Devrimi'ni Marx yapmadı. Asya'da bağımsızlıklar, Avrupa'daki müstakbel savaştan doğacaklar.”

– *Büyük Yol*'da yazmıştınız bunu...

Eskiden yazdıklarımı anımsayan konuştuğum kişiler hep şaşırtmıştır beni.

– Kâhin rolü oynamak istemiyorum: Hindistan'ın bağımsız-

5 “Kapitalizm, vantuzlarından birini metropol proletaryasına, öbürünü de sö-mürgelelerin proletaryasına yapıştırmış bir ahtapotdur. Hayvanı öldürmek isteniyorsa, iki vantuzunu birden aynı anda kesmek gerek. Yalnızca biri kesilirse, öbürü proletaryanın kanını emmeyi sürdürecektir, hayvan yaşamını sürdürecektir ve kesilmiş vantuz dirilecektir.” (Ho Şi Minh, 1924).

lığında olduğu gibi, birlikte savaşmış olmaktan doğacaklarına inanıyordum, aklıma bile getirmediğim bir bozgundan değil.

Borneo’da yaralanmış bir gazeteci ve birkaç turistle geçirdiğimiz o bahsettiğimiz gece, benim zihnimde o sıralar düşündüklerimle değil, Koşınşin’deki bir çeltik tarlasının üstünde Tibet tören boruları gibi boğuk ve düzenli kurbağa sesleri arasında yanıp sönən onbinlerce ateşböceğiyle; Kamboçya’nın nilüfer ve palmyeleri üstündeki soluk mavi bir sabahı ile bağlantılı; bizi Çin şölenlerinden birine davet etmek için tek sıra halinde gelmiş (Genç Annam’ın bir gün gelip iktidarı devralacağına kesinlikle inanan), Cholon’daki Guomindang temsilcileriyle; akşam yemeğindeki büyük yağmurdan sonra, geçerken Genç–Annam’ın gazetesi *Çinhindi*’nin Hinli satıcıların tezgâhlarında azalıp azalmadığına göz attığım Catinat sokağıyla bağlantılı; gece yarısına doğru tahrayla üstü kesilmiş hindistan cevizlerinin içine buz rendeleyen ve pembe muzlar ikram eden Çinlilerle; tencereleri kutsal gonglar gibi çalarak musonun gelişini kutlayan küçük siyah kâküllü kızlarla bağlantılı; yağmur mevsiminde verandanın taşlarına vantuz gibi yapışan ayaklarla; dumanlı çayırlar ve uzun bacakları sarkarak havalanan kuşlarla bağlantılı; aşırı olgunlaşmış meyvelerin kokusuyla; gezgin ruhlar için rüzgâra pirinç savuran Budist rahiplerle; mayısböceklerinden daha iri hamamböceklerinin dolaştığı banyolarla; valinin teröristler tarafından öldürüldüğü gün, temsil sona erip de trafik sıkışıklığı başladığında Saygon tiyatro meydanından yükselip odama ulaşan kulakları sağır edici gürültüyle bağlantılı...

“Başlangıçta eylemimiz bütünüyle siyasal değildi,” diyorum; “Genç Annam’ın da, Çinhindi Komünist Partisi’nin de kadroları yoktu. Nguyen Ai Quoc, *‘Fransa liberalizmini ihraç etmeyen büyük bir liberal ülke’* diye yazıyordu. Ve biz de onlar da o sıralar, Çinhindililere Fransızların haklarının tanınmasından başka ne istiyorduk ki? Biz her şeyden önce, 1789’unu yapmamış bir ülkede ciddi ciddi 1789’u yapmak istiyorduk. Tıpkı Sun-Yat-Sen gibi.

– Bu yüzden sizin yanınızdaydım... Vietnam’ın bizimle anlaşmasını isterdim ama, bağımsızlık rahatsız etmiyordu, anlayın.

Bazı çok basit şeyler vardı: Ölüm cezasına çarptırılmış küçük bir Annamliya “pis velet” diyen Saygon cezaevi yöneticisi gibi. Bir yandan da yanağını okşuyordu çocuğun... Anlıyorsunuz ya bu kadarı yetiyor. Görüşler çok ilgilendirmiyor beni. Ama olaylar. Olması gerekmeyen bazı olaylar var. Çok saf görünüyor isem, yazık...

Ses tonu alçalıyor. Dramatize ettiğinden değil; etse, sanırım bir kez daha özür diliyormuş izlenimi uyandırır. Ses tonu yalnızca, biraz daha uyarıcı. O ana kadar Méry'nin yanındaki iskemlede kıpırdamadan oturan çocuk, Tüy Temizleyici'yi kucağına alıyor. Yanıtıyorum:

“Adaletsizlik duygusu, kökeni ister Hıristiyanlık olsun ister olmasın, kuşkusuz sanıldığından daha derin ve daha mantık dışıdır. Sosyal adaleti olmayan bir Marksizm nasıl bir şey olurdu ki? Özgürlüğün ne olduğunu pek iyi bilmiyorum ama, özgürlüğe kavuşmanın ne demek olduğunu çok iyi biliyorum.”

– Sizi o sıralar tanıımıyordum ama, beni çok etkileyen iki şey yazmıştınız. Birincisi aşağı yukarı şöyleydi: “Çinhindi uzakta; bu uzaklık, oradan yükselen çığlıkların işitilmemesini sağlıyor”. Öbürü ise, Çinhindi'ne sağladığımız hizmetler ile siyasal iktidarı arasındaki karşıtlığa dairdi.

Şöyle yazmıştım: *Sömürgeleştirmeyi adalet üstüne kurduklarını iddia etmeye kalkışanlar, cüzzam hastanelerinde çalışan misyonere, kaçakçılığı meşrulaştırmadığı ölçüde hayranlık duyulabileceğini unutuyorlar. Ve Annamlinin şu yanıtı vermesi kolaydır: Fransızlar Siyam'daki bayındırlık çalışmalarını yönetirken yaptıkları gibi Çinhindi'nde de yollar ya da köprüler yaptıklarında, para ödesinler.*

Genç Annam'ı kurmuş bir ağaç gibi düşünüyordum. Beni huzursuz eden, bu gece beni çevreleyen ulusların –ki Hindistan'dan Çin'e, az ya da çok sömürgeleştirilmiş dünyanın sınırları belirsiz halde yaşayan toplumlarından hangisi ulus haline gelmedi ki– doğuşu ya da dirilişi değildi; yaşamıma yön veren tutkuları tarihin geleceğe aktaracağını sanırken gömmesidir. Genç Annam'ı düşünmek, tıpkı Haçlı seferleri ya da Akhenaton'un din reformu gibi bana; gençliğimin yüzyılların derinliğinde yitip gittiğini hissetmek demektir...

Yeniden söze başlıyor Méry:

“Dolayısıyla sömürgeler sorununun çözümü çok basitti. Bu basitliği kabul ettim ve hayatımı yitirdim... İran’da, Habeşistan’da, o tür ülkelerden birinde bir yüksek görevli olmak için yetiştirilmiştim. Afyon, mesai, işler tıklarında. Oysa Çinhindi’nde yararlı hissediyordum kendimi, düşünebiliyor musunuz? Yazık!”

Sesindeki görünmez acılı gülümseme yitiyor:

“Bir kadeh daha alır mıyız?”

Garsonu çağırıp, bana soruyor:

“Burada kalmadığınıza üzülmediniz mi?”

– Fransa’ya Genç Annam’a yardım etmek için dönmüştüm. Ettim de. Ama sosyalistlerin güçsüzlüğü, dominyon tezimi havada bırakıyordu. İlk hedefimiz olan şeyi –Paris’te, Sömürgeler Bakanlığı’ndan bağımsız bir Yüksek Mahkeme kurulmasını– gerçekleştirmeye uğraşıyordum. Başarısızlığımız belirginleştikçe, Annam milliyetçiliği de yükseliyordu. Yani Fransa’yla bir anlaşma olmayacaktı. Bu konuda her zaman Nietzsche’yi Marx’a yeğlemiş olduğumu bilirsiniz: “XX. yüzyıl milli savaşların yüzyılı olacak”. Bir Çinhindi milli hareketinde bir Fransızın ne işi olabilirdi ki?

– Sanırım Kanton’da pek çok yabancı vardı değil mi?

– Ama Kanton’un düşmanı Fransa değildi. Fransız Birliği içinde bir Çinhindi’ne inanabilirdim; bağımsız bir Vietnam’a inanabilirdim. Ama uluslararası bir Çinhindi’ne inanamazdım. Daha sonra, *Pravda*’da Stalin’e mal edilen makale: *Sosyalist Vatanimiz*. Yayımlandığı sırada Moskova’da idim. Vatan sözcüğü Sovyet basınında ilk kez yayımlanıyordu. National otelinde biri makaleyi cümle cümle okuyordu, öfkeli Radek ile şaşkına dönmüş Ehrenburg’un arasında. Kaderimizin çizildiğini biliyordum. Saat on birdi ve hava çok güzeldi.

“General De Gaulle görevde kalsaydı, 1946’da dönmek isterdim buraya.”

– Generaliniz bağımsızlıktan yana değildi...

Bir karşı çıkma değildi bu. Bir tür “Ne yazık!”

– Başlangıçta Cezayir’in bağımsızlığından yana mıydı ki?

Fransa'nın elinden geleni yapabileceğini düşünüyordu. Mountbatten'm* Nehru'yla başlattığı diyalogu Ho Şi Minh'le başlatılabilir miydiniz acaba? Dominyon düşüncesi artık bir saçmalık olmaktan çıkmıştı. Ve de her şey bir yana, sizin deyiminizle "Generalim" yarattı Fransız Uluslar Topluluğu'nu. Vietnam'da Fransa'ya nefret azalıyor...

– Öyle diyelim... Bombalar yağarken bile Ho amcanın yanında olmamdan ötürü kızılmadı bana sanırım... Fransa'nın çekilişinden sonra, Fransa'yla savaşı sürdürmeyi bir yana bırakın, savaşmak bile yeterince kötü. Elden ne gelir? Dien Bien Phu'da, Giap yenilse üzülürdüm; bizim yenilgimize de üzülürdüm. Biliyorsunuz haklı olmak artık ilgilendirmiyor beni... Bununla birlikte, Kuzey'de de kalmadım; kusurlarım vardı. Komünist değildim. Vietnamlı da. Hiç değilse bu kadar uzun boylu olmasaydım! Ayrıca Kuzey'de afyon kullananlara güvenilmez. Üstelik yaşlanmakta olduğumu düşünüyorlardı... Her yerde budalalar vardır.

Garson viskileri getiriyor, el yordamıyla bardaklara koymak için bir elektrikli lamba yakıyor. Méry başı elleri arasında masaya eğiliyor. Eğildiği için zayıflığı gitmiş, boyu kısalmış gibi. Hep yılgın sesi yeniden karanlığa gömülecek Romalı lejyoner yüzü ile ne kadar da uyumsuz! Yavaşça devam ediyor:

“Şimdi, Ho amcanın oradaki, yakın çevresi, aralarında 'İhtiyar' diye söz ediyorlar ondan. Saygıyla...”

– Troçki'yi tanıdığımda, onun çevresindekiler de “Dağlı İhtiyar” diyorlardı ona.

– Yaşlanmak zorunda mıyız? Ayrıca belki de onlarla savaşmış geliyordur akıllarına. Bir süre Güney Vietnam'daki birliklerimizin yanındaydım, isterseniz danışman deyin neticede başka insanlara ateş etmek için yetersiz, ama onların size ateş etmeleri için yeterli bir üniforma.”

Sesine yeniden o dokunaklı özür dileme tonu geldi. Neden özür diliyor ki acaba? Yaşamından –hayattan– sanki. Yüzü yeniden karanlığa gömülüyor. Dostluk ve (NRF** ve XIII. Louis

(*) İngiltere'nin Hindistan'daki son genel valisi – ç.n.

(**) NRF: Nouvelle Revue Française: 1908'de A. Gide'in başkanlığında kurulan edebî dergi. Özellikle iki dünya savaşı arası dönemde çok etkili – ç.n.

döneminin şairlerinden geçip Michelet'den Stendhal'e ulaşan) seçilmişlerle dahilerin birbirine karıştığı hayranlık uyandıran ünlüler topluluğu, her kuşağın aydınlarını, meselâ Rimbaud, Nietzsche, Dostoyevski ve Apollinaire'i gizli bir dernek halinde bir araya getiren yıldızlar kümesi kalıyor geriye. Yani karşılıklı-konuşmanın olduğu ortamlarda anlaşmayı kolaylaştıran anılar. Bir parça silah arkadaşlığı gibi. Sıcağın buğuya dönüşmüş gibi olduğu bir gecede bir insandan birkaç saat boyunca düşüncesini özgür bırakmasından başka şey beklemiyorsanız, çok daha fazla bir şey. Méry:

"Nöbetçi kulelerinin, kamyonetlerde kirpi dikenleri gibi tüfeklerin dönemi o," diyor.

Ekim Devrimi'yle ilgili filmlerde, İspanya iç savaşı sırasında ve Direniş'in bitişinde olduğu gibi. XXI. yüzyılın gözünde bizim yüzyılımız, tüfeklerle dolu kamyonetlerin yüzyılı mı olacak acaba?

"...Ve de meyhaneleri elbombalarından koruyan dikenli teller dönemi..."

Biliyorum. Alsace-Lorraine tugayından orduda kalan subayların aşağı yukarı tümü Çinhindi'nde savaştılar: Yaprakları dökülmüş ağaçlar, âşıklarının parmaklarıyla oynayan metresler, kamyon sürücülerinin Dalat'dan dönerken veya oraya giderken aramaya gittikleri çiçekler, geceleri dev palmyelerin üstündeki karanlık gökyüzünde mermilerin çizdiği eğriler, hasat ambarlara alınırken geçen mekanize birlikler konvoyu, sepetlerin içindeki ölü çocuklar, bütün ya da paramparça cesetlerin çevresindeki civcivler, geçici bir korkuyla yere yapışmış insanlar; düşman barınaklarındaki hâlâ uçuşan kâğıtlar, paraşütçüleri atladıktan sonra uçakların süzülüşü; Vietnamlı çetecilerin gece saldırısından çekilirken yaktıkları meşalelerin delicesine alevleri...

"Çinhindi'ndeki Fransız birliklerinden anımsadığımız ne, Méry?"

– Oh! Son derece saf tiplerden şempanzelere kadar bir magma...

Hoparlör, viskiyi, sarı tütünlü sigaraları akla getiren bir dans müziğiyle konuşmasını kesiyor.

“Singapur radyosu,” diyor Méry; “vericileri güçlü. Mekani-ze birliklerde, pusulardan sonra ‘Alo Panter ya da Çuha çiçeği –ya da akla ne gelirse– duyuyor musunuz? Yüzbaşı öldü. Anla-şıldı mı?’ diyen sesler duyardık. Yanıt gelmezdi. Telsizci düğ-meleri kurcalardı ve şu anda duyduğumuz sesleri işitirdik. Bu demektir ki uzaklarda bir yerde birileri dans etmektedir, evet, bir geminin güvertesinde gibi dans ediyorlardır... Sonra teste-re gıcirtısı gibi bir ses işitirdik ve arkasından ‘İyice anladınız mı? Burası Panter...’ ve böyle sürüp giderdi. İçindekilerin tü-mü ölmüş, transistörlü radyosu yapayalnız müziğe devam eden bir zırlı araca ulaştık bir defasında. Silah arkadaşlığı yürüye-bilirdi. Yine de, üç ayın sonunda içimden karşı taraftakileri tu-tuyordum, düşünebiliyor musunuz? Ve tüfeklere mermi sürü-lürken çıkan o gürültüden bıkmıştım! Bıkmıştım! Savaşın do-kunaklı bir yanı var diyebiliriz isterseniz ama, budalaca bir ya-nı da var. Özellikle sona ermesinden sonra. Evet özellikle sona ermesinden sonra.”

Clappique bana Méry’nin bir Vietnamlı kadınla yaşadığını söylemiş, ama ne zamandan beri olduğunu söylememiştir. So-ruyorum:

“Yakınlarda Ho Şi Minh’i gördünüz mü?”

– Geçen yıl. Sanki gençleşmiş gibi. Haki asker ceketli saygı-değer bir aydın, ayağında otomobil lastiğinden kesilmiş sanda-letlerle... Fotoğraflarından ne pembe yanakları anlaşılıyor, ne de çingirak gibi kahkahası. Sanırım giderek babasına benziyor. Küçük bir memurdu babası; Fransızlar tarafından işten atılmış, çıkıkcılık yapan bir gezgin masalcı olmuştu.

“Ho amca, başbakanlık binasının aralanan kapısından beli-riveriyor. Sizi kucaklayıp, kendi bölümüne götürüyor. Hâlâ o tekdüze, Asyalı havlamasından çok farklı aksanını koruyor; Vi-etnamca konuşurken de, neredeyse köylülerinkine yakın, ülke-nin orta kesiminin kaba aksanı. O kurnazca Sovyet yerine ‘Zov-yet’ deyişi hoşuma gidiyor. Lenin sanki birazcık Vietnamlıymış gibi geliyor insanın aklına, gözünüzün önüne getirebiliyor mu-sunuz?.. Daima yumuşak huylu. Önemli hiçbir şey söylemedi bana. Fransızlara karşı kullandığı Çin atasözleri: ‘Bugün biz çe-

kirgeler, fille boy ölçüşüyoruz; yarın filin barsakları dökülecek' gibi şeyler. Ve o küçük kahkahası. Ventilatorün kıpırdattığı gri renkli perçemi. Yetiştirdiği domatesleri size göstermek için sarayın arkasındaki bahçevanın küçük evini ziyaret. Amerikalılar konusunda şöyle diyor: 'Cenevre antlaşması bütün yabancı müdahalelerini yasaklıyordu. Hem Vietnam'dan çekilirlerse neden rezil olacaklarmış ki? Çekilirlerken ayaklarının altına kırmızı halı sermeye hazırız biz...' Alışılmış gülümsemesini ekleyin buna. Şunları da dedi: 'Koşınşın'e hiçbir zaman gidemeyeceğimi söylüyorlar. Yaşlı bir adamım ben. Ülkemin yeniden birleştiği göremesem de, dostlarım görecekler; birçok şeyi de görecekler üstelik! Otuz yıl önce, Fransızların çekileceklerini göreceğime inanır mıydım? Vietkong Ho Şi Minh'ten sonra yaşayamayacak mıymış? Elbette: Sovyetler Birliği de Lenin'den sonra yaşayamayacaktı elbette! Sabırlıyız biz, sabırlıyız. Bize karşı ağır bombardımanlar şubatta başlatıldı: Eşitlik için yarışma sayesinde halkımız bombalar altında yaşamaya alıştı, işte bu.'"

Gerçekten de, o göl kıyısındaki Tonkin, ılık sis içindeki çekçeklerin, kediyeye benzeyen siyah beyaz kaplan resimleri yapan resim satıcılarının, sömürge şapkalarının ve yem yeşil saatlerin yirmi beş yıldır savaştan Tonkin'i, birkaç aydan bu yana da bombalar altında yaşıyor. Ama Ho Şi Minh, o bombaların her birinin şimşeginde kaybetmeye başladığı zaferin azar azar inşa edildiğini biliyor.

"Beni şaşırtan," diye yeniden söze başlıyor Méry, "artık benim yerindeyse Marksist zırvaların hiçbirini kullanmıyor. Hoşuma da gitti biliyor musunuz?"

– Onun yetiştiği dönemde Stalinci zırvalar yoktu.

Hâlâ Hanoi'yi düşünüyordum. Üstelik, gölle ilgili anılarım gayet canlı olmakla birlikte bombaları değil, o sırada Fransız okulunun yöneticisi olan Aurousseau'yla birlikte evine gittiğim orali bir iskambil falcısı kadın geliyordu aklıma. Kadın ona "Siz bildireceğim şeyin ilgi çekici bir yanı yok. Kendinizi öldüreceksiniz," demişti. Gerçekten de intihar etti. Akvaryumda, başası eprilmiş bir deniz kaplumbağası, bir kedibalığı gibi beyaz ve yumuşak, dalgalanıyordu.

“Ho amca gençliğinde Michelet’ye hayranmış, düşünebiliyor musunuz?” diyor Méry; “Benim gibi. Hattâ sizin gibi. Günümüzde hâlâ Jaurès’den alıntılar yapıyor: ‘Uluslar insanlık kültürünün emanetçileridir.’ Anlayana... Ama haklısınız: Uzun saçlı romantik komünizmin yakın dostu Vaillant-Couturier’nin komünizminin ortamında yetişmiş. Ho amca önce Marx’ı ve daha sonra özellikle de Lenin’i incelemiştir... Lenin’den önce Marx. Söz dağarcığı ulusçu-konfüçyüsçü hale gelmiş. Anahtar sözcük: Eşitleşme. Şaşırtıcı şeylere bağlanmış bir sözcük bu. Ho amca diyorlar ona değil mi? Ama ince sesli bu duygusal adamcağız, Giap’tan daha güçlü, bütün öbürlerinden daha güçlü. 1946’da Hanoi’nin devasa kalabalığına karşı çıkmaya muktedir. Yaşın önemine o kadar inanıyor mu acaba? 1945’te cumhurbaşkanı olarak verdiği ilk söylevde çocuklara sesleniyordu: ‘Güz ortası bayramı bu. Ebeveynleriniz fenerler, çatapatlar, çiçekler, oyuncaklar satın aldı. Ho amcanız sevincinizi paylaşıyor. Geçen yıl bu aynı bayramda küçücük kölelerdiniz; bu yıl özgür bir ulusun küçük efendileri oldunuz. Eğlenin! Yarın dilerim derslerinizde çok dikkatli olursunuz.’ Tam olarak değil de, anlarsınız... aşağı yukarı aktarıyorum sözlerini. Ama Fransızlara seslendiğinde, deyim yerindeyse, bu duygusallığa yer vermiyordu.”

– Carmes tarikatı başrahibi, ama aynı zamanda da Fransa yüksek komiseri olan Thierry d’Argenlieu’ye “Siz ki Hıristiyan-sınız...” dediğinde, amiralin “lütfen ciddi olalım” diye cevap verdiğini hatırlatmak gerekir.

– Ondan söz ederken “Engizisyon şefi” derdi.

Birinden hoşlanmama duygusu genellikle karşılıklıdır ve amiral de ondan nefret ederdi. İlk görüşmelerinden başlayarak: “Bu numaracının beni aldatmasına izin vermeyeceğim. Onun kalenderce komedisi nasıl kabul edilebilir ki? İnsan bu kadar uzun süre Fransa’nın düşmanı olarak yaşamışsa, olduğu şey haline gelmişse, düşmanlarının çoğunu öldürtmüşse, ona Kuzey’de Hıristiyanlara davranıldığı gibi davranılmışsa, bir okulun yaşlı, duygusal müdürü değildir artık! Bir yurtsever olduğuna inanmak isterdim gerçekten. Ama mesleği komünistlik, hem de uzun süreden beri; komünistleri tanırım; en güçlü

yanları duygusallık değil. Neden ona teslim edeceğimiz Çin-hindi'ni? Çinhindi komünist değil! Olmaya da hiç niyeti yok! Leclerc'e benim hakkımda söylediklerini bana yetiştirdiklerini biliyorsunuzdur: "O rahip sizi yanıltıyor, Generalim!" Ho Şi Minh'i resmen tanımak tehlikeli bir aldanma olur ve çok kısa süre içinde acımasız bir rakip tarafından ayağımızın kaydırılmasıyla sonuçlanır. Çıkrıklı Gandhi rolünü yeterince oynadı: Gandhi Gandhi'ydi, Stalin de Stalin. Kilisenin yumuşatıcılığı GPU'nun* kanatları altında şimdi. O saf köy papazı bana "Sizden birini her öldürdüğümde, siz bizimkilerden onunu öldürürsünüz, evet; evet, ama sonunda gene de ben kazanırım..." demişti. Haydi canım, ciddi olalım! Komünizmin buraya yerleşmesine izin vermeyeceğiz. Komünizmin o hilekâr ihtiyarın sevimliliği ile mi, yoksa dostu Giap'ın saldırganlığı ile mi sunulduğu pek umurumda değil."

– Ho amca Leclerc'ten hoşlandığını söylerdi, diyor Mery; "Doğru olabilir..."

– Leclerc'in gözünde bir ulusçuydu o. Amiralin gözünde ise bir komünist. Kendi de biliyordu bunu. Her şey bir yana, en çok mağlup generallerden hoşlanıyor olmalı... Ama netice olarak, Leclerc çekici biriydi ve Giap'la ilişkileri dostçaydı.

Kalküta'da Ho'yu karşılayan Christian Fouchet, sakın bir sesle şöyle demişti: "Çinhindi'nden gelen telgraflarımızı ona kimi istiyorlarsa onunla versinler, ama ben vermeyeceğim; onu aldatıyoruz çünkü." Kardeşinin Leclerc'in yardımcısı olduğunu unutmamak gerek. Ama Giap'ı gönülden sevdiği söylenemez.

Giap, Dien Bien Phu savaşıdır. De Lattre bana "Bizimkiler ona çok dikkat etmeliler" demişti. Hâlâ Fransız egemenliğindeki Hanoi'den döndüğünde de, ölümle pençeleşir ve oğlunu kaybetmenin büyük acısı içindeyken şöyle demişti bana: "Bu hükümete zaferlerimden ne pahasına olursa olsun ve derhal yararlanmasını rica ettim. Son şans bu: Savaşı kaybettik. Ama kulak ardı edecekler söylediklerimi."

Dien Bien Phu'dan sonra Paris'te Zafer Taki'nda yapılan tö-

(*) GPU: SSCB'nin 1930'lardaki siyasal polis örgütü – ç.n.

ren geliyor gözlerimin önüne: Uçsuz bucaksız kalabalık, uçsuz bucaksız sessizlik. Aradan on yıl geçmiş ve şimdi bu tropikal gece.

Méry bir sigara daha yakıyor. Uzakta, bir Çin düğününün kestane fişek sesleri. Dünyanın bu bölümünde kestane fişegi patlamalarını el bombalarınınkinden ayırt etmek güç.

“1930’a doğru Nguyen Ai Quoc, bu İngiliz kentinin komünistlerini yönettiyordu,” diyor Méry; “III. Enternasyonal’in ‘Güney Denizleri’ temsilcisi sıfatıyla. İşi kolay değildi herhalde...”

– İngiliz Güvenlik Örgütü gayet ciddiye. Çinhindi’ne dönüşümde, cüzdanımdakiler hariç neyim var neyim yok el koymuşlardı; büyük sıkıntı çekmiştim.

– Amaçları neymiş?

– Bugün düşünüyorum da, sanırım bana karşı açtıkları dava, Fransız Güvenlik Örgütü’nün beni siyasal bir ajan sanmasından kaynaklanmıştı. Kısa süre önce dosyayı yanında bir tutuklama emriyle aktardıkları yargıçtan bir mektup aldım. Dosyayı geri çevirmiş. Ama daha uysal bir yargıç bulmakta güçlük çekmemişler.

– Gerçekten de, siyasal açıdan durumunuz neydi o dönemde? Sesi, sorusundan ötürü özür diler gibi.

“Hiç. Az önce liberal diye adlandırdıklarınızdan biriydim. Marksizm benim nazarımda, felsefeye ve Lenin’e rağmen biraz da ütöpik bir alana aitti. Annamlılarla bağımı onlar benimle oluşturdu. Devrimci eyleme tanımak incelemek için katıldım ben.

– Yeri gelmişken, bu sabah burada başbakanla görüştünüz mü?

– Sanırım gırtlığına kadar seçim dramına batmış. Ama görüştüğüm bakan bana, seçimle ilgisiz şeylerden söz etti: Bağımsız bir Singapur’un siyaseti ne olabilir – ne olacak?

Asya denizlerine egemen İngiliz zırhlılarıyla Venedik aslanları gibi duran, az ötemizdeki şehir merkezi, Japon intihar pilotları tarafından ölümüne bombalanmış dünün Sigapur’u... Onun Hanoi’nin, bir zamanlar adı Tourane olan ve altı haftadır ABD deniz piyadelerinin karaya çıktıkları (eskiden, orman bölgesinin sınırında, bekçisiz, duvara yapıştırılmış oymaları

ile dünyanın ilk Şam* sanatı müzesine sahip olan) Da Nang'ın üzerinde yıldızlar parlıyordu.

“Doğal olarak Ho Şi Minh, Da Nang'da neler olup bittiğini biliyordur değil mi?” diyorum.

“Bunun gibi neler atlattı o. Birçok kez çıktı öldüğü söylen-tisi. Cezaevinde birlikte zincire vuruldukları bir tutuklu kuca-ğında ölmüş. Sekiz yıl gerillalık yaptı. 44'te Giap'ın Tonkin'de komuta ettiği ilk birlik yalnızca otuz beş kişilikti. Evet otuz beş... Ho amca taktik olarak yalnızca koşullara inanır. 45'te, “koşullar nihayet elverişli” demek için koma halindeki örgütü-nü harekete geçirdi sonra bir kez daha koma... İktidarı ele ge-çirdiğinde iki milyon kişinin –biz bu sayının 500.000 oldu-ğunu söylüyoruz– aklıktan öldüğünü açıkladı; durumunun zorlu-ğunu göstermeye bu kadarı bile yeter. Fontaineblau'dan** önce, Biarritz'de günlerce Bidault hükümetinin kurulmasını bekledi. Daha sonra, Léon Blum'a gönderdiği mesaj Saygon'da bekleti-lip, ancak onarılması imkânsız olan gerçekleştikten sonra ula-ş-tırıldı yerine. Vietminh bir kulübede, kütükler üstüne oturmuş adamlarla kuruldu. Amca da bizim gibi, Güney'in pirincinden yoksun bırakılacak Kuzey'in sefaletten kurtulamayacağını bili-yordu. Sefaleti kabul ediyordu anlıyor musunuz? 55'te (deyim yerindeyse) sevgili toprak reformunuzu yaptığında, doğum ye-ri olan eyalet ona karşı ayaklandı. Orası Okumuşlar Ayaklan-ması'nın olduğu tarihsel eyaletdir; çeteciler kralı Lê Loi'nin Çinlilere karşı Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için yola çıktığı eyalet. Moskova'da, onu bir aptal sayan –düşünebiliyor musu-nuz?– Asya işlerinden sorumlu en yüksek görevli Roy'un düş-manca tutumuyla karşılaştı. 1961'den geçen yıla kadar o ve Gi-ap, Kruşçevci olduklarından kuşkulular olarak tecrit edilmişlerdi. Sanırım iyi anlaşıyordu Kruşçev'le: İkisi de masum görünüşlü-dürler ve ikisi de askerî atasözlerinden hoşlanırlar. Nikita aslan asker Şvayk'a benzerdi de...”

(*) Şam: 11.-17. yüzyıllar arasında Vietnam orta Vietnamda hüküm süren Şampa krallığı halkı – ç.n.

(**) İkinci Dünya Savaşı ertesinde Vietnam Kurtuluş Cephesi ile Fransa hüküme-ti arasında yapılan sonuçsuz müzakere kastediyor – ç.n.

Kruşçev'in General De Gaulle'le sınımsıca ilişkisini anımsıyorum: "Stalingrad'ın teslim olmasından sonra Mareşal von Paulus tabancasını bana teslim etmişti." –Öyle mi...? diye yanıtıyor General gayet safiyane ve ardından soruyor, "...Sonradan geri istemedi mi peki?"

Méry sözlerini sürdürüyor:

"Vietnam ancak bu yılın başında anlayabildi Ho amcaya hâlâ gereksinme duyduğunu. Nge An ayaklanmasının bastırılması emrini verdiği unutmayın: Onbinlerce ölü. Amerikalıların bütün savaş boyunca ne kadar insan yitirdiklerini bilmek isterdim. Ama Da Nang'dan bu yana, amca hiç olmadığı kadar güçlü... Bununla birlikte dünyanın en güçlü hava kuvvetinin uçağı bulunmayan bir ülkeye karşı savaşının şakaya gelir tarafı yok. Her neyse, onun dediğı gibi: Sabırlıyız biz... Şu dizelerini biliyor muydunuz?"

"Yolunu şaşırması bir gül kokusunun

Cezaevine süzülmesi yeter

Tutuklunun yüreğinde haykırarak uyanması için

Dünyanın bütün adaletsizliğinin...

"Kıvanç dolu birkaç dize, bu alçakgönüllü kişiden:

"Nöbetçilerim değişiyorlar, bana eşlik etmek için..."

"Çok hoşuma gider."

– Çin hapisaneleri mi sözünü ettiği?

– Sanırım Fransızlar tarafından hiç tutuklanmadı o. İngilizlere gelince, şu ya da bu nedenle kibarca davrandılar. O da cezaevlerini unutmuş gibi davranıyor. Davransın bakalım. Tümümüzün başına gelir bu, her gün olmasa da. Yani sık sık olmasa da... Gidip göreceğ misiniz onu?

– Ne yazık ki. Sanmıyorum.

– Evet yazık. Onda olan gerçek ile komedinin ya da daha doğrusu elli yaşına doğru seçtiğı rolün karışımıdır... Kısacası ne ise odur... Budapeşte olayı sırasında Sainteny, Macar diplomatların petrol bidonları içinde kaçmalarını sağladığında Sainteny'ye kızmış gibi yaptı. Komik! Giap çetecilere ders veriyor-

muş. Gözünüzün önüne getirin. Ho onu dinlemeye gitmiş. Ve çetecilerin komutanlarından biri Giap'a "Hâlâ siyasetle uğraşan şu matrak küçük ihtiyarı tanıyor musunuz?" diye sormuş. O da bombalar altında şöyle bitirmiş konuşmayı: "Ve şimdi, neşe içinde tamamlayalım açıklamamızı." İktidara gelişinden sonra Ho, bilgece öğütlerle sonuçlandığı çok soylu bir açıklama yapmıştı: "Atalarımızın sunaklarına saygı göstermek ve evlerde asla müzik çalmamak gerek..." Erdemli ve deneyimli bir ihtiyar...

"Ama Çinhindi Komünist Partisi'ni feshetmeye cüret etmişti. Kurnazlık mı? Biliyorsunuz büyük bir kararlılık gerektiriyordu bu iş. İki kez, Hanoi'nin bütün sokaklarında 'hain'likle suçlandı. Gidip görseydiniz onu ve görüşmeniz sırasında kuşkusuz düşecek bombalardan ve Da Nang'dan söz etseydiniz ona, o ekşimtrak gülümsemesiyle çok sevdiği bir anısını anlatırdı size: 'İlimiz öylesine yoksuldu ki, pirincimizi çoğunlukla içinde balık olmadan yemek zorundaydık. Hepimizin tahtadan küçük bir balığı vardı. Toplu yemek yediğimizde bu balık pirincin içinde olurdu. Mış gibi yapmak çok önemlidir'. Sonra da neşyle eklerdi: 'Biarritz Palas otelinde yeni Fransız hükümetinin kurulmasını beklerken, *Humanité* bana çok yakışsız biçimde davranıldığını yazdı. Gazeteciler geldiler. Biliyorsunuz çok daha acı verici koşullara katlanmıştım dedim onlara.'"

Gülümseyiş.

– Da Nang'a Amerikan deniz piyadelerinin çıkarması ile Biarritz Palas oteli aynı şey olamaz...

– Gerektiğinde daha az eğlenceli başka anılar da anlatır. Amerikalılar, uçaklarının altüst ettiği bir köyü ele geçirmişler. Ölü çocukların göğüslerine iştirilmiş bir tür şiir bulmuşlar: "İlk bombardımanla birlikte uçaktan oyuncaklar da atmış olsaydınız, hiç değilse on beş günümüz olurdu onlarla oynamak için". Amerikalılarla ilk kez karşı karşıya gelişi değil bu: Japonya yenildiğinde Amerikalıların Tonkin'i Çan Kay Şek'e teslim etmeye kararlı olduklarını açıkladı. Eğlendiriciliğinin altında ağırlı, sızlayan bir ton yatar ve yaşam konusundaki düşüncesi fazlasıyla acıdır. Cezaevinde yazdığı şiirlerde görülür

bu: “Prangaya vurulmak için savaşıyoruz – çünkü prangaya vurulanların uyumak için bir yerleri vardır” ve: “İnsan haline gelmek için, felaketlerle didik didik edilmek gerekir.” Bizimkiler biraz daha az siyasal metin ve biraz daha çok şiir tercüme etmiş olsalardı, daha iyi anlarlardı Ho amcaı. Amiral d’Argenlieu onun çıkırlık Gandhi havalara inanmadığını söylediğinde haksız değildi diyebilirsiniz. Ama ikiyüzlülük suçlaması birçok bakımdan çok basit bir olguya dayanıyor: Bu “matrak küçük yaşlının”, deyim yerindeyse, Along körfezindeki yalçın bir kaya olduğu olgusuna...

Asya’daki kökten değişme beni, sevilen bir yüzün bütünüyle değişmesi kadar sarsacak; geçmişte en iyi tanıdığım ve bağımsızlığa kavuşmasını en fazla istediğim ülke Çinhindi’ni bir daha göremeyeceğim. Sömürgeye özgü romantizm, Mayrena, Clap-pique’in kahramanları, üstü açık at arabalarının yerine otomobiller, Catinat sokağının keçiboynuzu ağaçları, öğlen vakti yakıcı güneşin altında ıssız Charner bulvarı, çavuş Bobillot’nun miğferleri, savaş... Hindistan’ın, üzerine tanrıların yeryüzüne inişi yontulmuş kızıl kayaları gibi, derin bir uykuya dalmış ülkeler, gecenin derinliğinde kurtuluş savaşlarıyla kaynaşıyorlar. Méry sözlerini sürdürüyor:

“Tonunda bile, sadece temiz yüreklilik, saflık vardır; ‘danışmam’ haline gelen Annam kralı Hong Kong’da eğlenip dururken, şöyle yazmıştı ona: ‘Temsil ettiğimiz halkın acılarına borçlu olduğumuzu unutmayınız lütfen.’”

Crans-sur-Sierre’de, General De Gaulle’ün yeniden iktidara gelişinden önce, imparatorluk sarayının törenlerini, pislikböceklerini andıran mandarinlerini, Versailles sarayından söz ediyormuşçasına anlatan, siyah Annam kürküne bürünmüş melankolik kraliçeyle tanışmıştım. Méry’nin sözlerine onun incecik hayaleti eşlik ediyor:

“Eskiden Vietlerin asla bir ordu yaratamayacaklarını, Çinhinde cesaretin yalnızca dağ köylülerine mahsus olduğunu söyledik... O günden bu yana, napalma katlandılar. Şu anda, altı hafta süren Amerikan çıkartması da göz önüne alındığında, iki tarafın güçleri ne durumda sizce?”

– Geçen yıl Güney’e karşı cephede 3.000 Kuzeyli asker ve 120.000 çeteci vardı; karşılarında da 500.000 Güneyli asker ve 25.000 Amerikalı danışman.

– Gene de Ho amca yakasını kurtardı... Zaten onun için fark etmez. 1961’den 1964’e kadar yoldaşları arasında da işleri iyi gitmiyordu ama, bekledi. Gene bekleyecektir. Düşünün, eskiden “*Cezaevinin derinliklerinde hâlâ oyalanıyor gece...*” diye yazmıştı. Vietnam’da en eski zamanlardan bu yana, doğanların değil, ölümlerin doğum günü kutlanmıştır. Amca için, Mao’nun Yun-nan-fou’ya ulaşmasıyla her şey değişti. FLN’nin* Fas’ta ve Tunus’ta bulduğu müttefiği –ve umudu– buldu Vietnam. Bazı kaygılarla mı? Elbette. Yüzde on kaygı, yüzde doksan umut.

– Dikkat çekici bir ayrım. Tarihsel bilançosu ne Ho’nun?

– Zafer ve Kuzey’in özgürlüğü. Bir ideolog olmadığı doğru. Hattâ sanırım kurama pek güvenmiyor. Öğretisi olaylar boyunca geliştirildi, anlıyorsunuz değil mi? Mao Zedung’u düşünmek zorundayım; ama o, bu deve şaşkın bir tavırla eşlik ediyor...

– Polonya’nın Rusya’ya eşlik ettiği gibi. Sanırım ikisinin ortak noktaları, doğru zamanda ve doğru yerde, işçi devrimine inanmadıklarına karar vermiş olmaları. Bu da Mao’yu savaşçı köylülüğe, Ho’ya da, Dimitrov’un halk cephelerini icat etmesinden çok önce halk cephesine götürdü.

– 1925’te Stalin, Guomindang’la ittifak yapılmasını –ne sonuç verdiğini biliyorsunuz– istiyor, Troçki ise istemiyordu. Ama Mao ile Amca’nın her türlü Rus ideolojisine karşı icat ettikleri şey, Devrim’in yazgısını savaşçı köylülüğün ellerine bırakmak oldu.

– Yeri gelmişken, Borodin’e ne olduğunu biliyor musunuz?

– Tasfiye edildiğini söylemişlerdi bana. Ondan bana son kez söz edildiğinde, Moskova’daki İngilizce derginin yöneticisiydi. Yani gözden düşmüştü. Pravda’nın başyazarı Koltzov –sonradan o da kurşuna dizildi elbette– şöyle demişti bana: “Sevimli biri o ihtiyar. Kaloriferli bir lojmana geçebilmesi için yardımcı olup olamayacağımızı sordu bana.”

(*) Cezayir’de Fransa’ya karşı bağımsızlık ayaklanmasını yürüten Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin Fransızca adının kısaltması – ç.n.

“Timur’un torununun eşi çamaşırcı olarak öldü,” demişti Clappique... Royan yakınındaki sığındığı köyde Troçki’yi (sah-te bir adla), köyün radikal belediye reisine seçimleri yorumla-tırken görmüştüm: “Bakın Bay Sedov, Fransız siyasetini yaban-cılar anlayamazlar!” Troçki o sırada belki de, Kazan çarpışma-larının tarihöncesi gecesini düşünüyordu. Belediye reisi gidip, kırmızı şarap şişesi boşalınca, banliyö kırlarında yürüyüşe çık-mıştık, Moskova’da verdiği bir söylevde babasının köpeğin te-ki olduğunu söyleyen Çan Kay Şek’in oğlundan bahsederek. “Herkes layık olduğu evladı bulur,” demişti Troçki. Onunkiler intihar etti ya da öldürüldüler.

“Borodin sivil yaşamda, yani Parti’ye katılmadan önce ne iş yapardı?” diye sordu Méry.

– Sanırım gazeteciydi. Çin ordusunu onunla birlikte yaratıp, Şanghay’ı ele geçiren ve Stalin tarafından kurşuna dizdirilene ka-dar başarıdan başarıya koşan General Blücher (Kanton’daki adıyla Gallen) de musluk tamircisiydi. Parti, tıpkı kilise gibi, pek çok insanın gerçek kişiliğine kavuşmasını sağlamıştır. İnsanı düşün-dürüyor bu. Fransız Devrimi’nden önce Robespierre, Arras’ta “Hapşırma” üstüne bir şiir yazmış. Belki de bu yolda ilerlerdi...

– Sizce Gallen’in musluk tamirciliği Bonaparte’ın astteğmen-liği ya da Mao’nun kitaplık görevliliği gibi bir şey değil mi?

– Borodin yenilip, Çin Komünist Partisi de Çan Kay Şek tara-fından yok edilince, Ho için de, Mao için de tek soru kalıyordu: Devrimi kim yapacak? Köylü Cephesi mi, Halk Cephesi mi? Ve de ulus sorusu elbette. Fincancı katırlarını ürkütmeden aşılma-sı gereken, Moskova’dan Hanoi’ye uzun bir yol.

– Sanırım Ho Vietnam demektir. Fazla söze gerek yok.

– Yok ama, her şey bununla bitmiyor. Ulusçu komünizm ko-nusunda söylenecek çok şey var, sevgili Méry.

– Ve onun karşısına demokrasi adı altında dikilen o tuhaf Amerikalı hayvan konusunda da...

– Koşınşin’deki Amerikalıları gördünüz mü?

– Görmez miyim!..

Geniş ve dalgın kol hareketi yitip gidiyor gecede.

“Eee?”

– Bizimkiler nefret ediyorlar onlardan. Neden? Amerikalıların ne işleri mi var orada? Tamam. Peki bizim, bizim ne işimiz vardı orada? Amerikalılar komünizme karşı demokrasiyi savunduklarını sanıyorlar. Biz neyi savunuyorduk peki? MRP adına imparatorluğu; bu da pek inandırıcı değildi doğrusu... Antikomünizmin Diem ailesini desteklemeyi içerdiğine karar vermelerini alaya alalım. Peki öyle olsun. Antikomünist Amerikan Haçlı seferi inanılmayacak bir rüya mıdır? Ya bizim sömürge fethimiz? Çünkü sonuçta farklı ne yapıyoruz? Saygon'daki Amerikalılar, çokrenkli, geveze, delişmen Teksaslı delikanlılardan başka bir şey değil diyelim; ama uşaklarının güzelce ütülediği beyaz bez giysili bizim veletlerimiz Çinhindi'ni işgal etmemizi haklı mı gösterirler yani? Amerikalıların ayak basmalarından bu yana, bizim haykırışlarından bildiğimiz Vietnamlı hizmetkarlarımız dilsiz kesildiler. Amerikalılar büyük bir ciddiyetle artık inanmadıkları bir savaşı yürütüyorlar: Ahmak bir Amerikalı er bile, Jones ovasındaki çarpışmalarla dünyanın yazgısına yön verilemeyeceğini biliyor. Dev uçankalelerinin geçişine bakıyor; Hitler Almanya'sını yok etmiş bir gücün, asla karşı karşıya gelmeyi başaramadıkları yalın ayak bir orduyu alt edememesine şaşakalıyorlar. Asıl tuhaf olan, bizim de aynı durumda olmamız. Hiç de eski olmayan bizim savaşımız, bir tür iç savaşa dönüştü. Fransız hüviyetlerini gösterirseniz, Vietler geçmenize izin veriyorlar. Öte yandan, bizim kaybettiğimiz bir savaşı Amerikalıların kazanacaklarına artık inanmadıkları için, bizimkilerin Amerikalılara duydukları düşmanlık da zayıflıyor.

– Fransa'nın tutumundan haberiniz var mı? diyorum.

– Generaliniz her zaman haklı çıkmadı; Çinhindi konusunda ise şimdilik haklı. Ho, Amerikan sigaralarını birbiri ardına tütürüp boynunda atkısı, elinde portatif daktilo makinesiyle Kuzey'i arşınlayarak, deyim yerindeyse hareketsiz bir Uzun Yürüyüş'le, Mao'nun Uzun Yürüyüş'üyle boy ölçüşüyor. Bir başka Dien Bien Phu zaferi mi umuyor acaba? Ya da isterseniz, son zaferi komünizmin kazanacağına inanıyor diyelim. Ama özellikle, adamlarının artık topraklarına dört elle sarılacaklarına ve hiç kimsenin, Çinlilerin bile, onları boyunduruk altına alama-

yacağına inanıyor. Amerikalılar Hanoi'yi ele geçireceklerse geçirsinler! Çan Kay Şek de Pekin'i ele geçirmişti; ama yitirdi sonunda!

– Ho amca yıl sonunda gidip Mao Zedung'la görüşmek zorunda ve Hindistan'a da güveniyor.

– Hindistan'ın elinden ne gelir ki?

Nehru: “Sömürgeci bir büyük devlet ile bağımsızlığı için çarışan bir ulus arasında ben hep ikinciden yana olurum,” demişti bana. Gene de, elinden ne gelebileceğini düşünmekte hak-sız değilim.

“Kırk yıl önce Ho Şi Minh ile Kiyoshi Komatzu arasındaki konuşmayı anımsar mısınız?” diye soruyorum.

– Hayır. Komatzu bir Japon adı. Kahrolsun Japonlar!

Méry Japon toplama kamplarında kalmış mıydı acaba? Ölü-ler sokağında, gündüz vakti çan kulelerinin eteğinde mavi ot-ların bittiği Breton mezarlıklarımız gelmişti aklıma. Méry için Japonya demek, zindan bekçileri demek (ya İspanyol dostları-mın gözünde, İspanyollar için kurulmuş sığınmacı kampların-da görevli Fransızlar neydiler acaba?). Benim için ise Japonya demek, dünyanın kuşkusuz en zarif uygarlığı olan Nara uygar-lığı demek; Takanobu'nun suluboya resimleri, On beş Taş kum bahçesi demek; bir zen keşişinin hücresinde, bir bambu parça-sından çıkan tek bir çiçek demek. Méry için, Komatzu bir “Ja-pon adı”; benim için ise, yapıtlarımın Japonca çevirmeni ve dostum, tepeler arasındaki, girişine iki Çin resim-harfi –*Kalple-rinizi Yıkayın*– çizdirdiği ıssız kır evinde ölen samuray, demek. Amiral d'Argenlieu için Ho Şi Minh “o hilekâr ihtiyar”dı; Lec-lerc için ise Fransa'nın pazarlığa oturması gereken kişi. Amiral de, General de öldüler.

Fontainebleau'da başkan Lübke'yi kabul etmiştim. Savaştan beri hiçbir Almanya cumhurbaşkanı gelmemişti Fransa'ya. Ay-nı zamanda da müzisyen olduğu söyleniyordu; öğle yemeği sı-rasında Rampal ile orkestrası kraliyet tribününde çalmışlar-dı ve ben, çalacakları son parçanın bir Alman müziği olmasını istemiştim. O parça sona erince, başkan kalkıp dostça bir ko-nuşma yaptı. Hangi şeytan dürttü bilmem, “demokrasiler...” fa-

lan diye yanıt vereceğime şunları söyledim: “Alman Cumhuriyeti’nin sayın başkanı (sofradakilerde kaygı: Neden Federal Almanya yerine Alman diyor ki?), birçok askerinizin de yattığı bir hastanede tedavi edilmek gibi bir iş gelmişti başıma. Bir gün, ağrılardan ötürü inlemelerimizi bıçak gibi kesen bir sesizlik oldu. Radyo *IX. Senfoni*’yi yayınlamaya başlamıştı... O günün anısına, Bach’ın müziğinin az önce sona erdiği ve I. François’nm imparator V. Karl’ı ağırladığı bu salonda, kadehimi Alman dehasına kaldırıyorum...” Herkesin keyiften ağzı kulaklarında –Clappique olsa, “şenlik ve çan sesleri!” derdi– ve birkaç dakika için (Ah o birkaç saniye!), Verdun silinip gitmişti, onaylayıcı bir şaşkınlıkta...

Yumuşak bir rüzgârın taşıdığı Singapur’un gece kokularını kaplıyor avluyu: Otomobillerin, eski Çin’in karabiber ve afyonunun ve de ormanların kokuları belki. Rampal’in müzisyenlerine Bach çaldırıldığı sırada, başkan Lübke’nin eşi, genç bir sosyalist militanken Borinage’da Madam Vandervelde’nin katıldığı bir toplantıda bulunduğunu ve onun bir madencinin eşine – sanırım krallık ailesine hayranlık uyandırmak veya sevdirmek amacıyla “Kraliçe Astride konusunda ne düşünüyorsunuz?” diye sorup, “Kuşkusuz çok sevimli ama, amacına ulaşmak için her aracı geçerli sayan biri,” yanıtını aldığını anlatıyordu bana.

Vandervelde’yi düşünüyorum. Mazarin’e benzerdi ve Jaurès ölünce, sosyalistlerin en başarılı konuşmacısı olmuştu. “İnsanlar tuhaf mahluklardır, bilirsiniz. Meclis başkanıydım. Bir öfke dalgası kaplamıştı meclisi. Sıra kapakları vuruluyordu. Milletvekillerine rica ediyorum ama bütünüyle boşuna. Ara verdim. Oturum yeniden başlayınca, tartışmanın sürdürülmesinden önce, Meclisin gezgin güvercinlerle ilgili yasa tasarısını görüşeceğini bildirdim. Milletvekillerinin aşağı yukarı tümü güvercinseverdi. Yasa oy birliğiyle onaylandı, itiş kakış da bitti...”

Méry’ye, Japonya’yı lanetlemesine yanıt olarak bu güvercin öyküsünü anlatıyorum.

– Ho Amca Fontainebleau’da gazetecilere, sizinle görüşme fırsatını bulamadığından yakmıştı, diyor.

– Bidault onunla görüşmem için aceleye gerek olmadığını düşünmüştü. Yoktu da gerçekten.

– Şatodaki, imparatoriçe Eugénie'nin “Asya Müzesi”ni görmüş müydünüz?

– Müzeler bir bakıma mesleğim sayıldığından...

– Yaz Sarayı'ndan yağmalanmış ucuz şeyler, Kamboçya kralının bir tahtirevanı, hiç ziyaretçi yok... Müze hâlâ duruyor mu?

– Evet. Hep ıssız. Yaz Sarayı'ndan gelme nesnelere arasında sömürge askerleri tarafından çalınan otomatların olmamasına üzülüyorum. Anlaşılan askerlerden geri almamışlar onları...

– Gençliğimde hayran bırakmıştı o müze beni ve Asya'ya gelmemde biraz olsun payı oldu. Clappique tarihsel bir romantizmden söz eder; eskiden ben, deyim yerindeyse, coğrafi bir romantizmle karşılaşmıştım. Saygon'a gemiyle yirmi yedi günde ulaşıyordu; Saygon'dan Luang Prabang'a da elli iki günde gidiliyordu, bilir misiniz?”

Güçlkle hareket eden çürük çarık bir gemi, Mekong ırmağında akış yukarı ilerlerdi. Merovenj dönemi bıyıklı (ikinci kaptanı olmayan) gemi kaptanı öğle yemeğinde bir öykü anlatırken ayağa kalkar, bitirdiğinde başını yeniden tabağına gömerdi. Méry, o Çinhindi'ni Ho Şi Minh aracılığıyla Vietnam'a bağlıyordu. Şen şakrak ve savaşı kazanmış Ho amca birer mum imişlercesine üflüyor serüvencilerin üstüne; hayalet şileplerine inanan Papualılar, Tortue adasının orospuları, Sumatra'daki Çizmeli Kedi (artık yalnızca eğlence için koşuyor farelerin peşinden...), güzelliğiyle General De Gaulle'ü büyüleyen Tayland kraliçesi Sirikit, Borneo'daki durmuş kol saatleri, şapkalar ve kestane fişekleri vaad eden komünizm, Timur ve torununun eşi, Ölüm sokağı, Mayrena ve Clappique'in filmi. Méry, Ho Şi Minh'i Clappique'in Mayrena'yı anlattığı gibi anlatıyor; oysa Hanoi'ye gitsem, kısa süre önce Nehru'yla görüştüğüm gibi görüşürdüm onunla. Gecenin derinliklerinde dev boyutlu Asya ve devrimin efsaneyi sildiği bütün o yitip gitmiş ağır akışlı tarihi. Geçmişte Koşınşinlilerin içki içme saatinde Mayrena'dan söz edişlerini dinlemiştim; gelecek hafta da Mao Zedung'u dinleyeceğim.

“Valery’yi ilk kez gördüğümde,” diyorum, “sormuştu bana: “Şu lanet olası Çin’le niçin ilgileniyorsunuz?”

– Bir defalığına Claudel’le aynı fikirdeyim diyorum, birkaç kıtayı bilmenin bir fazlası var.

Şimdi otelin iç avlusunda yalnızız.

- 3 -

“Sanırım bu gibi durumlarda her yerde demek daima anlamına geliyor,” diyor Méry; “tarih ve coğrafya, deyim yerindeyse, kucaklaşıyorlar... Daima anne sevgisi mi, daima aldatma mı? Öyle olsun: Ama her zaman aynı değil. Her zaman ölüm mü? Öyle olsun. Ama her zaman ve her yerde aynı mı? Her zaman. Ölüm so-kağından geliyorsunuz değil mi? Clappique öyle söylemişti. Bizim mezarlıklarımıza pek benzemez o sokak. Bütün yaşam biçimlerinin birbirlerine benzemeleri gerektiğine inanmıyorum elbette. Ama bir Annamlı ile bir Kamboçyalı ve bir Fransız, bir kadın ile bir erkek ve bir kez geçmiş işe karıştı mı ben ile ben arasındaki fark, yaşamın kendisi kadar şaşırtıyor beni, öyle değil mi?”

“Sözünü ettiğiniz duyguyu bütün gücüyle ben de hissettim,” diyorum; “Belki de beni önce dünyanın öteki yanına, Asya’ya gönderen de o duygudur. Kırk yıl boyunca, gerçek bir kadın kahraman, gerçek bir çocuk kahraman yaratmayı asla denemedim yapıtlarımda... Tanıdığımız insanların Anılarının yayımlandığı yaşa ulaştım. Ve ben de sizin gibi birbirinden onca farklı var olma nedenleri –eylem, sanat, kadınlar, hırs, inanç– tarafından miknatus gibi çekilmiş o yaşamları görünce şaşkınlığa uğruyorum.”

– Bütün bunları ben de sizin gibi hissediyorum yazık ki, ya da değil ki. Var olma nedenleri, bunlar elbette var. Ama başka şey de var. Hayat bir zaman içinde midir? Goethe hâlâ dikkate değer geliyor bana, *Wilhelm Meister* ise şimdi önemsiz görünüyor. Hayatımı, deyim yerindeyse, bir süreklilik olarak göremiyorum; şeyin içinde bir süreklilik... gerekli sözcüğü bulamıyorum...

Méry'nin alt dudağı parmakları arasında, öne eğilmiş düşünen hali, öyle ki; gecedен onca anıyı söküп çıkariyor gibi duran bu gözleri açık gölgenin karanlıktan kaygı yüklü bir yüzden başka şey çıkaramadığını anlatıyor.

“Şöyle. Geleneksel yaşamların, bir aile yatağında sona ermiş yaşamların sürekliliğı, tamam. Ama sonuçta, bir başkasıminkinden ne daha iyi ne de daha kötü yaşadım. İyi de çok daha derin şeylerle her karşılaştığımda, hiçbir şeyi belirleyemedim. Hayatın Goetheci kavranılışım çok iyi anlıyorum. Onun temelde natüralist bir kavrayış olduğunu gördüğüm ölçüde, daha iyi anlıyorum elbette: Şeyleri etkiliyoruz, onlar da bizi. Ama nihayet, kendini beğenmiş, çılgınca hırslı, kızlara budalaca davranan, ne bileyim işte böyle bir delikanlı olduğumu kolayca anımsıyorum. Zaman içinde nispeten yüce gönüllü (Tonkin'de benim görevime atanmış olanlardan hâlâ mektuplar alıyorum), hırsa, paraya, bütün o tür şeylere kayıtsız biri oldum; bunlar bir merdivenin basamaklarının çıkılması sonunda ya da olaylar ile benim aramdaki bir tenis maçı sonunda olmuş gibi gelmiyor bana, anlatabiliyor muyum? Psikanaliz kuramları sorunu daha dramatik biçimde ortaya koyuyorlar...”

– Çünkü kaderimizde olanı dile getirirler. Oidipus boşuna yer almaz orada...

– Ama artık inandıramıyorlar beni. Temelde, kader diye adlandırdığınız şeye boyun eğmişim gibi gelmiyor bana, anlıyor musunuz? (Bazı durumlarda evet; ama bütününüyle bakıldığında öyle değil.) Ve yaşam “şekillendirmedi” beni... Hayır. Pek az incelenmiş bazı... verilerin, hem bedenimizi, hem de ruhumuzu etkiliyor olması mümkün: Mesela yaşlanma, çok uzun süredir sanıldığı gibi bir düşkünlük değil, kayıtsızlık ve onun bize kabul ettirdiğı her şeyle birlikte yaşlanma...

– Sevgili Méry, otomobilinde eklem iltihabının hareketsizleştirdiğı Alain'e, onun gözünde yaşlanmanın ne anlama geldiğini sormuştum. Kızmıştı. Gene de sanırım haklısınız; yaşlanmayı işe karıştırmak bana, hoşuma gitmeyen bir akla uygunlaştırma gibi geldiğı halde. Sorun şu: Olduğumuz şey haline nasıl geliyoruz? Kuşkusuz çağımızın en büyük psikolojik sorunu

bu. Aşk sorununun rakibi. Ama dünya edebiyatının yarısı aşkla ilgiliyken, sözünü ettiğiniz şey, sizin de söylediğiniz gibi pek az incelenmiş. Aşk yaşamaya yardımcı olur; oysa nasıl şekillendiğimizi anlamak, kuşkusuz ölmeye bile yardımcı olmazdı...

“Ama, tam anlamıyla birbiriyle örtüşmeyen iki soru sordunuzun farkında mısınız? Birinci soru şöyle olmalıydı: Ergenliğin hayatı bir avcı hayvan gibi kavrayışından nasıl sıyrılırız? Teknik dilde sevgili profesör: İnsan yüce değerlere nasıl boyun eğer? İkinci –gerçek– soru da aşağı yukarı şöyle olmalıydı: Yaşamımız nedir?”

– Pek de profesör sayılmam!.. Neyse, şimdi, bana öyle geliyor ki; bütün iddialarımıza rağmen, nasıl hayvanların hayatı ellerinden kayıp gidiyorsa bizim hayatlarımız da kaybolup gitsin diyerdir.

– Ama mezarları biz yarattık. Biz, aslanlar değil.

– Öyle olsun. Budistlerin yazmaları gereken, ama asla yazmadıkları bir Anılar kitabı yazmak isterdim: Her birinde bir önceki kişiliğime yabancı olacağım on kadar bölüm, anlatabiliyor muyum? Birlik bilincimiz, basitçe bedenimizin bilinci değil mi?

“Ve belki de bedenimizin ölümünün bilinci, çünkü her insan kendini hem ölümlü hem de ölümsüz hisseder,” diyecektim neredeyse; ama Clappique bana Méry'nin pek uzun süre yaşamayacağını söylemişti, vazgeçiyorum:

“Budizm kuşkusuz, bireyin gelmiş geçmiş en güçlü sorgulanışıdır. Sizin ortaya attığınız soru ise temelde Batı'ya özgü: Buddha sorunun böyle olmadığını söylerdi.

“Kaldı ki; bu soruya yanıt vermiştir. Tanrısı olmayan bir din, az şey değil.”

Üstünde Buddha heykeli duran sehpanın karşısındaki Nehru'yu ve “Hindistan'ın yetiştirdiği en yüce evladı”yla ilgili söylevini anımsıyorum. “İnsanların yaşamasına yardımcı olabilmek için, benim gibi ve benim mesleğimle uğraşan insanların tuttuğundan farklı bir yol olmalı...” Naklettiği alıntı da geliyor aklıma: “Öldürme sanatını biliyoruz, yaşama sanatını değil.” Ve de uykuda olmadığı açıkça belli olan hareketsiz bir beden

karşısında “Prens, ölü denen şey bu işte,” diyen seyis ve Buddha’yı da hatırlıyorum.

“Budist değilim ben,” diye yanıtıyor Méry, “ama izleri var üstümde. Tuhaf değil mi, bölgem Normandiya’da da, kiliseye gitmeyen, hattâ dine inanmayan birçok kişi de Hıristiyanlığın izlerini taşır.”

– Gide –bir başka Normandiyalı– yazacağınız o kitabı tutkuyula ve de kuşkusuz öfkeyle okurdu. Ama her türlü bireyciliğin temel bir özgülüğün değişmezliğini gerektirdiğini öne sürmekte haksız değilsiniz... Bu alanda Budizm henüz Avrupa’nın düzeyine erişemedi...

– O kitabı asla yazmayacağımı çok iyi biliyorsunuz, ama... Bakın şöyle: Kendimi çocuk, kapüşonlu yeniyetme, Çin’deki adam ve bugünkü Singapur’da ölümün eşiğinde olan adam olarak öyle derinlemesine, öyle temelden –ve ne denli boşuna– düşünüyorum da sonuçta, mezarsız köpeklerle eşitliyorum, anlıyor musunuz? Bu noktadan, Hıristiyanlığın insanın şekillenmesine dair kavrayışı neredeyse anlaşılmaz görünüyor. Asya buddhizmden Marksizme, bunu hesaba katmaksızın geçiyor... Kaldı ki böyle bir kavrayış var mı acaba? Hıristiyanlık, olduğumuz şeye, geçmişte olduğumuzdan daha çok önem atfetmez.

– Eskiden atfederdi. İnancın egemen olduğu dönemde “insan kendini Kötülüğe karşı savaşta Tanrısal İnanç’ın yardımı ve dua aracılığıyla şekillendirir,” denilirdi.

– O dönem çok uzakta kaldı, biliyorsunuz.

– Evet. Kısmen, çünkü ergenliğe ilişkin söyledikleriniz avını kollayan bir ergenin kavrayışı. Benim tartışmayacağım, ama en büyük azizlerimizin asla kabul etmeyecekleri bir görüş bu. Onlara göre tren rayların üstündeydi... Ama sorduğumuz soru bütünüyle duruyor hâlâ. Hollanda’da, Kaliforniya’da, Japonya’da gördüğümüz biçimiyle gençliğin dramı, beş yıla kalmadan üniversitelerin çoğuna yayılacak; ve bu elbette, aynı madalyonun öbür yüzü. Özetlersek, istediğiniz şey, insanın içinde taşıdığı saldırgan velet doğrultusunda gitmeyip, nasıl yine, içinde taşıdığı İnsan haline geldiğini kavramak.

Kentin uğultusu, bir kaşınma duygusu gibi kuşatıyor çevremizi. Budizmi bildiğimi sanıyorum. Ama Nehru'yla yaptığım konuşmayı da, onun dalgın dalgın "Hakikat'in benim en yüce değerim olduğu konusunda mümkündür derim, ama ondan vazgeçemeyeceğim kesindir," deyişini de unutmadım. Méry sonunda yanıtıyor:

"Haklı da olsam haksız da, ölmeden önce, yaşamımın ne olmuş olduğunu öğrenmek isterdim. Bir olaylar dizisi mi? Hayır. Bir süreklilik mi öteki için, evet diyebiliriz isterseniz. Ama benim için? Öyle olmayı seçmiyorsam, neden o kapüşonlu ergen ben oluyorum? Ve de onunla bağlantım nedir? Gençliğinize bağlı olmadığınızı yazmıştınız. Ya ben neye bağlıyım? Onun veya benim yitip gitmemizden önce ölüm sokağında gezinmelerime mi? Şunları da yazmıştınız: 'Belleğin doğası belirler insanları; belleğin mutlu anılar getirdiği kişiler ile acı anılar getirdiği insanlar birbirlerinden, erkekler ile kadınlar kadar farklıdır'. Aşağı yukarı böyleydi değil mi?"

– Aşağı yukarı sevgili Méry.

– Melekleri olanlarımız ve şeytanları olanlarımız diyelim isterseniz. Benim daha çok şeytanlarım var. Biliyor musunuz, kendime sorular sormayı sevmem. Gerçek soruların kendi kendilerini ortaya koyduklarına inanırım. Ama buralarda elli yıl zarar görmeksizin geçirilmiyor. Dostlarım ya da benim için dost yerini tutanlar, kendilerini hep kendilerine benzer hissettiklerini söylüyorlar. Ve diyorlar ki başkalarının yaşamı bize bir düş gibi görünür. Öyle olsun. Ama ben kendimi de bir düş gibi görüyorum. Budizmin özgün metinleri, eski Yunan metni gibi "Aynı ırmakta iki kez yikanılmaz," demiyor. Söz konusu olan ne yikanmak ne de suların akıp gidişine bakmak: Irmağın içindeyiz, düşünebiliyor musunuz?

– Ben de asla tam anlamıyla açıklığa kavuşturamadım bunu. Bir yandan budizm gerçekten de bir çeşit... süreksizliği kabul etmeye zorlar sizi. Öte yandan ruh göçü inancı içeren her din, yeryüzü yaşamının ebediliğini ya da daha az metafizik ama daha yaygın bir bakışla, insan denen varlığın ebediliğini gerektirir. Buddha'nın aşmak istediği ebedilik o ebediliktir sevgi-

li Méry. Düşüncenin en derin çatışması belki de, ruh göçlerini gerçek ölümle karşılaştıran çatışmadır: Ruh göçleri, Cennet veya cehennemin; irem bahçeleri ya da Araf'taki ölümlerin inancının öngördüğünden bütünüyle farklı bir "insanlık durumu" ebediliğine inanmayı gerektirir. İnsanın kendi ebediliğine inanmaya koyulduğu gün ne denli olağanüstü bir gündür!

Sanatın yaşamı asla taklit etmediği kavrandığında, büyük bir sanatçının eseri de bir parça benzer bir soru ortaya koyar kuşkusuz. Yirmi yaşındaki Rembrandt, altmış yaşında yapacağı tablolar konusunda bir şey bilmez, tıpkı bir delikanlının nasıl bir erkek olacağını bilmediği gibi... Ama gerektiğinde, sanat beğenmediğini bozup yenisini yapar, oysa yaşam yapmaz aynı şeyi...

– Düşünüyorum da şimdi, sizin "insanlık durumu" diye adlandırdığınız şey iğrendiriyor beni.

– Evet. çok iyi söylediniz... Bu kadarı yeterli değil.

– Afyondan güç alarak yaşıyorum; afyon olmadığında da viskiden; aslında tuhaf bir telafi ediş bu; çünkü biliyorsunuz alkol ters yönde etki eder. Neyse, afyon bulmak güçleştikinden bu yana, benim için de, birçok başkası için de durum bu. Artık katlanamıyorum yaşamaya; kuşkusuz intihar edecek de değilim. Anlıyor musunuz Malraux?

“Benim Budizmim, Asya'm, bu çok basit olgunun çevresinde dönüyor, şu tanrının cezası böceklerin ampullerin çevresinde dönüp durdukları gibi. İşte böyle.”

Sesi ağırlaştı ve bana öyle geldi ki acılaştı. Konuşmamızın başından beri tanımlamak istemiştım sesini. Ansızın anlıyorum: İçini döken bir ses bu. Biraz da pişmanlıkla soruyorum:

“Konuşma konusunu değiştirmemizi ister misiniz?”

– Hayır. Hayır. Sık sık hayalî konuşmalar yaparım ben. Yapmasam daha iyi olur. Konuşmamız hoşuma gidiyor; belki de bir daha asla böyle bir fırsat bulamayacağım. Gene de...

Avlunun küçük havuzunda sıcak rüzgârın belli belirsiz kabarttığı dalgalara doğru anlamı belirsiz bir el işareti yapıyor:

“Hinduizmden anımsarsınız: Her dalga, dalga biçimine göre ayı yansıtır, her insanın da Yüce Varlık'ı yansıttığı gibi...”

Benim dünyayla ilişkim bunun tam tersine. Ne İnsanı Yüce Varlık'ın bir yansıması olarak ne de İsa aracılığıyla Tanrı'ya bağlı olarak duyumsamıyorum. İnsanların birbirleriyle konuşmasını ve onunla ilgilenmeyen şeyleri örneğin ölüm kamplarının ve acının üzerinde kendi yollarını izleyen yıldızları duyumsuyorum kuvvetle...

“Varlık konusunda düşündüklerim beni aşıyor,” diyor; “Bazen yaşam konusunda ne düşündüğümü bilerek ölmekten başka şey istemiyorum. Bazen de istediğim, her türlü düşünceden kurtulmuş olarak ölmek. Ama düşünmemek mümkün mü?”

– Hiç değilse yazıyorsunuz değil mi?

Çinhindi'yle ilgili mükemmel kitabı aklımda; sadece yazarlar da değil, yeteneği sanatlarına tüm gerekleriyle tamamen bağlanacak kadar olup da tatmin etmeye yetmeyen sanatçılarda çok sık görüp tanıdığım bir sıkıntıyla malûl bir kitaptı bu.

“Yazmak, afyonun yerini alkolden çok daha iyi tutuyor. (Bu viski az önce getirdikleri kadar iyi değil!) Bütün bunlar satırdan paragrafa, afyon çubuğundan afyon çubuğuna, konuşmadan konuşmaya –bir dostun varlığı da bir uyuşturucudur– kelebekten kelebeğe, sabırla ölüme doğru gidişimi çabuklaştırıyor... Asya'nın göçüp gittiğini gördüm; kendi göçüşümü görüyorum ve Asya'yı eşlik ettiriyorum kendime... Biliyor musunuz, farkına varmaksızın ulaştım bu yaşa. Artık tek bir sorudan başkası kalmadı: Nasıl edip de yaşamı düşünmemeli? Gündelik budalalıkların ve kendini beğenmişliğin karışımı ile çözülür bu sorun. Kendini beğenmişlik neden ölüm kadar güçlüdür Malraux?”

Konuştuğu kişilerin adını sık sık yinelemek eski alışkanlıklarından biriydi. Ama ben unutmuştum. Konuşmamız mahremleştikçe yeniden dönmüştü bu alışkanlığına. Proust'un “beyefendi”si gibi ya da birçok başka kişinin “sevgili dostum”ları gibi mekanik bir deyiş değil bu; bir tür sesleniş. Sürdürdü sözlerini:

“Kuşkusuz bir cenaze karşısında olma hali hariç, temel sorular ölümün, özellikle de ıstırapın karşısında yeniden ortaya çıkıyorlar... Gençliğimde, temel soruyu daha sonraları düşüneceğimi sanırdım. Anlarsınız ya, ahmağın tekiydim. Şimdi te-

mel soruyu ne pahasına olursa olsun düşünmek istemediğimi biliyorum. Ölümün karşısında gevezelik ediyorum. O, her gün sorguluyor beni, anlıyor musunuz? Ona yanıt vereceğimi... ya da benim onu sorgulayacağımı sanırdım. Şimdi, düşünmeden önce ölmeyi umuyorum. Temel soru yalnız başına düşünülüyor, zihnimden kovmaya uğraşıyorum... Gerçek bir konuşma önemli bir şeydir, ama ileride göreceksiniz, ikili olduğunu sanır insan bir konuşmanın ama, hep üçlüdür...

“Hiçbir şeyden söz edemeyeceğim insanlar arasında öyle çok yıl geçirdim ki! Görevlerim nispeten önemliydiler diyebiliriz. Ama Kamboçya’daki Budist rahiplerin başıyla konuşmanın bir anlamı vardı, anlarsınız; oysa bizim yönetim görevlilerimizle konuşma yararsız ya da teknikti...”

Karanlıkta omuzlarını küçümsemeyle değil bıkkınlıkla silkiyor ve gülümsediğini tahmin ediyorum:

“Uzakta olmayan ölüme, ‘Artık hiçbir şeyden hiçbir şey anlamıyor olması insanlık için ne şans,’ demek geliyor içimden...”

Uzakta olmayan ölüme... Ölümün oracıkta olduğunu biliyor mu, yoksa bu cümleyi benim söyleyeceğim gibi mi söylüyor? Gecenin içindeki bu gölgeyi dinliyorum.

Kedi kıpırdanıyor. Méry’nin “Git oyna” dediği çocuk, Tüy Temizleyici ile birlikte loşluğa gömülüyor.

“Onca yıl boyunca neye takmıştım kafamı? Kadınlara. Oysa şimdi –birçoğu yaşayan– sevdiğim kadınları düşündüğümde, bir mezarlığı düşünüyorum Malraux. Yarısını unutmuşum. Bunu keşfettiğimde, kollarımdaki tüyler hava buz gibi soğukmuşcasına ürpermişti... Stendhal gibi kumun üstüne eski metreslerimin ad ve soyadlarının baş harflerini yazdım, düşünebiliyor musunuz? Ne oldular acaba? Bazılarını çılgına çevirdi kin. Bazılarını da para çıldırttı. Tanrı Mahşer günü, sevmiş olduğum kadınları onların ve benim ölüm saatimizde bana geri verseydi, çok iyi bir yargılama yapmış olurdu. Sonu kötü bitmiş olanların baş harflerinin karşısına bir haç işareti çiziyordum. Haçtan geçilmiyordu! Öbürleri ölmüştü.”

Bu boyuneğmiş ses, istihzanın binyıllık kortejini geçiriyor gecenin içinden. Ya gerçek bir kadın şu yanıtı verseydi: “Si-

ze sevmiş olduğumuz erkeklerin ne hale geldiğini göreceğimiz Mahşer günü için randevu veriyorum...”

“Tanrı iyi bir yargılama yapmış olurdu,” diyor Méry. Yarı loşluğun pırıltılarını yeniden kazandırdığı yıldızların altında, yaşlılığın perdelediği bu beddua hangi yoksunluğu çağrıştırıyor acaba? Eskiden Colette bana “Aşk onurlandırıcı bir tutku değildir,” demişti. Aşk mı yoksa onun yerini alan şey mi?

Méry'nin bu derece içini dökmesi, arkadaşlığımızı anımsadığından değil, beni artık tanımadığından; bir yabancıya içlerini dökenler yalnızca sarhoşlar değildir. Uzun süredir görevleriyle iç içe geçmişe benzeyen insanlarla karşılaşıyorum. Bazen de, başka yerlerde, bireylerle karşılaşıyorum. Méry bir başkasından, bir erkekten söz edermişcesine konuşuyor. Bir tek kez karşılaşmıştım bununla, bambaşka bir biçimde. Rusya'da kullanimına verilen uçak zorunlu iniş yapmıştı. Geceyi yakındaki kolhozda geçirdik ve sorumlu komünistler kimbilir nereye gitmiş olduklarından, yaşlılarla gevezelik ettik geceyarısına kadar. Méry'nin varoluş dediği şey üzerine konuştuk sadece. İkonalardakileri andıran bir köylü, sonradan 1940'taki arkadaşlarımdan birinin de söyleyeceği gibi, “Kadın dediğin eninde sonunda kendini bir mahluk sayarak halleder işini,” diye içini dökmüştü bana. Onunla bir daha karşılaşmayacağız. Ölülerin konuşması gibi. Méry'yi de belki de bir daha görmeyeceğim. Ama yerine bir başkası konabilecek biri değil o. Ho Şi Minh, karanlığa gömülmüş olsa bile Tarih. Méry, Tarih değil ama, bağlı ona. Vietnamlılarla, Ho amcayla, kurduğu dostluklarla, savaşla bağlı. Aynı zamanda, kendisinin kader demediği, XIX. yüzyılda kavranılamaz olup XXI. yüzyıla, yani ne Annam şafağında Senegalli asker kışlalarının borazanlarıyla ne de geleceğin gökdenlenlerinde yetişecek kuşaklara yabancı olan alinyazısıyla bağlı. Tarihsel biyografilerde olduğu gibi, diğerlerinde de bir insanın hayatı zaman içinde bazen kişisel bazen değil. Bu tuhaf ve kardeşçe sıcaklık hayatın mahremiyetidir. Kadınları, evet, çocuk sevgileri, kediyle oynamaları, yaşlılıkla diyalogları... O kadar çok yaşlı dostum bunları benimle en azından açıklıkla konuşmuşlardı ki. Bir fotoğrafını bile görmediğim babasının ve

eğer bir oğlu olsaydı Méry'nin ona neler söyleyeceğini duyar gibiyim. Gün görmüş ve mütevekkil bir kader geçip gidiyor, Britanya İmparatorluğu karanlığa gömülürken.

“Bir de kortej olması gerekirdi,” diyorum, “ilişkimizi kestiğimiz kadınların korteji – onları hâlâ sevdiğimiz sırada ölmüşlerse...”

Gecenin karanlığına rağmen, yüzüme baktığını hissediyorum. Anlamını sezemediğim bir el hareketi yapıyor. Bir davetten dönen birkaç erkek ve tuvaletli kadınlar, içinde bulunduğumuz loşluğun önünde yayılan aydınlığı geçiyor ve lobide kayboluyorlar, başkalaşmanın, ihanetin ya da unutulmuşluğun mahzeninde yitip gidecekleri gibi.

“Otuz yılı birlikte geçirdiğimiz Renée,” diyor; “Ama yaşantımın akışını düşündüğümde, asla aklıma gelmiyor o. Kadınlar birer kilometre taşı oluşturmuyorlar yaşantımda. Yaşantımda kilometre taşları oluşturan hiçbir şey yok Malraux. Oysa Renée'yle birlikteyken, başkalarıyla birlikteyken de, ‘belki de gelecek yıl ölecek...’ diye düşündüğüm oldu.”

Yakınan sesi ifadesizleşmiş gibi oluyor: Vurgusuz ya da daha doğrusu yalnızca hatıranın vurgusunu taşır gibi.

“Ya Binh?” diye soruyorum.

Clappique'in bana söz ettiği, Méry'nin karısından daha çok sevdiği Vietnamlı kadın Binh.

“Öldüğünde intihar etmeyi düşünmüştüm. Ölür ölmez değil. İki ya da üç ay sonra. Etmedim. Afyon ya da Budizm mi değiştirdi düşüncemi? Olabilir. Ama hata etmişim. Sokrates sükûnetle kabul etmişti ölümü. Ne Büyük Romalıların birinin, ne de uygarlıkların herhangi birinden bir büyük adamın da –intihar ederek elbette– intiharı meşrulaştırmamış olması garip geliyor bana.

– Dostoyevski var: “Intihar edersem çar olurum,” der Kirilov.

– Çar öyküleriyle kafamın ütülenmemesini ve dünyanın en basit şeyiymişçesine “Yeter!” denmiş olmasını (tam da Romalılara layık bir şey olurdu bu) işitmek isterdim, anlıyor musunuz? Zaten intihar sözcüğü bile rahatsız ediyor beni. Hiçbir insanın kendi ölümüne bizzat karar vermemiş oluşu şaşırtıyor beni. İnsanların ölümlerine kendilerinin karar verdikleri

bir uygarlığın hiçbir zaman var olmaması tuhaf diyelim isterse-
niz. Kendimiz karar vermiyoruz yaşamımıza; bu kadarı yeter-
li geliyor bana. Yanıtın ne olacağını kolayca düşünebiliyorum:
Yaşam ahmakça bir şey olduğuna göre, ölüm neden zekice bir
şey olsun ki? “Ne önemi var” demek umut kadar derin bir duy-
guyu; hattâ hırs gibi daha yüzeysel, ama daha şiddetli duygula-
rı ifade edebilir... Dostunuz İngiliz casusu Lawrence’ın, Clouds
Hill’deki kır evinin kapısına Yunanca “*Ne önemi var*” yazdır-
dığını biliyor muydunuz?

Bana doğru döndü.

“Lawrence dostum değildi; yalnızca bir tek kez gördüm
onu,” diyorum.

“Her neyse, sanırım sevdiği bir kadının ölümünü görmemiş.
İnsanı yıldırım çarpmışa çevirir, Malraux. Neyse. Yaşamdan
söz ediyorduk.

“Çağımız bizi, ölümü tanımadığına inandırmak istiyor. As-
lında saklambaç oynuyor ölümle.”

– Roma, söylediğiniz gibi, asla böyle bir seçim yapmamış ol-
masına rağmen, ölümü gerçekten de önemsememiş gibi.

– Biliyor musunuz, tek bir ciddi soru var, elli tane değil. “Ya-
şamımızın anlamı nedir?” sorusu. Bu sorunun ortaya çıkma-
ması için elimden geleni yapıyorum. Eskiden baştan çıkarıcı
rolü oynardım. Bugünse konuşuyorum, konuşuyorum... Yitip
gitmiş bir dünyayla ilgili pek çok anım var. Ve viski ile uyuş-
turucuların yardımıyla, geçici olarak uykuya dalmayı başarıyo-
rum. Sık sık, tek önemli şey, *düşünmemek* oluyor: Yatak, oku-
ma... Şiirler uykuya dalmaya yardımcı oluyor, farketmiş miydi-
niz? Kendi kendine ezberleniyorlar:

“Bir mezar gibi aç ıssız yatağını ve uyu,

Mağlupların ve ölülerin uykusuyla.

“Galip biri olsaydım ne farkedirdi ki? Samanlığın kapısı-
na çivilenmiş bir cadı olsaydım şu ‘*Ne önemi var?*’la daha mı
az karşılaştırdım? Hata ettim diyelim isterseniz; ama kime gö-
re? Biliyorsunuz, ‘*Ne önemi var?*’ henüz tedavisi bulunmayan
bir hastalık...”

“Ara sıra ölümün, beni duyarsızlaştırmış savaş kurşunları olduğunu düşünüyorum. Bazen de Victor Hugo'nun dizelerini:

“Gecemin derinliği belli belirsiz yıldızlanıyor, duyumsuyorum...”

“Ara sıra yalnızca ölümü düşünüyorum. İyi bir gün seçse bari!

“Ölümün fiziksel cesarete bu denli yabancı olması şaşırtıcı gelmiyor mu size?”

– O cesaret bizi hemen her zaman başka erkeklerle karşı karşıya getirir, ölüm böyle değil. Ama niçin cesaretin (nedir ki cesaret?) akıldışılık kadar ağırlığı vardır? Fedakârlık niçin bu denli önemlidir, sevgili Méry? Masum bir çocuğa yapılan işkenceyi hiçbir şeyin telafi edemeyeceği bir dünyada, –Dostoyevskiden alıntı yaptığımı biliyorsunuz– her hangi bir trajik kahramanlık ya da aşk ediminin, masum bir çocuğa yapılan işkenceyle esrarlı bir yarışma içinde olduğunu neden söyleyebiliyoruz – uzun süredir söylüyorum bunu? Anıları ya da o buna benzer şeyleri not ediyorum şu sıralar. Alman tankları tarafından yakalandıktan sonra, otelin resepsiyonunun önündeki taşlara yatırılmış sorgulanıyordum; “Şuyunuz var mı? Buyunuz var mı?” diye Alman haykırmalarına avazı çıktığı kadar “Hayır” diye cevap veren beyaz saçlı otelci kadın, üstünde dumanları tüten bir kakao fincanı olan bir tepsiyle geldi; akan kanımın içine diz çöküp (elde bir tepsiyle diz çökmek kolay değildir), beni sorgulayanlara sakın bir sesle “Bu, tutsak Fransız subayı için,” dedi ve gitti. “Bir kaç saat sonra (gün ağarıyordu) beni kurşuna dizseler bile hiç önemi yok,” diye düşünmüştüm.

– Yalnızca bir duygusallık değil mi bu sözünü ettiğiniz?

– Kısmen. Silah arkadaşlarımla imha kamplarındaki kadınları (ne durumdaydılar bilseniz!) kurtardığımızda, yeğenleri ya da oğulları evde bir telsiz alıcısını saklamalarını söylediği için oraya kapatılmış, çoğu yaşlı kadınlar bulmuştuk. 44'ten başlayarak bunun tehlikesini öğrenmişlerdi ama, onlar için reddetmek söz konusu değildi. Sütlü kahve tepsili otelci kadının sakın saldırganlığını bile yaşamamışlardı. Hiçbir şey. Öyleydi işte. Ve o kadınlar –ya da hiç değilse aralarından sağ kalabilen-

ler- için savaşmış olduğumuzu anlıyorduk. Evrendeki sarmal nebulalarla karşılaştırıldığında büyük bir anlamı yok bunun ama, gene de...

“Evet. Sizi anlıyorum,” diye yanıtıyor; “Bir aydın olarak söyleyecek hiçbir şeyim yok. Sizin de yok zaten; ama sizi anlıyorum. Ve sanırım Hıristiyanlık duygusundan daha derin bir duygu söz konusu olan. Gene de... Bir Romalı hisseder miydi aynı duyguyu?”

– “Ey yolcu! Git Lakedemonia’ya de ki, burada toprağa düşmüş olanlar, onun yasasına uygun olarak öldüler.” Thermofilliler aynı zamanda da tepsi elinde yaşlı bir kadındır ve kuşkusuz bahsettiğimiz, Antigone’nin sözünü ettiği yazılmamış yasa.

– Öyle olsun... Bir yanda, zamanın sürükleyip götürdüğü her şey var; isterseniz yaratılmış varlıklar olduğumuzu bilme duygumuz diyelim. Öbür yanda da, getirdiği kahve dolu kasesinin onu Ravensbrück’e götürebileceğini bilen kadıncağız. Siz haklısınız. Ama silinip gitmişe, silinip gitmekte olana gün geçtikçe daha duyarlı oluyorum. Tıpkı bulutlar gibi bizi saran büyük ortak tutkuları gün geçtikçe daha çok hissediyorum. Yaşlı otelci kadını? Hayır sanmıyorum. Komünizmi, evet. Ölen kadınlar dışında sevdiğim kalmadı. Epey zaman önce sizin Gallimard’da yayıma hazırladığınız şu zavallı kitabı yazdım; (kabıma sığamıyordum sevinçten!), yayımlanacak diye yazmıştım, düşünsenize. Ve bir daha okumadım. Geçmişin Asya’sı...

– Savaşı beklerken, diyorum.

– Savaşı beklerken. Bali tapınaklarında çarpışılacak, Borobudur’un* ve Angkor Vat’ın** çevresinde çarpışılacak. Jayavarman*** VII’nin uyrukları, altın yaldıza bulanmış kralın geçit alayını seyrederken yaşam konusunda ne düşünüyorlardı ve ne düşünüyorlar acaba Sihanuk’un milisleri aynı konuda? Birilerinin budizmi, ötekilerin komünizmi düşündüklerini sanmıyorum; budizme, komünizme, ulusçuluğa, sıtmaya yakalandıkları gibi yakalandılar.

(*) Endonezyadaki en büyük Budist tapınak – ç.n.

(**) Kamboçyadaki en büyük Budist tapınak – ç.n.

(***) Kmer imparatorluğunun son büyük kralı – ç.n

– Büyük dinler, hattâ Rus ve Çin komünizmi için, konuşacak; milyonlarca kişi zaten onların içinde doğdu. Yakalandıkları bir şey yok.

– Öyle olsun; anlarsınız ya, kalıtsal hastalıklar vardır. İnsanlık, deyim yerindeyse, salgınlara karşı savunmasız. Yüzyıl içinde iki dost burada, başka bardakların önünde, bizim Buddha'nın babasının sarayını terk edişinden söz edebildiğimiz gibi komünizmden ve milliyetçilikten söz edecekler...

– Concorde meydanını gamalı haçlı bayraklarla kaplanmış olarak gördüm ben. Tek bayrak kalmadı, meydan eski haline döndü. Ama Jonques limanını bir daha asla göremeyeceğiz, geceyi dolduran açıklardaki gemi düdüklarının seslerini bir daha asla işitemeyeceğiz: Singapur bir daha asla ilk gördüğümüz zamanki Singapur olmayacak. Clappique'in ve konsolosun pek sevdiği o serüvenciler gibi, Napoléon'un Sesostri'sle* konuşabileceği dünyaya aitti o Singapur. Ölüm sokağının dünyasına. Sözcüğü siz kullanmıştınız: Başkalaşma; kelebek bir daha tırtıl olmaz.

Ölüm sokağı bana Clappique'in Hitler'le ilgili anlattıklarını hatırlatıyor. Aisne'deki ya da Oise'deki çiftlik, karanlık, ebedî yaratıklar, neredeyse aynı derecede ebedî tarlalar ve tahta koltuğuna büzülmüş Hitler tarihin borazanını dinliyordu; Berlin'deki sığınağının üstünde Rus tanklarının homurtusunu dinleyişinin öncesinde. Sevgili köpeğini öldürmek için getirttiği sığınakta.

Méry zamandan söz ettiğinden beri, konsolosun evinde, onun alttan alta birbiriyle ilişkili maskelerinin önünde hissettiklerimi duyumsuyorum yeniden. Méry, karanlığın içinden dua edecekmiş gibi bir hareketle sıyrılan ellerini masanın üstünde kavuşturuyor:

“Bir daha geri gelmeyecek şeylerin duygusu mu? Öyle olsun. Düşünsenize, bu otele ilk kez elli yıl önce, şimdi anımsamadığım bir spor dalında şampiyon bir İsveçli kadınla gelmiştim. Birinci katta bir oda vermişlerdi bize. O zamanlar oda kapılarının

(*) M.Ö. 19 ve 20. yüzyıllarda Eski Mısır'da hüküm sürmüş iki hanedana mensup firavunların ortak adı.

yerinde, şimdi çevremizdekiler gibi açılır kapanır yarım kanatlı kapılar vardı. Odalardan birinin önünden geçerken tokat sesleri işittim. Bir başka oda daha, gene tokat sesleri. *Raffles*, Singapur'daki bütün çiftlerin öfkelerinin sığınma yeri haline gelmiş. Yatağa girdiğimiz anda anladım.

– Tokatlar, Clappique'le sözünü ettiğimiz sinekleri öldürmek için insanların kendi kendilerine attıkları tokatlarmış değil mi?

– Doğru. Bugün ise gördüğünüz gibi, sinek kalmadı.

– Kelebeklere gelince, onlardan da söz edelim... Koleksiyonunu yapıp, sonra da emeklilik bütçemi ayarlamak için satmadım onları. Birçok kişinin sandığı gibi, bir çiçekçi ruhu taşıdıgımdan da değil. Zaten bana göre de... Artık yaşamdan emekliyim ben Malraux...”

Avluyu çevreleyen galerileri aydınlatan büyük elektrik ampullerinden birine dalgın dalgın bakıyor: Ampul karpuzları içinde, ölmüş susinekleri, vızıldayarak ölmekte olan susineklerinin altında, tohumlar gibi birikiyor. Yeniden başlıyor söze:

“Görevime son verildiğinde, doğayla ilgilenmeye başladım. Doğayla konuşmaya, ancak ölümle konuşmaya başlamamızdan sonra başlıyoruz gibi geliyor bana. Belki de özel olanı genelleştiriyorum... Zaten bana göre de, doğa bazen kayıtsız kalır davranışımıza, bazen de deyim yerindeyse yanıt verir ona. General Dejean'ın o çok geniş koleksiyonları, Napoléon savaşlarındaki askerlere toplattırılmıştı...”

“Kelebek aramak için sık sık, boğazı geçip, ormana gidiyorum. Ormanda artık hiç hayvan görülmüyor, biliyorsunuz. Bir düşünün, bitkilerin karşısında yalnızım. Doğa dediğim şey bu: Hayvan yaşamından, bende ölme isteği uyandıran taşların yaşamından, hiç umrumda olmayan yıldızlarla dolu gökyüzünden çok daha fazla bir şey. Bitkilerin benimki gibi bir yaşamı var. Daha ağır geçen bir yaşam mı? Alt tarafı bir çınar ağacı en çok üç yüz, dört yüzyıl yaşar... Asya'nın yarısında, onca farklı toprağa ve iklime karşın, bazı yılların bambuların boy atmasına elverişli olduğunu, bazılarının ise olmadığını bilir miydiniz? Doğa bize önce mevsimlerle uyarlanır. Ama kendi dünya-

sına aittir; beni kuşatan ve beni var saymayan bir dünya. Tam olarak dile getiremiyorum anlatmak istediğimi ama, siz anlıyorsunuz. Kendi kendilerini döleyen bitkiler var; Siyam'dan ya da Cava'dan gelen bir çiçektozu onlara ulaşamazsa üreyemeyenler var, düşünebiliyor musunuz? Bitkiler köpeklerden ya da kedilerden daha çok ilgimi çekiyor. Böcekler ise, çıldırtabilirlerdi beni: Fantastik biçimleri, topraktaki, ağaç kabuklarının altındaki, yosunlar içindeki yaşamları...”

Saba melikesinin burnuna konmuş olarak düşündüğüm kelebek geliyor aklıma.

“Ayrıca pek çok böcek tiksindirici gelirdi. Kelebeklerin aşağı yukarı tümü güzeldir. Koleksiyonculuk manyaklığının da etkisi oldu diyelim. Yoksul bir koleksiyoncunun ender rastlanan bir böceğini çalan saray danışmanının öyküsünü bilirsiniz. Konuştu odadan çıkar çıkmaz böceğin eksikliğini farkedenden koleksiyoncu, peşinden merdivenlere koşmuş; kendini savunmak için küstahça bir cevap mı verecek acaba? Danışman ise fütursuzca böceği şapkasına iğnelemiş, düşünebiliyor musunuz? Benim ilgim başlangıçta manyakça değildi. Kınkatlıları hiçbir zaman onlara özel hayranlığımdan incelemedim: Anlıyorsunuz, günümüzde bütün doğayı birden inceleme olanağı bulunmadığından, içine girebilmek için bir gedik seçmek gerek. Kelebeklerin ataları 260 milyon yıl önce ortaya çıkmış; bir kelebeğin ortalama ömrü ise iki ayı bulmaz. Yeryüzünde çiçekli bitkilerden sonra belirmişler. Çoğu yerleşiktir. Ama okyanusta üstüne kondukları gemiyi bir anda örten büyük göçmen türler var (yola çıktıkları noktaya bir daha dönmediklerinden, gezici desek daha doğru olur). Napoléon Saint-Helena Adası'nın tavuskelebeklerinden yakırmış. Ekvatordan Kuzey burnuna kadar her yerde kelebeklere rastlanır...”

Spitzberg'de, buzdağlarının oluşturduğu fonun önünde, Nobile'nin güdümlü balonunu koruyan yıkık hangardan küçük kelebeklerin uçtuğunu görmüştüm.

“Neredeyse Himalayalar'ın doruklarına kadar rastlanır onlara. Yalnızca bir metre ileriye görebilirler: Dişilerini saçtıkları kokular sayesinde bulabilirler. Yalnızca savunma silahla-

rı vardır: Her şeyden önce, elbette, renk değiştirme yetenekleri. Burada Kallima kelebeği, bukalemundan çok daha şaşırtıcıdır; *Hypsa monica*'nın tırtılları küçük kavun dilimleri gibi bir araya toplanıp olgunlaştığında kendiliğinden açılmayan sahte etli meyvelerin şeklini alırlar, düşünebiliyor musunuz! Zehirli kelebeklerin renkleri, bir kuş yaklaşır yaklaşmaz kıpkırmızı kesilir. Savunma sistemleri, kuşa 'Sakin şaşırma budala' demeye dayanır. Hemen farlarını yakarlar da diyebiliriz isterseniz. Fantezi düşkünü kelebekler de vardır: Bir ipekböceği kelebeği türü, Champs Elysée'nin vitrinlerine çarpa çarpa ölür, asla bir elektrik ampulüne değil; burada ise, elektrik ışığına dayanamayan ve geceleri dolaştığınızda sigaranızın ateşi çevresinde uçuşan tütün kokusu düşkünü kelebekler vardır. Ve de elbette büyük sorun: Böcekler. Tırtılların birbirlerini birer birer, sonra ikiye ikiye, sonra üçer üçer, vb. izlediklerini bilirsiniz. En öndekini yakalarsınız: Bir başka tırtıl alır onun yerini ve tören alayı yeniden ilerlemeye koyulur. Bizimkinin dışındaki her yaşamı sabırla incelemenin sonu gelmez, insanı hipnotize eden bir tarafı vardır. Kelebekler neden aynı şekilde davranırlar? Buradaki altın sarısı böceklerin rengi Gobi çölünde neden beyaza dönüşür? Peygamber develerinin Afrika'da kahverengi olan renkleri Akdeniz çevresindeki bölgelerde neden yeşildir? Burada kalao kuşu, çekirdekleri bilinen zehirlerin en güçlülerinden striknin içeren strychnos ağacının meyveleriyle beslenir: Meyvenin yalnızca etli bölümünü yer, asla çekirdekleri değil. Çevre koşullarına uyarlanma, en güçlü olanların sağ kalabilmeleri kuralından çok daha gizemli bir şeydir; o halde dev boyutlu bir bukalemuna benzeyen bu doğa hangi yasalara boyun eğiyor acaba? Büyük ormanı bilirsiniz: İnsanların orada sırf deneylerine dayanarak, şunu yerlerse öleceklerini, bunu yerlerse ölmeyeceklerini anlayarak yaşamlarını sürdürebilmiş olmaları akıl almaz bir şey. Bütünüyle zehirlerle kuşatılmışlar anlıyorsunuz ya. Bir içgüdü'nün onlara yardım etmiş olması gerekir Malraux..."

"1958 sempozyumunda ünlü uzmanlardan biri, Haldane ya da bir başkası," diyorum, "Neden söz ediyoruz? Tanrı'dan ise,

adı söylensin!’ diye kesmişti konuşmayı. Elbette bu sorun yalnızca bir agnostik için hayati öneme sahiptir.”

– Aşağı yukarı bütün biyoloji uzmanları agnostiktir. Bir bakıma ben de...

Bana baktığını hissediyorum. Yanıtlıyorum:

“Haldane haklıydı. Ama Tanrı kelimesi, bütün temel önem taşıyan kelimeler gibi birbiri içine geçmiş birçok anlam içerir: Yaratıcı, Yargılayıcı, Sevgi... Einstein’ın söylediği gibi dünyanın bir anlamı olduğunu söylemek, bir dünya düzeninin var olduğu anlamına gelir. Boşuna bir söz değildir bu. Ama insanın, hayvan ve bitkilerin çare bulunamaz ölümü niçin bu düzenin bir parçası –hem de nasıl!– olsun? Niçin bir kozmik yasa yargılayacak erdemleri? Geçelim... Büyük ormanda olduğumuzda, içgüdü sorunu hayatileşir; çünkü agnostikler için gerçekten de içgüdü sorunu Tanrı sorununun biçimlerinden biri haline gelir. Bunun karşısında tarihin ağırlığı, insanların ağırlığı nedir ki? O çok basit, olgunun insanların yaşamlarını sürdürebilmek için yemeleri gerektiği olgusunun karşısında, Büyük İskender nedir ki? Ya da bazı tohumların taşıyıcı küçük paraşütleri olması karşısında? Paraşütle uçuş bilgisi, tohumun doğası içinde midir. Bütün bunlar göz önüne alındığında bizler, tanrılar karşısında daha kibirli kelebekleriz yalnızca...”

– Çalışmalarımdan –diyebilirsek– hiçbir yanıt beklemiyorum. Daha genç olsaydım da beklemezdim biliyor musunuz? Yok bir yanıt çünkü. İsterseniz, bir sorunu derinleştirmeyi deniyorum diyebiliriz. Ortaya koyduğum bir sorunu değil de, karşıma konmuş bir sorunu, anlıyor musunuz?

– Sevgili Méry, metafizik alanda düşüncenin, temel olarak sorgulayıcı olması mümkündür. Piramitlerin tepesine çıkmak için de merdiven yapılabilir, yerin derinliklerine inmek için de. Sorgulamanın derecelerinin olması bundan dolayıdır. Ve Tanrı’yı konu alan her düşünce –ki binlerce yılı kaplar– bilse de, bilmese de kısmen sorgulayıcıdır. Ama dinsel alanda ve belki sizin alanınızda da, sanırım bu sorgulama bir tür bütünleşmeyi teşvik eder.

– Doğayı gözlemek bizi onunla birleştirir, Tanrı'yı düşünmek de rahipleri Tanrı'yla birleştirir.

– Bu diyalog sanatla ilişkinizi değiştirdi mi?

– Artık sanat yapıtlarını pek düşünmüyorum.

“Sözünü ettiğiniz şeyi düşünmeyi denedim: Ne sorgulamaya ulaştım, ne bütünleşmeye, ne de sanata; bana temel önem taşıyor gibi gelen, ama anlamını pek iyi kavrayamadığım bir tür diyaloga ulaştım. Ölümle karşı karşıya olduğum söylenmişti; bunun neyi değiştirdiğini sordum kendime: Hiçbir şeyi.”

Sesini umarsız bir yorgunluk kaplıyor:

“Neyse! Yattığımda hiç değilse saat üç olacak. Çok geçmeden bir kez daha –bir kez daha– gün doğacak...”

Dikkatle dinlediğim halde, birbirimize sözden daha güçlü bir şeyi nüfuz ettiren bir karşılıklı konuşma bu. Düşüncesinin akışını yeniden bulmuş gibi başka bir tonla yeniden başlıyor söze:

“Her gün gazeteyi okuyorum. Bilirsiniz o gazeteyi. Kentle, hattâ eski *Straits Settlements* gazetesiyle pek ilgisi kalmadı artık; Birmanya'yla, Tayland'la, Sumatra'yla, Borneo'yla, hattâ burada çok sayıda Çinli ve Hintli yaşadığından uzak ülkelerle, ilgili haberler var. Çoğunlukla savaş haberleri. Başlıkları okuduğum sırada, aklımdan kelebek koleksiyonum geçiyor. Gazetenin o yerlerinde aynı Malezya'nın, Birmanya'nın, Tayland'ın, Sumatra'nın, Borneo'nun, Cava'nın kelebekleri bihas- sa. Başka bir dünya diyebiliriz ya da daha doğrusu dünyanın diğer anlamı. Savaş dönemindeki kadınları düşündüğümde de aynı tür bir duyguya kapılıyorum. Onca uzun süredir çarpışan bütün erkekler ve onca uzun süredir kadınca yaşamı sürdüren bütün kadınlar. Ama kelebekler daha çok etkiliyorlar beni elbette. Kimi zaman bize katılıyorlar: Ortaçağ'ın kan yağmurları, renkli gündüz kelebeklerinin saçtıkları kırmızı damlalardan oluşan yağmur damlalarıydı... Bizim uluslarımız olduğu gibi, kelebeklerimin de adaları var. Bizim yaşamımız olmayan, ama gene de yaşam olan ve bizimkini bir tür rastlantı haline getiren bir yaşam. Asya'nın karşısında ayrıksı hissediyorum kendimi; kelebeklerin karşısındaysa insanlık garip geliyor bana: Clap-

pique olsa 'Yerin dibine girin,' derdi. İnsanlık bir macera, Malraux. Anlıyor musunuz beni?"

Özellikle "Bir aya kalmaz ölür," cümlesini düşünüyorum. Tüy Temizleyici, peşinde çocukla geri gelip, masanın üstüne sığıyor. Yanıtıyorum:

"Benim de zaman zaman kapıldığım bir duygudur bu. Hayvanların karşısında değil de, ölümün karşısında; daha doğrusu ölüm tehdidi azaldığında. Uçağımın bir kasırga hortumunun içinden geçtikten sonra ve bazen de savaş sırasında. Yaralanmalarımın sonra değil. Gramat'da kurşuna dizecek gibi yaptıklarında (Almanlar beni bir duvara yapıştırmışlardı), sonrasında değil. Yine de sanırım benim duygum sizinkinden farklı. Benim en önemli saydığım şey şu: Dünyanın anlamı ne? Dolaşısıyla da bilince sıkı sıkıya bağlı bir duygu. Bazı sınırlar içinde, çünkü her türlü metafizik, bütüne ulaşmak ister. Şöyle diyelim, benim sorunum Varlık da dahil bir dünya sorunu, sizin sorununuz ise hayat. Kutsal Hint metinlerinden birinde, savaştan sonra ölü muhriplerin ve uyuyan galiplerin üstüne dev kelebeklerin konduklarından söz edilir..."

Pek uzak olmayan bir yerlerde bir köpek uluyor. Hindistan'dan ayrıldığımdan bu yana bir köpek ulması işitmemiştim. Sokakta tek bir hayvan bile görmedim. Başka köpekler yanıt veriyorlar ona. Nemli ve belli belirsiz güzel bir koku taşıyan gece havası, tıpkı sis gibi elle okşanabilir halde.

"Ölü muhriplerin ve uykuya dalmış galiplerin üstüne..." diye yineliyor Méry bir yankı gibi. "Harika bir metin! Ho amca kuşkusuz bilmez bu metni ama, şöyle yanıt verebilirdi ona: 'Tutuklular uyanmasalardı uykudan, kim ayırabilirdi iyileri kötülerden?' Uyku yaşam değildir ama –bakın, köpekler sustular mı ne?– sanırım bütün insanlar yitip gitseler bile sürecek yaşama doğa diyorum ben."

Yanıt vermiyorum. Yeniden Clappique, Alman sinemacı, Rus tanklarının uğultusunda Hitler ve köpeği – ve de binyıllık kelebekler geçiyor aklımdan. Yalnızca küçük havuzun üstündeki ay ışıklarını hâlâ canlı. "Her dalga ayı kendi biçimine göre yansıtır, her insanın Varlık'ı yansıttığı gibi..."

“Yine de ölmeden önce bir kez daha kar görmek isterdim...” diyor.

Konsolosluğa dönerken, kutsal-uçakları çağırmak için teneke çalan Okyanusya yerlilerini düşünüyorum: Parlak teneke-lerin üstüne kelebekler konmaya gelirler kuşkusuz, ormanın açıklıklarında serbest bırakıldıkları zaman başka kelebeklerin gelecekları gibi...

Yatmadan önce, Clappique'in iki sahnesine göz atıyorum. Son sahneyi yüksek sesle okumuştum. Mayrena bir hasır masada otururken açıklamalar ve düşsel kralın hayal kırıklığı birbirini mi izlemişti bu otelin avlusunda? Vali Raffles, ondan çok daha önceydi... Ama *Ölü Fare* monologu, yazılı haliyle pek sıradan: uğursuz gecede Sedanglar kralını çağırmanın hiçbir büyüleyici yanı kalmıyor. Clappique, Mayrena'yı konuştururken, sürekli doğaçlama yapıyordu. Her şey bir yana, *commedia dell'arte*, be-lagatten daha mı gizemlidir?

Havaalanında, adalara giden küçük uçaklar, eskiden tek-nelerin limanda bir arada bekledikleri gibi bekliyorlar. Artık kaptan Conrad olmayacak. Ama Tayland ve Celebes'e ka-dar, hattâ biraz belirsizleşerek Hindistan'a ve Çin'e kadar bü-tür adalar, hâlâ Singapur'un çekim merkezi etrafında dönüp duruyorlar sanki...

Bindiğimiz yolcu uçağı Hong Kong'a gitmek için havalanı-yor. Büyük Okyanus. Şuralarda bir yerde, *İnsanlık Durumu*'nu ona adadığımda Eddy du Perron'un bana verdiği Bale Kam-bang adlı bir ada var. Almanların Hollanda'ya girişi sırasında öldü du Perron. Siyasetin bir yere ulaştırmayacağını varsayar-dı, sanırım tarihin de. En iyi dostumdu. Hollandalıların şimdi-lerde onu en büyük yazarlarından biri kabul ettiklerini söyle-mişlerdi bana. Ailesinin sömürgelerdeki tarım işletmeleri ne ol-du acaba? Ya Şehriyar'a adadığı *Kurtarıcıya Mektup*'u? Siyase-te inanmazdı ama adalete inanırdı... Benim adama ne oldu aca-ba? Sukarno'nun lütfuyla gidip ölmeden önce görebilecek mi-yim onu? Hindistan cevizi ağaçları orada pek bol yetişirlermiş anlatılana bakılırsa. O adayı görüp görmediğini Méry'ye sor-

mam gerekirdi. Sukarno'ya da adanın hâlâ benim olup olmadığını sormalyım.

Eddy du Perron bana *Büyük Yol*'un hiç bir değeri olmadığını, ancak sonraki ciltlerin (O ciltler sonradan *İnsanlık Durumu*'na dönüştüler.) fantastik bir önsözü olursa bir işe yarayabileceğini söylüyor. Uçakta romanımı yeniden okuyorum. Perken adlı kahramanımın birçok bakımdan Mayrena'dan doğmuş olduğunu düşünmekte haklı Clappique. Daha doğrusu, Mayrena'yı günümüzde kalmamış bir serüvenci çeşidine bağlayan şeyden doğmuş. 1829'da çılgın yanı bilinmiyordu Mayrena'nın. Sumatra racası olmuş Brooke'la ve boyun eğdirilmemiş halkların arasına silahsız gitmeye cesaret eden Mercuriol gibileriyle karıştırılıyordu.

Kitap ve kahramanı, insanın ölüme karşı ne yapabileceği üstüne derin düşüncelerden doğmuştu. Bir davaya bağlı olmayan, sırf kendine dair bir düşünceden ya da belki yazgısını bir tür başdöndürücü biçimde kavramış olmaktan ötürü, işkence tehlikesini göze almaya hazır –işkence tehdidi ona ölümü al- tedebilecek tek şey görüldüğü için– o kahraman tipi oradan geliyor.

O dönemden bu yana işkence romanlara özgü olmaktan çıktı. Bir davaya bağlı olmayan kahramanlara ihtiyacımız yok. 1965'te, Büyük Okyanus'un üstünde –dünyanın en güzel manzaralarından biri olan– Messina boğazında ıslıl ıslıl bir İtalyan sabahında bir şilebin güvertesini arşınlayarak, 1928 yılında o kahramanı ya da daha doğrusu o kurbanı yaratmış olan genç adamı düşünüyorum.

Hostes gazete getiriyor. Méry'nin söz ettiği *Straits* gazetesi. Üzerimde, bütün kelebekler ve elbette geçmişte Kamboçya tepelerinin doruğunda gördüğüm uçsuz bucaksız beyaz ürpertiler uçuşuyor. Aşağımda, Vietnam köylerinin sokak başlarını ağızları açık, öldürülmüş askerler kaplamakta hâlâ. Uçağımızın arkasından, Guam adasından gelen uçankaleler geçiyor. Geçen yüzyıldaki gibi geçit vermez, sık ormanın üstünde uçuyorum. Kendini Musa'ya adanmış yönetici kovuldu, hiçbir Vietnamlı almadı yerini; Fransız birlikleri “yüksek vahşi yaylaları”

–ne yapmak için acaba?– yeniden işgal ettiler. Sonra da çekip gittiler. Annam sıradağlarının üstünden geçiyoruz. İşte Mayrena'nın hayaleti ile birlikte o yaylalar.

Ve biraz daha uzakta, eskiden Tourane denilen Da Nang; limanın çevresinde Amerikan filosu, hareketsiz.

Hong Kong

Başkonsolosluğun salonunda yalnızım. Pencerelede bir uçtan öbürüne bütün körfez.

Fatihler'i yazdığım zamanın imparatorluk döneminden kalma "su seddi"ni aşp, geçerek tepeleri kuşatan gökdelenler sıcak ve nemli havayla buğuluydu. 1958'de, Nehru'nun Hindistan'ından gelip, Japonya'ya giderken de geçmiştim Hong Kong'dan. Queen's Road'daki oymalı balkonlu Çin konaklarının yayvan yapraklı bitkileri, antikacı dükkânlarındaki binlerce porselenin üstüne. eskiden olduğu gibi dökülüyorlardı. 1925 ya da 1926'daki bir günü anımsıyorum. Hava güzeldi; körfezin üstünde mavi hava titreşiyordu. Sömürge yönetimi, Baclieu* soygunları döneminde, Saygon'daki bütün matbaların Genç Annam'ın gazetesi *Çinhindi*'ni basmalarını engellenmeyi başarmıştı. Militanlar eski baskı makinelerini yeniden kurmuşlardı ve ben Seylan'dan Şanghay'a kadar uzanan bölge-

(*) Vietnam'ın güneyinde bir bölge - ç.n.

nin tek dökümcüsü olan Hong Kong misyonundan baskı harfleri satın almaya gelmişim. Fransızca aksan işaretleri olmayan, İngilizce baskı harfleriyle dönmuştüm Saygon'a. Gazeteyi onlarla basmak olanaksızdı. Bir gün Annamlı bir işçi içeri girmiş, cebinden uçları tavşan kulağı gibi düğümlü mendilden bir keşe çıkarmıştı: "Yalnızca e'ler var. Sola yatık ve sağa aksanlar ile şapka işaretleri bile var. Harflerin üstüne konan yan yana iki nokta zor olacak. Belki de onları kullanmayabiliriz. Yarın işçiler ne kadar aksan işareti bulabilirlerse getirecekler." Birbirine geçmiş işaretleri bir mermerin üstüne dökmüş, baskı işçisi parmağıyla sıraya dizmiş ve gitmişti. Arkadaşları gelmişlerdi daha sonra. Tümü de, yakalanırlarsa devrimcilikten değil, hırsızlıktan cezaevine tıklacaklarını biliyordu.

Kırk yıl geçti aradan. İşte aşağıda misyonun çatıları...

Daha da aşağıda, denize kadarki alanda bambudan yapılmış devasa yapı iskelelerini alelacele söküyorlar; çünkü ada çevresine bir tayfun yaklaşıyor, yıkıp götürür onları. Nankin dönemi nakışlı kürkleriyle Çinli hanımefendileri ve ayakları küçültülmüş yaşlı satıcı kadınları yine gördüm. Clappique'in artık Singapur'da rastlayamadığı maceraperetler buradalar işte: Onlar Çinli. Ve 1930'dan önce Şanghai'da duyduğum öyküleri benzer öyküler dinledim az önce. Kantondan kaçtıktan sonra –kaçışları herhalde onlardan kurtulmak isteyen polis tarafından örgütlenmiş– rahibelerin misyonuna gelen körlerle dolu gemi. Yeni Çin'in kuruluşuna katılmak için gelmiş genç Borneolu Çinliler bıkkın ve meteliksiz kaldıktan sonra sığındıkları misyonerler tarafından Çinlilerin eğlenmek için attıkları kestanefişeği fabrikalarında ise alınmışlar. Ve kaçak yolcularla dolu olduğunda, halk polisi ya da İngiliz polisi peşlerine düşerse, kaptanlarının onları denize döktüğü –alt kısmı açılabilen– uzak doğu yelkenlileri.

Karşımda, körfezin ötesinde, ufku kapatan siyah hatta kadar "yeni topraklar" uzanıyor: Komünist Çin. Bütün sendikaları gizlice denetim altında tutarak ve geçenlerde açtığı görkemli mağazayla varlığını kentin içinde bile duyuruyor. Tıklım tıklım bir Monte Carlo'da komünist bir Avrupa'nın Sama-

ritaine'ini* gözümüzün önüne getirelim. Kızıl Çin ürettiklerini satıyor. Pek önemli değil sattıkları ama, her biri bu da başarılı anlamı taşıyor. Arka planda, atom bombası; ön planda satıcı kızların Spartalı kadınlara özgü gülümsemeleri. Oyuncaklar bile süssüz ve komünist ev aletleri Mao portreleri ve Uzun Yürüyüş resimlerinin önüne sunulmuş bir adak gibi.

Bu efsanevi resimler, halk demokrasilerinin daima kıvanç duyduğu o Bazar de Hôtel de Ville,** manzarasının üstünde hüküm sürüyorlar. Kapitalist valizler ve mobilyalar komünistlerinki kadar kaba saba değil; ama nehirleri geçen, Tibet karlarını aşan kimdi? Bir çeyrek saat geçince, burada satılanlar o hayal edilenler karşısında kaybolup gidiyor. Her ne kadar sadık erkek ve kahraman kadın milis resimleri sosyalist-gerçekçi işler de Uzun Yürüyüş'ün aşağı yukarı bütün resimleri Çin üslubunda. Hong Kong kayalığı üstüne yığılmış milyonlarca insan için, ufuktaki siyah çizginin arkasındaki yer, halk komünlerinin, küçük yüksek fırınların, dev atölyelerin ve hattâ atom bombasının ülkesi değil, Uzun Yürüyüş'ün ve önderinin ülkesi; tıpkı Faşizme karşı zafer takının ötesinin kolhozlar ülkesi değil, Lenin'in ve Ekim Devrimi'nin ülkesi olması gibi.

Singapur ve kolları, adaları, Tayland, sona erdi. Vietnam ve nankör savaşı da, Ho Şi Minh de. Burada, dünyanın en büyük imparatorluğunu yeniden kurmak için yıkıntıların tozu toprağı içinden yola çıkan büyük bir oyun başlıyor. O resimlerin ifade ettiği şey, Hindistan'dan da, Sovyetler Birliği ve Amerika'dan da büyük bir şey: Roma.

Söylendiğine göre, Uzun Yürüyüş'ten geriye, yirmi bin kişiden az insan ve sekiz yüz "sorumlu" kalmış. Körfezin öbür yanında, düşler Uzun Yürüyüş'le dolu, Ramayana'nın Hindistan'ın rüyalarını hâlâ kaplıyor olması ve geçmişte Olympos'un Greklerin düşlerini kaplamış olması gibi.

Her şey zaferlerle başlamıştı.

1928 sonbaharında Moskova'daki VI. Parti kongresinde köylü hareketinin rolü nihayet tanınmıştı.

(*) Ünlü bir Fransız süper market zinciri – ç.n.

(**) Paris'teki büyük bir eşya mağazası – ç.n.

İlk büyük görüş ayrılığının sonu oldu bu. Kızıl müfrezeler doğuyordu; Komintang'm ordularında art arda ayaklanmalar patlak veriyor ve asiler Sinkiang dağlarında Mao'ya katılıyorlardı. Ama Mao'nun topladığı erzak bir orduyu beslemeye yeterli değildi.

1929 ocağında Mao'nun önde gelen generali Çu Teh, ablukayı yarıp, öbür kızıl müfrezelerle birleşti. Aralıkta Şensi eyaletinin bütün güney kesimi ele geçirilmiş ve oluşturulan yeni eyalette ilk sovyet hükümeti kurulmuştu.

Hükümeti Nankin'de kuran Komintang, Mao'nun 40.000 adamı karşısına, ilk Yoketme Seferi'nde 100.000 kişi çıkardı. Mao'nun iç kesimlere ilerlemelerine göz yumduğu birbirinden ayrı saldırı kollarının karşısına daima kızıl birliklerin ana kuvvetlerinin çıkmasını sağlayan manevra savaşı ve bölge halkının işbirliği sayesinde, Nankin ordusu iki ay içinde darmadağın edildi.

Dört ay sonra, ikinci Yok Etme Seferi 200.000 kişiyle yedi ayrı saldırı noktasından başlatıldı. Aynı taktikler, aynı sonuç.

Bir ay sonra Çan Kay Şek, 300.000 kişilik ordunun komutasını bizzat aldı. Mao'nun adamları beş gün içinde beş düşman birliğine saldırıp, önemli miktarda araç-gereç ele geçirdiler ve Çan Kay Şek, Ekim ayında üçüncü Yok Etme Seferi birliklerini geri çekti.

Mao'nun başkanlığında Çin sovyet hükümeti kuruldu.

1931 aralığında 200.000 Nankin askeri Mao'ya katıldı. Bu kez Kızıl Ordu'nun saldırıları başladı. 1933'te dördüncü Yok Etme Seferi'ne girişen Nankin yönetimi, tek bir çarpışmada 13.000 kişi kaybetti ve en iyi tümeni imha edildi.

Ama Çan Kay Şek'in danışmanları (aralarında von Falkenhayen ile Alman ordusunun eski genel kurmay başkanı von Seekt'de vardı) sefere katılmış ve gerekli dersleri çıkarmışlardı. Beşinci Yok Etme Seferi için Nankin yönetimi yaklaşık bir milyon kişi, tanklar ve 400 uçaktan oluşan bir ordu topladı. Mao'nun ordusunda 180.000 er, yaklaşık 200.000 kişilik –mızraklarla donatılmış!– bir milis gücü ve Nankin'de ele geçirilmiş 4 uçak vardı. Benzin yok, bomba yok, topçu yok, cephane yok. Çan Kay Şek

artık sovyet yönetimi kurulmuş bölgede ilerlemiyor; bölgeyi, giderek daralan beton koruganlarla, bir tür Çin seddiyle ablukaya alıyordu. Kızıl Ordu, kapana kısırıldığını anladı.

Mao o sırada Yenan'ı aklından geçiriyor muydu acaba? Japonya Çin'e savaş ilan etmişti ve Nankin yönetimi Japonlarla çarpışmaktan çok komünistlerle savaştığı için Mao, Çin halkını savunmanın sembolü olmak istiyordu. Dolayısıyla Japonlarla savaş alanı olan binlerce kilometre ötedeki kuzey bölgesine ulaşmalıydı. Bununla birlikte Kızıl Ordu önce Tibet'e doğru ilerlemeye koyuldu... Engellere, bazı köyleri düşman safına geçmiş kabilelere karşın; Mao eskiden beri, dava iyi anlatılırsa bütün köylü Çin'in kendisinden yana olacağını ileri sürüyordu. Bir komünist hükümetin kurulmasına elverişli bölge, daha önce Şen Si'de nasıl bulunmuşsa, herhangi bir yerde de bulunabilirdi. Kuşkusuz Uzun Yürüyüş'te, Mao'nun kişiliğine uygun bir serüven payı, bir Büyük İskender seferi özelliği vardır. Ama her şeyden önce ablukadan *kurtulmak gerekiyordu*. Bu büyük kuşatmada, sürekli bombalanmakta olan Kızıl Ordu daha şimdiden 60.000 kişi yitirmişti.

90.000 kişi, kadın erkek, daha önce Çu Teh'in Sinkiang dağlarında yaptığı gibi, ablukayı yarmayı deneyecekti. Yavaş yavaş, ön saftaki askerlerin yerine partizanlar geçirildi. 16 Ekim 1934'te, güneyde bir araya toplanan kuvvetler düşman müstahkem mevkillerine saldırdı ve geçip yanlamasına, batıya yöneldi. Uzun Yürüyüş başlamıştı.

Katırlar makineli tüfekler ve dikiş makineleri ile yüklüydü. Binlerce sivil de eşlik ediyordu orduya. Kimbilir ne kadar köylerde –ya da mezarlıklarda– kalacaktı. Cephane tükenmiş, taşıyabilmek için parçalarına ayrılmış makineler eşeklerin sırtındaydı – bir gün gelip 10.000 kilometrelik yol boyunca gömülü oldukları topraklarda bulunacaklar mıydı? Tüy gibi titreşen kızıl meşe palamutu püsküllü mızraklarıyla partizanlar daha uzun süre –bazıları üç yıl– dayanmayı başaracaklardı. Nankin birlikleri onları öldürüyor, Mao'nun ordusu uzaklaşıyordu.

Uçakların sürekli bombalandığı Mao'nun ordusu, bir ay içinde dokuz çarpışmaya girip, dört kuşatma hattını ve yüz on düşman alayını yarıp geçer. Askerlerinin üçte birini yitirir, yalnızca askerî malzeme ve birkaç eski model baskı makinesi kalır elinde; kuzeybatıya doğru ilerlemekten vazgeçer (böylece düşmanı şaşırtır ama, ilerleme hızı da büyük ölçüde yavaşlar). Birliklerini Yang çe nehrinin gerisinde toplayan Çan-Kay-Şek, köprüleri tahrip ettirir. Ama daha önce Ko-çu nehrinin önünde 100.000 asker ve topçu birlikleri beklemektedir Mao'yu. Kızıllar beş tümeni yok eder, hükümet sarayında bir merkez komite toplantısı yapar, düşman ordusundan kaçan 15.000 askeri orduya katıp genç kadrolarını örgütler. Ama şairlerin "altın kumlu ırmağın" dediği nehir geçilmiş değildir. Mao güneye yönelip, dört gün içinde Çan Kay Şek'in olduğu Yunnan-fu'ya yirmi kilometre yaklaşır; Çan Kay Şek kenti boşaltıp Çinhindi'ne çekilir. Mao'nun yaptığı bir şaşırtma harekâtıdır, çünkü ordusunun büyük bölümü, nehri aşmak için kuzeye doğru ilerlemektedir.

Ama orada aşılması Yangçe kadar güç olan ve önünde Tai-Pinglerin son ordusunun imha edildiği Tatu-ha nehri vardır. Ancak oraya ulaşmak için daha önce hiçbir Çin ordusunun giremediği uçsuz bucaksız Lolos ormanı ile uğraşmak gerekiyor. Neyse ki, Sezuan'da görev yapmış birkaç kızıl subay eskiden Loloların bazı reislerini kurtarmıştır ve Mao onların sayesinde, askerlerinin şimdiye kadar geçtiği köylerle yaptığı gibi, o hiç kimseye boyun eğmemiş kabilelerle de görüşür. "Hükümet ordusu ortak düşmandır," sözüne kabileler, silah isteyerek yanıt verirler, Mao ve Çu Teh, onlara silah vermeye cesaret ederler. Bunun üstüne Lololar, kızıllara –Nankin uçaklarının izlerini yitirdiği– ormanlar içinden Tatu-ho kıyısındaki sallarına kadar kılavuzluk ederler – ve sallar Lololarla ortak bir ani saldırıyla ele geçirilir.

Ordunun bu sallarla ırmağı geçmesi haftalar sürebilir. İrmağı gözlemekte olan Çan Kay Şek'in uçakları, kızıl birlikleri yeniden görmüştür. Ordusu da ormanların çevresini dolanmış ve çok geçmeden yeniden çarpışmaya hazır olacaktır. Nankin yönetiminin "Kızıl Ordu cenazesi yürüyor," dediği dönem budur.

Oldukça uzakta, sarp bir vadi içinde, hızla akan bir ırmağın üstündeki tek bir köprüden başka geçiş yeri yoktur. Ordu bombardıman altında mecburi yürüyüşle, fırtınalı havada, gece karanlığında ilerler ırmak boyunca; askerlerin sırtlarına bağlanmış binlerce meşalenin ışığını yansıtır su. Öncü birlik köprüye ulaştığında, döşemenin yarısının yanmış olduğunu görür.

Karşıda, düşman makineli tüfekleri.

Büyük nehir boğazlarının haşmetini, yırtıcı kuşların çığlıkları yankılanırken alçalmış ve koyulaşmış bulutları delen dorukların kuşattığı suların nasıl çılgınca aktığını, bütün Çin biliyor. Ve gecenin karanlığında –ırmak tanrılarına kurban edilmiş ölümlerin alevleri gibi parlayan– o meşaleleri uçurumun üstüne cehennemin kapıları gibi gerilmiş o dev boyutlu zincirleri asla unutmuyor. Lieu-tong köprüsünün döşemesini dokuz zincir, yanları da ikişer destek zinciri tutuyordu. Köprünün döşemesi yanınca, geriye kalan sadece kâbus gibi on üç zincirdir ve artık bir köprü değil, vahşi bir nehir çağlıtı üstündeki iskeletidir. Dürbünle bakıldığında, köprü döşemesinin yanmamış bölümü ve arkasında makineli tüfeklerin takırtılarının başladığı çatı kenarları boynuz gibi kıvrık bir yapı, belli belirsiz seçilmektedir.

Kızıkların makineli tüfekleri de ateşe başlıyor. Isık çalan mermiler örtüsünün altında, gönüllüler buz tutmuş zincirlerin kocaman baklalarından birine tutunup bir sallanma hamlesiyle diğerine atlayarak –sis içinde beyaz kasketler ve beyaz kılıç kayışları ile– ilerliyorlar. Birbiri ardına çağlayan suya düşüyorlar ama, kol gücüyle ve boğazın rüzgârıyla savrulan asılı adam dizileri, köprü döşemesinin sağlam kalmış bölümüne doğru gözünü kırpmadan yaklaşıyor. Destek zincirlerine asılı olanları makineli tüfekler kolayca düşürüyor; ama dokuz zincirin eğri-leri, bellerinde el bombalarıyla onlara asılmış olanları koruyor. En büyük tehlikeyle, döşemenin hâlâ yerinde duran parçasına ulaşır da, kollarının desteğiyle kendilerini yukarı çektiklerinde karşılaşacaklar – ve çoğu başaramayacak, en iyi olasılıkla bir seferde dokuzu başarabilecek. Alınan tutsaklar ırmağın ortasında zincirlerin üstünde ansızın beliren adamlar karşısında felce uğradıklarını söyleyeceklerdir sonradan; belki de, taş mermi atan

tüfeklerle donanmış Tibetli “haydutlar”la savaşmaya alışkın paralı askerler, gözleri önünde efsanevi bir iş başarmakta olan savaşçılarla göğüs göğüse çarpışmak istememişlerdir. Köprü-nün üstünde doğrulmayı başaran ilk gönüllüler, körlemesine ateş edilen makinelitüfek yuvalarına doğru elbombalarını savuracak kadar vakit buluyorlar. Düşman subayları köprü döşemesinin son kalasları üstüne varil varil parafin döktürüp, tutuşturuyorlar. Çok geç: Saldıranlar, ateş perdesini aşiyor. Uçakların etkisiz bombaları altında, ordu ırmağı geçiyor...

Kızıl Çin’in en ünlü anı tasviri, manzarasıdır bu. Komünistlerin Büyük Mağaza’sında, ekin tarlalarında dağınık sıralar halinde ilerleyen göç yürüyüşünün resmini görmüştüm daha önce: nehir teknelerini çeken halatçılar gibi başları yanlamasına yere eğik siviller; köylü ordusunun öncülük ettiği, tek sıra halinde yürüyen köylü savaşçılar kadar beli bükük ama meçhul çarpışmalara kararlı bir yığın. Köyleri birkaç gün ya da birkaç yıl için özgürleştirerek aşılan beş bin kilometre; Çin’in mezarından doğruluşunu andıran o öne eğik bedenler ve ötesi, tarihin ortasına gerilmiş bu sıradağlar. Her yerde, sıradağlar düşgücünün karanlık alanına aittirler. Zindanları akla getirirlerdi. Çin’de de yakın zamana kadar böyleydi ve Çin ideogramında karşılığı olan desen kölelik ile benzeşir. Köprü geçilirken, kollarından birini kurşunların kopardığı şu bahtsızların ezeli bir çağılıntının uçurumu üstünde öbür ellerinin çözülüşüne, bütün Çin yoksulluğu hâlâ bakıyor. Onları, elleri çözülmeyen başkaları izliyordu. Bütün Çinli bellekleri için, ayakları boşlukta sallanarak onların kurtuluşuna doğru ilerleyen bu kitle, özgürlüğe takılmış zincirleri sarsmaktadır sanki...

Bununla birlikte, Uzun Yürüyüş’ün bu ünlü safhası kızıl, köylü ordusuna, Yürüyüş’ün sonraki evrelerinden daha az insana mal oldu. Ordu Nankin müstahkem mevkillerinin yine az sayıda olduğu bir bölgeye ulaştı ve çarpışmaların inisiyatifini yeneden ele aldı. Ama doruklarından hiç kar eksilmeyen Büyük Dağlar’ın aşılması gerekiyordu. Çin’in ovalık kesimlerinde ha-

ziran ayı sıcak geçmişti ama, 5.000 metre yükseklikteki yerler soğuktu ve pamuklu giysiler içindeki Güney insanları soğuktan ölmeye başladılar. Dağlarda patika yoktu; ordu kendi yolunu kendi açmak zorunda kaldı. Bir kolordu, hayvanlarının üçte ikisinden çoğunu yitirdi. Dağlar ve dağlar, çok geçmeden de ölümler, ölümler: Uzun Yürüyüş, sırtlarında boşalmış torbalarıyla ölenlerin iskeletlerinden veya Düş yatağı tepesi önlerinde veya sayısız koyaklarıyla dimdik yükselen Büyük Davul dağı (Çinliler için davul, tunç gongdur) dolaylarında bir daha kalkmamak üzere düşenlerin kemiklerinden izlenebilir. Tibet kar tanrılarını öldürücü bulutlar gizliyor. Sonunda bıyıkları buz tutmuş ordu, Nao-jong ovalarına ulaştı. Aşağıda yaz hüküm sürüyordu hâlâ...

45.000 kişi kalmıştı yola çıkanlardan geriye.

Mao'yu IV. Ordu ile Song-pan sovyetinin yetkilileri bekliyordu. Burada bir araya toplanan kızıl kuvvetlerin sayısı 100.000 kişiyi buldu; ama Nankin birliklerinin başarılı bir saldırı yapmalarına imkân veren bir görüş ayrılığından sonra, Mao Büyük Çayırlar bölgesine doğru 30.000 kişiyle yeniden yola koyuldu. Çu Teh, Se Zuan'da kaldı.

Büyük Çayırlar bölgesi aynı zamanda da orman bölgesiydi, on büyük ırmağın kaynaklarının olduğu, özellikle de bağımsız kabilelerin yaşadıkları Büyük Bataklıklar bölgesiydi. Mantze kraliçesi, kızıl veya değil fark etmez Çinlilerle ilişki kuracak her kişinin diri diri kaynar su dolu kazanlara atılması buyruğunu vermişti. Mao onunla görüşüp bir anlaşma yapmayı başaramadı. Evler boşaltılmış sürüler saklanmış ve dağ geçitlerinde yuvarlanan kayalar... "Bir koyun, bir insan yaşamı pahasındadır." Henüz yeşil buğday tarlaları ve Mao'nun dediğine göre her biri on beş kişiyi doyurabilen dev turplar kalmıştı geriye. Ve de Büyük Bataklıklar.

Tutsak alınan yerlilerin kılavuzluğunda, ilerliyordu. Yolu terk eden kaybolup gidiyordu. Sırlıslık otların, durgun su birikintilerinin uçsuz bucaksızlığında, dinmek bilmez yağmurlar ve beyaz sisin ya da soluk renkli göğün altındaydılar. Ne yakacak odun vardı artık, ne altına sığınılacak ağaç – ve ordunun çadırları da yoktu. Yağmurdan korunmak için, be-

yaz kasketlerin yerini yapraklardan yapılmış büyük güneş şapkaları almıştı. Bulutlar bataklıkların yüzeyinde yayılıyor, atlar dipsiz çamura devriliyorlardı. On gün sonra Kan-Su'ya ulaşıldı. Nankin birlikleri peşlerini bırakmış ya da bataklığa gömül-müşlerdi. Mao'nun emrinde artık, yalnızca 25.000 kişi vardı. Tersyüz edilmiş hayvan postlarına bürünmüş askerlerin önün-de, orduların tiyatrosu yeniden oyunlarına başladı. Ve paçav-ralar içindeki savaşı safları, bizim Direnişçilerimizinkileri an-dıran yırtık pırtık bayraklarıyla, nihayet taşlar arasından iler-leyebildiler.

Nankin, "kızıkların hakkından gelmeye" kararlı Müslüman Çinli süvarilerle de desteklenen yeni birlikler yığılmıştı. Ama Şen-Si'deki kızıl üslerle aralarında artık yalnızca bir tek düş-man engeli kalmış o gönüllüleri, bitkin düşmüş olmalarına kar-şın, hiçbir paralı asker birliği yenmeyi başaramadı. Çin bozkır-larının Tatarlarından ele geçirilen atlar ile daha sonra Yenan süvarileri oluşturulacaktı. 20 Ekim 1935'te, Çin Seddi'nin ete-ğinde, yapraklardan yapılmış şapkalı, Tarihöncesi'nden kalma duvar resimlerdeki andıran uzun tüylü bodur atlara binmiş süvariler, Şensi'deki Mao'nun komuta ettiği üç sovyet ordusu-na katıldılar. Mao'nun güneyden yola çıkılıştan beri onu izle-yen 7.000 kişi dahil 20.000 adamı kalmıştı. 10.000 kilometre aşmışlardı. Kadınların neredeyse tümü ölmüş, çocuklar yolda terk edilmişti.

Uzun Yürüyüş sona eriyordu.

Komünistlerin Büyük Mağazası'na gidildiğinde, Yeni Top-raklar'ın ötesindeki dağlara bakıldığında, görülen Çin Halk Cumhuriyeti işte budur. Ve onsuz Mao kavranılamaz. Ulusun utançtan başka bir şeyi kalmamıştı; topraktan geriye de sade-ce açlık. Ama onbinlerce ölünün ya da kaçığın yerleri doldu-rulmuş olmakla birlikte, artık orada olmayan on binlerce yol arkadaşı ne ölüydüler, ne de kaçak. Köylü Kurtuluşu'nun son safında oldukları için geride kalmışlardı. Nitekim birçok eya-lette Uzun Yürüyüş'ün geride bıraktığı gerillaların savaşı daha iki yıl sürmüş, düşman tümenlerini, hattâ bazen ordularını kı-

pırdayamaz hak getirmişti. Şen-Si'deki bastırma hareketi –bir milyon kurban– eyalet köylülerinin sesini kesmiş, ama kinini ortadan kaldıramamıştı. Uzun Yürüyüş iki yüz milyon Çinliye umut vermiş ve bu umut son savaşçının ölümüyle birlikte ortadan kalkmamıştı. Son yersiz yurtsuzların katıldığı bu hırpani ordu, Allah'ın süvarileri rolü oynamış; Çin Seddi'ne ulaştığında, Japonya'ya savaş açmıştı. Askerî geri çekilme siyasal zaferle sonuçlanıyordu. Kızıl Ordu, geçtiği her yerde, Çinli köylülerin gözünde, köylüleri ve Çin'i savunan ordu haline gelmişti.

Gecenin on birinde, ilk grev sırasındaki gibi sampanla* geçtiğim limanda, gökdelenlerin ışıkları söndü. Kenarlarında yanan ampullerle şekillerini körfeze yansıtan “çiçek tekneleri”, Çin sokaklarının tek tük solgun ışıklarıyla tepeye giden yolu noktalayan ışıklar kaldı yalnızca. Suyun üstünde yelkenli tekneler kenti, can çekişme halindeki hayatını sürdürüyor. Karaya yabancı gibi ve gezginler eski zamanlardaki karmakarışıklığını defalarca anlatmıştır. Bu akşam yalnızca birkaç gölge bir yelkenliden öbürüne kayıyor. Sampan aralıklarının ayırdığı oymalı pruvalar yanyana dizilmiş. Birkaç fener yanıp sönüyor. Kayıklar, eskiden imparator göllerinde olduğu gibi ellerinde bir fenerle yürüyen tacirleri taşıyorlar. Ve vaktiyle dünyanın en geniş donanmasını oluşturan bir daha denize açılmayacak oymalı yüksek pruvalar, yırtıklarını gecenin örttüğü son ejderha kanadı yelkenlerin altında, neredeyse gizli davetlerini susturuyor sanki. Şafak söker, uzakta dev boyutlu Çin ağır ağır uyanırken, gökdelenler yeniden gürültü patırtıyla tepeye saldırarak; antikacılar her gün olduğu gibi, tedavülden kalkmış para hazinelerinin üstüne, arka yüzünde –gerektiğinde tersine çevrilmek için– bir Mao resmi olan Çan Kay Şek fotoğrafı asacaklar. Çevremde eskiden olduğu gibi yıldızların içinde kaybolan yol ışıklarının titreşmeleri var sadece – bir satıcı sesi, gece ve sessizlik.

(*) Asya ülkelerinde kullanılan, kürekle ya da boyna küreğiyle ilerletilen düz dip-
li tekne – ç.n.

“Kantonda genel grev ilan edildi.”

1925... İlk genel grevdi bu ve ilk romanımın da ilk cümlesi.

Hindistan Ticaret Şirketi dönemi Çinlilerinden, metal paralara küçük çekiçleriyle vurarak nehir boyunu çın çın öttüren döviz bozanlardan hiçbir şey kalmamış geriye – devrim arifesinde hâlâ kentin orta kesimini kaplamakta olan karmaşık pazar yerinden de. Devrimin kendisinden de geriye hiçbir şey kalmamış – müzelerinden başka... Harp Okulu'nun yıkılmış olduğunu söylediler, Borodin'in evinin de ve... Kenarlarında tümü birbirine benzeyen tek katlı evler sıralanmış asfalt döşeli sokaklar, büyük “kültür” parkları. Muz ağaçlarına ve sığağa karşın, uçsuz bucaksızlığın Rus dünyası yeniden karşımda sanki. Merdivenleri bitmek bilmeyen, koridorlarının sonu gelmeyen bir otel; boyutlarıyla, horozibiği rengi halısıyla, Batı'nınkinden farklı düşlere özgü ıssızlığıyla Rusya'ya özgü, ama Rusya'da rastlamadığım bir otel. Eskiden konsoloslukların bulunduğu Şamin adası hiç değişmeden kalmış – bir ölünün cesedi gibi. Artık şehirdekilere benzemeyen evleri, sık çiçekli küçük meydanın çevresinde sıralanıyor; yelkenleri Bengal pembesi ve duman grisi yamalı motorsuz yerel tekneler, arlecchino* kılıklı ejderhalar gibi dönüyorlar adanın burnunu; akşam çökerken, eski dokların ve yeni şantiyelerin önünde, Sibiryaya özgü bir çıplaklığın ortasında, Marco Polo'nun filosu İnci Irmağı'nda demir alıyor. Albay Çan Kay Şek'in makinelitüfeklerinin ateş ettiği köprü işte orada..

Devrim müzesi, Sun Yat Sen anıtının bulunduğu yuvarlak yapının içinde açılmış. Yanıbaşında, en eski Çin'in imparatorlarının anıt kabirlerine benzeyen ve genç komünistlerin önünde ant içmeye geldikleri siyasal kurbanlar anıt mezarı – ki bütün park onun kutsal ormanı gibi.

Müzedede işte 1925 grevi önderlerinin resimleri, Hong Kong yönetimine karşı ilk grev. Üstüne 4 Mayıs 1919 tarihi yazılmış

(*) İtalyan *Commedia dell'arte* tiyatrosunun kahramanlarından, yırtık, rengârenk giysili uşak – ç.n.

bir kurdelenin altında, kimlikleri ayırt edilemeyen yüzlerin üstünde, siyah haçlardan oluşan bir ağ gibi, cezaevi parmaklıkları. Yerde, Kanton komününün bastırılması sırasında tutuklanlara vurulan Ortaçağ prangaları. Her şey zaman dışı; Guomintang birliklerine on ay direnen bir partizanlar köyü; huy-suz yaşlı kadınlarla daktilo kızların birlikte yer aldığı kadın taburları; devrik kukuleta gibi sarkan siyah bir mendille gözleri bağlı, diz çökmüş idamlıklar: *İnsanlık Durumu*'nda anlatılan bastırma harekâtı sırasında Şanghay'daki infazlar, bir yerel yelkenli filosu tarafından Hai-nan'ın zaptedilişinin (Komin-tag'ın savaş gemileri o sırada ne yapıyorlardı acaba?) bir maketi ve 1925'te kimsenin sözünü etmediği köylü hareketinin bütün fotoğrafları. İşte kısa kırmızı püsküllü mızraklar –uzun püsküllüler Yenän mızraklarıdır çünkü– ve “Tonkin tarzı” şapkalar. (Büyükbabalarımın biri getirmişti ve “Siyah-Köşk şapkası” derdi ona.)

Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, bu fotoğraflar ve eşyalar bir devrim folkloru ile iç içedir. Bir Adalet Bakanlığı değil bir Cezalandırma Bakanlığı olan bu halk, Moskova ile ve daha belirsiz biçimde katedrallerin halkıyla, aynı fotoğrafları bir araya getiriyor. Devrimi öğrettiği sanılır bu fotoğrafların ama, öğrettiği şehitliktir. Tai-ping* on yıl boyunca yönetti ülkeyi ve Mao'nun aştığı aynı ırmağın önünde yok edildiler. Mao'yu onlardan ayıran elbette, siyasal dehası; ama her ikisini de neredeyse birleştiren şey işte bu müze.

Moskova'da olduğu gibi, resimler devrimin akışını anlaşılır kılmaktan çok, savaşı kazananlara boyun eğmiş bir geçmiş yaratmak amacıyla yerleştirilmişler. Çevremdeki genç insanlara şeklileşmemiş derin bir saygıyla hissettikleri Mao'nun karmaşık eylemini açık seçik bir biçimde sergileyecek bir müze, bu propagandadan ne kadar daha çok etkili olurdu kimbilir!

Yalnızca saklananları görürüm ben. Lenin'e eşlik eden yalnızca Stalin'dir daima. Troçki diye biri hiç olmadı sanki. Ne de

(*) Taiping: 1851-1854 yılları arasında Güney ve Orta Çine egemen olan eşitlikçi bir “Hristiyanlık”tan etkilenmiş isyan hareketi. Resmi Çin tarihi onu 1949'daki Komünist devrimin ön habercisi addeder – ç.n.

Borodin diye biri. Çan Kay Şek diye biri de. Harp Okulu'nun fotoğrafında yalnızca, siyasal komiser üniformasıyla Çu En Lay görünüyor. Elli subayı gösteren bir fotoğrafta, geleceğin Mareşal Blücher'i olan Gallen'i tanıyıp, bana eşlik eden Fransa büyükelçisine parmağımla gösteriyorum. Artık bizimle ilgilenmez görünen çevirmen, patenle kaymışçasına bitiveriyor yanımızda. "Hangisi?" diye soruyor faltaşı gibi açılmış gözlerle. Gallen başka hiçbir fotoğrafta görülüyor. 1925'te Kanton'da Ruslar yoktu sanki...

Ertesi gün

Dün gece Sun-Yat Sen'in anıt kabrinde, 5.000 kişilik salonda *Doğu Kızıldır* oyunu sahnelendi. Yağmur mevsiminde olduğu için yağış nedeniyle kırk beş dakikalık bir gecikme bekleniyordu. Rusya'da olduğu gibi Çin'de de, saati bilinmeyen vakitler (tiyatrolar, uçaklar) ile dakiklik (trenler, ordu) öngörülemez biçimde iç içedir. Bu arada korodaki mavi pantolon, beyaz gömleklili üç yüz erkek şarkıcı sahnenin iki yanındaki basamaklar üstünde birbirlerinin arkasında sıralandıkları için kafaların iştirildiği devasa bir beyaz kumaştan başka hiçbir şey seçilemiyordu.

Sonunda sunucu konuşmaya başladı. "Kadro"ların kısa asker ceketini, ama inci grisi renkli ve palaskalı olanını giymişti. Bütün koronun da ona eşlik etmesiyle, oyunun ilk cümlesi büyük bir kalabalık tarafından haykırıldı:

"Mao Zedung döneminde..."

Bir tabloda başka şey olma amacı taşımadıklarında çok başarılı olan tablolar birbirlerini izliyordu. Konu, Pekin Operası ve Tiyatrosu tarafından birlikte icra edilen Kurtuluş efsanesiydi. Sloganlar, sessiz sinemanın alt yazılarının yerini tutuyordu. Şarkı haline getirildiği bu zorlayıcı stilizasyon içinde söz hiç gerek yoktur. Bir yolcu gemisinin pruva bodoslaması Şanghay limanı oluyordu. Rıhtıma kocaman ve Ta Tu Ho'dakiler gibi hafifçe sallanan zincirlerle bağlanmış *President Wilson* gemi-

si. Rıhtımda, açık mavi giysili, yumuşak deri çizmeli biri –Büyük Petro dönemi soylusunu ya da 1820’lerin İngiliz albayını andıran bir Batılı– emperyalisti temsil ediyordu. Miğferleri kamuflaj yaprakları ile taçlandırılmış Lorca’nın Pampre diye adlandırdığı taçlı soytarıya benzeyen bir grup Çinli askerin önünden kaçmaya çalışıyor.

“Bu askerler hangi orduyu simgeliyorlar?”

“Üniversite...” diye yanıtıyor çevirmenim.

Oyuncuların sayısı arttığı ölçüde stilizasyon derhal devreye giriyor. Çin Komünist Partisi’nin kuruluşunu canlandırmak isteyen bu devrimci resimcilik, partinin yenmek zorunda kaldığı engelleri göstermiyor. Bütün baleler çocuksudur ve bu çocuksuluk dün akşam, bütün bir oyuncu kalabalığının tek bir ürpermeyle titreştiği yelpaze sahnelerinde, gömlek yenlerinin Tang sülalesi döneminin cenaze töreni dansçılarının gibi dalgalandığı danslarda, hattâ oyuncu kalabalığının aniden taş kesilmiş çesine durmasıyla sonuçlanan çırpılmışlarında beliriveren, bin yıllık Çin’in hizmetindeydi. Bütün bunlar bizim gamımızı eski Çin operasının miyavlama ve çılgınlıklarına karıştıran bilmediğim bir müzikle destekleniyordu. Ama bu korolar ve bu hayranlık uyandırıcı sesler Çin müziği için, Afrika müziği için caz neyse odur. Devrimden geriye müzeler – ve de operalar kalmış...

Bir saat sonra Pekin uçağındayım.

Penceremden, merkezinde hâlâ eski pagodanın olduğu ufka kadar uzanan bacalarıyla, tropikal bir Sibiry’a’nın fabrika ve binaları görünüyor. Yağmur artık yağmadığı halde, muz ağaçlarından sular süzülmemekte. Karşımda, kırmızısı güneşten solmuş, yağmurla yeşillenmiş tesbihböceği çatılarıyla yapışkan çamurlu bir sokakta neredeyse çırlıçılak çocuklar yavaşça koşuyor: Oturların arasında hâlâ sur kalıntılarının olduğu zamanın eski Kanton’undan kalma son adacık mı? Sıcak nemli bir rüzgâr, askerî bir sahneyi canlandıran uzun bez afişin kenar sopalalarını duvara çarpıtıyor ve bir elbise askısında duran somon rengi bornozu, Çin tiyatrosuna özgü biçimde dalgalandırıyor. Onca ölüm, onca umut ve kan, Kanton’la ilgili bildiğim ve düşlediğim her

şey, pencerede fırtınanın rengi atmış bulutunda kıpırdayan bu soluk pembe hayaletimle tamamlanıyor...

Pekin

Şehir, eskiden, birbiriyle kesişen kaldırımsız iki yolun çevresinde kurulmuştu; Tatar (kuzey) rüzgârının tozunda kalenin surları ve kapıların boynuz gibi burçları, bir yağmurun arkasından görülüyormuşçasına belirirdi. Gobi çölünün çevreyi umursamaz develeri tek sıra halinde geçer, trenler ağır ağır onlara eşlik ederdi. Toz, kervanlar, surların bir cephesi, yitip gitmiş. İşte soluk mavi sabahta kapılar. Kentin çevresindeki, iki yanında geniş binalar dizili sonu gelmez geniş caddeler, Kanton'un ana caddeleri gibi, Sibiry'a'nın uçsuz bucaksızlığını çağrıştırıyorlar bana – ama nemli sıcak yok oldu. Otomobil çok kısa söğüt ağaçlarının üstünde yükselen büyük bambudan yapı iskelelerinin, sonra da akasyasız pembe akasya ağaçlarının önünden geçiyor ve keçi sağan kuşlarının nedensiz uçuşları. Motor durduğunda, büyük bir cırcırböceği gürültüsü dolduruyor sessizliği.

Dışişleri Bakanlığı sarayının avlusu, Kanton otelininkiyle aynı hüzün verici büyüklükte. Boş gibi görünen birçok odadan sonra Mareşal-Bakan Şen Yi'nin bürosu: Hasır koltuklar, Çin üslubunda siyah suluboya resimler, müsteşarlar, çevirmenler. Mareşal neşeli, parlak yüzlü (Çinliler çoğunlukla birkaç ay içinde yaşlanırlar) geniş ve keskin gülümlü biri: “Kadro”ların Stalin'inkine çok benzeyen giysisi var üstünde ve eski Sovyet generalleri gibi, geldiği sınıfın (bir yüksek devlet görevlisinin oğlu) bütün özelliklerini yitirmiş görünüyor. Meslek yaşamına Sezuan'daki bir savaş beyinin yardımcısı olarak başlamış. Askerî okulda öğrenim gördükten sonra en sıkıntılı döneminde Çu Teh'e katılmış, ardından Uzun Yürüyüş'ün sürekli saldırılara uğrayan artçı birliklerine komuta etmiş. Japonları yenip, IV. ordunun, ardından da Doğu Çin'i kurtaran halk ordusunun komutanlığına getirilmiş; 1949'da Nankin'i ve Şanghay'ı ele geçirmiş.

“General De Gaulle'ün sağlığı nasıl?”

- Teşekkür ederim, kesin olarak iyileşti. Ya başkan Mao'nunki?
– Çok iyi.

Nezaket cümleleri bitince, cumhurbaşkanı Liu Şao Şi'nin sağlık durumunu sormamış olduğumu farkediyorum. Buna aldırmamış görünen Mareşal, ilkelerle ilgili bir açıklama yapıyor. Zaman zaman bizimkinin de yardımcı olduğu çevirmeni, aktarıyor:

“İçte, halk cumhuriyeti hükümeti, halkı yoksulluktan ve cahillikten kurtarmayı, her bireyin maddi yaşamının güven altına alınmasını ve sosyalist sistem temelinde genel bir gelişme sağlanmasını istiyor. Kapitalizmin özellikle teknik düzlemde ilgi çekici yanları var; ama sistem olarak karşı çıkılması gerek; çünkü bir işletme yöneticisi bir milyon insanın geleceği konusunda karar vermemeli. Marksizmi şahsen incelemiş olan Bay Malraux, kapitalizm burada bazı küçük sonuçlar elde edebilecek olsa bile, ülkenin bütünüyle kalkındırılmasını yalnızca komünizmin sağlayabileceğini anlayacaktır.”

Çok doğru. Marksizme gelince, nezaket cümlelerini karşılıklı sıraladığımız sırada, başarmış olduğumuz işlerden ötürü karşılıklı pohpohlamıştık birbirimizi. Mao gibi Mareşal da bir şair – ve şu anda bir halk komününde çalışmakta (propaganda görevlisi mi acaba?) olan ünlü bir tiyatro oyuncusunun eşi.

“Kısacası,” diye vurguluyor; “Çin hükümeti yirmi otuz yıl içinde Çin'i öz kaynaklarına dayanarak inşa etmek istiyor.”

Geçmişteki Çin düşünülürken, cümle, güleryüzle söylenmiş olsa bile tarihsel bir büyüklük kazanıyor.

“Dışta, Çin hükümeti bir barış siyaseti izliyor. Halkların kendi siyasal sistemlerini kendilerinin seçtiği, barış içinde yaşayan bir dünya istiyor. Kolonyalist ve emperyalist sömürüye yeterince kafa tutmuş olan Çin'in, her yerdeki kurtuluş hareketlerine yardım etme sorumluluğu vardır. Çin, 1840'tan 1911'e kadar İngiliz, daha sonra Japon emperyalizminin aşağılamalarına uğradı; şimdi de Amerikan emperyalizminin. Sato,* Amerika Birleşik Devletleri'nin uydularından biri; Washington'dan bağımsız tek bir adım bile atamaz. Fransa İkinci Dünya Savaşı'ndan

(*) Sato: Dönemin Japonya başbakanı – ç.n.

sonra Çin'den çekildi; gerçekçi bir siyaset benimsedi. Gerek Avrupa'da, gerek öbür yerlerde, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı bir savunma siyaseti izliyor.”

– Bir bağımsızlık siyaseti bay Mareşal...

Çu En Lay'la birlikte, Billancourt'da Çin Komünist Partisi'nin ilk şubelerinden birini kuran “işçi öğrenciler”denmiş, 1921'de Fransa'dan sınır dışı edilmiş, kırk yıl sonra, bakan olarak Çin'i Cenevre'de temsil etmişti. Paris'i bir daha görmüş müydü acaba?

Kuşkusuz yüz solcu gazeteciye de, kabul ettiği bütün büyükelçilere de bunları söylemiştir. Gramofon plakları karşısında şaşırmayacak kadar yakından tanıdım Sovyetler Birliği'ni; ama Mareşal söze başlamak üzereyken, hep biraz da şahsi olarak konuşmasını bekliyordum. Birbirimizle karşılıklı nezaket cümleleri teati ederken ona daha yakın hissediyordum kendimi. Yine de... söylediklerinde bir sıcaklık var.

Canlanıyor işte:

“Vietnam'la ilgili haberler çelişkili. Moskova'da bay Harri-man mutlaka söz etmiştir Vietnam'dan. Amerikan gazetelerinin tutarlı olmaları gerek!”

– Sizce gazete haberlerinin tutarsızlığından çok daha fazla bir şey söz konusu değil mi? Bizde de Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasetinden sanki bir tek siyaseti varmışçasına söz edilir; ama Vietnam Savaşı'nı etkileyen Amerikan güçleri kuşkusuz oldukça farklı bakış açılarına sahip...

Küçük bir yelpaze açıp, gülümseyerek yelpazelenmeye başlıyor; olabilir anlamına gelebilecek bir el hareketi yapıp, yüzünü biraz ekşiterek yeniden başlıyor söze:

“Vietnam'ın tarafsız olmasından mı yanasınız?”

– Başlangıç olarak.

– Vietnamlı dostlarımız, bunun kesin bir bölünmeyle sonuçlanmasından korkuyorlar. Amerikalıların savaşa doğrudan katılmalarından bu yana, yansızlık içi boşalmış bir sözcük haline geldi. Tek bir çözüm var: Amerikan birliklerinin çekilmeleri.

Burada, Vietnam dostane bir soyutlama oluyor. Mareşal, Hanoi'yi Pekin'den ayıran onca şeyi bilmezden gelmek istiyor. Bu-

rada olsa Méry öyle olsun bakalım derdi. Méry'nin çizdiği Ho Şi Minh portresi ve Vietnam'la ilgili bütün o söyledikleri geliyor aklıma – ve Singapur'dan bakıldığında, Vietnam bir savaştı. Savaş etrafımızda dönüp duruyor ama, barış kılığında. Ciddi ve ikinci önemde: Eskiden olsa sömürge savaşı derdik. Bu ayakları üstünde durmayı başarmış, nüfusu bir milyara yaklaşan Çin'de, Amerikan uçaklarının altüst ettiği Hanoi'dekinden çok daha fazla yalan söyleniyor; ama söz konusu olan şey, dünyanın geleceği.

“Koşullar giderek daha elverişli hale geliyor. Savaş olgunlaşıyor. Tırmanmasıyla birlikte, engeller çoğalıyor; Vietnam halkının kararlılığı pekişiyor ve sonunda Amerikalıları ülkeyi terk etmek zorunda bırakacak.”

– Büyük bir devletin savaş alanında on yıl süreyle 150.000 kişi bulunduramayacağını mi sanıyorsunuz?

– Ah! Şimdi 150.000 mi oldular?

Öyle olduğunu en az benim kadar –kuşkusuz çok daha iyi-biliyor.

“Yakında sayıları daha da artacak,” diyorum.

“Amerikalılar savaşı Vietnam halkına zorla kabul ettirdiler. Biz bu halkın yanında yer alıyoruz. Çekip giderlerse, hâlâ dünyanın büyük devletlerinden biri olmayı sürdürürler. Askerlerini geri çekmezlerse, daha fazla rezil olurlar. Vietnam ulusu için söz konusu olan, bir küçük düşürme sorunu değil, bir ölüm kalım sorunu. Amerikalılar zevkten dört köşe bombalıyorlar.”

– Onların, Amerikalıların gözünde ise, bütün Asya siyasetleri söz konusu...

– Mah-Jong oyununda bir domino taşı yitirmek, oyunu yitirmek demek değildir. Ve Amerika Birleşik Devletleri yabancı bir ülkede sonsuza kadar asker bulunduramaz; ergeç Tayvan'ı ve de Batı Berlin'i boşaltmak zorunda kalacaklar.

– Onların Formoza'yı⁶ terk etmesi sizce Rusların da Sibiryayı terk etmesini kapsıyor mu?

“Kuzey'de, Güneydoğu Asya'ya oranla çok daha fazla boş toprak var.”

6 Tayvan, Formoza'nın Çince adıdır.

Mareşal gülüyor. “Gülmekten ağzı yırtılmak” deyimi ona tam anlamıyla uyuyor.

“Her şey bir yana, Tayvan Amerika Birleşik Devletleri’nin bir bölümü değil,” diye yanıtıyor; “Sibirya Sovyetler Birliği’nin bir bölümü ve hiçbir zaman Çinlilerin olmadı!”

Varsayalım... Bandung konusunda, “Çin’in dünya siyaseti” deyimini kullanıyorum.

“Çin bütün alanlarda,” diyerek yeniden başlıyor söze: “ihmal edilemez bir gecikmeyi kapatmak zorunda ve o zaman bile, bir dünya siyaseti yürütebilmek için büyük bir çaba harcaması gerekecek. O günlerin gelmesini beklerken, kimin yanında olduğunu ve kimin yanında olmadığını biliyor. 14 Temmuz’da büyükelçinize söylediğim şey hâlâ geçerli. Vietnamlıların savaşı sürdürmekten başka seçenekleri yok. Amerika Birleşik Devletleri görüşmelere oturmak isteğinde samimi ise neden Vietnam’a iki yüz bin kişi, bir milyon kişi göndermekten söz ediyor? Tehdit etmek bir alışkanlığa dönüştü onlarda. Ho Şi Minh ve Pham Van Dong, 1960’ta savaşın sonunun nasıl geleceğinden emin olmadıklarını, ama artık bunu çok iyi bildiklerini açıkladılar Mayıs’ta ve Haziran’da. Deneyimimize dayanarak, biz de aynı şeyden eminiz.

“Amerikan birlikleri, dünyanın her yanına dağılmış durumdadır...

“Bir haritaya bakın: Diktatör Çan Kay Şek’i destekledikleri Formoza’dalar; önce diktatör Ky’yi, sonra da diktatör Diem’i destekledikleri Vietnam’dalar; diktatör Ree’yi ve başkalarını destekledikleri Kore’deler; Pakistan’da diktatör Eyüp Han’ı, Laos’ta Phoumi’yi, Tayland’da kralı destekliyorlar. Hawaii’de, Meksika’da ya da Kanada’da mıyız biz?”

Düşündüğüm, “Amerikan kuvvetleri” değil: Amerika Birleşik Devletleri’nin gücünü hiçbir yerde –1944’te ilk Amerikan tanklarıyla karşılaştığımda bile– bir kış günü akşam olurken, New York’a yüz kilometre kadar uzaklıktaki Hudson körfezinde demirleyen hurdaya çıkarılmış Amerikan filosu karşısında olduğu kadar şiddetle hissetmemiştim. Başkan Kennedy “Gidip görün!” demişti bana. Kusursuz bir karayolu ırmağa tepe-

den bakıyor ve otomobillerin farları, bu savaş gemileri mezarlığını aydınlatıyordu. Her zırhlının güvertesinde, akşamla birlikte ırmaktan yükselen sisin içinde ışığı belli belirsiz görünen bir gemici fenerini sallayarak arşınlayan bir siluet dolaşıyordu. Nelson'un donanması ne oldu acaba? Eskiçağ tarihçileri, paralı askerlerin Kartaca'nın gücünü, Kartaca'da aslanları çarpmış gerilmiş gördüklerinde anladıklarını söyler; Amerika Birleşik Devletleri'nin gücünü ben de, dünyanın en güçlü donanmasını hurdaya çıkardığını görünce anlamıştım.

Mareşal sözlerini sürdürüyor:

“Çan Kay Şek karşısında edindiğimiz deneyim, çarpışma dönemleri ile görüşme dönemlerinin dönüşümlü olması gerektiğini gösterdi. Kore'de çarpışmalar ve görüşmeler aynı anda yürütülüyordu; öyle ki, bazen konuşmaların gürültüsü toplarınkini bastırırdı... Vietnamlılar akıllı ve bilinçlidirler; bizden daha önce Marksisttiler, biz de güveniyoruz onlara. Ayın 20'sinde başkan Ho Şi Minh, savaşı beş yıl, on yıl, yirmi yıl, son Amerikan askeri de Vietnam'dan çekilinceye ve ülkenin ikiye bölünmüşlüğü sona erinceye kadar sürdürme kararlılığını açıkladı.”

Çinli yöneticilerin gözünde, savaşın tırmanması Vietnam'ın Uzun Yürüyüş'ü. Yeniden söze başlıyor Mareşal:

“Hep aynı şey bu: Kore savaşı, VII. Filo'nun Tayvan boğazına müdahalesine, Tayvan'ın işgaline ve Birleşmiş Milletler'in Kongo'ya kapitalist saldırınının yardımına koşuşuna bakın! Kuzey Kore'ye Amerikan saldırısının amacı, bizim güvenliğimizi tehdit etmekte; kendimizi savunmak için Kore savaşına katılmak zorunda kaldık biz de. Ardından Korelilere tutsak düşmüş Ameriken askerlerini biz serbest bıraktırdık. Onların da ellerindeki tutsakları serbest bırakmaları koşulunu öne sürmeksizin. Oysa, Kore savaşından sonra, Amerikalılar durumun benzer olduğu Vietnam'daki entrikalarını artırdılar.”

– Ama durum Vietnam'da sizin için çok daha iyi.

– Amerikalılar saldırılarını yaygınlaştırmazlarsa, Çin'in harekâtlara katılması gerekmez; ama yaygınlaştırırlarsa, Çin de katılır savaşa.

– Çin topraklarında mı?

– Ve de belki Vietnam topraklarında.

Bir sessizlik.

Kuşkuluyum bu konuda. Lenin'in yabancı ordulara karşı devrimci orduların uygulamaları gereken savunma taktiği konusundaki cümlesini hep benimsemiştir Mao, daima Stalin'in Rusya'yı savunmak için savaştığını vurgulamıştır. Şöyle demişti Lenin: "Yabancı bir ülkede devrimin emirle başlatılabileceğine inananlar ya çilgindir ya da kışkırtıcı ajandır." Ama Vietnam'da söz konusu olan artık devrim başlatmak değil: Mareşal, kendini Vietnam savaşından sorumlu görüyormuşçasına konuşuyor. Bu sorumluluk, XVII. yüzyılda söylendiği gibi, "onun şanına şan katar". Ama gerçek durum ne acaba? Fransa, Dien Bien Phu bozgununa mazeret olarak, aslında orada bulunmayan Çin topçularını göstermişti. Vietkong çetecilerini Çin mi silahlandırıyor? Kuşkusuz bir ölçüde. Ama aynı zamanda da SSCB'nin sağladığı silahlarla ve Fransızlar ile Amerikalılardan ele geçirdikleri ile silahlandılar – Çan Kay Şek'ten ele geçirdikleriyle silahlanan Çin Kızıl Ordusu gibi. Vietnamlıların ideolojileri, özgüvenleri ve taktikleri Mao'dan esinlendi; örgütleyici ve bağlantı subaylarından bazıları Çinli. Ama burada hiç kimse "Güneyli çetecilerin Çin birliklerinin uydusu Kuzey Vietnam kuvvetleri tarafından eğitildiklerini ya da hiç değilse yönetildiklerini mi sanıyorsunuz?" sorusunu sormadı bana. Mareşal öyle olduğuna inansaydım kızmazdı bile. Ama öyle mi? Vietnam ulusal bir hükümete kavuşmayı başaramıyor; Amerikalılar savaşa doğrudan katılmak zorunda kalıyorlar; alınan tutsaklar Çinli değil. Nehru bana "Ulusal kurtuluş savaşlarının yabancılar tarafından yönetildiklerine inanmak Batılılarda bir takıntı halinde," demişti. Çetecilerin alabilecekleri yardımın, kabul edebilecekleri "öğüt"lerin ne kadar sınırlı olduğunu deneyimlerimle biliyorum. Bu yüzden savaşın tırmanmasının, Pekin'e kadar bile ulaşsa (nükleer savaş dışında) Çan Kay Şek'in hükümetinin kötü bir benzeri olan bir Vietnam hükümetini kurtarabileceğini sanmıyorum. Mareşal yeniden söze başlıyor:

"Amerikalılar hava sahamızı çignemekten vazgeçmiyorlar. Amerika Birleşik Devletleri toprakları üstünde Çin casus uçak-

ları uçuyor mu? Kore savaşı sırasında olduğu gibi, bir “aşıl-
mayacak sınır”dan söz edilemeyeceğini açıkladılar. Peki öy-
le olsun. Güney Vietnam’ı desteklemek bahanesi altında Ku-
zey’i bombalıyorlar. Yarın, Çin’in Kuzey Vietnam’ı destekle-
diğini bahane ederek Çin topraklarını bombalamayacaklarını
kim söyleyebilir ki? Canlarının istediği her şeyi yapabilecekle-
rini sanıyorlar. Gelecekteki olayların sonuçlarını şimdiden gör-
mek gerek. Ve de sonunda kazanan biz olacağız, Japonlar kar-
şısında, Çan Kay Şek karşısında, olduğu gibi.

“Dominik Cumhuriyeti’nde, Kongo’da çevirdikleri dolaplara
bir bakın: Fransa ile Büyük Britanya’nın tersine, her yerde ka-
rışıklıkları kışkırtıyorlar. Onlara direnmek gerek. Avrupa sö-
mürgeciliği Asya’dan elini çektiğinde, Amerikan emperyalizmi
aldı yerini. Vietnamlılar aynı zamanda da Çin için ve saygısını
hak ettikleri dünya için savaşıyorlar.”

Gide’i ilk kez gördüğümde, *Dünya Nimetleri*’nin yazarıydı,
beni ağzında bir çörek parçasıyla Vieux-Colombier’in önünde
bekleyen adam değil; Einstein’ı ilk gördüğümde de, beni Prin-
ceton’da yürekten karşılayan karmakarışık saçlı kemancı değil,
ünlü bir matematikçiydi. Hasılı Mareşal’in Mao olmadığını bi-
liyorum. Ama, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dışişleri bakanı o –
tarihin çevresinde döndüğü kişilerden biri; Uzun Yürüyüş sıra-
sında, düşmanın sürekli saldırdığı artçı birliklerine komuta et-
miş. Gide’de yazar, Einstein’da da bilim adamı çok geçmeden
yeniden ortaya çıkıyordu. Şen Yi’de de, Şanghai fatihi ne za-
man görünüverecekti acaba? Çin, tören kurallarına uyuyor gi-
bi resmî plağını çalıyor; ve Mareşal içini dökermiş gibi bir ha-
vaya karşın, açıkça tanıtım yapıyordu. Valéry General De Ga-
ulle için “Onda neyin insan, neyin siyasetçi ya da asker oldu-
ğunu bilmek gerekir,” derdi. Mareşal –tercüme esnasında daha
da belirginleşen– tepeden turnağa bir sözleşmeydi. Onunla ger-
çek bir diyalog kurmayı başaramıyorum. Elbette şöyle de diye-
mem ona: “Sayın Mareşal, Amerika Birleşik Devletleri Vietnam
oyununda yalnızca hava kuvvetleri sayesinde ağır basıyor, bu
hava kuvvetine karşı savaşanlar da Ruslar, Çinliler değil.” Söy-
lediklerinin kararlılık, temkinlilik ve yarı yarıya imalı bir bağ-

layıcılığın karışımı olduğunu kaydediyorum sadece. Çin-ABD savaşı konusunda açıkça ya da üstü örtülü olarak belirlediği ilginç sınırlara bir de. Kendine has sesini yalnızca “Ve de Vietnam topraklarında,” dediğinde işittim. Eskiden tanımış olduklarımdan çok farklı bu tip, Çin’in yeni yetkililerinden mi? Kendisi de Uzun Yürüyüş’ün generallerinden biri olan –ve Uzun Yürüyüş’le ilgili, neredeyse mizah yüklü çizimlerden oluşan bir kitap hazırlayan– Paris’teki Çin büyükelçisi de bu güleçliği gösterirdi. Dışişleri görevlileri Enternasyonalini bilirim; Mareşal oraya ait değil; çünkü mesafeliliğin yerine askerî bir içtenlik koymuş.

“General De Gaulle Avrupa’da Amerika Birleşik Devletleri’ne direnmekte haklı. Amerikalılar her şeye muktedir değiller ama iki savaştan yararlandılar: Birinci Dünya Savaşı’nda 100.000 kişi, ikincisinde 400.000 kişi yitirdiler. Kore’deyse hiçbir çıkar sağlayamadan 300.000 kişi yitirdiler; yani hesapları yanlış. Şimdi hesaplarını Vietnam için yapmak zorundalar...”

– Nehru, bir Batı ordusu, bir Asya ordusunun ilerleyişi karşısında zafer kazanamadığında, sömürgecilik ölür diye düşünürdü. Ben de öyle düşünüyorum.

Ama, Amerikalıların Çin’le savaşa tutuşurlarsa atom bombası kullanabileceklerini Mareşal neden düşünmez gibi görünüyor acaba?

“Amerika Birleşik Devletleri’nin çekilmesi için Fransa’nın etkisini kullanacağını umuyoruz. Amerikalıları çekilmeye sevk etmek için karşılırlarına dikilmek gerek. Amerikan halkı iyi bir halk; iki yüzyıl içinde dikkate değer şeyler gerçekleştirdiler ama son dönem yöneticilerinin siyaseti, o halkın derin özlemlerine aykırı. Çin büyük bir savaş çıkarmaya uğraşmıyor; Amerika Birleşik Devletleri’ni saldırgan siyasetinden vazgeçmek zorunda bırakacak güçlerin işbirliği yapmalarını istiyor; bu da sadece dünyanın değil Amerika Birleşik Devletleri’nin de yararına.”

Amerika Birleşik Devletleri’ne dokunaklı gelecek bir rikkat. Büyükelçimiz ne tepki göstereceğime bakıyor dikkatle. Bütün bunlara alışkınım. Daima “yığın”lara sesleniyor gibi yapan manikeist monolog devam ediyor. Bu zeki, satranç şampiyonu,

parlak kariyerinin doruğuna erişmiş adam, beni ikna etmek için konuşmuyor. Bir ayını yerine getiriyor.

Nehru'ya da söylediğim gibi Amerika Birleşik Devletleri'nin bana, özel olarak uğraşmadığı halde dünyanın en güçlüsü haline gelmiş yegâne ulus gibi göründüğünü; oysa Büyük İskender'in, Sezar'm, Napoléon'un, Büyük Çin imparatorlarının gücünün, düşünülüp taşınılmış bir askerî fethin sonucu olduğu cevabını veriyorum ona. Ve şu an için, Amerika'da emperyal Büyük Britanya'nın uyguladığı siyasetle, Marshall Planı'yla ya da Kennedy'nin aradığı ile karşılaştırılabilecek herhangi bir dünya siyaseti görmediğimi söylüyorum. Amerika Birleşik Devletleri bana, IV. Cumhuriyet –Fransa'sının– onlardan önce yaptığı ve bizim gayet iyi bildiğimiz aynı yanlışları geçici olarak yineliyor gibi görünüyor. Ve ekliyorum:

“Amerika Birleşik Devletleri'ni etkilemeye gelince, sanırım bu etki sizin Sovyetler Birliği'ne yapabileceğinizden farklı değil.”

– Çin, duygularını olgulara uyarlar. Ekim Devrimi'nden sonra, Lenin ve Stalin'in yönetiminde, SSCB Çin halkına biz de ona yakınlık duyuyorduk. Japonya'nın yenilgisinden sonra, savaşın yıpratıldığı SSCB'nin Uzak Doğu işlerine karışmak istemediği düşüncesine alıştırdık kendimizi ve umutlarımızı onun yardımına bağlamadık. Çin'in sosyalist kalkınması, hangi ad altında olursa olsun SSCB yardımına dayandırılmazdı. Her şeyden önce hesabı kendi üzerimizden yapmamız gerekir. Ruslar işleri yoluna koymuştu ama, onlar olmaksızın sürdürebiliriz. Ve daha 1964'te, bütün borçlarımızı ödemiştik. Kruşcev bizi boğmayı denedi...”

Bir an durup, sürdürüyor:

“...Kruşcev'den bu yana Sovyet yöneticileri dünyaya iki büyük devletin egemen olmasını istiyorlar ve bu düşünülemez bir şey; çünkü büyük, küçük bütün ülkeler, eşit olarak dünyanın birer parçasıdırlar!”

Söyledikleri değil de, konuşmanın düzeyi şaşırtıyor beni. Sovyetler Birliği'nde özel konuşmalarda sert veya zeki Marksistlerin, halkın karşısında *Humanité*'nin düzeyine geçişlerini dinlerken olduğu gibi. Dile getirdiği manikeizme inanıyor

mu acaba? Ve Amerika Birleşik Devletleri onun gözünde, Avrupa'nın özgürlüğünü iki kez kurtarmış ulus değil de, Çan Kay Şek'i desteklemiş ulus mu?..

“General De Gaulle ikili hegemonyanın yanında olmayı hiçbir zaman düşünmedi...”

Gülüyor:

“Ama biz de beşli hegemonyanın taraftarı değiliz...”

(Kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin'i kastediyor.)*

“Beni de alın diye kapıyı tormalayan bir Hindistan'la birlikte!”

– İki kişilik bir aile, tamam. Üçlü bir aile bile kalabalıktır.

– Neyse, barıştan yana işbirliği yapanlar hiçbir zaman çok olmaz...

– Barışın yeniden sağlanması için çabalarımızı bağdaştırsaydık, görüşmelerin Vietnam'dan çekilme sözü verilmesinden sonra mı başlamasını düşünürdünüz, yoksa Amerikan birliklerinin fiilen çekilmesinden sonra mı?

Mareşal düşünüyor.

“Sorunun incelenmesi gerekir; belki birkaç gün içinde size bir yanıt verebilecek durumda olurum. Bu kararı vermek Ho Şi Minh'e ve Pham Van Dong'a düşer. Bildiğim kadarıyla, Amerikan birliklerinin geri çekilmesini önkoşul saymakta kararlılar.

“Sizin hiçbir öneriniz yok mu sayın bakan?”

– Yok sayın Mareşal.

Bir öneri bekliyordu – reddetmek için mi? Ama kuşkusuz aynı zamanda da, Çu En Lay'la, cumhurbaşkanıyla ve muhtemelen Mao'yla yapacağım görüşmenin mahiyetini öğrenmek ve görüşmelere hazırlık zamanı bulmaktı söz konusu olan.

Fransa büyükelçisiyle birlikte çıktığımız kapı, eski Yasak Kent'in karşısındaydı. Sibiryavari hüznü sarayları (Halk sarayı, Devrim müzesi) geride bırakıp geçmişin imparatorluk kentine kavuşuyorum yeniden. Eskiden avluların görülmesine izin verilmediğinden arduvaz rengi kıvrık çatılı alçak evlere hâkim

(*) Konuşmanın olduğu tarihte B.M. Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden biri olan Çin'i Ç.H.C. değil, Çan Kay Şek'in Milliyetçi Çin'i (Formoza) temsil ediyordu – ç.n.

konumdaydı Yasak Kent. Şimdi ise içinden çıktığım yana yattık gökdelen ona tepeden bakıyor. Muhteşem avlular bomboş: Öğlen vaktindeyiz. Kutsal tunç vazoların önünde otlar yeşermiş. Odalar, müze; içlerinde onun karmakarışık nesnelere ve birkaç eşsiz parça var; dipte son imparatoriçenin dairesi. İnsanın kar yağarken görmek isteyeceği pencere aralıkları kâğıtla tıkalı küçük odalar; bitpazarı fenerleri ve Victoria üslubu ile İkinci İmparatorluk'un* bütün Asya'ya yaydığı bayağılıkla döşenmiş. Mery'nin Singapur'da bana sözünü ettiği imparatoriçe Eugénie'nin Çin müzesi ve içindeki Yaz Sarayı yağmasından ve kralının sadece birkaç gümüş külçeye sahip olduğu Kamboçya'nın fethinden gelme Çin eşyaları geliyor aklıma. Fontainebleau'daki Çin müzesini bilen var mı hâlâ? Yasak Kent ise terk edilmiş değil. Loti, Avrupalı askerlerin fethin ilk günü yedikleri *mâne* yemeğini gösteren kabartmayı büyük salonda bulmuştu; imparatoriçenin oraya hayaletler için koydurduğu çalgıları da. İmparatoriçe kaçarken en sevdiği Kwanny'nin** önüne bir buket koymuş ve inci gerdanlıklarından birini de boynuna geçirmiş. Kwanny hâlâ burada. Askerler önlerindeki sunaklara yatabilsin diye avlulardaki tanrı heykeli kümeleri birbirine karışmış. Konfüçyüs tapınağında gerili bir bandrolün üstünde "Geleceğin edebiyatı merhametin edebiyatı olacak" yazdı. Ayaklanan vahşi kabilelerin yabancı büyük devletlerden yardım istemeye başladıkları, ama Hıristiyanların çocukları öldürüp mes denilen kanlı kurban ayinlerinde yediklerine hâlâ inanıldığı bir dönemdi o.

Eski Çin'in bitişini daha önce görmüştüm ve beyaz kırığıyla kaplanmış Gobi çölü develeri tören alayının ötesindeki surların mor yıldız çiçekleri arasından kayıp giden tilki gölgelelerini, Kalgan garı peronlarının yanı başındaki otelleri gösteren Çin harfleriyle bezenmiş, mumla aydınlanan domuz sidik torbalarından yapılmış fenerleri hatırlıyorum. Alttan vuran ışıpta sakallarından başka yerleri gözükmeyen o Rus otel sahip-

(*) Fransa'da III. Napoléon dönemi – ç.n.

(**) Kwanny/Guanyin: Budizmde Buddha'nın büründüğü formlardan, muhtaçlara yardım eden "tanrıça" – ç.n.

leri ve bu Jerome Bosch fenerleri bile tek başlarına, bu kar ve loşluk içinde beyaz Rusya'nın can çekişmesini çağrıştırır gibiydi ve önünde beklediğimiz otelcinin masasındaki çan çiçeği görünömlü gramofonda *Mançurya surları altında* marşı çaldı. Moğol köylerinin sırlıklardan yapıma çitlerinin ahır kapıları gibi açıldığını ve bol tüylü atları üstüne kapanmış, kafataslarının önü bir kulaktan öbürüne tıraş edilmiş, kadınlarınki gibi uzun gri saçları soluk göğün altında bozkırların rüzgârıyla dalgalanan Cengiz Han süvarilerinin at koşturduğunu görmüştüm. Ölümün bütün ağırlığıyla üzerlerine çöktüğü Afrika kraliçelerini andıran kar gibi bembeyaz yaşlı prensesler görmüştüm: Moğolistanı, Tibet pazaryerlerini, –ve çürümüşlük kokan köylerin yukarısında– parkeleri Vizigotları andıran saç kesimleri ile sarı giysili lamaları ve mavi Himalaya'yı yansıtan balmumu kokulu manastırları. Ve Sun Yat Sen'in büyük anıt mezarı, şemsiyeli savaş beylerinin askerleri. Ama sonunda Çin ordusunun yeniden dirilişini de gördüm. Öncesinde, şurada, selin sürüklediği cesetler arasından, kısa kılıcı yıkanmış gökyüzünü neşeyle yansıtan kırmızı giysili celladın kayığının önümden geçtiği yerde, Han-yang yüksek fırınlarının yakınında uçağımı yere indirmiştüm...

Avluların görkeminden ayrıldığımızda, geriye dönüyoruz; önümüzdeki, öküz kanı rengi duvarlar üstüne hafifçe eğilmiş turuncu çatıların öylesine büyük bir mimarlık kudreti var ki; Halk Cumhuriyeti'ni yücelten dev harfler orada sanki ezelden beri duruyormuş, taraça da sanki Mao'nun söylevi için inşa edilmiş gibi.

Çu En Lay'ın Pekin'e dönmesini beklerken, Long-men'i ziyaret etmemizi önerdiler; böylece, yabancıların girmesine genellikle izin verilmeyen Lo-yang ve Sian'dan geçme fırsatı bulduk.

Lo-yang eskiden, biz Karolenj döneminde iken, dünyanın en zarif yaşantısını barındıran, mor tuğla çatılı saraylar kentiydi. Bizans'a kadar her yerde rüyalara girerdi. Ve Çin'in tümünde de rüyaları süslerdi; çünkü bir şiir kentiydi; Çin'in Isfahan'ıydı. İmparatoriçe gözdelelerinin, tilki kuyruklarıyla süslü oklarla du-

vara mihlanmış iskeletleri burada bulunmuştu. Şimdi ise geriye kalan, yuvarlak kapılar arasında uykuya dalmış bir köy.

Açlığı tanımamış, yeni bir metal para gibi pırl pırl bir halk komünü. Traktörlerine hayranlık duymamı bekliyorlar ve hayran olduğum şeyin kendileri olduğu akıllarına bile gelmiyor...

Long-men'deki Budist mağara – tapınaklarına gitmek üzere buradan yola çıkıyoruz. Bu tapınaklar artık camekânla koruma altına alındıkları için heykeller, bir mağazanın vitrinindeymiş gibi görünüyorlar. Başları kopmuş (“Amerikalılar yaptılar,” diyor kılavuz bana) heykellerin yukarısında, hiçbir şeyin korumadığı amfitiyatroda, Büyük Buddha heykelinin eteğine yığılmış kalabalık. Şaşırtıcı ölçüde Hindu-Helenistik sanatı etkisinde Büyük Buddha; oysa Wei mağaralarındaki heykellerde bu etki pek azdır. Yanlarda, ana yönleri simgeleyen dev boyutlu koruyucu heykelleri: Biri, Ortaçağ çizmesiyle, gözleri yaşlı zavallı bir cüceyi eziyor. Ziyaretçilerden biri, ayakkabılarından tekini bırakmış yanında: Taş cüce, ayakkabısını düşürmüş gibi görünüyor. Hindistan'da olduğu gibi burada da, heykeller doğrudan dağa oyulmuş; ama tanrı heykellerinin, kayıtsız bir kalabalığın üstünde dururken ruhlarını yitirdikleri duygusuna başka hiçbir yerde bu derecede kapılmamıştım. Dev boyutlu Buddha, âşıkların oklarla duvara mihlatan imparatoriçenin buyruğuyla yapılmış. Tavukların gıdaklamaları cırcırböceklerinin çıtırtısıyla savaşıyor ve bir handaki radyonun, Pekin havaları kutsal kayanın çevresinde dolanıp, uzaklaşıyor.

Sian'a gitmek için yola çıkıyoruz.

Gerçek veya gerçeğe benzetilmiş objelerle dolu müze, geçmişten kalma balçık rengi bir meydana bakıyor; küllü turuncu ve turkuaz renkli tuğlaları ile hayranlık uyandıran bir köşkler bütünü yuvarlak kapılarıyla kırlara ya da düzenlenmesi bitmemiş ama hatmillerle, glayöllerle, kokusuz iri zambaklarla dolup taşan bahçelere açılıyor. Önlerinden geçerken çevirmen, yarı vahşi bahçeleri işaret ederek “İmparator Tái-tsong'un köşkü şuradaydı,” demişti. Müzeyi oluşturan köşkların ilki, bir dikili taşlar ormanı gibi ve birden keşfediyorum ki; idari gökdele niyle, Çan kulesiyle, Yaz Sarayı'ndan daha gerçek dışı müzesiy-

le bir milyon nüfuslu bu Sian kenti; Çin'in on bir kez başkentliğini yapmış eski Si-ngan-fou'dur.

İşte Çin Charlemagne'ı Tái-tsong'un mezarına giden yolu işaretleyen taştan hayvanlar. İşte gergedan. Çocukları sırtına oturtuyorlar ve anne-baba elleriyle boynuzunu okşarken, bir aile dostu, fotoğraflarını çekiyor. Ana salonda, imparatorun mezarının dört kabartması: İmparatorun en sevdiği hayvanları temsil ettiği söyleniyor. Mezarla yüzyıllar boyunca kimse ilgilenmemiş. Amerika Birleşik Devletleri'ne götürülmüş iki kabartmanın yerine gerçek büyüklükte fotoğraflarını yerleştirmişler. Altlarında "Amerikalılar tarafından çalındı" yazılı.

Amerikan karşıtı propaganda büyük bir özenle hazırlanmış ve sınırsız. Kentlerin duvarlarını kaplayan afişler buna yönlendirilmiş; sosyalist gerçekçilikten çok Amerikan sineması esinli dürüst erkek milisin ve kahraman kadın milisin karşılarında bir düşman olmaksızın canlandırıldıkları afişler bile. En küçük halk komünlerinde –alçak evler, özenle süpürülmüş toprakta koşuşturan tavuklar ve uzaktaki tarlalarda orakla ekin biçenler– okuma yazma bilmeyenler için büyük bir arduvaz levhanın üstüne tebeşirle çizilmiş, mızrağını büyük kâğıttan kaplana saplayan gözüpek bir küçük öncü görülüyor.

Yarın Çu En Lay Pekin'e dönmüş olacak.

Pekin

Mareşal'in bürosuna ulaşmak için geçtiğim aynı sonu gelmez koridorlar (aynı yapı, birbirini izleyen aynı eşyasız odalar ve başbakanın bürosunda aynı kılıflarıyla aynı hasır koltuklar, benzer laviler ve el sıkıştığımız sırada çekilen aynı fotoğraflar). Çevirmen –bu kez bir kadın– Fransızca'yı aksansız konuşuyor –mutlaka Tonkinli bir Çinlidir– ve siyasal sözcük dağarcığını iyi biliyor; başbakanın tutumu dostça mesafeli, çevirmen kadının ki ise neredeyse düşmanca.

Çu En Lay pek az değişmiş; çünkü yaşlanması gerektiği gibi yaşlanmış: Yüzündeki çizgiler derinleşmiş. Mareşal gibi giyin-

miş, ama ondan ince; Çinli önderlerin çoğunun kökenleri asla kestirilemez; ama onun bir aydın olduğu açıkça belli: Bir mandarin torunu. Çan Kay Şek Kanton'daki Harp Okulu'nun yöneticiliğini yaparken, o da okulun siyasal komiseriydi. Birbirini izleyen görevleri arasında –başbakanlık dahil– en çok Dışişleri bakanlığını tercih etmiş. Beni 1929'a doğru Moskova'da kabul eden bir diplomat geliyor aklıma: Lenin'in eşinin bile kasket taktığı bir kentte, monokl vardı gözünde. Dışişlerinin bir tarikat olduğunu uzun süredir biliyorum – Mareşal Şen-yi'nin ait olmadığı, ama Uzun Yürüyüş sırasında Mao'nun yardımcılığını yapmış Çu En Lay'ın ait olduğu bir tarikat.

Ne ürkütücü, ne de güleç: “Kusursuzca seçkin”.

Ve bir kedi gibi ihtiyatlı.

“General De Gaulle'ün son basın toplantısında SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya egemenliği emellerine yönelttiği eleştiriler çok şaşırttı beni.

“Dünyanın geleceğiyle ilgili kumarın pasifikte oynanacağı cümlesi de.”

İki Vietnam savaşı, Uzun Yürüyüş'le bağlantısız değiller. Oysa Da Nang o kadar uzakta ki! Amerikan deniz piyadeleri çıkarma yapıyor ve Çu En Lay'ın gözünde, bu elbette ihmal edilebilir. Ama kenarda bir olgu. Asya'nın geleceği Pekin'dedir ya da hiçbir yerde. Peki Hindistan?

Bir sessizlik. Yanıtıyorum:

“Lenin: ‘Sloganları ve bayrakları karıştırmama koşuluyla ortak bir eylem daima söz konusu olabilir,’” demişti. Dalgın bir havayla konuşuyor:

“Marksizmi ve Çin'i çok iyi bildiğinizi unutmadık... Nguyen Ai Quoc'la aynı dönemde kovuşturmaya uğradığınızı da unutmadık... Bir Çinhindi dominyonu kurulmasını istiyordunuz: Fransızlar sizi dinleseler daha iyi ederlerdi...”

– Anımsadığınız için teşekkür ederim. Özellikle de Genç Annam'ın öbür kurucusu Paul Monin Kanton'da öldüğü için.

– Çan Kay Şek'le bir daha karşılaştınız mı?

– Asla. Yazık ki...

– Ah!... Kaçamak bir el hareketi. “Ya siz?” diye sorabilmek

isterdim. Çünkü “Sian olayı”nın nasıl olup bittiği konusunda kimse bir şey bilmiyor. Ve muhatabımın bende uyandırdığı karmaşık duyguların önemli nedenlerinden biri de o olay.

1936 aralığında, Mançu birliklerinin komutanı “genç general” Çang Sue-Liang Kuzey’deki antikomünist cepheyi denetlemeye gelen Çan Kay Şek’i tutuklatmıştı. Herkes Çan Kay Şek’in idam edileceğini düşünüyordu; ama gönderilen bir görevli (Ruslar tarafından mı acaba?) görüşmeler yapmış ve başkomutan, artık Mao’nun birlikleriyle değil Japonlarla çarpışma sözü vermesi karşılığında serbest bırakılmıştı. Nankin’e dönünce de sözünü tutarak herkesi –herkesten önce de Amerikalıları– şaşırtmıştı. Onu bu derece bağlayan nasıl bir anlaşma idi?

Çu En Lay, o anlaşmayı yapan görevliydi.

Sian’da, askerler tutuklamak için geldiği sırada Çan Kay Şek’in kaldığı “İmparator Gözdesi’nin Banyosu”nu görmüştüm. Çan Kay Şek bu mermerden bir Uzak Doğu yelkenlisini andıran yapının ve diğer köşklerin yukarısındaki ormana kaçmış, orada tutuklanmıştı.

Müze bekçisi “Ben o zaman da buradaydım,” demişti bana; “işte karyolası (Avrupa’da kullanılan, açılır kapanır subay karyolarındandı.) Yüzbaşı ve askerlerle içeri girdiğimizde, kimseler yoktu odada; ama banyodaki rafta takma dişlerini bırakmıştı...”

“Öğrenci kız kendini General Çang Sue-Liang’ın otomobilinin önüne atıp ‘Japonların Çin’i bir kez daha ayakları altında ezmelerine izin vermeyin! Burada kan dökülecek! Ama bırakın kanlarımız artık aşağılanmamızın sona ermesi için aksın!’ diye haykırmaya başladığında da, ırmağın üstündeki büyük köprüdeydim. Ağlıyordu kız, onu işiten herkes ağlıyordu ve genç Mareşal de ağlamaya başladı...”

Büyük bir imparatorun gözdesinin sarayının kopyası olan bu saray, XIX. yüzyılda kopya edilmiş her şey (öncelikle de Yaz Sarayı) gibi, Çin işi bir dekoru andırıyor. Ama salkımsöğütlerin yukarısındaki küçük taraçalarda, pembe yaz mimozaları, VII. yüzyıllıklara benziyordu içinde yapmacık bir generalin Sula-

ma tanrısı haline geldiği bir pagoda vardı. Ve uzakta, kurucu imparatorun gömüldüğü tepe...

Başkomutan, kendisine “Generalim” diyen Çang Su-Liang’a, “Generaliniz isem, bana itaat etmekle işe başlayın,” diye yanıt vermiş. Ardından Çu En Lay gelmiş...

“Başkan Mao’nun Fransa’da kafaları karıştırmakla birlikte en çok tutulan deyişlerinden biri, ‘Amerika Birleşik Devletleri kâğıttan bir kaplandır,’” diyorum.

“Amerika Birleşik Devletleri gerçek bir kaplandır; öyle olduğunu da gösterdi. Ama o kaplan buraya gelirse, kâğıttan bir kaplan haline gelir. Çünkü dünyanın en güçlü ordusu bile, genel bir gerilla gücüne karşı hiçbir şey yapamaz. Tüfeklerimizin, tanklarımızın, uçaklarımızın aşağı yukarı tümü Amerikan malı. Çan Kay Şek’in ordusundan ele geçirdik onları. Amerikalılar onlara ne kadar çok verirlerse, biz de o kadar çok ele geçirdik. Biliyorsunuz, Çang’ın askerleri hiç de kötü değildi. Amerikalılar daha mı iyiler? Hiç önemli değil. Toprakların halka dağıtılmasının güvencesinin Halk ordusu olduğunu her Çinli biliyor. Ve savaş bu topraklarda yapılacak.”

Bu savaş, Japonya’ya karşı, Çan Kay Şek’e karşı, Kore’deki, Tayvan ve Vietnam’daki Amerikalılara karşı savaşların devamı olacak. Başbakan, Vietnam’la ilgili bir görüşmenin mümkün olabileceğini düşünmesine karşın, böyle bir görüşmede Kuzeyli savaşçıları sadece Ho Şi Minh’in temsil edemeyeceğini de vurguluyor.

“Savaşanlarla, yani Ulusal Kurtuluş Cephesi’yle ve Hanoi’yle, ama önce Cephe’yle görüşülmesi gerek.”

1944’te Fransız Komünist Partisi’nin bu operasyonu denediğini görmüştüm: Gerillaları genel olarak denetlemek imkânsız olduğu için, Çin’e bağlı gerilla önderlerine yetki verilmişti Ho Şi Minh’i onlar denetleyeceklerdi...

Birleşmiş Milletler’den de söz ediyor Çin’in Formoza üyelikten çıkarılmadıkça oraya üye olmaması gerektiğini düşünüyor; ve az çok Çin’in yönetiminde olacak bir Afrika-Asya Örgütü kurulması ile Birleşmiş Milletler’in genel merkezinin New York’tan Cenevre’ye aktarılması fikri arasında mütereddit gibi. Soruyorum:

“Japonya bugünkü siyasetini atom bombanız olmasından sonra da sürdürebilir mi sizce?”

Dikkatle bakıyor yüzüme:

“Sanmıyorum...”

Benim gibi o da, Amerika Birleşik Devletleri’nde *İnsanlık Durumu*’ndaki kişiliklerden birinin o olduğuna inanıldığını biliyor. Kanton müzesindeki Harb Okulu öğrencileri arasında, çevresindekilerin –ki Borodin, Gallen ve Çan Kay Şek’ti– Hades’in* gölgeleriymişlercesine silindiği fotoğrafta tek başına duruşu geliyor aklıma.

“General De Gaulle, büyükelçilerimiz tarafından kurulmuş ilişkilerin ölü noktada olduklarına inanıyor,” diyorum.

Çin tiyatrosu kahramanlarınıninkiler gibi şakaklarına doğru kıvrık kalın kaşları, yüzündeki dikkatli kedi ifadesini güçlendiriyor. Garip, nesnesiz bir dikkatle rüyadaymışçasına konuşuyor:

“Barış içinde bir arada yaşamamıza ilişkin metinlerde görüş birliğine varmıştık...” diye yanıtlıyor.

“...Bağımsızlık istiyoruz ve ikili (ABD-SSCB) hegemonyaya karşıyız.

“Dışişleri bakanına, Amerikan birliklerinin çekilmesinden önce Vietnam’la ilgili görüşmelere oturulmasını kabul edip etmeyeceğimizi sormuşsunuz. Amerikalılar ülkelere dönmeden, ne Vietnam konusunda görüşürüz, ne de herhangi bir başka konuda. Söz konusu olan yalnızca Saygon’un boşaltılması değil, San Domingo’daki, Küba’daki, Kongo’daki, Laos’taki, Tayland’daki üslerin boşaltılması ve Pakistan ile başka yerlerdeki füze rampalarının sökülmesi. Dünya barış içinde yaşayabilirdi; yaşayamıyorsa, her yere müdahale eden ve her yerde karışıklıklara yol açan Amerikalıların verdiği zarardan ötürü bu. Tayland’da, Kore’de, Tayvan’da, Vietnam’da, Pakistan’da, daha birçok yerde bize karşı 1.700.000 kişiyi silahlandırıyor ya da para yardımı yapıyorlar. Dünyanın jandarması haline geliyorlar. Hangi amaçla? Çekip evlerine gitsinler, dünya barışa kavuşur! Başlangıç olarak da, Cenevre sözleşmelerine uysunlar!”

(*) Eski Yunan mitolojisinde yeraltı, ölümler dünyası tanrısı – ç.n.

Evrensel sağduyunun tanıdığı bir masum görüntüsüyle avuçları yukarıda, kollarını iki yana açıyor:

“Antlaşmalara saygı göstermeyen insanlarla nasıl görüşülebilir?”

Bunca kalleşliğe üzülen, törenin kurallarına uymayanların esef verici barbarlığına maruz kalmış konfüçyüsçü bilgeyi harika bir biçimde temsil ediyor. Bir Samuray çehresinde beklenmedik bir maske bu. Tıpkı daha önce Nehru'nun yanında olduğu gibi, bir kez daha utanmayı bırakmış bilinçli bir siyasetin, erdeme başvurduğunda atalarının görüntüsüne büründüğünü görüyorum: Yalan söyleyen komünistler ortodoks maskesini, Fransızlar Konvansiyon meclisi üyesi maskesini, Anglosaksonlar püriten maskesini takınırlar.

Çin'in mütteffiği SSCB'ye yapabileceği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin saldırganlık siyasetine ve yabancı ülkelerdeki Amerikan üslerine karşı Fransa'nın da mütteffiği Büyük Britanya'ya, ortak bir tutum almayı öğütlemesini öneriyor üstü örtülü olarak.

Oysa dönemimizin önde gelen diplomatlarından biri. Mareşal'i dinlediğim sırada olduğu gibi, söylediklerinin gerçekte ne anlama çekilmesi gerektiğini düşünüyorum. Büyük Britanya'nın da, Amerika Birleşik Devletleri'nin de bizden öğüt istedikleri yok ve Fransa'nın tutumunu herkes biliyor. O, Çin'in az gelişmiş ülkelere yardımlarını övüyor ve ben bizim Afrika'ya yardım oranımızın dünyanın en yükseği olduğuna dikkatini çekiyorum. Ama ona göre yalnızca Çin yardımı çıkar gütmüyor. Cezayir'e yardım etmemizin hangi çıkarla ilgisi var?

Cevap veriyor: “Petrol”.

Konuşmasında, General De Gaulle'den tamamen farklı, garip bir mesafelilik var. Mutsuz bir erkeğin uzak duruşunu hatırlatıyor. Karısı partinin önde gelen hatiplerinden biri ve ağır hasta. Zaten bilinenleri söylediğinde, düşünmemek için “plağı başlatıyor” gibi. Büyük nezaketine rağmen. Bu görüşme onu yoruyor, ama ilgilendiriyor da; sanki kendini yalnız hissetmekten korkuyormuş gibi...

“Uzun süre Dışişleri bakanlığı yaptınız,” diyorum; “benden iyi bilirsiniz ki bazı tutumlar tartışmak için, bazıları ise sadece

doğrulanmak için alınır. Amerika Birleşik Devletleri'nin sizin tutumunuzu tartışmak istediğini sanmıyorum...”

“Önemi yok” anlamına gelen bir el hareketi yapıp, yanıtıyor:

“Atom bombası tehdidinde inanıyor musunuz? Halk komünlerinin kendi kendine yeterliği sağlandı. Çin yüz milyon kişi öldükten sonra da ayakta kalabilir. Ve de ergeç, Amerikalıların yeniden gemilerine binmeleri gerekecek... Çin, Çan Kay Şek'in geri dönmesini asla kabul etmeyecek. Özgürlüğü keşfetti bir kez. Yalnız bu özgürlük, Amerikan tarzı bir özgürlük değil, durum bu işte.”

Sun Yat Sen'in ölümünden bir yıl önce verdiği konferans geliyor aklıma: “Sokaktaki adama özgürlükten söz etseydik... herhalde anlamazdı ne dediğimizi. Çinlilerin aslında özgürlüğe hiçbir önem vermemelerinin nedeni, özgürlük sözcüğünün bile yakın bir dönemde ithal edilmiş olması.” Devrim, kadını kocasının, çocuğu babasının, köylüyü toprak ağasının boyunduruğundan kurtardı. Ama bir topluluğun yararına. Batıya özgü bireyciliğin, Çin'deki halk yığınlarında kökleri yoktur. Buna karşılık dönüşüm umudu, son derece güçlü bir duygudur. Bir koca başka bir erkek olmak için karısını dövmekten vazgeçecek, böylece partinin ya da yalnızca bağlı olduğu halk komününün ya da kurtarıcı ordunun bir üyesi olacaktır: “Tanrılar, zenginler için iyidir, yoksulların VIII. Orduları var.” Çu En Lay yeniden başlıyor söze:

“1914 savaşındaki generallerinizden biri 'Ateşin öldürdüğünü unutmakla hata edildi,' demişti. Başkan Mao bunu unutmadı. Ama o ateş, görmediğini öldürmez. Ordularımızı, yeri ve zamanı geldiğinde istila ordusunun üstüne süreceğiz.”

– Kutuzov gibi.

– Önce, eğer halk savaşmakta kararlı ise, istila ordusunun o halktan daha güçsüz hale geleceğini unutmayacağız. Avrupalıların Asya'daki egemenliği sona erdi; Amerikalılar da onları izleyecek.

Savaşa inanıyor mu, inanmıyor mu? Beni düşündüren, tıpkı Mareşal gibi, Amerikalıların –atom bombası kullanmadan bile– Çin'deki en büyük on sanayi merkezini yok ederek yeni Çin'in kurulmasını elli yıl geciktirebilecekleri ve hiçbir Çang

Kay Şek'i zorla başa getirmeden evlerine dönecekleri bir savaşı aklına bile getirmiyor olması.

Düşüncesi Mao'nun, henüz dile getirmemesine şaşıtığım bir kuramına dayanıyor:

Emperyalist ülkelerin toplam altı yüz milyon nüfusu var; az-gelişmiş, komünist ve sosyalist ülkelerin ise iki milyar; dolayısıyla da zafere ulaşmaları kaçınılmaz. Son emperyalizmin, yani Amerika Birleşik Devletleri emperyalizminin çevresini kuşatmışlar, proletaryanın kapitalizmi kuşatması gibi, Çin'in vaktiyle Çang Kay Şek'in ordularını kuşatması gibi. Mao, "Sonunda kazanan hep, insandır..." der.

Yenan

Birmanyah askerî önderlerin ve Somali cumhurbaşkanının ülkeyi ziyaretleri, Dışişleri Bakanlığı bürolarını şaşkına çevirmişti. İyileşen başkan Mao'nun Pekin'e mi gideceği, yoksa gelenleri Hangçov'daki villasında mı kabul edeceği bilinmiyor. Ne zaman? Çok yakında. Yani? Üç-dört gün içinde, belki de daha erken...

Gidip rahibeleri görmek isterdim ama, hiçbir Avrupalıyla görüşmek istemiyorlar. Korkudan mı? "Sanmıyorum" diyor büyükelçi. Yanımızdakilerden biri, ateşli bir Maoist olan Şanghay'ın Çinli piskoposuyla görüşmüş. "İktidarın kuklalarından biri." Ama yoksullara yardım ödevlerini soylu bir tarzda yerine getiriyor ve söylentiye bakılırsa, çok sayıda kişiye Hıristiyanlığı kabul ettirmiş. Paris'teki bir rahip dostumun dedikleri geliyor aklıma: "Rahiplik yapma yetkisini aldığımızda son derece mutlu olmuştuk; Çinli arkadaşlarımız ise buz gibi duruyorlardı. Biz onların havarilere özgü görevlerine imrenmiyorduk: Çin'de vaaz vermek! Sonunda neden cenazedeymiş gibi bir surat takınmış olduklarını sorduk. 'Bütün kiliseleriniz hücumbotlarınızın koruması altında yapılmış ve İsa bu tür kiliselere gelmez. Önce tümünün yıkılması gerek. Ancak o zaman Çin'e benzeyen bir Hıristiyan Çin olacak. Çine özgü dinsel resimle-

rin üstündeki İsa'nın doğumu sahneleri gibi. Ve Efendimiz'in sesi ülkemizde yankılandığında, Yunanistan ve Roma'nın gezeliklerinden bambaşka şeyler söylediği farkedilecek.' Onca güçlkle, hayranlık verici ve içten pazarlıklı bir görev duygusu ile kurulmuş misyonların yıkılması düşüncesiyle, şaşkına dönmüş halde bakakalmıştık. Aramızdan biri yumuşak bir sesle 'Bunun gerçekleştiğini görmeye insan ömrü yetmez' dedi," – Biliyorum. Bekleriz biz de..."

Yenan'a gitmek istediğimi bildirmiştim; bir uçak tahsis ettiler.

İşte Sparta. Gerçek, efsane ve geçmişin savaşlarını destana dönüştürerek günümüze kadar getiren o anlaşılmaz güç, her şey bu delik deşik dağlarda bir araya geliyor. Dağların eteklerinde Devrim müzesi. Temsil ettiği ya da çağrıştırdığı her şey, otuz yıl önce burada cereyan etti. Şimdiden yitip gitmiş bir dönem bu. İşte siyahlara bürünmüş süvarilerin boğazlar arasından yola çıkışı, askerlerin Büyük Çin Seddi'ne yürüyüşü, dikenli tellerle sarılmış ağaç gövdelerinden yapılmış topraklar, miğfer süsü verilip yapraklarla kamufle edilmiş şapkalar, partizanların Güneyli milislerinkinden çok daha büyük kırmızı püsküllü Ortaçağ'a özgü mızrakları ve talimlerde kullanılan tahta tüfeklerle bir arada; işte el yapımı elbombaları. İşte kâğıt yerine kullanılan ağaç kabukları, her askerin kendi üniformasını dokuduğu çıkırıklar. Ama Gandhi çok uzakta kaldı. İşte banknot basımında kullanılan baskı makinesi; pek mütavazı banknotlar ve pek mütevazı baskı makinası ki düşman işgali altındaki bölgelerin işçileri tarafından sökülerek ayrı ayrı parçalar halinde gönderilmiş. Mao'dan önce bütün bunlar, mağlupların yüzyıllık gereçleriydi. Bu ilkel gerilla gücünün anılarına Sibiry'a'da rastlamıştım; ama Sibiryalı partizanlar yüze karşı bir çarpışmıyorlardı ve buradaki her şeyin ilan ettiğini, devrime dönüşmüş bir köylü ayaklanmasını akla getirmiyorlardı. Çin müzelerinde Tai-ping ayaklanması önderlerinin yenilinceye kadar taktıkları demir taşlar sergilenir; köylü isyanı önderlerinin de taktığı barbar taşlarıdır bunlar ve kralın adamları onları ele geçirdiklerinde, bunların yeri-

ne ateşten kıpkızıl demir taşlar geçirirlermiş başlarına. Çin'in binlerce yıllık köylü sınıfı, onu zafere ulaştırmış yegâne adamın mağarasının altında, Çin'i fethetmek için ayaklandığı zaman köylüler çağının bütün uluslarının köylü sınıfı burada birleşmiş oluyor. Vitrinlerde mızrakların ardından, Japonlardan ve Çang Kay Şek'in askerlerinden ele geçirilmiş tüfekler ve makineli-tüfekler sıralanıyor. Bir kadın rehber, geleneksel iki küçük saç örgüsüyle cırcırböceği sesli bir genç kız –Uzun Yürüyüş sırasında Mao'nun bindiği yiğit atın doldurulmuş bedeninin sergilendiği son salona kadar– bu destanı anlatıyor.

Balzac'ın *Köy Hekimi* adlı romanında Henri Monnier'den aldığı, yaşlı bir askerın okuma yazma bilmeyen köylülere anlattığı Napoléon da böyledir; Sicilyalı kukla oynatıcıların yorumuyla *Çılgın Orlando*'da. Ama yalnızca Mao'nun atını ve mürekkep hokkasını kapsamakla kalmayan bu bilgiççe fetişizmin ötesinde, Kurtuluş'un kendi esinlediği coşku başlıyor. Bu tahta tüfekler, bu mızraklar, bizim müzelerimizdeki ağızdan dolma tüfekler ve çift uçlu mızraklar gibi geçmişin tanıkları değil: Mağara Mao'nun mağarası, bunlar da devrimin silahları. Fleurus ya da Austerlitz savaşının süngülerine “silah modelleri” gibi bakabilir miyiz? Paris'teki Direniş müzesinde, mermilerle delik deşik idam sehpası, tepesi alçalmış bulutlarda kaybolmuş büyük totemlerin Kızılderililere söylediğini anlatır bize. Dinle ilgisi pek az, ama geçmişte toprağına, nehirlerine, dağlarına ve ölülerine sıkıca bağlı kalmış bu Çin, yeniden doğuşuna, Incil'i kurtuluş, Oğul'u Mao olan –eskiden imparator Gökyüzü'nün oğlu anlamına gelirdi– bir başka atalar kültürle bağlanıyor. Burada da, bütün kentlerde olduğu gibi, dişleri bembeyaz dürüst bir delikanlının sevinç içinde tüfeğini sallarken sol koluyla makineli-tüfekli bir milis kıza sarıldığı afiş görülüyor. Birbirlerine bakmayıp, geleceğe bakıyorlar elbette. Ve onların sovyet gerçekçi, yani idealleştirici üslubunda, milyonlarca Çinlinin düşü birleşiyor. Mars ve Venüs'ten o kadar uzak mıyız? Küçük örgülü kızın tiz sesli cırlak plağı değil artık söz konusu olan: Bu çift, bir Eskiçağ tanrısı ve tanrıçası.

Çin komünizminin mitolojik gücü başka hiçbir yerde bu kadar büyük bir vurguyla belirmez. Yenan küçük bir kent ve fabrikaları, köprüsü, elektrik ışıkları, Çin'in alinyasının biçimlendiği dağdaki bu mağaraları (Mao oradan ayrıldığında yüz milyon kişiyi yönetiyordu) ve buraya gelenlerin bizim hacılarımızın Kudüs kulelerini selamladıkları gibi bir çılgınlıkla selamladığı şu pagodayı silikleştirmiyor. Her yer sarı toprak, nehirlere tutunan köylülere saldıran steplerin tozu ve –okul ya da cezaevi avlularının– çığnena çığnena taş gibi sertleşmiş toprağından yapılmış eski genel karargâhlar. Şu anda tümü ıssız: “Ziyaretçi yağmurları öbür mevsimlerde gelirler.” Bombalanmış ama sonra yeniden yapılmışlar; işte Mao'nun edebiyatla ilgili söylevini verdiği kaymakamlık salonu; işte sıraları ve ağaç kütüklerinden tavani ile Kızıl Ordu genelkurmayının salonu; mağaralarda şeflerin tertemiz küçük dükkânlar gibi, kışa karşı cam ve tahta bölmelerle korunmuş büroları. Mağara insanları döneminden kalma, bizim Loire bölgesindeki bağcılarnkine benzeyen kayaya oyulmuş bu yerleşimleri anlatmak için, mağara sözcüğü pek uygun değil. Mao'nun müze yakınındaki barınağı bir Mısır mezar odasını andırıyorsa da, öbürlerinin çoğu, insanı sadece yalınlıkları ile şaşırtan çalışma yerleri. Ordu buraya yerleştiğinde, on bin kilometre aşmıştı. Mao Yenan'ı yitirmiş, sonra yeniden fethetmişti. Ve şimdi bu yer –pek az halı ve kürkü ile– ordu ile partinin diyalogunu, bütün o siyasal fethin askerî özelliğini, bozkır fatihlerinin mirasını sergiliyor. Merkez komitenin mumları şurada, kırmızı keçeden ucuz bir örtünün üstünde cızırdıyordu... Ordu yürüyüp gidiyordu: burada biraz daha fazla durmuştu. Pekin'in ele geçirilmesine kadar, köylü ordusunun başkomutanı bir göçebe reisiydi.

Birkaç eski aktüalite filmi oynatıyorlar benim için. Çang Kay Şek'in ordusu yaklaşırken Yenan'ın boşaltılışı ve –köylüler masaları eşeklerin sırtına yüklediğine göre– herhalde oldukça yakındaki başka mağaralara doğru göç. Sonra, Kurtuluş ordusunun geri dönüşü ve Lhasa'da Dalai-Lama'nın sarayının önünde, sovyet askerî törenlerindeki gibi süngü ileride askerlerin geçit töreni, genç kızların Tang dönemi kadın heykellerinin jestleriyle yaptıkları Tibet kurdela dansını silikleştirinceye kadar, o

ordunun Şanghai rıhtımından, tahtadan yapılmış sütunlu girişi sallanan Yunan-Fu'ya dek bütün Çin şehirlerine girişi.

Yanımdakilerden biri –küçükçe bir parti sorumlusu– Uzun Yürüyüş'ten arta kalmış olanların Yenan'a girişlerini gördüğünü söylüyor.

“Mao'yu ilk kez ne zaman görmüştünüz?”

– Bize Japonlara karşı çağrıda bulunduğunda. Şaşırmıştım, çünkü çok basit görünüşlüydü. Bizim gibi maviler giymişti ama, çorapları kahverengiydi. Arka sıralardaydı yerim: Kente ilk girenlerle birlikteydim ama, yaşım henüz on yediydi. Güzel konuşuyordu: Hemen, haklı olduğunu anlamıştık...

Sonsuz mağaraları ile dağ, üzerimize abanır gibi. Long-men'i düşünüyorum.

“O sırada henüz elektrik yoktu burada. Uçaklar devamlı bombaladığından kentte kalamıyorduk. Gece bütün mağaralarda ışıklar yanıyordu...”

Pekin, Ağustos 1965

Geri dönüş. Dün akşam telefon edip, büyükelçilikten ayrılmamamı rica ettiler. Saat on üçte bir telefon daha: Saat üçte bekliyorlarmış beni. İlke olarak, cumhurbaşkanı Liu Şao-Şi tarafından kabul edileceğim; ama büyükelçiye Mao'nun da toplantıda bulunacağını ima etmişler.

Saat on beş. Halk sarayının alınlığı, lotüs biçimi sütun başlıkları kırmızıya boyanmış kalın Mısır sütunları üstüne yerleştirilmiş. Uzunluğu yüz metreyi aşkın bir koridor. Dibinde gün ışığının arkadan aydınlattığı (sanırım bir salonda) yirmi kadar kişi. Simetrik iki gruba ayrılmışlar. Hayır, aslında, karşımdakiler ortadaki kişinin –herhalde Mao Zedung– biraz gerisinde durduklarından ikiye bölünmüş gibi görünen tek bir grup. Salona girerken yüzleri seçmeye başlıyorum. Taşdığım mektup cumhurbaşkanına hitaben yazıldığından Liu Şao-Şi'ye doğru yürüyorum. gruptakilerden hiçbiri kıpırdamıyor.

“Sayın başkan, size Fransa cumhurbaşkanının bu mektubu-

nu sunmaktan onur duyuyorum; General De Gaulle bu mektupla, Başkan Mao Zedung ve size görüşlerini aktarmakla görevlendiriyor beni.”

Mao'yla ilgili sözleri söylerken onun yüzüne bakıyorum ve mektup verilip, çevirisi biter bitmez onun karşısında buluyorum kendimi. Tutumu aynı zamanda hem sıcak, hem de tuhaf bir teklifsizlik taşımakta, “Siyaset cehennemine dibine!” diyecekmişcesine. Ama söylediği:

“Yenan'dan geldiniz değil mi? İzleniminiz ne?”

– Çok etkileyici. Görünmeyenin müzesi...

– Çu En Lay'ın da yanında olan çevirmen kadın – hiç duraksamadan çeviriyor ama, Mao'nun bir açıklama beklediği açıkça görülüyor.

“Yenan müzesinde Uzun Yürüyüş'ün, Loloların, dağların, bataklıkların fotoğraflarını bekliyor insan... Oysa sefer, ikinci plana düşüyor. Birinci planda mızraklar, ağaç gövdelerinden ve telgraf tellerinden yapılmış top namluları var: Devrimin yoksulluğunun müzesi. Ordan çıkıp da yardımcılarınızla birlikte yaşadığınız mağaralara gidildiğinde de aynı izlenim ediniliyor; özellikle de rakiplerinizin içinde yaşadığı lüks anımsandığında. Marangoz Duplay'in evindeki Robespierre'in odası geldi aklıma. Ama bir dağ, bir atölyeden çok daha etkileyici ve şu andaki müzenin üstündeki barınağınız, Mısır mezarlarını hatırlatıyor.

– Ama partinin salonları öyle değil.

– Hayır. Onlar, her şeyden önce camekânlarla korunmuşlar. Ama bile bile yaratılmış, manastırlara özgü gönüllü bir yoksulluk izlenimi uyandırıyorlar. Görünmeyen bir gücü hissettiren de bu yoksulluk, bizim büyük manastırlarımızda olduğu gibi.

Tümümüz, kol dayanaklarında küçük beyaz kumaşlar bulunan hint hurması ağacından yapılmış koltuklarda oturuyoruz. Tropikal bir garda bir bekleme salonu... Dışarıda, storların arasından süzülen gözalcı ağustos ışığı. Herkesin yüzünde iyiniyet ve ciddilik ifadesi; bununla birlikte karşısındakinin kim olduğuna bakmadan gösterilen dikkatli bir kibarlık. Bu bir ritüel. İmparator halk ile evreni birleştiriyordu. Bütün bu kentlerin altında yeryüzüne dair kehanet, bütün bu jestlerin altında

düzen var. İmparator öldü; ama onun ifade ettiği düzen Çin'in yakasını bırakmıyor. Benzerine hiçbir yerde, Rusya'da bile rastlamadığım etkin itaatin kaynağı da bu. Arkadan gelen ışıktaki Mao'nun yüzünü daha iyi seçiyorum şimdi. Mareşal'inki ile aynı tipte yuvarlak, pürüzsüz tenli, genç yüz. Çabuk öfkeye kapılan biri olarak tanıdığından, daha da beklenmedik bir sakinlik. Onunkinin yanında, cumhurbaşkanının bir atunkini andıran yüzü. Arkalarında, beyazlar içinde bir hemşire.

"Yoksullar savaşmaya kararlı olduklarında zenginleri her zaman yenerler. Sizin Devrim'inizi düşünsenize," diyor.

Bütün harb okullarımızda öğretilen cümle geliyor aklıma: Uzun zamandan beri milisler düzenli bir orduyu asla yenememişlerdir. Nitekim, devrim için sayısız köylü ayaklanması oldu. Ama belki de söylemek istenen şeydu: Çin gibi ordusu bizim Ortaçağ'a özgü birliklerimize benzeyen bir ülkede, yani gönüllü kuvvetlerin isyanına yol açacak kadar zayıf bir ordunun olduğu bir ülkede, o gönüllülerin zafer kazanması da mümkündür. Hayatta kalmak için, durumu korumak için olduğundan daha iyi dövüşür.

1927'de, komünistlerin Çan Kay Şek tarafından Şanghay'da ve Hankou'da ezilmelerinden sonra, köylü milislerini örgütlemişti Mao. Oysa Marksizm-Leninizmi öğütleyen bütün Ruslar ve doğrudan onlara bağımlı bütün Çinliler –Stalinistler gibi Troçkistler de– ilke olarak köylü sınıfının asla tek başına zafere ulaşamayacağını öne sürüyorlardı. Mao'nun köylü sınıfının iktidarı ele geçirebileceğine inancı her şeyi değiştirdi. Nasıl doğmuştu acaba bu inanç? Mızraklarla silahlanmış köylü ordusunu Rus etkisindeki bütün komünistlerin, yani Komintern'in karşısına ne zaman dikmişti?

"İnancım zaman içinde oluşmadı; her zaman içimdeydi."

General De Gaulle'ün sözleri geliyor aklıma: "İktidara yeniden döneceğinizi ne zaman düşündünüz? –Her zaman."

"Ama, yine de bir yanıt verebilirim. Çan Kay Şek'in Şanghay'daki darbesinden sonra dağılmıştık. Bildiğiniz gibi, ben köyüme dönmeye karar vermiştim. Geçmişte, ayaklananların kesik kafaları geçirilmiş sırtıklarıyla Tchang-cha kılığını yaşa-

miş ama, unutmuştum. Kôyümün üç kilometre çevresinde, bazı ağaçlarda dört metre yüksekliğe kadar bir kıymık bile kabuk kalmamıştı: Aç insanlar soyup yemişti onları. Ağaç kabuğu yemek zorunda kalmış insanlardan, Şanghaylı şöförlerden, hattâ işçilerden çok daha iyi savaşılar yaratabilirdik. Ama Borodin köylüler konusunda hiçbir şey bilmiyordu.”

– Gorki bir gün bana Stalin’in karşısında “köylüler her yerde aynıdır,” demişti...

– Büyük, avare şair Gorki’nin de, Stalin’in de... köylüler konusunda bildikleri hiçbir şey yoktu. Kulaklarınız* ile az gelişmiş ülkelerin sefalet içinde yaşayan insanlarını karıştırmanın hiçbir sağduyulu yanı yok. Ve de soyut Marksizm yoktur; Çin’in somut gerçeklerine, insanlar onları yemeye başladıkları için insanlar gibi çırılçıplak kalmış ağaçlarına uyarlanmış somut bir Marksizm vardır.

“Stalin” dedikten sonra bir an duraksadı. Ne diyecekti acaba. “Bir yobaz” mı? Pekin’e girilinceye kadar, Stalin, Çang Kay Şek’in Stalinci bile olmayan bu yeni yetme partiyi 1927’de Şanghay’da olduğu gibi ezeceğine inanmıştı. 1956’da, Sovyet Komünist Partisi’nin XX. kongresindeki gizli oturumda Kruşçev, Stalin’in Çin komünistleriyle ilişkiyi kesmeye hazır olduğunu söylemişti. Kuzey Kore’deki fabrikalara dokundurtmamış; Mao’nun işgal edeceği yerlerdeki tahrip ettirmişti. Mao’ya gerilla savaşıyla ilgili bir çalışma göndermiş. Mao da onu Liu Şao Şi’ye verip, “Şunu oku da, tümümüzün ölmesi için ne yapmamız gerektiğini öğren,” demişti. Stalin Moskova’da eğitilmiş Li Li-San’a inanmayı tercih ediyordu. Mao, SSCB’deki tasfiyeler karşısında –eleştirisinin geri çevrilmesi ve köylü yığınlarının küçümsenmesi karşısında olduğundan– çok daha fazla kayıtsız kalmıştı kuşkusuz. Ve kulakların tasfiyesi, kuşatılmaya karşı mücadele ve Nazizme karşı savaşın yönetimi ile komünizm edilen sınırsız hizmete saygı duyuyordu. Duvarda başımın üstünde, bütün resmî salonlarda olduğu gibi dört portre asılı: Marx, Engels, Lenin – ve Stalin.

(*) Rusya’da XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında zengin olmuş köylülere verilen ad – ç.n.

Mao, birkaç Fransızca sözcük öğrendikten sonra Fransa'ya gidip, devrimci eğitimini tamamlamak için gereken sürede bir fabrikada çalışmak zorunda olan gençler kuşağından olmasına karşın, (Çu Enlay Çin Komünist Partisi'ni Billancourt'da kurmuştu) Çin'den hiç ayrılmamış ve yabancı ülkelerden dönen devrimcilerin çoğuna, Komintern'in gönderdiklerine olduğu gibi kuşkuyla bakmaktan asla vazgeçmemiştir.

“1919'a doğru, Hunan öğrencilerinin sorumlusuydum. Her şeyden önce, eyalete özerklik tanınmasını istiyorduk. Savaş ağası Çao Heng-ki'yle birlikte savaştık. Ertesi yıl karşımızda yer aldı. Ezdi geçti bizi. Savaş ağalarını yalnızca yığınların yenebileceklerini anladım. O sıralar *Komünist Manifesto*'yu okumaktaydım ve işçilerin örgütlenmesine katılıyordum. Ama orduyu tanıyordum; 1911'de birkaç ay askerlik yapmıştım. İşçilerin orduyu altetmede yetersiz kalacaklarını biliyordum.”

– Bizde, çoğu köylü çocuğu olan Devrimin askerleri, Napoléon'un askerleri haline geldiler. Nasıl olduğunu aşağı yukarı biliyoruz. Ama halk ordusu nasıl oluştu? Ve Yenan'a ulaşmayı başaran 20.000 savaşçının yalnızca 7.000'i güneyden geldiğine göre, nasıl yeniden oluştu? Propagandadan söz ediliyor ama, propaganda insanların bir davaya katılmalarını sağlar, birer asker yapmaz onları...

– Önce çekirdekler vardı. Devrimci orduda söylendiğinden daha fazla işçi vardı. Şen-Si'de adamımız çoktu. Aralarından en iyilerini seçtik. Ve Uzun Yürüyüş için seçimlerini kendileri yaptılar... Kalanlar hata etmişti; Çan Kay Şek bir milyondan fazlasını öldürttü.

“Halkımız askerlerden nefret ediyor, küçümsüyor ve korkuyordu. Kızıl Ordu'nun kendi ordusu olduğunu çok kısa sürede anladı. Hemen her yerde kucak açtı ona. Ordu, özellikle hasat dönemlerinde köylülere yardımcı oldu. Aramızda ayrıcalıklı sınıf bulunmadığını gördüler. Tümümüzün aynı şeyleri yediğini gördüler. Askerlerin toplantı yapma ve ifade özgürlüğü vardı. Birliklerinin hesaplarını denetleyebiliyorlardı. Özellikle de, subayların ne erleri dövme ne de hakaret etme hakları vardı.

“Sınıflar arası ilişkileri incelemiştik. Ordu karşılarında olduğunda, neyi savunduğumuzu göstermemiz güç değildi: Köylüler kör değildir. Düşman birlikleri bizimkilerden çok daha fazlaydı ve Amerikalılardan yardım alıyorlardı; yine de çarpışmaları çoğunlukla biz kazandık ve köylüler onlar için kazandığımızı biliyorlardı. Savaşmayı öğrenmek gerekir ama, savaş siyasetten kolaydır: Söz konusu olan, çarpışmanın yapıldığı yerde daha çok adamı ya da daha çok cesareti olmaktır. Ara sıra yenilmek kaçınılmazdır; gereken yalnızca, yenilgilerden daha çok zafer kazanmaktır...”

– Çok şey öğrenmiştiniz yenilgilerinizden.

– Tahmin ettiğimizden daha çok. Bazı bakımlardan, Uzun Yürüyüş bir geri çekilmeydi. Ama sonuçları bir zaferin sonuçları oldu; çünkü geçtiğimiz her yerde...

(çevirmen kadın araya, “on bin kilometre” diye sıkıştırıyor.)

“...köylüler onlarla birlikte olduğumuzu anlamışlardı; bundan kuşku duyduklarında da, bastırma hareketini bir yana bıraksak bile, Guomindang’ın askerlerinin davranışları, kuşkularından vazgeçmelerine yetti.”

Sözünü ettiği Çan Kay Şek’in bastırma hareketiydi. Ama kendisinin etkinliğinden de söz edebilirdi: Kurtuluş ordusu büyük topraklara el koymakla kalmamış, büyük toprak sahiplerini yok etmiş ve borçlarını silmişti. Mao’nun savaş sırasındaki özdeyişleri bir halk şarkısına dönüşmüştü: “Düşman ilerler, biz gerileriz. Konakladığında, hırpalarız. Savaşmaktan kaçınır, biz saldırırız. Gerilediğinde, peşini bırakmayız.” Şarkıdaki “biz”in aynı zamanda hem orduyu, hem partiyi, hem de günümüzün ve ezeli Çin’in emekçilerini içerdiğini biliyorum. Ölümün yeri yoktur orada. Çin uygarlığı, her Çinliyi doğal olarak disiplinli bir bireye dönüştürmüştü. Ve her köylünün gözünde, Halk ordusundaki okuma yazma öğrenilen, arkadaşlık duygusunun çok güçlü olduğu yaşam, köy yaşamından daha saygın ve daha az zahmetli olmuştu. Kızıl Ordu’nun Çin’i bir uçtan öbürüne aşması, parti-nin tasarladığı propagandalardan çok daha güçlü bir propaganda olmuştu: Cesetler bırakılarak geçilen o yollar boyunca köylü sınıfı, günü geldiğinde eksiksiz ayağa kalkmıştı.

“Propagandanızın eksenini neydi?”

– Köylülerin yaşamını iyice gözünüzün önüne getirin. Her zaman kötüdür; özellikle de ordular arazideyken. Hiçbir zaman da Guomindang iktidarının son dönemindekinden beter olmamıştı. Diri diri gömülen zanlılar, daha az acı çekmek için yeniden dünyaya gelişlerinde birer dişi köpek olmayı dileyen kadınlar, Çan Kay Şek geliyor! diye bir ölüm türküsü söyler gibi çığırarak tanrılarına seslenen büyücü kadınlar. Köylüler kapitalizmi hiçbir zaman tanımamışlardı: Guomindang’ın makineli tüfekleriyle desteklenmiş feodal devleti buldular karşılarında.

“Mücadelemizin ilk bölümü bir köylü ayaklanması idi. Çiftçiyi toprak ağasının pençesinden kurtarmaktı söz konusu olan; bir ifade, oy verme ya da toplanma özgürlüğü elde etmek değil de, sağ kalabilme özgürlüğü elde edebilmektir. Hattâ özgürlük elde etmekten çok, kardeşliği yeniden kurmak! Köylüler biz olmadan girişmişlerdi bu işe ya da girişmek üzereydiler. Ama çoğunlukla umutsuzca. Biz umudu getirdik. Kurtarılmış bölgelerde yaşam daha az korkunçtu. Çan Kay Şek’in birlikleri bunu öylesine iyi biliyorlardı ki, bizim tarafa geçen tutukluların ya da köylülerin diri diri gömüldükleri söylentisini yayıyorlardı. Bu yüzden savaşı çığlıkla, onların tanıdıkları insanlara gerçeği haykırtarak örgütlemek gerekti. Ve yalnızca ailelerini öbür tarafta bırakmamış olanlarla cezalandırma seferlerine rağmen umudu ayakta tutabilmek için gerillayı elden geldiğince geliştirmeliydik. *Her şey özel bir durumdan doğdu*: Köylü ayaklanmasını örgütledik biz, başlatmadık. Devrim, tutku yüklü bir dramdır; halkı, mantığın sesini dinlemeye çağırarak değil, umudu, güveni ve kardeşliği geliştirerek kazandı. Açlık karşısında, eşitlik isteği dinsel bir duygu gücünü kazanır. Sonra, köylüler pirinç için, toprak için ve toprak reformunun getirdiği haklar için savaşırken, yaşamları ve çocuklarının yaşamları için çarpıştıkları inancını edindiler.

“Bir ağacın yetişmesi için tohum gerekir; aynı zamanda da toprak gerekir: Tohumu çöle ekerseniz, ağaç yetişmeyecektir. Birçok yerde tohum, Kurtuluş ordusunun anısı oldu; birçok

başka yerde ise, mahpuslar. Ama her yerde, toprak, özel durumdu: Guomindang yönetiminin son döneminde köylülerin katlanılmaz yaşamı idi.

“Uzun Yürüyüş sırasında, küçük topluluklar halinde yüz elli binden çok tutsak aldık; Pekin’e yürüyüş sırasında ise çok daha fazla. Dört-beş gün bizimle kalıyorlar, kendileri ile bizim askerlerimiz arasındaki farkı görüyorlardı. Neredeyse yiyecek hiçbir şeyleri olmasa –bizim gibi– da, özgürleştirilmiş hissediyorlardı kendilerini. Yakalanmalarından birkaç gün sonra, gitmek isteyenleri bir araya topluyorduk. Sanki bizimkilerden olmuşlarcasına, bir veda töreni yaptıktan sonra gönderiyorduk. Törenden sonra birçoğu, gitmekten vazgeçti. Ve bizim yanımızda, bu kez yığıtçe çarpıştılar; çünkü neyi savunduklarını biliyorlardı.”

– Ve de onları savaş deneyimli birliklere kattığımız için.

“Elbette. Askerin birliğiyle ilişkisi, ordunun halkla ilişkisi kadar önemlidir. ‘Suyun içindeki balık’ diye adlandırdığım şey oydu. Kurtuluş ordusu, içinde tutsakların eridikleri bir çorbadır. Aynı biçimde, orduya yeni katılanları yalnızca kazanabilecekleri çarpışmalara sürmek gerekir. Daha sonra iş değişecektir. Ama düşman yaralılarını da hep tedavi ettik biz. Bütün o tutsakları yanımızda sürükleyemezdik; ama önemli değildi. Pekin’e yürüdüğümüzde, yenilen askerler teslim olmakla hiçbir şey yitirmeyeceklerini biliyorlardı ve yığınlar halinde teslim oldular. Generaller de...”

Bir orduya zaferin ona bahşedilmiş olduğu duygusunu vermek, kesinlikle ihmal edilemez. Rusya’dan geri çekiliş esnasındaki Napoléon geliyor aklıma: “Efendim, iki Rus bataryası adamlarımızı kırıp geçiriyor. – Bir süvari bölüğüne onları teslim alma emri verilsin!” Mao’ya söylüyorum bunu; gülüp, ekliyor:

“Bizden önce, yığınların içindeki ne kadınlara ne de, gençlere hiç kimsenin seslenmediğini bilhassa dikkate alınız. Köylülere de elbette. Tümü, işin içinde olduklarını ilk kez hissetmişlerdi.

“Batılılar devrimci duygulardan söz ederken daima bizim Ruslarmkine yakın bir propaganda yaptığımızı söylerler. Oysa, bir propaganda olmuşsa, sizin Devrim’inizinkine daha çok ben-

ziyordu; çünkü biz de sizin gibi, köylülük uğruna çarpışıyoruz. Propaganda, milislerin ve gerillaların eğitilmesi anlamına geliyorsa, yoğun bir propaganda yaptık biz. Köyleri bize en çok bağlayan şey neydi? Çekilen acıların anlatılması.”

Acıların anlatımı, bir tür, kalabalık önünde itiraftır; konuşan erkek ya da kadın, bütün köyün önünde yalnızca çekmiş olduğu acıları itiraf eder. Dinleyenlerin çoğu da aynı acıları çekmiş olduklarını anımsar ve bu kez onlar anlatırlar. Bu anlatılanların çoğu, sıradanlıklarıyla yürek paralayıcıdır: Ezeli mutsuzluğun ezeli yakınması. Bazıları ise korkunçtur. (Bir köylü kadını anlatmışlardı bana. Savaş beyine gidip, tutuklanan kocasına ne olduğunu sormuş. “Bahçede” yanıtını almış. Bahçeye çıkınca, kocasının başı kesilip karnının üstüne konmuş cesedini bulmuş. Başı alıp, sarılarak, geri almak isteyen askerlere karşı öyle canla başla savunmuş ki, askerler, kadın sanki doğaüstü bir gücün etkisi altına girmişçesine gerilemişler. Bu öykü hemen herkesçe bilinir; çünkü kadın bu acı açıklamasını pek çok kez anlatmış – ve de çünkü, savaş beyi halk mahkemesi önünde yargılanırken, kadın atılıp gözlerini çıkarmış onun.)

“Bütün köylerde acı açıklamaları yaptırdık ama, o acıları icat eden biz değiliz,” diyor Mao.

– Önce nasıl bir disiplin uygulamanız gerekmişti?

– Bu tür hesaplaşmalar için pek bir disiplin uygulamadık. Orduya gelince, ilkeleri şunlardı: Mallara her türlü kişisel el koymanın yasaklanması; toprak sahiplerinin el koyulan her şeyinin hemen siyasal komiserliğe teslim edilmesi; emirlere koşulsuz itaat. Yoksul köylülerden hiçbir zaman hiçbir şey almadık. Her şey “kadro”lara bağlıdır: Disiplinli bir birliğe gönderilen bir asker disiplinli olur. Ama zaten her militan disiplinlidir ve bizim ordumuz da bir militanlar ordusuydu. Ünlü “beyin yıkama”, tutsaklarımızın çoğunun bize katılmalarını sağladı. Peki ama neydi aslında beyin yıkama? Onlara “Neden bize karşı savaşıyorsunuz?”, köylülere de “Komünizm her şeyden önce faşizme karşı bir güvencedir,” demek.

İnsanların yediği ağaç kabuklarını ve Nehru’nun bana kıtlıkla ilgili söylediklerini düşünüyorum. Ama beyin yıkama-

nın o zararsız gösterilerle sınırlı olmadığını da biliyorum. Özeleştirme oturumları çoğunlukla, suçlama oturumları olmuş ve peşlerinden partiden atmalar, tutuklamalar, idamlar gelmişti. “Kafanın içinde çöreklenmiş düşmana kararlılıkla karşı çık!” 1942’de Yen’an’da Mao, militanlara işçiler ve köylüler gibi olmaları emrini vermişti. (Vadide kendisinin ekip biçtiği tarlayı göstermişlerdi bana.) Daha sonra da, bütün Çinlilerin “yeniden koşullandırılmaları” emrini vermek zorunda kalacaktı. Onlardan “kalplerini açmalarını” istediğinde, “kalbi sadece Parti için atan” yığınlar and içme törenlerine ve bazıları uçurtma haline getirilen büyük kırmızı kalpler taşımaya başlamıştı. Yeniden konuşmaya başlıyor:

“Güney’i yitirmiştik; hattâ Yen’an’ı boşaltmıştık. Ama Yen’an’ı ve Güney’i de geri aldık. Kuzey’de, Ruslarla ilişki kurma ve kuşatmadan kesin olarak kurtulma imkânını bulduk. Sağlam temeller atma, Parti’yi geliştirme, yığınları örgütleme olanağını bulduk. Si-nan’a kadar, Pekin’e kadar.”

– Sovyetler Birliği’nde Kızıl Ordu’yu Parti yaratmıştı; buradaysa çoğu durumda, Kurtuluş ordusu Parti’yi geliştirmiş gibi görünüyor.

– Tüfeğin Parti’ye komuta etmesine asla izin vermeyeceğiz. Ama VIII. Ordu’nun Kuzey Çin’de güçlü bir parti örgütü, kadrolar, okullar, yığın hareketleri oluşturduğu doğrudur. Yen’an tüfeikle kurulmuştur. Bir tüfeğin namlusundan her şey çıkabilir...

“Ama Yen’an’da, Güney’de ve Uzun Yürüyüş sırasında asla görmediğimiz bir sınıfla karşılaşmıştık: Millî burjuvalar, aydınlar,⁷ Japonya’ya karşı savaşta tek bir cephe oluşturulmasını içtenlikle kabul etmiş olan herkes. Yen’an’da yönetim sorunları ortaya çıkmıştı. Şimdi söyleyeceklerim şaşırtacak sizi: Orada, düşmanın saldırısı bizi zorlamasaydı, asla saldırıya geçmezdik.”

– Sizi tasfiye edebileceklerini mi düşünmüşlerdi?

7 Mao bununla, serbet meslek sahiplerinin yanı sıra, öğrencileri ve öğretmenleri, teknisyenleri ve mühendisleri, yani ne köylü, ne işçi, ne eski *komprador* ne de kapitalist olanlar yığınına kastediyor.

– Evet. Çan Kay Şek’in generalleri ona pek çok yalan söylediler; o da Amerikalılara pek çok yalan söyledi. Geleneksel çarpışmalara girişeceğimizi sanmıştı. Ama Çu-Teh ve Şeng-Yi, geleneksel çarpışmaları ancak, bizim güçlerimiz onlarınkinden üstün duruma geldiğinde kabul ettiler. Kentlerin korunması için pek çok asker bağladı Çan Kay Şek; ama kentlere saldırmadık biz...

– Ruslar da sizi o yüzden onca uzun süre... önemsememişlerdi.

– Devrim yalnızca işçilerle yapılabilecekse, bir devrim yapamayacaktık doğal olarak. Rusların gönülleri Çan Kay Şek’ten yanaydı. Çin’den kaçtığında, ondan en son ayrılan Sovyet büyükelçisi idi.

“Kentler, olgun birer meyve gibi avucumuza düştüler...”

– Rusya yanılmıştı ama, biz de yanılacaktık. XIX. yüzyıl Asya’sı, sömürgeciliğin açıklamakta yetersiz kaldığı bir gerilemenin pençesine düşmüş gibi görünüyordu. İlk olarak Japonya batılılaştı ve çok kısa süre de Amerikalılaşaacağı kehanetinde bulunuldu. Gerçek şu ki, görünüşlere karşın, köklerine kadar Japon kaldı. Büyük Çin’i yeniden biçimlendiriyorsunuz sayın başkan; tablolarda ve propaganda afişlerinde, şiirlerinizde, Çin’in kendisinde açıkça görülüyor bu; turistlerin kınadıkları askeri yanla birlikte...

Ve etrafımızı saran bakanlar kulak kabartıyorlar.

“Evet,” diye yanıtıyor sakın bir sesle.

“Eski, el sabanının hâlâ çok yaygın olduğu tarımınızın maki-neleşmeyi yakalayacağını mı umuyorsunuz?”

– Zaman gerek bunun için...

“Birçok onyl...”

“Ayrıca dostlar gerek. Her şeyden önce de ilişkiler. Çeşit çeşit dost vardır. Siz onlardan birisiniz. Endonezya bir başkası. Aidit⁸ burada; görüşmedim henüz onunla.

“Onunla aramızda ortak noktalar var hâlâ; sizinle bizim aramızda da başka ortak noktalar var. Dışişleri bakanına...”

(Çevirmen kadın sözcüğün Fransızca’sını arıyor.)

8 1960’lardaki daha ziyade SBKP’ye yakın Endonezya Komünist Partisi başkanı.

“...çok yerinde olarak, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin ikili egemenliği altında bir dünya istemediğinizi söylemişsiniz. Onlar, iki yıl önce 'Kutsal İttifak' diye adlandırdığım şeye varacaklar zaten sonunda. Amerikalılara karşı bağımsızlığınızı kanıtladınız siz.”

– Bağımsız ama, onların müttefiğiyiz.”

Görüşmenin başından beri, sigarasını ağzına götürüp, kül tablasının kenarına bırakmaktan başka hareket yapmadı. Genel harekesizliği içinde bir hastaya değil ama, tunç bir imparatora benziyor. Ansızın iki kolunu birden havaya kaldırıp, sonra iki yanına bırakıyor:

– Müttefiklerimiiiizz! Bizimkiler ve sizinkiler.

Ne de işe yarıyorlar ya! tonunda.

“Amerika Birleşik Devletleri Amerikan emperyalizminden başka şey değil; büyük Britanya ikili oynuyor...”

İlk kez Mareşal alıyor sözü:

“Büyük Britanya Amerikan emperyalistlerini destekliyor...”

Aynı anda ben de onu “Malezya'yı unutmayın...” diye yanıtlıyorum. Mao “İyi davranışlar değiş tokuşu,” diyor; ama sesi, sanki kendi kendine konuşurmuşçasına alçalıyor:

“Gerekli olanı yaptık; ama yirmi-otuz yıl içinde neler olacağını kim bilebilir?”

Yarın ne olacağını değil de; halen Çin'de dev çelik fabrikaları kurmakta olan Rusların dün bütün Çinli nöbetçiler körkütük sarhoşken uranyum madenlerine sahip olabilmek için Türkistan bozkırlarında sınır direklerinin yerini değiştirmelerini düşünüyordum – kısa bir süre sonra, karşılıklı resmi görüşmelerden sonra, direkler eski yerlerine dikilmişti... Soruyorum:

“Muhalefet hâlâ güçlü mü?”

– Hâlâ ulusal burjuvalar, aydınlar, vb. var. Her iki kesimin çocukları da muhalefete katılmaya başladılar...

– Neden aydınlar?

– Düşünceleri anti-Marksist. Kurtuluş sırasında Guomindang'a bağlanmış olanları bile kabul etmiştik; çünkü çok az Marksist aydınımız vardı. Etkileri kaybolmaktan hâlâ çok uzak. Özellikle de gençler üstünde...

Ansızın duvardaki resimlerin Mançu üslubunda geleneksel rulolar olduklarını farkediyorum – Mareşal'in bürosundakiler, Çu En-Lay'ın bürosundakiler gibi. Kent duvarlarını kaplayan sosyalist-gerçekçi resimlerden hiçbiri yok.

Büyükelçimiz, “Oysa yolculuklarım sırasında gördüğüm gençlik size derinliğine bağlı sayın başkan,” diyor.

Mao, Lucien Paye'in Milli Eğitim bakanlığı ve Dakar Üniversitesi rektörlüğü yapmış olduğunu biliyor; her fırsat bulduğunda öğrencilerle ve profesörlerle ilişki kurduğunu da. Büyükelçi, elçiliğimizdeki Çin doğumlu birçok görevlinin iyi bildiği mandarinceyi biraz konuşur.

“Olaylara öyle de bakılabilir...”

Tartışmayı savuşturma amaçlı bir nezaket cümlesi değil bu. Mao gençliğe General De Gaulle'le, Nehru'yla aynı önemi veriyor. Çin gençliği konusunda birçok yargıya varılabileceğini düşünür ve bu yargının kendisinininkinden farklı olmasını diler gibi. Büyükelçimizin yeni Çin eğitim sistemini incelemiş olduğunu biliyor: “Yarı çalışma-yarı öğrenim” sistemi, öğrencilere sınavlara kitaplarıyla birlikte girebilme izni..

Dikkatle soruyor:

“Ne kadar zamandır Çin'desiniz?”

– On dört aydır. Ama trenle Kanton'a gittim; Böylece Orta-Güney'i gezme ve heyecan duyarak sayın başkan, Hunan'da doğduğunuz evi görme fırsatım oldu. Se Zuan'ı, Kuzeydoğu'yu gördüm. Yenan'dan önce de Lo-yang ve Sian'ı görmüştük. Her yerde halkla ilişki kurdum. Yüzeysel bir ilişkiydi ama, öğretmen ve öğrencilerle kurduğum gerçek bir ilişkiydi – Pekin'de, bu ilişkilerim oldukça temelli. Öğrenciler sizin onlar için tasarladığınız geleceğe yöneldiler sayın başkan.

– Bir yanı görmüşsünüz...

“Bir başka yan gözünüzden kaçabilmiş...”

“Bununla birlikte görülen ve doğrulanan bir yanda bahsettiğim... Bir toplum, karmaşık bir bütündür...”

“Hang-Çou'daki son sergide kasımpatlarına ne adlar verildiğini biliyor musunuz? Sarhoş dansöz, günbatımında eski tapınak, sevgilisini pudralayan âşık...”

“İki eğilimin bir arada yaşamaları mümkün... ama pek çok çatışma olgunlaşıyor...” Gelecekte ve kardeşlikten başka şeyden söz edilmeyen bu ülkede, sesi geleceğin karşısında nasıl da tek başına görünüyor! İlk tarih kitabımdaki, çocuklara yönelik bir resim geliyor aklıma: Uzakta Ren boyunca ilerleyen ilk Normanlara bakan Charlemagne...

“Tarım sorunu da, sanayi sorunu da çözülemedi. Gençlik sorunu ise çözümden daha da uzak. Devrim ve çocuklar; onları yetiştirmek istiyorsak, biçimlendirmek gerekir...”

Uzun Yürüyüş sırasında köylülere bırakılan kendi çocukları bir daha bulunamamış. Belki de bir halk komününde, geçmişte onca başka çocukla ve cesetlerle birlikte geride bırakılmış otuz yaşlarında iki delikanlı vardır ve Mao Zedung’un soyadsız oğullarıdır.

“Gençliğin kendini kanıtlaması gerek...”

Bir merak esintisi daha da hareketsizleştiriyor çevremizdekileri. Çin’in yeniden ayağa kalkması konusunda söyleyeceklerini beklerken oluşan karmaşık meraktan çok farklı. Bir atom bombası patlatma denemesinin gizlice hazırlanışından söz ediyormuşuz gibi. Nehru geliyor aklıma: “Gençlikten hiçbir beklentim yok.” Dört milyona yakını entellektüel yirmi beş milyon genç komünist var; Mao’nun söyledikleri, “Yüz Çiçek”in* başlamasına, sonra da bastırılmasına yol açan kampanya ile karşılaştırılabilecek yeni bir devrimci eylemi ima ediyor ve kuşkusuz önceden bildiriyor. İsteddiği ne? Gençliği ve orduyu Parti’ye karşı harekete geçirmek mi?

“Yüz farklı çiçek açsın, yüz farklı okul birbiriyle yarışsın!” Mao, “yeniden biçimlendirilmiş” Çin’e inandığı bir dönemde, bir liberalizm ilanına benzeyen bu sloganı ortaya atmıştı. Çağrıda bulunduğu, komünist partilerin o pek değer verdiği “yapıcı” eleştirileri için çağrı yapıyordu. Gerekli reformları bunlara dayandırabileceğini düşünüyordu. İşçi Parti’ye saldırmaya kadar vardırıran olumsuz eleştiriler yığını karşısında buldu kendini. Sparta’nın katı yöntemlerine dönüş gecikmedi; aydınlar yeniden

(*) Mao’nun 1950’lerin sonlarında başlattığı “yüz çiçek açsın, yüz fikir yarışsın” sloganlı kampanya – ç.n.

biçimlendirilmeleri için halk komünlerine gönderildiler. Rejim düşmanları “Yüz Çiçek”i, bu oyuna kanan muhalifleri ormandan dışarı çekmeye yönelik bir yem saydılar. Ama Mao, Parti çizgisini içtenlikle yumuşatmak istemişti; tıpkı teşvik ettiği eleştirinin asla bir özeleştiri olmadığını anladığında parti çizgisini yeniden aynı katılığa çekmeyi içtenlik ve kararlılıkla istediği gibi. Birçok açıdan, bugün de “gençlik çiçek açsın” cümlesi parola olarak alınırsa durum aynı olacaktı. Genç komünistlerin bütün gençliği “Büyük ileri atılım”la karşılaştırılabilecek bir eyleme sürüleyeceğine inanıyor muydu? Öte yandan, Parti’yi yeniden sınamak da gerekiyordu kuşkusuz. “Yüz Gül”ü izleyen bastırma hareketi, protestocu gençliğin yanı sıra, onların protestolarına göz yuman parti üyelerini de saf dışı etmişti. Bütün gençliği etkilemek ve bu eylemle Parti’yi sınamak gerekiyordu. Çu En Lay’ın ima ettiği “Batı’nın az gelişmiş ülkeler tarafından kuşatılması, yani Mao’nun dediği gibi “dünyanın geleceği,” Çin gençliğinden ayrı düşünülemez. Dünyanın Çin’in yönetimi altında kurtuluşuna gerçekten inanıyor mu acaba? Büyük bir ulusun inanç ve fikir yayıcıları tarafından yaratılan devrim, Amerika Birleşik Devletleri’nin yalnızca bu yayılmayı durdurmakla sınırlı siyasetinden daha geniş kapsamlı ve daha çarpıcı bir siyaset gibi görünüyor. SSCB’nin Sun Yat Sen nezdindeki temsilcisi Borodin, *Hong Kong Times*’in muhabirine şu yanıtı vermişti: “Protestan misyonerlerin eylemini anlıyorsunuz değil mi? Öyleyse benimkini de anlıyorsunuzdur.” Ama 1925’teydi bu. Somali cumhurbaşkanı için iki bin dansçı ve üç yüz bin seyirci bir araya getiriliyor – peki sonra? Stalin Komintern’e değil Kızıl Ordu’ya inanırdı ve belki Mao da, az gelişmiş ülkelerin dünya iktidarını ele geçirmelerine, Stalin’in dünya proletaryasının iktidarı ele geçireceğine inandığı gibi inanıyordu yalnızca. Devrim yenecek: Ama geçici olarak, Somali cumhurbaşkanları, Vietnam savaşı, savaşçı propagandanın köylere kadar yaygınlaştırılması, Sparta yöntemlerini meşrulaştırmaktır. Mao, Hanoi’yi, Somali’yi, San Domingo’yu kutsayıp, Tibet’teki rakiplerini tasfiye ediyor. Vietnam’ın savunulması ve Tibet’in komünistleştirilmesi, Somalilere ve Kongolara yapılan sembolik yardımların çok ötesinde, tıpkı ikizlerin eski im-

paratorluğun memelerinde yeniden bir araya gelmeleri gibi. Da Nang çevresindeki çalılıklarda vurulup düşen her Vietnamlı gerilla, Çin köylülerinin meşekkatli çabasını meşrulaştırıyor. Çin, kurtuluşları için savaştan bütün ezilen ülkelere yardım edecek (nereye kadar?); ama o ülkelerin savaşımı da, onu güçlendiriyor. Mao stratejik açıdan “emperyalizm ve kuşkusuz onunla birlikte kapitalizm de, yok olmaya mahkûm,” diyor; “ama taktik açıdan, Kurtuluş ordusu birlikleri Çan Kay Şek’inkilerle nasıl savaştılsa onunla da öyle savaşmak gerek.” Ve taktik açıdan, savaşın sonunu belirleyecek çarpışmalar Çin’de olacak; çünkü Mao kendini tamamen dışarıya bağlı kılmayacak. Ama artık Uzun Yürüyüş bir efsane gibi görünüyor ve Çan Kay Şek’e karşı savaşanlardan sağ kalanlara “Eski muhripler” deniyor.

Mao sanayi sorununun çözülemediğini söyledi az önce; ama bu durumdan kaygılandığını sanmıyorum; zihnen, Çin’in dönüşümünü tamamladığını düşünüyor. Tarım sorununun da çözülemediğini söyledi; bazı kişiler –en önce de kendisi– Çin’in tarıma elverişli bütün topraklarının ekilip biçildiğini ve toprakların veriminin artık ancak sınırlı miktarlarda artırılabilceğini söylüyorlar; bazıları ise, yakın gelecekte bozkırların da değerlendirileceğini ve verimin iki kat artırılacağını ilan ediyor. Atom bombası ile el sabanı sonsuza kadar bir arada var olmayacaklar. Ama Mao, tarımın ve sanayinin moderleştirilmesinin, ancak ve sadece –tıpkı geçmişte imparatorun toprağın güçlerini düzenlediği gibi– Parti’nin de içinde yığınlara anlatıp, yol gösterip yönettiği Çin’in güçlü yapıları aracılığıyla gerçekleştirilebileceğine inanıyor. Tarım ile sanayi birbirlerine bağıdırlar ve öyle kalmaları gerekir; siyaset teknikten önce gelir. Sovyet devleti, son derece gururlandığı Rus gençliğinin siyasetle bir ölçüde ilgisiz hale gelmesini kaldıracak kadar güçlenmiş olabilir; ama Çin devleti hâlâ, Çin’i coşturan bir mücadelede her gün kazanılan zaferlerden başka bir şey değil. Savaştan önceki Rus devleti gibi, Çin devletinin düşmanlara ihtiyacı var. Açlığa yol açan sefaletle kıyaslandığında, pirinç kâsesi veren kemersıkma kemersıkma mıydı ki? Ama sefalet uzaklaşıyor, imparatorluk ve Guomintang dönemlerindeki toprak sahipleri öldüler, Japonlar ve

Çan Kay Şek çekip gitti. Tai-ping devrimcilerini andıran Şen-Si'nin okuma-yazma bilmezleri ve Kurtuluş ordusu tarafından azat edilip Ulusal Azınlıklar Okulu'nda eğitilen Tibetli toprak köleleriyle, Lucien Paye'in sorular sorduğu öğrenciler arasında ortak olan nedir? Mao'nun sözünü ettiği revizyonizm, ne denli kötü olduğuna tanık olunmamış bir geçmişe duyulan özlemden çok, hiç şüphesiz tam da burada. Yaşları on yedinin altında olan iki yüz seksen milyonu aşkın genç Çinlinin, Pekin'in ele geçirilmesinden önceki dönemle ilgili hiçbir anısı yok.

Çevirmenin son cümlesinden bu yana kimse konuşmadı. Mao'nun yanındakilerde uyandırdığı duygu aklımı kurcalıyor. Öncelikle, hemen hemen dostane bir saygı bu: Stalin'in değil de, Lenin'in çevresindeki Parti merkez komitesi gibi. Ama bana anlattıkları, zaman zaman, yanındakiler aracılığıyla hayali bir muhalife cevap veriyormuş gibi. Sanki biraz da, hoşunuza gitsin gitmesin böyle olacak bu, der gibi. Onlara gelince, dikkat dolu seslilikleri ile hafiften bir mahkeme heyeti havası veriyorlar.

Mao, "Yeri gelmişken söyleyeyim," diyor, aslında yerinin geldiği filan yokken, "birkaç ay önce ülkenizden gelen bir milletvekilleri topluluğuyla görüştüm. Sosyalist ve komünist partileriniz söylediklerine gerçekten inanıyorlar mı?"

– Ne söylediklerine bağlı...

"Sosyalist Parti her şeyden önce bir memur partisidir; eylemini Fransız yönetim aygıtında önemli rol oynayan Force Ouvrière'in* sendikaları aracılığıyla yürütür. Marksist söylemli bir liberal partidir. Midi bölgesinde sosyalistlere oy veren bağ sahiplerinin sayısı hiç de az değil."

Bu ilk gerçekleri açıkladığımda, dinleyicilerim afallar gibi oluyorlar.

"Komünist Partisi'ne gelince, onların dörtte birini, beşte birini alır. Benim gibi sizin de bildiğiniz üzere, parti aygıtının tabanında, cesur ve sadık militanlar var... Başka bir mücadeleci partinin doğmasına fırsat vermeyecek kadar devrimci, bir devrim gerçekleştirilmeyecek kadar güçsüz bir parti."

– Sovyetler Birliği'nin revizyonizmi onun belki oy yitirme-

(*) Force Ouvrière: Fransa'nın üç büyük sendikal konfederasyonundan biri – ç.n.

sine yol açmaz ama, bazı militanlarını yitirmesine neden olur.

“Parti olarak bize karşılar. Arnavutluk dışında bütün ülkelerin komünist partileri gibi. Onlar, yeni bir sosyal-demokrat parti türü haline geldiler...”

– Fransız Komünist Partisi, Stalinci son büyük partiydi. Fransız komünistlerinin çoğu bireysel olarak, öpülmesi için bir yanaklarını size, öbür yanaklarını Ruslara uzatmak isterlerdi.

Pek iyi anlamamış gibi. Çevirmen kadın biraz açıyor sözlerimi. Mao Mareşal’e, cumhurbaşkanına ve öbür bakanlara dönüyor. Kahkahasının bulaşıcı olduğu söylenir hep. Doğru bu: Tümü kahkahayı basıyor. Herkes yeniden ciddileştiğinde:

“General De Gaulle ne düşünüyor bu konuda?” diyor.

“Pek önem vermiyor Komünist Parti’ye. Seçime katılan partilerden biri işte. Şu an için Fransa’nın kaderi General ile Fransızlar arasında.”

Mao düşünüyor.

“Menşevikler ve Plehanov Marksist; hattâ Leninisttiler. Yığınlardan koptular ve sonunda bolşeviklere karşı silaha sarılmaya vardırıldılar işi – en sonunda da sürgün edildiler ya da kurşuna dizildiler...”

“Şu anda bütün komünistlerin önünde iki yol var: Sosyalizmi inşa veya revizyonizm. Artık ağaç kabukları yemiyoruz ama, günde bir kâse pirinçten fazlasını yiyebilecek duruma da gelmedik. Revizyonizmi kabul etmek, insanların elinden bir kâse pirinci çekip almak demek. Devrimi isyancı köylülerle yaptığımızı sonra da onları Guomindang yönetimindeki kentlere yönelttiğimizi söylemiştim size. Ama Guomindang’ın yerini, ne kadar güçlü olursa olsun Çin Komünist Partisi almadı: *Yeni Demokrasi* partisi aldı. Devrimin tarihi ve büyük kentlerin proletaryasının zayıflığı, komünistleri küçük burjuvaziyle birleşmek zorunda bıraktı. Bizim devrimimiz bu yüzden de sonuçta Rus devrimine benzemeyecek, Rus devriminin de sizin devriminize benzemediği gibi...Toplumumuzun geniş tabakaları bugün hâlâ, faaliyetleri öylesine koşullanmış halde ki zorunlu olarak revizyonizme yöneliyorlar. İstedikleri şeylere ancak, yığınların elinden alarak sahip olabilirler.”

Stalin geliyor aklıma: “Ekim Devrimi’ni, iktidarı kulaklara vermek için yapmadık biz!..”

Mao sürdürüyor sözlerini:

“Rüşvet ve yozlaşma, yasalara aykırı davranma, okumuşların kibri, memur olup artık ellerini kirletmeyerek ailenin saygınlığını artırma isteği, bütün bu saçmalıklar, bir hastalığın belirtilerinden başka şey değiller. Parti içinde de, parti dışında da görülen hastalığın nedeni, tarihsel koşulların kendisi. Ama aynı zamanda da siyasal koşullar.”

Kuramını biliyorum: Eleştiriye katlanamamakla başlanır işe; sonra yığınlardan kopulur ve Parti devrimci gücünü yalnızca kendinden alabileceğinden, yeni bir sınıfın oluşmasına hoşgörü gösterilir; sonunda da Kruşçev gibi, Amerika Birleşik Devletleri’yle kalıcı barış içinde bir arada yaşama ilan edilir – ve Amerikalılar Vietnam’a gelirler. Vaktiyle söylediği bir cümleyi unuttum: “Bu ülkede yaşayanların yüzde altmışı yoksul köylüler ve devrim duyguları hiçbir zaman eksik olmadı.” Bu konuda ne düşündüğünü az önce söylemişti: Yığınları eğitebilmek için, onlardan öğrenmek gerek.

“Bu yüzden Sovyet yönetimi bir... dinden dönmedir,” diyor.

Çevirmen kadın, sözcüğü neredeyse hemen buldu: Dinden dönme. Rahibeler tarafından mı eğitilmiş acaba?

“Kapitalizmin yeniden kurulmasına doğru gidiyor Sovyetler Birliği ve Avrupa’nın neden hoşuna gitmesin bu, diye düşünüyor insan.”

– Üretim araçlarının özel mülkiyetine dönmeyi tasarladıklarım sanmıyorum.

– Gerçekten emin misiniz bundan? Yugoslavya’ya bir bakın!

Yugoslavya’dan söz etmek istemiyorum ama, iki büyük âsi Mao ve Tito’nun ikisinin de, Moskova’daki Gri Ev’in kadrolarına yabancı –her ikisi de gerilla önderi– olduğu geliyor aklıma.

“Sanırım Rusya, gerçek kapitalizme dönmeksizin Stalin rejiminden sıyrılmak istiyor. Belirli bir liberalizme yöneliş bundan kaynaklanıyor. Ama gerektirdiği şey, bir iktidarın başkalaşması: Liberal Stalincilik olmaz. Rus komünizmi dediğimiz şey Stalin rejimi ise, bir rejim değişikliğiyle karşı karşıyayız. Kuşatıl-

manın ve ağır sanayiye önceliğin sona ermesi, siyasal polisin dördüncü güç olmasından vazgeçilmesi, 1945 zaferi, Sovyetler Birliği'ne en azından Lenin'den Stalin'e geçiş kadar kökten bir başkalaşım getirdi. Brejnev, Kruşçev'in siyasetinin sürdürücüsüdür ve bütün Brejnevler öyle olacaklar. İnsanın eşine bile siyasetten söz edemediği dönemi gördüm ben; şimdi metroda hükümetle ilgili fıkralar anlatmaya cesaret edildiğini işittiğimde, söz konusu olanın gördüğüm şeyde bir 'yumuşama' değil, kökten bir dönüşüm olduğunu düşündüm."

– Sözün kısası, artık komünist bile olmadıklarına göre revizyonist olmadıklarını düşünüyorsunuz. Belki de haklısınızdır, şey düşünülürse...

Kadın çevirmen sözcüğü bulamıyor bir an.

"Hayhuy" diyor bizim çevirmenimiz.

– Orada hüküm süren hayhuy düşünülürse; herkesi aldatmaktan başka amacı da olmayan hayhuy. Bununla birlikte yöneticilik, henüz birer sınıf olmayan, ama komünist siyasette ağırlıklarını hissettiren yeni toplum tabakalarının şekillenmesini kabul ediyor...

Roma, Sparta'dan uzaklaştığında ihanet eder. Çünkü, Çinli bir Sparta'yı, zaten Capua saydığı bir Roma'nın yanında tutmak kolay değil.* Rusların öfkeli yanıtını biliyorum: Mao bir dogmatik, tuhaf düşünceli biri. Devrim'den elli yıl sonra devrimci tutku nasıl korunabilir ki? Ekim Devrimi'ni yeniden başlatabilmek için Rusya'nın elinde ne çarın uğradığı bozgun var, ne kapitalistler, ne de soylular. Çin, bizim otuz yıl önce geçmiş olduğumuz sınavlardan geçiyor. Onun hiçbir şeyi yok; bizimse bir şeylerimiz var ve yeniden başa dönmek istemiyoruz. Bütün ideolojilere yeni bir olgu egemen: Nükleer savaş, o savaşa katılacak ulusları ortadan kaldıracak. Kruşçev teröre ve çalışma kamplarına son verdi; silahsızlanma sözleşmeleri yapılabileceğine inandı. Ülkeyi hafiflikle yönetti ama, biz de onun gibi, dünyada komünizmi savaş tehlikesini bir yana bırakarak kurmak istiyoruz. Mao'nun yanıtını da biliyorum. Lenin'in ölüm

(*) Roma-Capua: Yazar Roma İmparatorluğu'nun kuruluş çağındaki iç-bölgesel çatışmalara atıf yapıyor – ç.n.

döşegindeki sözlerini yineleyecek: “Son tahlilde, mücadelemizin başarısını, Rusya, Çin ve Hindistan’ın dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturmaları belirleyecek.” Çin Komünist Partisi’nin bütün öbür komünist partilerden daha çok deneyim biriktirdiğini anımsatacak. Yanında oturan Liu Şao Şi’nin cümlesini geçirecek aklından: “Mao’nun dehası, Marksizm-Leninizmin Avrupalı özelliğini, Asyalı biçimine dönüştürmektir.” Kruşçev’in Çin’i Kimoy ve Matsu adaları olayında yalnız bırakmış olmasının bir ihanet, SSCB’nin Kongo’daki Birleşmiş Milletler harekâtını desteklemesinin de ikinci bir ihanet olduğunu tekrarlayacak... Rus uzmanların geri çekilmesiyle ilgili koşulların amacının, başlatılmış bütün büyük bayındırlık çalışmalarının yarım bırakılmasına zorlamak olduğunu da. Amerika Birleşik Devletleri’nin her müdahalesinin, onları yoksul ve devrimci çoğunluğun gözünde bir kin nesnesine dönüştürdüğünü ve sömürgeler dünyasının parçalanmasının şimdi hızlı bir eylem gerektirdiğini... Kruşçev’in, nükleer savaş korkusundan devrim korkusuna geçmiş Leninist olmayan bir küçük burjuva olduğunu ve Sovyet hükümetinin artık yığınlara çağrıda bulunamayacağını, çünkü onlardan korktuğunu da yineleyecek.

Çin’de kentlilerin, fabrika mühendis ve yöneticilerinin halk komünlerine gönderilmesi, Avrupa’daki zorunlu askerlik hizmeti kadar alışılmış bir katılıktadır. Partinin sloganları, kurtuluş destanına eşlik eden, “anne-baba ile çocuklar veya farklı cinsiyetler arasındaki sevginin aşırılığa vardırılması gibi burjuva duygulara karşı açılan savaş”ın saçma sloganları bile sorgulanmaz. Ama sloganlara ancak, yığınlar seferberlik halindeyken uyulur. Mao Çin’i ancak gönüllülerle yaratabilir. Çin’i yaratmaya savaştan daha çok önem veriyor ve Amerika Birleşik Devletleri’nin artık, Kore’de olduğu gibi Vietnam’da da nükleer silah kullanamayacağına kani. Sürekli devrime hâlâ inanıyor – ve aradaki en büyük engel Rusya.

Troçki geliyor aklıma ama, sürekli devrimi, yenilmiş bir Troçki’den başka savunmanı duymadım. Ve hiçbir yüceltme yok Mao’da. Kruşçev’in neyi umduğunu biliyor; Lenin’in ne düşündüğünü ve Fransız Devrimi’nin ne yaptığını biliyor. Her devlet

başkanı devrimin devletle sonuçlandığına inanır. Milyonlarca sadık adamından, geçmişini çevreleyen saygıdan güç alan Mao, devletin devrimi sürekli kılacak araç olabileceğine inanıyor. Uzun Yürüyüş'ün en kötü günlerinde komünizmin Çin'de zafere ulaşacağına inanırkenki aynı destansı, gülümseyen sükûnetle.

Üçüncü kez bir kâtip gelip Liu Şao-Şi'yle konuştu ve cumhurbaşkanı üçüncü kez Mao'nun yanına gidip alçak sesle bir şeyler söyledi. Mao eliyle bir bıkkınlık işareti yapıp, ellerini koltuğunun kollarına bastırarak ayağa kalkıyor. Aramızda en dimdik olanı: Tekparça taştan yontulmuş gibi. Sigarası hâlâ parmaklarının arasında. İzin istiyorum ve neredeyse kadınsı, avuç içi sanki sıcak suda pembeleşmiş bir el uzatıyor bana. Kâpiya kadar eşlik ederek şaşırtıyor beni. Çevirmen kadın aramızda, biraz geride; hemşire de onun arkasında. Görüşmeye katılan öbürleri, Fransa büyükelçisi ve tek söz bile etmemiş olan cumhurbaşkanı, önümüzden yürüyorlar. Oldukça gerimizde de daha genç başka bir grup – sanırım yüksek görevli memurlar.

Küçük adımlarla, bacaklarını bükmeden yürüyor; açık renk ya da beyaz üniformalar arasında koyu renk üniformasıyla çok daha fazla benziyor tunç bir imparator heykeline. Fransa'da Kurtuluş madalyasını aldığı sıradaki Churchill geliyor aklıma. Saygı duruşunda bulunan muhafız birliğini denetlemesi gerekiyordu. O da küçük adımlarla yürüyebiliyordu ve her askerinin önünde durup madalyalarını inceledikten sonra öbürüne geçiyordu. Ölümçül bir yara almışa benziyordu o sırada. Askerler, sarsılmış yaşlı aslanın ağır ağır önlerinden geçişine bakıyorlardı. Mao sarsılmış değil: Bir başkomutan heykelinin güçlkle sağlanmış dengesi var üstünde ve herhangi bir imparator mezarından çıkıp gelmiş bir efsane kişisi gibi yürüyor. Çu En Lay'm birkaç yıl önce söylediği bir cümleyi yineliyorum ona: "1949'da yeni bir Uzun Yürüyüş'e başladık ve henüz yolun ilk konaklama yerine ulaştık."

– Lenin şöyle yazmıştı: "Proletarya diktatörlüğü, eski toplumun bütün güçlerine ve geleneklerine karşı ara verilmeyen bir savaştır." Ara verilmeyen. Kruşçev Rusya'da çelişkilerin orta-

dan kalktığına gerçekten inandıysa, bunun nedeni dirilen Rusya'yı yönettiğini sanması olabilir...

– Hangi Rusya o?

– Zaferler Rusya'sı. Bu kadarı yeterli olabilir. Zafer, pek çok yanılısamanın anasıdır. Camp-David'den sonra buraya ilk gelişinde, Amerikan emperyalizmiyle uzlaşmalara inanıyordu. Sovyet hükümetinin bütün Rusya'nın hükümeti olduğunu, Rusya'da çelişkilerin neredeyse bütünüyle ortadan kalktığını düşünüyordu. Gerçekte ise, zaferin öne çıkardığı çelişkiler, halk için eskilerinden daha az acı verici olsalar da –neyse ki öyleler– en az eskileri kadar derin köklere sahiptir. Kendi başına bırakılan insanlık mutlaka kapitalizmi kurmaz (bu yüzden Rusların üretim araçlarında özel mülkiyete dönmeyeceklerini söylerken belki de haklıydınız siz), ama eşitsizliği yeniden kurar. Yeni sınıfları öne çıkaran güçler, gayet zorludur. Apoletleri ve rütbe unvanlarını kısa süre önce kaldırdık biz; her “kadro” haftada en az bir gün işçilik yapıyor; trenler dolusu kentli, halk komünlerinde çalışmaya gidiyor. Kruşçev, bir komünist partisi iktidarı ele geçirdiğinde devrimin gerçekleştiğini düşünüyordu – sanki söz konusu olan bir ulusun kurtuluşuymuş gibi!

Sesini yükseltmiyor ama, Rus Komünist Partisi'nden söz ederken duyduğu düşmanlık, Çu En Lay'm Amerika Birleşik Devletleri'nden söz ederkenki düşmanlığı kadar açıkça belli. Oysa Lo-yang'daki ya da Pekin sokakçıklarındaki (başka Beyaz görmedikleri için), bizi Rus sanan küçük çocuklar, gülümseyerek bakıyorlardı yüzümüze.

“Lenin iktidar ele geçirildiğinde devrimin yalnızca başladığını biliyordu. Sözünü ettiği güçler ve gelenekler yalnızca burjuvazinin bir mirası değil. Aynı zamanda da alinyazımız onlar. Guomindang başkan yardımcılığı yapmış olan Li Tsong-yen, Tayvan'dan Çin'e döndü kısa süre önce. Dönen bir kişi daha! Ona ‘Çin'i güçlü bir devlet haline getirebilmemiz için bize daha yirmi-otuz yıl gerek,’ dedim. Ama o çabalarımız Çin'in Tayvan'a benzemesi için mi? Revizyonistler nedenler ile sonuçları karıştırıyorlar. Eşitliğin, tek başına hiçbir önemi yoktur; yığınlarla ilişkilerini kesmemiş olanlar için doğal bir şey olduğun-

dan önemi vardır. Genç bir 'kadro'nun gerçekten bir devrimci olup olmadığını bilmenin tek yolu, onun işçi ve köylü yığınlarına gerçekten bağlı olup olmadığına bakmaktır. Gençler doğuştan kızıl değiller; devrimi görmediler. Kosigin'in XXIII. Parti kongresinde söylediklerini anımsarsınız: 'Komünizm, yaşam düzeyinin yükseltilmesidir.' Elbette! Yüzme de, don giymenin bir biçimidir! Stalin kulakları yok etmişti. Söz konusu olan çarın yerine Kruşçev'i, bir burjuvazinin yerine komünist diye adlandırılan başka bir burjuvaziye geçirmek değil. Kadınlar konusunda olduğu gibi: Elbette onlara önce hukukî eşitlik vermek gerekiyordu! Ama o noktadan sonra, yapılacak daha o kadar çok şey var ki! Çin'i onu bulduğumuz yere sürüklemiş olan düşüncenin, kültürün, geleneklerin ortadan kalkması ve henüz var olmayan Çin proletaryasının düşüncesinin, kültürünün, geleneklerinin ortaya çıkması gerek. Yığınların içinde hâlâ Çinli kadın da yok; ama var olmayı istemeye başlıyor... Dahası, kadınları özgürleştirmek demek, çamaşır makineleri üretmek değil; erkeklerini özgürleştirmek demek de bisikletler üretmek değil, Moskova metrosunu yapmaktır."

Onun kadınlarını ya da daha doğrusu onlarla ilgili anlatılanları düşünüyorum. İlk eşini ailesi seçmiş. İmparatorluk dönemiymiş. Mao bir gün imparatoriçeyi görebilirdi. Eşinin yüzündeki tülü aralamış, çirkinliğini görmüş ve kaçmış. İkinci eşi öğretmeninin kızıymış. Âşık olmuş ve bir şiirinde, isminin sözcükleri ile oynayarak "kibirli kavak ağacım," diye bahsetmiş. O eşi; Guomindang tarafından rehine alınmış ve kafası kesilerek öldürülmüş. Mao'nun Tchong-King'de Çan Kay Şek'in karşısında kadeh kaldırırken görüldüğü fotoğraf geliyor aklıma: Ribbentrop'un karşısındaki Stalin'inkinden çok daha buz gibi bir yüz. Üçüncü eşi Uzun Yürüyüş'ün kadın kahramanıymış: On dört yara. Mao boşamış onu (Komünist Partisi'nde boşanılmaz); bir eyaletin yöneticisiymiş şimdi kadın. Son olarak da, partiye hizmet etmek için düşman hatları arasından geçerek Yenan'a ulaşan Şanghaylı tiyatro yıldızı Ciang Çing'le* evlenmiş. Ordu tiyatrosunun yöneticiliğini yapmış eşi ve Pekin'in

(*) Sonradan proleter kültür devriminde önemli rol oynadı.

alınmasından bu yana sadece Mao ile birlikte ve halkın karşısına hiç çıkmamış.

Yeniden konuşmaya başlıyor:

“Çin proletaryası ortak bir mandarinin ırgat sürüsü değil. Halk ordusu da Çan Kay Şek ordusu gibi bir partizan müfrezesi değil. Düşünce, kültür ve geleneklerin bir kavgadan doğmaları, kavganın da bir geri dönüş tehlikesi var oldukça sürmesi gerek. Elli yıl uzun bir süre değil; olsa olsa bir insan ömrü... Geleneklerimizin eski geleneklerden, sizin geleneklerinizin Ortaçağ geleneklerinden farklı oldukları kadar farklı olmaları gerek. Her şeyi üstüne kurmuş olduğumuz taban, yığınların gerçek çalışması, askerlerin gerçek savaşı. Bunu anlamayan kişi, devrimin dışına çıkmış olur. Devrim bir zafer değil, yığınların ve ‘kadro’ların birçok kuşak boyunca birbirine karışmasıdır...”

Yenan’daki mağarada Çin’den böyle söz ederdi kuşkusuz. Büyük Kurucular’dan ve Cengiz Han’dan söz ettikten sonra “öyleyse şu zamana bakın...” diye devam eden şiiri geliyor aklıma.

“Gene de o Çin, büyük imparatorluklar döneminin Çin’i olacak değil mi?” diyorum.

“Bilmiyorum; ama yöntemlerimiz iyi olursa –hiçbir sapmaya gözyummazsak– Çin’in kendi kendisiyle ölçüσεceğini biliyorum.”

Yeniden izin isteyeceğim kendisinden: Otomobiller aşağıda, giriş merdiveninin önündeler.

“Ama bu kavgada bir başımızayız,” diye ekliyor.

– İlk kez başınıza gelmiyor bu.

– Yığınlarla bir başımayım. O günü beklerken.

İçinde üzüntü, belki acı bir alaycılık, her şeyden önce de kıvanç bulunan şaşırtıcı ses tonu. Sanki bu son cümleyi yanımızdaki kişiler için söylemiş gibi ama, ancak onlar yanımızdan uzaklaştıklarından bu yana tutkuyla konuşuyor. Hastalığının onu zorladığından çok daha yavaş yürüyerek.

“Şu sıradan ‘revizyonizm’ sözcüğüyle dile getirdiğimiz şey, devrimin ölümüdür. Her alanda, orduda yaptığımız şeyi yapmamız gerek. Devrimin aynı zamanda da bir duygu olduğunu söylemiştim size. Onu Rusların yaptığı şeye, bir geçmiş duygu-

suna dönüştürürsek, her şey çöker. Bizim devrimimiz yalnızca bir zaferin sabitleştirilmesi olamaz.

– Büyük İleri Atılım bir sürekli kılma hareketinden çok daha fazlası gibi görünüyor değil mi?

Çevremizde göz alabildiğine büyük devlet binaları uzanıyor.

– Evet. Ama öte yandan... Bir görünen vardır; bir de görünmeyen... İnsanlar ömürleri boyunca devrimi taşımaktan hoşlanmıyorlar. “Çin Marksizmi halkın dinidir,” dediğimde, demek istemişim ki (ama kırsal kesimde ne kadar komünist var bilir misiniz? Yüzde bir) komünistler Çin bir başka Uzun Yürüyüş’teymişçesine sadakatle çalışırlarsa, o takdirde ancak Çin halkını gerçekten ifade ediyor olurlar. “Biz halkın çocuklarıyız,” dediğimizde, Çin bunu “Gökyüzünün oğlu”nu anladığı gibi anlıyor. Halk Kutsal atalarımız haline geldi. Halk, zaferi kazanan Komünist Partisi değil.

– Mareşaller istikrardan hoşlanırlar; ama siz rütbeleri kaldırdınız.

– Yalnızca mareşaller değil. Ayrıca, eski muhriplerden sağ kalanlar, tıpkı devletimiz gibi, hareket tarafından yeniden biçimlendirildiler. Çoğu şimdi ampirik, kararlı, temkinli birer devrimci. Buna karşılık dogmatik olan bütün bir gençler kuşağı var ve dogma, sığır tezeğinden daha az yararlıdır. Her şey haline getirilebilir; revizyonizm haline bile. Büyükelçiniz ne düşünürse düşünsün, bu gençlik tehlikeli eğilimleri temsil ediyor... Başka eğilimlerin de var olduğunu göstermenin vakti geldi...

Aynı zamanda hem Amerika Birleşik Devletleri’ne ve Rusya’ya karşı, hem de Çin’e karşı mücadele ediyor gibi: “Hiçbir sapmayı hoş görmezsek...”

Adım adım giriş merdivenine yaklaşıyoruz. Yüzüne bakıyorum (o önüne bakıyor). Anıştırmanın olağanüstü gücü. Yeneden müdahale edeceğini anlıyorum. Gençliğe mi? Orduya mı? Lenin’den bu yana başka hiçbir insan böylesine güçlü sarımadı tarihi. Uzun Yürüyüş onu, herhangi bir kişilik özelliğinden daha iyi tarif ediyor ve kararı sert, çetin olacak. Henüz duraksıyor ve neye yönelik olduğunu bilmediğim bu duraksamada destansı bir şey var. Çin’i yeniden yaratmak istemişti ve yarattı; ama ay-

nı kararlılıkla devrimi sürekli kılmayı da istemekte ve gençliğin de aynı şeyi istiyor olması onun için vazgeçilmez bir şey... Troçki geliyor aklıma ama, "sürekli devrim" başka bir bağlamdaydı ve Troçki'yi ancak bozguna uğramasından sonra tanımıştım ben (Royan'da ilk akşam, dimdik beyaz saçlarının parıltısı, gülümsemesi ve otomobil farlarının ışığı altında ayırık küçük dişleri)... Yanımda ağır ağır yürüyen adam, sürekli devrimden daha fazla bir şeyin, ikimizin de sözünü etmediği dev bir düşüncenin pençesinde: Az gelişmiş ülkeler Batı ülkelerinden çok daha kalabalıklar ve mücadele, sömürgeler birer ulus olur olmaz başladı. Devrimin dünya çapında gerçekleşmesini göremeyeceğini biliyor. Az gelişmiş uluslar, 1848'de proletaryanın içinde bulunduğu durumdadılar. Ama bir Marx (herkesten önce de kendisi), bir Lenin olacak. Çok şey yapılır bir yüzyılda! Söz konusu olan falanca ya da filanca dış proletaryanın bir iç proletaryayla birleşmesi, Hindistan'ın İngiliz işçileriyle, Cezayir'in Fransız komünistleriyle birleşmesi değil; küçük Avrupa yarımadasının, nefretlik Amerika'nın karşısındaki uçsuz bucaksız mutsuzluk alanları. Proletaryalar, Rusya'da olduğu gibi, Amerika'da olduğu gibi kapitalizmlerle birleşecekler. Ama kendini öc almaya ve adalete adanmış bir ülke var, yeryüzü ölçeğinde boy ölçüşmeden önce silahlarını bırakmayacak, düşüncesinden vazgeçmeyecek bir ülke var. Avrupa'nın üç yüzyıllık enerjisi sönmeye başladı bile. Çin'in çağı başlıyor. İmparatorları düşündürtmüştü bana; şimdi ise ayakta dururken, eskiden imparator mezarlarının yol kenarında duran, ama artık hintdarısı tarlalarına atılmış gördüğümüz paslanmış ordu komutanı zırhlarını düşündürüyor. Bütün konuşmamızın arkasında, pusuda bekleyen bir dünyanın doğacağı umudu idi. Sonsuz koridorda yüksek görevliler, geri dönmeye cesaret edemeden durmuş bekliyorlardı.

"Bir başımayım," diye yineliyor.

Ve ansızın gülüyor:

"Daha doğrusu uzaktaki birkaç dostla birlikteyim: General De Gaulle'e selamlarımı iletin lütfen.

"Onlara gelince (Ruslar demek istiyor), biliyorsunuz, devrim temelde onları ilgilendirmiyor..."

Otomobil hareket ediyor. Arka camdaki küçük perdeleri açıyorum. Gelişimde olduğu gibi, ama bu kez ışıl ışıl aydınlıkta, biraz gerisinde duran açık renk giysililer çemberinin ortasında, koyu renk giysisiyle tek başına.

İngilizlerin Himalayalar'a düzenledikleri bir sefer başarısızlığa uğradı kısa süre önce ve Çin gazeteleri sevinçle duyurdular bunu: "Büyük yol gösterici başkan Mao, yüzyıldır düzenlemekte oldukları seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının, emperyalist sömürücülerin ahlâk bozukluğundan ve kapitalist sistemin çürümüşlüğünden kaynaklandığını bildiriyor..." Hayranlarından hiçbirinin, dehasının onun Çin *olmasından* kaynaklandığını anlamadığı söylenir. Çin'i şimdi ne yapmak istiyor acaba?

Otomobil uzaklaştıkça, onu yanındakilerden ayıran uzaklık artıyor. Kapı aralığından süzülen yaşlı kedi Ho Şi Minh'den çok uzaktayım. Ezeli Çin'in tören havası hâlâ terk etmedi beni. Oysa Mao'nun sırtında herkesin bildiği asker ceketi var; sesinin tonu basit, hattâ candandı ve karşımda oturuyordu. Ama sanki korku uyandıran bir boşlukla çevrelenmişti. Stalin mi? Mao asla uykuda bir yırtıcı hayvanı andırmıyor. Artık yüzünü değil, yalnızca beyaz giysili hemşirenin önündeki tunç imparator heykeli silüetini görüyorum. İpeksi mimoza püskülleri, kartaneleri gibi savruluyor; yukarılarında, parlayan bir uçak dümdüz bir çizgide geçip gidiyor. Dağ'daki Yaşlı, bir eli kasketinin siperinde binyıllık jestle diğer eliyle, gözlerini güneşten koruyarak, onun uzaklaşmasını seyrediyor.

Çevirmenimiz birkaç saat boyunca, stenoyla aldığı notları temize çekecek. Büyükelçimize, gidip Ming imparatorlarının mezarlarını yeniden görmeyi öneriyorum.

Yirmi yılı aşkın süredir onları görmemiştim. Ne kadar değişmişlerdir acaba? Nehru'nun yanından ayrıldığımda Hindistanla konuşmamız geliyor aklıma. Nehru Ellora'nın mirasçısı sayıyordu kendini; Mao da kendini Büyük Kurucular'ın mirasçısı sayıyor. Ama Ming sülalesinin mezarları Tai-Chong'un* at hey-

(*) Çin'i Doğu ve Orta Asya'nın egemen gücü haline getiren Tang hanedanı (MS 618-690)'nın en önemli imparatoru - ç.n.

kellerinin muhafızlığında çiçekli bozkırlara terk edilmiş mezarı gibi değil, Versailles'daki anıt kabirler gibidir.

Önce Çin Seddi'ne ulaşıyoruz. Eskiden olduğu gibi, dolambaçlı ejderha, tepeler arasında uzanıyor. Aynı gülhatmiler, kenarlarında söğüt ağaçlarıyla aynı yollar bunlar: Ama savaş arabaları için yapılmış taş döşeli yol, şimdi Hollanda'ya özgü bir temizlikte. Kilometre taşları gibi yerleştirilmiş bu çöp kutuları bütün Çin Seddi boyunca uzanıyor mu acaba? İşte eskiden olduğu gibi, bodur Mançurya atı sürüleri, kızböcekleri, kızıl renkli Moğolistan yırtıcı kuşları ve 1939'da savaş ilan edildiğinde, Vézelay'deki çan kulesinin ipine konduğunu gördüğüm kelebeği andıran, sıcak bir kahverengi tonda iri kelebekler...

Yine mermer giriş kemerinin ve gemi başı biçimli sütunların arkasında başlayan tören yolundan ulaşıyor mezarlara. Yol boyunca ünlü heykeller: Savaş atları, develer, yüksek görevliler. Bu heykellerde ne yükseliş dönemleri heykelciklerinin zarıflığı var, ne de Sian'daki darı tarlalarına terk edilmiş masal canavarlarının zorlama azameti. Ebediyet oyuncakları bunlar, Göksel haberci At'a emanet edilmiş bir Père Lachaise mezarlığı. Üstüne çocukların oynadığı bir uzun ömür simgesi kaplumbağa heykeli-nin önünden yokuş aşağı iniyoruz; cırcır böceklerine, sağankuşlarına ve serçelere bırakılmış eski müstemilatların önünden geçiyoruz. Ama büyük girişe girer girmez, eskiden yaban otlarla бүрүлү gördüğüm büyük bahçeyi, şimdi gayet bakımlı buluyorum: Turuncu ve kırmızı tarhlar, tespahağaçları ve glayöller, soluk bir turuncuyla verniklenmiş kiremitleri ve koyu erguvan rengi duvarları adeta donuklaştırıyor. Mermerden yapılmış yüksek bir temel duvarın –Angkor ve Borobudur'daki kaide– üstüne yerleştirilmiş lahit, yalnızlığını kuşatan dağların görünümünü bastırıyor gibi. Önünde, çamların koyu yeşili ve dekoratif kayalar gibi boğum boğum meşelerin açık yeşili; arkasında kutsal ormanın karanlığı. Bir tapınak değil bu, ölüme açılan bir kapı; piramitler gibi, ama ebediliğini yaşamın biçimlerinden alan bir mezar. İki küçücük kız, peşlerinde çift örgülü saçıyla anneleri, mavi kediler gibi tırmanıyorlar mezara. Takın arkasında, ezeli tarlalar, ezeli şapkalılarıyla ezeli köylüler, imparatorluklardan ve devrimlerden

sonra da ayakta kalmayı başaran sap balyası bağlayıcıları. (Oysa tepelerin eteğinde büyük baraj uzanıyor epeydir...)

Güneş alçalmakta. Gidip öbür mezarları görelim. İşte yamuk biçiminde kaba kaidesi Pekin kapılarını akla getiren mezar. Kutsal ormanın mazıları arasına kızıl glayöller açivermiş. Boşaltılmış mezar odalarına ayakta giriyoruz; oysa Lo Yang'daki Han sülalesi mezarlarında, piramitlerin koridorlarındaki gibi eğilmek, neredeyse secdeye kapanmak gerekiyordu. Odalarda döşeme taşlarından başka şey kalmamış zaten: Koruda, küçük bir yapıda, İmparatoriçe'nin yalıçapkını tüylerinden yelpazesi sergileniyor.

Çatuların kenarları hafifçe kıvrık, onları yeryüzünden azat etmeye yeterli bir kıvrıklık. Çin ruhunun derinliklerinden biri de bu işte. Artık savaş arabaları, anıt taşları ve tunç mızraklarıyla Büyük Kurucular'ın Erebos'u* değil. Boyalı direklerde beyazla çizilmiş yırtıcı hayvanlar gerçi hâlâ karmakarışık. Ama bu mezarlar, tıpkı Gökyüzü Tapmağı gibi, yüce uyumu ilan ediyorlar. Her toprak ölümler toprağıdır; her uyum ölümleri canlılara bağlar. Her mezar, gökyüzü ile toprağın uyumunu ifşa ediyor. Uyum ebediyetin varlığıdır; ona imparatorun bedeni görünürlük verir – tıpkı onun da görünmez bir şekilde diğer tüm bedenlere verdiği gibi.

Biraz daha uzakta, harap bir mezar. Çin'de yıkıntı ölümüne aittir; çünkü çatısı çökmüş, kıvrık çatı kenarlarından yoksun kalmış yapı artık, dört duvardan başka şey değildir. Kutsal koruluk mezarı istila etmiş ama, balta girmemiş ormanın Hindistan'daki tapınakları kapladığı gibi bütünüyle kaplamaksızın. Taş kaidenin ve kırmızı, yüksek duvarların yukarısında, batan gün, pembe fayans kaplı bir duvarda oyalanıyor.

Dönelim. Ana yola dikine bağlanan yollara yabancıların girmesi yasak. 1940 Haziran'ındaki gibi çiçek açmış pek çok yıldızçiçeği. Yıldızçiçeğinin Avrupa'ya Meksika'dan getirilmiş olduğunu sanırdım... Çöken akşamın içinde uzun atarabası dizileri: Komşu halk komünlerindeki işleri bitmiş askerlerle dolu

(*) Erebos: Grek mitolojisinde. Kaos'tan doğan, cehennem karanlığını temsil eden tanrısal yaratık – ç.n.

kamyonların yanlarından hızla gelip geçtiği atlar ve en öndeki iki hüzünlü eşek, ağır ağır Pekin'e dönüyor.

Kentin ilk tapınaklarının önünden geçiyorum. Aşağı yukarı tümünü daha önce görmüştüm ama, eskiden olduğu gibi şaşırtıyor beni bir paravan dekoru gibi görünmeleri. Bir Fransız için, Haçlı seferlerinden Cumhuriyet'in seferlerine geçmek, IX. Louis dönemi sanatından XV. Louis döneminin rokoko sanatına geçmekten daha kolaydır; yeniden Çin olan İlk Mançu sülalesi imparatorundan İmparatoriçe Ts'eu-hi kadar Çin'in bütün porselen sanatları, Tarım tanrıları ve şişkolar sanatı, yüzleri bilinmeyen imparatorlar ile Mao arasında alışılmamış bir perde arası oluşturuyor. Antrakt, 1900'deki kanlı kargaşayla değil de, Yaz sarayının ele geçirilmesiyle sona ermiş gibi geliyor. Fransız sömürge askerlerinin, imparatorların yüzlerce yıl boyunca toplamış olduğu otomatları koruluğa savurdıkları sırada, İngiliz askerlerinin eski odalıkların incilerini aradıkları geceyi, kitaplarımdan birinde anlatmışımdır kuşkusuz... Askerlerin çığlıkları arasında mekanik bir tavşan, yangının aydınlığını yansıtan küçük zillerini birbirine vurarak çimenler üstünde koşmaktaydı...

Yasak kentin yukarısında, Mançular kente girdiklerinde zincirlere vurulmuş son Ming imparatorunun asıldığı ağacı gördüm. Ama müzede de (Devrim müzesinde miydi?) birer kadın peygamber cesaretiyle Bokserler ayaklanmasını yönetmiş ve Avrupalılar tarafından tutsak alınmış iki kızkardeşin fotoğrafını da görmüştüm. Loti onları Tien-Çin'de bir odanın köşesinde -herhalde Jeanne d'Arc'ın da son hücrelerinde yaptığı gibi- çömelerek dertop halde görmüş. Mao'nun habercileriydiler o kızkardeşler. Mao için de kuşkusuz muhteşem bir mezar yapacaklar ama Minglerin mezarlarından çok, bozkırda yitip gitmiş Ta'i-tchong'un mezarı daha uygun olurdu herhalde. Uyumla, imparatorlar tarafından insanları dünya ile birleştirmek için toprağa serpilmiş içeceklerle de bağdaşmıyor Mao; kuklalar ya da zarafet Çin'iyle de bağdaşmıyor. Ve adamlarının çoğu, bütün geçmişi yok etmek istiyor, yeni doğuş halindeki devrimlerin yapmak istedikleri gibi. Kendisinin yok etmek ve korumak istediği şey ise yer yer, dünyanın nabzının iki temel

hareketinin karşıtlığına başvurur gibi. “Yapmak zorunda olduğumuz şeyi yaparsak, Çin yeniden Çin olacak...”

Otomobil yeniden büyük Göksel Huzur meydanından geçerken, gece çökmüş bile. Biçimi ayırt edilemeyen kütleli karanlıkta yitip gitmekte olan Halk sarayının karşısındaki Yasak kentin çizgilerini, son bir aydınlık görünür kılıyor. Mao'nun kaygınlığını, Charlemagne'ın Normand tekneleri karşısındaki hüznünü düşünüyorum; ve Mao'nun arkasındaki, Beyazların ilk zayıf anını pusuya yatmış bekleyen uçsuz bucaksız yoksul halkı. Eskiden Asya olmuş olan şey karanlığa gömülürken, Dağın Yaşlı'sını, bütün o beyaz bezden hareketsiz omuzların üstünde havaya kaldırmış olduğu kollarını düşünüyorum: “Müttefiklerimiz!”

Ve de Glières rahibinin Dieulefit yıldızlarına doğru kaldırılmış kollarını düşünüyorum: “Büyük adam diye bir şey yoktur...”

- 2 -

Fransa'ya “Kuzey kutbu üstünden” dönüyorum.

Altımızda Japonya. Sağda Kyoto. 1929'da oradaydım. Aklıma tilkiler tapınağı geliyor. Asırlar boyunca halden anlar fahişeler, hattâ geyşalar, oradaki tanrılara tilki heykelleri götürmüşlerdi: en büyükleri ortada, küçükleri kenarlarda. Evcilleştirilmiş gerçek tilkiler, taşbaskı resimlerdekini andıran kafelerde sahiplerine eşlik ediyordu. Tapınağın bombardımanlarda yıkıldığını, ama heykellerin hâlâ sarmal biçimde sıralanmış olarak durduklarını söylemişlerdi bana. Yalnızca çay ve yeşil renkli yuvarlak çaylı şekerleme salkımları satılan bir köy vardı...

Nehru'yla görüşmemin ardından, otuz yıl sonra yeniden gelmiştim Japonya'ya: Savaştan beri hiçbir Fransız bakanı Japonya'yı ziyaret etmemişti. Bir başka dünya. Eski Japonya'yı görmüş bir misyonere yeni Japonya konusunda ne düşündüğünü sormuştum: “Kimono çok daha bağışlayıcıydı eskiden...” demişti gülümseyerek.

Daha sonra 1963'e doğru, Claudel'in konağının yerinde yapılan Fransız-Japon Evi'nin açılışı için bir kez daha gitmiştim.

Müzeler, koleksiyonlar, başyapıtlar, dostluklar. Japonya'da Fransa'dakinden çok daha fazla okurum olduğunu söylemişlerdi. Açılış töreninin ayrıntılarını unuttum; şu anda üstünde uçmakta olduğum bir bahçede 1960'taki bir konuşmayı ise, anımsıyorum – Yedi Taş (aşlında on beş taşı vardı) bahçesi, Kyoto'da Ryonji'deki ünlü Kuru Bahçe: Tırmıkla düzeltilmiş bir kumun üstünde küçük menhirler.

Bir yanda, batılılaşma bağına Japonya'yla karşılaşmıştım: "İstedığımız bir şeyi taklit etmeyi hep bilmişizdir biz!" Rusların "Amerikalılara yetişmek ve geçmek"i, onlarda "Amerika'dan sonra ikinci sıraya yerleşmek"e dönüşmüştü. Her türlü maneviyatçılığa düşman, Japon kalkınmasının, "inşa etmek ve üretmek" düşüncesinin pençesinde morfin düşkünleri gibi kıvranan insanlardı. İçlerinden biri, yurttaşlarının kimonoyu, bizim Ortaçağ şövalyelerimizin sarayda ömürlerini zırhlarını sırtlarından çıkarmadan geçirdikleri sırada icat ettiklerini söylemişti bana; ve bir kabuklu deniz hayvanı kızartması ikram ederken, Asya'da İslâm'ın ruhsal olarak var olmadığını anlatmıştı. Öğrenciler görmüştüm – dünyanın en çok yıkıma uğramış gençliği. Bizim en büyük modern ressamlarımızı ve New York'un en son modalarını tutkuyla birbirine karıştıran ressamlar görmüştüm. Sakin olan tarafta, öğretisi şöyle özetlenebilecek birkaç din adamı vardı:

Japonya'nın felsefesi yoktur. Japon, Budizm gibi, "bir aynaya baktığında beni düşün," der. Meiji döneminden beri ruhunu yitirmiştir. Çocukluğunun kalbini bulsa bari! Ne ben, ne de başkası: Sevgi. Çocukluğun kalbi aynaya benzer ve hiçlik gibi tazedir. İçinde Japonya'nın ruhunu taşır ve birlikte yeniden kavuşacağız onlara.

Tokyo'nun yeni gökdelenlerinin karşısında Ryonji'deki zen bahçesinin karşısında olduklarından da daha az inandırıcıdırlar.

Uzmanlar açısından o bahçe, dünyanın en ünlü bahçelerinden biridir; benim için ise, dünyanın en şaşırtıcı bahçesiydi. Üç alçak duvar ve manastırla çevrili düzleştirilmiş kum. Düzensizce serpiştirilmiş gibi duran, çocuk boyundan daha küçük ünlü siyah taşlar. Bir bahçe, ağaçlar ve bitkilerin olduğu bir yerdir;

sadece Hindistan'daki Şalamar, meyve bahçelerinin ortasından geçen sayısız yarıklarıyla bir bitkisel enkazı akla getirir. Manastırın öbür yanında, rahiplerin hücreleri önünde, içinde suyun akıp gittiği küçük karayosunu bahçeleri vardı. Anlamı neydi bu bahçenin? Manastırının başrahibi "ebediyet" diyordu. Taşlar ve kum onu yaşarla, manastırın öbür yanındaki rahip hücrelerinin önündeki karayosunları üstünden akıp giden suyla karşılaştırıyordu. Oysa kumun üstünde tırmığın bırakmış olduğu paralel izler, dalgaları akla getiriyordu. Tümünü aynı anda görülemeyecek biçimde yerleştirilmiş o aşınmış taşlar, ebediyetten çok, bir jeolojik zamanı düşündürüyordu.

Orada, konuşmadığı zaman pek Japon'a benzemeyen bir Japon dostumun, savaşın sonuna doğru uçağıyla bir Amerikan savaş gemisine çakılarak ölen Takyo Matsui'nin babasıyla buluşacaktım. O kısa boylu, dost canlısı, kaçık samuray, sosyalistlere uygulanan baskılar sırasında Japonya'dan sürülmüş ya da kaçmış, savaşı saçma bulduğu halde Fransa'dan ülkesine dönüp Pasifik'te çarpışmış, sonunda da intihar pilotu olmayı seçmişti (1918'de ben barışseverdim ama, savaşa katılacak yaşa gelmeyi sabırsızlıkla bekliyordum). Kaçık dostum resim yapıyor, Matisse'e tapıyor, pazar günlerini Fontainebleau'da eğrelti otu sürgünleri toplayarak geçiriyordu. "Fransızları anlamıyorum! Hem tadı nefis, hem de bedava bir yemek olur bunlardan!" Üniversitede sanat tarihi dersi veren babası benimle, "sanattan söz etmek" için görüşmek istemişti; aslında istediği öğlundan söz etmek miydi acaba? Tek bildiğim, babanın "demokratlaşmak ve Amerikanlaşmak"tan ne kadar nefret ettiğiydi; öğrencilerinin bir çoğu "denk ağırlıklı" savaştan başkasına inanmıyor, "alçakça gericilikler" saydıkları buşidoya ve kamikazelere şiddetle karşı çıkıyorlardı. Her türlü siyasal eyleme yabancı, Japonya'nın ölümüne aklını takmış bir insandı; zen Budizmine bağlıydı ve kuşkusuz o yüzden buluşma yeri olarak Ryonji'yi seçmişti.

Tırmıkla düzleştirilmiş bahçenin yukarısındaki ahşap tapınağın basamaklarına oturmuş bekliyordu beni. Belki de siyah bir kimono giymiş olduğundan anılarımda ona "Budist keşiş"

adını takmışım. Makineye vurulmuş ya da tıraş edilmiş kafalı, yaşını belli etmeyen, ama Budist rahiplerin bizim rahiplerimiz gibi hiç yitirmedikleri coşkulu çocukluğu yansıtan bir yüz. Din adamı değildi. Çilekeş bedenine uymayan yusuvarlak yüzü, insanın yüz hatlarının kirpik kadar ince çizildiği Hokkaido bilyelerini andırıyordu. Meslekdaşlarının çoğu gibi Fransızca ve İtalyanca okuyup yazabiliyordu. Zaten bazı yazılarımı da Japonca'ya çevirmişti. Sırtımızı manastıra verip, kumun karşısına, kaygan basamaklara oturmuştuk – o Japon usulü, ben bacaklarımı sarkıtarak. Gölgeler uzamaya başlamıştı. Nezaket sözlerinden sonra:

“Bu bahçe öbür yandaki küçük bahçelerden ayrı tutulamaz,” dedi; “Zen, temel notayı adanmışcasına seslendirir: Bir vazoda yalnızca tek bir çiçek. Bahçe bütün kente, bütün kırlara karşı yapılmıştır. Şekilsiz kırlara karşı demek istiyorum. Geleneksel bahçelerimiz çok farklıdır.”

– Birkaçını gördüm onların.

– Daha zengindirler. Zen sanatı tek işarettir; tek ödevdir. Hedefe saplanıp titreşen ok. Geleneksel japon bahçesi bir *nê*... bir bütünleşme aracıdır...

Fransızcasının törensi ve belli belirsiz kilise dilini andıran düzgünlüğüne karşın, Japonca *nê*'nin yerini bizim “şey”imiz almamıştı. Sordum:

“Yaşamın anlamıyla bütünleşme mi?”

– Evet. Ressam olmayan birçok kişi, laviler yapar; şair olmayan birçok kişi haikolar* yazar. Sözelimi ben, naçizane. Bir laviye hemen her zaman bir şiir eşlik eder.

– Boş vakitlerinde resim yapanların sayısı bizde de az değildir. Savaş sırasında eşraftan kişilerin evlerinde oturuyordum. Çoğunda büyükbabalarının, amcalarının ya da amcaoğullarının yaptığı tablolar vardı. Onlar Rembrandt'ın rakipleri sayılmazdı. Sanırım aynı şey sizin için de geçerlidir: Herhangi bir lavi ile Sessu'nun bir lavisi arasında da aynı ilişkiyi kurmazsınız.

– Hayır. Sanat diye bir şeyin var olduğunu haddim olmayarak biliyorum. Şeylerle uyuşumunu da. Müzikte olduğu gi-

(*) Haiko: Japon kısa şiiri – ç.n.

bi. Eski müziğinizi az da olsa tanıyoruz. Yapıtlar eşdeğer değildir; yine de, bizim basit lavilerimizin işlevini görüyor gibi gibi geliyorlar bize. Eskiden sizin resimlerinizi anlamayan bizden çok daha kolay anlayabilirsiniz onları. Budist heykel sanatının yardımıyla, katedrallerinizdeki heykelleri biraz anlıyoruz. İzlenimciliğinizi anlıyoruz: Akan su, sis, geçip giden zaman...

– Bununla birlikte büyük lavilerinizde zaman belirsizdir değil mi?

– Taşbaskılarımızdan birçoğunda denenmiştir bu. Zaten onları sizler bizden daha çok beğeniyorsunuz. En büyük sanat yapıtlarımızda zaman duygusu yoktur. İzninizle, sizin heykellerinizdeki gibi diyeceğim. Çok sevdiğimiz bir sanattaki, Tarihöncesi'nden kalma resimlerinizdeki gibi. Gölgesiz resim sanatınızı –primitiflerinizi, modern ressamlarınızı– iyi anladığımı sanıyorum. Desenlerinizi pek iyi anlayamıyorum. Önemi yok. Tek bir şey önemlidir: Sanatın neye yaradığı. Siz de biliyorsunuz bunu: Yazmıştınız. Ben de yazmışım naçizane. Sanat, ruhaniliğin yanı sıra en zorlayıcı şeydir. Bir insan tek başına yaşayamaz. Sorun şu: Sanatınız neye yapıyor? Sorunun her yerde, ülkemizde de aynı olduğunu biliyorum. Neden?

Soru tonu değil, şaşkınlık tonu vardı sesinde: Yusuvarlak yüzüyle, şaşkın bir bilye gibiydi. Yanıtlamaya koyuldum:

“Sanırım sanatla en derinlemesine ilişkimiz, ölümle ilişkimizin çevresinde dönüyor. Ama gizli, açığa çıkarılması gereken bir ilişkidir o. Ülkenizde ise öyle değil. Japonya, ölümün karşısına rakip olarak uyumu koyuyor. Lavi sanatınız, insan ile evren arasındaki uyum. Bizim sanatçılarımız için, ölümle savaşmak, bu uyumun sağlanmasında değil, gelecekte ya da yapıtların sonraki yüzyıllarda yaşıyor olmasıyla bağlantılı dönüşmede.

“Hıristiyan sanatından söz ediyorsunuz ama, sanatımız artık Hıristiyan değil; öyle olmadığından bu yana yeniden canlandırdı dünyanın bütün sanatlarını... Ressamlarımız lavilerinizi iyi tanımıyorlar; zaten taşbaskılarınız dışında sanatınızı iyi tanımıyorlar.”

– Takanobu'yu ve heykellerimizi cömertçe tanıttınız onlara. Genç kızlar Japonya'sının, Montmartre Fransa'sı kadar gülünç

olduğunu söylemişsiniz. Genç kızlar ülkesi değiliz biz; *Ölümler Şarkısı*'nm, *Morsalkımlar Şarkısı*'nın ve bu bahçenin ülkesiyiz. Onurlandırıcı şeyler söylemişsiniz siz. Üstelik yalnızca ressamlarımız için değil.

– Ülkemdekilerin, Japon sanatının Çin sanatı olmadığını keşfetmelerini sağladım.

“Bu da kolay bir işti; çünkü bildikleri taşbaskılarınız Çin taşbaskıları değil. Ama *Şigemori'nin Portresi*'ne, *Madam Cézanne* kadar hayranlık duyuyorlar. Budist tarzı büyük heykellerinizi, sözgelimi *Kudara*'nın *Kannon*'unu, Chartres heykelleri kadar hayranlıkla seyrediyorlar. Oysa Ortaçağ'dan kalma yapıtlarınız ile lavileriniz arasında, onlar ile bizim modern resmimiz arasında olduğundan daha çok fark var. İzlenimciliğe duyduğunuz hayranlık bir yanlış anlamadan kaynaklanıyorsa (sanatta bir yanlış anlamamanın ne önemi vardır ki?), benim sizin büyük yapıtlarınıza duyduğum hayranlık da başka bir yanlış anlamadan kaynaklanıyor! Evrenle uyum, bahçelerinizin, hattâ bu bahçenin bile anlamıyla açıkça örtüşüyor. Ülkemde zen moda oldu şimdi. Zen yapıtlarının en sivrilere benzerini beni şaşırtmadıkları doğru. Ama benim için evrenle ilişki, içinde her şeyin birbirine karıştığı sisleriniz değil; Çinliler gibi “sular ve dağlar” diye adlandırdığımız manzara resimleriniz de değil; sizde en derin olduğunu sandığım şey, yani bir manzara resmini ya da bazen bir portreyi bir resim-harfe dönüştürmek de değil. Sessü'nün bazı lavileri Çin resim-harflerinin işlevini görür; ayrıntıları daha da fazla. Bir manzarayı adlandırıyor. Mısır'da kendilerini harf ya da hiyerogliflerle dile getiren uygarlıkların birliğini fark ettim ama Mısır ve Sümer için, evrenle uyum araçları yıldızlar idi. Sizin sanat eserlerinizde yıldızlar yok.

– Bana, siz de uzun zaman geceden habersizmişsiniz gibi görünüyor. Mezopotamya'ya gitmedim. Mısır'a gittim. Mısır gecedir; Japonya ise, hafifçe gündüz. Resim sanatında bir gece sisi var mıdır? Hayır. Gündüz yıldızları da yoktur. Ay vardır. O bir takım yıldız değildir. Güneş de değil. Sizi anlıyorum. Mısır yıldızlarının... nê... dünyayı simgelediklerini düşünüyordunuz değil mi?

– Evet. Dünyanın resim-harfleriydiler. Oysa bu bahçe, dünyada alını yazısını aşan şeyi esinliyor. Evrenle uyumumuz ge-

lip geçici olandan kaynaklanıyor; takımyıldızları ise ebediyetten.

– Naçizane düşünceme göre, alinyazısı diye bir şey yoktur. Ülkemde ruh göçü düşüncesi safiyane, aptalca addedilir. Buddha hiçbir zaman, bu tür çocuksu şeylerden söz etmemiştir.

“Mısır heykel sanatını gerçekten anlayıp anlamadığımı bilmiyorum. Belki de anlıyorumdur. Katedrallerinizdeki heykelleri daha iyi anlıyorum. Kabaca, bir roman Bakire Meryem’inin...”

(Roman üslubunda demek istiyor)

“...Bir Budist heykeline benzerliğini anlıyorum... dramatik – doğru mu kullandım sözcüğü? Bir katedraldeki İsa heykelinin dramatik bir Buddha olduğunu anlıyorumdur belki; o koskoca haçları henüz anlayamıyorum. İç yaşam, nesnelere iç yaşamlarıyla uyduğu için, sükûnetin aranmasıdır. Ama Batı’nın Tanrı’sı dramatik bir Tanrı. Rembrandt’ınızın saygıdeğer bir sanatçı olduğunu seziyorum. Ne yapmak istediğini anlamıyorum.”

“Yaşlı bilge” Budistti; ama Japonların çoğu gibi, şinto ritüeline göre evlenmişti. Zenden, benimsemiş biri gibi değil ama saygıyla söz ediyordu; insanı dünyadan uzaklaştıran manevi derinleşmeden çok, dünya ile uyuma atıf yapıyordu. “Bu bahçenin dile getirdiği evrenle uyumun yerine biz neyi koyuyoruz?” diye düşünüyordum. Versailles’da düzen? Ya katedrallerde?

“Chartres katedrali sizi heyecanlandırmadı mı?” diye sordum.

– Çok. Ana salonun yüksekliğiyle: Buna benzer hiçbir şeyimiz yok bizim. Saygı uyandırıcı boşluk.

1940 yazı başında, akşam çökerken katedralden dönüyordum. Dar sokak kararmaya başlamıştı bile. Bir balıkçı dükkanının vitrininde tek bir ampul, balıkları dikkatle izleyen bir kediyi aydınlatıyordu. Ertesi sabah küçük iç avluda, kendileri gibi sarı-siyah Hint karanfillerinin çevresinde yaban arıları dönüp duruyordu; vızıltıları orgların boğuk sesine ya da havacılık okuluna gidenlerin örme ip tabanlı ayakkabılarının aceleci gürültüsüne karışıyordu.

Budist ihtiyar sözlerini sürdürdü:

“Çok sevmiştim onu. Vitraylar da çok hoşuma gitmişti. Neden vitrayları değil de resmi seçtiğinizi anlamıyorum. Saatlerin

yanıp söndüğü tablolar: Bu, sanattan beklediğimiz şeyin hafifçe karşıtı. Hiç değilse an'ın ne olduğunu biliyoruz.”

– Vitraylara karşı tabloları mı seçmişiz? Kanımca vitraylar Hıristiyan evrensellik bağı ile birlikte öldü. Çünkü, Hıristiyanlığın dünya ile bağlantısı olmamasına karşılık bir Hıristiyan evrensellik bağı vardı. Onun yerine doğa dediğimiz ve kuşkusuz sizin böyle adlandırmadığınızı şeyi koyduk biz.

– Naçizane ben de düşünmüştüm bunu. İtalyanların teorilerini biliyorum. İlk İtalyanlar doğa dediklerinde, söylemek istedikleri şey... ne... duyularımızın... tanımladığıdır. İnsanlar tarafından yaratılmamış şeyler. Vitrayların, mozaiklerin karşıtı. Yanılsama. Evet: Yanılsama. Bizler için doğa, Nara fresklerinin karşıtı değildir. Ya da Takonobu'nun yapıtlarının. Ya da Budist heykelciliğin: Doğa bitkilerin, ağaçların, sular ve dağların gizidir.

– İnsan olmayan şeyle, yıldızlarla, ot demetleriyle ya da cırcır böcekleriyle diyalog,” diyorum; “belki de ölümü umursamamanın güçlü bir aracıdır...”

Gülümsemesi siliniyor, yüzü şaşkınlığı simgeleyen Japon maskelerine benzer hale geliyor:

“Ölümün neden önemi olabileceğini söylemek lütfunda bulunur musunuz bana? Ölüm ilgilendirmez bizleri. İmparator harakiri yapmadı, biliyorum. Birçok subay ise bunu yaptı. Majesteleri'yle görüşmüş müydünüz?”

– Evet. Japonya'ya ikinci gelişimde.

Teamül gereği ülkeye varışından kırk sekiz saat sonra. Bakanları daha önce kabul etmek uygun sayılmamış. Büyükelçimizle o süre içinde Nara'ya gitmeye karar vermiştik. Kenti neredeyse el değmemiş bulmuştum; freskler yanmıştı (bir kaza sonucu, savaştan ötürü değil). Döndüğümüzde havaalanında, General De Gaulle'ün temsilcisinin kutsal kenti görmeye gitmesine şaşırılmış ve heyecanlanmış bütün Japon basını beni bekliyordu. Arkeoloji konusu bitince, gazetecilerin sorduğu sorular her türdendi.

“Bizim uygarlığımız ile Çin uygarlığı arasındaki bağ konusunda ne düşünüyorsunuz?”

– Yazı var, diyorum; “ama ne müzik gamınız ortak, ne sevginiz, ne ölümünüz; hattâ ne de, gerçekten, toprak falcılığınız.”

– Japonya’ya yeniden geldiğinizde, Asya’nın geri kalan kesiminden en çok nesi farklı geldi size?

– Gülümseyiş.

Siyasetle ilgili tek söz edilmemişti: Savaş hiç olmamıştı. Bilanço: Gazetelerin birinci sayfalarında ayrılmış altı sütun: Japonya örnek geçmişine yeniden kavuşuyordu.

Ertesi gün, imparator. Büyükelçi-çevirmenler, jaketataylar, silindir şapkalar. Eski hizmetkârlar binasında; çünkü asıl saray bombardımanlarda yıkılmıştı. Habeş İmparatorunununki gibi, yani çok çirkin bir Galeries Lafayette kanepesine oturmuş hükümdar melankolik Şarlo bakışlarını haliya doğru eğerek sormuştu:

“Nara’yı ziyaretten döndünüz değil mi?”

Japonca değil, imparatorluk Japonca’sı konuşuyordu (Japonya’nın yenildiğini ilan ederken yaptığı gibi; ve de bu halkta korkunç bir yanılığa yol açmış, söylediklerini anlamadıklarından zafere ulaşıldığını haber verdiğini sanıp, “Banzai!”* diye haykırışlardı.)

– Evet Majeste.

– Kutlarım sizi. Geçmişin Japonya’sı neden ilginizi çekiyor?

– Buşidoyu** icat eden ülke, şövalyeliği icat eden ülkeye nasıl anlamsız gelebilir ki?

Bir sessizlik. İmparator yeniden haliya çevirmişti bakışlarını:

“Evet... Kısa süredir buradasınız; ama burada olduğunuzdan beri, söyleyin size buşidoyu düşündüren bir şey gördünüz mü? Tek bir şey?”

Soru bu noter salonunu andıran salonda sorulmuştu; yaşlı gölcüklerde çakılların umutsuz yuvarlaklıkları – Kuru Bahçe’nin tırmıkla düzleştirilmiş kumları üstünde gölgelerin uzamış kadar ağır hareketli yuvarlaklıklar.

(*) Japonca “Yaşasın!” – ç.n.

(**) Buşido: Samurayların ahlaki ilkelerini, davranış kurallarını tanımlayan dizge – ç.n.

İmparatorun sorusu, az önce yaşlı Budist'in sorduğu soruyu getirmişti aklıma:

“Gerçekten de çok Japon öldü ama, sözünü etmek istediğim onlar değildi. Pek çok cesur insan vardır Japonya’da. İzninizle. Elbette başka yerlerde de olduğu gibi. Ölümün anlamından söz ediyordum,” diye başlamıştı söze:

“Ölümün ölüden daha fazla önemi yoktur. Sizin harakiri diye adlandırdığınız eylemin (biz bu halk deyimini yalnızca Batılılarla konuşurken kullanırız) dilinizdeki karşılığı intihar. Oysa harakiri bir intihar değil, bir örnektir. Avrupa neden sizin dediğiniz gibi ölümün bir anlamı olması gerektiğini düşünür acaba? Bizde halktan kişiler, saygıdeğer ruhlar ölü ruhlar olduklarında tanrıya dönüşür.

“Bildığınız gibi Ölüler Gecesi, ilk yaz temizliklerinin gecesidir. Sizin ülkenizde ise her şey farklı... her şey öylesine farklı ki!.. Ölüm... Sizin Hıristiyan sanatınızda, ölüm bana... izin verirseniz... saygın bir hastalık gibi görünüyor. İç yaşamın, sükunetin araştırılması olduğunu söylemiştim az önce size. Bu yüzden anlıyorum Eskiçağ sanatınızı. Fotoğraflar sayesinde yakından tanırız onu. Süsleme amaçlı bir sanattır. Gene de anlıyoruz onu.”

– Peki çıplaklık?

– Heian döneminde, sizin İ.S. 1.000 yılınız, Japon kadınları arasında büyük yazarlar vardı. Çıplak kadının çok çirkin olduğunu yazmışlardı. Saçlar dışında... Ne var ki...

– Bu konuda söylenen cümleyi biliyorum: Çıplak bir kadın, kabuğu olmayan bir kabuklu deniz hayvanıdır.

– Ne var ki, o dönemde... kabuk giysiydi. Resimde de, gerçekte yaşamda da. Bizler için sizin antik üslubunuz, bir giysidir. Kesinlikle. Venüsleriniz çıplak değiller. Kabuksuz –kabuksuz demiştiniz değil mi?– değiller. Kaygı verici feminist propaganda ya karşın, Amerikalıların “kizu” diye adlandırdığı kötü eğitime rastlanmaz onlarda.

– Öpüşme mi yani?

– Evet, kizu. Ülkemizde çıplak kadının yalnızca cinsel taşbaskılarda bulunduğunu anımsayın lütfen. Onların da sayısı

çok fazla değil. Bir kadının giysilerle süslenmiş olması gerekir. Geysaları düşünün...

Geysaları resmî davetler dışında bir daha görmemiştim ama, 1929'u; imparatorluk geysaları diye adlandırılan geysaların "yeşil evler"ini ziyaret edişimi, bir lavi'si girişi süsleyen ressam Kondo'nun önünde patroniçenin "Üstad, alçakgönüllü evim için ne onur!" diyerek yere eğilişini anımsıyordum. Kondo, el çizgileri kuramından biraz anladığımı söylemişti: Bir geysa ellerini uzatmıştı. Hiçbir şey söylemeden yüzüne bakmışım ama, o anlamış, kol düğmelerinden birini açıp, kahkahalar atarak bileğindeki iki derin jilet izini göstermiş, ben de ona avucundaki intihar çizgisini işaret etmişim.

Sanırım artık imparatorluk geysaları yok. Sıradan geysalar ise, Amerikalı askerler için bol bol kahkaha attılar.

Yaşlı Budist ekledi:

"Japonya sadece kadınları icat etmiştir. Japon kadını, son derece terbiyeli bir boyun eğştir. Bir Amerikalı söylemişti bunu bana. Güleç bir yüzle dinlemiştim onu, öfkeden gülümseyerek..."

Japonya'nın en derin ifadesini biliyordum. Eskiden dostlarım bir felaketten sonra "çok güldük" demişlerdi. Japonya'daki en iyi kadın dostlarımdan biri de, bir doğumdan gelirmişçesine gülümseyerek, "Biraz gecikmemi bağışlayın, çok işim vardı; babam öldü de..." demişti.

Yaşlı Budist'in küçük yusuvarlak kafatasının altında, ufak gözleri ve küçük ağzı, küçük bir gülümsemeye elveriyordu ancak. Samuray dostlarımla, Siyam Buddha heykellerininkini andıran kartal burunları ya da *catch** güreşçisi yüzleri geliyor aklıma.

"Kadınlar nerede boyun eğmişlerdi ki..." diye sürdürdü konuşmasını. "Son derece kurnazdırlar! Bizim kadınlarımız bu bahçedir ya da -suyla, bitkilerle yani şeylerle uyum halinde

(*) ABD'de her şeyin serbest olduğu danışıklı güreş türü ("Pankreas güreşi" de denir) - ç.n.

olan diğeri bahçedirler– demeyi tercih ederim. Ya sizin kadınlarınız? Sık sık düşünmüşümdür bunu; sanatınız gibi onlar. Söylemiştim, sanatınızı hâlâ pek iyi anlayamıyorum. Kadınlarınızı ise, ne! çok iyi anlıyorum. Şimdi Japonya’da pek çok Amerikalı kadın var! Bıyıklar! motosikletler!”

– Daha çok güzel Walkyrieler onlar.

– Val-ki-liler mi? Müzisyen Wagner’in kadınları mı?

Taşların gölgesi uzuyordu. Budist Rahip düşüncelere dalmıştı. Konuşmamızın başından beri düşünüyordu ama, çoğunlukla oyun oynar gibiydi. İlk kez yüzündeki bütün gülümseme silinmiş olarak baktı yüzüme.

“Eskiçağ yapıtlarınızdaki çıplak erkek tuhaftır,” dedi; “Tanrıçalarınız ise tuhaf değıllerdir; giysilidirler. Batı’nın pek çok fantastik kişisi var. Hindistan’ın da olduğu gibi. Fil tanrı, maymun tanrı. Sizin sanatınızda ise sfenks. Zafer Anıtları. Melekler. Eski Yunanistan’ın Venüs’ü bir sfenks gibidir. ‘Güzellik’ yapıtları, şeytanlarınız gibi fantastiktirler. Şeytanların her yerde fantastik olduklarını kabul edin lütfen. Neden acaba?”

– Kırk yıl önce yazmışım ki; Güzel, temel bir düşünce olsa bile, sanatsal güzellik kesinlikle tek değıldir.

Küçük menhirlerin uzun gölgeleri ve uzaktaki kayaların birbirinden kopuk gölgeleri giderek uzuyor. Yanıtıyor:

“Sanat ve müzik üstüne yazılmış Batı yapıtlarını okuyorum. Umarım iyi anlamışımıdır sizi. Gene de, benim için sanat yaşamın gizeminden söz eder. Siz dinsel sanat tarzı der gibisiniz. Bana öyle geliyor ki; Katedraller döneminde Hıristiyan sanatınız da bunu yapıyordu, öyle değıl mi? Gene de saygıdeğer bir farklılık var: Düşmanı yoktu o sanatın. Biz Japonlar ne düşündüğümüzü biliyoruz; Amerikalılar değıştiremeyecekler bizi. Ama buradalar. Hiçbir zaman gerçekten yenilmemiştik biz. Hiçbir zaman. Çok taklit ediyoruz onları. Uzun süredir çok iyi taklit ediyoruz. Bu yüzden kınayanlar var bizi. Şimdi birkaç sanayi kuruluşumuz var. Ve birkaç milyarderimiz. Onlarınkinden daha güçlü gazetelerimiz var: Altı milyon tirajlı. Onlarınkinden güçlü televizyonlarımız. Tek bir şey zorunlu. Hiçbir zaman yitirmedik ne... ruhumuzu ve de yitirmeyeceğiz. O çok bü-

yük güçleri bir hiç üstüne oturtulmuş. Savaşı kazanmış olmak iyi; ama önemli mi?”

Hemen bıçakla kesilir gibi kesilen bir kahkaha patlatıyor.

“İntiharlar dönemi başlıyor. Göreceksiniz. Sabredin biraz. Batı’da yaşamış, Amerika’yı taklit etmek isteyen Japonlarımızı tanıyorum. Hayatı artık hiç anlamıyorlar. Onlar için en zorunlu olan uyum değil, rekabet. Saygıdeğer komşularından daha itibarlı olmak için yaşıyor, sonra da büyük bir umutsuzluk içinde ölüyorlar.

“Amerikalılar ile bizim aramızdaki fark şu. Amerika’nın tüyleri diken diken; bizimse okşanabilen yumuşacık tüylerimiz var. Tilkimiz İnarî’ninki gibi. Dünya, okşanmaz ise yaşayamaz. Kediler gibi huzur içinde mırlamak ister. Amerikalılar hayatın erkeklerin ve kadınların yaşamı olduğunu düşünüyor; muhtemelen Avrupalılar da. Bazı hayvanların hayatını da katıyorlardır buna; ama hayvanlardan söz ederken bay demezler. Biz Japonlar ise, bir adam, tilki bey ve bir morsalkım arasında zorunlu bir fark olmadığını çok uzun süredir biliyoruz. Mantar bayramımız var bizim...”

– Bizim de inciçiçeği bayramımız vardı.

– Bir yanlışlıkla olmuş. Naçizane bana öyle geliyor ki, bir bitkiye bir köpeğe baktığınız gibi baksanız daha iyi anlardık birbirimizi. Morsalkımların açmasını, köpeğin koşmasını seyrettiğiniz gibi seyretmiyorsunuz.

“Nedeni her şeyden önce, morsalkımların açmasını görme-yişimiz.”

– Biliyorum: Siz görmenin önemli olduğuna inanıyorsunuz. Biz inanmayız. Bağışlayın bizi. Hep görmek zorunda olsaydık, yaşam çok kabasaba bir şey olurdu. Görmek gerek; neden? Göremediğimiz şeyi keşfetmek için. Zorunludur bu. Yoksa, sanat yapıtlarını uzun süre kahkahalar atarak seyrederdik.

Nehru da (başka gerekçelerle de olsa) hapisanesinden, hayvanlarından ve ot demetinden böyle söz etmişti. Nehru me-tapsikoza* inanmıyordu; karşımdaki de öyle. Ama bir başka yaşamda morsalkımlara dönüşebileceğimize inanmış bir uy-

(*) Telepati, vb. açıklanamayan ruhsal olaylar – ç.n.

garlık, çiçeklere bizim baktığımız gibi bakmaz ve o hayranlık uyandırıcı *Morsalkımların Türküsü*'nü yazar. Metapsikozun mirası, yaşamın bütün biçimlerine aldatici bir kardeşlik verir. İhtiyar sürdürüyordu sözlerini:

“Hejian döneminde imparatorluk odasında doğurganlık için bir gergedan kafatası, kötü ruhları saptırmak için de iki ayna vardı. Bir kiraz ağacının altında, ağaç çiçekle donandığında, ölesiye kırbaçlanırdı insanlar. Kamçıyı özlemiyorum ama, kiraz ağacını saygıyla özlüyorum. Kiraz ağaçlarının çiçek açma mevsiminde herkes mutlu olmak zorundaydı; bir zorunluluktan bu; ve de çocuklara kırmızı oyuncaklar verilirdi...”

Sorgulandığım sırada Gestapo'nun Toulouse'da işkence ettiği iki zavallının akan kanını, yiyecek bir şey atıldığında Hang-tcheou ırmağında kırmızı balıkların ışıldayışını hatırladım. Sordum:

“Ya Çin?”

– Artık eylemden başka şeye inanmayan o budala iri yaratığa yabancıyız. Saygıdeğerdi. Öldü. Güç heyecanlandırmaz beni. Çin Amerika'dan daha zayıf. Mao Zedung ölecek.

– Ama Çinlilere yiyecek bir şey vermiş olacak.

O sırada Hindistan'dan gelmiş ve Hong Kong üzerinden Çin'e yeniden gitmemiştim henüz.

İhtiyar devam etti:

“Savaş bizimle Amerika Birleşik Devletleri arasındaydı. Barış da bizimle Amerikalılar arasında olacak. Çünkü Amerika eyleme inanıyor. Japonya uyumu lâykıyla biliyor.”

– Hindistan da öyle.

– Fransa'ya ve İtalya'ya giderken kısa bir süre kaldığım kadarıyla tanıyorum Hindistan'ı. Müzelerini gezdim. Bombay'a pek uzak olmayan Elephanta'ya gittim. Birçok fotoğraf satın aldım. Önceleri budizm vardı... Sonra...

– Sonra sarsıntılar mı oldu?

– Sarsıntılar mı? Açıklayabilir misiniz lütfen?

Açıklıyorum. Yanıtlıyor:

“Evet. Başka şeyler de. Büyük mücevherler. İri çiçekler. Nefret ederiz biz bundan. Ve de pek çok gürültü. Gürültüden nefret ederiz biz. Ne içindir ki?”

– Bu devasa orkestraya neyin eşlik ettiğini mi soruyorsunuz kendinize? Reddettiğiniz şey: Kan ve gece.

– Naçizane, üzgünüm.

Onun düşüncesinden çok, bütün dehasıyla reddedildiği bu bahçede Elephanta'nın anıtsal baş heykellerinin anısını unutmamıştım ihtiyar devam ediyordu:

“Haiku’yu, en kısa şiir türünü icat eden biz, nasıl hayranlık duyabiliriz o... nê... o...”

Anlaşılmaz bir hareketle kollarını hafifçe oynatması, “o karmakarışık yığına,” demek istiyormuş gibi geldi bana.

Gecenin müziğiyle sarmalanmış Mahalinga tapınağının ıssız, geniş taraçasını düşünüyordum belli belirsiz. Özellikle de asla görmediğim, Nehru'nun söz ettiği, görünmez iki aynanın her dindarı, heykeller bolluğu içinde tanrılara fırlatılmış bir ruhmuşçasına yansıtan Narayana tapınağını düşünüyordum. “Ey tanrılarım, ki benden başkası değilsiniz!...”

“Elephanta'daki baş heykelleri sizi etkilemedi mi?” diye sordum.

“Gene iri yaratıklar. Kamakura'daki çok ünlü büyük Dai-batsu'muzdan da hoşlanmam ben; turistlerin gidip gördükleri odur. Çok büyük olan... nê...dir, anlamsızdır. Mahzenleri, hayır, dilinizdeki bunu karşılayan sözcükle, mağaraları sevmem ben. Gene dram. Sizler ölü İsa'nızın heykelini yapıyordunuz; bizler Buddha'yı ölü olarak pek ender canlandırırız. Heykel olarak da asla. Üzgünüm.”

– İnsanların kurtuluşu uğruna ölmemişti Buddha.

– Biraz ondan. Ama siz çarpmıha geriliş heykelleri yaparken, budizm saygı içinde, kemale ermenin, Aydınlanma'nın heykeli yapıyordu.”

Özgün metinden aktarıyor: “Uçurumun huzuru,” ve ekliyor: “Siz Yüce Varlık'la uyum diyorsunuz.”

– Ama, uyumu kutsal bir törene dönüştüren, Hıristiyanlıktır.

– Hıristiyan sanatında Yüce Varlık'la uyunun nerede olduğunu açıklayın lütfen bana. Birkaç saygıdeğer eşek ve öküzde mi?

– Eşekler kulaklarını çaprazlayarak dua ediyorlardı; öküzler

de boynuzlarını çaprazlayarak. Ama şaka yapmakla hata ediyorum: Hıristiyan sanatı dua etmeye inanmıştır uzun süre.

– Düşünmem gerek.. Bu konuda düşünmemiştim. Biz Japonlar için dua etmenin, derin düşünceye dalma kadar önemli olmadığını bilirsiniz. Bu yüzden Batı hep, tanrılar ile dini birbirine karıştırır. Din, tanrılara oranla olağanüstü derecede zorunludur.

– Ya da Tanrı.

– Japonca’da bu kelime yoktur. Yaratılış, bir yana bırakılabilir. Ayrıca şu da var: Sizin inanç birliğinizde daima kadınlar ve ya erkekler olur; ya da aziz ve azizeler; İsa, Meryem. Bu bahçede, karşımızda insanlar yok. Hayvanlar yok. Yapraklar yok. Yalnızca taşlar.

– Ve taşların gölgeleri.

Kumun tırmıkla düzleştirilmesindeki kusursuzluk, insan ayak izlerini, kuş ayak izlerini bile düşünülemez kılmaktaydı. Ama taşlar yapraklarla ve hayvanlarla uyumluydular. Bir yerlerden bir cırcırböceğinin türküsü geliyordu ve cırcırböceğinin Japonca adı “bay cırcırböceği” dir.

Karşımdaki insan dingin şeylerden bahsediyordu; ama bunları, öylesine sirayet edici bir iç sıkıntısıyla söylüyordu ki, çevremizdeki her şey uzaklaşıyordu sanki.

“İsterdim diye yavaşça cevap verdi; çok isterdim anlamınızı. Bu bahçe ölecek. Belki kötülük etmeyecekler ona ama; ölecek. Dilinizi çok daha iyi konuşabilmeyi isterdim, açıklayabilmek için.

“Dediğiniz gibi ebediyet vardı burada. Ve de o an: Aynı şey. Bütün bunlar da bahçeyle birlikte ölecek. Makineler olacak ve de insanlar arası rekabet. Her şey... olacak: Hiçbir şey. Gençliğimiz olacak. Her yerde öğrenciler... nê... ruhsal hallerin onlara metafizik hallerin bize verdiği şeyi vereceğini düşünüyorlar: Zen yerine uyuşturucu. Anlatabiliyor muyum?”

– Hem de çok iyi.

– Öyleyse, anlıyorsunuz ya, son derece gülünç bu. Sanatınız bir uyuşturucu değil. Onun hakkında belki de hiç konuşmuyorum. Sanatınız neden her yerde? Japonya’da sizin müzeleriniz

var. Kendi tablolarımız için de, bizim eserlerimiz için de. Bütün eserleri bir arada sergilemek, tek tek her yapıtı öldürmektir.

Kyoto müzesinde sergilenen rulo resimlerin sık sık değiştirilip yerlerine yenilerinin konduğunu anımsadım (New York'taki Modern sanatlar müzesindeki tablolar gibi). Ama Kyoto'da bir müze vardı; Japonya'nın eskiden her yapıtın ayrı bir odada, ayrı bir gün sergilendiği o koleksiyonlardan birine ait değildi; bir zen kakemono'sunun* pişmiş topraktan sevimli, kurnaz bir sincap şekli verilmiş bir hanıvanın** ya da kutsal Budist figürlerden birinin üstünde büyük bir özenle açıldığı o hücrelerden biri de değildi.

"İhtiyar" ilk kez bir elini havaya kaldırdı:

"Bahçenin çevresinde müzeleriniz, Hiroşima çevresindeki atom bombası yüklü uçak gibi. Bütün görüntüler dönüp duruyor... İnsanlar görüntüleri, açık deniz balıkçılarına has kabalıkla icat ettiler. Müzelerinizi biraz gördüm. Pek çok da röprodüksiyon. Kuru Bahçe ölecek."

Elini ağır ağır aşağı bıraktı; parmakları kimonoya birbiri ardına tek tek, bir gamın notalarını basarmış gibi dokundu. Çökmekte olan akşamın içinden, kentin gürültüleri ve bir akıl hastanesinin uzak uğultusu geliyordu. "Bütün görüntüler dönüp duruyor." Kahire müzesi ve kumaş tozları, gecenin yaklaştığı Sfenks, Büyük Piramit'in Nürnberg'dekileri andıran dehlizleri, kuşlarla dolu Ramasseum ve anıtsal heykellerin çevresindeki atmacaların gölgeleri, öğle vakti mezar odasının içine güneş ışınının dimdik saplandığı Ebedî Yeniden doğuş tanrıçası, gergin kanatları ile eski Yunan Zafer heykelleri, toz bulutlarının yaladığı Ay meydanının Meksika'ya özgü geometrisi; çam yaprakları altında Maya heykelleri, kartal seslerinin gözetimindeki İran freskleri, Moğol rasathanelerinin tuhaf mimarisi, maymunlar tarafından yapılmışa benzeyen Maymunlar tapınağı, içinden siyah kedinin kayarcasına geçtiği Madura'daki Durga, Delhi'de

(*) Düşey olarak asılan ve genellikle bir fildişi, mercan, vb. sapanın çevresine sarılabilen Uzakdoğu resmi ya da hatu - ç.n.

(**) Japonya'da büyük mezarlar döneminde, tümülüslerin çevresindeki toprağa çakılan kilden silindirler - ç.n.

halk tanrılarının çözülemez iç içeliği, Ellora ve Elephanta'daki yeraltı katedralleri; ve Kahire'den Çin'e bütün bu toprağa işlenmiş kader! Ağır ağır taşan sarı nehrin yukarısındaki Longmen'deki devasa Buddha'ya kadar, Yasak Kent'e kadar, tarlalarından taş hayvan heykellerinin çıktığı turuncu çatılı narçiçeği rengi lahitlere giden mezar yollarına kadar. Belki de erkekler, kadınlar, hattâ onların rüyaları, sanatlarından daha az farklıdır. Kuru Bahçe'nin uyandırdığı izlenim, Kyoto müzesinin- kinden –Uzakdoğu'da gördüğüm her şeyden, 1929'daki imparatorluk kentinden, Nara'dan bile– çok daha keskindi. Konuşmanın başlangıcından beri işliyordu içime, Batı sanatının konuştuğum kişinin içine işlediği gibi. O, neredeyse acı çekerce-sine, düşüncesini açıklamaya çalışıyordu:

“Bir zamanlar sanatımız vardı. Nesnelere, evrenle bir tür konuşma biçimiydi. Nesnelere... ne... yaşamını ifşa ediyordu. Sizin sanatınız farklı. Naçizane anlıyorum onu. Dilinizi öğrendim; sanırım sanatınızı da öğrendim. Belki Avrupa sanatını da. Eskiden daha saygıdeğerdi. Bu bahçeyi o yok etmeyecek. Yine de, söyledim az önce size, bu bahçe ölecek. Sizin bahçeleriniz uğruna mı? Hayır. Amerikan bahçeleri uğruna mı? Hangi Amerikan bahçeleri? Kendinizle birlikte getirdiğiniz müze uğruna, bütün çağların, tüm yeryüzünün müzesi uğruna. İşte böyle. Bütün o fotoğrafları küçümsemem gerekirdi. Çok değerli bir tek an, bütün müzelerinizi... ne... reddetmemi sağlamalıydı. Ama öyle olmadı. Oysa gittiğim pek çok ülkede asla bir çiçek demeti görmediğimi biliyorum. Yalnızca çiçek kümeleri vardı. Çevrelerinde dolanılabılır. Yani birer demet değillerdir. İzninize sığınarak.”

Kendini tercüme ediyormuş gibi ağır ağır:

“Yeğlediğim şeyi yeğleyemem...” diyor; “Yine de, sanat bir şekiller bütününü değildir. Öyle değil mi?”

Sonra normal konuşma sesiyle sürdürüyor:

“Biz Japonların neden güçlü makineler yapmak zorunda olduğumuzu anlıyorum. Kazanmak gerek. Neden büyük müzeler yapmak zorunda olduğumuzu anlamıyorum. Mecbur muyuz buna, neden dolayı? Bizim yüzümüzden. Nesnelere ölmek zorundadır, biliyorum. Burada, bahçenin yerinde bir müze, çok

büyük bir müze: Batı, Mısır, Meksika, Afrikalılar, hattâ biz mi? Bizler artık aynı olmayacağız.

– Bizler de artık aynı değiliz, biliyoruz bunu. Evrenle uyumunuzu biliyorum, çoğunlukla da gıpta ediyorum. Ama yanılmayın: Batı'nın size önerdiği en derin şey dünyaya egemen olma değil, sorgulama. Batı çıldırmış bir sorgulamadır; güç artırıyor o çılgınlığı, tedavi etmiyor.

Bahçenin küçük duvarı yanında yükselen ağaçlar arasından akşamın çöküşünü seyrediyordu:

“İzninizle, Avrupalılar ve biz, birbirimize çok uzağız...”

– Her zaman değil. Amerikalılar göz önüne alındığında sönükleşen, ama yine de her şeye damgasını vuran budizminiz, bizim Hıristiyanlığımızı düşündürür...”

El yapımı bebeklerininkini andıran yusuvarlak yüzündeki keskin bakışlı gözleriyle bakıyor yüzüme:

“Öbürleri gibi bir Avrupalı mısınız siz?”

– Şu bakımdan hayır: Avrupalılar, Batılılar için Japonya, bir dekordur. Madam Krizantem'den Madam Butterfly'a, hattâ saray resminizin hayranlık uyandırıcı primitiflerine geçebilirler ama, söz konusu olan hâlâ bir dekordur.

– Bizim daima taklit ettiğimizi gayet kararlılıkla söylüyorlar: Budizmi, Meiji'yi.*

– Hint ve Çin budizmini bizim Doğu ve Roma Hıristiyanlığını taklit edişimiz gibi taklit ettiniz, daha fazla değil. Meiji'ye gelince, Batılılar gerçekten de, sizin İngiltere'yi Asya'nın yaptığından daha iyi taklit ettiğinizi söylerler. Unuttukları, onu taklit etmeyi seçmiş olduğunuz. Bilinçli olarak ya da değil, sizi eski sömürgeleriyle kıyaslıyorlar; bu da hiçbir şey anlamamanın kesin yoludur.

“Dekor diye adlandırdığım şey daha önemli. Japonya'ya inanıyorum, çünkü dekorunun ikinci planda olduğunu düşünüyorum.”

– Peki... ne... birinci planda olan nedir sizce?

– İsé tapınağı, Kumano yarımadası, Nachi çağlayanı...

Çarpıcı bir deneyim borçluydum saydığım yerlere. İsé'de-

(*) Meiji: Japon modernleşmesini başlatan imparator, hanedan – ç.n.

ki Şinto tapınağı, yirmi yılda bir yeniden yapıldığından geçmişti yoktur; ama en az on beş yüzyıldır kendinden öncekinin kopyası olarak yapılageldiği için, modern de değildir. Budist tapınaklarında Japonya geçmişinden hoşlanır. Bu geçmişin galibi, insan eliyle kazanılmış ebediyet olan şinto dinidir; yüzyılların derinliğinden gelen ve yakılmaya mahkûm tapınak insanlar gibi ölümlü ve Japonya'nın eskiden olduğu gibi alabildiğine dayanıklıdır. Ruh akıp gidene boyun eğmeyecektir ve mimar ölümün ayağını kaydırır. Fotoğraflar hiçbir fikir vermezler bu konuda. Yakınına gelindiğine, İse tapınağı bu boşluğu doldurur. Oysa incelikten yoksun planına çatısındaki kaba merteklere karşın, bir tapınak değildir o; ağaçlardan ayrıldığında yaşamını yitirir; dev çamlardan katedralinin kutsal mekânı ve sunağıdır o. Bizim sütunlarımız, yarı karanlığın kubbelerinde yitip giderler; çamlar ise Japonya'nın atası güneşe sunulan ışıktan dalların içinde kaybolan uşuz bucaksız dikeylikleriyle sunaklarını yüceltirler: Görünmeyen ruhlar, Kamiler, yani ölümsüz ruhlar, Buddhaların yaşlanışını uzaktan seyrederek. Başka hiçbir şeyin aynı derecede uyardırmadığı bu zamanın derinliklerine dalma duygusu yavaş yavaş işlemişti içime. Unutulmuş –Japonlar yakıp yerine yenisini yapmaya asla ara vermeyecekleri için ölümsüz olan– mimar tasarlamıştı bu sunağı; unutulmuş bahçıvan yüzyıllar sonra insanlar toprağın bilinmeyen ilahisini işitsin diye ağaççıklar diktirmişti. Bizim mimarlarımız, katedrallerinin ölümsüzlük taşları olmasını hayal etmişlerdi, İse mimarları ise, bulutların en büyüğü gibi olsun istemişlerdi. Ve bu gelip geçici yapı, ebediyeti katedrallerden, piramitlerden daha güçlü yansıtıyordu. Orkestra aracılığıyla değil, tek notanın kesinliği aracılığıyla. Ormanların ruhları gibi; yüz metreden döküldüğü halde yerden fıskırır gibi görünen, yanında Niagara çağlayanlarının bir baraj gibi kaldığı çağlayanının ruhları gibi; gergin direkler, gergin çağlayan, Japonya.

En yüksek taşın gölgesinin uzamasını seyrediyordu.

“Askerler Japonya'yı öldürdüler,” diyor.

Masum ve neredeyse faltaş gibi açılmış gözlerle bir yüz heycanı nasıl ifade edebilir ki? Ama onunkini duyumsuyordunuz. Sürdürüyor sözlerini:

“Akılsızlar ölen askerlerimizi küçümserler. Demokrasiye inanıyorlar. Kendi demokrasilerine... Şeylerin bayağı olmaları, gerçek olmaları için yeterli değildir, değil mi? Buşidoyu küçümsediklerini, Buşidonun aşırı gerici militarizm olduğunu söylüyorlar. Ama askerlerimiz epeyden beridir buşidonun da dışındaydılar, biliyorsunuz... Ne yazık ki.

– Çok fazla zafer kazanmak çıldırtır; askerleriniz çok uzun süre zaferler kazandılar. Ama gücün kendi yanlarında olduğunu ilan edip buşidonun tersini yaptılar. Vietnam yenilmeyecek. Zayıf bir ordudan başka şeyleri yok; ama Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam Savaşı'nı hiçbir zaman oybirliğiyle kabul etmeyişi de var. Japon askerleri Pearl Harbor'a saldırmasalardı, Japonya'ya karşı savaşı da kabul etmezdi. Japonlar güçlerine aşırı güvendiler ve düşmanlarının zayıf yanını, yani kamuoyunu kaale almadılar.

“Ama İsé Japonya'sı Tsuşima'dan* önce de vardı. Amerikalıların ülkeden çekilmelerinden sonra da var olacak. Gelecekteki yeniden dirilişi kuşkusuz İsé'ye benzemeyecek ama, Meiji'ye de benzemeyecek. Benim öbür Avrupalılar gibi bir Avrupalı olmadığımı söylediniz az önce; Avrupalılar kendi gökdelenlerinin her birinde Japonya'yı tanıdıklarını sanıyorlar; ben ise, Tokyo gibi bir kenti, Madam Krizantem'in dekoru kadar yüzeysel bir dekor olarak görüyorum. Bir geysa, siz bedeninin hiçbir yerini görmeden on kez giysi değiştirse bile, yine de onun bir vücudu olduğunu bilirsiniz. Japonya'nın da bir vücudu var.”

– Geçmiş suçlanırsa Japonya kaybeder.

– Geçmişte budizmdi, Meijiydi; bugün gördüğümüz şeyin henüz adı yok. İsé Japonya'sı da bir kez daha olacak.

Uzun süre kıpırdamadan, çökmekte olan akşamın hissedilmez canlılığı ile hipnotize edilmiş gibi sustu; Japonca bir cümle mırıldandı; dalgın bakışını sonunda yeniden yüzüme dikip, ses tonunu yeniden güçlendirerek konuştu:

“Pek çok şey yitip gidiyor... Pek çok temel önemde şey. Buşidodan daha önemli pek çok şey. Başrahibin yanındaki o beyefendiyi gördünüz mü?”

(*) 1905'te Japon donanmasının Rus donanmasına karşı kazandığı deniz zaferi – ç.n.

– Evet... Daha doğrusu pek dikkat etmedim.

– Şingon tarikatındandır.. Büyük bir manastırın başrahibiydi eskiden. Hıristiyan din kitaplarını okumuştur. Felsefî doktrinlerle ilgili çalışmaları okumuştur. Bana “Avrupalılar hep nedenleri araştırırlar: Duyguları, davranışları. Özellikle de davranışları.” demişti.

– Stendhal, ustası Tracy’den alıntı yaparak şöyle yazmıştı: “İnsanlarla uğraşmak için, tanımak...”

– Kesinlikle. Öbür başrahip beyefendi de bana şöyle sormuştu: “Avrupalı düşünürlerin bu şeyleri neden incelediklerini anlayabiliyor musunuz? Bilimlerini, anlıyorum. Biz Japonlar da incelemeliyiz bilimlerini. Ama psikoloji diye adlandırdıkları şey? Psikoloji dedikleri şey, bizim gözlemek dediğimiz şey mi, ya da görgü kuralları gibi sorunlar mı sizce?” Başrahip “Bilmedikleri o kadar çok şey var ki,” de diyordu. İzninize sığınarak.

– Siz, Stendhal’in yapıtlarını okudunuz değil mi?

– İki romanını okudum; bir de aşk üstüne kitabımı. Belki de büyük bir özenle.

– Bu iki başrahip Nietzsche’nin felsefesini gerçekten biliyorlarsa, Budist düşünüşte ona ne yanıt verirlerdi?

– Şunu: “Kendinizi bu... yararsız sorunlardan hemen kurtarmanız.”

– Yanlış mı?

– Hayır. Yanlış değil. Dilinizdeki deyimle... *nē...* işe yaramaz.

– Nietzsche’yi okudunuz mu?

– Biraz.

– Başrahip okumuş mu?

– Kuşkusuz hayır. Ama şunu söyleyebilirim size: Okusaydı da tıpatıp aynı şeyi düşünürdü.

– Görgü sorunları mı derdi?

– Kuşkusuz... Buddha Zerdüş’ünüze acırdı. Onu sorunlarından kurtarmak isterdi: “Dostlarından birine bir ok saplandırırsa, oku atanla ilgilenme, oku çıkar.”

Budist inanın özüne dokundurtuyordu beni. Kendisi de Budist ve aynı zamanda da yurttaşlarının birçoğu gibi şintoist olduğundan, Japonlara özgü bir tarzla kuşkusuz şöyle düşünür-

yordu: Nietzsche değerlerin dönüşümünü ister; fazla önemi olmayan bir amaçtır bu; çünkü değerler gelip geçici olan şeylerin, mayanın alanına aittirler. Gerçek budizm, değerlerin yalnızca ender ve başkalarına aktarılamayan bir ruh haliyle erişilen bir inanç hedefi –Aydınlanma– olan bir Yüce Değer adına sorgulanmasıdır. Batı için nirvana (bir davranış çağrıştıran varsayım anlamında) bir mittir; budizm ve onun Asyalı öncülleri Uyanış'ın varlığına inanmayı, nirvananın Uyanış olduğuna inanmayı içerir.

Ben şaşkın dinlerken İhtiyar devam ediyordu:

“O başrahip beyefendi manastırını, aşağı yukarı... nê... benzer nedenlerle terk etti, evet. Asla Avrupalıların o saygıdeğer düşüncelerinden ötürü değil. Bana demişti ki: ‘Satori’nin⁹ de Aydınlanma’nın bir parçası olduğunu anladım. Avrupalı, maddecî ya da onlara benzer bir şey değilim. Yeni bir tarikat kurmak gerek. Budizm Satori’nin Uyanış olduğunu biliyor; ama gerçek yalnızca bunu bilmek değil. Gerçek, şeyi bilmek...”

Uzun bir süre susup, cümlesini Fransızca kurmaya çalıştı:

“... ‘nirvana’nın kendisinin de maya’nın bir parçası olduğunu, nirvana’nın ötesinde olan şeyle ilişki kurmak gerektiğini bilmek.’ Dilinizi iyi konuşamadığım için özür dilerim. Nirvana en yüce eğilimdir. Mutlak... nê... daha ötede olandır.”

Muhatabım, gözleri dikkatle kısılmış, Ortaçağ Hıristiyanlarının büyüleyici bir sapkın mezhepten söz edişleri gibi konuşuyordu. Hayran, ama asla etkilenmemiş biçimde. Budizm, şinto evlenme ayinine uygun davrandığı sıradaki kadar sakin görünüyordu. Ama içten içe sarsılmış olsaydı da bilemezdim. Gözlerini yeniden açtı:

“Böylece, başrahip beyefendi manastırından ayrıldı.”

Gözlerini yeniden kapatırken gülümsedi –Japonların bir felaketi haber verirlerken yüzlerine oturttukları gülümseme– ve ağzı, küreyi andırır başında çapraz bir çizgiye benzedi. Siyah kimonosundan ipek kâğıdına sarılı ince uzun bir şey çıkarıp, gözlerini yeniden açtı. Akşam karanlığında Hiroşima’daki yırtıcı kuş misali dönüp duran uçak gibi gördüğü şey sanatımız de-

9 Görünüşten kurtulma.

gil, 20. yüzyıl sanatının istilasıydı. Küçük paketinin bir armağan olduğunu gösteren kırmızı-beyaz sicimi çözdü; ama paketi bana uzatmadı. Kâğıdını açıp eliyle düzleştirdikten sonra, içinden Nara'dan gelme hayranlık uyandırıcı ve adakların küçük altın yaprakçıklarıyla süslenmiş bir Buddha heykelciği çıkardı. "İntiharlar dönemi başlıyor" dediği sırada attığı tuhaf kahkahayı atıp, hemen yarıda keserek:

"Anımsayın, seppuku intihar değildir; seppuku ataların sunağı önünde yapılan bir adak törenidir. Kuru Bahçe de atalarımızın sunaklarından biri," dedi.

Eski Japonya'nın ölümle sonuçlanan nazik meydan okumalarından birini yapıyor gibiydi. "Öfkeden gülerек yapılan," da diyebilirdi.

Ayrılmak için izin istedim. Bahçe kapısında, ona el sallamak için geri dönüp, baktım.

Arkasında gençler (öğrencileri mi?) vardı. O da ayakta, ucundaki fitili yaktığı ve ayaklarını baş ve işaret parmakları arasında tuttuğu heykelciğin alevine bakıyordu.

"...Ataların sunağı önünde bir adak töreni..." 1961'de Orléans'da, Jeanne d'Arc'ı anmak için uçsuz bucaksız Martroi meydanını kaplayan kitleye söylediklerim geldi aklıma: "Ve ayaklarının dibindeki odun kümesinin ilk alevi ona değdiğinde, o zamanlar Brocéliande ormanı olan yerden Kutsal Kent mezarlıklarına kadar her yerde eskinin bütün şövalye sınıfının ölüleri, mezarları içinde ayağa kalktı. Yuvarlak Masa şövalyeleri ve Aziz Louis'nin yol arkadaşları, Kudüs ele geçirilirken vurulup düşen ilk savaşçılar ve cüzamlı kralın son sadık adamları, Hıristiyanlığın düşlerinin tamamı, ölüm gecesinin içinde taşlaşmış bedenlerinden ayırdıkları ellerini bitişirmiş, karanlık gözleriyle yüzyılları aşacak olan alevlerin yükselişine, baki-re ve şövalyenin yanmış bedeni haline gelmekte olan o nihayet hareketsizleşen şekle bakıyorlardı." Japonya'nın yenilmez sürekliliğini simgeleyen heykelciğin mavi alevi, ıssız ve onca yüzyıllardır bitkilerden bile arındırılmış bahçede, bir çakmak alevi gibi yükseliyordu. Kıvrılmış kâğıt şeritlerle çiçek açmışcasına kaplı bodur ağaçlara yaklaştım: Kötü bir yıldız falından

kurtulmanın tek yolu, fal kâğıdını kıvrıp şerit yaparak, kutsal bir ağaca bağlamaktır. Ne kadar çok kötü yıldız falı varmış! Bir şinto rahibi, İhtiyar'ın adak törenine kayıtsızlıkla bakardı; tanrıların tapınakları gibi belirli dönemlerde yeniden yaratan onun dini için, yok ediş eskilik kadar yüzeyseldir. Ağır ışık yükleri ile çağların derinliklerinden gelen İsé ağaçlarının görkemli dizilişini düşündüm; kamikazeler arasında ölen dostum Matsui'yi bir de.

Kenar çizgileri giderek kararan okyanusta yitip gitmekte olan karlarla kaplı büyük adaların üstünde, anılarım birbirlerine giriyor. Küçük kayaların sabırlı gölgesi karşısında, “Yeryüzüyle uyum,” diyordu “Budist İhtiyar”. Japonya'ya ilk gelişimde, sinemalarda René Claire'in Milyon'u gösteriliyordu ve Japon yazarları bana “Fransa Çin'e gerçekten bu kadar benziyor mu?” diye sormuşlardı. Bu gece ise, Fransa De Gaulle, Çin de Maodur. “Budist İhtiyar”ın savunduğu bütün geçmiş, benim 1929 Çin'imde, Pekin surları üstündeki mor yıldız çiçekleri arasında tilkilerin birbirlerini kovaladıkları Çin'imde yaşıyordu. Ne kaldı o Çin'den geriye? Mao, incecik dumanı batan güneşin ışınları içinde kaybolan sigarasını tutan eliyle gözlerini güneşten koruyan Mao... Demir imparatorların mirasçısı, kendi uyumunu yaratabilmek için insanların görmüş olduğu en büyük uyumu silip süpürdü ve kendi de biliyor bunu. Kyoto'yu ilk ziyaretim sırasında Japon siyasetiyle ilgili hiçbir şey bilmiyordum; son ziyaretim sırasında ise üniformalı, sakat askerlerin oluşturduğu sokak şarkıcılarının –Büyük Tapınak caddesinin aşağısında– dinleyicisi olmayan bir konser verdiklerini görmüştüm. Bugün, harakiri anısı Méry'yi, onun ölümü stoacı intihar addeden bir uygarlık hayal edişini getiriyor aklıma. Singapur'u, Ölüm sokağını da düşünüyorum Onun tabut ve cenaze çelengi yapımcılarının arasında cenaze müziği içinde yaşayan, bütün eski Japonya'nın hayatla uyumu gibi ölümle uyumlu Çinlilerini. Kuru Bahçe'de, Chartres'da saatin kaç olduğunu hesaplamıştım; uçak kutup gecesinin içinde tırmanırken, tabut ve cenaze çiçekleri sokağında saat kaçtı acaba? Méry'nin çocu-

ğuna, Tüy Temizleyici'ye ne olmuştu? Japonya'dan nefret eden Méry'nin hüznü, Budist Keşiş'in dinginliği ile ne kadar iyi uyuyordu! Bütün insanlar yok olsalardı bile, ölecek olanın –ya da doğacak olanın– hatırasına adanmış bütün başyapıtlar yakılmış olsalardı bile sürüp gidecek olan şeydir hayat.

Bembeyaz göz alabildiğine uzanan alanlar. Anchorage; buraya ilk uğrayışında, bir balıkçı limanı ve birkaç eskimo bekliyordum. Askerî bir üs ile birçok ıssız cadde bulmuştum. Elektrik ampulleriyle yapılmış süslemeler, kırmızı ışıklı (saat gecenin üçüydü) birkaç bar ve Büyük meydanın karları ortasında, Aziz Jozefe ve dizçökmüş bir Meryem'e gözkulak olan büyük totemlerin Kızılderili kartalları. Sendika insiyatifinin merkez olarak kullandığı isba* taklidi yapıya aittiler bunlar. Sendika buraya bir kreş kurmuş, sonra sökmüş ve heykelleri ıssız meydana büyü hayvanlarının ayağı dibinde bırakmıştı. Caddede tek bir otomobil. Günlerden 26 Aralık'tı.

Bu kez uçak değiştirmiyoruz. Uçağımız yeniden uçsuz bucaksız beyazlığın üstünde uçmaya başlıyor. Yarın, Avrupa'ya varırken, bir gün gençleşmiş olacağım. Buz dağlarının önünde okyanus hâlâ kıpırdıyor. Küçük valizdeki notlarıma bakmayı hiç çekmiyor içim. Ailem için ne kadar üzücü olacağını söyleyen Alman, Orties'deki Kızılderililer, öldürmek için beni önüne diktikleri duvar, Toulouse'daki banyo odası, Elephanta ve 1940'taki tanklar, Mao'nun kabukları köylüler tarafından yenmiş ağaçları, Da Nang'm karşısındaki Amerikan donanması... gelip geçiyor aklımdan. Otuz yıl sonra kavuştuğum Asya eski Asya'yla nasıl konuşuyordu ise, yaşayan bütün anılarım da birbirleriyle konuşuyorlar – ama belki de belleğimde yaşantımdan yalnızca ikili konuşmaları saklamışımıdır... Yine de, bu kutup gecesinde, üzerinde henüz görülemeyen bir çocuk tanrının uzandığı Hindistan denizlerini andıran bu son engin suların gökyüzünde, bana en dokunaklı gelen ikili konuşma, işittiğimden başka hiçbir şeyi hatırlamadıklarım. Hayatımla doğrudan ilişkili değildiler. Ama yine de... Bu uzun gecede onları, on-

(*) Kuzey Rusya köylülerinin çam kerestesinden yaptıkları küçük ev – ç.n.

ca anının gizli yargıcı olarak anımsamamın nedeni, insanî varlık ile azap duygusu arasındaki diyalogun, insan ile ölüm arasındaki konuşmadan daha derin olmasıdır.

- 3 -

Daumier bacalarının silüetleri üstünde donmuş yıldızlarıyla Paris'te aralık ayı gecesi. Adanın ucunda, eskiden morgun bulunduğu yerde, Toplama kamplarına gönderilenlerin yeraltına yapılmış anıt mezarı, onun iki yanı keskin siyah kılıçlara benzer parmaklıkları, kaybolan iki yüz bin kişiyi temsil eden iki yüz bin simgesi, kamplardan getirilmiş toprakları, kimliği meçhul cesetleri ve yakılmış ölümlerin külleri. Notre-Dame'ın çizgileri bulanık kütesinin ağırlığını hissettirmedeği (Ölüm bu gece toprak altında) bu küçük bahçede, kamplardan sağ kurtulanların temsilcileri, Jean Moulin'in küllerini Panthéon'a götürecektir tankın çevresindedir. Direniş örgütlerinin gönderdiği beş bin genç meşale taşıyıcısının eşliğinde tanklar hareket edinceye kadar, elektrikler yanmayacak. Gözler, ayın loşluğuna alışıyor: Eski muhripler birbirlerini tanıyorlar. Küller bir çocuk tabutu içinde getiriliyor. Tank motorunu çalıştırıyor, temsilciler onun arkasında yerlerini alıyorlar. Meşaleler yakıldı. Günümüz meşalelerinin alevi, asetilen lambası alevlerinin titrek ve mavimsi parıltısını taşıyor. Başlar tamamen aydınlandı ama, gece ortasında ayaklar sürtülerek yürünüyor hâlâ. Ay ışığı altında birbirlerini tanıyıp da, tıpkı anılarındaki gibi bulmuş olanlar (meşaleleri taşıyanlar onların oğulları), şimdi, aşağı yukarı tümünün saçlarının beyazlaşmış olduğunu farkediyorlar...

Tankın önünde Muhafız alayının atları yürüyor. Tank onların hızına uygun bir hızla, ağır ağır, sarsılarak ilerlemekte. Tankın arkasındakilerin çoğu da, aynı yavaşlıkta yürüyorlar. Önünden geçtiği yerlerde bütün ışıklar sönüyor. Artık yalnızca genç yüzleri aydınlatmakta olan meşaleler, üzgün yüzlü ve sessiz kalabalığı çevreliyor. Michelet'nin anlattığı Jarnac ve Châtegeneraie muharebesi geliyor aklıma: Henri II, İtalya'dan be-

ri topallayan atları üstünde XII. Louis dönemi üniformaları ve beyaz sakallarıyla, Pavia ve Agnadel çarpışmalarından sağ kalan askerleri tanıyor... Meşaleler Baudelaire şiirlerindeki Seine nehrinde yansıyor ve tank ışıklarını söndürmüş Saint-Michel kafelerinin arasından ilerlerken, peşindeki karanlık kafileri de sürüklüyor.

Çalışmaların bittiğinden emin olmak için Panthéon'a gidiyorum. Soufflot sokağının aşağısından çocukluğumun gürültülerinden biri, Muhafız alayı askerlerinin uygun adım yürüttükleri atların yerinde sayışlarının nal sesleri geliyor. Çekilmiş kılıçların üstünde ayın ışıltılarından, sonra da o uzaklıktan artık yüzleri aydınlatmayan meşalelerin alevlerinden başka şey görünmüyor.

Bulvarı geride bırakan tankın homurtusu, nalların gürültüsünü örtüyor.

Küçük tabut katafalkın üstüne yerleştiriliyor. Başında ilk nöbet General Koenig'in. Kalabalık dağılıyor; boşalmakta olan meydanın köşelerinden birinde, artık işe yaramayacağı için üstüste yere bırakılmış meşalelerin oluşturduğu kümeden çıkan alevler, az sonra sönecekler.

Ertesi sabah, cenaze konuşmasını yaptığım sırada, buz gibi rüzgâr, elimdeki kâğıtları mikrofona, bir dalga çatırtısıyla çarpıtıyor.

Sağ ve sol, ama arka sıralarda, bayrak taşıyanlar ve Kurtuluş'un* eski muhاریpleri; önde, iki sarayın girişinde, resmî şahsiyetler. Sadece çıkarma sırasındaki fotoğraflarında gördüğüm uzun paltosu içinde De Gaulle ayakta ve hiç kimse de oturamadı. Soufflot sokağında büyük kalabalık. Gossec'in cenaze marşı, savaş davullarının ağır vuruşları ile binanın kubbesinden yayılıyor. Rüzgâr mikrofonu çınlatıyor ve donmuş tozları kaldırım taşları üstünde döndürüyor. Rüyaların muhteşem meydanlarını andıran rüzgârlı meydan, mezar ötesinden gelen müzikle, boşlukla, uzaktaki üniformalarla; arkamda, Panthéon sütunlarının kütlesi, hepimizi kuşatan ve gecenin içinde biri varmışca-

(*) İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Nazi işgalinden kurtuluşu – ç.n.

sına hissedilen canlı bir dikkat. Karanlıktaki Soufflot sokağında beni dinleyenlerin çoğu için, onların ölülerinden söz ediyordum. Ve de kendi ölülerimden:

“Köylerde gece karanlığında köpek ulumalarının sebebini anlamaya çalıştığımız saat bu; silah ve sigara yüklü rengârenk parasütlerin, orman içi açıklıklarının ya da dağ başlarının yanıp sönen aydınlığında yere indiği saat bu; zindanların saati ve işkence görenlerin çocuk sesleriyle attıkları o çığlıkların saati...”

“Karanlıkların büyük savaşı başlamıştı.

“Lyon’daki Montluc kalesinde Gestapo görevlisinin, ona işkence yaptıktan sonra konuşmadığı için yazsın diye kâğıt-kalem uzattığı gün, Jean Moulin kendisine işkence yapan kişinin karikatürünü çizer. Olayın korkunç devamını öğrenmek için, kızkardeşinin şu son derece basit sözlerini dinleyelim yalnızca: ‘Rolünü oynadı o; çekeceği cehennem azabı başlıyor. Hakarete uğramış, vahşice dövülmüş, başı kanlar içinde, organları patlamış durumda, bütün sırları bildiği halde tek bir sır bile vermeden, acı çekmenin sınırına ulaşıyor.’

“Ama bedeli korkunç o suskunluğun zaferi işte bu: Kader değişiyor. İğrenç zindanlarda kurban verdiğimiz Direniş önderi, kayıp gözlerinle bak, arkadaşlarımızın başında nöbet tutan şu siyahlara bürünmüş kadınlara: Fransa’nın ve senin yasını tutuyorlar. Quercy’nin bodur meşeleri altından, düğümlemiş müslinlerle yapılmış bir bayrakla süzülüp gelen, sırf büyük ağaçlara inandığı için Gestapo’nun asla bulamadığı çetecilere bak!

“Zengin bir kente götürülüp, kendisine neden bir banyo odası verildiğini düşünen –o güne kadar banyo küveti diye bir şey duymamış– tutsağa bak.”

Hoparlörlere rağmen, kalabalığın uzaklığı, haykırarak konuşmaya zorluyor beni:

“Karanlıkların işkenceye uğramış zavallı kralı, gölgeleşmiş halkının, işkencelerin gökyüzünü kapladığı o haziran gecesinde ayağa kalkışına bak... İşte uyanmış sığırların acıklı böğürtüleri arasında Normandiya’ya doğru tırmanan Alman tanklarının ho-

murtusu: Senin sayende tanklar zamanında yetişemeyecekler. Ve Müttefikler düşman hatlarını yarmaya başladığında, Fransa'nın bütün kentlerinde –öldürülmüş olanlar dışında– Cumhuriyet komiserlerinin beliriverişlerine bak! Leclerc'in yersiz yurtsuz kahramanlarına sen de gıpta etmiştin bizim gibi: senin yersiz yurtsuzlarının da meşeli makilerden emekleyerek çıkışlarına ve bazukalara alışıık köylü elleriyle Hitler imparatorluğunun en önde gelen zırhlı tümenlerinden birini, Das Reich tümenini tutsak alışıına bak ey savaşıçı!

“Nasil Leclerc, Afrika güneşi altında ve Alsace çarpışmaları içinde yücelmişliğı ile Invalides'e girmiş ise, içimizi titreştiren kortejinle sen de gir buraya Jean Moulin. Zindanlarda senin gibi konuşmadan ölenlerle birlikte; ve hattâ belki daha da korkuncu, konuşmuş olanlarla birlikte; toplama kamplarının çizgili giysilileri ve tıraşlı kafalılarının tamamıyla birlikte; Sis ve Gece'nin* o korkunç insan saflarında sendeleyeyen adımlarla ilerleyen ve dipçik darbeleri altında sonunda yere yığılanlarla birlikte; sürüldükleri yerlerden dönmeyen sekiz bin Fransızla birlikte, bizimkilerden birine evini açtığı için Ravensbrück'te ölen son kadınla birlikte! Alacakaranlıktan doğan ve onunla birlikte yok olan halkla, Gece tarikatından kardeşlerimizle birlikte...”

Partizanların Şarkısı'nın müziğı başlıyor. Ağzım sımsıkı kapalı kaç kez işitmişimdir onu, bugünkü kadar soğuk paraşütle indirme gecelerinde; ve bir gün de, koyunların yitik meleyişlerinin karıştığı Alsace korularının sisi içinde, avazım çıktığı kadar eşlik ederek...

“İşte şu küllerin cenaze marşı bu. Büyük Devrimin II. yılı askerleriyle birlikte Carnot'nun küllerinin, Sefiller'le birlikte Victor Hugo'nunkilerin, başında Adalet'in nöbet tuttuğı Jaurès'in küllerinin yanındaki şu küllerin. Yüzleri belli olmayan gölgelerden oluşan kortejiyle birlikte rahat uyusun hepsi...”

Askerler geçit törenine hazırlanıyorlar. Her şey havada asılı kalmış gibi; cenaze konuşmaları alkışlanmaz. Savaşta ölen-

(*) Nazilerin toplu imha programının adı – ç.n.

lerin tümünün ninnisi *Partizanların Şarkısı*, sızlayan dalgalarla yayılıyor. General De Gaulle'ün Jean Moulin'in ailesine saygılarını sunacağı Panthéon sahnına götürüyorlar tabutu. Bir tiyatro perdesinin arkasından Muhafız alayı bandosunun müziği geliyor hâlâ. Panthéon'un içinde ses düzeneği yok ve bu gerçek müzik, buz tutmuş sokakları dolduran hoparlörlerin yaydığı engin sızlanışın kırılğan ve saygılı yankısı gibi. (Buraya 1933'te gelmişim: Roman üslubunda sahnin merkezinde, tek başına bir küçük kız kırmızı bir topu havaya atıp tutarak oynuyordu.) Naaş yeraltı mezar odasına indirildi. Laure Moulin'le birlikte çıkıyorum yukarı. Müzisyenler gitmiş; meydana açılan anıtsal kapıdan, geçit törenindeki son birliklerin sert adım sesleri geliyor. Matmazel Moulin'e "General bana, 'belgeler için kızkardeşiyle görüşmelisiniz; ona çok benzer,' demişti," diyorum. Ne demek istediğini anlıyor, çünkü yüz hatları hiç benzemiyor. "Öldüğünde kırk iki yaşındaydı; ben ise şimdi yetmiş ikimdeyim..." diye yanıtıyor. (Olsa olsa altmış beşinde gösteriyor.) Meydan henüz halka açılmamış: Kordiplomatik ayrılıyor; geriye yalnızca eski bayrakları taşıyanlar, Kurtuluş eski muharripleri, eski çete savaşçıları, toplama kamplarından sağ kurtulanlar kalıyor – dondurucu aydınlıkta, gece karanlığında birbirlerini tanımış olanlar...

Bugün, işkencenin ya da savaşın değil: ölümün günü. Hiçbir şeye gereksinme duymayanın günü. Töreni televizyonda on milyon Fransız izledi. Ama televizyon bu bayrakları taşıyan hepsinin yaşlılar olduğunu, meydanda bir tek genç kalmadığını göstermemişti. O kalanların birbirlerini tanıyabilmeleri için, alacakaranlığın inmesi gerekti...

Az önce:

"Jean Moulin'le birlikte Direnme'nin Tarihöncesi sona erdi" demiştim.

1944 başında, Almanlar paraşütle indirilen gereçlerimizin bir bölümünü ele geçirdiklerinden, bütün çetelerimizin malzeme ve silahları sakladıkları yerleri ilk kez denetlemiştim. Silahların bazıları, çıkarmanın başladığını haber alır almaz bize ka-

tılacak gönüllüler içindi. Périgord'da çok sayıda mağara vardır ve savaştan önce turistlerin mağaraları gezmeleri için yapılmış demir merdivenlerden tırmanıp, Magdalen* çağından kalma bir alanın locaları gibi birbirine bitişik yuvalara gömülü malzemelerimize ulaşıyorduk. Ama Montignac'taki en büyük mağara yer altındaydı; malzemelerin gizlendiği yer de girişten uzaktı. Gece karanlığı çöktüğünden ve o güne kadar mağarada yolunu yitirenlerin tümü öldüğü için, güçlü elektrik fenerleri vardı ellerimizde. Geçitler o denli dardı ki ancak yan yan ilerleyebiliyorduk. Sağa saptık. Geçişimizi engelleyecek gibi görünen kayanın yüzeyine büyük bir resim çizilmişti. Kılavuzlarımızın yolu bulmamız için yaptığı bir işaret sanıp, elektrik fenerini üstüne tuttum. Işığında bir bizon sürüsü beliriverdi.

Font-de-Gaume'daki Tarihöncesi'nden kalma kaya resimleri silikleşmiştir. Bu bizonlar ise tersine, bir damga gibi işlemişlerdi kayaya ve yüzey yekpare kaya olmayıp her biri birer organmışçasına kâh dolgun, kâh oyuk büyük kaygan taşlardan oluştuğu için, resimler büsbütün şaşırtıcı bir netlikteydiler. İçinden kayarcasına geçtiğimiz düz kenarlı yarığın oluşturduğu taştan dehlizler, toprağın bağırsaklarıydı sanki. Bizon resimleri, bizim için bırakılmış bir işaret değildi ama, belki de yirmi bin yıl kadar önceleri öyleydi. Bir toprak kayması canlıları diri diri gömeceği için yeraltı mağarası iç sıkıntısı yaratır insanda. Ölüm değildir de, mezardır; ve bizon resmi, bu mezara yaşı olmayan topraktan bize yol göstermek için çıkıvermişçesine gizemli bir ruh katıyordu. Yukarıımızdan belki de Alman devriyeleri geçiyor, biz silahlarımıza doğru ilerliyorduk; ve de bizonlar taşın üstünde yirmi bin yıldır koşmaktaydılar. Geçit genişleyip, dallara ayrıldı. Fenerlerimiz o uçurumları aydınlatamıyordu: Işıkları bizi, bastonun körü yönlendirmesi gibi yönlendiriyordu. Kayadan artık yalnızca, çevremizdeki açık renkli ve kaygan yüzey parçalarını seçebiliyordu. Her yarıқта, fener –yeryüzünün bağına kadar uzanan– bir yenisini fark ettiriyordu. Bu karanlık, geceninkinden farklıydı. Gökte karanlık ne denli açıklığa aitse bu nihayetsizce birbirini izleyen yarıkların karanlığı da o

(*) Avrupada Paleolitik çağın (Yontma taş devri) son dönemi – ç.n.

denli kapanmışlığa aitti. İnsan eliyle yapılmışa benzeyişlerinin daha da artırdığı bir iç bunaltısı içindeydik. Yanımdakiler konuşmayı bırakmış, fısıldaşıyorlardı. Işık halkalarımızın daha da dar gösterdiği, içinde eğilerek ilerlemek zorunda kaldığımız bir geçitten, otuz metre boyunda, on metre genişliğinde bir yarığa ulaşıldı. Kılavuzlarımız durdu; bütün fenerler aynı noktaya doğrultuldu: Yere yayılmış kırmızı-beyaz paraşütlerin üstüne sandıklar ve üstlerine de gelecek bir çağın hayvanlarını andıran, uçayaklı dayanakları üstünde, ön ayaklarına yaslanmış Mısır kedileri gibi, sandıkların başında nöbet tutuyormuş gibi duran iki makinelitüfek yerleştirilmişti. Bu kez netlikle görülen tavanda çok büyük boynuzlu hayvan resimleri vardı.

Burası eskiden kutsal bir yerdi kuşkusuz ve hâlâ da öyleydi; yalnızca mağaraların ruhundan ötürü değil, aynı zamanda da bu bizonları, bu boğaları, bu atları (ışığın aydınlatmadığı öbür hayvanlar görünmüyorlardı), ve bize çevrili makinelitüfeklerin koruduğu oraya kendiliklerinden gelmiş gibi duran bu sandıkların anlaşılması bir bağ birbirine bağladığı için. Bir tür güherçileyle sıvanmış kubbede, koyu renkli ve görkemli hayvanlar, ışık dairelerimizin hareketiyle sürüklenerek, bir simgeler akışı gibi koşuyorlardı. Yanımda duran biri, cephane dolu bir sandığın kapağını kaldırdı; yere bıraktığı fener, tavana onun boyuyla karşılaştırılamayacak büyüklükte bir gölge yansıtı. Kuşkusuz eski bizon avcılarının gölgeleri de, reçineli dallardan yapılmış meşalelerin aleviyle yansıtıldıklarında, devasa gölgelerdi...

Düğümler atılmış bir ipe sarılarak pek derin olmayan bir kuyuya indik. Yüzeyine bir ilkel insan bedeni kuş başlı olarak çizilmişti. Üstüste konmuş bazukalardan bir küme, tuhaf bir çınlamayla devrildi; çınlama karanlıklarda yitip gitti ve sessizlik, daha boş, daha tehdit edici olarak yerleşti yeniden.

Dönüşümüzde kayalığın bazı yerlerini, sakatlanmış hayvanlar gibi görüyorduk tıpkı, eski duvar çatlaklarının insanları andırması gibi. Beyaz kırığı kaplı yamaçtaki bodur ağaçlar arasına döndük yeniden: Vezere ırmağı, Montignac tepesinin şöyle böyle seçilebilen kamburu üstünde savaşın karanlığı, yıldızlar, yeryüzü gecesinin saydamlığı.

“Resimler ilginizi çekti mi?” diye sordu kılavuz; “1940 Eylül’ünde, kaçan bir köpek yavrusunu yakalamak için oraya giren çocuklar buldular onları. Çok, çok eskilerden kalmışlar. İncelemeye bilginler geldiler sonra, 1940’ta, biliyorsunuz ya!”

Lascaux mağarasıydı o mağara.

Askerî birlikler, resmî görevliler, polisler gitti.

Toprağın merkezinde yitip giden o elektrik feneri ışığını, atlamaya hazır iki av köpeğini andıran iki makinelitüfeğin yukarısındaki o binlerce yıl öncesinin kaçışmasını ve Vezère’in kıyısında uluyan gerçek bir köpeği anımsıyordum. Vahşi hayvanlar gibi avlanan ve insanlar gibi resim yapabilen bir tür goril, öyle bir yerden çıktığında, aynı göğün altında mı anladı acaba ilk kez, bir gün gelip öleceğini?

Panthéon meydanında, hayat, savaşız cenaze törensiz gelip geçenleriyle günlük akışına döndü. “Hakarete uğramış, vahşice dövülmüş, organları patlamış...” Jean Moulin bir şehit değil de bir bakan ya da mareşal olsaydı kuşkusuz aynı biçimde olmayacak cenaza töreni sırasında, ölümünkine baskın bir karaltı ağır ağır geçiyordu Panthéon’un üstünden, birbiri ardı sıra gelen dinlerin ve şu çocuk tabutunun Baltık gecelerinde ölen görünmez muhafızlarının hayaletleri ile birbirlerini gerçekten görmeden önce tanımayan ve belki de bir daha asla göremeyecek olan temerküz kampından kurtulanlar ile birlikte çarpıştığı, ezeli Kötülüğün karaltısıydı bu.

“Toplama kamplarıyla birlikte şeytan yeniden yerüzünde gözle görülür biçimde yeniden beliriverdi,” dediğim gün Bernanos’unun şiş gözkapakları geliyor aklıma.

Bernanos’yu düşünüyorum, çünkü Saint-Séverin kilisesinin önünden geçiyorum. Onun cenaze töreninden sonra bir daha gelmedim bu kiliseye. O gün kilise doluydu ama, yazarlar yoktu. İspanyol cumhuriyetçilerinin gönderdiği temsilci heyetinin yanında duruyordum. Onun en güzel roman sahnelerine has alçalmış, dağınık bulutları ve aralarından apansız parlayan güneş ışınlarıyla bir mart günüydü. Birkaç gün önce, Amerikan hastanesinde bana, “Şimdi yapmamı istediği şeyi bilmek

O'na düşünüyör,” demişti. Anlatmak istediği, İsa'nın Yaşamı başlığı taşıyacak bir kitap ve ölmezse onu yazması gerektiğini düşünüyordu. Şunları da söylemişti: “Gördüğünüz gibi gülümsüyorum; oysa hiç de gülümsemek gelmiyor içimden. Ama ancak öldüğümde bırakacağım gülümsemeyi. Sanırım ölümümüzü, O'nun –İsa'nın– kendi ölümünü istediği gibi istiyoruz. Can çekişen her insanda bir kez daha ölür O. Zaten günahın çocuksuluğundan ancak ölürken kurtulabiliriz; kendi içimize ancak ölürken dönebiliriz – O'nun bizi beklediği yer de orasıdır...” Cenaze konuşmasını yapan Başrahip Pezeril, son kutsama ayini sırasında Bernanos'un kendisine yavaşça ve kuşkusuz Tanrı'dan söz ederek “Ve şimdi karşı karşıyayız...” dediğini anımsattığı bölüme gelmişti.

O sırada Güneş bulutlardan sıyrıldı ve bir demir çubuk gibi dimdik bir güneş ışını içeri girip, tabutun üstüne kondu.

Jean Moulin'in anısına bir anıt yaptırmak için kurulan komitenin toplantısına gidiyorum. Komite üyeleri direniş örgütlerinin, savaş sürgünlerinin, çalışma-toplama kamplarından kaçmayı başarmış olanların temsilcileriydi.

Kampları yirmi yıldır düşünüyordum. Dünyanın kürek mahkûmlarının cezaevlerinden başka bir şeyi bilmediği bir dönemde, aşağı yukarı bütün kitaplarımda dehşet ve işkenceden söz ettim. Kıvrıkcık saçlı bodur Gestapo görevlisini de, Toulouse'da kapılar açıldığında sesleri gelen işkence edilenleri de, eli çay kaşıklı kadını da hiç aklımdan çıkarmadığım halde, bu konuda kişisel deneyimin pek önemi yok. Ve de söz konusu olan bir deneyim değil, insan ile ölüm arasındaki tek derin konuşma.

İvan'ın “Eğer herifin tekinin masum bir çocuğa işkence etmesi Tanrı'nın iradesi ise, hayattan vazgeçerim...” dediği *Karamazov Kardeşler*'deki bölüm, kuşağımın bütün yazarları gibi beni de sarsmıştı. *Karamazov Kardeşler*'i Glières rahibine ödünç vermiştim; o da geri verirken şunları yazmıştı bana: “Çok güzel, ama ezeli Kötülük sorunu bu; benim için Kötülük bir sorun değil, bir giz...”

Dostoyevski, Cervantes, Daniel de Foe, Villon – kürek cezasına çarptırılan, direğe bağlanıp teşhir edilen, zindana atılan yazarlar... Komite Temerküz kamplarına gönderilenler arasında toplandığı için Panthéon'dan Seine'e doğru inerken Gorki'nin bana "1925'e doğru bir komsomola, *Suç ve Ceza* konusunda ne düşündüğünü sordum; "Bir tek yaşlı kadın için amma da çok hikâye!" yanıtını verdi dediği Kırım'daki bahçeyi düşünüyordum.

O komsomol Rusya'daki çalışma kamplarından birinde ya da bir Alman toplama kampında mı öldü acaba? Hiç değilse o günlerden bu yana çok şey öğrendi mi?

Dostoyevski'nin, yapıtlarında arada bir beliriveren sarsılmaz bir ümit vardı. Meyerhold, kanallara çökmüş loşlukla yitip giden sonu gelmez demir merdivenler ile *Suç ve Ceza*'da anlatılan Petersburg'daki eski semti gezmemizden sonra bana, Moskova'da yazarın çocukluktan gençliğe geçerken yaşadığı, Askerî okul hekimi babasının evini göstermişti. Çalışma odasının duvarında, bir çerçeve içinde, büyütülmüş soluk renkli bir fotoğraf vardı. Üzüntünün her çeşidi altında eğilmiş o omuzları, seyrek bir sakala çok uygun düşen o ölü kafayı tanıyordum ama, o omuzlar ve yüz sanki bromür solgunluğu geçmişi her çeşit giysiden daha inandırıcı biçimde duyumsatıyormuş gibi, bıraktığı alacakaranlığa hükmediyordu. Yaşayanlardan uzaklaşan, vaktiyle Asyalılara korku salmış, acı dolu bakışı ve bir böceği andıran duruşu ile odanın duvarına tutturulmuş bir görüntü idi. Ama doğal büyüklüğündeki bu resim, kesinlikle ölüme ait olduğu kadar ondan çok daha dokunaklı bir dirilişi de ifade ediyordu; bunu katilleri ve fahişeleri teselli etmek için değildi bu; Dostoyevski'nin keşfettiği çok daha önceden, aşk vaazlarının, acının ve çare bulunmazlığın bulutlarının, "ıstırabın hüküm sürdüğü şu dünyada ne işin var"ın da ötesinin, yani varlık alemimizin muammasının üzerinde durduğu sütunları sarsacak bir Lazare'in* dirilişiydi. Shakespeare'den bu yana yapılmış en ısrarlı sorgulama, o kapıcı dairesinde trajik soluğunu hisset-

(*) İncil'e göre, İsa onu mezarından çıkardığında dirilen kişi – ç.n.

tirmişti. Kapıcı kadın çalışma masasından bir kitap çekip bize uzattı: “Kürek cezasından getirdiği İncil bu.” Sayfalar el yazısı notlarla kaplıydı: Daima *niet** sözcüğü ile. Ruslar eskiden, uykudan kalkıp fal bakmak için İncil’i rastgele açar, sol sayfanın ilk paragrafının başlarına ne geleceğini anlattığına inanırlardı. Kürek mahkûmu (Dostoyevski), diyelim “*Maria Magdalena taşın mezardan sökülmiş olduğunu gördü*” paragrafının karşısına, haftalar ya da günler geçtikten sonra hep aynı el yazısıyla, “*hayır*” yazmıştı hüznle.

Saint-Jacques sokağından çıkarken, iç karartıcı taşlar döşeli kışla avlusunu çevreleyen duvarlar arasındaki o portre, sisin içinde uyuklayan çöpçü, beyaz saçları üstüne eski Rusya’nın şalını örtmüş, Meyerhold’un kitabı kendisine geri vermesini bekleyen o komünist kapıcı kadın geldi aklıma. Dostoyevski, senin Petersburg akşamında kardeşlikten ve alkolden sarhoş soytarılarını, azizlerini ve öfkeden çılgına dönmüşlerini, akıl almaz siyasal kuramlarını ve peygamberlere özgü ruhunu düşünüyorum. Balzac çevirileri ve darağacının ilahi esininden ötürü Dickens’vari olan romanlarından özgürleşen sen busun işte. On yıl sonra bir kurşuna dizme numarası ile karşı karşıya kalacağımı bilmiyorum ve belki de insan, hayali darağaclarına kendisine doğrultulan tüfeklerden daha çok inanmıyordur. Ortodoks ve çar yandaşı sen, buradasın işte, kolları göğsünde çapraz kahramanlarını halk önünde günah çıkarmanın çamuruna fırlatıp atanla birlikte ama aynı zamanda da, üstüne akşamın rengi inen yüzünün korkunç sessizliğiyle, bütün bir yüzyılı dolduran deyişlerin Dağdaki Vaaz’dan bu yana, Eyüp’ün Kitabı’nı** kutsal vahşetine verilmiş en iyi yanıtı: “Eğer dünyanın düzeni, masum bir çocuğun işkence görmesi pahasına kurulacaksa...” diyen cümleli iştmemiz için kıpırdamaları gerekmeyen dudaklarıyla birlikte buradasın işte.

Kuşkusuz ona en dokunaklı dili sen verdiğin halde, Kötülüğün gizini sen yaratmadın. Bu yoksul odayı dolduran, aynı zamanda çağımızın iç bunaltısı olsa bile, senin iç bunaltın değil

(*) Rusça “hayır” – ç.n.

(**) Tevrat’ın (ya da Eski Ahit) bölümlerinden biri – ç.n.

ey peygamber: Acının sorguladığı her yaşam gizem haline gelir. Bu odayı dolduran, yoksulluğun da ölümün de karşısında yenilmeyen o Lazarus; yeryüzü mahkemeleri karşısında Antigone ya da Jeanne d'Arc'ın yenilmez yanıtı: "Kini paylaşmak için değil, sevgiyi paylaşmak için doğdum ben"; mezmur yazarının türküsünü söylediği, Shakespeare'in de bin yıl sonra Venedik'in büyüleyici yıldızları altında yeniden keşfettiği –"Böyle bir gecede Jessica..."– ebediyet: Karanlığın içinden ölen sevgililerin yeniden canlanıp geçtiğini hisseden âşıklar; ve de Asur yıldızlarına doğru yükselmiş haykırışların aynısının duyulduğu ağır mahkûm cezaevleri. Üstüme doğrultulmuş Alman tüfeklerini düşünüyorum. Öyle bir günde –bana beceriksizce yapılmış bir resmini gösterdikleri– bir spor takım andıran o darağacına çıkmıştın Dostoyevski.

Resmini gördüğüm o darağacı da Nürnberg'dekini getiriyor aklıma. Ayak parmakları ucunda durmaya zorlanan kamp mahkûmları bitkin düşüp sonunda kendi kendilerini boğsunlar diye, ilmek boğazlarına geçiriliyordu. Terk edilmiş toplama kampında borulardan yapılmış –artık ölüleri ve ipi olmayan– o düzeneği gördüm; itfaiyecilerin talim turmanışı yaptığı metal iskelelere benziyordu.

Fransa'dan Almanya'daki toplama ve çalışma kamplarına gönderilenlerle ilgili okunabilecek her şeyi, özellikle de kardeşlerimin öldüğü kamplardan kaçabilmiş olanların yazdıklarını okudum. Kurtulabilmiş bütün dostlarımla konuştum. Anlatılanlar, yazılanlardan daha çabuk sona erer; ama insanlık dışı olanla ilgili bitimsiz tarihçemizde her zaman olmayan bir hakikat yoğunluğuna sahiptir. İçimde birbirine karışan anılar hangileri? Öncelikle, *Partizanların Şarkısı*:

Dostum işitiyor musun

Siyah uçuşu –kargaların– ovalarımızın üstünde...

Dostum işitiyor musun

Boğuk çığlıklarını –ülkemizin– zincire vurulan...

belki de az önce çalındığını işittiğim için. Ve de 1933'te tutuklanan komünistlerden miras kalan *Bataklıkların Şarkısı*:

*Uzakta sonsuza doğru yayılıyor
Büyük bataklık çayırlar
Yeşil ve yaşlı ağaçlarda
Tek bir kuş bile yok öten
Ey umutsuzluk toprağı
Durmadan kazmamız gereken...*

Yaralar, kar, açlık, bitler, susuzluk; sonra susuzluk, açlık, bitler, kar, hastalıklar ve yaralar. Ve de cesetler: “Hafriyat angaryası ile ölü yakma odalarındaki külleri boşaltma angaryası arasında seçme yapabilirsiniz.” Kapoların* dayak sopasını çikolata çubuğu zannettiren sanrı: Ağızda durmaksızın emilen küçük tahta parçası, açlığın ta kendisi haline gelen beden; tabut-vagonlarda dört gün dört gece yolculuktan sonra zavallıları sidik tenekelerine doğru eğilmek zorunda bırakan susuzluk ve özellikle de aşığılamanın örgütlenişi. Açlık, kamplara gönderilenlere ölümün sınırına kadar eşlik eden günlük yol arkadaşıydı. Katılanları yüreklerinde bir burkulmayla kahkahaya boğan düşsel şölen yarışmaları, “Sittir edin bunları yahu! Biftek-kızarmış patatesle iyi bir kırmızı şarap gibisi var mı?” dan geçip, ağız dalaşları ve dövüşlerle sona erermiş. Dachau açlığında bir rahibin can çekişirken söylediklerini anlatmıştı bana Edmond Michelet: “Falancaya drajelerimi, karamelalarımı verirsin, filancaya da süt tozumu...” Oysa drajeleri de, karamelaları da, süt tozu da olmamıştı asla.

Michelet de, verilecek kişilerin hiçbirini tanımıyormuş. Rahip ölmemiş ve sonradan “eskiden felsefe sınıfındaki arkadaşlarının adlarıydı onlar,” demiş. Cinsel düşler, cinsel istek çoktan çekip gitmiş, yerlerini en sıradan iki hevese bırakarak.

Ağır ağır uygulanan işkence, zamanın tahrip edilmesini, insanlık durumunun ta kendisi haline getirir; beden; en sinsî düşmana dönüşür; felaketi bütün yeniliği ile geri getiren uyku-
dan uyanış korkunçtur; kişiselliğin hiçbir izi kalmamıştır; ölü-
mü çağıran bir dünyada boş vermişlik ve bitmek bilmeyen dar-

(*) Nazilerin çalışma ve toplama kamplarında, tutuklular arasından seçilmiş, onları yönetmekle görevli sorumlular – ç.n.

belir vardır sadece. Ve bazen de, kadının arzulandığı, erkeğin bir kalbinin olduğu ve kinin bir gün gelip yatışacağı umudunun bir dünya anısı (çünkü umuttan tamamen yoksun kişi kinin ötesindedir).

Anımsadığım anlatılar arasında, cehennem dekoru dediğim şey maden, taşocağı ya da kamp değil, çılgınca tuhaflık. Toplama kampında ana yolun adı Özgürlük'müş; eli tıraş makinelili kadının kafada alından enseye kadar açtığı yolun adı da aynıymış. Almanların evleri, kaçmayı başaranların anlatırken kullandıkları deyimle "sevimli bahçeler"le çevriliymiş ve ölesiye dövülen tutukluların çığlıkları arasında, o bahçelerde oynayan kedi yavruları görülürmüş; yataklarında bitler kaynaşan koğuşların ortasında manastır çiçekleri görüldüğü gibi. Yarı delirmiş Alman siyasal tutuklular sağa sola yumruk savurmuş. İmkânsızın daima mümkün olduğu dünya, terimin kesin anlamıyla karabasandır: düş görenin mahkûm olduğu uygun-suzluktur, meselâ ölmekte olanlar için çalman şeker parçalarına "örgütlenmiş" dediği için "örgütlü" sözcüğünün düşmandan aşırma anlamına geldiği bir dünyada karışıklık, kaos örgütlenmiştir." Altın dişlere ve kafası tıraşlananların saçlarına el konması; nedensiz başka yere gönderilmeler (ama SS'ler ayrılışların tutukluları zayıflattığını biliyorlardı); kadınların bölümlerinde, Fransız kadınlara vermemek için yerleri kahve artığıyla yıkayan göğsü siyah üçgenli hırsız Alman kadın; SS'lerin bordel* sözcüğüyle karıştırdıkları Bordeaux'ya gönüllü çağrılar; toprak işinde çalıştırılacak kadınlara sorulan "Piyano çalmayı bilir misiniz?" sorusu; neredeyse kanı tükenmiş yedi-sekiz kişinin sürükleyip götürdüğü Mezopotamya rölyef tomaları. Hem erkek, hem de kadın bölümlerinde, *Schön ist das leben*'i ("yaşam güzeldir") şarkısını yayınlayan hoparlörler; -kime vermek içinse- gözlük hırsızları ve tuhaf biçimde fosforluymuşcasına parlayan sucuk kangalları. Uyurken ayakkabılarını bağcıklarından boyunlarına asıp, hırsızlar tarafından neredeyse gırtlaklananlar. Doktorların verdiği "dayak atılabilir" belgeleri. "Yatma" karşılığı verilen tayınlar. En acı veren darbeler altında

(*) Genelev - ç.n.

bile ağlamayıp da, gizlice oynanan iskambil oyununda yenilince ağlayan kadınlar. Dövdükleri kadınlardan, bombardımanlar sırasında kendileri için de dua etmelerini isteyen “zorbalılar”. Akla bile gelmez gibi ama “sıradayken güldüğü için” cezalandırma da varmış. Doğurmakta olan kadınların bağırırmaları için “çağırırız” diye tehdit edildiği schwester;* güleç gardiyanlarla paylaşılan tutku: SS yumruklarıyla dökülen kanı hala üzerinde olan tutuklular arasında yapılan boks maçları. Tiyatro (Treblinka’da *Romeo ve Jüliyet!*) da varmış, ekskavatörler dev bir kaynak lambası gibi soluyan odun ateşleri üstüne fırlatmak için hendeklerden yarı canlı insan yığımlarını söküp alırken çalan tutuklu orkestraları da.

Sağ kaahp geri dönenlerin anlattıklarını dinledikten sonra not ettiğim sahneler vardı. Üçünün nutuk sahneleri olduğunu fark ediyorum.

Önce karantinadaki.

Henüz iş verilmemiş tutuklular, başları tıraşlı, kürek mahkûmu giysileri içinde, koltuk değneklerine yaslanarak yürüyen bahtsızların geçişini ya da iskelete dönmüş tutuklu birliklerinin angaryalardan dönüşünü seyrediyorlar. Her biri artık sıradanlaşan (kişisel olmayan) öykülerini anlatıyor. Acayip meslekler var: Küçük hayvanların ancak onlardan korkuluyormuş gibi davranılırsa eğitilebileceklerini anlatan bir hayvan eğitici-si büyük ilgi uyandırıyor. Bazıları, tavşan eğitme oyunu oynarken onları karantina telörgülerinin öbür yanından teşvik eden SS’ler bir yandan da bir mahkûmu kürek darbeleriyle yere seriyorlar. On gün sonra sessizlik başlıyor. Akşam alacakaranlığındaki ot şilteler üstünde, öbürlerinin sevecenlikle “sayıklayan entelektüeller” diye adlandırdığı kişilerden üçü yatıyor. Biri, Avenue Foch’daki sorgu sırasında öldüresiye dövülmüş, can çekişmeye başlamış ve hırıltıları, dışarıdan gelen Almanca haykırımlara karışıyor. Biraz uzakta, bilenler şarkı söylüyorlar. Şarkılar aile ocağından ya da uykudan söz ediyor. Koro halinde, ağır ağır söylenen *P’tit Quinquin*, bitmek bilmez bir ninniye dönüşüyor. *Macbeth*’i anlatan biri var. Şiir bilenler, okuyorlar.

(*) (Almanca) hemşire – ç.n.

“Sayıklayan entelektüeller”in bildiği, pek çok şiir var. İçlerinden yüzü görünmeyen biri, Peguy’den dizeler söylüyor.

Ölü yakma fırınından çıkan kalın duman, Bavyera ormanından ve Bohemya tepelerinden gelen alçak bulutlara karışıyor. Fransızlar şaşkınlık içinde dinliyorlar. Öbürleri, çalkantının durulmakta olduğunu sezip susuyorlar. İkinci bir “sayıklayan entelektüel” öfkeyle devralıyor şiir okumayı. Yüzü görünüyor: Don gömlek, bir şeyin üstüne çıkmış, kulaklarının üstünden sarkan saç tutamlarıyla korkunç bir soyтары ve deli yüzü:

*Yürürken görüyorsunuz bizi, bitli piyadeleriz biz
Tek bir adım atarız her seferinde yalnızca,
Tüm yardakçıları ve hizmetkârları ile
Yirmi halk yüzyılı ve yirmi kral yüzyılı geçer ama bu arada*

*Ve uşak takımlarıyla o tüylü şapkalar
Öğrendiler ki; dost olmak tam da budur,
Bir savaş akşamında son mevziye doğru
Postallı ayaklarla yürüyebilmek gibidir...*

Dışarıda emir veren sesler kesilmiştir ve bir horozun öttüğü duyulur. Tutuklulardan biri elinde bir ayna parçası olduğunu gösterir ve herkes kendini görmek ister. Can sıkıntısı diye adlandırdıkları şey, işsiz güçsüzlükten çok bir tehdittir: Peki şimdi, ne gelecek başımıza? –Nereden çıktıkları bilinmeyen– uydurma haberler kalabalığın içinden küçük hayvanlar gibi geçiyor arada bir.

25 Aralık 1944, kadınlar kampında Noel kutlaması var. Erkekler hastanesinde de direnişe katılmış rahiplerin vaazı. Dizanteri, tifüs, verem, yaralar, çalışırken ya da kapoların darbeleriyle kırılmış kollar, bacaklar. Ateşlenenler için tek bir derece var; hiç ilaç kalmamış. Çizgili paçavralardan çıkan parşömen gibi incecik derili iskeletler. Neredeyse sessiz bir cehennem. Yalnızca açlığın attırdığı tuhaf çılgınlıklar ya da dikenli tellerin ötesindeki yoldan siyahlar içinde köylüler geçtiğinde, “Sizler özgürsünüz. ÖZGÜR!” diye haykıran kırık bacaklı bir ya-

ralı... Pislik tenekeleri, Almanların eline geçen paraşütle atılan malzemelerin içine konduğu madeni kaplar... O sabah, yediği dayaktan ötürü kan tüküren yanındaki hastaya “Ailenizde veremden ölenler var mı?” diye sormuştu Alman doktor.

Çizgili mahkûm giysisi yerine, giymesi için yırtık pırtık paçavralar verilmiş rahip:

“Önemi yok bunların,” diyor; “Önemi yok. Bu akşam Fransa’da aileler sofrada toplanıyor. Aralarında bizim yerlerimizi boş bırakarak. Ve yeryüzünde uçsuz bucaksız genişlikte bir aile var. Kampların ailesi: Ölmüşler, ölecekler, kurtuluşu görececek olanlar.”

İncil’den İsa’nın Doğuşu bölümünü, Matta’nın büyücü krallarına, eşeği ve sığına Luka’nın çobanlarını ekleyerek anlatıyor: Dinledikleri çocukluklarının İncil’i.

“Böylece, gidip kendini ölüme mahkûm ettirdi o, bizim tek başımıza ölmememiz için.

“Haçı yüklediler sırtına. Bizim taşıdığımız haçta inanın, o koskoca haçtan bir parça vardır.

“Bir kez sendeleyip düştü, biliyorsunuz.

“Simon adlı biri, haçını taşımasında yardım etti ona; tümümüz Simonlarla karşılaşmışızdır. Sofu bir kadın yüzünü sildi onun. Kalabalık yoktu; ama mayıs ayı başında satıcı kadınlar Paris Doğu garına biz mahkûmlar için inciçiçekleri getirdiler ve insanlar, arta kalanı derhal satın aldılar...

“İkinci bir kez düştü: Biliyoruz bunu. Peşinden gelen Kudüslü kadınlara avutucu sözler söyledi; Burada Fresnes’de, yeni getirilen tutukluları duvarların arkasından yüreklendirmek için pek çok kişi tehlikeyi göze aldı. Tanrı tümümüze, arkadaşını avutabilme inayetini bağışlasın!

“Üçüncü bir kez düştü. Giysilerini sıyırdılar üstünden. Taşdığı haçta çarmıha gerdiler onu ve orada öldü.

“İndirip, annesinin kolları arasına uzattılar onu; burada annelerimizin olmaması Tanrının büyük lütfü.”

Her zaman değilse de, kamplarda birlikte tutuklanmışlarsa anne-kızlara sık sık ratlanır.

“Mezara yerleştirildi...”

Karşıda ikinci bir ölü yakma fırını yapılıyor.

“Bir bisiklet! Bir bisiklet sahibi olmak!” diye haykırıyor uykusunda, bacağı kırılmış yaralı.

Iskelete dönmüş bir hasta, haykırarak ayağa fırlıyor: Az önce ölen şilte arkadaşının bitleri ona göçüymüş.

“Çarmıh yolu bu üstünde olduğumuz. Yola çıktığımızda Fresnes'deki Alman rahip (iyi biriydi) bana ‘Önemli olan hiçbir zaman umudunu kesmemek ve Tanrı'dan asla kuşkuya düşmemek...’ demişti.

“Ve gittiğiniz yerde belki de çok zor olacak bu.

“Evet güç. Ama daha sonra anlayacağız. Bu yüzden ölümü, anlıyormuş gibi karşılamamız gerek. İyi karşılamamız gerek onu.

“Çocukluğumda, bir Noel şarkısı söylenirdi ki... Şarkıyı söyleyen Tanrı'ydı...”

Alçalmış olan ses, *Küçük Bir Gemi Vardı*'ninkine benzer bir havada şarkıya başlamak için yükseliyor yeniden:

Küçük bir yolculuğa çıkmam gerek.

Anlaşılan, küçük bir yolculuk ruh göçü yolculuğu.

Kendileri için fazla uğraşılmadığını düşünenler var. Bunlar suskun.

“Noel'de ölü yakma fırını grev yapmalıydı,” diyor bir ses.

Ravensbrück. Kadın tutukluları, komutanı dinlemeleri için bir araya toplamışlardı: Hoparlöre bağlanmış bir mikrofon, önünde SS komutanı rolünde bir tiyatro oyuncusunu andıran beyaz saçlı biri. Tutuklu kadınlar çevirmenlik yapıyor:

“Büyük Reich yaşamanıza izin vermekle, daha önce görülmemiş bir iyi kalplilik gösteriyor. Topluma uyamayanlar, sizler Almanya'nın bedeni üstünde bir cüzzam gibisiniz. Siyasal tutuklular sizler, Alman askerlerini alçakça öldürttünüz. Sağ kalmanıza izin verildi. Maalesef. Ama bana verilen emre uyuyorum. Siz de benim gibi yapın. Kamp disiplinine aykırı davranışlar, düzene sokulmaları için diz çöküp yalvaracaklar önümde, söz veriyorum buna. SS disiplini bir silindirdir ve geçtiği yerde asla ot bitmez. Dağılın!”

Tutuklu kadınlar ona hemen küçük Attila adına taktı.

Ardından, yalnız Fransız tutuklular için konuşan rütbe işaretsiz bir SS –Bu ikinci kukla kuşkusuz her tutuklu kategorisine ayrı ayrı nutuk çekiyordu– Kurukafalı kasket yok; başı açık: Tıraş edilmiş kafa, dimdik ense ve Eric von Stroheim’ın dikkat kesilmiş danua cinsi köpek suratı. Çevirmen, herhalde kırk kilo bile gelmeyen Alsaceli bir kadın. Adam bacaklarını iyice açmış, konuşurken öne arkaya sallanmakta.

“Orospular yığını! Süslenmiş, gözlerinize farlar çekmiş, salınıyordunuz ortada! Almanya’ya karşı nutuk çekiyordunuz. Komutanın söylediği gibi, alçakça öldürtmeye çalıştınız bizi. Nesiniz siz biliyor musunuz? İyi bakın kendinize: Bok yığını. Süslenip püslenmeler yok artık. Ancak duman olup bacadan çıkabileceksiniz buradan. Bekleyin hele! Yahudi karılarına dönmüşsünüz tümünüz. Bacadan çıkacaksınız!”

Öne arkaya sallanışı giderek hızlanıyor. Düşecek mi acaba? Söylevinin arttırdığı bir sarhoşluğun son evresinde.

“Süslenip püslenmeler bitti! Bacadan çıkacaksınız! Her şeyden önce yağ bağlamış her yeriniz! Kemiklerin yatağa değerken ağrması gerek! Yonca yiyin bol bol, sağlığa iyi gelir!”

Alsaceli kadın tercüme ediyor; kişiliksiz sesi kimseye yönelik değil:

“Çamur olduğumuzu ve buradan ancak ölümünüzün çıkacağına söylüyor.”

Bacakları hâlâ iki yana iyice açık, ama düşecek gibi görünmeyen adam, kadın tutukluların ilk sırasına kadar ilerliyor. Öbür tutuklu kadınlar göremiyorlar artık onu; yalnızca işitiyorlar

“Ah şirin Fransız ineklerim benim; Güzel olmayı öğreteceğim size!”

Çeviri. İki yanında iki SS kadın, dönüp gidiyor. Arkadan sarhoşluğu daha iyi anlaşılıyor ama, vodvillerdeki ile ilgisi yok sarhoşluğunun: Kuzeylilerin ağır ve tehdit yüklü sarhoşluğu. Ayyaşım teki değil: Bir çılgın. Yanındaki kadın muhafızların omuzlarına yaslanarak yeniden kadın tutuklulara dönüyor:

“İlk yanlış adımı atan, deliler hücrelerinde hapse!”

Bir sessizlik.

“Çamurlar içinde ve bacadan. Güzel olmayı öğreteceğim size!”

Çevirilmiyor söyledikleri. Yeniden yürümeye koyuluyor; şimdi hafifçe öne eğilmiş, ama korse giymiş gibi kaskatı, kollarını iki yanındaki iki omuza, kendisinden nefret eden iki kızının omuzlarına yaslanmış tiksindirici bir kral Lear gibi yaslanmış. İçtima meydanı örnek bir temizlikte. Tutuklu kadınlardan biri çılgınca bir gülme nöbetine kapılıyor; öbürleri, telaşlanıyor ama fark ettirmemek için. Adam bir daha dönmüyor geriye ve fırının dumanı altında ağır ağır uzaklaşıyor.

Kamp şefi kadın SS bisikletle, çalışmaya giden tutuklu kadınlar sırasının yanından geçiyor. Bisikletinden inip, tutuklu kadınlardan birini tokatlamaya gidiyor, belki sırayı bozduğu için. Direniş hücrelerinden birinin şefi olan bir kadın, başına geleceği çok iyi bildiği halde ona bir tokat patlatıyor. Bütün sıra soluğunu tutuyor. Erkek ve kadın SS'lerin kırbaç darbeleri. Köpekleri saldırtıyorlar kadının üstüne; ama kadının kanları ayaklarına süzülüyor ve köpekler onu ısırarak yerine, Hıristiyan efsanelerindeki gibi ayaklarını yalamaya koyuluyor. O kadar duygusal olmayan SS'ler, köpekleri kovalayıp, öldürüncüye kader dövüyorlar kadını. Hazırolda bekleyen tutuklu kadınların yanaklarından gözyaşları süzülüyor sessizce.

Geçmişte bunu not ederken, karlar içinde arkadaşlarının cesedi yanına oturmuş tutuklu kadınları da not etmiştim; onlar için önceki yaşamın, Fresnesde saatin onbuçuğu çalması ile durmuş olduğu kadınları, sözsüz konuşmaları (konuşmak yasakmış), büyük kabilelerin yola çıkışları sırasında salonu dolduran öpücük seslerini, dans etme takıntısını, SS fenerlerinin nokta ışıklarının delik deşik ettiği gece karanlığında gelen yeni kabileleri, ateşli hastalıkların titrettiği duvarları da. Ve Mutualité'de büyülenmiş Fransız öğrenciler karşısında şiirlerini Rusça okuyan Pasternak'ı, 1940'taki koşularımızda ve toplama kamplarında şarkı söyleyenleri, Guyana'daki kürek mahkûmlarının yaptığı duvar resimlerini ve valinin davetinde, gelenleri “gayet iyi takdim eden” mübaşiri düşünmüştüm; tavanadaki dost kertenkelelerin altında, kendisini ziyarete gelen May-

rena'ya "Hiçbir şey bilmek istemiyorum, ne tarlaların çiçeklenip çiçeklenmediğini – Ne de insan taslağının başına ne geleceğini..." yanıtını veren Thalie'yi de; Meyerhold'un genel yönetmenliğini yaptığı hayvanlar sirkinin komiserliğini üstlenen ve seyircilerin tavşanlara verilen havuç dilimlerini aşırıklarını görünce şaşkına dönen Ehrenburg'u da hatırlamıştım; "Ve son yoksullar sırası yürümeye koyulduğunda, bilinmeyen bir yıldız yükselmiş üstlerinde..." diyen İspanyol rahibimi de not etmiştim. Ama işkence yüzyıllardır vardı; işkenceler ortasında şarkı söylemiş olanlar da. Henüz var olmamış şey, bu aşağılama organizasyonu idi.

Cehennem dehşet değildir. Cehennem insanın nasıl olursa olsun ölsem deyinceye kadar alçaltılmasıdır: kurbanın aşağılaşmasının korkunçluğu celladın aşağılaşmasının esrarıdır. Şeytan, alçaltanın ta kendisidir. Alçaltma, yakışsız bir sarakaya alıştır öncelikle; yeniden yakalandıklarında, boyunlarına "İşte döndüm" yazılı bir pankart asılan kaçaklar; boyunlarında yine bir pankart taşıyan ve her tutuklunun yanından geçerken yüzüne tükürmek zorunda olduğu (en sonunda da bir kaponun yere yıkılıncaya dek yumrukladığı) ekmek hırsızları. İşkence edilenlerin, karşılaştıkları –İsa'nın çarmıha gerilişini sarakaya alırcasına– birdirbir oynayan Gestapo muhafızları da.* Hıristiyanlığa dönenlerin sayısı azdı ama, yarı gizli dinsel törenlere bütün ateist mahkûmlar katılıyordu; çünkü rahip İsa'nın çilesinden söz etmeye başladığında kendilerinden söz edilmiş oluyordu. Toplama kampları sistemi, kuşkusuz, Dachau'da, SS'ler mahkûm Alman rahiplerini, dua etmeye gelen bütün yabancı laikleri kiliseden kovmakla görevlendirdikleri zaman kusursuzluğun doruğuna erişti. (Damı oluklu saç kaplı bu bu kilisenin dış duvarına gotik yazıyla "Burada Tanrı, Adolf Hitler'dir" yazılmıştı.)

Kiliseden çıkmamakta direnenler kurşuna dizildiler ama, kilise çevresinde diz çökmüş mahkûmlar hep oldu. Siyasal tutukluları adi suçluların –hırsızlar ve katillerin, kadın kamplarında da fahişelerin– emrine veren örgütlenme de büyük bir özenle

(*) İsa'nın çarmıha geriliş hikâyesinde mutlaka belirtilen Romalı askerlerin umursamaz tavırları çağrıştırıyor – ç.n.

tasarlanmıştı. Ne var ki, savaş sırasında büyük ölçüde değişen tutuklular yığını yeterince incelememişlerdi. Giysilerin göğsüne dikilen üçgen kumaş parçası mahkûmun neden geldiğini gösteriyordu: Bir direnişçinin, bir katile ya da pezevenge itaat etmesi, SS ya da tutuklu her Almanın da, “teröristleri” tanınması gerekliydi. Ama siyasal tutukluların kırmızı üçgenini taşıyanların birçoğu, Direniş’in savaşçıları değil, muhbirliği reddetmiş köylüler, duvarlara Lorraine haçı çizmiş gençler, öğrencilerine *La Marseillaise*’i söyletmiş öğretmenler, rehinelere, hattâ –Rus ve Polonyalı tutuklular arasında– bütün bir köyün halkıydı. “Toplumla uyuşamayanlar”ın siyah üçgenini taşıyanların bazıları yarı-deliler, ama çoğunlukla Çingene olmaktan başka suçlu olmayanlardır. Ve bütün bu insanların kendilerini aynı bahtsızlık ülkesinde aynı zamanda hem giderilmez biçimde farklı, hem de giderilmez ölçüde benzer hissemekten duydukları şaşkınlık, hiçbir şeyle karşılaştırılmazdı. Ayrıca, kahramanlar her zaman kahraman, fahişeler de her zaman fahişe değillerdir: Direnişçilere katılan fahişeler görüldü. Bütün bu bahtsızları biraz daha erken ya da biraz daha geç öldürmek, başka araçlarla da mümkündü; ama burada insanlığın henüz icat etmediği çok daha karanlık bir amaç söz konusu idi: çünkü eskiden işkencenin amacı itiraflar elde etmek, dinsel ya da siyasal bir sapkınlığı cezalandırmaktı, burada ise en büyük amaç, mahkûmların kendi gözlerinde insanî niteliklerini yitirmeleriydi. Çok aç olan birilerinin yalaması için çorbanın yere dökülmesinin, köpek kusukları içine atılan sigara izmaritlerinin, mahkûmları delillerle bir odaya kapatmanın nedeni buydu ve daha vahşice bir sinsilikle “denek”ler, mikroptan arındırılmışlar denilen vücutları cımbızlarla dolu, kafa derileri yüzülmüş insanları da öyle. (Tutuklular dış gıcırta bir acımayla, deneylere götürülen kızlara “küçük tavşanlar” diyordu.) En ideali, direnişçileri intihar edecek ya da elektrik verilmiş dikenli tellere atılacak duruma getirmektir. Ne var ki, o zaman SS’ler kendilerini avları ellerinden alınmış gibi hissediyordu.

Bütün bunlar şeytani etkililiğini yitiriyordu; çünkü en beter işkenceler ya da en tiksindirici aşağılamalar sadece, direnişçile-

re mahsus değildi; gardiyanların yumruklarına karşılık verene de uygulanıyordu; bunlar da çoğunlukla, köylerinden bir bölümü çetecilere katılınca topluca kamplara gönderilen Polonyalı erkek ya da kadın çiftçilerdi. İlk yenilenin Ölüm olduğu inatçı bir mücadele yıllar boyunca sürüp gitti. Ölüm, egemenliğini fiziksel olarak ve aralıksız biçimde, fırınların yapışkan dumanı aracılığıyla sürdürüyordu. Ne var ki, direnişçilerin çoğunu ayakta tutan sağ kalma hırsı, ilkin onunla çatışmıyordu. Direnenler, insanda daha derin bir şeyin olduğunu kavramışlardı. Noel'de konuşan rahip, "kabullenme yeteneği" demişti buna; ama bu ancak, ölümü Tanrı'da kabul edenler için doğruydur. Savaş bu alanda verilmiyordu. Mahkûmlar için savaş, onlara zorla kabul ettirilmek istenen şeye, kansere katlanırcasına katlanmak, ama asla onun bir parçası olmamaktı. Onların düşünüşünde en dirençli öge kuşkusuz, "bunun benimle ilgisi yok", "bu hiç başıma gelmedi" anlamında: "Fark etmez" diyebilirdi. Alain, İsa'yı düşünürken "Tokat, atılan kişinin biçimini alır, atanın değil" diyordu. Sağ kalabilmek, her an'ı yaşamak gerekiyordu. Acılar karşısında, dehşet karşısında, kapoların sahte gülümsemeleri karşısında asla bir tepki göstermemek. Sabote etmek. Dökülen çorbayı yerden yalamamak. Ölüm birçok başka ögeden yalnızca biriydi. Kurtulmayı başaranlar, sağ kalma isteğinin insanın belki de en güçlü tutkusu olduğunu ama, yalnızca "kendilerini bırakmayanlar"ın sağ kalmayı başarabildiğini söylerler. Örgütlenme ve rastlantıyla oluşan bu akli yitik dünyada, kampın kendi saçmalığı kadar yoğun bir saçmalık *koruyordu* kurbanları: Cellatların saçmalığı. Her korkunç gün, Direniş'i meşrulaştırıyordu. Rahip, SS'lerin mahkûmlara yalnızca emekleyerek hareket etme izni verdikleri kamplar olduğunu öğrendiğinde, direniş hücrelerinden birine katılmıştı.

Kuşkusuz en derin oyun, kutsalı çiğnemenin iki biçimi arasında oynanıyordu. Cesetler ve sebze çöpleri arasında ruha ihtiyaç yoktur. Hitler, kendi barbarlığını, bütün öbür devletlerin ağır ceza evleri gibi örgütlemişti; ama hiçbir devlet o güne kadar, kampların üzerine kurulduğu şu cümleyi dile getirmemişti: "İnsanlara çamurmuş gibi davranın, gerçekten çamur olur

çıkarlar...” Eylemleriyle ya da yalnızca varoluş biçimleriyle naziliğin idolünü inkâr eden insanlara böyle davranılacaktı. Ve SS muhafızlar, hırsız ya da katil Almanlar da idolün, hiçbir şeyin kefaretinin ödeyemeyeceği bir kutsal çiğnemenin intikamını durmaksızın alıyorlardı.

Oysa, can çekişen mahkûmlarda bile, yaşama isteğinin hayvanı değil, belirsiz bir kutsallığı olduğunu anlayacak kadar insanlık kalıyordu. İnsanlık durumunun gizemi, işkence edili ve işkence edeni ergeç ölüme yuvarlayacak evrensel dalgalandıktan daha çok, orada, o intikam işkencesinde görünür oluyordu; yüzlerinde, hayvanlar gülümseyebilirdi hayvanca denilebilecek bir gülümsemeyle arkadaşlarını gammazlayan tutukluların aşağılığı, bir tutuklu kendisine “Schnell” (çabuk) bizim dilimize “ağır ol” diye tercüme edilir,” dediği için tutukluları “ağır olun” diye haykıran haykıran öldürücüye kırbaçlayan dayakçı SS’inkiyle örtüşüyordu. Sürekli inen yumruklardan korunmak için boyunlarını omuzları arasına çekerek yürümeye alıştıklarından kendilerine “ayaklı kütükler” adını takan o zavallı hayaletler, küçümseme duygularını yitirmemişlerdi. Yani, uğruna savaştıkları o tam olarak biçimlenmemiş ve derin insan fikrini: İnsan, onların içinden sökülüp atılmak istenen şeydi.

İnsanlık durumu, yaratılmış olma durumudur; öldürücü bir hastalığın bireyin geleceğine hükmetmesi gibi hükmeder insanın alnyazısına. Bu durumu ortadan kaldırmak, yaşamı ortadan kaldırmaktır: Öldürmektir. Ama, insanı hayvana dönüştürmeyi deneyen toplama kampları, insanı insan yapan şeyin yalnızca yaşam olmadığını da duyumsatmış oldu.

Toplama Kampına Gönderilenler anıt kabrinin büyük duvarının ve telörgü ile kasap çengeli karışımını andıran parmaklıkların önünden geçerek komite toplantısına vardığımda, toplantı aşağı yukarı bitmek üzereydi. Direnişçilerin ya da kamplara gönderilenlerin kurdukları derneklerin başkanları, Edmond Michelet, birkaç kadın ve birkaç subay, bir dominiken rahibi. Bildiğim ve bilmediğim şeyleri özetliyorlar:

Paraşütle indirilmiş olduğu yere Jean Moulin’in bir anıtı dikilecekti. Giderleri üç bakanlık, Bouches-du-Rhône yönetim

bölgesi ve yöre belediyesi karşılayacak: Çok kişi, uzlaşmaz çatışmaların çokluğu demektir. Gestapo tarafından direnişçi diye tutuklanmış ve savaş arkadaşlarıyla bir arada kalabilmek için rütbesini gizlemiş bir yüzbaşı, Dachau'daki Noel vaazını veren rahibin babası olan dominiken rahibiyle tatsız bir tartışma sürdürüyordu. Genellikle ince uzun yüzler için kullanılan, “kadidi çıkmış” deyimi rahibin yüzünü tarife yeterli olurdu; oysa koyu renk gözlü yuvarlak kafası, tinselliğin gülümseyişinin dolaştığı bir ölü kafasına benziyor. Öbürleri onları yatıştırma-ya uğraşiyor. Fernand Fleuret'nin daha yemeğin başında yaka paça kavga eden iki jüri üyesine bir kâhin edasıyla “Biraz sabırlı olun! Biraz daha sarhoşlayınca kucaklaşıp öpüşeceğinizi bildiğinize göre, bağırıp çağırmak niye?” dediği *Vikingler Ödülü* için verilen yemek geliyor aklıma – yazık ki! Burada sarhoşluk değil söz konusu olan. Rahip, Moulin'in kızının istediği gibi nispeten soyut bir anıt diktirmemizi önermiş; yüzbaşı ise bir yarışma düzenlenmesini istiyor. Büyük sanatçılar yarışmalarla vakitlerini harcamadıklarından, resmî jürinin dostlarına danışarak seçeceğini bilmiyor. Rahip ise, başlangıçta Jean Moulin'in anısından başka şey düşünmezken, öfkelenmeye başlıyor şimdi. Yarışmaları biliyor. Roma sanatı uzmanı olduğundan, özellikle bir “kahramanlık” anıtı söz konusu olduğunda, portre ile modern sanat arasındaki derin karşıtlığı da biliyor. Bir kurşun asker istemiyor. Komite üyeleri bir anıt yaptırmak istiyorlar; tek istedikleri bu. İki rakip, devlet sözleşmeleri ve alıntılar teati ediyorlar birbirlerine.

Yüzbaşayı mahkûmların çizgili giysisi ile canlandırıyorum zihnimde. Stuttgart'ta General De Lattre'm –intihar eden Mareşal– Rommel'in oğlunu bizimle akşam yemeğine çağırdığı gün, esir kampından kurtardığımız sivil giyimli bir Fransız Generali bana, sesinde bir küçümseme tonuyla “Çizgili giysilerle bir araya kapatmamışlardı elbette bizi...” demişti. Pek çok tokat boşluğa atılır ve insan sadece omuz silkmekle yetinebilir.

Çizgili giysisi ile rahibi de getiriyorum gözlerimin önüne: “Küçük bir yolculuğa çıkmam gerek.”. Dominiken rahiplerinin –

üstünde yüzyıllar önce kılıcın yerini alan tesbihi ile- beyaz giysisi var sırtında ve kısa bir pipoyu tüttürüyor. Burada olsa, anıtı Alberto Giacometti'nin yapmasını isterdi. Buna benzer komitelerde karşılaştım Giacometti'yle ve "Hıristiyanlar Cézanne'ın ve öbür ressamların yapıtlarına kattıkları kadar erdem katsalardı yaşamlarına Tanrı çok hoşlanırdı," dediğini hatırlıyorum. Özellikle de Jean Moulin'i, işkencecilerden birinin kendisine uzattığı kâğıtta yazılı MOULINS'in S'sini silerken gözlerimin önüne getirmeye çalışıyorum. Toplama kamplarına gönderilenler için yapılacak bir anıt gözümde canlandırmam güç; çünkü Invalides'te sergilenen idam sehпасı hâlâ gözlerimin önünde: Alt tarafı dörtgen, kurbanların karın yüksekliğinde ise idam mangası kurşunlarıyla yontulmuş biçimsiz bir kütük.

Tartışma sürüyor. Dachau, Ravensbrück. Auschwitz... Bir ilaç alacağım: Su şişesi başka bir masanın üstüne konulmuş. İnsanın birkaç dakika önce içinde bulunduğu bir topluluğa biraz uzaktan bakması her zaman tuhaf bir duygu uyandırır içinde. Bakanlar Kurulu'nda her akşam hissediyorum aynı duyguyu. Oturduğum yerden, masanın çevresinde toplantıya katılanların tümünü aynı yükseklikten görürdüm; ayakta ve onlardan biraz uzaklaşmış olduğumda ise, sanki kendi kendini var etmiş asla bitmeyecek bir tartışmayı sürdüren bir grup görüyorum. "Yarışma adalettir; atama ise keyfilik". Kuşkusuz Opera'nın tavanını Chagall'a emanet etmek yerine bir yarışma açtırmalıydım ben de. "Ayağa kalk Lazar!" Ölümün taşıdığı uğursuz acı alayın yerini, gündelik hayatın acı alayı alıyor. Ne Dachau cehennemini susturan ses ne de kendini cehennemdeki yoldaşlara eşlik etmeye adanmış ses alınganlığı susturabiliyor. "Azizim manastırınızda kalsanız daha iyi olacakmış!" diyor yüzbaşı. Rahip hüznü yüklü bir sesle yanıtıyor: "Çektiğimiz onca çileye rağmen ikimizin de giysilerini çıkarttırdığı için Tanrı'ya şükrediyorum..."

Toplantı tutanağını imzalıyoruz. Yüzbaşı, anısına dikilecek anıtta "Jean Moulin'in bütün arkadaşlarının ona benzeyen bir yüz görme arzusunu" belirtti. Kurşun askerini elde edebilecek mi acaba? Bu beklenmedik saçmalık neden şaşırtıyor beni? Ço-

cukça bir görüş ayrılığı, kardeşliğin birleştirmesi gereken insanları karşı karşıya getirmeye yetiyor mu? Birer aziz ya da kahraman gibi davrandıklarını hiçbiri ileri sürmeye kalkışmadı asla. Yüreğimi daraltan şey, Lazarus'un ölüler arasından dönüp, mezarların biçimi konusunda öfkeyle tartıştığını görmek.

En korkunç deneyimin en ciddi bilgeliği güvencelediğini hiç düşünmüş müydüm? 1936'da, ölüm cezasına mahkûm olarak aylar geçirdiği Francocuların hücrelerinden kurtuluşunun ertesinde Arthur Foestler'le yanımda Marcel Arland, buluşmuştum. Ayrıldıktan sonra Arland şöyle demişti bana "İnsan hep aynı şeyle karşılaşiyor. Bir çeşit ilahi mesaj taşıdıklarını sanıyorsun, ama başlarına hiçbir şey gelmemiş gibi konuşuyorlar." 1920'de babamı ziyarete gelen beraber savaştığı bir arkadaşını da hatırlıyorum. Yanında eşi de vardı ve bütün çay saati boyunca karı koca arasında gizli bir kavga sürüp gitmişti. Arkadaşını yolcu ettikten sonra babam: "Oysa mert ve iyi bir adamdı. Tanıdığım en yiğit subaylardan biri." demişti. Ama cesaret, 1918 tankçılarında sık rastlanan bir şeydi. Alev makinesi kullanıcısı bir astsubay olan amcalarımdan birinin, savaştan dönünce kendisiyle evlenmeyi yirmi yıldır bekleyen bir kadınla evlenip, her hafta pazar günü içki kadehi karşısında büyük bir mutluluk içinde oturuşunu görmüştüm. 1914 savaşı ertesinde üniformalarından soyununca kahraman savaşçı kimliklerinden de sıyrılanların, yeniden fırıncılığa ya da meyhaneciliğe dönüp, evcilleştiklerini görmüştüm. Bunun nedeni, cesaretin onlara bir tür sonradan eklenmiş bir şey mi olmasıydı acaba? Cesaretin eklediği şeyi unutmamak koşuluyla; insan neyse cesareti de odur; fedakârlık asla düşük bir şey değildir. Bütün o insanlar ölümün kendilerine kazandırdığı deneyimden sıyrılmışlardı; ama aynı zamanda, yaşamın onlara kazandırdığı deneyimden de...

Anıtın komedisi içimden, neyi yakaladığını birazcık bildiğim derin bir ağı çekiyor. Peşimi bırakmayan mutsuzluğun ya da cesaretin anısını değil; beden yalnızca acı çekmeye hizmet etmediğinde hayatın her şeyi silmeye muktedir aldatici gücünü (toplama kampının anısı onlarda İsa'nın çilesini güncelleştirdiği için

oraya gönderilenler belki dışındadır bunun) Burjuvalaşmış savaş kahramanlarına, bedensel cesaretin yararsızlığını, dostlukların yok oluşunu, karılarına ve çocuklarına geri dönüşü, askerinin sorumsuzluğunun yerini toplum yaşamının almasını kabul ettirmişti barış. Yaşam, o savaşta sağ kalmayı başaranların üstünü, toprağın ölülerin üstünü örtüşü gibi örtmüştü yeniden. Toplama kamplarına gönderilenlerin ve siyasal tutukluların yüzde seksen beşi öldüler; geri kalanların aşağı yukarı tümü ise, edilgin de olsa örnek bir cesaret sergilediler. Ama bütün bunlar, savaş terimleriyle kafama takılıyor değil. Şeytanın gölgesi yıllar boyunca, bir gerçeklik olarak, gözle görülür biçimde dünyanın üstüne yayılmıştı ve örttüğü kişiler bile onu unutmuş görünüyorlar şimdi. Yoksa, ancak onu unutabildikleri ölçüde mi yeniden yaşayabiliyorlar?.. Toplama kampı deneyiminin ölüm tehdidinden daha derin olduğunu sanmıştım. Oysa en aşırı mutsuzluk, en önemsiz yaradan bile daha az görülür iz bırakır...

Başbaşa kalıyoruz: Bulunduğu kampı ve Ravensbrück'ten bir topluluğu temsil eden Brigitte (Sarhoş SS'in söyleviden sonra o tehlikeli çılgınca kahkaha nöbetine tutulan oymuş); Edmond Michelet* ve Dachau'dakileri temsil eden cumhuriyetçi bir İspanyol; rahip ve ben. Yaşama nasıl dönmüşlerdi acaba? Cehennemden ne getirmişlerdi? Avrupa'nın her yanında, kamplara gönderilmiş pek çok kişi anılarını yazdılar; hiçbirinde, insanlığa yeniden dönüşlerinin nasıl olduğundan söz edilmiyor. Bir dalgıcın suyun dibinden ne olduğunu bilmeden bulduğu şeyi su yüzüne çıkarması kolay değildir.

Zaten bu konuda, yazdıklarından da daha az şey söylüyorlar.

"Benim için işler kötü gitti; çünkü Mayıs ayında döndüm Fransa'ya," diyor Brigitte; "Trende kamptan dönen tek kadın bendim. Öbürleri STO'dan** veya başka bir şey dendiler. *Lute-*

(*) E. Michelet: Direniş'in önemli şeflerinden biri, 1943'te Dachau kampındaki mahkûmların temsilcisi, De Gaulle'un yakını, 1959-1970 arasında çeşitli bakanlıklarda bulundu.

(**) STO: İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerin kurduğu mecburi çalışma teşkilatı - ç.n.

tia'daki heri¹⁰ anlattıklarımın tek sözcüğüne bile inanmamakla başladı işe. Sonra asker aylığına almaya gittiğimde, oradaki herif, sadece asgari ücret hakkım olduğunu söyledi; çünkü “yemem içmem, yatıp kalkmam, giysilerim Almanlar tarafından karşılanmış zaten.” Öfkeden gözüm döner gibi oldu. Sonra bir başka budalaya karşılaştım: İlk binlik frankları bozdurmak için Crédit Lyonnais önünde kuyruğa girmiştik. Gözümün kaydığını hissettim. Yardımsever bir hanım kolumdan tutup destek oldu. Önemli olmadığını, toplama kampından döndüğümü söyledim. Kadın en öne geçmem gerektiğini söyleyip görevliyi çağırdı. Kuyruğun en önüne götürdüler beni (bürolar açılmak üzereydi). İyi giyimli, elli yaşlarında bir budala karşı çıktı. Ne hakkım varmış önüne geçmeye? Nedenini söylediler. Şöyle karşılık verdi: “Kampında kalsaydı!”

“Rüyalara kıyasla anılardan, daha çabuk kurtuldum. Gece oldu mu yeniden dönüyordum kampa ve akşam saatlerinde Henri-Martin caddesinin atkestanesi ağaçları altında dolaşırken, gözümü açtığımda kendimi Ravensbrück'te bulacağımdan emindim. Kamptayken ağlamadığım halde, düşlerimde ağlıyordum. Ve ayrıca, Nelly Sachs'ın şiirini bilirsiniz:

“Bırakın yeniden yavaş yavaş öğrenelim yaşamı...

İsıran bir köpek görmeye hazır değiliz henüz...

“Ama bütün bunlar Paris'e geldikten sonraydı. Yalnızca kamp dönüşü (Almanya-Fransa) sınırında müthiş bir korku duymuştum...”

– Neyin korkusu?

– Karşılaşacağım şeyin, ne hale geldiğimin... Bilemiyorum...
Edmond Michelet:

“Toplama kamplarından gelen ilk kafileyi General De Gaulle garda peronda bekliyordu,” diyor.

– Benim budala “orada kalmalıydı” gibi bir şey derdi.

– Bekleyenler bizim için bayraklar hazırlamışlardı ve bir çiçek takının altından geçtik.

10 Toplama kamplarından gelenlerin başvurdukları Lutetia Otelindeki subaylardan biri.

– Çünkü siz benden çok önce dönmüştünüz. 14 Temmuz 1944'te Ravensbrück'te mavi, beyaz ve kırmızı kâğıtlardan elbiseler yapıp giyinmeyi başarmıştık. Bütün kadınlar *La Marseillaise*'i söylemişlerdi. Biraz tehlikeliydi bu ve bugün düşündüğümde tuhaf geliyor bana: Kampa benzemiyor.

– Kampa ne benzer ki?.. diyor rahip.

– Bildiğim cezaevinin çok daha kötü olduğunu düşünabiliyim, diyorum; “ışkence görmedim ama, edilenleri gördüm. Bütün bunlar bildik toplama kampından; kürek mahkûmiyetinden gelen şeylerdir. Ama başka bir şey daha vardı: İnsan denen varlığı kendi kendini aşağılamaya zorlama teşebbüsü. Cehenem dediğim şey bu. Bunun başka bir yerde olup olmadığını bilmeyeceğiz. Nürnberg ve Masuy davasında* ünlü uluslararası uzmanların konuşmalarını dinledim: “Kahvehanelere konulan saatli bombalara ve genel olarak terörizm denilen şeye karşı, aynı derecede etkili yöntemler karşı-casusluk servisleri tarafından her zaman kullanılmıştır.” Bu kibarca sözler işkenceyi tarif ediyor elbette. Ama sizler ne Rusya’da, ne Cezayir’de, ne İtalya’da olan bir şeye katlandınız; bana nazizmin doğasından kaynaklanır gibi görünen bir şeye. Söz konusu olan ruhunuzu (ne anlama geliyor ruh sözcüğü?) yitirtmekti; aklını yitirmek deyimi anlamında söylüyorum bunu. Yeniden yeryüzüne döndüğünüz söylenebilir; tıpkı benim kurşuna dizilecekmişim gibi davranılmasından sonra ya da tanklar için hazırlanan hendeklerin birinden kurtulmamdan sonra olduğum gibi. Ama hepimizin telkin etmeye çalışıp tam olarak ifade edemediği –mümkün mü ki zaten?– şey, bambaşka. Annaba’da öbür dünyadan döndüğümde (uçagımız bir dolu tayfununa yakalanmıştı), çamaşır ütöleyen kadınları, küçük hayvanları, özellikle de bir eldivenci dükkânının koskoca kırmızı el işaretini görmek şaşkına döndürmüştü beni. Yeniden dönüldüğünde yeryüzü tuhaf gelir insana. Sizlerin yeniden kavuştuğunuz şey ise o tuhaf yeryüzü değil, uçagım tayfunun ortasında bir topaç gibi dönerken ben yeryüzünden ne kadar ayrılmışsam o kadar ayrılmış oldu-

(*) C. Masuy: Nazilere Direniş aleyhine casusluk yaptığı için 1947’de yakalanıp yargılanarak kurşuna dizilen Belçika asıllı G. Delfanne adlı kişi.

gunuz insana özgü duygular, insanlar. Yeryüzüne nasıl yeniden döndüğünüzü canlandırabiliyorum gözümde: Daha büyük sıkıntılar içinde olmakla birlikte, benim gibi. Ama yaşama nasıl yeniden döndüğünüzü hissedemiyorum...

– Her şeyden önce bunun karmakarışık bir şey olduğunu unutmayın sevgili dostum, diyor Edmond Michelet; “Yarı cehennemlikler miydik biz? Bizi kiliseden kovmakla görevlendirilmiş Alman rahipleri asla unutmayacağım! Ama dönüşte her şeyden önce saptadığımız şey şuydu: Bir hayat kalıntısıydık. O halde önce ölmüş olmamız gerekiyordu; sonrası birbirine karışmış kalıntıydı...”

“Bir şey daha. Olayın içine her zaman tam bir saflıkla –katıksız bir saflıkla, unutmayın bunu!– atlayan benim için, şeytani ya da metafizik –ne dersiniz deyin– saçmalık, onun yoğunluğunu azaltan sıradan budalalıkla iç içedir. Bu, şaşırtıcı bir hava verir ona: İş gücünün ahmakça katledilmesi budalalığı. Her gün hissediyorduk bu budalalığı ve geri kalan onunla gidiyordu...”

Benim için de, yaşamın sabır gel giti her şeyi birbirine karıştırdı, tıpkı Kızıldeniz’in kıyıda ki kumlar üstüne çizilmiş Saba kentinin resmini silmesi gibi... Bugün ölüm ülkesinden geriye ne kaldı içimde? Anıtın beni kendi hesabıma heyecanlandırmamasından bile koruyamayacak yıpranmış bir şaşkınlık. Yitip gitmiş uygarlıkları inceledim; yabancı uygarlıkları, hattâ kendi uygarlığımı bile, Kahire müzesinin merdiveninden sessizce inen gölgelermişçesine seyrettim. Altenburg’daki aydınlar da böyle, tarihsel barbarlıkları sanki özel birer uygarlıkmiş gibi inceleyenlerdi – barbarlıkları, ama ağır ceza hapisanelerini değil. Gerçek barbarlık Dachau’dur; gerçek uygarlık her şeyden önce, insanın toplama kamplarında yok edilmek istenen kısmıdır. Hıristiyan, bir adak gibi sunabilir acısını, bir çilekeş yadsıyabilir – yeterince erken ölmek koşuluyla... Uygarlıklar ateşin çevresinde dev kelebekler gibi dönüyorlardı. Pencerelerin parmaklıkları arkasından görünen saydam ve buz gibi gün ışığı Dachau’nun vahşi görüntüsüne cevap veriyor. Bu General Anders’in yaveri Czapski’nin ve Katyn’dan sağ kalabilmeyi ba-

şarmış birkaç kişiden birinin bana betimlediği sahne. 1942'de ormanların derinliklerindeki Rus toplama kamplarında, bazen Polonyalı subay eşlerine kocalarını ziyaret etme ve başbaşa kalma izni verilmiş. Açlık cinsel hazzı bütünüyle tahrip eder... Kadınlar, eşlerinin ziyaretine gitmeden önce bedenlerine kalın bir hamur tabakasını kemer gibi sürüyor, mahkûmlar da bunu tırnaklarıyla kazıyıp, böylece kurtuluyorlarmış ölümden. Daha uzun boylu olduklarından, erkekler hamuru kazıyabilmek için diz çöküyorlarmış eşlerinin önünde ve hücrelerin loşluğunda diz çökmüş o hareketsiz Walkyrielerin* görüntüsü, Corrèze mezarlığında siyahlara bürünmüş kadınlarınki kadar netlikle kazılı belleğime. İhbar edilseler, kurşuna dizilebilir ya da ölünceye kadar dövülebilirlerdi. O kadınlar içimde, giysileri kar ve gece çizgili toplama kampları halkına aynı gizemle karışıyorlar; çünkü şurası bir gerçektir ki; nasıl toplama kampları, tıpkı bir zalimin küçük bir çocuğa işkence etmesinde olduğu gibi dinî düşünüşün önüne çok büyük bir muamma koyuyor ise; merhametin, kahramanlığın ya da aşkın ilk edimiyle birlikte aynı muammağın agnostik düşünüşün önünde belivermesi de o kadar gerçektir.

“Benim için de bunlar iyice birbirine karışmış durumda,” diyor Brigitte; “Her şeyden önce sağ kalabileceğimizi düşünmüyorduk –sanırım sizin için de aynı şey söz konusuydu, değil mi Michelet?– Lutetia’da, röntgen filmlerini çeken doktor ‘Nasıl olsa tümünüz on yıl içinde öbür dünyayı boylayacaksınız,’ demişti. Hastalarının kafasını bu tür sözlerle doldurduğu için suçlanamazdı. En ilkel anlamıyla da olsa, az önce sözünü ettiğiniz kalıntı hayatın içindeydik. Ayrıca, Henri-Martin caddesinin kestane ağaçlarının ve ıslak taşlarının kokusunu içime her çekişimde uyanıp da kendimi kampta bulacağımı sanıp, düş görüp görmediğime emin olmak için elimle yanağıma vurduğuma göre –gelip geçenler acıyarak bakıyorlardı–, kamptan tam olarak dönmüş olduğum da söylenemezdi. Az önce sözünü ettiğiniz şey tuhaf bir biçim almıştı: İnsanları çocuksu buluyordum.

(*) Walkyrieler: Nordik mitolojinin bakire savaşçıları, savaşta ölen muhriplerin ruhlarını Walhallaya, büyük tanrı Odin’in sarayına götürürler – ç.n.

Döndüğümde karşılaştığım memurları değil. Onların yalnızca budala olduğunu düşünüyordum. Geri döndüğümde, başkalarından çok sonra döndüğümden, herkes ölmüş sanıyordu beni. Babam suskunluğa gömüleli iki ay olmuştu bile... Ne var ki, anne-babam birer mumya gibi geliyordu bana. Beni, rahatsız etmemek için kamptan söz etmiyorlardı; babam ilk günler birkaç şey sormuştu; ama onun suskunluğu da çocuksu geliyordu bana. Gerçek neredeydi? Savaş öncesinde mi? Kampta mı? Şimdi de mi? Ama uzun sürmedi bu durum. Neden bilmem ama, kesin anılarımdan biri, erkeklerin kol düğmelerinin yeniden farkına varışım... Kamptayken, erkek olsaydık, hiç değilse ayaklanma umudumuzun olacağını hissederdik..."

– İnsan elli kilonun altına düştü mü erkek de olsa ayaklanmaz, diyor Michelet.

Soruyorum:

“Treblinka’daki Yahudilerinkinden başka başarıya ulaşmış ayaklanma oldu mu?”

Hiçbirimiz bilmiyoruz.

“Ayrıca, geri dönemeyen kadınlar da var.” diyor Brigitte; “Kendi hesabıma ben, insan soyu ile ne zaman yeniden barıştığımı bilmiyorum.”

Toplama kamplarına gönderilenler asla bilmezler bunu. Bu geçiş sınavına bilinç dayanabilir mi acaba? Möllber geliyor aklıma: “Uygarlıklar yalnızca başkalaşma yoluyla hayatta kalabiliyorsa, dünya unutuşun eseri demektir...” Ve eğer dostlarımız insanlar arasına dönüşlerini *anımsayamıyorlarsa*?

“Budizme özgü büyük mesel,” diyorum, “Kurtuluş’un kayığına binenlerin, ırmağın öbür kıyısını toprak arkalarında gözden yittikten sonra ancak görebileceğini söyler.”

Rahip:

“Varşovalı bir Yahudi, tutuklanmasından sonra bomboş, bütün kapıları ardına kadar açık, sanki boşaltılmamış, yaşam askıya alınmış gibi yemeklerin masaların üstünde durduğu gettuyu, muhafızları arasında baştan sona geçişini anlatmıştı bana,” diyor; “Amerikalılar tarafından kurtarıldığında da, buna benzer bir şey, bir tür yaşamdan bağımsızlaşma hissetmiş...”

1940'taki firarım sırasında, ayaklarımdaki çok dar ayakkabıları verdiği acıdan kurtulmak için çıkarıp, karşıma ilk çıkan sinemaya dalmıştım. Almanların çektiği, Varşova'nın bombalamasını gösteren bir aktüalite filmi oynuyordu. Çekim uçaktan yapılmıştı: Siyah benzin dumanları ve alev alev yanan bina dizilerinin üstünde bir Mahşer sisi. Uçak geçiyor ve altındaki o Golgotha ve katliam şeması, lekesiz bir bulut denizi haline geliyordu.

“Ya İspanya'da?” diye sordu Michelet.

– Orada mahpus görmedim.

– Faşistler genellikle ele geçirdiklerini kurşuna dizerlerdi,” diyor İspanyol.

– Bizimkiler beklerdi. Ama pilotların tutsak alma fırsatı yoktu...

İspanya'nın belleğimde canlandırdığı şey cehennem değil. Teruel'de, pilotların tabutları arkasında yürüyen uçsuz bucaksız köylü kalabalığını unutmadım. Ama çok farklı bir görüntüyü de unutmadım. Şafak söküyordu, genellikle düşman hatları üstüne gittiğimiz saatti. Pilotların geceyi geçirdiği beyaz taş ve siyah demirden yapılmış şatodan çıkmış, sabahları sık sık gidip üstü kırıklı mandalinalar yediğim meyve bahçesi boyunca yürüyordum. Sağımda büyük yalancıçınarlar, alüminyum gövdesi yükselen güneşin altında parlayan bir avcı uçağını gizliyordu. Uçağın kuyruğuna yakın bölümü renksiz, yaklaştıkça önce pembeye, sonra kırmızıya dönüşen bir çiyle kaplıydı. Dün öldürülen bir arkadaşın uçağıydı ve kanı uçağın gövdesine akmıştı. Gece karanlığı üzerinden çekilince çarpışmada akan kan, İspanya tarlalarından Pirenelere kadar yağın çiyle birlikte inci gibi parlamıştı.

“Bunlara derin ve anlaşılmaz unsurları ekleyin,” diyor Brigitte; “Kampta öfke içinde yaşıyorduk. Kesin, sürekli bir öfke. İnsanlara böyle davranılabiliyor olması anlaşılmaz bir rezaletti. Ve kendimizi burada bulunca, öfkemiz hedefsiz kalmış oldu. Küreklerimizi yanımızda getirmişiz gibi. Savaş suçlarımızın yargılanmasına hiçbir zaman pek fazla inanmadık. Ayrıca, belirli bir derinliğe varınca, intikam duygusu bile yıpranır... İşkencecileri öldürmek, işkencenin olduğunu ortadan kaldırmıyor...

“Aktarılabilir olduğundan ötürü, özellikle dramatik olandan söz edilir. Adlandıramadığımız, yalnızca yaşandıktan sonra bilincine varılan şeyler vardır. Sözgelimi, kaderimizin, arkadaşlarımızın, Fransa’da bıraktığımız yakınlarımızın ve savaşın sonunun ne olacağını bilmemek... Sürekli bir iç sıkıntısı veriyordu bu; Yine de sorumsuzluğun doruğundaydık. Yeniden yaşama dönmek bir yatak, bir banyo, bir çarşaf, bir masa örtüsü idi ve herkesin hayal ettiği de buydu. Ve de sessizlik. Sessizlik! Bunun ne anlama geldiğini bilen kadınların çok iyi dile getirdikleri gibi, hiç durmadan bağırıp çağırırlardı bize. Karmakarışık bütünü bunlar. Cehennem, sonunda basitmiş gibi gelmeye başlar. Orada bazı günler, ağaçlara onları kucaklamak istercesine bakardım; bir çeşit kaçıp kurtulmaydı bu; tek bir ağaca hiçbir şey düşünmeksizin basitçe bakmayı en az sekiz gün sonra başarabildim...”

Nehru’nun ağaçları ve küçük hayvanları geliyor aklıma.

Rahip:

“Sanırım en kötüsü, bizim için yaşam, artık vaktiyle yaşadığımız zamanın anısı olmaktan çıkmaya başladığında oldu,” diyor; “Yaşam zamanın kamptan görülen anısı olmuştu. Kamptan görünen hapisaneden çok daha fazla gerçekdışılık yaratır. Gerçek yaşam bağdaşamazdı onunla...”

– Maddi yaşam için doğru bu, diyor Brigitte; “ama kampta öbürlerinin, tutuklu olmayanların manevi yaşamını asla düşünmedim ben.”

– İnsan ölümden kurtulduğunda, hayatın apaçık, gerçek oluşunun verdiği şaşkınlığı yaşar, diyorum. “Ama manevi alanda –insanların duygularını, yaşamla ilişkilerini böyle adlandırabilirsek– değil... Ölümle yanyana geçirilen sürenin bir rolü olmalı...”

– Unutmayın ki düşünemiyorduk, diye yanıtıyor Brigitte; “Anlarsınız, bir deneyimdi bu; çok uzun süren bir deneyim. Ölümle on dört ay, bazıları içinse çok daha uzun bir metres hayatı. Ölüm, sürekli tehdit altında olduğumuz için içimizde ve karşımızdaydı; kesintisiz görüyorduk onu. Bir çekirdeğe dokunmuştuk. Mücadelemizin kesinlikle bilincindeydik.

Ama bir şeylere dayanarak savaşıyorduk: İnanç, yurtseverlik, dayanışma, ne dersiniz deyin; çoğunlukla da dostluk, sorumluluk...”

Michelet “Doğru, hiçbir ayrıcalıktan yararlanmadıkları halde onca sorumlunun nasıl olup da sağ kalmayı başardığını düşünürdüm,” diyor; “Sorumluluk bizi ayakta tutuyordu.”

“Ve aşağılanma gururu ortadan kaldırmaz,” diyor rahip.

– Oysa ayakta kalmayı başaran gurur, aşağılanmayı yok eder, diyor İspanyol. “Kendi adıma konuşuyor değilim: Tornacıydım ben.. Ve kapoların çocukları için oyuncaklar yaparak sıyrılmayı başardım. Yine de, söylediğim doğru.”

Brigitte yeniden sözü alıyor:

“Eşekten düşmüş gibi olduğumuzda, kamp yoktu artık; çarşaf ve kolonyayla yaşıyorduk! Ama bizi korumuş olan öz savunmanın da hedefi kalmamıştı. Onun egemenliğinde bir dünya umarak geri dönmüştük. Tam anlamıyla öyle olmadı! On dört merhaleyi* geçmiş, çarmıha gerilmiştik ve bütün bunlar Maria Magdalena'nın yatağında sona ermişti.”

Rahibin yüzüne bakıyorum. Hiçbir kızma belirtisi yok; oysa on dakika önce anıtlarla ilgili tartışma çileden çıkarmıştı onu. Üzgün gülümsemesi “Zavallı küçük kızım!” der gibiydi.

“Diriliş değildi bu! Ve bütün bunlarda, sakın yanılmayın, çok büyük bir yetinme payı var. En kötüsü de buydu. Bizi kurtarmış olması gereken her şey, duygular ve anılar, artık hiç bir şeye yaramıyordu. Artık cehennem yoktu; cehennemin zıddı da yoktu artık. Kötünün kötüsünü yaşamış ve kendimizi onun olmadığı bir hayatta buluvermiştik. İnsanlar önemsiz şeylerle eğleniyorlardı; ama neden? Bize değer, derimizin ta altına kadar nüfuz eden bir gerçekliği keşfetmemek için. Dante'nin dalgınlaşmış, yüzeyselleşmiş insanlar arasına dönüşüydü bu. Ve tuhaf bir şey oldu. Bütün kamptan dönenler, kadavra halindeydik. Genellikle yatağın görece yalnızlığında geçirilen oldukça kısa bir süreden sonra... iyileşmiştik. Ve yakınlarımız, manevi açıdan da yeniden onlara benzer hale geldiğimizi düşünür-

(*) 14 Stations: İsa'nın sırtına çarmıh yüklendikten ölümüne kadar geçen sürenin merhaleleri.

yordu. Ama kamptaki arkadaşlarımıza benziyorduk biz; başka kimseye değil. Aile, yatak gibiydi: Sıcak ve yabancı.”

– Aynı fikirde misiniz? diye soruyorum.

Rahip bile hüzünle doğruluyor.

“Döndüğümüzde nasıl olduğumuzu önceleri çok düşündüm ve sonra buna artık ihtiyacım kalmadı,” diye sürdürüyor Brigitte; “Çarşaf ve çatallara nasıl sahip isek kamplardan dönenlerin gezip tozma çılgınlığı da, kahkahasız şakalaşmalar ve gece kulüpleri de vardı. Ama bütün bunlar çok kısa sürdü; çünkü pek de eğlendirici değildi ve çünkü Capua* hem bizi çekiyor, hem de tiksindiriyordu. Ama bildiğiniz gibi, tümümüz oldukça kısa sürede anladık bunu. Yaşamak için söz konusu olan neydi? Kôr olmak. Dolayısıyla da yeniden kôr olduk, er ya da geç.”

– Tam olarak değil, diyor rahip.

“Hayır; ama bu kadarı da yeterli... Sizin için durum farklı; çünkü inanç sizin için yaşamın kendisi, toplama kampında da, bir başka yerde de...”

– Bunalm her zaman bürünecek bir biçim bulur... İnancımı yitirme korkusuyla sık sık karşı karşıya kaldım. Benim için anlaşılmaz bir şey bu. Kuşkusuz Kötülük’le bir daha asla böylesine iblisçe bir görünüş altında karşılaşmayacağız; ama Kötülük, inanç karşısında güçsüzdür. Eski Ahit, Eyüp’ün Kitabı’yla önceden yanıt vermiştir buna.”

Kendi açısından Kötülük’ün bir sorun değil, bir giz olduğunu söyleyen Glières rahibi geliyor aklıma.

“Bizimkiler nasıl öldüler?”

Michelet, “Sevgili dostum, saygıdeğer peder aşağı yukarı yalnızca dine inananlara yardımcı oldu,” diyor bana; “Dolayısıyla pişmanlık duyuyorlardı onlar. Onlara ‘Bütün düşmanlarınızı bağışlayın –ve Tanrı bilir başka neler–’ dediğinde, Tanrı’nın huzurunda cevap vermiş oluyorlardı.”

(*) Capua zevkleri (Délice de Capua) deyimine atf. Roma ordusuna karşı Cannes’da kazandığı savaştan sonra Anibal’in ordusuna kapılarını açan Copua şehrinde zevk ü safaya dalan bu ordunun böylece savaşçı niteliklerinin yumuşadığı ve bu nedenle sonunda yenildiği söylenir.

“Tek bir kişinin bile nefret içinde öldüğünü gördünüz mü?” diye soruyor rahip ona.

Michelet biraz düşünüp, yanıtı bana veriyor:

“Dostum, peder haklı, haklı... Dachau’daki Fransızların sorumlusu olarak herhalde ondan daha çok ölen insan gördüm. Doğal olarak, aynı biçimde değil. Onlara günah çıkartmam ya da düşmanlarını bağışlatmam gerekmiyordu. Gene de, Fritzlerle ilgili bir çift söz edebilirlerdi. Hiçbiri etmedi. Ötesine geçmişlerdi bunun. Son sözleri hep aileleriyle ilgiliydi: “Döndüğünde, karıma soldan üçüncü armut ağacının dibini kazmasını söylesin...” Ya da: “Çocuklarıma elimden geleni yaptığımı söyle...”

– Ölüm, bağışlıyor mu, küçümsüyor mu?

– Bağışlar, diyor rahip; “hiç değilse birazcık olsun Hıristiyan olanlar için. Tanrı’nın inayetiyle karşı karşıyaydım.”

– Pek çok günahın yeri değildi orası.

– Yalnızca hırsızlık ve cinayet, diyor Brigitte.

– Ya öbürleri için?

– Aynı şey olmalıydı ama, onlar bunu bilmiyorlardı, diyor rahip.

– Ben de can çekişenlere refakat angaryasındaydım, diyor; İspanyol. “Can çekişen birine söylenecek fazla bir şey yoktur. Sizin söyleyecek sözleriniz var padre;* ama benim baktığım kişiler onları dinlemek istemezlerdi...”

– Ölüm Tanrı’ya açılan bir... çıkış kapısı değilse, belki de söylenecek hiçbir şey yoktur. Ama sanırım iyilik için her zaman bir yer var... Bunu isteyen dinsiz değildir.

– Bizde yaşam ortaklığı ama ölüm kişiseldi – sivil hayatta olduğu gibi, diyor Brigitte.

Rahip yumuşak bir sesle:

– Sivil yaşamda ölüm o kadar da kişisel değildir, diyor; “Kutsal Cançekişme yaklaştığında nefret etmekte direnmeye çok ender rastladım... Kampta ölüm sıradanlaşıyordu... Burada ise öyle değil; ve ölümün yaklaşması başka hiçbir şeye benzemez. Ama orada, Şeytan bir elinde dehşeti tutuyordu, öbür elinde ise bağışlanma...”

(*) İspanyolca “peder” – ç.n.

Yine İspanya geliyor aklıma. Başkan Azana'nın sanırım Andorra'da ölümü efsanesi ve "Adı ne o ülkenin... Biliyorsunuz canım, cumhurbaşkanı idim o ülkenin..." deyişi.

Parmaklıkların arkasından kalabalık, bir hac yerini ziyaret edermişcesine geçiyor.

"Her sabah," diyor Pierre, "Louvre'da yaptırdığınız anıtın önünde deli bir kadın saatlerce dolaşır. Kampta delirmiş bir kadındır. Eskiden gelip, parmaklığın demirlerine yapışırdu iki eliyle; parmaklıkların yerine korkuluklar yerleştirdiğinizden beri, gelip önünde dolaşılıyor..."

Kendi yakınlarının anısına, gelip Jean Moulin'in küllerine saygı duruşunda bulunanlar, tıpkı İsa'dan önce 1965 yılında, Mısır ve Mezopotamya kentlerinde olduğu gibi ölümün gökyüzünde ağır ağır geçiyorlar. Ölümden olduğu gibi cehennemden de geri dönülmüyor artık.

Yeniden geldim Lascaux'ya. İnsanlar serbetçe girmeye başladıklarından beri, mağara bunun cezasını çekiyordu: Hızla çoğalan minicik mantarlar, Magdalen döneminden kalma bizon ve atların üzerinde lekeler oluşturuyor. İnsanlar olmaksızın yirmi bin yıl ayakta kalma, insanlarla birlikte on beş yıl yaşama ve tahrip. (Tahribatı durdurmak için yüz elli milyon eski Frank harlandı.) İnsanların canı istediğinde oraya gitmeye son vermeleri koşuluyla Lascaux kurtuldu şimdi. Görünüm, neredeyse savaş dönemindeki kadar ama farklı bir biçimde şaşırtıcı. Tuhaf bir kayganlıktaki kayaların kırıkları gizemini yitirmiş; çünkü resimleri -kandillerin ikonaları aydınlattığı gibi- aydınlatan görünmez projektörler sayesinde, çizgiler belli belirsiz de olsa seçiliyor. Kuyulara metal bir merdivenle iniliyor. Kuş başlı insan resmi silahların başında nöbet tutmuyor artık. Dörder paletli vantilatörler ağır ağır dönüyor ve eskiden pusuya yatmış av köpeklerini andıran makineli tüfeklerimizin yaptıkları gibi, bizonlara o garip korumayı sağlıyor sanki. Sevimli ve zeki rehber soruyorum:

"Küçük köpeklerini bulmak isteyen çocuklar ne oldular acaba?"

- Onlardan biri bendim.

Kırk yıl kadar önceydi...

“Bilirsiniz köpeklere kolay kolay bir şey olmaz. Arkadaşlarımla benim asıl aradığımız, macera idi.”

– Peki arkadaşlarınız?

– Biri Direniş'te öldü; öbürü müteahhitlik yapıyor.

Mağaradan çıkıyoruz. Tepedeki küçük ağaçların boyları, eskisi kadar küçük değil. Montignac kenti büyümüş ve karayolu mağaraya ulaşıyor şimdi.

“Olay başladığında...”

(Olay, mantarların çoğalmaya başlamaları.)

“Bazı pazar günleri ziyarete gelenlerin sayısı yüz elliye bulurdu...”

Girişin yanında, oluklu saçtan iki uzun baraka yapılmış.

“Uzmanların barakaları mı?”

– Hayır: Uzmanlar yalnızca ara sıra geliyorlar. Barakalar, inançları nedeniyle askere gitmek istemeyenler için. Koruma çalışmalarını yapmakla görevlendirdiler onları...

Karşı Anılar 20. yüzyılı şekillendiren büyük tarihsel olayların birçoğuna ya aktif olarak katılmış ya da yakından tanık olmuş bir büyük yazarın, André Malraux'nun bu arka plan eşliğinde yaptığı bir çağ muhasebesi olarak okunmalıdır öncelikle. Son derece renkli, derinlikli bir politik pratik ve entelektüel hayatın kazandırdığı bilgi, deneyim zenginliği ve olgunlukla, çarpıcı anılarla harmanlanmış bir sorunun, "20. yüzyıl neydi?" sorusunun cevabını arıyor burada.

Malraux bu kitabında bizi Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan İspanya İç Savaşı'na, Nazizme karşı Direniş'ten toplama kamplarına, Çin, Vietnam ve Hindistan'ın devrim-kurtuluş mücadelelerinden sömürgeciliğin tasfiyesi sürecine götürüp getirirken; bu sürükleyici anlatıya insanın ve insanlığın ezeli sorunlarının, umut ve hayal kırıklıklarının gerilimini yüklemeyi de ihmal etmiyor. Bunu yaparken olayların cereyan ettiği ülke, kültür ve uygarlıklara ilişkin derin bilgisini, anı ve düşüncelerini, o olaylara güçlü birikim ve kişilikleriyle yön vermiş De Gaulle, Mao Zedung, J. Nehru ve Ho Şi Minh gibi liderlerle yaptığı özel sohbetlerle harmanlıyor. Ve böylece bize sadece bir 20. yüzyıl tarihi freski sunmakla kalmıyor, aynı zamanda, bizi bu yüzyılda birbirleriyle çatışmanın yanı sıra tarihte ilk kez birbirlerini gerçekten anlamaya, insanlığın ortak hazinesine kattıklarını görmeye çalışan başlıca kültür/uygarlık, inanç dünyalarının bu tanışma sürecinin göz alıcı yolculuğuna çıkarıyor.

İLETİŞİM 1627
ÇAĞDAŞ DÜNYA
EDEBİYATI 210

ISBN-13: 978-975-05-0919-3

9 789750 509193